The Publisher's Note.

We hoped to publish this work about the end of 1927 but as there was unusual delay in preparing the blocks for the pictures of the gods and goddesses, we are obliged to write this note and add the title-page in English, since, during the interval, unfortunately there occured the deaths of the publisher and the printer as well. We regret very much for the death of Sheth Venichand Surchand, who was our Senior Secretary and an enthusiastic colleague. We may mention that by this time, the location of our office also has been changed as noted at the end of the page.

1st January 1929
121/125 Javeri Bazar,
BOMBAY 2.

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI,
one of the Hon. Secretaries
of
Sri Āgamodaya Samiti.

पण्डितवर्यश्रीमेरुविजयगणिगुम्फिताः

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

स्वोपज्ञावचूरिसमलङ्कृताः ।

श्रीसोमतिलकसूरिसूत्रितसाधारणजिनस्तुति-श्रीरविसागरमुनीशकृत-श्रीगौतमस्तुति-पूर्वाचार्यप्रणीतश्रीपार्श्वनाथस्तव-श्रीजिनप्रभसूरिरचित-श्रीअजितजिनस्तोत्ररूपपरिशिष्टचतुष्टयपरिष्कृताः ।

कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुषा एम्. ए.
इत्युपाधिविभूषितेन हीरालालेन
गूर्जरभाषानुवादविवरणादिविभूषिताः संशोधिताश्च ।

प्रकाशयित्री—
शाह वेणीचन्द्र सूरचन्द्रद्वारा श्रीआगमोदयसमितिः ।

मोहमय्यां 'चिन्तामण सखाराम देवळे' इत्यनेन मुम्बईवैभवनाम्नि मुद्रणालये प्रकाशकस्य कृते मुद्रापितम्

प्रथमसंस्करणे प्रतयः १००० ।

विक्रमसंवत् १९८३] वीरसंवत् २४५३ । [ई. स. १९.

पण्यं रूप्यकपञ्चकम् ।

Printed by Chintaman Sakharam Deole, at the Bombay Vaibhav
Press, Servants of India Society's Home, Sandhurst Road,
Girgaon, Bombay

Published by Sheth Venichand Surchand for S'rī Āgamodaya Samiti
at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund,
114/116 Javeri Bazar, Bombay

પણ્ડિતવર્ય શ્રીમેરુવિજયગણિકૃત

ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ.

સ્વોપજ્ઞ અવચૂરિ સહિત

તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે
શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણજિનસ્તુતિ, શ્રીરવિસાગરમુનીશકૃત
શ્રીગૌતમસ્તુતિ, પૂર્વાચાર્યકૃત શ્રીપાર્શ્વનાથસ્તવ તથા
શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીઅજિતજિનસ્તોત્ર.

સંશોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

પ્રો૦ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,

ન્યાયકુસુમાંજલિ, સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા, ચતુર્વિંશતિકા વિગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધકર્તા

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ,

સેક્રેટરી, શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ, મુંબાઈ.

પ્રથમ આવૃત્તિ-પ્રત ૧૦૦૦.

[વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૩.] વીર સંવત્ ૨૪૫૩. [ઈ. સ. ૧૯૨૭.

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે

નં૦ ૧૧૪/૧૧૬, જવેરી બજાર મુંબઇની

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની

ઓફિસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

મુદ્રક—ચિંતામણ સખારામ દેવળે, મુંબઈ વૈભવ પ્રેસ સર્વન્ટ્સ ઑફ ઇન્ડિયા

સોસાયટીઝ બિલ્ડીંગ, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગીરગામ, મુંબઈ

શ્રીમદ્ મોહનલાલજી મહારાજશ્રીના શિષ્ય-રત્ન પંન્યાસ શ્રીહર્ષમુનિરાજના
શિષ્યવર્ય જૈન જ્યોતિષ-શિલ્પ-વિદ્યા-મહોદધિ જૈનાચાર્ય

શ્રીજયસૂરીશ્વરનો અભિપ્રાય.

अर्हम्.

શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી પણ્ડિત શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત **ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દસ્તુતિ** નામના પુસ્તકના ફૉર્મો મને શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરવાને માટે સુશ્રાવક શ્રીયુત **જીવણચંદ સાકેરચંદ ઝવેરી** તરફથી અવાર નવાર મળતાં રહ્યાં છે. પરંતુ આ ગ્રન્થના સંશોધનનું કાર્ય એવું સુન્દર રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે શુદ્ધિ-પત્ર આપવા જેવી અશુદ્ધિઓ એમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થતી નથી. વિશેષમાં સંપાદનીય કાર્ય સુસંગઠનરૂપથી કરવામાં આવ્યુ છે એટલે આવા અપૂર્વ ગ્રન્થ-રત્નના પ્રકાશનથી અવશ્ય સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ થઇ છે. આ ગ્રન્થમાં ખાસ ખૂબી તો એ છે કે મૂળ શ્લોકોના ઉપર સ્વોપજ્ઞ વિવરણ હોવા ઉપરાંત અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ તથા સ્પષ્ટીકરણ પણ આપવામાં આવ્યાં છે આથી કરીને ગ્રન્થના મહત્ત્વમાં પણ ઓર વધારો થયો છે. આથી સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓજ આ ગ્રન્થનો લાભ પૂર્ણ રીતે મેળવી શકશે એટલુંજ નહિ પરંતુ તેના અનભિજ્ઞો પણ લાભ લઇ શકશે.

વળી અન્તમાં જે અકારાદિક્રમ પૂર્વકનો શબ્દ-કોષ તેમજ સમાસ-વિગ્રહ આપવામાં આવ્યા છે તેથી આ ગ્રન્થના અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઇ છે આ ગ્રન્થની વળી એ પણ એક વિશિષ્ટતા છે કે વિવિધ છન્દ શાસ્ત્રને આધારે ગણ તથા વસંતતિલકા વૃત્તના સંબંધમાં સુસ્પષ્ટ માહિતી આપવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત મૂળ ગ્રન્થમાં જે જે દેવી-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે તેનાં વર્ણનો પણ ઘણીજ સરલતાથી સમજાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. વિશેષમાં આ ગ્રન્થના અંતમાં પરિશિષ્ટો આપી તેને સમલંકૃત કરવામાં આવ્યો છે. વળી ભૂમિકામાં પણ વિવિધ વિષયો સુન્દર રીતે આ-લેખવામાં આવ્યા છે.

આવા પ્રકારનું કાર્ય તો પહેલ વહેલુંજ આ સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત થયેલું જોવાય છે એથી આ પ્રસગે એટલું તો મારે જરૂર ઉમેરવું પડશે કે આવા કાર્યથી સાહિત્યરેખા ઝળકી નીકળે છે વળી આથી જૈનેતર વિદ્વાનો પણ જૈન સાહિત્ય પ્રત્યે આકર્ષાય તેમ છે.

આ ગ્રન્થને પ્રકાશમાં લાવવા માટે ખરેખર હું આ સંસ્થાના કાર્યવાહકને ધન્યવાદ આપું છું. સાથે સાથે આ પ્રમાણે ગ્રન્થ તૈયાર કરવા માટે પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. ને પણ ધન્યવાદ ઘટે છે તેમનો પ્રયાસ ઘણોજ પ્રશંસનીય છે મુંબઈમાં મેં ચાતુર્માસ કર્યું ત્યારે પ્રો. કાપડિયા સાથે મને પરિચય થયો હતો તેમનું થોડું ઘણું કાર્ય જોઈને તે વેળા તેમની કાર્ય કરવાની પદ્ધતિના સંબંધમાં મેં જે અનુમાન બાંધ્યું હતું તે આજે ખરૂં પડ્યું છે એ જાણી મને આનંદ થાય છે તેમની લેખન-શૈલી એટલી બધી સરળ છે કે સામાન્ય ગુજરાતી ભાષા જાણનાર હોય તે પણ આવા ગ્રન્થનો લાભ સહેલાઈથી લઈ શકે. ખરેખર તેમની કાર્ય કરવાની પદ્ધતિ ઘણીજ સારી છે કાર્ય કરાવનાર એઓને. અસ્તુ.

જૈન સાહિત્યની સર્વદા અભિવૃદ્ધિ હો.

નં. ૧૧૫ વેતાળપેઠ,
[illegible] જૈન ધર્મશાળા,
પુના સિટી.
મૌન એકાદશી, વીર સંવત ૨૪૫૨.

લી. આચાર્ય શ્રીજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ
સાહેબની આજ્ઞાથી
પ્રતાપમુનિ

ॐ नमः सिद्धम् ।

આમુખ

પંડિતવર્ય શ્રીમેરૂવિજયકૃત ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ ગ્રન્થ અવચૂરિસહિત પહેલા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ સસ્થા તરફથી ગ્રન્થાંક ૨૩ મા તરીકે બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો તેના સંશોધક સ્વર્ગસ્થ પંન્યાસ શ્રીમણિવિજયગણિના શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજ કુમુદવિજયજીએ તે ગ્રન્થમાં સસ્કૃતમા પ્રસ્તાવના વિ. સં ૧૯૭૧ ના માગશર શુદ સાતેમે લખી હતી જે ઉપયોગી હોવાથી અત્ર તે નીચે મુજબ આખી આપવામા આવે છે આ પ્રસ્તાવના ફરીથી છાપવાની રજા આપવા બદલ અમે સસ્થાના કાર્યવાહકોને ધન્યવાદ આપીએ છીએ

पूज्यपादगुरुभ्यो नमः

प्रस्तावना.

अस्य ग्रन्थस्य विचित्रयमकपदलालित्यादिगुणयुक्तस्य पण्डितजनमनश्चमत्कारिणो रचयितारः श्रीपण्डितमेरुविजयमुनीश्वराः के कदा चावनीतलं पावयामासुरिति मीमांसायां-एतत्पर्यवसाने "श्रीतपागच्छाधिपतिश्रीविजयसेनसूरीश्वरराज्ये सकलपण्डितोत्तमपण्डितश्रीआनन्दविजयगणिचरणकमलचञ्चरीकायमाणेन पण्डितमेरुविजयगणिना विरचिता" इत्यवलोकनेन विजयसेनसूरिसमानकालीनत्वादानन्दविजयशिष्यत्वाच्च तत्परिपूर्तिरुपजायते । श्रीविजयसेनसत्तासमयश्च विक्रमसप्तदशशतके सुप्रसिद्ध एव, तेन पूज्यपादानां स एवेति निर्णयपथमवतरति । कविचक्रललामैरन्ये के ग्रन्था गुम्फिता इति न सम्यग् जानीमहे ॥

किंप्रयोजनकाः स्तुतय इति जिज्ञासायां तु प्रतिपादितमेव भाष्ये तदवचूर्णौ च चैत्यवन्दनाया अङ्गत्वात् षोडशद्वारे 'चउरो थुई' इत्यत्र चतस्रः स्तुतयोऽत्र सम्पूर्णायां चूलिकारूपा अधिकृततीर्थकृत् १ समस्तार्हत् २ प्रवचन ३ भक्तदेवताविषया ४ दातव्या इत्याद्यनेन प्रयोजनमासाम् ॥ कथयति महामोहविलसितमतिकत्वेन मिथ्याग्रहग्रहिलत्वात् कश्चित् 'तिस्र एव स्तुतयो न चतस्रः, यस्मात् देशविरतसर्वविरतयोरविरतसम्यग्दृष्टिदेवा न स्तुत्यर्हा इति' तन्न, सर्वज्ञागमोपनिषद्वेदिप्रगल्भप्रगल्भापतिमुनिजनतारतारापतिसूरीश्वरश्रीहरिभद्र-बप्पभट्टि-शोभनमुनिप्रभृतिभिः चतसृणामेव गुम्फितत्वात्, भाष्येऽपि 'सरणिज्ज' इति चतुर्दशद्वारेऽपि क्षुद्रोपद्रवविद्रावणादिकारित्वेन सम्यग्दृष्टिदेवानां स्मरणीयत्वेनाभिहितत्वात्, तथा च स्तुतिमिश्रतस्त्रभिर्वन्दनं

देवानां प्राचीनमिति प्रायुक्तं तद्विचारं श्रीमतां, सूरिसमयविदितत्वेन देवस्थापनायाः प्रतिक्रमण-समयेऽप्यवश्यं कर्तव्यत्वेन न वृथात्वमनुचितत्वं चेत्यतः प्रतिक्रमणस्थापनाया अर्वाग् देववन्दनम् ॥

प्रभावकगुणोत्कीर्तनरूपत्वेन स्तुतिस्तोत्रयोः समानविषयकत्वात् का प्रतिविशेष इत्यत्र कार्या चैत्यवन्दनपर्यन्ते मध्यमानं यद्गुणोत्पादिकं स्तोत्रं, यास्तु नमोऽस्तु वर्धमानानन्तरं मध्यन्ते ताः स्तुतय इति कथा इति भाष्यावचूरिकायाम्। विमर्शश्चायं ग्रन्थोऽनादिसंसारपरिभ्रमणत्रासितानेकदुःखसम्बन्धविध्वंसमानतानुभवमानानां तद्विध्वंसनानन्यसाधारणोपायसम्भिक्षूनां जिनगुणस्तुतिपरायणानां मोक्षमार्गैकपथपथिकानां सद्धर्मपालनपराणां प्रतिक्रमणादिशुभानुष्ठानेऽपूर्वानन्दरसपोषकत्वं, तस्मादनवद्यस्यास्य सूत्रमिति भेदिभेदयन्त्रकालकर्मादिपरमानन्दप्रदानस्थापितस्तोत्रविधानिः समुपदर्शितं । समासादितं ‘ मदीयाद् ’ग्रन्थस्य प्रसादस्य प्रतिः या प्राचीना मात्यमुद्रा च, तदनुसारेण पूज्यपादगुरुनिदेशेन संशोधितेऽस्मिन् भवेद् या काचन त्रुटिः सा कृपालुभिः संशोधनीया गुणगणघनैः सौजन्यवद्भिः इति प्रार्थ्य विरमति मुनिजनगुणमकरन्दमधुपः पूज्य-पादगुरुवर्यश्रीपंन्यासप्रवरनियमविजयगणिवरचरणकमलोपासकः कुमुदविजयः ‘पत्तन’नगरे वैक्रमीय १९७१ संवत्सरे मार्गशीर्षशुक्लसप्तम्यां भौमवासरे । शुभं भवतु ॥

આ પ્રસ્તાવનામાં ગ્રન્થ અને ગ્રન્થકાર વગેરે પરત્વે પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે તેથી તેમજ શ્રીયુત હીરાલાલભાઈએ પણ એને અંગે વિસ્તાર પૂર્વક ઉલ્લેખ કરેલો હોવાથી તત્સમ્બન્ધી હમારે કંઈ વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી.

આ અપૂર્વ ગ્રન્થનું તેમજ અંતમાં આપેલ ચાર પરિશિષ્ટોનું સંશોધનાદિક સર્વે સુરતના સ્વર્ગસ્થ, પરમ જૈનધર્મપરાયણ, તેમજ શ્રીમદ્વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને તેમના સન્તાનીય મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયજીને ગુરુ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના ઉપદેશથી જૈન ધર્મના વીર અનુયાયી બનેલા સ્વર્ગસ્થ રા. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે.

સંસ્કૃતના પ્રાથમિક અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિથી અર્થ નિરૂપિત કરીને જૈન પારિભાષિક શબ્દો વિષે સરલતાથી સમજણ પડે તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓને આ ગ્રન્થનો અભ્યાસ કરવામાં વિશેષ અનુકૂળતા થઈ પડે એ હેતુથી શબ્દ-કોષ અને સમાસ-વિગ્રહ પણ તૈયાર કરાવ્યો છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રન્થના વેચાણ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધી વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરન્તુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા ગ્રન્થો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આવા ગ્રન્થો સબંધે કાંઇ ન્યૂનતા આદિ માલુમ પડે તેમજ બીજી કાંઇ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવાની રહી ગયેલી જણાય તેમજ અન્ય પણ કોઈ સૂચના કરવાની યોગ્ય લાગે તે જો પાઠક-વર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના ગ્રન્થોમા તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં આ ગ્રન્થમા આપેલી અવચૂરિ ઉપરાંત અન્ય કોઇ ટીકા કે અવચૂરિની પ્રતિ જેમની પાસે હોય અગર કયાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવશે તો તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામા આવશે.

આ ગ્રન્થ તૈયાર કરાવવામા જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્‌વિજયવલ્લભસૂરિની પ્રતિનો મુખ્ય આધાર લેવામાં આવ્યો છે. આ સૂરિવર્યે પ્રતિ મોકલી અમારા કાર્યમાં જે સહાયતા કરી છે તે બદલ તેઓના અમો અત્યત ઋણી છિયે.

આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્‌આનન્દસાગરસૂરિ આ આગમોદય સમિતિના ઉત્પત્તિ સમયથીજ અપૂર્વ સાહાય્ય આપતા રહ્યા છે, તેજ મુજબ આ ગ્રન્થ પણ પ્રસિદ્ધ કરવામા તેમણે જે સાહાય્ય આપી છે તે બદલ તેઓશ્રીનો અમે જેટલો ઉપકાર માનીયે તેટલો ઓછોજ છે.

સંશોધન કાર્યમાં મદદ કરવા માટે અનુયોગાચાર્ય શ્રીક્ષાંતિવિજય તેમજ મુનિરાજ ચતુર-વિજયજીના અને શુદ્ધિપત્રક માટે તૈયાર થયેલા ફૉર્મો તપાસી જોવા બદલ જૈનાચાર્ય જયસૂરિ-જીના પણ અમે આભારી છીએ

અમે સોળ વિદ્યા-દેવીઓ તેમજ ચોવીસ શાસન-દેવીઓ વિગેરેની પ્રતિકૃતિઓ ભગવાન્ શ્રીપાદલિપ્તસૂરીશ્વરપ્રણીત શ્રીનિર્વાણ-કલિકાના આધારે આલેખાવવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે. એમાંથી જેટલી પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રન્થમાં આપવામા આવી છે તેટલીનુ એક સૂચી-પત્ર ૧૧ માં પૃષ્ઠ ઉપર આપ્યું છે આ પ્રતિકૃતિઓ જૈનશાસનાનુરાગી દેવ-દેવીઓની હોવાથી જૈનો તેઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવે તેમજ તેમની આશાતના ન થવા દે તે સ્વાભાવિક છે, પરતુ અન્ય મતાવલબી-ઓને પણ અમારી એ વિજ્ઞપ્તિ છે કે તેઓ પણ આ પ્રતિકૃતિઓ તરફ યોગ્ય સદ્‌ભાવ ધારણ કરશે. જેથી ભવિષ્યમાં આવી પ્રતિકૃતિઓ પ્રસિદ્ધ કરતી વેલાએ અમારે સકોચ રાખવો પડશે નહિ, વિશેષમાં આ સમસ્ત પ્રતિકૃતિઓને લગતો સર્વ પ્રકારનો હક્ક અમોએ આધીન રાખેલો છે એ તરફ પણ પાઠક-વર્ગનું અમે ધ્યાન ખેંચીએ છિયે

મહાશિવરાત્રી સ ૧૯૮૩
હંસરાજ પ્રાગજી બિલ્ડીંગ,
ગીરગામ-મુબાઇ.

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,
માનદ સેક્રેટરી.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧ અભિપ્રાય	૫-૬
૨ આમુખ	૭-૮
૩ પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર	૯ [illegible]
૪ વિષય-સૂચી	૧૦-૧૨
૫ કિંચિત્ વક્તવ્ય	૧૩-૧૫
૬ ભૂમિકા	૧૭-૫૨
૭ મૂળ કાવ્ય	૧-૧૪
૮ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ, ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ	૧-૧૬૬
૯ શબ્દ-કોશ	૧૬૭-૧૮૮
૧૦ પદ્યાનુક્રમણી	૧૮૯-૧૯૦
૧૧ સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી	૧૯૧-૧૯૨
૧૨ સમાસ-વિગ્રહ	૧૯૩-૨૧૪
૧૩ શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણ-જિન-સ્તુતિ, અવચૂરિ, અન્વય, શબ્દાર્થ, પદ્યાર્થ	૨૧૫-૨૧૮
૧૪ [illegible] શ્રીગૌતમસ્તુતિ અવચૂરિ વગેરે સહિત	૨૧૯-૨૨૪
૧૫ શ્રીપાર્શ્વનાથસ્તવ	૨૨૫-૨૩૭
૧૬ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીઅજિતજિનસ્તોત્ર	૨૩૮-૨૪૩
૧૭ [illegible]	૨૬૪-૨૬૬

પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર

વિષય-સૂચી

કિંચિદ્ વક્તવ્ય

'શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ' નામના આ કાવ્યનું પ્રથમ દર્શન તો મને ઇ. સ. ૧૯૧૫મા થયું હતું પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે ઇ. સ ૧૯૧૪ માં હું બી. એ. (B. A Honours) ની પરીક્ષામા ઉત્તીર્ણ થયો તે સમયે આ પરીક્ષામાં ઊંચે નબરે પસાર થયેલા જૈન વિદ્યાર્થીને શ્રેષ્ઠિ દેવચદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફડ તરફથી સસ્કૃતના ગ્રન્થો ભેટ આપવામાં આવશે એમ જાહેર કરવામા આવ્યુ હતું આ જાહેર ખબર વાંચીને મેં આ સંસ્થાના માનદ મન્ત્રી ઉપર અરજી કરી તેના પરિણામ તરીકે અન્ય પુસ્તકોની સાથોસાથ આ કાવ્ય પણ મને ભેટ તરીકે મળ્યુ આને નિહાળતાજ મને અતિશય આનન્દ થયો અને સ્વાભાવિક રીતે તેનો અભ્યાસ કરવા મારૂ મન લલચાયુ. પરતુ તે સમયે મારો સસ્કૃતનો યથાયોગ્ય અભ્યાસ નહિ હોવાને લીધે આ કાવ્ય હુ બરાબર સમજી શક્યો નહિ, એટલે મારા અભ્યાસને દૃઢીભૂત કરવાને અગે તેનું ભાષાંતર કરવાની વાત મારે પડતી મૂકવી પડી. ત્યારબાદ ઇ. સ ૧૯૨૩માં શ્રીશોભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનુ ભાષાતર કરતી વેળાએ આ કાવ્યનું મને સ્મરણ થઇ આવ્યું. બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી અને ખાસ કરીને એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા બાદ મેં સસ્કૃતનો વિશેષતઃ અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો. તેથી કરીને મેં આ કાવ્યનું ભાષાતર કરવા ફરીથી પ્રયાસ કરી જોયો આ પ્રયાસનું પરિણામરૂપ આ ગ્રન્થ છે એમ સહજ સમજી શકાય તેમ છે એટલે તે વિષે ઉલ્લેખ કરવો હવે બાકી રહેતો નથી.

ગ્રીષ્મ-ઋતુના પ્રખર તાપથી પીડિત થયેલા ધનિકો શીતળ ટેકરી તરફ પ્રયાણ કરે છે, તેમ મેં પણ જૈન સાહિત્યરૂપી શીતળ ટેકરીનો આશ્રય લીધો અને તેમા મે સાસારિક તાપથી તપ્ત થયેલા મારા મનને આ કાવ્યરૂપી વાયુની લહરીથી શાંત કરવા પ્રયત્ન કર્યો આ વાયુનો પ્રભાવ કઇ ઓરજ હતો તેનો લાભ અન્યને પણ મળવો જોઇએ, તેની ખૂબીથી સંસ્કૃતના અલ્પ-અભ્યાસી જનોને પણ પરિચિત કરવા જોઇએ ઇત્યાદિ વિચારો આવતાં તેના પરિણામ તરીકે મે પદ્યના પદચ્છેદાત્મક અન્વય તથા શબ્દાર્થ તેમજ ગૂર્જર ગિરામાં શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરવા માંડ્યાં. આ પ્રમાણે આ કાવ્ય તૈયાર કરીને શ્રીશોભન-સ્તુતિની પ્રસ્તાવનામાં પ્રદર્શિત કરેલ પ્રસગ પ્રાપ્ત થતા મેં તૈયાર કરેલી મુદ્રણાલય-પુસ્તિકા (પ્રેસ-કૉપી) આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆનન્દસાગરસૂરિના ઉપર મોકલી આપી. તેઓશ્રીએ મારી પ્રેસ-કૉપી સાદ્યત તપાસી જવા તેમજ કેટલેક સ્થળે સુધારા-વધારા પણ સૂચવવા કૃપા કરી, આથી હું તેમનો ઋણી છું. વિશેષમા એ પણ ઉમેરવુ આવશ્યક સમજાય છે કે આ કાવ્યનું સશોધન કરવામા મારે હસ્ત-લિખિત પ્રતિનો ખપ હોવાથી મેં તે બાબત જૈનશાસનપ્રભાવક, પાશ્ચાત્ય વિદ્વદ્-વર્ગ સાથે પ્રથમ પત્ર-વ્યવહાર શરૂ કરનારા, ન્યાયાંભોનિધિ સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય શ્રીવિજયાનદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજશ્રી)ના પટ્ટધર પજાબકેસરી શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિને લખી જણાવી એટલે તેઓશ્રીએ હોશીયારપુરથી મને એક સુંદર અક્ષરોથી અલંકૃત શુદ્ધ પ્રતિ મોકલી આપી. (આ ૧૨ પત્રાત્મક પ્રતિના મધ્યમા મૂળ કાવ્ય આપવામાં આવેલું છે અને ઉપર નીચે ટીકા છે અર્થાત્ આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. પ્રત્યેક પત્રની બને બાજુ ઉપર ૧૭ પક્તિઓ છે અને દરેક પક્તિમાં લગભગ ૫૬

આવ્યો છે) આથી કરીને હું અત્ર તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું વળી શ્રીશોભન મુનિવર્યકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનાં મુફો તપાસવામાં જેમ મને આનન્દસાગરસૂરિજી તરફથી તેમજ મારી ધર્મપત્ની તથા મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો. મણિલાલ તરફથી સહાય્ય મળી હતી, તે વાત આ ગ્રન્થને પણ કેટલેક અંશે લાગૂ પડે છે. કેટલેક અંશે એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ ગ્રન્થના લગભગ ૧૪ પાનાં છપાઈ ગયાં હતાં ત્યાર પછી પ્રસંગ નીકળતાં આ ગ્રન્થનાં બીજી વારનાં મુફો તપાસી જવા સ્વર્ગસ્થ શ્રીમણિવિજયજીના શિષ્યરત્ન અનુયોગાચાર્ય શ્રીક્ષાન્તિવિજયે હા પાડી (આ બદલ હું તેમનો ઋણી છું). આથી આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર મુફો મોકલી તેમનો અમૂલ્ય સમય રોકવો મને ઉચિત જણાયો નહિ. આ ઉપરાંત એ પણ કારણ હતું કે તેઓ વિહારમાં હોવાથી તેમને સમય પણ થોડો જ મળી રહેતો હતો.

આ પુસ્તક છપાતું હતું તે દરમ્યાન તેને સાંગોપાંગ બનાવવાની ઇચ્છાથી હું શબ્દ-કોષ, પદ્યાનુક્રમણિકા, ભૂમિકા વિગેરે તૈયાર કરતો ગયો. મૂલ ગ્રન્થના ઉપર ગ્રન્થકારે ટુંકમાં વિવરણ કરેલું હોવાથી આ ગ્રન્થના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડવો બાકી રહેલો છે એમ મને લાગ્યું. એથી અને ખાસ કરીને સંસ્કૃત ભાષાના અલ્પ અભ્યાસીઓ યથાયોગ્ય પદો સુગમતાથી સમજી શકે તે ઉદ્દેશથી મેં સમાસ-વિગ્રહનું પ્રકરણ પણ તૈયાર કર્યું (આ હેતુપૂર્વક મેં શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકામાં પણ આવા પ્રકરણનો સમાવેશ કર્યો હતો).

વિશેષમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાદિકની જેમ આ પુસ્તકમાં પણ પરિશિષ્ટ આપવામાં આવેલ છે તેમાં પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે જે શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણજિનસ્તુતિ આપી છે, તેની

સહિત તેઓએ લખી મોકલી હતી એટલું જ નહિ પણ તેનો અર્થ સહેલાઈથી ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે તેમણે તેની અવચૂરિ પણ રચી મોકલી હતી. વિશેષમાં ક્ષાન્તિવિજયજીએ વિહાર શરૂ કરેલો હોવાથી પરિશિષ્ટનાં તેમજ ભૂમિકાનાં બીજી વારનાં મુફો તપાસી જવામાં તેઓ સહાયભૂત થયા હતા એથી કરીને તેમજ ભૂમિકામાં કેટલેક સ્થળે તેમણે જે અમૂલ્ય સૂચનાઓ પણ કરી હતી તે બદલ હું અત્ર તેમનો ઉપકાર માનું છું

અત્ર મારે એ નિવેદન કરવું જોઇએ કે બે પરિશિષ્ટો છપાઈ ગયાં ત્યાર પછી બાકીનાં પરિશિષ્ટો હું છપાવવાની તૈયારીમાં હતો તેવામાં મારા સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રીને અને ખાસ કરીને મારા પિતામહને જૈન ધર્મથી વિશેષ પરિચિત કરાવનારા મુનિરત્નો પૈકી પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજયના અમૂલ્ય ગ્રન્થ-ભંડારમાંથી શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણજિનસ્તુતિની સ્વોપજ્ઞ અવચૂરિવાળી [illegible] પ્રતિઓ તેમજ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીઅજિતજિનસ્તોત્રની આજુબાજુ ટિપ્પણવાળી એક પ્રતિ મને આ મુનિવર્યના શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે મોકલી આપી. આ બદલ હું એમનો ઋણી છું સાધારણ-સ્તુતિની બે પ્રતિઓ પૈકી એક તો તદ્દન નવીન વિ. સં. ૧૯૭૫ માં લખાયેલી છે બીજી પ્રતિ આનાથી પ્રાચીન છે ખરી, પરંતુ તે અપૂર્ણ છે આ પ્રતિમાં રોચક શ્લોકાંકીજ

અવચૂરિ છે પ્રથમ પ્રતિને પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં છપાયેલી અવચૂરિ સાથે મેળવી જોતાં ખાસ કરીને એના પ્રારમ્ભમાં બે પદ્યો તેમજ અન્તમાં એક પદ્ય વધારે માલૂમ પડ્યાં. પરંતુ બીજા પાઠોનું સામ્ય વિચારતાં આને પ્રથમ અવચૂરિથી સ્વતંત્ર ગણી તેને અન્તમાં સંપૂર્ણ પ્રસિદ્ધ કરવાની મને જરૂર ન લાગી. આથી પાઠાન્તરો આપી મેં ચલાવી લીધું છે.

ત્રીજા તેમજ ચોથા પરિશિષ્ટગત સ્તોત્રો યમકબદ્ધ હોવાથી તેની ટીકા આપવાની આવશ્યકતા તો હું સ્વીકારૂં છું આની ટીકાની પ્રતિ કોઇ જ્ઞાન-ભંડારમાં હોય તો તે મેળવવા માટે મેં તપાસ કરી જોઇ, પરંતુ તેમા હું ફત્તેહમંદ થયો નહી કોઇ મહાશય પાસે તેવી પ્રતિ હોય અથવા તો તે ક્યાથી મળી શકશે તે જાણવામાં હોય તો તે નિવેદન કરવા કોઇ મહાનુભાવ કૃપા કરશે તો તેમના ઉપકાર પૂર્વક આ બે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે

અત્યારે તો મારી વિનતિ સ્વીકારી શ્રીવિજયસિદ્ધિસૂરિના સંતાનીય મુનિરાજ શ્રીકલ્યાણવિજયે તૈયાર કરી મોકલેલ તૃતીય પરિશિષ્ટની અવચૂરિ તેમજ ચતુર્થ પરિશિષ્ટ માટે પ્રવર્તકજીના જ્ઞાન-ભંડારની પ્રતિગત ટિપ્પણ તેમજ આ બેનો મે યથામતિ તૈયાર કરેલ અનુવાદ સુજ્ઞ પાઠકના કર-કમલમાં અર્પી સંતોષ માનું છુ.

પણ્ડિત લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી પાટણના ભંડારના ગ્રન્થોનુ સૂચી-પત્ર તૈયાર કરી રહ્યા છે એ વાતની મને ખબર પડતા ભૂમિકાના પ્રુફની એક નકલ મેં તેમના ઉપર પણ મોકલી આપી હતી, કેમકે આમાં એવા કેટલાક ગ્રન્થો વિષે પ્રકાશ પાડવો બાકી રહેતો હતો. આ પ્રુફ જોઈ જઇ તેમા જે સુધારા વધારા તેમણે સૂચવ્યા છે તે બદલ હુ તેમનો પણ અત્ર ઉપકાર માનું છું.

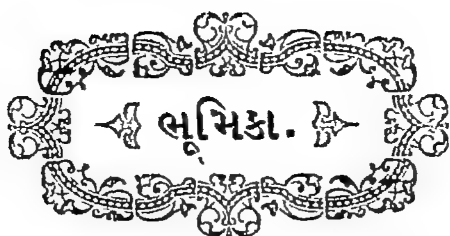
અંતમાં જે જે સદ્વ્યક્તિઓએ મને આ ગ્રન્થના સશોધનાદિક કાર્યમાં સહાયતા કરી છે તેનો ફરીથી ઉપકાર માનતો તેમજ

"गच्छत स्खलनं क्वापि, भवत्येव प्रमादतः।
हसन्ति दुर्जनास्तत्र, समादधाति सज्जना ॥ १ ॥"

એ તરફ પાઠક-વર્ગનું સવિનય ધ્યાન ખેંચતો હુ વિરમું છુ

ભગતવાડી, ભુલેશ્વર,
મુંબઈ.
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૩
કાર્તિક શુકલ પ્રતિપદ્

સુજ્ઞસેવક
હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

ભૂમિકા.

અવતરણ—

કિંચિદ્ વક્તવ્યમાં સૂચવ્યા મુજબ આ **શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ** નામના કાવ્યના અનુવાદનો પ્રારંભ **શ્રીશોભન** મુનીશ્વરકૃત **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા**નું ભાષાન્તર સમાપ્ત થયા બાદ કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે તેની ભૂમિકા તો મેં તે ગ્રન્થ સંપૂર્ણ છપાઇ ગયો તે પૂર્વે તૈયાર કરવા માંડી હતી, કેમકે **શોભન–સ્તુતિ** છપાવવી શરૂ થયા પછી આઠેક મહિને આ ગ્રન્થ પણ **મુંબઈ વૈભવ** મુદ્રણાલયમાં મોકલી આપવામા આવ્યો હતો. ત્યાર પછી લગભગ છ માસ વીત્યા બાદ શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત **ચતુર્વિંશતિકા** છાપવાનું કાર્ય **નિર્ણયસાગર** મુદ્રણાલયમાં શરૂ કરવામા આવ્યુ હતું આ ગ્રન્થ સૌથી પ્રથમ છપાઈ ગયો અને ત્યાર પછી ટુંક સમયમા **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા**નું કાર્ય પણ સમાપ્ત થયુ, પરંતુ પૃષ્ઠની અપેક્ષાએ લઘુ એવી આ **ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ** નામની કૃતિ છપાવવાનું કાર્ય તો ચાલૂજ રહ્યુ.

આ પ્રમાણેની પરિસ્થિતિને લઇને ભૂમિકાનો કેટલોક ભાગ વિષયની અપેક્ષાએ સમાન એવી **ચતુર્વિંશતિકા**માં છપાવી દેવો પડયો દાખલા તરીકે **ચતુર્વિંશતિકા**ના કાવ્ય–મીમાંસામા આપેલ વસ્તુ, સ્તુતિ–વિચાર અને સ્તુતિ–કદમ્બકનો ક્રમ એ હકીકત આ ભૂમિકાને માટે તૈયાર કરવામા આવી હતી.

કાવ્ય–સમીક્ષા

વિશિષ્ટતા—

પ્રત્યેક જિનેશ્વરની મુખ્યતાવાળી [1]ચાર ચાર પદ્યોની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય સ્વોપજ્ઞ વિવરણથી વિભૂષિત છે, વળી તેના સમગ્ર (૯૬) પદ્યો વસતતિલકા વૃત્તમાંજ રચાયેલા છે તેમજ એના ચતુર્થાદિ પદ્યોમાં [2]મુખ્યત [3]શાસન–દેવીની સ્તુતિ કરવામા આવી છે એ એની વિશિષ્ટતા સૂચવે છે **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા** અને **ચતુર્વિંશતિકા**ની જેમ અત્ર કોઇ યક્ષની કે શ્રુત–

---

૧ આવી સ્તુતિમા ચાર જૂદા જૂદાજ પદ્યો હોવા જોઇએ એવો કંઇ નિયમ નથી એકના એક પદ્યના અમુક જિનેશ્વર, સર્વે જિનેશ્વરો, આગમ અને ભક્ત–દેવતા એ ચારેને ઉદ્દેશીને અર્થો થતા હોય તો તેવા પદ્યનો પણ આવી સ્તુતિમા સમાવેશ થઇ શકે છે શુ આનું પણ પ્રમાણ આપવુ પડશે ? એમજ હોય તો પાઠક મહાશયને પ્રથમ પરિશિષ્ટ પ્રતિ દૃષ્ટિપાત કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરૂ છુ

૨ આ કાવ્યમા ચોવીસ શાસન–દેવીઓ પૈકી સોળ શાસન–દેવીઓની અને સોળ વિદ્યા–દેવીઓ પૈકી ૭ વિદ્યા–દેવીઓની સ્તુતિ–કરવામા આવી છે

૩ તીર્થંકર તીર્થની સ્થાપના કરતી વેળાએ યક્ષ જાતિના શાસન–રાગી દેવ અને દેવીની પણ સ્થાપના કરે છે આ પ્રમાણે શાસનના હિતાર્થે જે દેવીની નિમણુક થઇ હોય તે 'શાસન–દેવી' કહેવાય છે **જૈન** દર્શનની માફક બૌદ્ધ દર્શનમા પણ 'શાસન–દેવી'નું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામા આવ્યુ છે

ઉપોદ્ઘાત

ચતુર્વિંશતિકાને લગતી થોડીક માહિતી પ્રસ્તાવનામાંથી મળી શકતી હોવાથી આ ઉપોદ્ઘાતના પ્રારમ્ભમાં પ્રથમ તેનો ઉલ્લેખ કરવો વાસ્તવિક ગણાય એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સરસ્વતીના વરદાનથી વિભૂષિત, વાદીરૂપ કુંજરને પરાસ્ત કરવામાં કેસરીના સમાન તેમજ ખાસ કરીને આમ નૃપતિને પ્રતિબોધ પમાડનારા તથા બ્રહ્મ-મૂર્તિ એવા આ કાવ્યના કર્તા શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિનું જીવન-વૃત્તાન્ત રજુ કરવામાં આવે છે. આ સૂરિવરના ચરિત્ર ઉપર શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિકૃત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંનો શ્રીબપ્પભટ્ટિ-પ્રબન્ધ, આ ગ્રન્થના અન્તમાં આપેલું શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિચરિત, શ્રીવિજયલક્ષ્મીસૂરિકૃત ઉપદેશ-પ્રાસાદનો પ્રથમ વિભાગ તેમજ શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત એવો ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૫૫-૬૦) એ ગ્રન્થો ઓછો વત્તો પ્રકાશ પાડે છે.

શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત—

શ્રીબપ્પભટ્ટિના પિતાશ્રીનું નામ બપ્પ હતું, જ્યારે તેમની માતુશ્રીનું નામ ભટ્ટિ હતું. તેઓ જાતના ક્ષત્રિય હતા અને પંચાલ દેશમાં આવેલા ડુમ્બાઉધી[1] નગરમાં વસતા હતા. તેમનો જન્મ વિ. સં૦ ૮૦૦ માં થયો હતો. શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિ ૭ વર્ષની ઉમરના થયા, ત્યારે એક એવો પ્રસંગ બન્યો કે તેઓ તેમના પિતાશ્રીના શત્રુઓને મારવા જ્યારે તૈયાર થયા, તે વખતે આ સૂરિજી કે જેમનું જન્મ-નામ સૂરપાલ હતું તેમને તેમના પિતાશ્રીએ વાત્સલ્યભાવને લઇને રોક્યા. મારા પિતાશ્રી પોતે પણ શત્રુનો સંહાર કરવા તૈયાર થતા નથી અને વળી મને રોકે છે એમ વિચારી રીસાઇને કોઇને પણ કહ્યા કહાવ્યા વિના સૂરપાલ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને મોઢેરક ગામમાં જૈનાલયમાં આવ્યા. ત્યાં મહાવીર-સ્વામીને વાંદવાને પધારેલા શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની સાથે તેમનો સમાગમ થયો. આ સૂરીશ્વરે તેમને પૂછ્યું કે તું કોણ છે અને અહિં કેમ આવ્યો છે? આના પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. તેમનો વૃત્તાન્ત સાંભળીને સૂરિજીને વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા સ્વપ્નાનુસાર[2] આ કોઇ દિવ્ય મૂર્તિ છે અને તદનુસાર તેમણે તેને પોતાની પાસે રહેવા સૂચવ્યું. આ વાત સૂરપાલે સ્વીકારી અને તેમણે સૂરિજી પાસે અભ્યાસ કરવો પણ શરૂ

---

૧ પ્રભાવક-ચરિત્ર (પૃ. ૧૪૮)માં આને બદલે ડુવાઉધી નામનો ઉલ્લેખ છે જ્યારે ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૫૫)માં ડુમ્બાઉધીનો ઉલ્લેખ છે.

૨ સૂરિજીએ રાત્રે સ્વપ્ન-નિદ્રામાં એક સ્વપ્ન જોયું હતું. તેમાં તેમણે સિંહના બચ્ચાને ચૈત્યના શિખર ઉપર ફાળ ભરીને ચઢતો જોયો હતો.

ર્યો. તેઓ પ્રતિદિન એક હજાર શ્લોક કંઠે કરવા લાગ્યા. આવી તેમની તીવ્ર બુદ્ધિ જોઇને સૂરિજી બહુ પ્રસન્ન થયા.

કેટલાક સમય વીત્યા બાદ તેમની સાથે સૂરિજી વિહાર કરતા કરતા ડુમ્બાઉધી નગરે પધાર્યા અને સૂરપાલના માતા–પિતા પાસે આ તેમના પુત્રની માંગણી કરી. આ તેમનો એકનો એક પુત્ર હોવાથી પ્રથમ તો તેમણે ના પાડી, પરંતુ સૂરિજીએ તેમને સમજાવ્યા કે આ પુત્ર દ્વારા જૈનશાસનનો ઘણો પ્રભાવ વધશે અને તેમ થતાં તમારી કીર્તિ પણ અમર થશે. આ સાંભળીને તેઓએ હા પાડી, પરંતુ એટલી સૂચના કરી કે અમારા પુત્રને દીક્ષા આપો ત્યારે તેનું નામ બપ્પ–ભટ્ટિ રાખશો સૂરિજી વિહાર કરતાં પાછા મોઢેરક ગામમાં આવ્યા અને ત્યાં તેમણે સૂરપાલને વિ૦ સ૦ ૮૦૭ માં વૈશાખ શુક્લ તૃતીયાને દિને દીક્ષા આપી. તેમને લોકો ભદ્રકીર્તિના નામથી ઓળખવા લાગ્યા, પરંતુ તેમનુ બપ્પભટ્ટિ નામ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું.[2] સંઘની પ્રાર્થનાથી સૂરિજી ચતુર્માસ ત્યાં રહ્યા

બપ્પભટ્ટિની યોગ્યતા જોઇને એક દિવસે સૂરિજીએ તેમને સરસ્વતી દેવીનો મંત્ર આપ્યો. તેમણે આનો યથાવિધિ જાપ જપ્યો, તેથી રાત્રિએ ગંગા નદીમાં નિર્વસ્ત્રા સ્નાન કરતી દેવી તેમની સમીપ આવીને ઊભી રહી એને જોઇને તેમણે મુખ ફેરવી નાંખ્યું. એટલે સરસ્વતીએ કહ્યું કે તેં મુખ કેમ ફેરવી નાંખ્યું ? તારા જાપથી આકર્ષાઇને હુ તને વરદાન આપવા આવી છુ, વાસ્તે તુ વર માંગ એના પ્રત્યુત્તરમાં બપ્પભટ્ટિજીએ કહ્યુ કે હે માતા! તારૂ વિસદૃશ રૂપ હોવાથી તારી સામે હુ કેવી રીતે જોઉં, તુ વસ્ત્ર–રહિત છે તે તરફ નજર કર સરસ્વતીએ પોતાને નિર્વસ્ત્રા જોઇને કહ્યુ કે તારા મન્ત્ર–જાપથી મને આકર્ષણ થતાં હું બીજી બધી વાત ભૂલી જઇ એકદમ તારી સમીપ આવી છુ, તું વરદાન માંગવામાં પણ નિ:સ્પૃહ છે એ જાણી વધારે તુષ્ટ થઇ છુ વાસ્તે તારી ઇચ્છા થાય ત્યારે તું મને બોલાવજે, હું આવીશ એમ કહી તે ચાલી ગઇ.

'ગૌડવધ' નામના પ્રાકૃત કાવ્યના કર્તા કવિ વાક્-પતિના સમકાલીન શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિજીના જીવનને 'કાન્યકુબ્જ'ના અધિપતિ આમ રાજાના અને તેમના સમસામાયિક 'પાલ' વંશીય ગૌડપતિ પ્રસિદ્ધ ધર્મ રાજાના જીવન સાથે વિશેષ સંબધ હોવાથી હવે તે દિશામાં પ્રયાણ કરવામાં આવે છે

એક વખત મુનિરાજ શ્રીબપ્પભટ્ટિ ગામ બહાર ગયા હતા તેવામાં વરસાદ પડ્યો એટલે તેઓ દેવકુલ (દહેરા)માં ગયા, થોડીક વારમાં ગોપગિરિના પૃથ્વીપતિ યશોવર્માનો

---

૧ ઉપદેશ–રત્નાકરમાં પણ આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે

૨ સરખાવો—

"स्वाध्यायिकैकादशकाद्, भद्रकीर्तिरिति श्रुतम् ।
तदपिन्नो प्रतिपक्षेन, पूर्वाख्या तु प्रसिद्धम् ॥"

—બપ્પભટ્ટિ–પ્રબંધ, શ્લો૦ ૨૯—૩૦,

પુત્ર સુયશાનો નન્દન આમ પોતાના પિતાશ્રીએ કહેલાં શીખામણનાં કડવાં વચનોથી અપમાન થઈ રીસાઈને ત્યાં આવી ચઢ્યો ત્યાં તેને બપ્પભટ્ટિજીએ બોલાવ્યો અને પછી તે આ મુનિજીની પાસે પ્રશસ્તિક કાવ્યો વાંચવા લાગ્યો આમ કુમાર કાવ્ય-રસિક હોવાથી તેને મુનિજીની સાથે મિત્રતા થઈ ત્યાર પછી તે બને જણા સિદ્ધસેન સૂરિજીની પાસે ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. એટલે આમ કુમારને સૂરિજીએ તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો. તેમાં તેને પોતાનુ નામ કહેવાનો પ્રસંગ આવતાં તે ઉત્તમ પુરુષ હોવાને લીધે તેણે મુખથી પોતાના નામનો ઉચ્ચાર ન કરતાં ખડી વડે પોતાનું નામ લખી જણા વ્યું આથી શ્રીસિદ્ધસેન સૂરિ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને તેને પણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યા અને ૭૨ કળાઓ પણ શીખવી.

આવી રીતે સમય વ્યતીત થતો હતો તેવામાં એક દિવસ એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ કુમાર પોતાના ¹મિત્ર બપ્પભટ્ટિને કહેવા લાગ્યો કે મને જ્યારે રાજ્ય મળશે ત્યારે તે હું તમને આપીશ. કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ તેના પિતાશ્રી માંદા પડ્યા એટલે રાજ્યા ભિષેકને માટે આમ કુમારને બોલાવી લાવવા તેણે પ્રધાનોને મોકલ્યા. પ્રધાનોએ તેને તેના પિતાની હકીકત કહી સંભળાવી એટલે તદનુસાર સૂરિજીની રજા લઈને આમ પોતાના પિતા પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. થોડા દિવસ પછી તેના પિતાનો સ્વર્ગ-વાસ થયો તેની આમે ઉત્તર-ક્રિયા કરી. પોતાને રાજ્ય મળ્યું હોવાથી તેણે પોતાના મિત્ર બપ્પભટ્ટિને તે રાજ્ય-ગ્રહણ કરવા માટે તેડાવ્યા અને તેમના આગમન પછી તેમને સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થવા વિનતિ કરી. આના ઉત્તર તરીકે તેમણે કહ્યું કે મને હજી સૂરિ-પદ મળ્યું નથી એટલે મારો સિંહાસન ઉપર બેસવાનો અધિકાર નથી. આ વાત સાંભળીને તે નૃપતિએ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની પાસે મોઢેરક ગામમાં બપ્પભટ્ટિને પ્રધાનો સહિત મોકલ્યા અને તેમને સૂરિ-પદ આપી પાછા મોકલવા વિનતિ કરી. તે વિનતિનો સ્વીકાર થવાથી બપ્પભટ્ટિ સૂરિ-પદથી અલંકૃત થયા આ બનાવ વિ૦ સં૦ ૮૧૧ માં વૈશાખ માસમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં અષ્ટમીને દિને બન્યો, એટલે કે ઘણી નાની ઉમરમાં બપ્પભટ્ટિ આચાર્ય થયા. આ સમયે તેમના ગુરુએ તેમને શીખામણ આપી કે તારો પણ રાજસ-ત્કાર થનાર છે અને બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં યૌવન તેમજ રાજ-પૂજા એ બે અનર્થકારી છે, વાસ્તે તારે ખૂબ સંભાળીને વર્તવું આ સાંભળીને શ્રીમાન્ બપ્પભટ્ટિએ એવો નિયમ લીધો કે જીવન પર્યંત હું ભક્ત લોકના ભક્ત (આહાર) નો અને સર્વ ²વિકૃતિનો આજથી

---

૧ પ્રબન્ધ-કોશમાં બપ્પભટ્ટિને સૂરિ-પદ વિ. સં. ... માં આપવાનો ઉલ્લેખ છે જુઓ શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધ (પૃ. ૪૨).

૨ (૧) દૂધ, (૨) દહીં, (૩) ઘી, (૪) તેલ, (૫) ગોળ, અને (૬) કડાવિગય (તાવડામાં તળાઈને ઉપર આવે તેવા પકવાન) એ ભક્ષ્ય છ વિકૃતિ (વિગઈ) છે. મધ મદિરા, માખણ અને માંસ એ ચાર મહાવિકૃતિઓ છે અને તેનો ત્યાગ તો શ્રાવક પણ કરે

ત્યાગ કરૂં છું.[1] ત્યાર પછી ગુરૂની આજ્ઞાનુસાર વિહાર કરી તેઓ આમ રાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. રાજાએ તેમનો ઘણો સત્કાર કર્યો અને તેમને સિંહાસન ઉપર બેસાડી પ્રાર્થના કરી કે આ મારૂં રાજ્ય આપ સ્વીકારો. ત્યારે સૂરિજીએ કહ્યું કે દેહને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ એવા સાધુને રાજ્યથી શું? આ સાંભળીને આમ રાજા આશ્ચર્યાંકિત થયો. પછીથી તેણે સૂરિજીના ઉપદેશાનુસાર ૧૦૧ હાથ ઉંચો જૈન પ્રાસાદ કરાવ્યો અને તેમાં અઢાર ભાર સુવર્ણની મહાવીર પ્રભુની મૂર્ત્તિ પધરાવી. આની પ્રતિષ્ઠા બપ્પભટ્ટિજીને હાથે થઇ. આ મંદિરનો મૂલ મણ્ડપ ૨૩ હાથ ઉંચો બનાવવામાં આવ્યો અને તે તૈયાર કરવામાં સવા લાખ સોનૈયા (સુવર્ણ ટંક)નો ખર્ચ થયો.

[2]રાજાના હાથી ઉપર આરૂઢ થઇ છત્ર અને ચામરથી અલંકૃત બની રાજ-સભામાં આવતા એવા બપ્પભટ્ટિસૂરિજીને રાજ-સિંહાસન ઉપર બેસતા જોઇને કેટલાક બ્રાહ્મણો નારાજ થતા હતા. એક દિવસ તેમણે રાજાને વિનતિ કરી કે આ શૂદ્ર શ્વેતામ્બર આ સિંહાસનને લાયક નથી, વાસ્તે આ સિંહાસનથી નીચું એક બીજું સિંહાસન બનાવો કે જેના ઉપર એ બેસે. રાજાએ બીજે દિવસે એ પ્રમાણે કર્યું. આ જોઇને સૂરિજીએ અભિમાન કરવો યુક્ત નથી, એમ તેને નિમ્ન-લિખિત પદ્ય દ્વારા સમજણ પાડી:

> "मर्दय मानमतङ्गजदर्पं, विनयशरीरविनाशनसर्पम् ।
> क्षीणो दर्पाद् दशवदनोऽपि, यस्य न तुल्यो भुवने कोऽपि ॥ १ ॥"
>
> —માત્રાસમક

અર્થાત્ વિનયરૂપ દેહનો વિનાશ કરવામાં સર્પરૂપ એવા અભિમાનરૂપી હાથીના મદનું તું મર્દન કર. વિશ્વમાં જેની સમાન કોઇ હતો નહિ એવો દશમુખ (રાવણ) પણ અભિમાન (કરવા)થી નાશ પામી ગયો.

આ સાંભળીને તે લજ્જા પામી ગયો અને તેમની ક્ષમા યાચી.

એ વાત તો આપણે ઉપર જોઇ ગયા છીએ કે આમ રાજાને શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિની સાથે ઘણો ગાઢ સ્નેહ બંધાયો હતો. આથી કરીને તેઓ બંને વચ્ચે ઘણી ઘણી જાતની વાતચિત થતી હતી. એકદા એવો પ્રસગ બન્યો કે આમ રાજાએ પોતાની પત્નીને મ્લાન મુખવાળી જોઇ, તેથી તેણે તે વિષે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા પૂછી:—

---

[1] સરખાવો—

> "भक्त भक्तस्य लोकस्य, विकृतीश्चाखिला अपि ।
> आजन्म नैव भोक्ष्येऽह-ममु नियममग्रहीत् ॥"
>
> —બપ્પભટ્ટિ-પ્રબંધ, શ્લો૦ ૧૧૩.

[2] સરખાવો શ્રીબપ્પભટ્ટિ-પ્રબંધનો નિમ્ન-લિખિત ૧૪૨મો શ્લોક—

> "एवमभ्यर्हितो राज्ञा, गच्छन् सच्छत्रचामर ।
> राजकुञ्जरमारूढो, मुख्यसिंहासनासनः ॥"

"अज्जवि सा परितप्पइ, कमलमुही अप्पणो पमाएणं ।"[1]

અર્થાત્ તે કમલમુખી અદ્યાપિ પોતાના પ્રમાદને લીધે પરિતાપ પામે છે આ સાંભળીને સિદ્ધસારસ્વત બપ્પભટ્ટિજીએ કહ્યું કે—

"पुव्वविबुद्धेण तए, जा से पच्छाइयं अंगं ॥ १ ॥"[2]

એટલે કે હે રાજન્! આજે તું પ્રાત:કાળે તારી પત્નીની પહેલાં જાગ્યો તે સમયે તેનું ગુહ્ય અંગ ઉઘાડું હતું તે તેં ઢાંક્યું, તેથી તે હજી સુધી મ્લાન મુખવાળી છે. આ સાંભળીને રાજા આશ્ચર્ય તેમજ લજ્જા પામ્યો.

વળી ફરીથી એક દિન પોતાની પત્નીને મન્દ મન્દ ચાલતી જોઇને રાજાએ સૂરિજીને કહ્યું કે—

"बाला चंकम्मंती, पए पए कीस कुणइ मुहभंगं ?।"[3]

અર્થાત્ હે મહાશય! તે સ્ત્રી ચાલતી વખતે પગલે પગલે મુખ મરોડે છે તેનું શું કારણ છે વારુ! સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે—

"नूणं रमणपएसे, मेहलिया छिवइ नहपंती ॥ १ ॥"[4]

અર્થાત્ હે નૃપ! તેના રમણ-પ્રદેશને વિષે નખ-ક્ષત થયેલું છે અને તેની સાથે તેની કટિમેખલા (કંદોરો) ઘસાય છે, તેથી તે ચાલતી વખતે મોં મરોડે છે આ વાત સાંભળતાં રાજાને કોપ ચઢ્યો અને સૂરિજી તરફ અરુચિ થઇ આ વાત સૂરિજી સમજી ગયા અને તેઓ ઉપાશ્રયે ચાલ્યા ગયા. પછી બહારના દ્વાર ઉપર નીચે મુજબનો એક શ્લોક લખી સઘળી રજા લીધા વિના તેઓ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા

"यामः स्वस्ति तवास्तु रोहणगिरे! मत्तः स्थितिप्रच्युता
वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वप्नेऽपि मैवं कृथाः ।
श्रीमंस्ते मणयो वयं यदि भवल्लब्धप्रतिष्ठास्तदा
के शृङ्गारपरायणाः क्षितिभुजो मौलौ करिष्यन्ति नः ॥ १ ॥"—चाहंव

અર્થાત્ (હે ગ્રામ રાજન્!) અમે જઇએ છીએ, તારું કલ્યાણ થાઓ. મણિઓ રોહણગિરિને કહે છે કે—હે રોહણ પર્વત! તારું કલ્યાણ થાઓ. મારાથી જુદા પડેલા આ મણિઓનું શું થશે એમ તું સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ કરીશ નહિ, કેમકે હે શ્રીમાન્! જો તારા વડે અમે પ્રતિષ્ઠા પામેલા છીએ, તો પછી શૃંગારને વિષે રક્ત એવા કેટલાયે નરેશ્વરો અમને મુકુટ ઉપર ધારણ કરશે.

---

१ अद्यापि सा परितप्यते, कमलमुखी आत्मनः प्रमादेन ।

२ पूर्वं विबुद्धेन त्वया, यद् तस्याः प्रच्छादितमङ्गम् ।

३ बाला चङ्क्रमन्ती, पदे पदे कुतः करोति मुखभङ्गम् ? ।

४ नूनं रमणप्रदेशे मेखला स्पृशति नखपङ्क्तिः ।

આ પ્રમાણેની અન્યોક્તિ દ્વારા **બપ્પભટ્ટિજી**એ **આમ** નૃપતિને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે પણ્ડિત-પ્રિય પૃથ્વીપતિ પણ્ડિતને આવકાર આપશે અર્થાત્ અહિંઆથી અમે અન્યત્ર જઇશુ, તોપણ અન્ય નૃપતિ પણ અમારૂ સન્માન કરશે.

શ્રીબપ્પભટ્ટિ વિહાર કરતા કરતા ગૌડ દેશમાં **લક્ષણાવતી** નગરીમાં **ધર્મ** રાજા રાજ્ય કરતો હતો, ત્યાં જઇ ચડ્યા આ રાજાની સભામાં **વાક્પતિ** નામે ગુણજ્ઞ કવિરાજ હતો. તેણે સૂરિજીના આગમનની વાત રાજાને કહી સભળાવી. તેથી અતિશય નમ્રતાપૂર્વક વિનતિ કરીને ધામધૂમ કરવા પૂર્વક તે રાજા તેમને પોતાના નગરમાં લઇ ગયો. તે સમયે સૂરિજીએ કહ્યુ કે—

"रुचिरचरणारक्ताः सक्ताः सदैव हि सद्गतौ
परमकवयः काम्याः सौम्या वयं धवलच्छदाः ।
गुणपरिचयोद्दर्पाः सम्यग् गुणातिशयस्पृशः
क्षितिप ! भवतोऽभ्यर्णं तूर्णं सुमानससमिताः ॥ १ ॥"—હરિણી

અર્થાત્ મનોહર ચરિત્રમાં અત્યન્ત લીન, (મુક્તિરૂપી) સદ્ગતિ (મેળવવાના વિચારમાં) સર્વદા આસક્ત, ઉત્તમ કાવ્ય રચનાર, ઇચ્છવા લાયક, સૌમ્ય, શ્વેત વસ્ત્રવાળા [અથવા શુક્લપક્ષી], ગુણોનો પરિચય (કરવા)માં અતિશય આનન્દવાળા, સદ્ગુણોની તીવ્રતાનો સ્પર્શ કરનારા અને સારા મનવાળા એવા અમે હે રાજન્! તમારી પાસે જલદી આવ્યા છીએ'[1]

સૂરિજીએ અત્ર એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી **આમ** રાજા પોતે બોલાવવા આવે નહિ, ત્યાં સુધી મારે અહિંથી વિહાર કરવો નહિ એ કહેવુ આવશ્યક છે કે **આમ** નૃપતિ અને **ધર્મ** નરેશ્વર વચ્ચે દુશ્મનાવટ હતી.

આ તરફ સૂરિજી જ્યારે સવારના **આમ** રાજા પાસે આવ્યા નહિ, ત્યારે આ રાજાએ સર્વત્ર તપાસ કરાવી, પરતુ તેમનો પત્તો મળ્યો નહિ આથી રાજાને અત્યંત ખેદ થયો એવામાં 'यामः' ઇત્યાદિ કાવ્ય તેના જોવામાં આવ્યુ. રાજાએ અક્ષર ઓળખ્યા અને સૂરિજી મને મુકીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા છે એમ તે સમજ્યો

એક દિવસ આ **આમ** રાજા વનમાં ક્રીડા કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક શ્યામ સર્પને જોયો. તે સર્પનુ મુખ રાજાએ પકડી લીધું અને પછી તે સર્પને અંગરખાની બાંયમાં ગોપવીને તે સભામાં આવ્યો અને તેણે પણ્ડિતોને નીચે મુજબની સમસ્યા પૂછી·—

"शस्त्रं शास्त्रं कृपिर्विद्या-ऽन्यद् वा यो येन जीवति ।"

---

૧ આ કાવ્યમા **બપ્પભટ્ટિજી**એ પોતાની સ્થિતિને હસની સાથે સરખાવી છે એવી પરિસ્થિતિમા 'ચરણ' શબ્દથી પગ, 'આરક્ત' શબ્દથી થોડુ રાતું, 'સદ્ગતિ'થી સુન્દર ચાલ, 'કવિ' શબ્દથી બોલનાર, 'ધવલચ્છદ'થી સફેદ પાખવાળો અને 'માનસ' શબ્દથી માનસ સરોવર એમ અર્થ કરી શકાય છે

અર્થાત્ શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, ખેતી, વિદ્યા અથવા બીજું કંઇ કે જેના વડે જે જીવે છે (તે ખપાતે શું કરવું ?).

સભામાંનો કોઇ પણ પણ્ડિત આ સમસ્યાને રાજાના અભિપ્રાય પ્રમાણે પૂર્ણ કરી શક્યો નહિ, તેથી આ સમસ્યા પૂર્ણ કરનારને રાજા એક લાખ સુવર્ણ ટંક આપશે એવો તે રાજાએ પટહ વગડાવ્યો. આનો લાભ એક જુગારી લેવા તૈયાર થયો તે ધર્મ રાજાના નગરમાં વસતા શ્રીબપ્પભટ્ટિ પાસે ગયો એટલે તે સૂરિજી કે જેના ઉપર સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન હતી તેમણે આ સમસ્યા નીચે મુજબ પૂર્ણ કરી આપી.

"सुगृहीतं च कर्तव्यं कृष्णसर्पमुखं यथा ॥"

અર્થાત્ જેમ (રાજાએ) શ્યામ સર્પનું મુખ ગ્રહણ કર્યું છે તેમ તેનું દૃઢતાથી ગ્રહણ કરવું જોઇએ. વિશેષમાં સૂરિજીએ તે આમ રાજાનું 'નાગાવલોક' એવું નામ પાડ્યું.[1]

પેલા જુગારીએ ગોપગિરિ આવીને આમ રાજા સમક્ષ સમસ્યા પૂર્ણ કરી બતાવી

એક જુગારીએ આ પ્રમાણે યથેષ્ટ રીતે પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી તે જોઇને રાજાને ઘણો અચંબો થયો. તેણે એ જુગારીને ધમકી આપતાં કહ્યું કે આ સમસ્યા તું કેવી રીતે પૂરી શક્યો તે સાચે સાચું કહે એટલે તેણે લક્ષણાવતીમાં રહેલા બપ્પભટ્ટિજીએ સમસ્યા પૂરી આપી એ સઘળી વાત કહી દીધી.

આ સાંભળીને રાજાને વિચાર આવ્યો કે ગુરુજી ઘણે દૂર હોવા છતાં તેમને કૃષ્ણ સર્પની ખબર પડી, તો પછી મેં તેમની તરફ જે શઠતાની દૃષ્ટિએ જોયું તે ઠીક કર્યું નહિ કેમકે એમનું બુદ્ધિ–બળ અપૂર્વ છે આ પ્રમાણે રાજાને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો

અન્યદા રાજા પોતાના મિત્ર શ્રીબપ્પભટ્ટિના વિરહથી સંતપ્ત થયેલો વિનોદાર્થે નગરની બહાર ગયો ત્યાં તેણે વડના વૃક્ષ નીચે એક મુસાફરનું શબક (મુડદું) તેમજ ડાળ ઉપરથી લટકતા કરપત્રમાંથી પડતાં જલનાં બિન્દુઓ તથા તેમજ વળી એક વિશિષ્ટ પત્થર ઉપર ખડીથી લખેલી નીચે મુજબની અડધી ગાથા જોયાં—

तइया मह निग्गमणे पियाए थोरंसुएहिं जं दड्ढं"[2]

આ સમસ્યા પૂરવાને સારૂ તેણે અનેક પણ્ડિતોને કહ્યું પરન્તુ તેઓમાંનો કોઇ પણ યથાર્થ રીતે તે સમસ્યા પૂરી શક્યો નહિ. આથી રાજાએ તે જુગારીને બપ્પભટ્ટિજી પાસે મોકલ્યો એટલે તેમણે નીચે મુજબ સમસ્યા પૂરી આપી.—

---

૧ સરખાવો શ્રીબપ્પભટ્ટિપ્રબન્ધનો નિમ્ન-લિખિત ૧૮૮મો શ્લોક.—

"नागावलोक इत्याख्यां, ददौ तस्य प्रभुर्गुरुः ।
यथा तद्वंश्यनृपति नाम्ना निष्काशितस्य वा ॥

૨ ગાથા—

यथा तव निर्गमने प्रियया स्थूलाश्रुभिर्यद् दग्धम् ।

"करपत्तयबिन्दू इय, निवडणेण तं जज समरियं"

આથી આમ રાજાએ આતુરતાપૂર્વક ગુરુજીને બોલાવવા માટે પોતાના પ્રધાનોને તેમની પાસે મોકલ્યા સાથે સાથે એમ પણ કહેવરાવ્યું કે—

"छाया कारण शिर धर्यां, पत्तवि भूमि पडंत
पत्तह एहु पडत्तण, वरतरु काइ करंत."

વળી—

"न गङ्गां गाङ्गेयं सुयुवतिकपोलस्थलगतं
न वा शुक्तिं मुक्तामणिरुरनिजास्वादरसिकः ।
न कोटीरारूढः स्मरति च सवित्रीं मणिचय-
स्ततो मन्ये विश्वं स्वसुखनिरतं स्नेहविरतम् ॥ १ ॥"—શિખરિણી

અર્થાત્ સુન્દર સુન્દરીના ગણ્ડ-સ્થલ (ગાલ) ઉપર રહેલું સુવર્ણ (કુણ્ડળ) ગંગાને યાદ કરતુ નથી તેમજ સ્તનના સ્વાદનુ રસિક એવુ મુક્તામણિ શુક્તિ (છીપ)નું સ્મરણ કરતુ નથી. વળી મુકુટ ઉપર આરૂઢ થયેલો મણિઓનો સમૂહ પોતાની માતાને સંભારતો નથી. તેથી કરીને હુ એમ માનુ છુ કે જગત પોતાના સુખમાં આસક્ત બન્યું છે અને સ્નેહથી વિરક્ત થયુ છે

તથા વળી—

"पांसुमलिनाङ्घ्रिजङ्घः, कार्पटिको म्लानमौलिमुखशोभः ।
यद्यपि गुणरत्ननिधि—स्तथापि पथिकः पथि वराकः ॥"—આર્યા

અર્થાત્ જેનાં ચરણો અને જંઘાઓ ધૂળ વડે મલિન બન્યાં છે એવો તેમજ જેનાં મસ્તક અને મુખની શોભા નિસ્તેજ બની છે એવો કાપડી ગુણનો રત્નાકર હોય તો પણ માર્ગમાં તે બિચારો મુસાફર છે

પ્રધાનોએ પણ કહ્યું કે હે નાથ! આમ રાજા શુદ્ધ સ્નેહપૂર્વક આપને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે આપે સત્વર પધારીને આ દેશને વસન્ત-લીલામાં મગ્ન કરવો જોઇએ વળી આપના વાક્ય-રસના રસિક એવા અમને અન્ય કવિઓની વાણી રૂચતી નથી, કેમકે ગ્રન્થિપર્ણને ખાનારા કસ્તૂરીમૃગો ઘાસ ખાતા નથી.

આના ઉત્તરમાં સૂરિજીએ તે પ્રધાનોને કહ્યું કે આમ રાજાને મારી તરફથી આ પત્ર આપશો તેમાં તેમણે લખ્યુ હતુ કે—

१ ... ।—

करपत्रकबिन्दूनामिति, निपतनेन तवद्य सस्मृतम् ।

૨ આનુ તાત્પર્ય એ છે કે—વૃક્ષે મુસાફરને છાયા મળે તેટલા માટે શિર પર પત્રો ધર્યાં. તે પત્રો ભૂમિ ઉપર ખરી પડે, તો તેમાં તે ઉત્તમ વૃક્ષ શુ કરે?

"विंझेण विणावि गया, नरिंदभवणेसु हुंति गारविया ।
विंझो न होइ वंझो, गएहि बहुएहिवि गएहिं ॥ १ ॥—आर्या

माणससरह सुहाइं, जइवि न लब्भंति रायहंसेहिं ।
तहवि न तस्स तेण विणा, तीरुच्छंगा न सोहंति ॥ २ ॥—,,

परिसेसियहंसउलं–पि माणसं माणसं न संदेहो ।
अन्नत्थवि जत्थ गया, हंसावि बया न भन्नंति ॥ ३ ॥—,,

हंसा जहिं गया तहिं, गया महिमण्डणा हवंति ।
छेहउ ताह महासर–ह जे हंसेहिं मुच्चन्ति ॥ ४ ॥—,,

मलयउ सचंदणुच्चिय, नइमुहनीरंतचंदणदुमोहो ।
पत्थाणंमि हु मलया–उ चंदणं जाइ महग्घं ॥ ५ ॥—,,

अप्पायंति महुयरा–ऽविवेकं कमलायराण मयरंदं ।
कमलायरोवि दिट्ठो, सुओवि किं महुयरविहूणो ? ॥ ६ ॥—,,

एक्केण कुच्छुहेणं विणावि रयणायरुच्चिय समुद्दो ।
कुच्छुहरयणंपि उरे, जस्स ठियं सुच्चिय महग्घो ॥ ७ ॥—,,

चंदं विणावि अकलंकमलंकिओच्चिय पुण्णिमाचंदो ।
हरसिरि गयंपि सोहइ, न नेइ विमलं ससिकलंकं ॥ ८ ॥—,,

---

१ छाया—

विन्ध्येन विनाऽपि गजा नरेन्द्रभवनेषु भवन्ति गौरविताः ।
विन्ध्यो न भवति वन्ध्यो गजैर्बहुभिरपि गतैः ॥ १ ॥
मानससरोवरस्य सुखानि यद्यपि न लभ्यन्ते राजहंसैः ।
तथापि न तस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २ ॥
परिशेषितहंसकुलमपि मानसं मानसं न सन्देहः ।
अन्यत्रापि यत्र (कुत्र) गता हंसा अपि बका न भण्यन्ते ॥ ३ ॥
हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।
छेदस्तेषां महासरसां यानि हंसैर्मुच्यन्ते ॥ ४ ॥
मलयः सचन्दन एव नदीमुखतीरान्तचन्दनद्रुमौघः ।
प्रस्थानेऽपि च मलयात् चन्दनं याति महार्घ्यम् ॥ ५ ॥
आस्वादयन्ति मधुकरा अविवेकं कमलाकराणां मकरन्दम् ।
कमलाकरोऽपि दृष्टः श्रुतोऽपि किं मधुकरविहीनः ? ॥ ६ ॥
एकेन कौस्तुभेन विनापि रत्नाकर एव समुद्रः ।
कौस्तुभरत्नमपि उरसि यस्य स्थितं स एव महार्घः ॥   ॥
चन्द्रं विनाप्यकलङ्कमलङ्कृत एव पूर्णिमाचन्द्रः ।
हरशिरोगतमपि शोभते न नयति विमलं शशिकलङ्कम् ॥ ८ ॥

तइ मुक्काणवि तरुवर!, फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुण छाया जइ हो-ई कहवि ता तेहि पत्तेहिं ॥ ९ ॥-,,
जड सव्वत्थ अहच्चिय, उवरिं सुमणाणि सव्वरुक्खाणं ।
चावेवि चडंति गुणा पहुपत्तिय पावए कोडिं ॥ १० ॥-,,
जे केवि पहू महिमण्डलम्मि ते उच्छुदेहसारिच्छा ।
सरसा जडाण मज्झे, विरसा पत्तेसु दीसति ॥ ११ ॥-,,
संपइ पहुणो पहुणो, पहुत्तणं किं चिरतणपहूणं? ।
दोसगुणा गुणदोसा, एहिं कया न हु कया तेहिं ॥ १२ ॥-,,

અર્થાત્ વિન્ધ્ય(પર્વત) વિના પણ (એટલે તેના ઉપર નહિ રહેલા હોવા છતાં પણ) હાથીઓ રાજાઓના ભુવનમાં ગૌરવયુક્ત હોય છે (એટલે તેઓનું ત્યાં પણ સન્માન થાય છે) અને અનેક હાથીઓ જતા રહે છે તો પણ વિન્ધ્ય વન્ધ્ય બની જતો નથી.—૧

જો કે રાજહંસોને માનસ સરોવરનાં સુખો મળતાં નથી, છતાં પણ તેના વિના તે સરોવરનાં તીરો શોભતાં નથી એમ નથી —૨

હંસના સમુદાયથી રહિત બનેલું એવું માનસ (સરોવર) તે માનસ છે એમાં કંઇ સંદેહ નથી. વળી ગમે ત્યાં ગયેલા હંસો પણ બગલાઓ કહેવાતા નથી —૩

હંસો જ્યાં ગયા હોય છે ત્યાં ગયા છતાં પૃથ્વીના ભૂષણરૂપ બને છે. પરંતુ તેમાં ખેદ તો તે મહાસરોવરોનો છે કે જે હંસો વિનાનાં બને છે.—૪

જેનાં ચન્દનનાં ઝાડો નદીના મુખથી હરાઇ ગયેલાં છે તે મલય (ગિરિ) ચન્દનથી યુક્તજ છે. તેમજ વળી મલયથી ભ્રષ્ટ થયેલુ ચન્દન મહામૂલ્યતાને પામે છે.—૫

ભ્રમરો પણ કમલાકરો (કમલોની ખાણ)માંના ફક્ત મકરન્દને સુંઘે છે, પરંતુ શુ કમલાકર મધુકર વિનાનો જોવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યો છે?—૬

એક કૌસ્તુભ (નામના) રત્ન વિના પણ સમુદ્ર રત્નાકરજ છે અને વળી જેની છાતી ઉપર કૌસ્તુભ રત્ન રહેલું છે તે પણ મહામૂલ્યવાન્ છે.—૭

ખણ્ડ વિના પણ પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર અખણ્ડિત મણ્ડળવાળો હોય છે અને મહાદેવના મસ્તક ઉપર રહેલો નિર્મળ ચન્દ્રનો ખણ્ડ પણ અત્યંત શોભે છે.—૮

त्वया मुक्तानामपि तरुवर! त्रुट्यति पत्रत्व न पत्राणाम् ।
तव पुनश्छाया यदि भवति कथमपि तावत् तैः पत्रै ॥ ९ ॥
जटा(जडाः) सर्वत्राध एव उपरि सुमनांसि सर्ववृक्षाणाम् ।
चापेऽपि चटन्ति गुणाः प्रभुप्रतीत्या प्राप्नुवन्ति कोटीम् ॥ १० ॥
ये केऽपि प्रभवो महीमण्डले ते इक्षुदेहसदृक्षाः ।
सरसा जटाना (जडाना) मध्ये विरसाः पत्रेषु (पात्रेषु) दृश्यन्ते ॥ ११ ॥
सम्प्रति प्रभव प्रभव प्रभुत्व किं चिरन्तनप्रभूणाम्? ।
दोषगुणा गुणदोषा एभि कृता नैव कृतास्तैः ॥ १२ ॥

હે ઉત્તમ વૃક્ષ ! તેં સાચે દીપોમાં પત્રોનું પત્રત્વ નષ્ટ થતું નથી. તે ઉપરાંત વળી જો તારી છાયા કોઇ પણ રીતે થઇ શકે, તો તે પત્રો વડે(જ) તેમ થઇ શકે તેમ છે—૯

જટા જોયે ઠેકાણે સર્વ વૃક્ષોની નીચેજ હોય છે, જ્યારે પુષ્પો તેની ઉપર હોય છે મનુષ્ય ઉપર દોરી ચડે છે અને તે પ્રભુની પ્રતીતિથી તેના અગ્ર ભાગને પામે છે—૧૦

પૃથ્વી-મણ્ડળમાં જે કોઈ સ્વામીઓ શેરડીના સાંઠા (?)ના જેવા છે, તેઓ જેમ શેરડીઓ ગાંઠાઓમાં સરસ અને પત્રોમાં વિરસ દેખાય છે, તેમ જડને વિષે રાગી અને પાત્રને વિષે નીરાગી દેખાય છે—૧૧

દાસ સ્વામીઓ છે તે (પણ) સમર્થ છે, તો પછી ઘણા કાળના સ્વામીઓની પ્રભુતા(ની વાતજ) શી? દોષોમાં ગુણો અને ગુણોમાં દોષો જેમ એમણે સ્વીકાર્યા છે, તેમ પ્રાચીન રાજાઓએ કર્યું નથી.—૧૨

છેવટમાં સૂરિજીએ પ્રધાનો સાથે એમ પણ કહાવ્યું કે—

'अस्माभिर्यदि कार्यं व—स्तदा धर्मस्य भूपतेः ।
सभायां क्षममागत्य स्वयमापृच्छ्यतां द्रुतम् ॥ १ ॥
जाते प्रतिज्ञानिर्वाहे यथाऽऽयामस्त्वदन्तिकम् ।
प्रधानाः प्रहिताः पूज्यै-रिति शिक्षापुरस्सरम् ॥ २ ॥"

અર્થાત્ હે રાજન ! જો તમારે અમારૂં કામ હોય, તો સત્વર ધર્મ રાજાની સભામાં શુભ રીતે આવીને અમને આમન્ત્રણ આપવું તેમ થતાં અમારી પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ થશે એટલે અમે તમારી પાસે આવીશું આ પ્રમાણેની શિક્ષા આપીને સૂરિજીએ પ્રધાનોને પાછા મોકલ્યા. એટલે પ્રધાનોએ જઇને સર્વ હકીકત આમ રાજાને જણાવી અને તેને પત્ર પણ આપ્યો

આ ઉપરથી સર્વ વૃત્તાન્ત જાણીને આમ રાજા સૂરિજીને મળવાને અધીરા બની ગયો અને કેટલાક સારા મનુષ્યોને સાથે લઇને લક્ષણાવતી તરફ જવા નીકળી પડ્યો. માર્ગમાં ગોદાવરી નદીના તીરે એક ગામ આવ્યું, ત્યાં ખણ્ડ દેવકુલમાં તેણે રાત્રિએ નિવાસ કર્યો તે રાત્રિએ ત્યાં તેની અધિષ્ઠાયિકા વ્યન્તરી આવી અને તે આ રાજાનું રૂપ જોઇ મોહિત બની ગઇ તેથી ભરતે જેમ ગંગા દેવીનો સ્વીકાર કર્યો હતો, તેમ આ રાજાએ તેની પ્રાર્થનાનુસાર તેનો સ્વીકાર કરી તેની સાથે ક્રીડા કરી. સવાર પડતાં તેની રજા લઇને ઊંટ ઉપર બેસીને તે સૂરિજી પાસે આવી પહોંચ્યો અને [illegible] પણ તે બાબરે [illegible] એક રાત્રિનો શો સ્નેહ" એ અર્થવાળી નીચે મુજબની અર્ધી ગાથા બોલ્યા.

"अज्जवि सा सुमरिज्जइ को नेहो एगराईए ।"

---

૧ ગાથા—

जयति या कार्ये का बीह एकाक्षरा ।

આના પ્રત્યુત્તરમાં "ગોદાવરીના તીરે તેં વાસ કર્યો તેથી" એવા અર્થવાળી સૂરિજીએ નીચે મુજબની અડધી ગાથા કહીઃ—

"गोलानइतीरे सुन्नदेउलंमि जंसि वासमिओ ॥ १ ॥"

આ પ્રમાણે વાતચિત થયા બાદ સૂરિજી અને રાજા એકમેકને ભેટી પડ્યા. ત્યાર બાદ **આમ** રાજાએ ખડી વડે ગોમૂત્રિકા બધમાં નીચે મુજબનો શ્લોક લખ્યો—

"अति अति अन्मअलं प्रीचरद्यजद्य ।
मेलामेला मेलमेलं फसफसफस ॥"

આ સૂરિજી સમજી ગયા એટલે તે નૃપતિએ તેમની નીચે મુજબ સ્તુતિ કરવા માંડી.

"अद्य मे सफला प्रीति-रद्य मे सफला रतिः ।
अद्य मे सफलं जन्म, अद्य मे सफलं फलम् ॥ १ ॥"

અર્થાત્ આજે મારી પ્રીતિ તેમજ રતિ સફળ થઇ છે મારો જન્મ પણ કૃતાર્થ થયો છે અને આજે મારૂ (આગમનનુ) ફળ પણ સફળ થયુ છે

આ પ્રમાણે રાત્રિ વિનોદ-ગોષ્ઠીમાં પસાર થઇ ગઇ પ્રભાતે રાજાની સભા ભરાઇ હતી ત્યાં સૂરિજી પણ ગયા પછીથી **આમ** રાજા પણ પોતાના માણસો સાથે સ્થગીધરના વેશમાં હાથમાં બીજોરૂ લઇને દાખલ થયો આ પ્રમાણે **આમ** રાજાને સભામાં દાખલ થતો જોઇને સૂરિજીએ દ્વિઅર્થી ભાષામાં ધર્મ રાજાને કહ્યુ કે—"एते आमनृपनराः" અર્થાત્ આ **આમ** રાજાના મનુષ્યો અમને બોલાવવા આવ્યા છે પછીથી જ્યારે **આમ** રાજા સમીપ આવી પહોંચ્યો એટલે ગુરૂશ્રીએ તેને કહ્યુ કે—"आगच्छाम" અર્થાત્ અમે આવીએ? (આનો ગૂઢ અર્થ એ હતો કે હે **આમ**! આવ.)

સ્થગીધરના વેશમાં **આમ** રાજા ગુરૂ સમીપ બેઠો એટલે દૂતે તેમના હસ્તમાં વિજ્ઞપ્તિ-પત્ર મુક્યો, તે ગુરૂએ **ધર્મ** રાજાને બતાવ્યો. પછી **ધર્મ** નરેશ્વરે દૂતને પૂછ્યું કે તમારા **આમ** રાજાનુ રૂપ કેવુ છે? ત્યારે તે દૂતે જવાબ આપ્યો કે તેઓ આ સ્થગીધરના જેવા છે અથવા આજ **આમ** સમજો સૂરિજીએ સ્થગીધરના સામુ જોઇને તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ તમારા હાથમાં શુ છે? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે "બીજોરા" (અર્થાત્ હુ બીજો રાજા છુ) ત્યાર બાદ દૂતે પોતાનાં હાથમાં રાખેલાં તુઅરનાં પાંદડાં બહાર કાઢ્યાં તે જોઇને રાજાએ સૂરિજીને પૂછ્યુ કે આ શુ છે? તેના પ્રત્યુત્તરમાં ગુરૂજીએ સ્થગીધર તરફ આંગળી કરીને કહ્યું કે 'તુઅરિપત્ર' (આનો ગૂઢ અર્થ એ હતો કે આ તારો શત્રુ પ્રાપ્ત થયો છે)

આ પ્રમાણેની દ્વિઅર્થી વાતચિત થઇ, પરતુ સરળ હૃદયવાળા **ધર્મ** રાજાને તેની કંઇ ખબર પડી નહિ. અતમાં **આમ** રાજા સભા છોડી ચાલતો થયો. તેણે સ્વદેશ જતાં

---

૧ છાયા—

गोदावरीनदीतीरे शून्यदेवकुले यदसि वासमित ।

પહેલાં ધર્મ રાજાની વેશ્યાને પોતાના નામવાળું એક કડવું આપ્યું અને રાત્રે તે ત્યાં રહ્યો. પ્રાતઃકાલે રાજદ્વારના દ્વારપાળને બીજું કડવું આપી તે પોતાને દેશ જવા નીકળી પડ્યો.

બપોર થતાં સૂરિજીએ ધર્મ રાજાને કહ્યું કે અમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઇ છે, વાસ્તે અમે હવે વિહાર કરી આમ રાજા પાસે જઇશું ત્યારે ધર્મ રાજાએ કહ્યું કે આમ સ્વયં આપને આમન્ત્રણ આપવા આવ્યો નથી, તો પછી આપની પ્રતિજ્ઞા કેવી રીતે પૂર્ણ થઇ ગણાય? આના જવાબમાં ગુરુજીએ ધર્મ રાજાને સર્વ ગુપ્ત વાક્યોનો દ્વિતીય અર્થ કહી સમજાવ્યો. વળી એટલામાં વેશ્યાએ તેમજ દ્વારપાળે પણ આમ નરેશ્વરનાં નામવાળાં બે કડવાં રજુ કર્યાં. આથી ધર્મ રાજાને ખાતરી થઇ કે આમ સ્વયં આવ્યો હતો. પછી ધર્મ રાજાએ સૂરિજીને કહ્યું કે હું વાક્-છળથી છેતરાયો છું ત્યાર પછી સૂરિજીએ તેની રજા લઇને વિહાર કર્યો અને આમ રાજાને તેઓ રસ્તામાં મળ્યા.

માર્ગમાં આમ રાજાએ એક પુલિન્દ (ભીલ)ને પશુની માફક તળાવમાં મોઢું ઘાલીને જળ પીતો જોયો એટલે તેણે સૂરિજીને નીચે મુજબના પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા તેનું કારણ પૂછ્યું—

'पसु जिम पुलिंदउ पीयइ जलु पंथिय कवणिहि कारणिण'

આ સાંભળીને સૂરિજીએ તત્કાળ તેના પ્રત્યુત્તરમાં નીચે મુજબનો ઉત્તરાર્દ્ધ કહ્યો—

'कर वणि करंविय कज्जलिणमुद्धहिंअंसुनिवारणिण"

અર્થાત્ કાજળથી મિશ્રિત અશ્રુના નિવારણથી (એટલે કે એનાં આંસુ લૂછવાથી) બન્ને હાથ કાળા થયા છે

આ વાતની ખાતરી કરવા માટે રાજાએ તે પુલિંદને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યો અને પોતાનું વૃત્તાન્ત રજુ કરવા કહ્યું એટલે શરમથી નીચું મુખ રાખીને તે પુલિંદે કહ્યું કે હે નાથ! મુસાફરીમાં તમારી પુત્ર-વધૂને શાંત કરતો હતો તેનાં કાજળયુક્ત અશ્રુઓ વડે ભીંજાયેલા મારા હાથ કાળા બન્યા હતા.

આ વૃત્તાન્ત જાણીને રાજા ખુશી થયો અને સૂરિજી સાથે ગોપગિરિ પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાર બાદ તેણે મહોત્સવપૂર્વક સૂરિજીનો ગામમાં પ્રવેશ કરાવ્યો

વિનોદ-વાર્તામાં દિવસો પસાર થતા હતા તેવામાં વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે થયેલા અને અનશન કરવાની અભિલાષા રાખતા એવા પોતાના ગુરુ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિના ૫૧૪ ને બે ગીતાર્થ સાધુ બપ્પભટ્ટિજીની પાસે આવ્યા. આ પત્રમાં એમ લખ્યું હતું કે—

મેં તને ભણાવ્યો છે તેમજ સૂરિપદ પણ આપ્યું છે, તો હે બપ્પભટ્ટિ! તું હવે એવો પ્રયત્ન કર કે જેથી કરીને હું અનશન અંગીકાર કરી સ્વર્ગે જાઉં.

પ્રભાવક-ચરિત્રમાં તો આ સંબંધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

"सारीरं सयलं वलं विगलिअ दिट्ठीवि कट्ठेण मे
दट्ठव्वेसु पयट्टई परिगयप्पायं तहा आउयम् ।
पाणा पाहुणयत्तगन्तुमहुणा वट्टंत्ति वच्छा ! तुमं
मं दट्ठुं जइ अत्थि ता लहु लहु इच्छा हि(ग)मिस्सं सयम् ॥"—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ મારૂ સમસ્ત શારીરિક બળ ક્ષીણ થઇ ગયુ છે, મારાં નેત્રો પણ જોવા લાયક પદાર્થોને વિષે કષ્ટે કરીને પ્રવર્તે છે, આયુષ્ય ગતપ્રાય બન્યુ છે, પ્રાણ હમણા પ્રાઘૂર્ણિકતા (પરોણાપણા)ને પ્રાપ્ત કરવાની તૈયારીમાં છે વાસ્તે હે વત્સ! જો તને મારા દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય, તો તુ સત્વર આવજે

આ પ્રમાણેનો પત્ર વાંચીને બપ્પભટ્ટિજી પોતાના ગુરૂ પાસે જવાને તૈયાર થઇ ગયા અને વિહાર કરતા કરતા મોઢેરક ગામમાં પોતાના ગુરૂ સમીપ આવી પહોંચ્યા ગુરૂને વન્દન કરી તેઓ સ્વસ્થાનકે બેઠા એટલે ગુરૂએ પોતાનુ મૃત્યુ સમીપ આવ્યુ છે એમ કહ્યુ અને તેથી કરીને અન્તિમ આરાધના, ચતુ શરણનુ શરણ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સુકૃતની અનુમોદના, તીર્થોની વન્દના ઇત્યાદિ વિધિ વડે તેમનુ શ્રેય થાય તેમ કરવા કહ્યુ આ બધું બપ્પભટ્ટિજીએ કર્યું કાલાન્તરે તેમના ગુરૂ સુખેથી સ્વર્ગે સિધાવ્યા

શોક શાંત થતાં ગોવિન્દસૂરિ તેમજ નન્નસૂરિને ગચ્છનો ભાર સોંપીને તેઓ પાછા આમ રાજા પાસે આવ્યા અને પૂર્વની જેમ ત્યાં તે બેની વચ્ચે વિનોદ-ગોષ્ઠી ચાલવા લાગી

એક દિવસ સૂરિજી રાજ-સભામાં લાંબા વખત સુધી પુસ્તકમાં દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા હતા આ સમયે ઇન્દ્રની અપ્સરાઓને પણ લજ્જાસ્પદ કરનારી નર્તકી (નાચનારી) નાચ કરી રહી હતી સૂરિજીની આંખે ઝાંખ વળી હતી તે દૂર કરવાને સારૂ તેમણે આ નાચનારીની પોપટના પીંછાના જેવી નીલવર્ણી કાંચળી તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી. આ જોઇને આમ રાજાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે—

"सिद्धंततत्तपारं-गयाण जोगीण जोगजुत्ताणं ।
जइ ताणंपि मयच्छी, मणंमि ता सच्चिय पमाणं ॥"—આર્યા

---

૧ છાયા—

शारीरं सकलं बलं विगलितं दृष्टयपि कष्टेन मे
द्रष्टव्येषु प्रवर्तते परिगतप्रायं तथाऽऽयुष्यम् ।
प्राणाः प्राघूर्णिकत्वं गन्तुमधुना वर्तन्ते वत्स ! तव
मां द्रष्टुं यद्यस्ति ततो लघु लघ्विच्छा गमिष्यसि स्वयम् ॥

૨ છાયા—

सिद्धान्ततत्त्वपारगतानां योगिनां योगयुक्तानाम् ।
यदि तेषामपि मृगाक्षी मनसि ततः सैव प्रमाणम् ॥

અર્થાત્ એ સિદ્ધાન્તનાં તત્ત્વનો પાર પામેલા તેમજ યોગયુક્ત એવા યોગીઓના મનમાં પણ સમાધી વસે છે, તો પછી તે સમાધીજ પ્રમાણ છે

તે રાત્રે આમ રાજાએ સૂરિજીની પરીક્ષા કરવા માટે આ નર્તકીને પુરૂષના વેશમાં તેમની પાસે મોકલી. તેણે આવીને સૂરિજીને હસ્ત-સ્પર્શ કર્યો સૂરિજી સમજી ગયા કે આ તો કોઇ યુવતિ છે અને પોતાને માથે આમ રાજાની મૂર્ખતાને લીધે આ ઉપસર્ગ આવી પડ્યો છે તરતજ તેઓ તેની સાથે વાત કરવાને સજ્જ થઇ ગયા અને તેમણે તે નર્તકીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હે વરાંગિ! તું કોણ છે અને ક્યાંથી આવી છે? અમારા જેવા બ્રહ્મચારી પાસે તારે શું પ્રયોજન છે? શું પવન વડે મેરૂ ચલાયમાન થયો છે કે?

આ સાંભળીને તે નર્તકીએ કહ્યું કે હું આપને એવો ઉપદેશ આપવા આવી છું કે—

"राष्ट्रे सारं वसुधा, वसुधायामपि पुरं पुरे सौधः ।
सौधे तल्पं तल्पे, वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम् ॥"—આર્યા

અર્થાત્ રાજ્યમાં પૃથ્વી એ સાર છે અને પૃથ્વીમાં શહેર સાર છે, એવી રીતે શહેરમાં મહેલ અને મહેલમાં શય્યા અને શય્યામાં કંદર્પના ધનરૂપ સુન્દર સુન્દરી સાર છે.

વાસ્તે આમ રાજાએ ભક્તિપૂર્વક આપની સેવા કરવા માટે મોકલેલી એવી મને આપ સ્વીકારો. સૂરિજીએ એ વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ એટલે તેણે હાવ-ભાવ, કટાક્ષપૂર્વક અવલોકન, ચુંબન-સ્પર્શ ઇત્યાદિ સર્વ ઉપાયો યોજી જોયાં અને સ્ત્રી-કામાદિક બાણ પણ ચલાવ્યાં પરંતુ પત્થર પીગળે તો સૂરિજી પીગળે. આખરે આ નર્તકી થાકી અને સવાર પડતાં તે રાજા પાસે ગઇ અને ત્યાં તેણે તેને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. સૂરિજીનું અપૂર્વ બ્રહ્મચર્ય જાણીને રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેનું ધ્યાન ધરતો કહેવા લાગ્યો કે—

"अमुष्मिन्ने यामि वाक्याय, ह्रम्यो वाक्यवदारणे ।
वक्रिर्मिपीये सौहार्द–रूपाय रूपाय ते ॥"—અનુષ્ટુપ

અર્થાત્ હું તમારાં વાક્યો ઉપર વારી જાઉં છું, તમારી દૃષ્ટિનાં ઓવારણાં લઉં છું. સૌહાર્દથી મનોહર એવા તમારા હૃદયને હું પ્રેમ ભક્તિ આપું.

સવારના જ્યારે બપ્પભટ્ટિજી રાજ-સભામાં આવ્યા, ત્યારે રાજા શરમનો માર્યો એક અક્ષર પણ બોલી શક્યો નહિ. ત્યારે સૂરિજીએ તેને [illegible] કે શરમાવાની કંઇ જરૂર નથી, કેમકે મહર્ષિઓના દૂષણ અને ભૂષણની તપાસ કરવી એ રાજાઓનું કાર્ય છે રાજાએ કહ્યું કે હે ગુરૂજી! એ વાત સમારશો નહિ એમ કહીને તેણે પોતાનું મસ્તક તેમના ચરણમાં નમાવ્યું

આપ બ્રહ્મરૂપ છો. તેમના આગળ હાથ જોડી કરીને હું માન અને આશ્ચર્યપૂર્વક કહું છું કે—

"धन्यास्त एव धवलायतलोचनानां
तारुण्यदर्पघनपीनपयोधराणाम् ।
क्षामोदरोपरिलसत्त्रिवलीलतानां
दृष्ट्वाऽऽकृतिं विकृतिमेति मनो न येषाम् ॥"—વસન્તતિલકા

અર્થાત્ સુન્દર તેમજ વિશાળ લોચનવાળી, યૌવનના ગર્વથી પરિપૂર્ણ પુષ્ટ પયોધરવાળી તેમજ ક્ષામ ઉદર ઉપર વળેલી ત્રિવલીની શોભાવાળી એવી સુંદરીઓની આકૃતિ જોઇને જેમના મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમને ધન્ય છે.

એક દિવસ રાજા રાજ-માર્ગે થઇને જતો હતો. તેવામાં તેણે એરંડાનાં પાંચ આંગળ જેવડાં મોટાં પત્રો વડે ઢાંકેલ સ્તનવાળી હાલિક-પ્રિયા (હળ ખેડનારાની સ્ત્રી)ને એરંડાનાં પત્ર વીણતી જોઇ. તે વાતને ઉદ્દેશીને તેણે નીચે મુજબનો ગાથાર્ધ જોડી કાઢ્યો.

"तइवि वरनिग्गयदलो, एरण्डो सोहए तरुगणाणं ।"

અર્થાત્ ત્યારે પણ ઉત્તમ પત્રથી રહિત બનેલો એરંડો વૃક્ષોના સમૂહમાં શોભે છે.

પછીથી તેણે આ સમસ્યા સૂરિજીને પૂછી એટલે સિદ્ધસારસ્વત એવા તેમણે તરતજ કહ્યું કે—

"इत्थ घरे हलियवहू, इद्दहमित्तत्थणी वसइ ॥ १ ॥"—આર્યા

અર્થાત્ એ ઘેર એટલા પ્રમાણના પયોધરવાળી હાલિક-વધૂ વસે છે.

આ સાંભળીને રાજાને અચંબો થયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે અહો સારસ્વત પ્રભાવ કેવો છે!

અન્યદા રાજાએ પ્રોષિતભર્તૃકાને (અર્થાત્ જેણો ધણી પરદેશ ગયો છે એવી કોઇ સ્ત્રીને) વાંકી ડોક રાખીને હાથમાં દીવો લઇને સાંજના વાસ-ભવન તરફ જતી જોઇ. તેણે ત્યાર બાદ આ વાત સૂરિજીને નીચે મુજબ કહી સંભળાવી —

"दिट्ठा वंक गीवा अ, दीवउ(दीवकराए) पहियजायाए ।"

સૂરિજીએ આ ઉત્તરાર્ધને બંધ બેસતો આવતો (અને 'પ્રિયના સ્મરણથી ટપકતાં આંસુઓની ધારાના પડવાના ભયવાળી' એ મતલબનો) નીચે મુજબનો પૂર્વાર્ધ કહ્યોઃ—

"पियंसभरणपलुट्टंत-अंसुधारानिवायमीयाए ॥ १ ॥"—આર્યા

---

૧ છાયા—

तदापि वरनिर्गतदल एरण्ड शोभत एव तरुगणेषु ।

૨ છાયા—

अत्र गृहे हालिकवधू एतावन्मात्रस्तना वसति ।

૩ છાયા—

दृष्टा वक्रा ग्रीवा च दीपकरायाः पथिकजायायाः ।

૪ છાયા—

प्रियस्मरणप्रलुठदश्रुधारानिपातभीतायाः ।

આ પ્રમાણે રાજા અને સૂરિજીના દિવસો વ્યતીત થતા હતા. તેવામાં એક દિવસે ધર્મ રાજાએ મોકલેલો દૂત આમ રાજા પાસે આવ્યો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે હે રાજન્! તારી વિચક્ષણતાથી ધર્મ રાજા સંતુષ્ટ થયો છે વળી તેણે કહ્યું છે કે તમે અમને વાક્‌-બળથી છેતર્યા એટલે અમારે ઘેર આવેલા એવા તમારો અમે ઓછો વત્તો પણ સત્કાર કરી શક્યા નહિ. અત્યારે અમારા રાજ્યમાં બૌદ્ધધર્મી મહાવાદી વર્ધનકુંજર આવ્યો છે. તેની સામે વાદ કરી શકે એવો કોઇ વાદી હોય તો તેને અમારે દેશ મોકલો. અમારે અને તમારે ઘણા કાળથી દુશ્મનાવટ છે, તો જેનો વાદી જીતે તે રાજા અન્ય રાજાના દેશનો પણ સ્વામી બને એવું આપણા બે જણ વચ્ચે પણ હો; કેમકે માનવનો વધ થાય એવા યુદ્ધનો તો કોણ સ્વીકાર કરે?

આ સાંભળીને આમ રાજાએ તેને કહ્યું કે જે તું આ કહે છે તે ધર્મરાજે પોતે કહાવ્યું છે કે તું તારા મુખથી આ પ્રમાણે કહે છે. અમારો વિજય થતાં એ ખરેખર તારો રાજા સમગ્ર રાજ્ય મને આપે તેમ હોય, તો અમે વાદી લઇને આવીએ. દૂતે કહ્યું કે કારણવશાત્ યુધિષ્ઠિરે પણ દ્રોણ-પર્વમાં અસત્ય ભાષણ કર્યું હતું, પરંતુ મારા સ્વામી તો કારણવશાત્ પણ અસત્ય બોલતા નથી.

આમ રાજાએ દૂતને રજા આપી અને પોતે પોતાના તરફથી બપ્પભટ્ટિજીને વાદી તરીકે સ્વીકારી તેમની સાથે વાદને માટે અર્ધે માર્ગે ગયા. ધર્મ રાજા પણ વર્ધનકુંજરને સાથે લઇને સામો આવ્યો. આ વાદ-વિવાદનો પ્રારંભ થતાં વર્ધનકુંજરે ધર્મ રાજાને આશીર્વાદ દેતાં કહ્યું કે—

> ‘ધર્મંણે સૌગતો ધર્મः पक्ष्य धार्मंयमेन पः ।
> भारतः शासयन् चित्तं, क्षणक्षयविनश्वरम् ॥”—અનુષ્ટુપ્

અર્થાત્ કે રાજન્ તું જે. જગત્‌ને પ્રત્યેક ક્ષણે વિનાશશીલ સિદ્ધ કરતા એવા જે ધર્મનો મુનીન્દ્રે સ્વીકાર કર્યો છે તે બૌદ્ધ ધર્મ સુખને માટે થાઓ.

ત્યાર બાદ બપ્પભટ્ટિજીએ આમ રાજાને આશીર્વાદ દેવા પૂર્વક કહ્યું કે—

> ‘अर्हन् धर्मोंमर्ति दैयान्—नित्यानन्दपदस्थितः ।
> यद्वाचा विजिता मिथ्या—वादा एकान्तमानिनः ॥”—અનુષ્ટુપ્

અર્થાત્ જેની વાણીથી એકાન્તને માનનારા મિથ્યાવાદીઓ જીતાયા છે તે શાશ્વત આનન્દ-પદમાં રહેલા (અર્થાત્ મોક્ષે ગયેલા) એવા તીર્થંકર પ્રભુની ઉન્નતિ કરો.

આ પ્રમાણે આશીર્વાદનું કાર્ય સમાપ્ત થતાં વાદી અને પ્રતિવાદી વચ્ચે વાદ-વિવાદ શરૂ થયો. ૭ મહિના સુધી એક સરખો વાદ-વિવાદ ચાલ્યો, પરંતુ બે બેમાંથી કોઇ કોઇનો પરાજય કરી શક્યો નહિ. આમ રાજા આથી કંટાળી ગયો અને તેણે સૂરિજીને કહ્યું કે

રાજ્ય-કાર્યમાં આથી વિઘ્ન થાય છે, વાસ્તે આપે વર્ધનકુંજરને સત્વર જીતવો જોઇએ. સૂરિજીએ તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે કાલે સવારે એને હું જીતીશ.

ત્યાર પછી તે રાત્રે સૂરિજીએ મન્ત્ર-શક્તિ વડે સરસ્વતી દેવીને બોલાવી હાર, કુણ્ડલ વિગેરે આભૂષણોથી અલંકૃત તેમજ દિવ્ય કુસુમના પરિમલથી સુવાસિત એવી ભગવતી સરસ્વતીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં તેમણે તત્કાલ ચૌદ શ્લોકો રચીને તે વડે તેની [1]સ્તુતિ કરી દેવીએ તેમને કહ્યુ કે—હે વત્સ! તેં મને શું કરવા યાદ કરી છે? સૂરિજીએ કહ્યું કે આજે વાદ કરતાં છ મહિના પૂરા થઇ ગયા છે, તેથી કરીને હવે તુ એમ કર કે જેથી કરીને મને વિજય પ્રાપ્ત થાય આના ઉત્તરમાં સરસ્વતી બોલી કે આ વર્ધનકુંજરે મારૂ સાત ભવ પર્યંત આરાધન કર્યું છે, તેથી આ ભવમાં મેં તેને અક્ષયવચનગુટિકા આપી છે તેના પ્રભાવથી એ દુર્જેય છે. આ સાંભળીને સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે શુ તુ જૈન શાસનની વિરોધિની છે કે મને જય અપાવતી નથી? ત્યારે તે બોલી કે હું જયનો ઉપાય બતાવુ છુ તે સાંભળ કાલે સવારે વાદ-વિવાદ શરૂ કરવામાં આવે તે પૂર્વે સર્વ સભાસદોને મુખ-શૌચ કરવાનુ કહેવું. તદનુસાર તે કાર્ય વર્ધનકુંજર કરવા જતાં તેના મુખમાંથી એ ગુટિકા મારી ઇચ્છાથી નીકળી જશે, એટલે પછી તારો વિજય થશે પરંતુ મારી એક યાચના છે કે આ મારી સ્તુતિરૂપ ચૌદ શ્લોકોનો તારે કોઇના આગળ પણ પ્રકાશ કરવો નહિ, કેમકે જે તેનુ પઠન કરે તેની સમીપ મારે હાજર થવુજ પડે એવો આનો પ્રભાવ છે અને હું કોની કોની આગળ હાજર થાઉં? એમ કહીને તે દેવી વીજળીના ચમકારાની જેમ અંતર્ધાન થઇ ગઇ

ત્યાર બાદ સૂરિજીએ પોતાના એક ઉત્તમ શિષ્યને [2]વાક્પતિ પાસે મોકલવા વિચાર કર્યો અને તેને સમજણ પાડી કે તારે એની પાસે જઇ એમ કહેવુ કે હે રાજન્! તુ વિદ્યા-નિધિ છે વળી લક્ષણાવતીપુરીમાં આપણી વચ્ચે ગાઢ પરિચય થયો હતો તે સમયે તેં કહ્યું હતુ કે હે ભગવન્! તમે નિસ્પૃહી છો, તો હુ તમારી શી ભક્તિ કરૂ? આનો અમે ઉત્તર આપ્યો હતો કે સમય આવતા અમારી ભક્તિ કરવાનો તને અવકાશ આપીશુ. તો આજે તેવો સમય આવી લાગ્યો છે.

આ પ્રમાણેની શિક્ષા આપીને સૂરિજીએ પોતાના એક શિષ્યને વાક્પતિ પાસે મોકલ્યો વાક્પતિ સાથે ઉપર મુજબની વાતચીત થઇ રહેતાં તેણે તે શિષ્યને કહ્યું કે સૂરિજીનો શો હુકમ છે? તેઓ જેમ કહે તેમ કરવા હુ તૈયાર છુ. ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે કાલે સવારે ધર્મ

---

૧ આ સ્તુતિરૂપ કાવ્ય તેજ આ પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટરૂપે આપેલુ શારદાસ્તોત્ર હોય એમ સભવતુ નથી, કેમકે તેમાં તો તેર શ્લોકો છે વળી તેને પ્રકાશમાં ન લાવવા સારૂ તો સરસ્વતીએ બપ્પ-ભટ્ટિજીને પ્રાર્થના કરી હતી, એટલે તેની યાચનાનુ ઉલ્લઘન કરી સૂરિજીએ તે સ્તોત્ર કોઇને મુખેથી કહી સભળાવ્યુ હોય કે તેને લખી લીધુ હોય એમ માની શકાય તેમ નથી

૨ અત્ર એ ઉમેરવુ આવશ્યક સમજાય છે કે ધર્મ રાજા વાદાર્થે આવ્યા ત્યારે તેઓ પોતાના સેવક 'પરમાર'વંશી વાક્પતિરાજને સાથે લાવ્યા હતા

અને આમ રાજાના સભાસદો હાજર થતાં તમારે એમ કહેવું કે મુખ-શૌચ કર્યા વિના સરસ્વતી પ્રસન્ન થતી નથી, વાસ્તે વાદીએ, પ્રતિવાદીએ, સભ્યોએ તેમજ સભાપતિએ પણ મુખ-શૌચ કરવો જોઇએ. આ પ્રમાણે કહ્યા બાદ તેઓ મુખ-શૌચ કરશે એટલે અમારી તમે સંપૂર્ણ ભક્તિ કરી એમ અમે માનીશું. વાક્પતિએ આ વાત સ્વીકારી એટલે તે શિષ્યે ઉપાશ્રયે જઇને ગુરુજીને સર્વ વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યું.

સવાર પડતાં વાદ-સ્થલમાં સભાસદો આવવા લાગ્યા. બન્ને રાજાઓ તેમજ વાદી અને પ્રતિવાદી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા એટલે વાક્પતિએ તેમને મુખ-શૌચ કરવાનું કહ્યું. તદનુસાર મુખ-શૌચ કરતાં વર્ધનકુંજરના મુખમાંથી ગુટિકા નીકળી પડી. તે બપ્પભટ્ટિજીના શિષ્યોએ લઇને સૂરિજીને આપી દીધી. ત્યાર બાદ વાદ-વિવાદ ચાલતાં વર્ધનકુંજર હારી ગયો અને સૂરિજીનો જય થયો. તેથી બન્ને પક્ષ તરફથી સૂરિજીને વાદિકુંજરકેસરીનું બિરુદ આપવામાં આવ્યું.

આ તરફ સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો ધર્મ રાજા આમ રાજાને સમગ્ર રાજ્ય આપવા લાગ્યો. તે આમે ગ્રહણ કર્યું એટલે સૂરિજીએ આમને કહ્યું કે એ રાજ્ય ધર્મ રાજાને પાછું આપીદ્યો. તેમ કરવું તમને શોભાસ્પદ છે. તેમના વચનાનુસાર આમે તેમ કર્યું. ત્યાર પછી સૌ સૌને સ્થાનકે જવા લાગ્યા. સૂરિજી વર્ધનકુંજરને ભેટ્યા અને તેને તેમજ આમ રાજાને પણ સાથે લઇને તેઓ ગોપગિરિમાં મહાવીર પ્રભુની પ્રતિમાનું વંદન કરવા ગયા. ત્યાં સૂરિજીએ "शान्तो वेषः शमसुखफलाः" ઇત્યાદિ [1]કાવ્યવડે તેમની સ્તુતિ કરી. ત્યાર બાદ તેણે વર્ધનકુંજરને પ્રતિબોધ પમાડી જૈન ધર્મી બનાવ્યો.

એક દિવસે વર્ધનકુંજરે બપ્પભટ્ટિજીને રાતના પ્રત્યેક પ્રહરે (જાણુ જાણુ કલાકે) "एको गोत्रे" (૫।૨।૯૧), "सर्वस्य द्वे" (૮।૧।૧) "स्त्री पुंवच्च" (૧।૨।૬૬) અને "वृद्धो यूना" (૧।૨।૬૫) એમ ચાર ચાર અક્ષરવાળી ચાર સમસ્યાઓ પૂછી. તેનો સૂરિજીએ ઝટ જવાબ આપ્યો કે—

"एको गोत्रे स भवति पुमान् यः कुटुम्बं बिभर्ति
सर्वस्य द्वे सुगतिकुगती पूर्वजन्मानुबद्धे ।
स्त्री पुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टं
वृद्धो यूना सह परिचयात् त्यज्यते कामिनीभिः ॥"—મન્દાક્રાન્તા

અર્થાત્ ગોત્રમાં તે એક પુરુષ છે કે જે કુટુમ્બનું પૂરું કરે છે. દરેક જીવને પૂર્વ જન્મમાં (આયુષ્ય કર્મ) બાંધ્યા મુજબની સુગતિ અને કુગતિ (સાંપડે) છે. જે [illegible]માં સ્ત્રી પુરુષની

---

૧ આ પુસ્તકના પરિશિષ્ટમાં આપેલા શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિચરિતમાં તેમ સ્પષ્ટ કરેલ ઉલ્લેખ [illegible] આ કાવ્યનું તેમના સમય સુધી ચાલવું પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. અત્યારે આ કાવ્યનું અસ્તિત્વ હોવા વિષે શંકા રહે છે કેમકે સ્વર્ગે તે જે બાબત તપાસ કરાવી, પરન્તુ એ કાવ્યની પ્રતિ મેળવવા હું ભાગ્યશાળી થયો નથી.

૨-૫ આ ચારે પાણિનીય વ્યાકરણનાં સૂત્રો છે. ૬ 'सुगतिकुगती' इत्यपि पाठः ।

જેમ સ્વામી બને છે, તે ગૃહ નાશ પામે છે. યુવતિઓને યુવક સાથે પરિચય થવાથી તેઓ વૃદ્ધને સજી દે છે.

અન્યદા સૂરિજીએ જૈન તેમજ જૈનેતર દર્શનોમાંનાં સુભાષિતો દ્વારા રાજાને પ્રતિબોધ પમાડ્યો અને તેની પાસે મદિરા, માંસ, જુગાર, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રીગમન એ સાત વ્યસનોનો નિયમ લેવડાવ્યો વિશેષમાં તેની પાસે શ્રાવકના [1]અગ્યાર વ્રતો પણ ગ્રહણ કરાવ્યાં. અતિથિસંવિભાગ નામના બારમા વ્રતનો પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થંકરના શાસનમાંના નૃપતિઓને [2]નિષેધ હોવાથી આમ રાજા પાસે તે વ્રત ગ્રહણ કરાવ્યુ નહિ.

એક દિવસ વર્ધનકુંજરે ધર્મ રાજાને ગદ્‌ગદ્ સ્વરે કહ્યું કે શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિએ મને હરાવ્યો તે કંઇ મને સાલતુ નથી, કેમકે તેઓ તો સરસ્વતીના અવતારરૂપ છે, પરતુ મને ખેદ તો એ થાય છે કે તમારા સેવક વાક્‌પતિ દ્વારા તેમણે મારી ગુટિકા હરાવી લીધી.

આ પ્રમાણે કહી તેણે પોક મૂકી રાજાએ તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યુ કે વાક્‌પતિ અમારો જૂનો સેવક છે વળી તેણે અનેક સ્થલે યુદ્ધમાં જય પ્રાપ્ત કરી પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી છે તેમજ તે પ્રબન્ધ-કર્તા કવિ છે. આથી તેનો પરાભવ કરવો યોગ્ય નથી. એનો આટલો અપરાધ ક્ષમા કરવો. આ સાંભળીને તે બૌદ્ધ મૌન રહ્યો.

સમય જતાં એક દિવસ લક્ષણાવતી નગરીની સમીપમાં રહેતા યશોધર્મ રાજાએ ધર્મ રાજાની લક્ષણાવતી નગરી ઉપર ચડાઇ કરી અને યુદ્ધમાં તેને મારી નાખ્યો વળી વાક્‌પતિને પણ તેણે કેદ કર્યો કેદખાનામાં રહીને વાક્‌પતિએ 'ગૌડવધ' એ નામનુ પ્રાકૃત ભાષામાં એક કાવ્ય રચ્યુ અને તે તેણે યશોધર્મને બતાવ્યુ. એ જોઇને તે પ્રસન્ન થયો અને તેને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કર્યો, કેમકે એ તો સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે "विद्वान् सर्वत्र पूज्यते" (અર્થાત્ વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજાય છે). કેદખાનામાંથી છૂટયા બાદ વાક્‌પતિ બપ્પભટ્ટિજીની પાસે ગયો.

સૂરિજી અને વાકપતિ એ બંને વચ્ચે આજે કંઇ નવીન મિત્રતા થઇ હતી નહિ, પરંતુ જુની મિત્રતા આજે વિશેષ ગાઢ બની. વાક્‌પતિએ મહામહવિજય (?) નામનુ એક મહાકાવ્ય પ્રાકૃત ભાષામાં રચ્યું અને તે આમ રાજાને બતાવ્યું તેથી ખુશી થઇને રાજાએ તેને એક લાખ સોનેયા આપ્યા.

---

૧ આ અગ્યાર વ્રતો નીચે મુજબ છે —

(૧) સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતવિરમણ, (૨) સ્થૂલ મૃષાવાદવિરમણ, (૩) સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરમણ, (૪) સ્થૂલ મૈથુનવિરમણ, (૫) પરિગ્રહ-પરિમાણ, (૬) દિગ્-વ્રત, (૭) ભોગોપભોગપરિમાણ, (૮) અનર્થદંડવિરમણ, (૯) સામાયિક, (૧૦) દેશાવકાશિક અને (૧૧) પોષધ

આમા અતિથિસંવિભાગ વ્રત ઉમેરતાં એ શ્રાવકોનાં બાર વ્રતો બને છે એનું વર્ણન ઉપાસકદશાંગ નામના આગમમા પણ આપ્યું છે

૨ આ વાત વિચારણીય છે, કેમકે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે કુમારપાલ રાજાને બારે વ્રતો ગ્રહણ કરાવ્યાં હતાં.

એક દિવસ આમ રાજાએ સભામાં બેઠેલા બપ્પભટ્ટિસૂરિજીને પૂછ્યું કે આપના જેવા વિદ્વાન્ અને તપસ્વી તો સ્વર્ગમાં પણ મળવા મુશ્કેલ છે, તો પછી આ ભૂમંડળની તો વાતજ શી કરવી? પરંતુ આપની સાથે બરોબરી પણ ભાગ્યેજ કરી શકે એવો કોઇ અત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર છે? આનો પ્રત્યુત્તર આપતાં સૂરિજીએ કહ્યું કે પૂર્વે તો અનેક પ્રભાવશાળી વિદ્વાનો થઇ ગયા છે અને તેઓ તો એક પલના સો, હજાર અને લાખ અર્થો પણ કરી શકતા હતા. અત્યારે પણ અનેક પ્રખર પંડિતો છે કે જેની ચરણની રેણુસમાન પણ હું નથી. નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિ એ બે મારા ગુરુભાઇ મારા કરતાં પણ ચઢિયાતા છે. આ સાંભળીને રાજાએ જવાબ આપ્યો કે જોકે મને આપના વચનમાં શ્રદ્ધા છે, છતાં પણ કૌતુકની ખાતર તેની તપાસ કરીશ.

આ પ્રમાણે કહીને રાજા રૂપ બદલીને ગુર્જર દેશમાં તે સૂરિઓ પાસે ગયો. ત્યાં તેણે નન્નસૂરિને વાત્સ્યાયને રચેલા કામ-શાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન કરતા જોયા. આથી તેને ખેદ થયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે હું ભોગી હોવા છતાં આવા રાગ-ભાવો જાણતો નથી, તો પછી આ ત્યાગી તો કેમજ જાણે? વાસ્તે જરૂરજ આ સૂરિ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા નહિ હોય. માટે આવા અબ્રહ્મચારીને પ્રણામ કરવાથી શું? આમ વિચારી તે રાજા પાછો ગોપ-ગિરિ આવ્યો. આમના આગમનની ખબર પડતાં ત્રીજે દિવસે દેખાવા એમ કહેતા સૂરિજી તેની પાસે આવ્યા, પરંતુ આમે તેમનો સત્કાર કર્યો નહિ.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વ્યતીત થતાં સૂરિજીએ આમને કહ્યું કે તું પહેલાં જેવો ભક્ત હતો, તેવો અત્યારે નથી તેનું શું કારણ છે? આમે જવાબ આપ્યો કે આપ જેવા પણ જ્યારે કુપાત્રની પ્રશંસા કરો છો, તો પછી કહેવુંજ શું? આપે પ્રશંસા કરેલા એવા નન્નસૂરિ તો કામ-શાસ્ત્ર ઉપર વ્યાખ્યાનો આપે છે અને વળી તેઓ તપશ્ચર્યા પણ કરતા નથી. લોહ-પ્રસ્તર જેવા તેઓ ડૂબશે અને અન્યને ડૂબાવશે.

આ સાંભળીને સૂરિજી મૌન ધરીને ઉપાશ્રયે આવ્યા અને તેમણે નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિની પાસે બે સાધુઓને મોકલ્યા અને કહાવ્યું કે આમ આપને પ્રણામ કર્યા વિના પાછો ફર્યો છે અને આપની નિન્દા કરે છે, તેથી આપે એવું કોઇ કાર્ય કરવું જોઇએ કે જેથી તે આપનો કે અન્ય સાધુનો પણ અનાદર કરે નહિ.

આ સાધુઓ પાસેથી આ પ્રમાણેની સર્વે હકીકત જાણીને નન્નસૂરિજી અને ગોવિન્દસૂરિજી એ બંને આમ રાજા પાસે આવવા તૈયાર થયા. ભૂમિકા નટ રૂપ-પરાવર્તન કરીને નટનો વેષ ધારણ કરી તેઓ ગોપગિરિ આવ્યા અને તેમણે 'વીરજિનચરિતપ્રબન્ધ' નામના નવીન નાટક રચ્યું. આમ રાજા પાસેથી આ નાટક ભજવી બતાવવાની રજા મળતાં તેઓએ આ નાટક આમ રાજા તેમજ અન્ય રસિક સભાસદો સમક્ષ ભજવવાનો પ્રારંભ કર્યો. એમ કરતાં ભરત અને બાહુબલિના યુદ્ધનો પ્રસંગ આવ્યો. આ વખતે તેમણે વ્યૂહ-રચના

શસ્ત્રનો ચળકાટ, વીર-વર્ણના, ભટ્ટનો કોલાહળ ઇત્યાદિ અભિનયો પૂર્વક અપૂર્વ રસ જમાવ્યો. આથી તો આમ રાજા તેમજ તેના સુભટો એકદમ તરવાર ખેંચી 'મારો' 'મારો' કરતા ઊભા થઇ ગયા.

આ સમયે બન્ને આચાર્યોએ પોતાનું અસલ રૂપ પ્રકટ કર્યું અને રાજાને કહ્યું કે આ તો નાટક છે, કથા-યુદ્ધ છે. આથી સર્વે શરમિંદા પડી ગયા. ત્યાર પછી તેમણે રાજાને ઠપકો આપતાં કહ્યું કે તમારી માન્યતા મુજબ અમે શૃંગારના અનુભવી છીએ, પરંતુ શું સાથે સાથે અમે યુદ્ધના પણ અનુભવી છીએ? અમે તો સાફ કહીએ છીએ કે જેમ શસ્ત્ર દેખીને હરણ કંપે, તેમ અમે ધ્રુજીએ છીએ; વળી અમે તો બાલ્યાવસ્થાથી વ્રત ગ્રહણ કર્યું છે એટલે અમે તો શસ્ત્રથી વધારે બીએ છીએ. પરંતુ હે રાજન્! સરસ્વતી દેવીની સહાયથી ગમે તે રસનું અમે એવી અપૂર્વ રીતે વર્ણન કરી શકીએ છીએ કે જાણે તે સાક્ષાત્ જીવતો હોય તેમ ભાસે

આ બનાવથી રાજા આભો બની ગયો અને શરમનો માર્યો નીચું મુખ ઘાલીને ઊભો રહ્યો તેણે બને સૂરિજીની ક્ષમા યાચી અને બપ્પભટ્ટિજીને પણ પ્રણામ કર્યાં. વિશેષમાં તેણે બંને સૂરિજીને કહ્યું કે મારા ગુરૂ બપ્પભટ્ટિજીએ જેવા આપને વિદ્વાન્ અને ચારિત્રવાન્ કહ્યા હતા તેવાજ આપ છો. ત્યાર પછી નન્નસૂરિજી અને ગોવિન્દસૂરિજી કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ બપ્પભટ્ટિજીની રજા લઇને પાછા મોઢેરક ગામમાં ગયા.

એક વખત એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ રાજાની પાસે એક ગાનારાનું ટોળું આવ્યું અને તે ટોળામાંની એક સુંદરી મધુર સ્વરે ગાવા લાગી આ સુંદરીનું રૂપ જોઇને તેમજ તેનો કિન્નરસમાન સ્વર સાંભળીને રાજા કામાતુર થઇ ગયો અને તે બોલી ઊઠયો કે—

"वक्त्रं पूर्णशशी सुधाऽधरलता दन्ता मणिश्रेणयः
कान्तिः श्रीर्गमनं गजः परिमलस्ते पारिजातद्रुमः ।
वाणी कामदुघा कटाक्षलहरी सा कालकूटच्छटा
तत् किं चन्द्रमुखि! त्वदर्थममरैरामन्थि दुग्धोदधिः? ॥"—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ હે ચન્દ્રસમાન વદનવાળી વનિતા! તારૂં મુખ પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવું છે, તારી અધર-લતા અમૃતમય છે, તારા દાંત મણિની શ્રેણિઓ જેવા છે, તારી કાન્તિ લક્ષ્મીના જેવી છે, તારી ચાલ કુંજરને મળતી આવે છે (એટલે કે તું ગજગામિની છે), તારા શ્વાસનો ગંધ પારિજાતકના વૃક્ષ જેવો છે, તારી વાણી કામધેનુ જેવી (ફલદાયિકા) છે અને તારી કટાક્ષ-લહરી તો કાલકૂટ વિષની છટાસમાન છે તો હે ચન્દ્ર-વદને! શું તારી ખાતર દેવોએ ક્ષીર-સમુદ્રનું મથન કર્યું હતું વારૂ?

આ ઉપરાંત રાજાના મુખમાંથી એ ઉદ્ગારો પણ નીકળી ગયા કે—

"जन्मस्थाने न खलु विमलं वर्णनीयो न वर्णो
दूरे शोभा वपुषि निहिता पङ्कशङ्कां तनोति ।
विश्वप्रार्थ्यः सकलसुरभिद्रव्यगर्वापहारी
नो जानीमः परिमलगुणो कस्तु कस्तूरिकायाः ॥"—શિખરિણી

અર્થાત્ તારું જન્મ-સ્થાન ખરેખર નિર્મળ નથી તેમજ તારો વર્ણ પણ વર્ણન કરવા લાયક નથી. શોભા તો દૂર રહી, પરંતુ (ઉલટી) શરીર ઉપર લગાડેલી તું (કસ્તૂરી) કાદવની શંકાનો વિસ્તાર કરે છે. જગત્‌ને પ્રાર્થના કરવા લાયક તથા સમસ્ત સુગંધી પદાર્થોના ગર્વને દૂર કરનારો એવો કયો સુવાસરૂપી ગુણ કસ્તૂરીમાં છે તે અમે જાણતા નથી

આ પ્રમાણે રાજાના ઉદ્ગાર સાંભળીને સુરિજી વિચારવા લાગ્યા કે અહો મહાપુરુષને પણ મતિ-વિપર્યાસ સંભવે છે કહ્યું પણ છે કે—

"मत्वा काचन भूरिरन्ध्रविगलद्यत्नम्लच्छेदिनी
सा संस्कारशतैः क्षणार्धमधुरां भाषामुपैति द्युतिम् ।
अन्तस्तत्त्वरसाभिषेचितमलपोऽप्यहो तु कान्ताधियाऽऽ—
श्लिष्यन्ति स्तुवते नमन्ति च पुरः कस्याग्र पूत्कुर्महे ! ॥"—શાર્દૂલ

અર્થાત્ અનેક છિદ્રમાંથી ગળતા વિવિધ મળથી ખરડાયેલી એવી કોઈક પ્રમદા સેંકડો સંસ્કાર કરવાથી અર્ધ ક્ષણ સુધી મધુર (દેખાય) એવી બાહ્ય શોભા પામે છે એમ જાણનારા તેમજ આન્તરિક તત્ત્વ-રસના કહાવા વડે જેમની બુદ્ધિ સ્વચ્છ બની છે એવા જનો પણ કાન્તાની બુદ્ધિથી તેનો આશ્લેષ કરે છે, તેની સ્તુતિ કરે છે અને તેને નમે છે, તો હવે અમારે કોની આગળ પોકાર કરવો!

સુંદરીનુ ગાયન સમાપ્ત થતાં સભા વિસર્જન કરવામાં આવી. રાજાનું ચિત્ત તો તે સુંદરીમાંજ લાગી ગયું હતું, તેથી તે માતંગીની સાથે એકાંતમાં રહેવાને માટે તેણે નગર નિવાસમાં ગામ બહાર એક મહેલ બંધાવ્યો. સુરિજીને આ વાતની ખબર પડતાં તેમને લાગ્યું કે આવું કુકર્મ કરવાથી તો આ આમ નૃપતિ નરકે જશે મારા સમાગમમાં આવવા છતાં પણ આમ થાય તે ઠીક નહિ, વાસ્તે કોઈ પણ પ્રકારે મારે તે રાજાને પ્રતિબોધ પમાડવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા બાદ સુરિજી રાત્રે તે મ ન આગળ ગયા અને તેમણે તેના બારોટીઆ ઉપર નીચે મુજબનાં ૭ પદો લખ્યાં—

"शैत्यं नाम गुणस्तवैव भवति स्वाभाविकी स्वच्छता
किं ब्रूमः शुचितां भ(भ)वन्त्यशुचयस्त्वत्सङ्गतोऽन्ये यतः ।
किं चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां
त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ? ॥ १ ॥—શાર્દૂલ

सद्वृत्त ! सद्गुण ! महार्घ्य ! महार्ह ! कान्त !
कान्ताघनस्तनतटोचितचारुमूर्ते ! ।
आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभग्न !
हा हार ! हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ २ ॥—વસન્તતિલકા

मायंगीसत्तमणस–स्स मेइणी तह य भुञ्जमाणस्स ।
आमिड(उज्ज ?)इ तुज्झ नाया–वलोक [य] को भट्ठधम्मस्स ? ॥ ३ ॥—આર્યા

उप्पहजायाइ असो–हई य फलपुप्फपत्तरहियाए ।
वोरीइ पयं दिंतो, भो भो पामर ! हसिज्जहसे ॥ ४ ॥—આર્યા

जीयं जलविन्दुसमं, सपत्तीओ तरगलोलाओ ।
सुमिणयसमं च पिम्मं, जं जाणसि तं करिज्जासि ॥ ५ ॥—આર્યા

लज्जिज्जइ जेण जणे, मइलिज्जइ निअकुलक्कमो जेण ।
कंठट्ठिएवि जीए, तं न कुलीणेहिं कायव्वं ॥ ६ ॥"—આર્યા

અર્થાત્—હે જળ ! શીતલતા ખરેખર તારો ગુણજ છે. વળી તારી સ્વચ્છતા સ્વાભાવિક છે. તારી નિર્મળતાને સારૂ અમે વધારે શું કહીએ ? કેમકે તારા સંગથી અન્ય (અપવિત્ર વસ્તુઓ) પણ પવિત્ર બને છે તેમજ વળી તું પ્રાણીઓનું જીવન છે એટલે એથી વધારે તારી શી સ્તુતિ હોઇ શકે ? આમ છતાં પણ જો તું નીચ માર્ગે જાય, તો પછી તને અટકાવવાને કોણ સમર્થ છે ?—૧

હે શ્રેષ્ઠ [2]વૃત્તવાળા ! હે ઉત્તમ [3]ગુણવાળા ! હે બહુ મૂલ્યવાળા ! હે અતિશય આદરણીય ! હે મનોહર ! હે પ્રિયાના પુષ્ટ પયોધરના તટને યોગ્ય એવી મનોહર આકૃતિવાળા ! અરે પામરીના કઠોર કણ્ઠ (ગળા)ને વળગવાથી ભગ્ન બનેલા એવા હે હાર ! તું તારૂં ગુણીપણું હારી ગયો.—૨

---

૧ છાયા—

मातङ्गीसक्तमनसो मेदिनीं तथा च भुञ्जमानस्य ।
आभज्यते (आयुज्यते ?) तव न्यायावलोक को भ्रष्टधर्मस्य ? ॥
उत्पथजाताया अशोभन्त्याश्च फलपुष्पपत्ररहिताया ।
बदर्याः पदं ददानो भो भो पामर ! हसिष्यसे ॥
जीवित जलबिन्दुसम, सम्पत्तयस्तरङ्गलोलाः ।
स्वप्नसम च प्रेम यज्जानासि तथा कुरु ॥
लज्यते येन जने मलिनीक्रियते निजकुलक्रमो येन ।
कण्ठस्थितेऽपि जीवे तन्न कुलीनैः कर्तव्यम् ॥

૨ વૃત્તના આચરણ અને ગોળ એમ બે અર્થો થાય છે.
૩ ગુણના બીજો અર્થ દોરો (દવરક) પણ થાય છે.

પૃથ્વીને ભોગવનારા (હોઈ કરીને) માતંગીને વિષે આસક્ત ચિત્તવાળા (બનેલા અને એથી કરીને) ભ્રષ્ટ ધર્મવાળા (થયેલા એવા) તારા ન્યાય-દર્શનનું આ કેવું આચરણ છે !—૩

ઉન્માર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલી, શોભા વિનાની તથા મૂળ, ફુલ અને પત્રથી રહિત એવી બોરડીના ઉપર પદને અર્પણ કરતો (અર્થાત્ ચરણ મૂકતો) હે પામર ! તું હસાય છે —૪

જીવિત જળના બિન્દુ જેવું છે, સંપત્તિઓ (જળના) કલ્લોલ જેવી ચપળ છે અને સ્નેહ સ્વપ્ન જેવો છે વાસ્તે તું જેમ જાણે છે તેમ કર —૫

જે (કુકર્મ) કરવાથી લોકમાં શરમાવું પડે છે અને વળી જેને લીધે પોતાના કુળનો ક્રમ મલિન થાય છે, તે કાર્ય તો કંઠે પ્રાણ આવે તો પણ કુલીનોએ કરવું નહિ —૬

સવારના પહોરમાં આમ રાજા આમ બહાર બહેર્ઈ એવા ગયો ત્યાં તેણે આ પદો લેયાં; તે તેણે વાંચ્યાં અને વિચાર્યાં વિચાર કરતાં અક્ષર તથા કવિત્વ ઉપરથી માલૂમ પડ્યું કે ખરેખર બપ્પભટ્ટિસૂરિએજ આ લખેલા હોવા જોઈએ. અહો તેમની મારા ઉપર કેવી કૃપા છે ! હું કેવું કુકર્મ કરવાને તૈયાર થઇ ગયો છું અરેરે મારા જીવિતને ધિક્કાર છે હું ક્યાં જાઉં ! શું કરું ! સુરજીને શું મુખ બતાવું ? શું તપ આચરું કે તીર્થે સેવું ? હવે પડું કે શસ્ત્રથી આપઘાત કરું ! ના, ના, મને ઠીક યાદ આવ્યું લોક સમક્ષ પાપ પ્રકટ કરી કાષ્ઠભક્ષણ કરું આ પ્રમાણે ટળવળતા તે રાજાએ પોતાના સેવકોને અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવા આજ્ઞા કરી. આ વાતની પ્રધાનોએ સૂરિજીને ખબર આપી એટલે તેઓ ત્યાં આવ્યા. આમ રાજા જેવો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા જાય છે કે તેવોજ સૂરિજીએ તેનો હાથ પકડી તેને રોક્યો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે આપઘાત કરવાથી શું ફાયદો છે ! વળી મનથી બાંધેલું પાપ તો મનથીજ નાશ પામે છે

પ્રભાવક-ચરિત્રમાં આ સમયમાં નીચે મુજબની હકીકત નજરે પડે છે સૂરિજીએ અગ્નિમાં પડવાને તૈયાર થયેલા રાજાને કહ્યું કે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ છે. આ સબંધમાં તારી ઇચ્છા હોય, તો તું સ્માર્ત બ્રાહ્મણોને બોલાવીને પૂછી જો.

રાજાએ તાબડતોબ બ્રાહ્મણો બોલાવ્યા અને પોતાના પાપનું શું પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે—

> "आयसपुत्तलिकां वह्नि-ध्मातां तद्वर्णरूपिणीम् ।
> आश्लिष्यन् मुच्यते सद्यः, पापात्पाण्डालीसम्भवात् ॥ —[illegible]

કહેવાની મતલબ એ છે કે લોઢાની પુતળીને અગ્નિમાં તપાવીને [illegible] કર્યા બાદ તેને આલિંગન કરે, તો ચાણ્ડાલીથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપથી સત્વર [illegible]

આ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા રાજા તૈયાર થઇ ગયો એટલે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે રાજન્ ! તેં તો સંકલ્પમાત્રથી પાપ કર્યું છે, તેં કંઇ શરીર વડે તેવું નીચ કર્મ કર્યું નથી એટલે

અર્થાત્—વેદિકાના દેખતાં તું સધ્યાને હાથ જોડી નમન કરી તેની તું યાચના કરે છે. વળી હે બેશરમ! (ગંગા રૂપી) બીજી સ્ત્રીને તું મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે તે પણ મેં સહન કર્યું પરંતુ જો સમુદ્ર મન્થનથી હરિને લક્ષ્મી મળી, તો તેં ઝેર કેમ ખાધું? માટે હે સ્ત્રીલંપટ! તું મને સ્પર્શ કરીશ નહિ એમ જેને ગૌરી (પાર્વતી)એ કહ્યું તે હર (મહાદેવ) તમારૂં રક્ષણ કરો.—૧

જેનુ એક લોચન ધ્યાનમાં (લીન થયેલું હોવાથી) મીંચાયેલું છે, બીજું લોચન પાર્વતીના મોટા નિતમ્બ ઉપર શૃંગાર (રસના) ભારથી નમી પડેલું છે અને ત્રીજું લોચન દૂરથી (ધનુષ્ય) ચઢાવતા કંદર્પને બાળવાને કોપાગ્નિથી પ્રજ્વલિત બન્યું છે, એવા સમાધિ વખતે શમ્ભુ (મહાદેવ)ના ભિન્ન રસવાળાં ત્રણે લોચનો તમારૂં પરિપાલન કરો.—૨

એક હતો રામ. હું તેને સીતા (નામની) પત્ની હતી. હું તેના પિતાના વચનથી તે પંચવટી વનમાં વિચરતો હતો તેવામાં તેની સ્ત્રીને રાવણ હરી ગયો હું નિદ્રાર્થે આ પ્રમાણેની જનની–કથાને હુંકારપૂર્વક શ્રવણ કરતા હરિની પૂર્વ સ્મરણ થવાથી કોપથી કુટિલ બનેલ ભમર વડે સંકુર થયેલી દૃષ્ટિઓ તમારૂં પાલન કરો.—૩

રતાન્તે એક હાથે શેષ(નાગ)ના ઉપર ભાર મૂકીને (એટલે કે નિધુવન–સેવન પછી થાકી જવાથી શેષ નાગના ઉપર એક હાથ ટેકવીને) અને બીજે હાથે વસ્ત્ર લઇને ઉઠતી એવી તેમજ છુટી ગયેલા અંબોડાના ભારને ખભા ઉપર વહન કરતી એવી તથા જેની કાયાની કાન્તિને જોતાંજ જેનામાં સુરત–સ્નેહ બમણો ઉત્પન્ન થયો છે એવા વિષ્ણુએ જેને આલિંગન કરી ફરી શય્યામાં સુવાડી, તે લક્ષ્મીનું આળસથી કંઇક મન્દ પડી ગયેલા હાથવાળુ શરીર તમને પવિત્ર કરો.—૪

આ પ્રમાણે તેઓ પણ બોલ્યા એટલે વાક્પતિ ધ્યાન મૂકીને તેમની સંમુખ આવી કહેવા લાગ્યો કે હે બપ્પભટ્ટિ મિત્ર! તમે મારી સમક્ષ શૃંગાર અને રૌદ્ર રસથી યુક્ત એવો પદ્ય–પાઠ કેમ કરો છો? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે તમે સાંખ્ય છો; તેમાં વળી કેટલાક સાંખ્યો ઈશ્વરને માનતા નથી, જ્યારે કેટલાક ઈશ્વરને માને છે પરંતુ તે સર્વેને ૨૫ તત્ત્વો સંમત છે આ બધુ ધ્યાનમાં લઇને અમે તમારી આગળ તમારા ઇષ્ટ દેવની સ્તુતિ કરીએ છીએ, કેમકે જેને જેવી રુચિ હોય તેની આગળ સમયજ્ઞે તે પ્રમાણે કહેવું. વાક્પતિએ કહ્યું કે એ વાત બરાબર છે, પરંતુ હું તો મોક્ષનો અર્થી છું. વિશેષમાં મારૂં મરણ પાસે આવેલું જાણી પ્રાણ–ધ્યાનમાં લીન થવા હું અહીં આવ્યો છું.

સૂરિજીએ આ સાંભળીને કહ્યું કે હે મુગ્ધ પ્રમુખ દેવો મુક્તિ–દાતા નથી. જો તેઓ મુક્તિ–દાતા હોય, તો પછી આ પ્રમાણે તું ધ્યાન–મુક્ત થઇ ભિન્ન કેમ [illegible] અને જો તેઓ તેવા નથી એમ માનતો હો, તો તેમને મૂકીને મુક્તિને આપનારનો [illegible] કરતો નથી?

માત્ર પશ્ચાત્તાપ કરવાથી તે પાપ નષ્ટ થઈ જશે,[1] વાસ્તે નકામો આ દેહનો શા સારૂ અંત લાવવા તુ તૈયાર થઇ ગયો છે? હવે તુ દીર્ઘ કાળ પર્યંત જૈન ધર્મ પાળ અને તેમ કરીને તું તારા આત્માનું કલ્યાણ કર. રાજાએ આ વાત અંગીકાર કરી. આ પ્રમાણે શ્રીબપ્પ-ભટ્ટિએ રાજાને કુકર્મ કરતાં તેમજ આત્મહત્યા કરતાં અટકાવ્યો.

આ પછી કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ વાક્પતિરાજ મથુરા ગયો અને ત્યાં તે શ્રીપાત ત્રિદડી થઇ રહ્યો એ વાત રાજાએ લોક પાસેથી જાણીને સૂરિજીને કહ્યુ કે આપે મને પણ શ્રાવક બનાવ્યો, આપની વાણી પણ દિવ્ય છે અને આપની શક્તિ પણ અપરિમિત છે. પરંતુ એ બધું હું ત્યારેજ સાચું માનું કે જ્યારે આપ વાક્પતિને જૈન બનાવો. સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે હું અત્યારે એવી પ્રતિજ્ઞા લઉં છુ કે જ્યારે હુ એને મારો શિષ્ય (શ્વેતામ્બર) બનાવું, ત્યારેજ મારી વિદ્યા સાચી, વાસ્તે વાક્પતિ ક્યાં છે તે મને કહે. રાજાએ કહ્યુ કે તે મથુરામાં છે.

પછી આમ રાજાના કેટલાક આપ્ત મનુષ્યોને સાથે લઇને સૂરિજી મથુરા જવા નીકળ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા બાદ તેમણે વરાહમિહિરના મદિરમાં ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં વાક્પતિને જોયો તેની પાછળ ઊભા રહીને સૂરિજીએ ઊંચે સ્વરે નીચે મુજબનો આશીર્વાદ દેવો શરૂ કર્યો:—

"सन्ध्यां यत् प्रणिपत्य लोकपुरतो वद्धाञ्जलिर्याचसे
धत्से यच्च परां विलज्ज! शिरसा तच्चापि सोढं मया।
श्रीर्जाताऽमृत(म्वुधि)मन्थनाद् यदि हरेः कस्माद् विषं भक्षितं?
मा स्त्रीलम्पट! मां स्पृशेत्यभिहितो गौर्या हरः पातु वः ॥१॥—શાર્દૂલ૦

एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः
पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम्।
अन्यद् दूरविकृष्टकामदहनक्रोधानलोद्दीपितं
शम्भोर्भिन्नरस समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ २ ॥—શાર્દૂલ૦

रामो नाम वभूव हुं तदवला सीतेति हुं तां पितु-
र्वाचा पञ्चवटीवने विचरतस्तस्याहरद् रावणः।
निद्रार्थं जननीकथामिति हरेर्हुंकारिणः शृण्वतः
पूर्वं स्मर्तुरवन्तु कोपकुटिलभ्रूभङ्गुरा दृष्टयः॥ ३ ॥—શાર્દૂલ૦

उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन कृत्वा
धृत्वा चान्येन वासो विगलितकवरीभारमंसे वहन्त्याः।
सद्यस्तत्कायकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना शौरिणा वः
शय्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्वाहु लक्ष्म्याः पुनातु ॥ ४ ॥"—સ્રગ્ધરા

---

૧ સરખાવો—

"मनसा मानस कर्म, वचसा वाचिक तथा।
कायेन कायिक कर्म, निस्तरन्ति मनीषिणः॥"

૨ દ૬ કાવ્ય निशानारायणस्येत्युल्लेख सुभाषितरत्नभाण्डागारे।

કેશવ (કૃષ્ણ) હો, શરીર ઉપર (ખોળામાં) ગૌરી (પાર્વતી)ને ધારણ કરનારા શંકર હો કે નિરંતર અક્ષ-સૂત્રને ધારણ કરનારા પદ્મજન્મા (બ્રહ્મા) હો, અત્યંત કૃપાળુ એવા બુદ્ધ હો કે જગત્‌ને પ્રકાશિત કરનારા સૂર્ય કે અગ્નિ હો.—૧

હે પ્રભુ ! જ્યાં, જે સમયે, જેવી રીતે, જે નામથી તું હો, ત્યાં, તે સમયે, તેવી રીતે તે નામથી પ્રખ્યાત એવો તું જો દોષરૂપ કલુષથી રહિત હો, તો તેવા એકલા તને(જ) મારા નમસ્કાર હોજો.—૨

મદથી, માનથી, મદનથી, કોપથી, લોભથી અને હર્ષથી એ બધાથી અત્યંત પરાજિત થયેલા એવા અન્ય દેવોની સામ્રાજ્ય-પીડા વ્યર્થજ છે.—૩

જેથી કરીને (જિનની) દૃષ્ટિ કરુણારૂપી કલ્લોલથી યુક્ત પુટ (પુડિયા) જેવી છે, મુખ સૌમ્ય છે, આચાર પ્રશમની ખાણ છે, પરિકર શાન્ત છે અને દેહ પ્રસન્ન છે તેથી હું એમ માનું છું કે જરા (ઘડપણ), જન્મ અને મરણનો નાશ કરનાર એવા દેવાધિદેવ જિન(જ) છે, કેમકે અન્ય દેવોનું આવું સ્વરૂપ વિશ્વમાં જોવામાં આવતું નથી.—૪

આ પ્રમાણે સૂરિજીએ કહ્યું એટલે વાક્પતિએ પૂછ્યું કે તે જિન ક્યાં છે ? સૂરિજીએ કહ્યું કે સ્વરૂપથી તો તે મોક્ષમાં છે પરન્તુ મૂર્ત્તિથી તે જિનાલયમાં છે. આ સાંભળીને વાક્પતિએ તે મને બતાવો એમ સૂરિજીને કહ્યું. તેથી સૂરિજી તેને આમ નરેશ્વરે બનાવેલા જિનાલયમાં લઇ ગયા અને ત્યાં પોતેજ પ્રતિષ્ઠા કરેલી શ્રીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિના દર્શન કરાવ્યાં. શાન્ત, કાન્ત તથા નિરંજન એવા સ્વરૂપને જોઇને પ્રબુદ્ધ થયેલો વાક્પતિ બોલી ઉઠ્યો કે આકાર જોતાંજ આ દેવ નિરંજન હોય એમ જણાય છે. સૂરિજીએ વિશેષમાં તેને દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ રૂડી રીતે સમજાવ્યું. તેથી તે પ્રસન્ન થયો અને મિથ્યાત્વરૂપી વિષને તજી દઇ તે શ્વેતામ્બર જૈનર્ષિ થયો. જિનને વન્દન કરતાં તે બોલ્યો કે—

"મૈયનાભિસુરહિયઙ્ગં, ઘુસિણા ઝિઙ્ગરપલ્લો મહાઙ્ગે ણં ।
ઇચ્છામિ અહં જિણવર !, પણામ કિણ્ણ કલુસિયં કાઉં ? ॥ ૧ ॥—આર્યા
કોવિ ગિહત્થો પઙહઇ, પણાઇ કો કિર ઝસ્સામિ પ[illegible]ઇમાઇ ? ।
પારંભે સારંભં પુણાઇ, કઇમ કઇમેણ કિર સુજ્ઝઇ [illegible]"—આર્યા

અર્થાત્ કસ્તૂરી વડે સુવાસિત એવા આથી લલાટમાં સે[illegible] તેથી હે જિનેશ [illegible] નમસ્કાર કરવાને હું કેમ ઇચ્છું ?—૧

---

૧ મગ[illegible]

[illegible] — કિરાયલો લ્યારે ।
[illegible] કલુષિતં કર્તુમ્ ?
[illegible] કલાપિ પાઠે ।
[illegible] કિં શુધ્યતે ।

બન્ને ગૃહસ્થો ઉન્માર્ગે જાય છે, તો કોણ કોનું પાત્ર કહેવાય? આરમ્ભથી યુક્ત (જન) આરભીને પૂજે છે, (પરંતુ) શું કાદવ કાદવથી શુદ્ધ થાય છે?—૨

કાલાન્તરે **વાક્પતિ**નુ મરણ પાસે આવતાં **મથુરા**ના ચારે વર્ણોની તેમજ **આમ** નૃપતિના આપ્ત જનોની સમક્ષ સૂરિજીએ એને [1]અઢાર પાપ–સ્થાનનો ત્યાગ કરાવ્યો, પંચ-પરમેષ્ઠીરૂપ નમસ્કાર–મંત્ર સંભળાવ્યો, જીવોને ખમાવાવ્યા અને ચાર શરણોનું આલંબન લેવડાવ્યુ ત્યાર પછી સુખેથી શરીર તજીને **વાક્પતિ** સ્વર્ગે ગયા.

આ સમયે સ્નેહથી વિકલ બનેલા સૂરિજીએ સામન્તો અને પણ્ડિતો સાંભળે તેમ ગદ્ગદ સ્વરે નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા

“पइ सग्गगए सामंतराय ! अवरतेओ न फिट्टिहइ ।
पढमं चिय वरियपुरंदराय सग्गस्स लच्छीए ॥ १ ॥”—આર્યા

પછીથી સૂરિજી આ **ગોકુલ–વાસ** (મથુરા)માં આવેલા અને નંદ રાજાએ તૈયાર કરાવેલા **શ્રીશાન્તિનાથ**ના મંદિરમાં ગયા ત્યાં **શ્રીશાન્તિ** દેવીની પણ મૂર્તિ હતી. તેમણે આ બન્નેની **“जंयति जगद्रक्षाकर”** ઇત્યાદિ વચનપૂર્વક સ્તુતિ કરી. પછીથી સામન્તોની સાથે સૂરિજી **ગોપગિરિ** પાછા આવ્યા અને તેમણે **વાક્પતિ**ના સંબંધમાં બનેલુ સર્વ વૃત્તાન્ત રાજાને કહી સંભળાવ્યુ આથી રાજા આનદ પામ્યો. આ સમયે તેણે સૂરિજીને કહ્યું કે—

“आलोकवन्तः सन्त्येव, भूयांसो भास्करादयः ।
कलावानेव तुङ्गाद्रा–वर्ककर्मणि कर्मठः ॥ १ ॥”—અનુષ્ટુપ્

અર્થાત્ સૂર્યાદિક અનેક (ગ્રહો) પ્રકાશયુક્ત તો છેજ, પરંતુ ઊંચા ગિરિ ઉપર પત્થરને પીગળાવવામાં સમર્થ એવો તો ચન્દ્રજ છે

એક વાર રાજાએ સૂરિજીને કહ્યુ કે જૈન તત્ત્વ જાણવા છતાં મને વચમાં વચમાં તાપસ-ધર્મ ઉપર પ્રીતિ ઉદ્ભવે છે, તેનુ શુ કારણ હશે? તેમણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે હુ આ વાતનો કાલે ઉત્તર આપીશ તેઓ ઉપાશ્રયે આવ્યા અને રાત્રે **સરસ્વતી** દેવીને રાજાના પૂર્વ ભવ સબંધી હકીકત પૂછી લીધી. પછી બીજે દિવસે સવારમાં રાજાને કહી સભળાવ્યુ

---

૧ (૧) પ્રાણાતિપાત, (૨) મૃષાવાદ, (૩) અદત્તાદાન, (૪) મૈથુન, (૫) પરિગ્રહ, (૬) ક્રોધ, (૭) માન, (૮) માયા, (૯) લોભ, (૧૦) રાગ, (૧૧) દ્વેષ, (૧૨) કલહ, (૧૩) અભ્યાખ્યાન, (૧૪) પૈશુન્ય, (૧૫) રતિ અરતિ, (૧૬) પરપરિવાદ, (૧૭) માયામૃષાવાદ અને (૧૮) મિથ્યાત્વશલ્ય એ અઢાર પાપ સ્થાનો છે.

૨ જુઓ **શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ**ના ૮૬મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ

૩ છાયા—

त्वयि स्वर्गं गते सामन्तराज ! अपरतेजो न स्फेटिष्यति ।
प्रथममेव वृतपुरन्दराया स्वर्गस्य लक्ष्म्या ॥

‘अद्यापि वनते तच्छान्तिकर सर्वभयहरणम्’’ એમ આ સંબધમાં **પ્રભાવક–ચરિત્ર**મા ઉલ્લેખ છે, આ સ્તોત્ર મારા જોવામાં હજી સુધી આવ્યુ નથી.

કેશવ (કૃષ્ણ) હો; શરીર ઉપર (ખોળામાં) ગૌરી (પાર્વતી)ને ધારણ કરનારા શંકર હો કે નિરંતર અક્ષ-સૂત્રને ધારણ કરનારા પદ્મજન્મા (બ્રહ્મા) હો; અત્યંત કૃપાળુ એવા બુદ્ધ હો કે જગત્‌ને પ્રકાશિત કરનારા સૂર્ય કે અગ્નિ હો.—૧

હે પ્રભુ ! જ્યાં, જે સમયે, જેવી રીતે, જે નામથી તું હો, ત્યાં, તે સમયે, તેવી રીતે તે નામથી પ્રખ્યાત એવો તું જો દોષરૂપ કલુષથી રહિત હો, તો તેવા એકલા તને(જ) મારા પ્રણામ હોજો.—૨

મદથી, માનથી, મદનથી, કોપથી, લોભથી અને હર્ષથી એ બધાથી અત્યંત પરાજિત થયેલા એવા અન્ય દેવોની સામ્રાજ્ય-પીડા વ્યર્થ છે.—૩

જેથી કરીને (જિનની) દૃષ્ટિ કરુણારૂપી કલ્લોલથી યુક્ત પુટ (પડિયા) જેવી છે, મુખ સૌમ્ય છે, આચાર પ્રશમની ખાણ છે, પરિકર શાન્ત છે અને દેહ પ્રસન્ન છે તેથી હું એમ માનું છું કે જરા (ઘડપણ), જન્મ અને મરણનો નાશ કરનારા એવા દેવાધિદેવ જિન(જ) છે, કેમકે અન્ય દેવોનું આવું સ્વરૂપ વિશ્વમાં જોવામાં આવતું નથી.—૪

આ પ્રમાણે સૂરિજીએ કહ્યું એટલે વાક્‌પતિએ પૂછ્યું કે તે જિન ક્યાં છે ? સૂરિજીએ કહ્યું કે સ્વરૂપથી તો તે મોક્ષમાં છે પરંતુ મૂર્તિથી તે જિનાલયમાં છે આ સાંભળીને વાક્‌પતિએ તે મને બતાવો એમ સૂરિજીને કહ્યું તેથી સૂરિજી તેને આમ નરેશ્વરે બનાવેલા જિનાલયમાં લઇ ગયા અને ત્યાં પોતેજ પ્રતિષ્ઠા કરેલી શ્રીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિનાં દર્શન કરાવ્યાં. શાન્ત, કાન્ત તથા નિરંજન એવા સ્વરૂપને જોઇને પ્રબુદ્ધ થયેલો વાક્‌પતિ બોલી ઉઠ્યો કે આકાર જોતાંજ આ દેવ નિરંજન હોય એમ જણાય છે. સૂરિજીએ વિશેષમાં તેને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ રૂડી રીતે સમજાવ્યું તેથી તે પ્રસન્ન થયો અને મિથ્યાત્વ રૂપી વિષને તજી દઇ તે શ્વેતામ્બર જૈનર્ષિ થયો. જિનને વન્દન કરતાં તે બોલ્યો કે—

"[1]मयणाहिसुरहिएणं भालेणं किंकरफलं कहसि णं ।
इच्छामि कहं जिणवर ! पणाम किण कलुसियं काउं ? ॥ १ ॥—આર્યા
दोवि गिहत्था पजाइ, यणाइ को किर कस्सवि पत्त मणिज्जाइ ? ।
धारंभे धारंभं पुणाइ, कदम कदमेण किमु सुज्झइ ? ॥ २ ॥"—આર્યા

અર્થાત્ કસ્તૂરી વડે સુવાસિત એવા આથી લલાટમાં સેવકનું ફળ છે તેથી હે જિનેશ્વર ! નમસ્કારને મલિન કરવાને હું કેમ ઇચ્છું !—૧

૧ છાયા—

मृगमदपङ्कसुवासितेन ललाटेन किङ्करफलं कथयते ।
इच्छामि कथं जिनवर ! प्रणामं कर्तुं कलुषितं कर्तुम् ? ।
द्वावपि गृहस्थमुक्तौ प्रजायते का किर्ति कस्यापि पात्रं भण्यते ? ।
आरम्भ आरम्भं पुष्णाति कर्दमः कर्दमेन किं शुध्यते ? ॥

"दुण्हंपि कवालं चडुयंपि काया विलुंपंति ॥ १ ॥"[1]

અર્થાત્ બંનેના કપાળ અને કડછીને કાગડાઓ બગાડે છે.

આ સાંભળીને આમ રાજા અચંબો પામી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે ખરેખર આ સર્વજ્ઞપુત્રજ છે.

એક દિવસ ચિત્રકળામાં અતિશય પ્રવીણ એવો એક ચિતારો રાજા પાસે આવ્યો. તેણે વિવિધ ચિત્રો આલેખ્યાં, પરતુ રાજાએ તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ આથી તેણે આખરે મહાવીરસ્વામીનાં ચાર ચિત્રો કાઢીને સૂરિજીને બતાવ્યાં સૂરિજીએ તેની કળાની પ્રશંસા કરી એટલે રાજાએ તેને એક લાખ ટંક આપ્યા પછીથી તેણે આ ચાર ચિત્રોને મોઢેરકમાં, અણહિલ્લપુરમાં, ગોપગિરિમાં અને સતારક નામના પુરમાં મોકલી આપ્યાં. ત્યાં તેણે પ્રતિષ્ઠા તથા પ્રભાવના પણ કરાવી અને વળી બીજાં પણ ઘણાં બિંબ કરાવ્યાં.

કાલાન્તરે આમ રાજાને ત્યાં સુલક્ષણી પુત્રનો જન્મ થયો. રાજાએ તેનો મહોત્સવ કર્યો અને તેનુ દુન્દુક એવુ નામ પાડયુ આ પણ યુવાન થતાં તેના પિતાની જેમ સર્વ ગુણો પ્રાપ્ત કરી સારી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. એક વખત આમ ભૂપાલે સમુદ્રસેન રાજાના રાજગિરિ નામના દુર્ગ (કિલ્લા)ને રૂંધ્યો. અપરિમિત સૈન્ય, કુદ્દાલકાદિક સામગ્રી, ભૈરવાદિ યન્ત્ર-ભેદો વિગેરે ઉપાયો રાજાએ અજમાવી જોયા, પરતુ તે દુર્ગ તે સર કરી શક્યો નહિ આથી ખેદ પામીને તે રાજાએ સૂરિજીને પૂછ્યુ કે આ ગગનસ્પર્શી દુર્ગ હું ક્યારે જીતી શકીશ? સૂરિજીએ કહ્યું કે તારા પુત્ર દુન્દુકનો પુત્ર ભોજ આ દુર્ગને દૃષ્ટિમાત્રથી ચૂર્ણ કરી નાખશે, બાકી તેમાં બીજાનું કઇ વળવાનુ નથી. આથી આમ રાજા ત્યાં બાર વર્ષ સુધી પડાવ નાખીને રહ્યો. તેવામાં દુન્દુકને ઘેર પુત્ર જન્મ્યો અને તેનુ ભોજ એવુ નામ પાડવામાં આવ્યું તેનો જન્મ થતાંજ તેને નાના પલગમાં સુવાડી દુર્ગ આગળ લાવવામાં આવ્યો. તેની આ દુર્ગ તરફ દૃષ્ટિ પડતાં એના કકડે કકડા થઇ ગયા સમુદ્રસેન રાજા ધર્મ-દ્વારથી બહાર નીકળી ગયો. આમ રાજાએ તે દુર્ગ હાથ કર્યો, પરંતુ તેણે પ્રજાને કોઇ પણ રીતે પીડા કરી નહિ, કેમકે જૈન રાજર્ષિઓ દયાળુ હોય છે.

રાત્રિ સમયે ત્યાંના અધિષ્ઠાયક વ્યન્તરે આમ રાજાને કહ્યું કે હે રાજન્! જો તમે અહિંઆ રહેશો, તો હું તમારા લોકોને હણી નાખીશ આમે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે લોકોને હણવાથી તમને શો લાભ છે? જો તમારી હણવાની ઇચ્છા હોય, તો તમે મનેજ હણો. આ પ્રમાણેની રાજાની નિર્ભયતા જોઇને વ્યન્તર ઘણો ખુશી થયો અને જે ઇચ્છા હોય

---

૧ છાયા—

द्वयोरपि कपालं चाटुकं च काका विलुम्पन्ति ॥

કે તું પૂર્વ ભવમાં તાપસ હતો અને તેં કાલિંજર નામના ગિરિ પાસે આવેલા શાલ વૃક્ષની નીચે એકાંતર ઉપવાસ કરવા વડે સોળસો વર્ષ પર્યંત તપશ્ચર્યા કરી હતી. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તું રાજા થયો છે આ વાતની જો તારે પ્રતીતિ કરવી હોય, તો હજી તે વૃક્ષની નીચે તારી જટા લટકે છે તે મંગાવી જો. રાજાએ જટા મગાવી. તે આવતાં રાજાને પ્રતીતિ થઇ આથી તે ઉમંગભેર શુદ્ધ વ્રત કરવાપૂર્વક જૈન ધર્મ પાળવા લાગ્યો.

એક વાર મહેલની ઉપર ફરતાં ફરતાં આમ રાજાએ એક ઘરમાં ભિક્ષા માટે મુનિને જતા જોયા. તેમાં એક કામિની હતી. તેણે કામાર્ત થઇ પરવશમાં એક ચિત્તવાળા એવા આ મુનિની સાથે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાથી દ્વાર બંધ કર્યાં; પરંતુ મુનિએ તેનો સ્વીકાર કરવા ના પાડી, ત્યારે દ્વાર પકડી રાખીને તેણે તેને લાત મારી. તેમ થતાં કાકતાલીય ન્યાયથી કે અંધવર્તિકા ન્યાયથી તેનું નૂપુર (ઝાંઝર) તે મુનિના ચરણમાં પેસી ગયું તે જોઇ રાજાએ સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા કહી—

“कमाउरयाएऽज्ज वरंगणाए, अब्भत्थिओ जुव्वणगव्वियाए”[1]

અર્થાત્ કામને વશ થયેલી તેમજ યૌવનને લીધે ગર્વિષ્ઠ બનેલી તે સુન્દર સુન્દરીએ તેની પ્રાર્થના કરી.

સૂરિજીએ તે સમસ્યા પૂર્ણ કરતાં કહ્યું કે—

न मन्नियं तेण जिइंदिएणं, छन्नेचरो पयइमस्स पत्तो ॥ १ ॥”[2]—उपजाति

અર્થાત્ તે જિતેન્દ્રિયે માન્યું નહિ; તે દીક્ષા લીધેલાનો પગ નૂપુરથી યુક્ત થયો છે.

એક વાર કોઇ પ્રોષિત-ભર્તૃકાના[3] ઘરમાં ભિક્ષા માટે કોઇ ભિક્ષુક દાખલ થયો. પેલી સ્ત્રી ભિક્ષુને પારણું કરાવવા માટે અન્ન લાવી; પરંતુ તે ભિક્ષુની દૃષ્ટિ તે સુન્દરીની નાભિ ઉપર સ્થિર થઇ ગઇ, જ્યારે તે સ્ત્રીની દૃષ્ટિ તે ભિક્ષુકના મુખ-કમલ ઉપર લાગી રહી. એટલામાં કાગડાઓ તે અન્ન ખાઇ ગયા. આ બધું દૃશ્ય રાજાએ મહેલ ઉપરથી જોયું અને તે સંબંધમાં તેણે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા કહી સંભળાવી —

‘भिक्खायरो पिच्छइ नाहिमंडलं सावि तस्स मुहकमलं”[4]

અર્થાત્ ભિક્ષુક તે સ્ત્રીનું નાભિ-મણ્ડલ જુએ છે અને તે (સ્ત્રી) પણ તેનું મુખ-કમલ જુએ છે સૂરિજીએ કહ્યું કે—

---

૧ છાયા—

कामातुरयाऽद्य वराङ्गनयाऽभ्यर्थितो यौवनगर्वितया ।

૨ છાયા—

न मतं तेन जितेन्द्रियेण, [illegible] पादः ॥

૩ જેનો પતિ પરદેશ ગયો છે એવી સ્ત્રી.

૪ છાયા—

भिक्षाचरः पश्यति नाभिमण्डलं सापि तस्य मुखकमलम् ।

વાર્યો અને કહ્યું કે આપ નરમ પ્રકૃતિવાળા છો અને આ પર્વત તો ઘણો દૂર છે, વાસ્તે ખોટી ખેંચતાણ ન કરો. પરંતુ તે રાજા પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં મક્કમ રહ્યો. સૂરિજીને સાથે લઇને સૈન્ય સહિત તે રૈવત ગિરિ જવા નીકળ્યો.

પ્રયાણ કરતો કરતો **આમ** રાજા **સ્તમ્ભન** તીર્થે આવી પહોંચ્યો એટલામાં તો ક્ષુધાથી તે એવો પીડિત થઇ ગયો કે તેના પ્રાણ પણ સંશયમાં આવી ગયા, પરંતુ તે પ્રતિજ્ઞાથી ચળ્યો નહિ. લોકો ભયભીત બની ગયા અને સૂરિજી પણ ખેદ પામ્યા. તેમણે **કૂષ્માણ્ડી (અંબિકા)** દેવીને મંત્ર-બળથી સાક્ષાત્ બોલાવી અને કહ્યું કે એવું કરો કે આ રાજા ભોજન કરે અને જીવે. તદનુસાર તે દેવી મસ્તક ઉપર એક બિંબને ધારણ કરી ગગન-માર્ગે થઇને રાજા પાસે આવી અને બોલી કે હે વત્સ ! હું અંબિકા દેવી છુ અને તારા સત્ત્વથી પ્રસન્ન થઇ છુ. તેં મને ગગનથી આવતી જોઇ છે. મેં **રૈવત** ગિરિ ઉપરથી આ **નેમિનાથ**નું બિંબ આણ્યું છે. તેને તુ વંદના કરી પારણું કર એટલે તારી પ્રતિજ્ઞા જળવાઇ રહેશે. સૂરિજીએ પણ એ વાતને ટેકો આપ્યો, તેથી રાજાએ ત્યાં ભોજન કર્યું અને પછીથી તે બિંબની ત્યાં સ્થાપના કરાવી. તે બિંબ સ્તમ્ભન તીર્થમાં **ઉજ્જયન્ત** નામે ઓળખાય છે.

ત્યાર બાદ આનન્દના વાદિત્ર વગડાવતો **આમ** રાજા **વિમળાચળ (શત્રુંજય ગિરિ)** ગયો અને **વૃષભધ્વજ (ઋષભદેવ)**ના દર્શન કરી પવિત્ર થયો. કાલાન્તરે તે **રૈવત** ગિરિ પહોંચ્યો તેવામાં તો તે તીર્થને દિગમ્બરોએ રૂંધી લીધું દિગમ્બરોએ શ્વેતામ્બર સંઘને ત્યાં પ્રવેશ કરતાં અટકાવ્યો છે એવી ખબર **આમ** રાજાને મળતાં તે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ ગયો તેવામાં દિગમ્બર સંપ્રદાયના અગ્યાર નૃપતિઓ પણ ત્યાં ભેગા થઇ ગયા. યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયેલા બન્ને પક્ષોને સૂરિજીએ કહ્યુ કે ધર્મ-કાર્યમાં યુદ્ધ કરવુ તે ઉચિત નથી. તેમણે દિગમ્બરોને સમજાવ્યા કે સૌરાષ્ટવાસી દિગમ્બર તેમજ શ્વેતામ્બર પક્ષની પાંચ સાત વર્ષની સો સો કન્યાઓ બોલાવી સભા બોલાવવી અને તેમાં જો બધી શ્વેતામ્બર કન્યાઓ

"[1]उज्जिन्तसेलसिहरे, दिक्खा नाणं निसीहिआ जस्स ।
तं धम्मचक्कवट्टीं, अरिट्ठनेमिं नमंसामि ॥ १ ॥"—આર્યા

આ પ્રમાણેની ગાથા બોલે તો આ તીર્થ શ્વેતામ્બરોનું જાણવું, નહિ તો તે દિગમ્બરોનુ છે એમ માનવું.

સભા મળતાં સમગ્ર શ્વેતામ્બરની કન્યાઓ ઉપલી ગાથા બોલી એટલે **અંબિકાએ** શ્વેતામ્બર સંઘના ઉપર પુષ્પ-વૃષ્ટિ કરી. (આ પ્રમાણે આ તીર્થ શ્વેતામ્બરોનુ સિદ્ધ થયું અને વળી તે દિવસથી આ ગાથાનો ચૈત્યવંદનમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.) રાજાએ

---

૧ છાયા—

उज्जयन्तशैलशिखरे दीक्षा ज्ञानं नैषेधिकी यस्य ।
तं धर्मचक्रवर्तिनं मरिष्टनेमिं नमस्यामि ॥

તે મામો એમ તેણે રાજાને કહ્યું. રાજાએ જવાબ આપ્યો કે મારે કોઈ વાતની ખોટ નથી, પરંતુ મારૂં મૃત્યુ ક્યારે થશે તે તમે કહો. ત્યારે વ્યંતરે કહ્યું કે આજથી છ મહિના પછી મકારથી શરૂ થતા નામવાળા ગામમાં તમારૂં મૃત્યુ થશે અને તે સમયે તમને જળમાંથી ધુમાડો નીકળતો જણાશે એ જાણજો; માટે હવે તમે પારલૌકિક સાધના કરો. એમ કહીને તે વ્યંતર ચાલ્યો ગયો.

સવાર પડતાં રાજા સૂરિજી પાસે આવ્યો એટલે તેમણે તેને કહ્યું કે વ્યંતરે તને જે વાત કહી છે તે સાચી છે વાસ્તે તું પરલોક ગમનમાં સહાયભૂત એવું ધર્મરૂપી ભાતું ગ્રહણ કરવા તૈયાર થા. સૂરિજીને રાત્રિ સબંધી હકીકત ખબર પડી ગઈ એ જાણીને રાજા આશ્ચર્યાન્વિત થયો, પરંતુ સાથે સાથે તેને એ વિચાર પણ આવ્યો કે સૂર્ય તેજસ્વી, ચન્દ્ર આનન્દદાયક, ગંગાજળ પવિત્ર અને જૈન જ્ઞાની હોય, એમાં શી નવાઈ!

બે દિવસ પછી પ્રસંગ મળતાં સૂરિજીએ રાજાની પાસે શ્રીનેમિનાથની સ્તુતિરૂપ નીચે મુજબનો આશીર્વાદ કહ્યો—

> " लावण्यामृतसारसारणिसमा सा भोगभूः भोजजा
> सा लक्ष्मीः स नवोद्गमस्तरुणिमा सा द्वारिका तज्जलम् ।
> ते गोविन्द-शिवा-समुद्रविजयप्रायाः प्रियाः प्रेरका
> यो जीवेषु कृपानिधिर्व्यधित नोद्वाहः स नेमिः श्रिये ॥ १ ॥"—શાર્દૂ૦

અર્થાત્ લાવણ્યરૂપ અમૃતના સારની સારણિ સમાન એવી તે એકવતી ભોજ-પુત્રી (રાજીમતી), તે લક્ષ્મી, તે નવીન ઉદયવાળું યૌવન, તે દ્વારિકા, તે જળ, તે ગોવિન્દ (કૃષ્ણ), શિવા (રાણી) અને સમુદ્રવિજય (રાજા) પ્રમુખ પ્રિય જનો જેના પ્રેરક હતા અને જે જીવોને વિષે કરૂણાનિધિ હતા એવા જે નેમિ(નાથે) વિવાહ ન કર્યો, તે (તમને) કલ્યાણને માટે થાઓ—

તથા વળી—

> " मग्नैः कुटुम्बजम्बाले, यैर्मिथ्याकार्यजर्जरैः ।
> नोज्जयन्ते नतो नेमि-स्ते जीवन्ति के मृताः ? ॥ २ ॥"—અનુષ્ટુપ

અર્થાત્ મિથ્યા કાર્યમાં જર્જરિત બનેલા અને કુટુંબરૂપી કાદવમાં મગ્ન થયેલા એવા જે જનો નેમિ(નાથ)ને ઉજ્જયન્ત (રૈવત) ગિરિ ઉપર નમતા નથી તેમને જો જીવતા ગણવામાં આવે, તો પછી મુએલા કોણ કહેવાય!

આ પ્રમાણેનો રૈવત ગિરિનો સૂરિએ અપૂર્વ મહિમા કહ્યો. તે સાંભળીને રાજા ભૂમિ ઉપર પગ ઠોકીને કમર કસીને ઊભો થઈ ગયો અને તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે રૈવત ગિરિ ઉપર નેમિનાથના દર્શન કર્યા વિના હું ભોજન કરનાર નથી. લોકોએ તેને ઘણો

વામાં શ્રેણિક! આચાર્યોની સેવા કરવામાં સમ્પ્રતિ! દેશને અનૃણી કરવામાં વિક્રમાદિત્ય! વીર-વિદ્યાનો ઉપયોગ કરવામાં સાતવાહન! અમને તજીને તમે ક્યાં ગયા? એક વાર અમને દર્શન દો, એકલા મૂકીને ન જાઓ.

આ પ્રમાણે વિલાપ કરતા સેવકોને સૂરિજીએ બોધ આપતાં કહ્યું કે ખરેખર દુષ્ટ દૈવે

"आलब्धा कामधेनुः सरसकिसलयश्चान्दनश्चूर्णितो हा
छिन्नो मन्दारशाखी फलकुसुमभृतः खण्डितः कल्पवृक्षः ।
दग्धः कर्पूरखण्डो घनहतिदलिता मेघमाणिक्यमाला
भिन्नः कुम्भः सुधायाः कमलकुवलयैः केलिहोमः कृतोऽयम् ॥ १ ॥"—સ્રગ્ધરા

(અર્થાત્) કામધેનુનો હોમ કર્યો, સરસ પલ્લવવાળા ચન્દન વૃક્ષને ચૂર્ણ કર્યું, ફળ અને પુષ્પોથી પરિપૂર્ણ મન્દાર વૃક્ષને છેદી નાખ્યુ, કલ્પવૃક્ષ ખણ્ડિત કર્યું, કર્પૂરના ખણ્ડને બાળી નાખ્યો, મેઘરૂપી માણિક્ય-માલાને ઘનના પ્રહાર વડે દળી નાખી, અમૃતના કુમ્ભને ભાંગી નાખ્યો તેમજ કમળોના સમૂહ વડે કેલિ-હોમ કર્યો.—૧

તથાપિ તમે શોક ન કરો, કેમકે જુઓ—

"पूर्वाह्णे प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सृज्य नैशं तमः
कृत्वा चन्द्रमस प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा ।
मध्याह्ने सरितां जलं प्रसृमरैरापीय दीप्तैः करैः
सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत्? ॥ १ ॥"—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ સવારે રાત્રિના અંધકારને દૂર કરી, કમલ-વનોને વિકસિત કરી, પ્રકાશ વિનાના (બનેલા એવા) ચન્દ્રને (પોતાના) તેજ વડે નિસ્તેજ કરી, મધ્યાહ્ને પ્રસરણશીલ તેમજ પ્રકાશિત કરો (કિરણો) વડે નદીઓનાં જળનું પાન કરીને સૂર્ય સાંજના પરવશ થઇ અસ્ત પામે છે, તો હવે શોક શાનો કરવો?—૧

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી લોકનો શોક મૂકાવીને તેમની સાથે સૂરિજી ગોપ-ગિરિ આવ્યા આમ નૃપતિના નન્દન દુન્દુકને પિતાના શોકથી મુક્તાફળ જેવાં અશ્રુ પાડતો, હિમથી મ્લાન થઇ ગયેલા કમળ જેવા મુખને ધારણ કરતો તેમજ ચિંતાથી ચિત્તમાં સંતપ્ત થતો જોઇને સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે હે રાજન્! તુ આટલો બધો શોક કેમ કરે છે? તારા પિતાશ્રી તો ધર્માદિક ચાર વર્ગને સાધીને કૃતકૃત્ય થઇ ગયા છે વળી કીર્તિરૂપ દેહ વડે તો યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ જીવતાજ છે, કેમકે ઉપકારી પુરૂષની પુણ્ય-લક્ષ્મી અને કીર્તિ-લક્ષ્મી એમ બે પ્રિયાઓ છે તેમાંની પહેલી તેની સાથે જાય છે, જ્યારે બીજી અહીંજ રહે છે. બી-

જાએ પણ આમ રાજા જેવાજ થજો.

ભક્તિપૂર્વક રૈવત ગિર ઉપર ચડી નેમિનાથને પ્રણામ કરી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. ત્યાંથી પોતાને નગરે આવતાં માર્ગમાં તેણે પિંડતારકમાં દામોદર હરિની મૂર્તિને, દ્વારકામાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિને અને સોમેશ્વર પુરમાં સોમનાથની મૂર્તિને પ્રણામ કર્યા[1]

આ પ્રમાણે યાત્રા કરીને આમ રાજા સૂરિજી સાથે પોતાને નગરે પાછો આવ્યો. તેણે સંઘ-પૂજાદિ મહોત્સવો કર્યા. નિદેશમાં તેણે યોગ્ય સમયે દુન્દુકને રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યો. કેટલોક કાળ વીત્યા પછી તેની રજા લઈ પ્રજા-વર્ગની ક્ષમા યાચી દેશને અનૃણી કરી તે સૂરિજીને સાથે લઈ હોડીમાં બેસી ગંગાને કાંઠે આવેલા માગધ તીર્થમાં જવા નીકળ્યો. ત્યાં તેણે જળમાંથી ધૂમાડો નીકળતો જોયો વળી પોતે મકારથી શરૂ થતા મગધ નગર આગળ આવી પહોંચ્યો છે એ વાત તરફ પણ તેનું લક્ષ્ય ખેંચાતાં તેને યન્તરનું વચન યાદ આવ્યું પોતાનું મરણ સમીપ જાણીને તે ધર્મ-ધ્યાન કરવામાં તત્પર થઈ ગયો. સૂરિજીએ તેને તેમાં પ્રોત્સાહન આપ્યું એટલે આમ રાજાએ તેમની ક્ષમા યાચી અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું અંતમાં પંચપરમેષ્ઠીનું ધ્યાન ધરતો સમાધિપૂર્વક મરણ પામીને તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો આ બનાવ વિ. સં. ૮૯૦માં ભાદ્રપદ (ભાદરવા)ની શુક્લ પંચમીને દિને બન્યો. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત પદ્ય સાક્ષી પૂરે છે—

" मा भूत् संवत्सरोऽसौ वसुशतनवतेर्मा च ऋक्षेषु चित्रा
धिग् मासं तं नभस्यं क्षयमपि स क्षणः शुक्लपक्षोऽपि यातु ।
संक्रान्तिर्या च सिंहे विशतु हुतभुजं पञ्चमी यातु शुक्ले
गङ्गातोयाग्निमध्ये त्रिदिवमुपगतो यत्र नागावलोकः ॥"—સ્રગ્ધરા

આમ રાજાનું મરણ થવાથી સૂરિજીનાં નેત્રમાં પણ અશ્રુ આવ્યાં, કેમકે લાંબા સમયનો સ્નેહ દુર્જય છે સેવકો પણ આક્રન્દ કરવા લાગ્યા કે હે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવામાં વજ્રકુમાર! રાજ્ય સ્થાપન કરવામાં રામ! ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં નળ! સત્ય વચન ઉચ્ચારવામાં યુધિષ્ઠિર! સુવર્ણનું દાન દેવામાં કર્ણ! શુદ્ધ જૈન તત્ત્વને અંગીકાર કર-

---

૧ સરખાવો—

'[illegible] तत्र-[illegible] [illegible]।
तथा [illegible] च, [illegible] च तं [illegible]॥
द्वारवत्यां तथा श्रीमत्-कृष्णमूर्तिं [illegible] च।
तत्र [illegible] श्री-सोमेश्वरपुरे ततो॥
[illegible]।
[illegible]॥

—પ્રભાવકચરિતાંતર્ગત શ્રીબપ્પભટ્ટિપ્રબંધ, શ્લો ૭૦૬–૭૦૮

એમ કરતાં ભોજ મોસાળ (માતૃશાલ)માં રહીને લગભગ પાંચ વર્ષનો થયો. ત્યારે કણ્ટિકાએ દુન્દુકને કહ્યું કે તમારો પુત્રરૂપ શત્રુ મોસાળમાં વૃદ્ધિ પામે છે. નખ-છેદ્યને પરશુ-છેદ્ય ન થવા દો. એને અહીં લાવીને છાનામાના યમરાજને સ્વાધીન કરો. રાજાએ તેની વાત અંગીકાર કરી અને ભોજને તેના મામા પાસેથી બોલાવી લાવવા દૂતો મોકલ્યા. ભોજના મામાએ તે દૂતોને કહ્યુ કે હું તમારા રાજાનો મનોભાવ જાણું છુ, માટે મારા ભાણેજને હું મોકલનાર નથી. ક્ષત્રિયનો એ ઉત્તમ ધર્મ છે કે શરણાગતનું રક્ષણ કરવું; વળી આ તો મારો ભાણેજ છે, તો પછી તેમાં શુ કહેવુ ? તેમ છતાં બળ વાપરવાની તમારા રાજાની મરજી હોય, તો તમે તેને કહેજો કે તે સત્વર આવે. હું પણ બનેવીને મારૂ બળ બતાવીશ.

આ પ્રમાણેની વાતચિત થયા બાદ દૂતો દુન્દુક પાસે પાછા આવ્યા અને રાજાને સર્વ વાત કહી આથી તેને બહુ ગુસ્સો ચડ્યો, પરતુ તે કઇ કરી શક્યો નહિ ભોજ પણ પોતાના પિતાના આશયથી વાકેફગાર હોવાથી તે જાતે પણ ત્યાં જવા તૈયાર થયો નહિ. આથી દુન્દુકે બપ્પભટ્ટિજીને ભોજને બોલાવી લાવવા કહ્યુ. સૂરિજીએ અનિચ્છાએ તે વાત કબૂલ કરી અને કેટલાક માણસોને સાથે લઇને તેઓ પાટલીપુર જવા નીકળ્યા અર્ધ માર્ગે ગયા બાદ સૂરિજીએ જ્ઞાન-દૃષ્ટિપૂર્વક વિચાર કર્યો કે જો હુ ભોજને સમજાવીને લાવીશ, તો તેનો પિતા તેને જરૂર મારી નાખશે અને જો તેને નહિ લાવીશ તો એ રાજા મને મારી નાખશે. વાસ્તે આ તો એક તરફ દુસ્તર કિનારો અને એક તરફ વાઘ એવો યોગ આવ્યો. વળી મારૂ હવે આયુષ્ય પણ પૂર્ણ થવા આવ્યું છે, ફક્ત બે દિવસ બાકી છે, વાસ્તે મારે અનશન ગ્રહણ કરવુ એજ કલ્યાણકારી છે.

આ પ્રમાણેનો નિશ્ચય કરી તેમણે પોતાની સાથે રહેલા યતિઓને કહ્યું કે 'નન્નસૂરિ[1] અને ગોવિન્દસૂરિ પ્રતિ હિતકારી વચન બોલજો, શ્રાવકોને મિથ્યા દુષ્કૃત (મિચ્છામિ દુક્કડ) કહેજો, પરસ્પર અમત્સરતા રાખજો, શુદ્ધ ક્રિયા પાળજો, બાલ-વૃદ્ધનુ પાલન કરજો, અમે તમારા નથી, તમે અમારા નથી, આ સર્વ સંબંધ કૃત્રિમ છે.

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી ત્રિભુવનને પૂજનીય એવા તીર્થંકરનું, અષ્ટકર્મના બન્ધનથી મુક્ત એવા સિદ્ધનુ, ગૌતમ પ્રમુખ મુનિવરનુ અને સર્વજ્ઞભાષિત જૈન ધર્મનું મન, વચન અને કાયાથી શરણ અંગીકાર કરી પાંચ મહાવ્રતને અને છઠ્ઠા રાત્રિભોજનના નિયમને અંગે જે વિરાધના થઇ હોય તેનુ મિથ્યા દુષ્કૃત હોજો એમ કહીને બેઠા બેઠા અદીનપણે સમાધિપૂર્વક તેઓએ કાળ કર્યો

। ના ાય તેવો ? ધર્મવિધિના કર્તા નન્નસૂરિ તે આ નહિ.

આ પ્રમાણે કહીને સૂરિજીએ કુન્દુકને શાંત કર્યો. કુન્દુક ધીમે ધીમે ઉત્તમ શ્રાવક થયો અને જિનધર્મને સાધવા લાગ્યો.

એ પ્રમાણે સમય વ્યતીત થતાં એક દિવસ કુન્દુક ચતુષ્પથમાં (ચોટામાં) ફરવા નીકળ્યો. ત્યાં તેણે ઉદાર રૂપવાળી, યુવકરૂપી મૃગને સપડાવવામાં જાળ જેવી અને મદન અને માયાની મૂર્તિરૂપ એવી કપિટિકા નામની ગણિકાને જોઈ જેથી તે મોહિત થઈ ગયો અને તેણે તેને રણવાસમાં બેસાડી. આ ગણિકાએ કુન્દુકને ધીરે ધીરે એવો વશ કરી લીધો કે તે તેને પૂછ્યા વિના પાણી પણ પીતો નહિ. કામણગારાં વચનોથી તેણે જેમ હિમ વૃક્ષને બાળી જાય તેમ સમગ્ર રાજ્યને ખાવા માંડ્યું. ગણિકાને આધીન બનેલો રાજા પોતાની પટ્ટરાણીને તેમજ અન્ય કુલશીલસંપન્ન રાણીઓને પણ તૃણવત્ ગણવા લાગ્યો.

એક દિવસે કલાકેલિ નામના જ્યોતિષીએ રાત્રે એકાન્તમાં રાજાને કહ્યું કે તમારો પુત્ર ભોજ મહાભાગ્યશાળી થશે, પરંતુ તે તમને મારીને રાજ્ય ઉપર બેસશે. આ સાંભળીને વજ્રપાતથી હણાયો હોય તેમ તે રાજા મૌન રહ્યો. તેણે તે જ્યોતિષીને રજા આપી.

જ્યોતિષીને વિદાય કરી રાજા કપિટિકા પાસે ગયો. રાજાને ચિંતાતુર જોઈને તેણે કહ્યું કે હે દેવ! આજે આપનું વદન-કમલ કેમ કરમાઈ ગયું છે? રાજાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે શું કહું? દૈવજ રોષ પામ્યો છે. જ્ઞાનીએ કહ્યું કે મારા પુત્રને હાથે મારું મરણ છે અને એ વાત ખોટી પડે તેમ નથી. કપિટિકાએ જવાબ આપ્યો કે એમાં શી ચિન્તા કરવી? પુત્રને મારી નાખો. જે રાજ્ય-લુબ્ધ હોય તે પુત્રને પણ ગણતા નથી. વળી આવો પુત્ર તે પુત્ર નહિ પણ શત્રુ કહેવાય. આથી કુન્દુક પોતાના પુત્રનો ઘાત કરવા તૈયાર થઈ ગયો. ભોજની માતા પદ્માની એક દાસી થાંભલા પાછળ સંતાઈને ઊભી હતી તેના સાંભળવામાં આ વાત આવી. તેણે જઈને પોતાની સ્વામિનીને તે વાત નિવેદન કરી. પુત્રના વધની વાત સાંભળતાં પદ્મા ગભરાઈ ગઈ.

પુત્ર-વધની રાજા યોજના કરતો હતો તેવામાં પાટલીપુરમાં જેણે સ્વયંવર-મણ્ડપ આરંભ્યો હતો અને જે સ્નેહ-પૂર્ણ, ધર્મિષ્ઠ તેમજ શૂરવીર હતો એવા પોતાના ભાઈ ઉપર પદ્મા રાણીએ છૂપો પત્ર મોકલ્યો. તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે રાજા ક્રોધે ભરાયો છે અને તેથી તે તમારા ભાણેજનો જાન લેવા તૈયાર થઈ ગયો છે, વાસ્તે તમે અહીં આવી એને લઈ જાઓ. ધર્મની પેઠે તમે એને બચાવજો, નહિ તો હું છતે પુત્ર પુત્ર વિનાની બની જઈશ.

આ પ્રમાણેનો પત્ર મળતાં ભોજનો મામો પોતાના બનેવી કુન્દુકન[illegible]મા આવી તેને નમસ્કાર કરી પોતાને ત્યાં સ્વયંવર-મહોત્સવ છે એમ કહી ભોજને લઈ [illegible]નાના નગરમાં રાખીને લક્ષણી ગણીને તેણે તેને શસ્ત્ર-વિદ્યામાં પણ કુશળ બનાવ્યો.

એમ કરતાં ભોજ મોસાળ (માતૃશાલ)માં રહીને લગભગ પાંચ વર્ષનો થયો. ત્યારે કણ્ટિકાએ દુન્દુકને કહ્યું કે તમારો પુત્રરૂપ શત્રુ મોસાળમાં વૃદ્ધિ પામે છે. નખ-[1]છેદ્યને પરશુ-છેદ્ય ન થવા દો. એને અહીં લાવીને છાનામાના યમરાજને સ્વાધીન કરો. રાજાએ તેની વાત અંગીકાર કરી અને ભોજને તેના મામા પાસેથી બોલાવી લાવવા દૂતો મોકલ્યા. ભોજના મામાએ તે દૂતોને કહ્યુ કે હું તમારા રાજાનો મનોભાવ જાણું છુ, માટે મારા ભાણેજને હું મોકલનાર નથી. ક્ષત્રિયનો એ ઉત્તમ ધર્મ છે કે શરણાગતનું રક્ષણ કરવું; વળી આ તો મારો ભાણેજ છે, તો પછી તેમાં શુ કહેવુ ? તેમ છતાં બળ વાપરવાની તમારા રાજાની મરજી હોય, તો તમે તેને કહેજો કે તે સત્વર આવે. હું પણ બનેવીને મારૂ બળ બતાવીશ.

આ પ્રમાણેની વાતચિત થયા બાદ દૂતો દુન્દુક પાસે પાછા આવ્યા અને રાજાને સર્વ વાત કહી આથી તેને બહુ ગુસ્સો ચડ્યો, પરંતુ તે કઇ કરી શક્યો નહિ ભોજ પણ પોતાના પિતાના આશયથી વાકેફગાર હોવાથી તે જાતે પણ ત્યાં જવા તૈયાર થયો નહિ. આથી દુન્દુકે બપ્પભટ્ટિજીને ભોજને બોલાવી લાવવા કહ્યુ. સૂરિજીએ અનિચ્છાએ તે વાત કબૂલ કરી અને કેટલાક માણસોને સાથે લઇને તેઓ પાટલીપુર જવા નીકળ્યા અર્ધ માર્ગે ગયા બાદ સૂરિજીએ જ્ઞાન-દૃષ્ટિપૂર્વક વિચાર કર્યો કે જો હુ ભોજને સમજાવીને લાવીશ, તો તેનો પિતા તેને જરૂર મારી નાખશે અને જો તેને નહિ લાવીશ તો એ રાજા મને મારી નાખશે. વાસ્તે આ તો એક તરફ દુસ્તર કિનારો અને એક તરફ વાઘ એવો યોગ આવ્યો. વળી મારૂ હવે આયુષ્ય પણ પૂર્ણ થવા આવ્યુ છે, ફક્ત બે દિવસ બાકી છે, વાસ્તે મારે અનશન ગ્રહણ કરવુ એજ કલ્યાણકારી છે.

આ પ્રમાણેનો નિશ્ચય કરી તેમણે પોતાની સાથે રહેલા યતિઓને કહ્યું કે [2]નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિ પ્રતિ હિતકારી વચન બોલજો, શ્રાવકોને મિથ્યા દુષ્કૃત (મિચ્છામિ દુક્કડં) કહેજો, પરસ્પર અમત્સરતા રાખજો, શુદ્ધ ક્રિયા પાળજો, બાલ-વૃદ્ધનુ પાલન કરજો, અમે તમારા નથી, તમે અમારા નથી, આ સર્વ સંબંધ કૃત્રિમ છે

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી ત્રિભુવનને પૂજનીય એવા તીર્થંકરનું, અષ્ટકર્મના બન્ધનથી મુક્ત એવા સિદ્ધનુ, ગૌતમ પ્રમુખ મુનિવરનું અને સર્વજ્ઞભાષિત જૈન ધર્મનું મન, વચન અને કાયાથી શરણ અંગીકાર કરી પાંચ મહાવ્રતને અને છઠ્ઠા રાત્રિભોજનના નિયમને અંગે જે વિરાધના થઇ હોય તેનુ મિથ્યા દુષ્કૃત હોજો એમ કહીને બેઠા બેઠા અદીનપણે સમાધિપૂર્વક તેઓએ કાળ કર્યો.

---

[1] [illegible] રોકાય તેવો. [2] ધર્મવિધિના કર્તા નન્નસૂરિ તે આ નહિ.

શ્રીવિક્રમાદિત્ય પછી ૮૦૦ વર્ષે ભાદ્રપદ શુક્લ તૃતીયાને રવિવારે હસ્ત નક્ષત્રમાં જન્મેલા અને ૭ વર્ષની ઉમ્મરે દીક્ષા લઇ અગીઆર વર્ષની નાની વયમાં સૂરિ–પદવી અલંકૃત થયેલા સૂરિજી આ પ્રમાણે ૯૫ વર્ષની ઉમ્મરે શ્રાવણ શુક્લ અષ્ટમીને દિને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં કાળ કરી ઈશાન દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

આ વાતની સરસ્વતી દેવીએ મોઢેરક ગામમાં જઇને નન્નસૂરિજીને તત્કાળ ખબર આપી. આથી તેમને ઘણો શોક થયો અને તેઓ બોલી ઉઠ્યા કે—

"शास्त्रज्ञाः सुवचोऽन्विता बहुजनस्याधारतामागताः
सद्वृत्ताः स्वपरोपकारनिरता दाक्षिण्यरत्नाकराः ।
सर्वस्याभिमता गुणैः परिवृता भूमण्डनाः सज्जना
धातः ! किं न कृतास्त्वया गतधिया कस्मात्स्वदीर्घायुषः ? ॥ १ ॥"—શાર્દૂલ

અર્થાત્ શાસ્ત્રોના જાણકાર, સુન્દર વચનોથી અલંકૃત, ઘણા મનુષ્યોના આધારભૂત, શુદ્ધ ચારિત્રવાળા, સ્વ–પર ઉપર ઉપકાર કરવામાં તત્પર, દાક્ષિણ્યના સમુદ્ર, સર્વને વલ્લભ, ગુણોથી યુક્ત તથા પૃથ્વીના ભૂષણરૂપ એવા સજ્જનોને હે વિધાતા! તેં મૂઢમતિએ કલ્પાન્ત પર્યંત દીર્ઘાયુષ્યવાળા કેમ ન કર્યા ?

સૂરિજીની સાથે આવેલા મનુષ્યોએ જઇને દુન્દુકને સૂરિજીના દેહોત્સર્ગની વાત કહી. આથી તેને બહુ ખેદ થયો. ભોજને પણ પોતાની ખાતર સૂરિજીએ પ્રાણ અર્પણ કર્યાં એ વાતની ખબર પડતાં વજ્રાઘાત કરતાં પણ વિશેષ આઘાત થયો.

આ પ્રમાણે જો કે અત્ર શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન–વૃત્તાન્ત પૂર્ણ થાય છે, પરંતુ આમ રાજાની હકીકત અધુરી રહેતી હોવાથી તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે.

એક વાર આમ રાજાનો એક માળી વિદેશમાં ફરતો ફરતો પાટલીપુરમાં ભોજ રાજા પાસે આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું કે મેં સદ્ગુરુ પાસેથી માતુલિંગી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે. એ નામથી અભિમન્ત્રણ કરીને માતુલિંગ (બીજોરૂં) કોઇને મારું હોય, તો તે મરી જાય. આપ તે વિદ્યા લ્યો. ભોજે તે વિદ્યા લીધી અને તેની ખાતરી કરી જોઇ માળીને ધનાદિકથી સંતોષી તેને રજા આપી ભોજે પોતાના મામાને વિદ્યા–શક્તિ બતાવી. આથી તે ખુશી થયો. તેણે ભોજને કહ્યું કે હવે તને આવી શક્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે, તો પછી ભેટણા તરીકે માતુલિંગ લઇને તું તારા પિતા પાસે જા અને તેને મારીને રાજ્ય લઇ લે.

આ વાતને અંગીકાર કરી ભોજ ગોપગિરિ આવ્યો. તેણે રાજદ્વાર આ... ...નતિહારી દ્વારા પોતાના પિતાને કહાવ્યું કે આપ પૂજ્ય છો, હું બાળક છું. આપને ... ... થાય કે મને રાજ્ય મળે એ બધું મારે મન સરખું છે. આ સાંભળીને રાજાને ... ... તેણે આવા વિનીત પુત્રને પોતાની પાસે આવવા રજા આપી. રાજા અસ્મિકા સાથે અંકાસન

બેઠો હતો ત્યાં ભોજ માતુલિંગ લઇને આવ્યો અને તેણે પોતાના વિદ્યા-બળથી તે બંનેને મારી નાખ્યા. આથી તેની માતા પદ્મા તેમજ તેના મામા ખુશી થયા. પ્રજા-વર્ગ પણ આનન્દ પામ્યો

એકદા ભોજ રાજાએ કૃતજ્ઞતાને લીધે નન્નસૂરિજીની પાસે એક વિનતિ-પત્ર આપીને મનુષ્યોને મોકલ્યા. આ પત્રમાં તેણે આ સૂરિજીને પોતાનું નગર પાવન કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરી હતી આ પત્ર વાંચીને ગોવિન્દસૂરિજીની રજા લઇ નન્નસૂરિજી ગોપગિરિ આવ્યા. રાજાએ સામા જઇ તેમનો અતિશય આદર-સત્કાર કર્યો. તેમને સિંહાસને બેસાડી તે તેમની આજ્ઞા-રૂપ થઇ રહ્યો. તેમના ઉપદેશાનુસાર તેણે અગ્યાર વ્રતો ગ્રહણ કર્યાં તેમજ શત્રુંજયાદિક તીર્થની યાત્રા કરી તથા આખી પૃથ્વીને જિન-ચૈત્યથી મણ્ડિત કરી. આ પ્રમાણે ધર્મનું પાલન કરતો ભોજ રાજા ગોપગિરિમાં રાજ કરવા લાગ્યો. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં પોતાનો યશસ્વી દેહ અહીં ત્યજી દઇ તે દેવલોક પામ્યો.

સૂરીશ્વરનો શિષ્ય-સમુદાય—

આ સૂરીશ્વરને કેટલા શિષ્યો હતા તે જાણવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ **વાક્પતિરાજ** ઉપરાંત તેમને બીજા શિષ્યો હોવા જોઇએ એમ તેમના શ્રીરાજશેખરસૂરિએ રચેલા ચરિત્ર ઉપરથી તેમજ **પ્રભાવકચરિત્ર** (પૃ૦ ૧૭૯) ઉપરથી પણ જોઇ શકાયછે. વિશેષમાં તેમને **વિનયચન્દ્ર** નામના એક શિષ્ય હતા એમ **જૈન ગ્રન્થાવલી** (પૃ૦ ૩૧૫) ઉપરથી જોઇ શકાય છે આ શિષ્યે **કવિશિક્ષા** નામનો ગ્રન્થ રચ્યો છે એવો ત્યાં ઉલ્લેખ છે.

કવીશ્વરની કૃતિઓ—

કવીશ્વર બપ્પભટ્ટિસૂરિજીએ કઇ કઇ ભાષામાં કયા કયા ગ્રન્થો રચ્યા છે એ પ્રશ્નના સંબધમાં નિવેદન કરવાનુ કે સસ્કૃત ભાષા સિવાય અન્ય ભાષામાં તેમણે કોઇ ગ્રન્થ રચ્યો હોય એવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી. વિશેષમાં સસ્કૃત ભાષામાં પણ આ **ચતુર્વિંશતિકા** નામનુ કાવ્ય, ૧૩ શ્લોકપ્રમાણક **સરસ્વતી-સ્તોત્ર** અને **શ્રીબપ્પભટ્ટિ-ચરિત્ર**માં સૂચવ્યા મુજબ **વીર-સ્તવ** અને **શાન્તિ-સ્તોત્ર** તથા પ્રાસગિક શ્લોકો ઉપરાંત તેમની કોઇ અન્ય કૃતિ જાણવામાં આવી નથી છતાં પણ એ ભૂલવા જેવુ નથી કે તેમની મળી આવતી પ્રથમ કૃતિ ઉપરથી પણ તે એક પ્રભાવશાળી કવિરાજ હતા એ સ્પષ્ટ રીતે જોઇ શકાય છે

કવીશ્વર સંબંધી ઉલ્લેખ—

કવીશ્વર શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિના સબંધમાં **વિલાસવઈ કહા (વિલાસવતી કથા),** આચાર-દિનકર (પત્રાક ૨૭૦), **ઉપદેશ-તરંગિણી** ઇત્યાદિ ગ્રન્થોમાં ઉલ્લેખો છે. તેમા વિલાસવતીમા અન્તમાં જે ઉલ્લેખ છે તે નીચે મુજબ છે:—

"पोमिअमूलकुले कोडियगणवइरसाहाए ।
सिरवंसमि य चंदकुले वंसंमि य सबप्पाणे ॥ १ ॥

संताने रायसहसि हरिसिरिविप्पम(इ)ट्ठिसूरिस्स ।
तस्समइसूरिगच्छे माहुरावेसे सिरोहाए ॥ २ ॥"

ઉપર નિર્દેશ કર્યા મુજબની હકીકત આપવા પૂર્વે સૂરિજીનું જીવન-ચરિત્ર પૂર્ણ થઇ ગયું છે, તો હવે પ્રજ્ઞારૂપી એઆનો વિસ્તાર કરનારા હિમાલય, સર્વ સામાચારીરૂપી સુન્દરીના સૌભાગ્યને વધારનારા મદન, રાજ-સભારૂપી કુમુદિનીને વિકસ્વર કરનારા ચન્દ્ર તથા સરસ્વતીના ધર્મ-પુત્ર તેમજ વાદકીર્તિ, વાદિકુંજરકેસરી, બ્રહ્મચારી, ગણધર, રાજપૂજિત ઇત્યાદિ બિરૂદોથી વિખ્યાત એવા આ સૂરીશ્વરને પ્રણામ કરતો તેમજ તેમના અપૂર્વ જીવન-વૃત્તાન્તની રૂપરેખા આલેખવામાં જે ન્યૂનતા રહી ગઇ હોય તે બદલ સુજ્ઞ-સમૂહની ક્ષમા યાચતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરૂં છું.

१ छाया—

पालित्यमूलकुले कौटिकगणवैरशाखायाम् ।
विमले च चन्द्रकुले वंशे च सर्वकल्याणे ॥ १ ॥
सन्ताने रामपदमि हरिश्रीविप्रमहिष्ठः ।
तस्योपाध्यायगच्छे मधुरावेषे शिरोहायाम् ॥ २ ॥

કાવ્ય-મીમાંસા

વસ્તુ—

આ ૯૬ પદ્યના કાવ્યના ચોવીસ વિભાગો પડી શકે છે, કેમકે તે મુખ્યત્વે કરીને ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ છે અર્થાત્ આ કાવ્યમાં ચોવીસ [1]સ્તુતિ-કદમ્બકો છે. પ્રત્યેક કદમ્બકમાં અમુક એક જિનેશ્વરની, સમસ્ત જિનેશ્વરોની, આગમની અને શાસનાનુરાગી [2]દેવ-દેવીની એમ ચ્યારની સ્તુતિ કરવાના [4]નિયમને અનુસરીને આ કદમ્બકો રચાયાં છે.

આવાં કદમ્બકો પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે અને ચૈત્યવન્દન-દેવવન્દન કરતી વેળાએ પણ બોલાય છે, વાસ્તે તેમજ તેનો આ પૂર્વે મેં તૈયાર કરેલી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા તેમજ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ સાથે પણ સંબંધ હોવાથી આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

સ્તુતિ-વિચાર—

'સ્તુતિ' શબ્દનો અર્થ પરમેશ્વર-તીર્થંકર આદિ સદ્ગુણસંપન્નોના સદ્ભૂત ગુણોનું કીર્તન કરવું એવો થાય છે. આને પ્રાકૃત ભાષામાં 'થુઇ' કહેવામાં આવે છે. આ સ્તુતિના બે ભેદ પાડી શકાય તેમ છે. ચૈત્યમાં પ્રભુની મૂર્ત્તિ સન્મુખ ઊભા રહીને ઓછામાં ઓછો એક શ્લોક બોલીને અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ શ્લોકો બોલીને તેમના ગુણ ગાવા તે એક પ્રકારની સ્તુતિ છે. એક શ્લોકની પણ સ્તુતિ કહી શકાય છે એ વાત વાદિવેતાલ શ્રીશાન્તિસૂરિએ રચેલી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર (પત્રાંક ૫૮૧)ની ટીકામાંના નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

---

૧ પંચાશકમાં આને 'સ્તુતિયુગલ' તરીકે ઓળખાવેલ છે

૨ જિન-ગૃહ રચવાના કાર્યમાં તેમજ જિનેશ્વરની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાદિકમાં અન્ય દેવોથી થતા ઉપસર્ગોને દૂર કરવામાં અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ સઘને સુખી કરવામા તેમજ તેને શાન્તિ અર્પણ કરવામા સાધર્મિક દેવ-દેવી સમર્થ છે, તેથી તેના સન્માનાર્થે તેની સ્તુતિ કરવામા આવે છે, કેમકે જૈન શાસનમા તો વાસ્તવિક રીતે અલ્પગુણી પણ પ્રશંસાને પાત્ર છે

૩ સ્તુતિઓ ચાર છે એ વાતની શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત વિચારસાર-પ્રકરણની નીચે મુજબની ૬૯૨મી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે —

"अरिहंता सुय सिद्धा, तिन्नेव य होंति वंदणिज्जाउ ।
जिण एग सव्व पवयण, वेयावच्चगर थुई चउरो ॥"
[अर्हन्त श्रुत सिद्धास्त्रय एव च भवन्ति वन्दनीया ।
जिन एक सर्वे प्रवचन वैयावृत्यकराः स्तुतयश्चतस्र ॥]

૪ યોગશાસ્ત્ર, પંચાશક, ધર્મસંગ્રહ વિગેરે ગ્રન્થોમાં આ નિયમ આપેલો છે.

" एगदुगतिसिलोगा, (थुइओ) अन्नेसिं जाव हुति सत्तेव ।
देविंदत्थयमाई, तेण परं थुत्तया होंति ॥"—आर्या
[एकद्वित्रिश्लोकाः (स्तुतयः) अन्येषां यावत् भवन्ति सप्तैव ।
देवेन्द्रस्तवाद्यास्ततः परं स्तवा भवन्ति ॥]

આ ઉપરથી ગુણોત્કીર્તનના શ્લોકોની સંખ્યા જો સાતથી વધારે હોય તો તે 'સ્તવ' કહેવાય અને જો તે સંખ્યા ઓછામાં ઓછી એકની અને વધારેમાં વધારે સાતની હોય તો તે 'સ્તુતિ' કહેવાય એમ જોઇ શકાય છે.

વધારેમાં વધારે સ્તવમાં ૧૦૮ શ્લોકો હોઇ શકે એ વાતની જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ, રાજપ્રશ્નીયસૂત્ર વિગેરે ગ્રન્થો સાક્ષી પૂરે છે.

આ પ્રમાણે આપણે સ્તુતિનો એક પ્રકાર જોયો. હવે તેના બીજા પ્રકારનો વિચાર કરીએ.

ચૈત્યવન્દનમાં કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) કર્યા બાદ એક શ્લોક દ્વારા જે પ્રભુનું ગુણ-ગાન કરવામાં આવે છે તે સ્તુતિનો બીજો પ્રકાર છે. આને 'થુઇ' નામથી ઓળખવાની રૂઢિ પણ છે. આ-સમ્બન્ધમાં શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિએ રચેલા વિચારસાર-પ્રકરણ (પૃ૦ ૧૩૩) માં આપેલી ગાથા વિચારી લઇએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

" अरिहंतचेइयाईण, काउस्सग्गाण जा उ अंतम्मि ।
दिज्जंति ता थुईओ, भणियं ववहारचुन्नीए ॥ १ ॥"—आर्या

અર્હત્-ચૈત્યાદિકમાંના કાયોત્સર્ગોને અન્તે જે બોલાય છે, તેને વ્યવહાર-ચૂર્ણિમાં થુઇ (સ્તુતિ) કહી છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે બીજા પ્રકારની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય છે.

સ્તુતિ-કદમ્બકનો ક્રમ—

હવે સ્તુતિ-કદમ્બકમાં જે ક્રમનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તેનું શું કારણ છે તે વિચારી લઇએ.

ચૈત્યવન્દન પ્રસંગે 'નમુત્થુણં' કહી ઉભા થઇ જે જિન-ચૈત્યમાં ચૈત્યવન્દન કરાતું હોય ત્યાં વિરાજમાન મૂળ નાયકને ઉદ્દેશીને 'અરિહંતચેઇયાણં' સૂત્રપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવામાં તે જિનેશ્વરની પ્રથમ સ્તુતિ બોલાય એ સ્વાભાવિક [illegible] આ ઉપરથી સ્તુતિ-કદમ્બકમાં પ્રથમ અમુક તીર્થંકરની સ્તુતિ કહેવાનું શું કારણ [illegible] શકાય છે. ત્યાર પછી 'લોગસ્સ' સૂત્ર કે જે સમસ્ત-ચોવીસે તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ [illegible] 'વલોએ' એ

૧ છાયા—

अर्हच्चैत्यादीनां कायोत्सर्गाणां यास्त्वन्ते ।
दीयन्ते ताः स्तुतयो भणिता व्यवहार'चूर्णौ ॥

સમસ્ત લોકનાં ચૈત્ય માટે છે તેના પાઠ આવવાથી સમસ્ત તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે વ્યાજબી છે. તેવી રીતે 'સુઅસ્સ'ના કાયોત્સર્ગ કરતી વેળાએ કરેલી પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રુતની યાને આગમની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે અને 'વેયાવચ્ચ'ના કાઉસગ્ગ પછી જિનેશ્વરનું વૈયાવૃત્ય કરનાર દેવ-દેવીની સ્તુતિ કરાય છે તે પણ યોગ્ય છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે સ્તુતિ-કદમ્બકમાં જે ક્રમ રાખ્યો છે તે સકારણ છે.

તીર્થંકરોનાં નામો સંબંધી વિચાર—

આપણે જોઇ ગયા તેમ આ કાવ્યના પ્રત્યેક સ્તુતિ-કદમ્બકના પ્રથમ પદ્યમાં આ અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા ચોવીસ તીર્થંકરો પૈકી એકેકની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તેમનાં નામોનો સામાન્ય તેમજ વિશેષ અર્થ થઇ શકે છે સામાન્ય અર્થ તો સમસ્ત તીર્થંકરોમાં ઘટી શકે છે, તેથી વિશેષ અર્થ પણ વિચારવો આવશ્યક સમજાય છે. તેમાં પ્રથમ તીર્થંકરના **વૃષભ** નામનો સામાન્ય અર્થ તો 'वृष उद्वहने' ઉપરથી સમગ્ર સંયમના ભારને વહન કરનાર તે **વૃષભ** એમ થાય છે આ વાત તો કોઇ પણ તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને ઘટી શકે છે, તેથી આનો વિશેષ અર્થ વિચારીએ પ્રથમ તીર્થંકરની બંને જઘામાં વૃષભ (બળદ)નું લાંછન હોવાથી તેમજ તેમની માતાએજ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ જોયેલો હોવાથી (અન્ય તીર્થંકરોની માતાએ તો પ્રથમ સિંહ જોયેલો હોવાથી) તેમને **વૃષભ** કહેવામાં આવે છે

બીજા તીર્થંકરના **અજિત** નામનો સામાન્ય અર્થ પરીષહ, ઉપસર્ગ ઇત્યાદિથી નહિ જીતાયેલા એવો થાય છે આ ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા તે પૂર્વે તેમના માતા-પિતા જ્યારે દ્યૂત રમતા, ત્યારે તેમના પિતાજ જીતતા, પરતુ તેઓ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમના માતા કદી પણ હાર્યા નહિ. આ કારણને લઇને તેમને **અજિત** કહેવામાં આવે છે.

ત્રીજા તીર્થંકરનુ નામ **સંભવ** છે. ચોત્રીસ અતિશયાદિક ગુણોથી યુક્ત હોય તે 'સભવ' કહેવાય એ સામાન્ય અર્થ છે પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં દેશમાં ધાન્યાદિકનો સુકાળ થયો તેથી તેઓ 'સભવ' કહેવાય છે એ વિશેષ અર્થ છે.

દેવેન્દ્રાદિક વડે વન્દ્ય હોય તે 'અભિનન્દન' કહેવાય એ ચોથા તીર્થંકરના **અભિનન્દન** નામનો સામાન્ય અર્થ છે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી શક્ર (સૌધર્મેન્દ્ર) વારંવાર તેમની માતાની સ્તુતિ કરવા આવતા હતા તે વાત ધ્યાનમાં લેતાં આ નામનો વિશેષ અર્થ જોઇ શકાય છે.

શુભ છે મતિ જેની તે 'સુમતિ' એ પાંચમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમા આવ્યા બાદ તેમની માતા બે વિધવા સ્ત્રીઓના કલહનો નિર્ણય કરવામાં નાન બુદ્ધિવાળી બની, વાસ્તે તેઓને **સુમતિ** કહેવામાં આવે છે એ અત્ર વિશેષતા છે.

આ કથનના નિર્ણયની હકીકત એ છે કે નગરના ગામમાં બે વણિક–સ્ત્રીઓ વસતી હતી. તેમાં નાનીને પુત્ર હતો, જ્યારે મોટી વન્ધ્યા (વાંઝણી) હતી. પરંતુ પુત્રનું પાલન તો બને સ્ત્રીઓ કરતી હતી. એવામાં તેમનો પતિ મરી ગયો એટલે ધનની લાલચે મોટી કહેવા લાગી કે આ પુત્ર તો મારો છે, વાસ્તે બધું ધન મને મળવું જોઇએ. વળી નાનીનો તો આ પુત્ર હોવાથી તે પણ તેમ કહેવા લાગી. એ જમાનેં આ બે સ્ત્રીઓ વચ્ચે ટંટા થયો, તેથી તેઓ વઢતી વઢતી રાજ–દરબારમાં ગઇ તે વખતે ગર્ભના મહિમાથી રાણીને ચુકાદો આપવાની શુભ મતિ ઉત્પન્ન થઇ તેથી તેણે તે બંનેને કહ્યું કે તમે બને ધનને અડધો અડધ વહેંચી લો તેમજ પુત્રના પણ બે ભાગ કરી એક એક લઇ લો. આ સાંભળતાંજ નાની સ્ત્રી બોલી ઉઠી કે મારે ધન જોઇતું નથી. વળી પુત્રના કઇ બે ભાગ થાય નહિ, વાસ્તે એ પુત્ર આ મોટી સ્ત્રીનો હોય તો પણ તે ભલેજ ■ તે સાંભળીને રાણીએ ચુકાદો આપ્યો કે આ છોકરો નાની સ્ત્રીનો છે, કેમકે પુત્રનું મરણ થવાનો પ્રસંગ આવી પહોંચતાં પણ મોટી ચૂપ રહી. વાસ્તે આ છોકરો તેમજ તમામ ધન એને હવાલે કર્યું અને મોટીને શરમાવી કાઢી મૂકી.

પદ્મના જેવી પ્રભા છે જેની તે પદ્મપ્રભ એવો 'પદ્મપ્રભ'નો સામાન્ય અર્થ દરેક તીર્થંકર પરત્વે ઘટી શકે છે, વાસ્તે તેનો વિશેષ અર્થ જોઇ લઇએ. ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમની માતાને પદ્મની શય્યામાં સુવાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો (આ દોહદ દેવોએ પૂર્ણ કર્યો) તેથી તેમજ આ છઠ્ઠા તીર્થંકર પદ્મવર્ણી હોવાથી તેમને પદ્મપ્રભ કહેવામાં આવે છે

સાતમા તીર્થંકરનું નામ સુપાર્શ્વ છે. આનો ઔઘિક (સામાન્ય) અર્થ તો એ છે કે જેની બન્ને બાજુઓ સુન્દર હોય તે 'સુપાર્શ્વ' કહેવાય. એમની માતાના બન્ને પડખાં રોગ–ગ્રસ્ત હતાં, પરંતુ ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમના પ્રભાવથી તે સારાં થઇ ગયાં એથી કરીને આ પ્રભુને સુપાર્શ્વ કહેવામાં આવે છે

ચન્દ્રના જેવી (સૌમ્ય) પ્રભા છે જેની તે ચન્દ્રપ્રભ એ આઠમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે ભગવાન્ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતાને ચન્દ્રનું પાન કરવાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેમજ તેમનો વર્ણ ચન્દ્રના જેવો હોવાથી તેમના સંબંધમાં આ નામ વિશેષત ચરિતાર્થ થાય છે

સુન્દર છે વિધિ (કૌશલ્ય) જેનું તે 'સુવિધિ વ ર ય પાખ્યા તો સમસ્ત જિનવરોના સંબંધમાં ઘટી શકે ■ પરંતુ આ નવમા તીર્થંકરના નામની વિશેષતા તો એ છે કે તેઓ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતા દરેક કાર્યને વિષે વિશેષ કુશળ બની

જે દેખવાથી તેમજ દુશ્મન પ્રતિ શીતલ થઇ જેવા હોય તે 'શીતલ કહેવાય એ દશમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે આમ વિશેષતા તો એ છે કે એમના પિતાને

દાહ-જ્વર થયો હતો તે ઔષધથી મટયો નહિ, પરંતુ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમની માતાએ તેમના શરીર ઉપર હાથ ફેરવ્યો એટલે તે શાંત થઇ ગયો.

જે ત્રૈલોક્યને હિતકર હોય તે 'શ્રેયાન્-શ્રેયાંસ' કહેવાય એ અગ્યારમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા તે પૂર્વે તેમના પિતાની કોઇક દેવ-ગૃહ (દહેરાસર)માં રહેલી અને દેવાધિષ્ઠિત શય્યાની પૂજા થતી હતી. તે શય્યા ઉપર કોઇ બેસે કે સુવે, તો તેને તે દેવ ઉપદ્રવ કરતો હતો પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમની માતાને એવો વિચાર થયો કે શય્યાની પૂજા તો કોઇ સ્થળે સાંભળી નથી, તેથી શય્યા-રક્ષકે વાર્યા છતાં પણ તે તેના ઉપર બેઠા તથા સુતા. પરતુ ગર્ભના પ્રભાવથી તેનો અધિષ્ઠાયક દેવ તેમને કંઇ પણ ઉપદ્રવ કરી શક્યો નહિ અને તે શય્યા છોડી ચાલ્યો ગયો અને ત્યાર પછી તે શય્યા રાજાદિકે વપરાશમાં લીધી. આ પ્રમાણેનો ગર્ભનો મહિમા જાણી અગ્યારમા તીર્થંકરનું **શ્રેયાંસ** નામ પાડવામાં આવ્યુ.

જે દેવાદિકનો પૂજ્ય હોય તે 'વાસુપૂજ્ય' કહેવાય, એ ઉપરથી આ નામનો સામાન્ય અર્થ જોઇ શકાય છે. બારમા તીર્થંકર ગર્ભમાં આવ્યા બાદ ઇન્દ્ર વારંવાર તેમના માતા-પિતાનુ પૂજન કરવા લાગ્યો તેથી તેમજ કુબેર પણ ઘણીખરી વાર તેમના રાજ-કુલમાં રત્નની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો તેથી આ પ્રભુનુ **વાસુપૂજ્ય** એવુ નામ ચરિતાર્થ થાય છે.

તેરમા તીર્થંકરનું નામ **વિમલ** છે. જેનાં જ્ઞાન અને દર્શન તેમજ શરીર વિમલ (નિર્મળ) હોય તે 'વિમલ' કહેવાય એ આ નામનો સામાન્ય અર્થ છે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછીથી તેમની માતાનો દેહ તેમજ તેમની મતિ વધારે નિર્મળ બન્યાં એ આ નામની વિશેષતા સૂચવે છે તેમની માતાની મતિ વધારે નિર્મળ બન્યાના સબંધમાં નીચે મુજબની કથા રજુ કરવામાં આવે છે—

એક વાર કોઇ દમ્પતી (વર-વહુ) દેવ-ગૃહમાં આવી ઉતર્યા. ત્યાં કોઇ વ્યંતર નિકાયની દેવી રહેતી હતી. તે આ પુરૂષનુ સુન્દર રૂપ જોઇ કામાસક્ત બની ગઇ, તેથી તે તેની પત્નીના જેવુ પોતાનુ રૂપ વિકુર્વી તેની સમીપ સુતી. પ્રભાતમાં તે પુરૂષ જાગ્યો, ત્યારે તેણે પોતાની સમીપ બે સમાન સ્ત્રીને જોઇ પરંતુ તેમાં તેની ખરી પત્ની કોણ છે તેનો તે નિર્ણય કરી શક્યો નહિ આથી તે રાજ-દરબારમાં ગયો ત્યાં પણ રાજા અને મંત્રીની મતિ કામ લાગી નહિ. પરંતુ આ પ્રભુની માતાએ તે પુરૂષથી બન્ને સ્ત્રીઓને દૂર ઊભી રાખીને તે બનેને કહ્યુ કે આ દૂર ઊભેલા પુરૂષને જે પોતાના પ્રભાવથી સ્પર્શ કરી શકે તેનો આ પુરૂષ પતિ ગણાય. આ સાંભળીને વ્યંતરીએ દિવ્ય શક્તિ વડે હાથ લબાવી તે કાર્ય કર્યું એટલે તરતજ રાણીએ તેનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યુ કે તુ તો વ્યતરી છે, વાસ્તે તું તારે સ્થાનકે જા એવી રીતે ન્યાય આપવાથી આ રાણીને લોકો વિમલ મતિવાળી કહેવા લાગ્યા

અનન્ત કર્માંશોને જે જીતે તે અથવા જે અનન્ત જ્ઞાનાદિકથી યુક્ત હોય તે **અનન્ત** કહેવાય આ ચાદમા જિનેશ્વરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં તેમની

માતાએ આકાશમાં જેનો અંત ન આવે એવડા મોટા ચક્રને ભમતું જોયું તથા અનેક રત્નોની માળા જોઈ વળી તેવું અનંત ગાંઠના દોરા કરી બાંધ્યા અને એમ કરીને લોકોના તાવ કાઢ્યો. આ બધા ગર્ભનો પ્રભાવ જોતાં ‘અનન્ત’ નામનો વિશેષ અર્થ જોઈ શકાય છે

દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને જે ધારણ કરે–બચાવે તે ધર્મ કહેવાય એ પંદરમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી તેમની માતા દાનાદિક ધાર્મિક ક્રિયામાં વિશેષ ભાગ લેવા લાગી એ વાતને ધ્યાનમાં લેતાં ધર્મનાથનું નામ ચરિતાર્થ થાય છે

જે શાન્તિસ્વરૂપી હોય અથવા જે શાન્તિદાયક હોય તે શાન્તિ કહેવાય એ સોળમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના પ્રભાવથી તેના નગરમાંથી મરકીનો ઉપદ્રવ શાન્ત થયો એ એના નામની વિશેષતા છે

પૃથ્વી ઉપર જે રહે તે કુન્થુ એ સત્તરમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે એનો વિશેષ અર્થ એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નનો સ્તૂપ પૃથ્વીને વિષે દીઠો તથા વળી ગર્ભના પ્રભાવથી તેના પિતાના શત્રુઓ કુન્થુના જેવા નાના બની ગયા. આ ઉપરાંત દેશમાં કુન્થુ જેવા નાના જીવોની પણ જયણા (યતના) થવા લાગી. આથી પ્રભુના નામની વિશેષતા જોઈ શકાય છે

જે સર્વોત્તમ મહાસત્ત્વવાળા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ તેની અભિવૃદ્ધિ કરે તે અર કહેવાય એ અઢારમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નોનો મનોહર તેમજ વિશાળ અર (આરો) જોયો તે ઉપરથી પ્રભુના નામની વિશેષતા સૂચવાય છે

પરીષહ તેમજ રાગ-દ્વેષરૂપી મલ્લોને જીતનાર તે મલ્લિ કહેવાય એ ઉપરથી ઓગણીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ સમજી શકાય છે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમની માતાને છએ ઋતુનાં પુષ્પોની માળાની શય્યામાં સુવાનો દોહદ થયો. દેવોએ તેમનો આ મનોરથ પૂર્ણ કર્યો. આ પ્રકારનો ગર્ભનો પ્રભાવ જાણીને તેમનું ‘મલ્લિ’ એવું નામ પાડવામાં આવ્યું એ તેની વિશેષતા છે.

જગત્‌ની ત્રિકાલ અવસ્થાનું મનન કરે તે ‘મુનિ’ અને જેનાં વ્રતો સુન્દર હોય તે ‘સુવ્રત’ કહેવાય એ બે ઉપરથી વીસમા તીર્થંકરના મુનિસુવ્રત નામનો સામાન્ય અર્થ સૂચિત થાય છે. આમ વિશેષતા એ છે કે તેમની માતા તેઓ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી વિશેષતઃ વ્રતનું પાલન કરવા લાગ્યા

પરીષહો તેમજ ઉપસર્ગોને નમાવી દેનારા નમિ કહેવાય એથી એકવીસમા તીર્થંકરનો સામાન્ય અર્થ જોઈ શકાય છે વિશેષતા તો એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના પિતાના વૈરી રાજાઓએ તેમના નગરને ઘેરો ઘાલ્યો. આ વખતે તેમના પિતા ભયભીત બની

ગયા, પરંતુ તેમની માતાએ કિલ્લા ઉપર ચડીને શત્રુઓ તરફ વાંકી દૃષ્ટિએ જોયુ એટલે તેઓ ક્ષોભ પામી ગયા અને તેમને શરણે આવી તેમને પગે લાગ્યા.

ધર્મચક્રની નેમિરૂપ હોય તે નેમિ કહેવાય એ ઉપરથી બાવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ સમજી શકાય છે અત્ર વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં અરિષ્ટ રત્નનું ચક્ર આકાશમાં ઉછળતું દીઠું

સર્વ ભાવને જે જુએ તે પાર્શ્વ કહેવાય એ ત્રેવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. તેની વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી એક દિવસ રાત્રે અંધારામાં તેમની માતાએ પોતાની પાસે થઇને જતો સર્પ જોયો. સર્પના માર્ગમાં પતિનો હાથ છે એ જોતાં તેણે તેનો હાથ ઊંચકી લીધો. આથી જાગીને તેણે કહ્યુ કે હે દેવી! મારો હાથ તમે કેમ ઊંચો કર્યો? ત્યારે રાણીએ જવાબ આપ્યો કે અહિંઆ થઇને સર્પ જતો હતો. રાજાએ દીવો મંગાવી તપાસ કરી તો તે વાત સાચી નીકળી. આથી રાજાએ વિચાર્યું કે આ ગર્ભનો પ્રભાવ છે.

જ્ઞાનાદિક ગુણે કરીને વૃદ્ધિ પામે તે વર્દ્ધમાન કહેવાય એ ચોવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. વિશેષતા તો એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી તેમના માતપિતાની ઋદ્ધિની વૃદ્ધિ થઇ.

આ પ્રમાણેનો ચોવીસે તીર્થંકરોનાં નામનો સામાન્ય તેમજ વિશેષ અર્થ છે. તેમાં ઉપસંહારરૂપે વિશેષ અર્થ ઉપર પ્રકાશ પાડનારી આવશ્યકસૂત્રની નીચે મુજબની ૧૦૮૦ થી ૧૦૯૧ સુધીની ગાથાઓ અત્ર આપવી અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

“ उरूसु उसभलंछण उसभं सुमिणंमि तेण उसभजिणो ।
अक्खेसु जेण अजिआ जणणी अजिओ जिणो तम्हा ॥
अभिसभूआ सासत्ति सभवो तेण वुच्चई भयवं ।
अभिणंदई अभिक्खं सक्को अभिणंदणो जेण ॥
जणणी सव्वत्थ विणिच्छएसु सुमइत्ति तेण सुमइजिणो ।
पउमसयणंमि जणणीइ डोहलो तेण पउमाभो ॥
गब्भगए जं जणणी जाय सुपासा तओ सुपासजिणो ।
जणणीएॅ चंदपियणंमि डोहलो तेण चंदाभो ॥
सव्वविहीसु अ कुसला गब्भगए तेण होइ सुविहिजिणो ।
पिउणो दाहोवसमो गब्भगए सीयलो तेणं ॥
महरिहसिज्जारुहणंमि डोहलो तेण होई सिज्जंसो ।
पूएइ वासवो जं अभिक्खणं तेण वसुपुज्जो ॥

विमलतणुबुद्धि जणणी गब्भगए तेण होइ विमलजिणो ।
रयणविचित्तमणंतं दामं सुमिणे तओऽणंतो ॥
गब्भगए जं जणणी जाय सुधम्म त्ति तेण धम्मजिणो ।
जाओ असिवोवसमो गब्भगए तेण संतिजिणो ॥
थूहं रयणविचित्तं कुंथुं सुमिणंमि तेण कुंथुजिणो ।
सुमिणे अरं महरिहं पासइ जणणी अरो तम्हा ॥
वरसुरहिमल्लसयणंमि डोहलो तेण होइ मल्लिजिणो ।
जाया जणणी य सुव्वय त्ति मुणिसुव्वओ तम्हा ॥
पणया पच्चंतनिवा दंसियमित्ते जिणंमि तेण नमी ।
रिट्ठरयणं च नेमिं उप्पयमाणं तओ नेमी ॥
सप्पं सयणे जणणी उ पासइ तमसि तेण पासजिणो ।
वड्ढइ नायकुलं ति अ तेण जिणो वद्धमाणु त्ति ॥ ”

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ ૯૬ પદ્યના કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે વ્યાકરણનો નિયમ ન સચવાયો હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. જોકે ૬૭ મા પદ્યમાં વાપરેલ सत्राशनी માં અને ૭૫ મા પદ્યમાં વાપરેલ घनाशनी માં 'અશની' શબ્દ ઈકારાન્ત હોય શી રીતે એમ એ શંકા રહે છે. પરંતુ તે પણ વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે, કેમકે 'અશનિ' શબ્દ પુલ્લિંગ હોવાથી હ્રસ્વ ઇકારને દીર્ઘ ઈકારમાં લઈ જવાય છે.

વિશેષમાં આ કાવ્યમાંના ૭૨ મા પદ્યમાં 'आरम्भे' અને 'एव'ની સંધિ 'आरम्भमेव' કરવામાં આવી છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે, કેમકે ઘણે ભાગે આવી સંધિના ભાગ્યે જ દર્શન થાય છે. વળી શ્રીશોભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના છઠ્ઠા પદ્યમાં જેમ 'पेयकाः' અને 'स्तुवन्ति'ની સંધિ કરતાં વિસર્ગનો લોપ કર્યો છે, તેમ આ કાવ્યના ૫૯ મા પદ્યમાં 'रताः' અને 'ये'ની સંધિ કરતાં પણ વિસર્ગનો લોપ કર્યો છે. આ વાત વ્યાકરણના નિયમ અનુસાર છે (જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું ૩૭ મું પૃષ્ઠ).

શબ્દાલંકાર-સમીક્ષા—

આ કાવ્યમાં પાદાન્તમાં અમુક અક્ષરોની સમાનતારૂપી શબ્દાલંકાર પ્રધાન પદ ભોગવે છે. તેમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતારૂપ અલંકારથી વિભૂષિત પદ્યોની સંખ્યા ૨૮ ની છે (જુઓ પદ્યો ૨૫-૨૮, ૬૯-૯૨). પ્રથમ પદ્યમાં પ્રથમના બે ચરણોની અંતમાં આઠ આઠ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીના બે ચરણોમાં ૧ ના સાત સાત અક્ષરો સમાન છે. આવું પદ્ય આ કાવ્યમાં એક જ છે. પાદાંતસમસપ્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ અલંકારથી શોભતાં પદ્યોની સંખ્યા ચારની છે (પદ્યો ૫૭-૬૦). પ્રથમના બે

ચરણોમાં છેવટના સાત અક્ષરો સમાન અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ૭ અક્ષરો સમાન હોય એવું ફક્ત એકજ ૫૬ મુ પદ્ય છે. પાદાન્તસમષડક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભતાં એવાં ચાર પદ્યો છે (પદ્યો ૩૧, ૬૨–૬૪) વળી પ્રથમ બે ચરણો પરત્વે આ વાતને મળતાં આવતાં પરંતુ બાકીનાં બે ચરણોમાં તો પાંચ પાંચ અક્ષરોની સમાનતાથી શોભતાં એવાં પદ્યોની સંખ્યા પણ ચારની છે (જુઓ પદ્યો ૧, ૩૮, ૪૦, ૬૭). આથી વિપરીત લક્ષણવાળાં અર્થાત્ પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય એવાં અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ૭ ૭ અક્ષરો સમાન હોય એવાં ૨૦ મા અને ૨૨ મા એમ બે પદ્યો છે. પાદાંતસમપચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત પદ્યોની સંખ્યા ૧૨ ની છે (જુઓ પદ્યો ૨, ૪, ૧૭–૧૯, ૨૧,૨૩,૨૯,૩૦,૩૭,૫૪,૬૧). પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન હોય એવાં સાત પદ્યો છે (જુઓ પદ્યો ૩,૫,૧૨,૨૪,૩૨, ૪૯,૬૫) જે પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરોની સમાનતા હોય અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરોની સમાનતા હોય એવાં ચાર પદ્યો છે (જુઓ પદ્યો ૧૧,૧૩,૩૯,૪૩) પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય અને બાકીનાં બે ચરણોમાં ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન હોય એવુ ફક્ત એકજ ૪૧ મું પદ્ય છે પાદાન્તસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત પદ્યોની સખ્યા ૧૪ ની છે (જુઓ પદ્યો ૬–૮, ૧૪–૧૬, ૪૨,૪૪, ૫૦–૫૩,૬૬,૬૮) જે પદ્યનાં પહેલાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સરખા હોય અને બાકીનાં ચરણોમાં છેવટના ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન હોય એવાં નવમા અને દશમા એમ બે પદ્યો છે.

આ સિવાયના અન્ય પ્રકારના યમકથી પણ અલકૃત બીજાં પદ્યો છે જેમકે ૩૩ મા અને ૩૬ મા પદ્યમાં પ્રત્યેક ચરણમાં બીજા, ત્રીજા અને ચોથા અક્ષરોની, જ્યારે ૩૪ મા અને ૩૫ મા પદ્યમાં પ્રથમ સિવાયના પ્રત્યેક ચરણમાં આ પ્રમાણેની અને પ્રથમ ચરણમાં ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ અને ૯૩થી ૯૬ સુધીનાં ચાર પદ્યોમાં આનાથી ચડિયાતી પુનરાવૃત્તિ અર્થાત્ પ્રત્યેક ચરણમાં પ્રથમના બે અક્ષરોની અને સાથે છેવટના ત્રણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ દૃષ્ટિ–ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત પાદાન્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત એટલે કે પ્રથમ ચરણના અન્તના અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારભ અને દ્વિતીય ચરણના અન્તના અક્ષરોથી તૃતીય ચરણનો પ્રારભ અને તેના અન્તના અક્ષરોથી ચોથા ચરણનો પ્રારંભ થતો હોય એવાં ચાર પદ્યો છે (જુઓ પદ્યો ૪૫–૪૮).

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે બે ચરણોની સદૃશતારૂપી યમક પ્રધાન પદ ભોગવે છે, કેમકે તેનાં પદ્યોની સંખ્યા ૨૮ ની છે એવી રીતે પાદાંતાસુકાક્ષરપુનરાવૃત્તિ-રૂપ યમકમા પાદાન્તસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમક વિશેષત. દૃષ્ટિ–ગોચર થાય છે, કેમકે [illegible] બના મળીને ચૌદ છે

છંદ સંબંધી વિચાર—

કવીશ્વર શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિએ આ ચતુર્વિંશતિકારૂપી કાવ્ય વિવિધ પ્રકારના છંદોમાં રચીને પોતાનું છંદ-શાસ્ત્રનું નૈપુણ્ય સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. આ કાવ્યમાં 'વૃત્ત' તેમજ 'જાતિ' એમ બન્ને જાતનાં પદ્યો જોઇ શકાય છે. ઘણાંખરાં પદ્યો તો વૃત્તમાંજ રચાયેલાં છે. આઠ આઠ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી યુક્ત એવા અનુષ્ટુપ્ જેવા નાના વૃત્તથી માંડીને તે સત્તાવીસ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી યુક્ત એવા સ્રગ્ધરા જેવા મોટા વૃત્તથી આ કાવ્ય વિશેષ શોભે છે. એકંદર રીતે આ કાવ્યમાં બાર જાતના છંદો છે —(૧) અનુષ્ટુપ્, (૨) આર્યાગીતિ, (૩) ઇન્દ્રવજ્રા, (૪) ઉપજાતિ, (૫) ગીતિ, (૬) દ્રુતવિલમ્બિત, (૭) પૃથ્વી, (૮) પ્રમાણિકા, (૯) માલિની, (૧૦) વસન્તતિલકા, (૧૧) વૈતાલીય અને (૧૨) સ્રગ્ધરા. આ બધા છંદોમાં અનુષ્ટુપ્ અને પૃથ્વી વૃત્તમાં ઘણાં પદ્યો રચાયેલાં છે. આ વાત નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી જોઇ શકાય છે:

છંદનું નામ	પદ્યાંક	સંખ્યા	છંદોનુશાસન પ્રમાણે લક્ષણ
અનુષ્ટુપ્	૨૫-૨૮ [1]૪૫-૪૮ [2]૬૯-૭૪ ૭૬	૧૫	यौं स्यादनुष्टुभ्
આર્યાગીતિ[3]	૪૧-૪૪ ૮૯-૯૨	૮	चेऽष्टमे स्वन्तकम्
ઇન્દ્રવજ્રા	૬૫	૧	तौ जो गाविन्द्रवज्रा
ઉપજાતિ[4]	૬૬-૬૮	૩	जतजा गावुपेन्द्रवज्रा, एतयोरन्य पादयोगे सङ्कर उपजातिश्चतुर्ये
ગીતિ	૮૧-૮૪	૪	ति पूर्वार्ध गीतिः [यथा
દ્રુતવિલમ્બિત	૫-૮ ૩૩-૩૬, ૭૭-૮૦	૧૨	नभभ्रा द्रुतविलम्बितम्
પૃથ્વી	૯-૧૨, ૨૯-૩૨, ૫૩-૫૬, ૯૩-૯૬	૧૬	जसजसयला पृथ्वी जैः
પ્રમાણિકા	૭૫	૧	जौ ल्गौ प्रमाणी
માલિની	૩૭-૪૦ ૫૭-૬૦, ૮૫-૮૮	૧૨	नौ म्यौ यो मालिनी
વસન્તતિલકા	૧-૪ ૨૧-૨૪ ૬૧-૬૪	૧૨	तभौ जौ गौ वसन्ततिलका
વૈતાલીય	૧૬-૨	૮	ओजे षण्मात्रा कौमात्रा युग्मयो च युजि षट् समर्थं च च समा परेण्य पो वैतालीयम्
સ્રગ્ધરા	૬૩-૬૬	૪	म्रभ्नौ य्री य्रौ त्रि स्रग्धरा छ्यैः

૧-૨ ૪૬ મા પદ્યના પ્રથમ ચરણમાં છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી, ૪૮ મા પદ્યના પ્રથમ ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ હોવાથી, ૬૯ મા પદ્યના તૃતીય ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ તથા છઠ્ઠો અને સાતમો અક્ષર લઘુ હોવાથી, ૭૦ મા પદ્યના પ્રથમ ચરણમાં આ પ્રમાણે ૯ [illegible] હોવાથી અને તેના તૃતીય ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ હોવાથી તેમજ ૭૪ મા પદ્યના તૃતીય ચરણમાં [illegible] સાતમો અક્ષર લઘુ હોવાથી આ પદ્યોમાં 'અનુષ્ટુપ્'નાં સામાન્ય રીતે અપવાદ (જુઓ ૯૬ મું પૃ. ૪૯ [illegible]) બને છે. જો કે તેના નિયમાદિક બહુ પ્રાચીન હોવાથી આ પદ્ય દુષિત છે એમ [illegible]

૩ આ છંદનું બીજું નામ સ્કન્ધક છે.

૪ આ બધું પદ્ય જુદી જુદી જાતના ઉપજાતિ વૃત્તમાં રચાયેલાં છે.

ચતુર્વિંશતિકાની અન્ય સ્તુતિઓ સાથે સરખામણી—

ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ અનેક કાવ્યો છે એમ **જૈન ગ્રન્થાવલી** (પૃ૦ ૨૭૬–૨૭૭) ઉપરથી જોઇ શકાય છે, કેમકે ત્યાં આ શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત **ચતુર્વિંશતિકા** ઉપરાંત ધર્મઘોષ, સિદ્ધાન્તસાગર, જિનેશ્વર, સોમદેવ, પદ્મવિજય, મેરૂવિજય, હેમવિજય, યશોવિજય, શોભન પ્રમુખ મહર્ષિઓએ રચેલી સ્તુતિઓ સંબધી ઉલ્લેખ છે આ બધી સ્તુતિઓના દર્શન કરવાને તો હુ ભાગ્યશાળી થયો નથી, પરતુ આમાંની મેરૂવિજયજીએ, શોભનમુનિજીએ, [1]યશોવિજયજીએ તેમજ ધર્મઘોષસૂરિજીએ રચેલી સ્તુતિઓના સદ્દર્શનથી મારા આત્માને હું પવિત્ર કરવા પામ્યો છુ. તેમાં વળી મેરૂવિજયજીકૃત 'ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ' અને શોભનમુનીશ્વરકૃત 'સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા'નુ તો અધ્યયનાર્થે ભાષાન્તર કરવાનુ સદ્ભાગ્ય પણ મને પ્રાપ્ત થયુ છે

અત્ર સમસ્ત સ્તુતિઓ સંબધી વિચાર ન કરતાં પ્રસ્તુતમાં **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા**, **ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ** અને **ચતુર્વિંશતિકા** પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે છે, કેમકે આ [2]ત્રણ સ્તુતિઓમાં કથચિત્ સદૃશતા–વિસદૃશતા દૃષ્ટિ–ગોચર થાય છે

પ્રથમ તો એ સહજ જોઇ શકાય છે કે આ ત્રણે સ્તુતિઓનો વિષય સમાન છે. અર્થાત્ જેમ સ્તુતિ–કદમ્બક (થોઇ–જોડા)માં પ્રથમ સ્તુતિ અમુક એક તીર્થંકરની, બીજી સમસ્ત તીર્થંકરોની, ત્રીજી આગમની અને ચોથી શાસનાનુરાગી દેવ–દેવીની હોય છે તેમ આ ત્રણે સ્તુતિઓમાં ચોવીસ સ્તુતિ-કદમ્બકો છે. વિશેષમાં આ પ્રત્યેક સ્તુતિમાં મુખ્યતઃ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં થઇ ગયેલા **ઋષભસ્વામી** પ્રમુખ ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. બીજુ, દરેક સ્તુતિમા ૯૬ પદ્યો છે અને તે યમકથી અલકૃત છે ત્રીજુ આ પ્રત્યેક સ્તુતિ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામા આવી છે.

હવે આપણે ઉપર્યુક્ત ત્રણ સ્તુતિઓમાં જે અરસ્પરસ વિશિષ્ટતા રહેલી છે તે જોઇ લઈએ. પ્રથમ તો ઉપલેક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં એ જોઇ શકાય છે કે **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા** અને **ચતુર્વિંશતિકા** વિવિધ જાતનાં છદોમાં રચવામાં આવી છે, જ્યારે **ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ** તો ફક્ત એકજ જાતના વૃત્તમાં રચાયેલી છે. વિશેષમાં **ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ**માં ફક્ત ચરણ–સદૃશતારૂપ યમક છે, જ્યારે બીજી બે સ્તુતિઓમાં આ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના યમકો પણ નજરે પડે છે ત્રીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા**માં બે સ્થળે યક્ષોની અને **ચતુર્વિંશતિકા**માં એક સ્થળે યક્ષની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે **ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ**માં તો દેવીઓનીજ સ્તુતિ કરેલી છે ચોથી વિશિષ્ટતા એ છે કે **ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ** સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલકૃત છે, જ્યારે બાકીની બે **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા** અને **ચતુર્વિંશતિકા** તેવી નથી.

---

૧ એમણે સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી વિભૂષિત **ઐન્દ્રસ્તુતિ** રચી છે

૨ ઐન્દ્ર–સ્તુતિ **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા**ની પ્રતિકૃતિરૂપ હોવાથી જે બાબત **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા**ને [illegible] તે વાત તેને પણ લાગૂ પડે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને અત્ર 'ત્રણ' શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આ બાબતોનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવાથી નીચે મુજબની બાબતો ધ્યાનમાં આવે છે:

(૧) સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં ૧૮ જાતના છંદો છે, જ્યારે ચતુર્વિંશતિકામાં ૧૨ જાતના છંદો છે અને ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં એક જ જાતનો 'વસન્તતિલકા' નામનો છંદ છે.

(૨) શોભનસ્તુતિમાં ચરણ-સદૃશતારૂપી યમક પ્રધાન પદ ભોગવે છે (જ્યારે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં તો એ જ યમક છે). ત્યાં આ યમક ઉપરાંત બીજા બે પ્રકારના યમકો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે (જુઓ પદ્યો ૧૭-૨૦, ૮૯-૯૨) ચતુર્વિંશતિકામાં અમુક અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ અને કેટલીક વાર ચરણોની સદૃશતારૂપી યમક વિશેષત: જોવામાં આવે છે. આ યમક ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના યમકો પણ ત્યાં નજરે પડે છે (જુઓ પદ્યો ૪૫-૪૮, ૯૩-૯૬) ખાસ કરીને ૪૫ માથી તે ૪૮ મા સુધીનાં પદ્યોમાં જે યમક-વિશેષ છે તે આ સિવાયની બીજી બે સ્તુતિઓમાં જોવામાં આવતો નથી.

(૩) સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં તેમજ ચતુર્વિંશતિકામાં પ્રથમ સ્તુતિ-કદમ્બકમાં શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, જ્યારે આ વાત મેરૂવિજયજીકૃત સ્તુતિને લાગુ પડતી નથી. વિશેષમાં શોભનમુનીશ્વરે એકની એક દેવીની બે વાર (જેમકે રોહિણી, કાલી અને અંબા દેવીની) અને બપ્પભટ્ટિસૂરિજીએ શ્રુત-દેવતાની ત્રણ વાર અને વળી કાલી, મહાકાલી અને અંબા, દેવીઓની બબ્બે વાર સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે મેરૂવિજયજીએ તો ફક્ત કાલી દેવીની બીજી વાર સ્તુતિ કરી છે. વળી શોભન મુનીશ્વરે તેમજ 'બપ્પભટ્ટિ આચાર્યે મોટે ભાગે વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે મેરૂવિજયજીએ શાસન-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે. વિશેષમાં, સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા સિવાયની બે સ્તુતિઓમાં દેવીઓની સ્તુતિ કરવામાં જે ક્રમ સાચવ્યો છે તે પ્રાય સકારણ છે એમ સહજ સમજી શકાય છે, જ્યારે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં કયા નિયમ અનુસાર એ કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે તે વાત ધ્યાનમાં આવતી નથી.

આ પ્રમાણેના વિવેચન ઉપરથી આ કાવ્યના સંબંધમાં પાઠક મહાશયે અમુક પ્રકારનો અભિપ્રાય બાંધ્યો હશે. તે અભિપ્રાય અનુસાર જો તેને આ કાવ્ય-મન્દિરમાં પ્રવેશ કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ હોય તો તેને સ્ખલિત કરવી યોગ્ય નહિ જણાય એમ માની હું અહીંથી તેની રજા લઉં છું. એટલે હવે આ કાવ્ય-મન્દિરની સમીપ રહેલી વિષય-સૂચીરૂપી વાટિકામાં થઈને કાવ્ય-મન્દિરમાં સુખેથી પ્રવેશ કરવામાં તેને વિલંબ થશે નહિ.

ભગતવાડી ભુલેશ્વર, મુંબઈ
વીર સંવત્ ૨૪૫૨
માઘ શુક્લ સપ્તમી.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

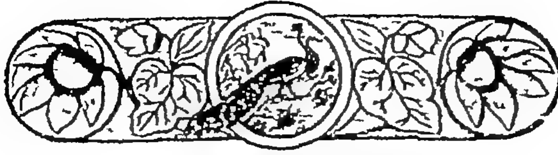
---

૧ આ કવીશ્વરે સોળ વિદ્યા-દેવીઓમાંથી પંદર વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે ... પ્રથમમાં વધારે વિચારણીય બાબત તો એ છે કે કાલી અને મહાકાલી નામની વિદ્યા-દેવીઓની (નમ ... કાવ્યના આઠમા પદ્યમાં પાર્શ્વેન્દ્રની અગ્રમહિષીના વૈરોટ્યા સમજવામાં આવે તો તેની પણ) બબ્બે વાર ... સ્તુતિ કરી પરંતુ સર્વાસ્ત્રા મહાજ્વાલા વિદ્યા-દેવીની તો એક વાર પણ તેમણે સ્તુતિ કરી નહિ તેનું શું કારણ હશે?

વિષય-સૂચી.

વિષય-સૂચી

श्रीबप्पभट्टिसूरिविरचिता

॥ चतुर्विंशतिका ॥

१ श्रीऋषभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभेयस्य स्तुतिः—

नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-
मालार्चितक्रम! भवन्तमपारिजात! ।
'नाभेय!' नौमि भुवनत्रिकपापवर्ग-
दायिन्! जिनास्तमदनादिकपापवर्ग! ॥ १ ॥
—वसन्ततिलका

जिनवराणां प्रार्थना—

दारिद्र्यमद्रिसमविग्रहतापनीय-
राशिप्रदानविधिना महताऽपनीय ।
यैर्दुःखशत्रुरिह जन्मवतामघानि
निघ्नन्तु ते जिनवरा भवतामघानि ॥ २ ॥—वसन्त०

जैनसिद्धान्तप्रशंसा—

यद् दोषदारुदहनेषु रतः कृशानुः
स्यादापदुर्व्यपि हि यत् स्मरतः कृशा नुः ।
यद् वृष्टिरेव परिदाहिषु मेघजाऽलं
जैनं मतं हरतु तद् गुरु मेऽघजालम् ॥ ३ ॥—वसन्त०

श्रुतदेवतासंकीर्तनम्—

यां द्राग् भवन्ति सुरमन्त्रिसमा नमन्तः
सन्त्यज्य मोहमधियोऽप्यसमानमन्तः ।

वाग्देवता हतकुवादिकुला भवर्णात्
सा पातु कुन्दविकसन्मुकुलाभवर्णा ॥ ४ ॥ १ ॥—वसन्त०

* * * *

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

अथ श्रीमजितनाथस्य स्तुतिः—

कुसुमबाणचमूभिरपीडित
त्रिभिरतीव जगत्त्रिरपीडितः ।
सकललोकमथन् वृजिनाजितः
शमयताद् दुरितानि जि'नाजित'॥ १ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

जिनेश्वराणां नुतिः—

कृतवतोऽसुमतां शरणान्वयं
सकलतीर्थकृतां चरणान् वयम् ।
सुरकृताम्बुजगर्भनिशान्तकान्
रविसमान् प्रणुमोऽघनिशान्तकान् ॥ २ ॥—द्रुत०

जिनवाणीप्रशंसा—

कृतसमस्तजगच्छुभवस्तुता
जितकुवादिगणाऽस्तभवस्तुता ।
जयतु वः परिपूर्णनभा रती
नमरुते ददती जिनभारती ॥ ३ ॥—द्रुत

चरणपद्मस्थिताया स्तुतिः—

सुफणरत्नसरीसृपराजितां
रिपुमलप्रहसावपराजिताम् ।
स्मरत तां चरणाग्रिमयोपित
जिनपदेषु पयाऽप्रमयोपितम् ॥ ४ ॥ २ ॥—द्रुत

* * * *

१ तृतीयचतुर्थचरणयोः पूर्वार्धेऽनुप्रासः । २ 'चरण' … पद्मे पाठः ।

३ श्रीशम्भवजिनस्तुतयः

अथ श्रीशम्भवनाथस्य स्तुतिः—

नमो भुवनशेखरं दधति! देवि! ते वन्दिता-
मितिस्तुतिपराऽगमत् त्रिदशपावली वन्दिता।
यदीयजननीं प्रति प्रणुत तं जिनेशं भवं
[1]निहन्तुमनसः सदाऽनुपमवैभवं 'शम्भवम्' ॥ १ ॥

—पृथ्वी (८,९)

सकलजिनेश्वराणां जन्माभिषेकः—

सुमेरुगिरिमूर्धनि ध्वनदनेकदिव्यानके
सुरैः कृतमवेक्ष्य यं मुमुदिरेऽतिभव्या न के।
जगत्त्रितयपावनो जिनवराभिषेको मलं
सदा स विधुनोतु नोऽशुभमयं घनाकोमलम् ॥ २ ॥—पृथ्वी

श्रीसिद्धान्तपरिचयः—

अपेतनिधनं धनं बुधजनस्य शान्तापदं
प्रमाणनयसङ्कुलं भृशमसदृशां तापदम्।
जना! जिनवरागमं भजत तं महासम्पदं
यदीप्सथ सुखात्मकं विगतकामहासं पदम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

रोहिणीदेव्याः स्तुतिः—

शराक्षधनुशङ्खभृन्निजयशोवलक्षा मता
[2]कृताखिलजगज्जनाहितमहाबलक्षामता।
विनीतजनताविपद्द्विपसमृद्धभिद्रोहिणी
ममास्तु सुरभिस्थिता रिपुमहीध्रभिद् 'रोहिणी'॥४॥३॥—पृथ्वी

卐 卐 卐 卐

---

१ सम्बोधनार्थ जा। २ 'समस्तजगतां कृताऽहित०' इत्यपि पाठः।

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ श्रीअभिनन्दननाथस्य स्तुतिः—

अभयीकृतभीतिमज्जनः
   सुरपकृतातुलभूतिमज्जनः ।
यो भव्यमनोऽभिनन्दनः
   शिवदः सोऽस्तु जिनो'ऽभिनन्दन' ॥ १ ॥
—वैतालीयम्

तीर्थपतीनां स्तुतिः—

रक्षन्त्यपरं त्रस च ये
   कृतचरणाः क्षतपत्रसञ्चये ।
अपवर्गोपायशोधनाः
   ते च पान्तु जिना यशोधनाः ॥ २ ॥—वैता०

जिनवाणीविचारः—

व्यास्ताखिलविघ्नपत्रया
   पदचम्वा नयपुष्टपत्रया ।
या मुनिभिरभाजि नो दिता
   सा वागस्तु मुदे जिनोदिता ॥ ३ ॥—वैता०

प्रज्ञप्तिदेव्याः स्तुतिः—

सन्ध्याऽभ्रमहावळाभया
   सह शक्त्याऽतुलमोघळाभया ।
मम भवतु महाशिखण्डिका
   'प्रज्ञप्ती' रिपुराशिखण्डिका ॥ ४ ॥ ४ ॥—वैता०

* * * *

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनाथस्य स्तुतिः—

कुर्वन्तमुरुप्रभं जनं
　नम्रमनङ्गतरुप्रभञ्जनम् ।
भक्त्या नुत सन्महोदयं
　'सुमति'जिनं विकसन्महोदयम् ॥ १ ॥

—वैतालीयम्

जिनसमूहस्य प्रार्थना—

पोतत्वं वै भवोदधौ
　पतत‍ां यो गुरुवैभवो दधौ ।
वितरतु सोऽतामसं वरं
　निवहस्तीर्थकृतामसंवरम् ॥ २ ॥—वैता०

जिनवाण्यै प्रणामः—

छिन्ते भववासदाम या
　जिनवाक् साऽतिशिवा सदा मया ।
विनताऽभ्यधिकामसङ्गतां
　यच्छतु च च्युतकामसङ्गताम् ॥ ३ ॥—वैता०

वज्रश्रृङ्खलादेव्याः स्तुतिः—

संस्मरत रतां कुशेशये
　कनक[1]च्छविं दुरिताङ्कुशे शये ।
अहिताद्रिहवज्रश्रृङ्खलां
　धरमाणामिह वज्रश्रृङ्खलाम् ॥ ४ ॥ ५ ॥—वैता०

✽　✽　✽　✽

१ 'कनकरुचि' इत्यपि पाठः ।

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभनाथस्य स्तुतिः—

वर्णेन तुल्यरुचिसम्पदि विद्रुमाणां
पुष्पोत्करैः सुरगणेन दिवि द्रुमाणाम् ।
अभ्यर्चिते प्रमदगर्भमजे यशस्ये
'पद्मप्रभे' कुरुत भक्तिमजेयशस्ये ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका

समस्तजिनेश्वराणां स्तुतिः—

ये भञ्जनोद्यकपविश्रितमन्दरागा
स्तोपेण यानलमुपासत मन्दरागाः ।
धर्मोद्याब्धिपतने वनराजिनाव
स्ते पान्तु नन्दितसदेवनरा जिना वः ॥ २ ॥—वसन्त०

जिनमतविचारः—

शय्यादिदिव्यवनितौघधवस्तुत ! त्व
मव्याहतोदितयथाविधवस्तुतत्त्व ! ।
स्यान जिनेन्द्रमत ! नित्यमकम्प्रदेहि
जन्माद्यनन्तविपदां शमकं प्रदेहि ॥ ३ ॥—वसन्त०

वज्राङ्कुशीदेव्याः स्तुतिः—

अध्यास्त या कनकरुक् सितवारणेशं
'वज्राङ्कुशी' पदुतराऽहितवारणे शम् ।
न क्षेपमेव विजये पटुभा तु सारं
वज्राङ्कुश घृतवती विदधातु साऽरम् ॥ ४ ॥ ६ ॥—वसन्त०

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वनाथस्य संकीर्तनम्—

आशास्ते यः स्तवे युष्मा-नित्यसौ ख्यातिभाजनः ।
श्री'सुपार्श्व!' भवत्येव, नित्यसौख्यातिभा जनः ॥ १ ॥
—अनुष्टुप्

जिनकदम्बककीर्तनम्—

जिनांह्री नौमि यौ जुष्टा-वानतामरसंसदा ।
आरूढौ दिव्यसौवर्णा-वानतामरसं सदा ॥ २ ॥—अनु०

जिनवाणीविचारः—

यशो धत्ते न जातारि-शमना विलसन् न या ।
साऽऽर्हती भारती दत्तां, शमनाविलसन्नया ॥ ३ ॥—अनु०

अप्रतिचक्रादेव्याः प्रार्थना—

आरूढा गरुडं हेमा-भाऽसमा नाशितारिभिः ।
पाया'दप्रतिचक्रा' वो, भासमाना शितारिभिः ॥४॥७॥—अनु०

* * * *

८ श्रीचन्द्रप्रभस्तुतयः

अथ श्रीचन्द्रप्रभस्य स्तुतिः—

भवोद्भवतृषां भृशं कृतशिवप्रपं चामरैः
सहर्षमुपवीजितं वरवपुःप्रपञ्चामरैः ।
प्रभावलयकान्ततापहसितोरुचन्द्रप्रभं
प्रणौमि परमेश्वरं विनयचारु 'चन्द्रप्रभम्' ॥ १ ॥
—पृथ्वी (८, ९)

जिनस्वरूपम्—

अवन्तु भवतो भवात् कलुषवासकादर्पकाः
सुखातिशयसम्पदां भुवनभासकादर्पकाः ।

विलीनमलकेवलातुलविकोसभारा जिना
मुदं विदधतः सदा सुवचसा सभाराजिना ॥ २ ॥–पृथ्वी

जिनागमस्मरणम्—

समस्तभुवनत्रयप्रथनसज्जनानापदः
प्रमोषयति य स्मृतः सपदि सज्जनानापदः ।
समुल्लसितभङ्गकं तममलं भजे नागमं
स्फुरन्नयनिवारितासदुपलम्भजेनागमम् ॥ ३ ॥–पृथ्वी

काली देव्याः स्तुतिः—

अशिश्रियत याऽम्बुजं धृतगदाक्षमालाऽघवान्
यया वत विधूयते भयशमक्षमाऽलाघवा ।
घनाञ्जनसमप्रभा विहतपोतकालीहितं
ममातुलमसौ सदा प्रविदधातु 'काली' हितम् ॥४॥८॥–पृथ्वी

* * * *

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रणामः—

विमलकोमलकोकनदच्छद-
च्छविहराविह राजसिरासरे ।
सततनूततनू 'सुविधेः' क्रमौ
नमत हेऽमतहेठनलालसाः ॥ १ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

जिनेश्वरेभ्यो विज्ञप्तिः—

कलशकुम्भशकुन्तवराङ्कित-
क्रमतला मतलाभकरा नृणाम् ।
विगतरागतरा वितरन्तु नो
हितमनन्तमपूजितो जिनाः [illegible] द्रुत०

1 [illegible] इत्यपि पाठः । २ [illegible] पाठः ।

जिनमताय प्रणामः—

अवमसन्तमसं ततमानयत्
प्रलयमालयमागमरोचिषाम् ।
भुवनपावनपालनमर्कवज्-
जिनमतं नम तन्नयवन्नहो ! ॥ ३ ॥–द्रुत०

मानवीदेव्याः स्तुतिः—

जयति सायतिसामकृदन्विता
सुतरुणा तरुणाब्जसमद्युतिः ।
कजगता जगता समुदा नुता
नतिमताऽतिमता भुवि 'मानवी' ॥ ४ ॥ ९ ॥–द्रुत०

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलनाथस्य स्तुतिः—

विहरति भुवि यस्मिन् देवलोकोपमानः
समजनि नरलोकः 'शीतलो'ऽकोपमानः ।
ऋजिमसलिलधाराधौतमायापरागः
स भवतु भवभीतेः संशमायापरागः ॥ १ ॥
–मालिनी (८, ७)

जिनवराणामुपासना—

यमभिनवितुमुच्चैर्दिव्यराजीववार-
स्थितचरणसरोजं भव्यराजी ववार ।
जिनवरविसरं तं पापविध्वंसदक्षं
शरणमित विदन्तो मा स्म विद्ध्वं सदक्षम् ॥ २ ॥–मालिनी

सिद्धान्तस्य स्तुतिः—

पटुररितिमिरौघव्याहतावर्यमेव
प्रवितरति जनेभ्यो यः सदा वर्यमेव ।

विलीनमलकेवलातुलविकोसमारा जिना
  मुदं विदधतः सदा सुवचसा सभाराजिना ॥ २ ॥–पूर्ण

जिनागमस्मरणम्—

समस्तभुवनत्रयप्रथनसज्जनानापद
  प्रमोचयति यः स्मृत सपदि सज्जनानापदः ।
समुल्लसितमङ्गकं तममलं भजे नागमं
  स्फुरन्नयनिषारितासदुपलम्भजैनागमम् ॥ ३ ॥–पृथ्वी

कालीदेव्याः स्तुतिः—

अशिश्रियत याऽम्बुज धृतगवाक्षमालाऽघवान्
  यया यत विधूयते भयशमक्षमाऽऽलाघवा ।
घनाञ्जनसमप्रभा विहृतपीतकालीहित
  ममातुलमसौ सदा प्रविदधातु 'काली' हितम् ॥४॥–पृथ्वी

* * * *

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रणामः—

विमलकोमलकोकनदच्छद
  च्छविहराविह राजभिरामरैः ।
सततनूततनू 'सुविधेः' क्रमौ
  नमत हेऽमतहेठनलालसाः ॥ १ ॥
—द्रुतविलम्बितम्

जिनेश्वरेभ्यो विज्ञप्तिः—

कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कित-
  क्रमतला मतलाभकरा नृणाम् ।
वितरताग्ततरा वितरन्तु नो
  हितमनन्तमनङ्गजितो जिनाः ॥ २ ॥–द्रुत०

१ °समवसर' इत्यपि पाठः । २ 'वमुन्मली' इत्यपि पाठः ।

महाकालीदेव्याः स्तुतिः—

या श्रुतिविजिततमाला
पविफलघण्टाक्षभृल्लसत्ततमाला ।
नृस्था सुपमं तनुता-
दसौ 'महाकाल्य'मर्त्यसामन्तनुता ॥ ४ ॥ ११ ॥—आर्या०

* * * *

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्यस्य महिमा—

श्रीमते 'वासुपूज्याय', ज्यायसे जगतां नमन् ।
न मन्दोऽपि क्षणादेव, देवपूज्यो न जायते? ॥ १ ॥
—अनुष्टुप्

तीर्थङ्कराणामभ्यर्थना—

ये स्नापिताः सुरुचितै-रुचितैर्दानवारिभिः ।
वारिभिर्विंतते मेरौ, ते मे रौद्रं हरन्त्वघम् ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

जिनवाणीविचारः—

अनादिनिधनाऽदीना, धनादीनामतिप्रदा ।
मतिप्रदानमादेया-ऽनमा देयाज्जिनेन्द्रवाक् ॥ ३ ॥—अनुष्टुप्

गौरीदेव्याः स्तुतिः—

सौवर्णपट्टा श्रीगौरी, श्री'गौरी' पद्महस्तिका ।
हस्तिकाया महागोधा-ऽऽगोधामध्वस्तयेऽस्तु वः ॥ ४ ॥ १२ ॥—अनुष्टुप्

* * * *

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलनाथस्य संस्तवनम्—

निजमहिमविजितकमलं
प्रमदभरानम्रदेवपूजितकमलम् ।

स हि बहुविधजन्मव्रातजैनकृतान्त-

कृतकुमतविघातः पातु जैन कृतान्तः ॥ ९ ॥—मालिनी

पुरुषदत्तादेव्याः स्तुतिः—

भ्रमति भुवि महिम्ना याऽमहासिन्धु नाना-

कृतजिनगृहमालासन्महाऽसिं धुनाना ।

कनकनिभवपुःश्रीरञ्जसा साधिताया

रमतु 'पुरुषदत्ता'ऽस्मासु सा साधितायाः ॥४॥१०॥—मालिनी

* * * *

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसनाथाय वन्दनम्—

विमलितबहुतमसमलं

स्फुरत्प्रभामण्डलास्ततमसमलम् ।

सकलश्रीश्रेयांसं

प्रणमत भक्त्या जिनेश्वरं 'श्रेयांसम्' ॥ १ ॥

—आर्यागीतिः (स्कन्धकम्)

जिनपतिभ्यः प्रणामः—

आनन्दितभव्यजनं

घनाघघर्मार्तशिशिरगुमभव्यजनम् ।

अभिवन्दे जिनदेव

क्रमयुगलं सद्गुणे सदाऽजिनदेव ॥ २ ॥—आर्या०

जिनवाण्यै नमः—

जैनमुपमानरहितं

वचो जगत्त्राणकारि नो पुनरहितम् ।

प्रणमत सन्महिमकरं

भव्यमहाकुमुदचयोपशमहिमकरम् ॥ ३ ॥—आर्या

जिनानां विजयः—

भवन्ति न यदानता वरविधावलीकाननाः
श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकाननाः ।
प्रपञ्चितजगद्गृहद्दुरितकूपतारा जिना
जयन्ति वपुषेह तेऽनुपमरूपताराजिना ॥ २ ॥–पृथ्वी

जिनवाण्याः प्राधान्यम्—

अवन्त्यखिलविष्टपाश्रितसभाजनासूनृता
जयत्यमरयोगिभिः कृतसभाजना सूनृता ।
जिनेन्द्रगदिता नयादिवसुपाऽत्र गीर्वाणता-
सिता रिपुविभेदने कृतसुपात्रगीर्वाणता ॥ ३ ॥–पृथ्वी

मानसीदेव्याः स्तुतिः—

निजाङ्गलतयोज्ज्वला विशदबन्धुजीवाभया
सिताङ्गविहगा हतानमदबन्धुजीवाऽभया ।
ज्वलज्ज्वलनहेतिका हरतु 'मानसी' तापदं
शुभातिशयधान्यवृद्ध्यनुपमानसीता पदम् ॥४॥१४॥–पृथ्वी

* * * *

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

अथ श्रीधर्मनाथस्य स्तुतिः—

समवसरणभूमौ सज्जितार्चोदयायां
नियतमभिदधौ यः सज्जितार्चो दयायाम् ।
जनयतु मुदमुद्यद्रागसौधर्मनामा-
र्चितहरिपरिपूज्यो द्रागसौ 'धर्म'नामा ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनवराणां विज्ञप्तिः—

यदुदयमधिगम्य व्यापदानन्दमश्च-
जगदुपरतहिंसं व्याप दानं दमं च ।

विमलस्य धामयुगल-
घनीघगुणसम्पदभिनुत क्रमयुगलम् ॥ १ ॥
—आर्यागीतिः

जिनसेवा—

शमिताखिलरुजि नानां-
भोजोवरलालितेऽतिचारु जिनानाम् ।
चरणयुगे दिविजनते
भक्तिं कुरु दुर्लभे भुवि जनते ! ॥ २ ॥—आर्या०

जिनवाणीस्तुतिः—

विजितवती सुरव या
मापूरितवन्तमम्बुदं सुरवम्या ।
वीरस्य भवाद्वताद्
वाणी केनापि न विजिता वाद्वता ॥ ३ ॥ —आर्या०

गान्धारीदेव्याः स्तुतिः—

पविमुशलकरा लाभं
शुभ क्रियाद्भिवसम्यतिकरालाभम् ।
कमलं रागान्धारी
रणकशीलप्रभोत्करा 'गान्धारी' ॥ ४ ॥ १३ ॥—आर्या०

* * * *

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

निरेति गदवल्लरीगुपिलजन्मकान्तारत
प्रणम्य यमनीप्सितोपनतदिव्यकान्तारतः ।
अनन्तजिदसौ जयत्यभिमतायदो घस्मरः
समस्तजगदंहसां हतकृतापदोघस्मरः ॥ १ ॥
—पृथ्वी(८ १)

जैनवचसः प्रधानता—

यच्छृण्वतोऽत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽरं
बुद्धिर्भवत्यनुपतापि समाधिकारम्।
तत् पावकं जयति जैनवचो रसादि-
भोगातिलोलकरणानवचोरसादि ॥ ३ ॥—वसन्त०

कालीदेव्याः प्रार्थना—

धत्ते गदाक्षमिह दृक्पतिताञ्जनस्य
कान्तिं च या गतवती पतितां जनस्य।
आमोदलोलमुखरोपरिपातुकाली
पद्मो यदासनमसौ परिपातु 'काली' ॥ ४ ॥ १६ ॥—वसन्त०

* * * *

१७ श्रीकुन्थुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्थुनाथस्य स्तुतिः—

हन्तुं महामोहतमोऽक्षमाणा-
मोजो नृणां योऽकृत मोक्षमाणा।
यं चातिकृच्छ्राज्जनताऽऽप देवः
स्याप्यात् स 'कुन्थुः' शिवतापदे वः ॥ १ ॥

—इन्द्रवज्रा

जिनदर्शनस्य प्रभावः—

संसाररूपः सुवृहन्नुदन्वा-
नलङ्घि पीडानिवहं नुदन् वा।
यद्दर्शनात् प्रापि जनेन नाकः
स्तूयाज्जिनांस्तान् भुवने न ना कः? ॥ २ ॥—उपजातिः

...त्म्यम्—

वज्राशनीं दुष्कृतपर्वतानां
निर्वाणदानात् कृतपर्वतानाम्।

ददतु पदमुरुश्रीतेजि नानाशयं तु
प्रतिभयमिह नोऽघ ते जिना नाशयन्तु ॥ २ ॥—मा

जिनवचनप्रशंसा—

परसमयरिपूणां संसदो दारहेतौ
विहितविततमोहास सद्योदारहेतौ ।
जिनवचसि रता स्तापहृतौ सत्यनीतौ
दिविजमनुजलक्ष्मीपक्षतौ सत्यनीतौ ॥ ३ ॥—मालिनी

महामानसीदेव्याः स्तुतिः—

असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाहस्तिकाऽलं
प्रबलरिपुवनानां कुण्डिका हस्तिकालम् ।
मृगपतिमधिरूढा सा 'महामानसी' मा-
मवतु सुतरिहाभाऽसामहा मानसीमा ॥ ४ ॥ १५ ॥—म

* * * *

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अथ श्रीशान्तिनाथाय नमः—

भव्यैः कथञ्चिदतितुङ्गगभीरवापे-
रुत्तारको जगति सम्यगभीरवापे ।
यस्तं नमामि विहितावमहानिशान्तं
'शान्तिं' जिनं परमशान्तिमहानिशान्तम् ॥ १ ॥
—वसन्ततिलका

जिनानामुत्कर्षः—

यन्नाहयो वरपुरीपरमार्गलाभाः
प्राप्ता यतश्च जगता परमार्गलाभाः ।
नत्वा च यांस्तुलितवैणुधराजि नाऽस्ते
सिद्धौ जयन्त्वपदवाम्बुधरा जिनास्ते ॥ २ ॥—वसन्त०

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

करोतु नो 'मल्लि'जिनः, प्रियं गुरु चिरं हतिम् ।
द्विषां च तन्यात् सिद्धेश्च, प्रियङ्गुरुचिरंहतिम् ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

जिनजन्ममहिमा—

जैनं जन्म श्रियं स्वर्ग-समग्रामं द्धातु नः ।
क्षणदं मेरुशिरसः, समग्रामन्द्धातुनः ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

जिनवाण्याः स्वीकारः—

जिनस्य भारतीं तमो-वनागसङ्गनाशनीम् ।
उपेत हेतुमुन्नता-वनागसं घनाशनीम् ॥ ३ ॥—प्रमाणिका

श्रुतदेवतायाः स्तुतिः—

वाग्देवी वरदीभूत-पुस्तिकाऽऽपद्मलक्षितौ ।
आपोऽव्याद् बिभ्रती हस्तौ, पुस्तिकापद्मलक्षितौ ।४।१९—अनुष्टुप्

* * * *

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य स्तुतिः—

जयसि 'सुव्रत!' भव्यशिखण्डिना-
मरहितापघनाञ्जननीलताम् ।
दधदलं फलयंश्च समं भुवा-
ऽमरहितापघनां जननीलताम् ॥ १ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

समग्रजिनवराणां स्तुतिः—

प्रतिजिनं क्रमवारिरुहाणि नः
सुखचितानि हितानि नवानि शम् ।

जिनेन्द्रवाणीमवदाततनिष्ठां
समाश्रयध्वं सवदाततनिष्ठाम् ॥ ३ ॥–उप०

महाकालीदेव्याः स्तुतिः—

घण्टेन्द्रशस्त्र सफलाक्षमालं
नूस्या वहन्ती विमला क्षमाऽलम् ।
वरेषु च पातु तमालकान्ता
देवी 'महाकाल्य'समालकान्ता ॥ ४ ॥ १७ ॥–उप०

* * * *

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथस्य स्तुतिः—

स्तुत तं येन निर्धूत्या–मरञ्जि नवरञ्जनाः ।
विहाय लक्ष्मीर्जगता–'मरं' जिनवरं जनाः ॥ १ ॥
–अनुष्टुप्

जिनकदम्बकस्य स्तुतिः—

त्रिलोकीं फलयन् पातु, सघन पादपां स वः ।
जिनौघो यस्य वम्या श्री–सघन पादपांसवः ॥ २ ॥–अनुष्टुप्

जिनवाक्स्तुतिः—

जैन्यव्याद् वाक् सतां दत्त–माननन्दा न वादिभिः ।
जय्या स्तुता च नीतीना–माननं दानवादिभिः ॥३॥–अनुष्टुप्

वैरोट्यादेव्याः स्तुतिः—

श्यामा नागाश्रपत्रा वो, 'वैरोट्या'ऽर भयेऽवतु ।
शान्तोऽरातिर्ययाऽस्युग्र–वैरोऽट्यारम्भयेव तु ॥ ४ ॥१८॥–अनुष्टुप्

* * * *

जिनशासनस्य विजयः—

जिनशासनं विजयते
विशदप्रतिभानवप्रभङ्गमवत् ।
त्रिजगद् भवकान्तारं
विशदप्रतिभानवप्रभं गमवत् ॥ ३ ॥—गीतिः

अच्छुप्तादेव्याः स्तुतिः—

सा'ऽच्छुप्ता'ऽव्याद् गौरी-
ह वाजिना याति या नमस्यन्ती ।
द्वैषमसिकार्मुकाजिता-
ऽऽहवा जिनायातियानमस्यन्ती ॥ ४ ॥ २१ ॥—गीतिः

* * * *

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथायाभ्यर्थना—

चिरपरिचितलक्ष्मीं प्रोज्झ्य सिद्धौ रतारा-
दमरसदृशमर्त्यावर्जितां देहि 'नेमे!' ।
भवजलधिनिमज्जज्जन्तुनिर्व्याजबन्धो !
दमरसदृशमर्त्या वर्जितां देहिने मे ॥ १ ॥

—मालिनी

जिनवराणां स्तुतिः—

विदधदिह यदाज्ञां निर्वृतौ शंमणीनां
सुखनिरतनुतानोऽनुत्तमास्तेऽमहान्तः ।
ददतु विपुलभद्रां द्राग् जिनेन्द्राः श्रियं स्वः-
सुखनिरतनुता नोऽनुत्तमास्ते महान्तः ॥ २ ॥ —मालिनी

जिनसिद्धान्तस्मरणम्—

कृतसुमतिबलर्द्धिध्वस्तरुग्मृत्युदोषं
परमम्मृतसमानं मानसं पातकान्तम् ।

वृधति रान्तु पदानि नखप्रभा
सुखपितानि हि तानि नवानिशम् ॥ २ ॥—द्रुत०

जिनमतप्रशंसा—

जयति सत् समुदायमय दृशा
मतिकवी रमते परमे धने ।
महति यत्र विशालफलप्रभा
मतिकवीरमते परमेघने ॥ ३ ॥—द्रुत०

श्रुतदेवतायाः स्तुतिः—

श्रुतनिधीशिनि! बुद्धिघनावली
दवमनुत्तमसाररचिता पदम् ।
भवभियां मम देवि! हरादरा
दवमनुत् तमसा रचितापदम् ॥ ४ ॥ २० ॥—द्रुत०

* * * *

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य स्तुतिः—

विपदां शमन शरणं
यामि 'नमिं' नूयमानमनुजनतम् ।
सुखकुमुदौघविकाशे
यामिनमिन्नूयमानमनुजनतम् ॥ १ ॥
—गीतिः

जिनेश्वराणां प्रार्थना—

येर्भव्यजनं त्रातुं
येते भवतोऽजिनास्थिरहिता ये ।
ईशा निवहन्तु सुस्था
ये ते भवतो जिना स्थिरहिताये ॥ २ ॥ —गीतिः

यक्षराजस्य स्तुतिः—

जिनार्चनरतः श्रितो मदकलं न तुल्यस्यदं
द्विपं न मनसा धने रतिसमानयक्षीजनः ।
जयत्यखिलयक्षराट् प्रथितकीर्तिरत्युन्नमद्-
विपन्नमनसाधनैररतिसमानयक्षीजनः ॥ ४ ॥ २३ ॥—पृथ्वी

* * * *

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातमुद्भूतमुद् भू-
रंहोरंहोभवानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम् ।
नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यमनघं भासुराणां सुराणां
पाता पातात् स 'वीरः' कृतततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥ १ ॥
—स्रग्धरा (७, ७, ७)

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः
सस्नुः सस्नुत्यजीर्यद्दृषदि सुरजलैः प्रास्तमोहास्तमोहाः ।
जातौ जातौजसस्ते द्युतिचितिजितसत्कुन्ददन्ता ददन्ता-
मध्यामध्यानगम्याः प्रशममिह जिनाःपापदानां पदानाम् २॥—स्रग्०

जिनवचनविचारः—

दोषो दोषोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु न्यायशस्या यशस्याः
प्रादुः प्रादुष्कृतार्थाः कृतनतिषु जयं सम्पराये परा ये ।
ते शान्तेशां नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजिनानाजिनाना-
मारामा राद्धिलक्ष्म्या वचनविधिलवा वो दिशन्तां दिशं ताम् ॥३॥
—स्रग्०

प्रति इवरुषि कृत्वा शासनं जैनचन्द्र
परममृतसमानं मानसं पातु कान्तम् ॥ ३ ॥—मालिनी

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

जिनवचसि कृतास्था संश्रिता कम्रमाम्रं
समुदितसुमनस्कं दिव्यसौदामनीरुक् ।
दिशतु सततमम्बा भूतिपुष्यात्मकं न
समुदितसुमनस्कं दिव्यसो दाम नीरुक् ॥४॥२२॥—मालिनी

* * * *

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रणामः—

नमामि जिन'पार्श्व'! ते शमितविग्रह विग्रहं
महानिधनमेरुके वरद! शान्त! कृत्वापितम् ।
शुभैस्त्रिभुवनश्रियाः सुरवरैरनीचैस्तरां
महानिधनमेरुकेऽवरदशान्तकृत्! आपितम् ॥ १ ॥
—पृथ्वी

जिनपतिभ्यः प्रार्थना—

सुखौघजलमण्डपां दुरितधर्मभृद्भ्यो हितां
शुभव्यजनकामितां कुशलसत्पताकारिणः ।
जिनेन्द्रचरणेन्दवः प्रवितरन्तु लक्ष्मीं सदाऽऽ
शु भव्यजनकामितां कुशलसत्पताकारिणः ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनमतस्वरूपम्—

अशक्यनुतिकं हरेरपि भयाद्रिनिर्दारणे
स्वरूपमसलक्षणं मनसि [illegible]
नयैर्जिनपतेर्मतं जन! शिवस्पृह [illegible]
स्वरूपमसलं घनं मनसि किं न [illegible] ॥ ३ ॥—पृथ्वी

यक्षराजस्य स्तुतिः—

जिनार्चनरतः श्रितो मदकलं न तुल्यस्वदं
द्विपं न मनसा धने रतिसमानयक्षीजनः ।
जयत्यखिलयक्षराट् प्रथितकीर्तिरत्युन्नमद्-
विपन्नमनसाधनैरतिसमानयक्षीजनः ॥ ४ ॥ २३ ॥–पृथ्वी

* * * *

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातमुद्भूतमुद्भू-
रंहोरंहोभवानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम् ।
नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यमनघं भासुराणां सुराणां
पाता पातात् स 'वीरः' कृततततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥ १ ॥
–स्रग्धरा (७, ७, ७)

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः
सस्नुः सस्नुत्यजीर्यद्दृषदि सुरजलैः प्रास्तमोहास्तमोहाः ।
जातौ जातौजसस्ते द्युतिचितिजितसत्कुन्ददन्ता ददन्ता-
मध्यामध्यानगम्याः प्रशममिह जिनाःपापदानां पदानाम् २॥–स्रग्०

जिनवचनविचारः—

दोषो दोषोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु न्यायशस्या यशस्याः
प्रादुः प्रादुष्कृतार्थाः कृतनतिषु जयं सम्पराये परा ये ।
ते शान्तेशां नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजिनानाजिनाना-
मारामा राद्धिलक्ष्म्या वचनविधिलवा वो दिशन्तां दिशं ताम् ॥३॥
–स्रग्०

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

सिंहेऽसिं हेलयाऽलं जयति खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे
शुक्ले शुक्लेशनाश दिशति शुभकृतौ पण्डितेऽखण्डिते त्वम् ।
याते या तेजसाऽऽढ्या तडिदिव जलदे भाति धीराऽतिधीरा
पत्याऽऽपत्यापनीयान्मुदितसमपराव्यापधम नाथ 'अम्बा' ॥४॥२४॥

—स्रग्०

॥ इति चतुर्विंशतिका समाप्ता ॥

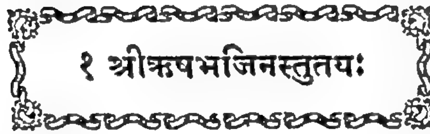

॥ श्रीवप्पभट्टिसूरिविरचिता ॥

॥ चतुर्विंशतिका ॥

(सटीका)

१ श्रीऋषभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभेयस्य स्तुतिः—

नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-
मालार्चितक्रम ! भवन्तमपारिजात ! ।
'नाभेय' ! नौमि भुवनत्रिकपापवर्ग-
दायिन् ! जिनास्तमदनादिकपापवर्ग ! ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका (८, ६)

टीका

पारिजाताः–कल्पद्रुमास्तेषां मालास्ताभिरर्चितौ क्रमौ यस्य तस्य संबोधनं हे पा० । अपगतमरिजातं यस्य तस्यामन्त्रणे । भुवनत्रिकं पातीति "क्वचित् डः" (सिद्ध–हेमे० अ० ५, पा० १, सू० १७१) "डित्यन्त्यस्वरादेः" (सिद्ध० अ० २, पा० १, सू० ११४) इत्यनेनान्त्यस्य लोपः तस्यामन्त्रणम् । हे मोक्षदायिन् ! अस्तः कन्दर्पादिकः पापवर्गो येन तस्यामन्त्रणे ॥ १ ॥

अन्वयः

नम्र-इन्द्र-मौलि-गलित-उत्तम-पारिजात-माला-अर्चित-क्रम ! अप-अरि-जात ! भुवन-त्रिक-प ! अपवर्ग-दायिन् ! जिन ! अस्त-मदन-आदिक-पाप-वर्ग ! 'नाभेय' ! भवन्तं नौमि ।

શબ્દાર્થ

नम्र=નમસ્કાર કરનારા.
इन्द्र=સુરપતિ, ઇન્દ્ર.
मौलि=(૧) મસ્તક (૨) મુકુટ.
गलित (धा० गल्)=પડેલી.
उत्तम=શ્રેષ્ઠ.
पारिजात=પારિજાતક કલ્પવૃક્ષ.
माला=માળા.
अर्चित (धा० अर्च्)=પૂજાયેલાં.
क्रम=ચરણ.
नम्रेन्द्रमौलिविगलितोत्तमपारिजातमालार्चितक्रम !=હે નમસ્કાર કરનારા ઇન્દ્રોના મસ્તક (અથવા મુકુટ) ઉપરથી પડેલી શ્રેષ્ઠ પારિજાતની માળાઓ વડે પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા! (સં०)
भवन्तं (मू० भवत्)=તમને, આપ સાહેબને.
अप=દૂરતાવાચક અવ્યય.
अरि=શત્રુ, દુશ્મન.
जात=સમૂહ.
अपारिजात !=દૂર થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા! (સં०)
नाभेय ! (मू० नाभेय)=હે નાભિ (નરેશ)ના નન્દન હે ઋષભદેવ!
नौमि (धा० नु)=હું સ્તવું છું.
भुवन=લોક, જગત્.
त्रितय=ત્રણનો સમુદાય.
पा=રક્ષણ કરવું.
भुवनत्रितयप !=હે ત્રૈલોક્યના રક્ષક!
अपवर्ग=મોક્ષ, નિર્વાણ.
दा=આપવું.
अपवर्गदायिन् !=હે મોક્ષના દાતાર!
जिन ! (मू० जिन)=હે વીતરાગ હે જિનેશ્વર!
अस्त (धा० अस्)=ફેંકી દીધેલ, પરાસ્ત કરેલ.
मदन=મદન, કામદેવ.
आदिक=વગેરે.
पाप=પાપ.
वर्ग=સમુદાય.
अस्तमदनादिकपापवर्ग !=પરાસ્ત કર્યો છે કામ-દેવાદિક પાપ-સમુદાયને જેણે એવા! (સં०)

શ્લોકાર્થ

શ્રીનાભિનન્દનની સ્તુતિ—

"નમસ્કાર કરનારા ઇન્દ્રોના મસ્તક (અથવા મુકુટ) ઉપરથી પડેલી એવી ઉત્તમ પારિજાતક (નામનાં પુષ્પો)ની માળાઓ વડે પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા હે (નાથ)! નાશ થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા હે (ઈશ)! હે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળરૂપી અથવા અધો-લોક, તિર્યગ્-લોક અને ઊર્ધ્વ-લોકરૂપી) ત્રણ ભુવનના પાલક! હે મોક્ષના દાતાર! હે વીતરાગ! પરાસ્ત કર્યો છે કામદેવાદિક પાપ-સમુદાયને જેણે એવા હે (પરમેશ્વર)! હે નાભિ(નરેશ)ના નન્દન (અર્થાત્ ઋષભદેવ)! હું આપને સ્તવું છું"—૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-મીમાંસા—

છન્દઃશાસ્ત્રમાં 'પદ' શબ્દથી ચાર પદ યાને 'ચરણ'વાળો છન્દ સમજવામાં આવે છે. આ પદના વર્ણ અને માત્રાના ભેદને ધ્યાનમાં લઈને વૃત્ત અને જાતિ એમ બે પ્રકારો પડેલા

---

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં સૌધર્મપ્રમુખ ૧૪ ઇન્દ્રો માનવામાં આવ્યા છે. આની માહિતી માટે જુઓ શ્રીશોભનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૩૧).

૨ કામદેવનું સ્વરૂપ માટે જુઓ ઉપર્યુક્ત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૨૪-૨૫).

૩-૪ નાભિ નરેશ અને તેમના પુત્ર શ્રીઋષભદેવ ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું વિવેચન (પૃ. ૮, ૯) પ્રકાશ પાડે છે.

છે. અર્થાત્ જે પદ્યનાં ચરણો 'વર્ણ'ના નિયમને અનુસરીને રચાયાં હોય, તેને 'વૃત્ત' કહેવામાં આવે છે, જ્યારે જેના ચરણો 'માત્રા'ને ધ્યાનમાં લઇને રચવામાં આવ્યા હોય, તેને 'જાતિ' કહેવામા આવે છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે.—

"पद्यं चतुष्पदैः प्रोक्तं, तद् द्विधा परिकीर्तितम् ।
मात्रया जायते जाति-र्वर्णतो वृत्तसंज्ञकम् ॥" –અનુષ્ટુભ્

વિશેષમાં વૃત્તના ત્રણ પ્રકારો છે-(૧) સમવૃત્ત, (૨) અર્ધસમવૃત્ત અને (૩) વિષમવૃત્ત. તેમાં 'સમવૃત્ત'નું લક્ષણ એ છે કે—

"अङ्घ्रयो यस्य चत्वारस्तुल्यलक्षणलक्षिताः ।
तच्छन्दःशास्त्रतत्त्वज्ञा., 'समवृत्तं' प्रचक्षते ॥"

–વૃત્તરત્નાકર, શ્લોકાંક ૧૪

અર્થાત્ જે વૃત્તના ચારે ચરણો સમાન લક્ષણવાળા હોય (અર્થાત્ જેના ચારે ચરણોને એકજ નિયમ લાગૂ પડતો હોય), તેને છન્દ શાસ્ત્રના જાણકારો 'સમવૃત્ત' કહે છે.

'અર્ધસમવૃત્ત'નું લક્ષણ નીચે મુજબ છે —

"प्रथमाङ्घ्रिसमो यस्य, तृतीयश्चरणो भवेत् ।
द्वितीयस्तुर्यवद् वृत्तं, त'दर्धसम'मुच्यते ॥"

–વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૧૫

એટલે કે જે વૃત્તના પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો સમાન હોય તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો પણ સમાન લક્ષણથી લક્ષિત હોય, તે વૃત્ત 'અર્ધસમવૃત્ત' કહેવાય છે

'વિષમવૃત્ત'ના સબધમા સમજવું કે—

"यस्य पादचतुष्केऽपि, लक्ष्म भिन्नं परस्परम् ।
तदाहु'र्विषमं' वृत्तं, छन्दःशास्त्रविशारदाः ॥"

–વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૧૬

અર્થાત્ જેનાં ચારે ચરણોના લક્ષણો એક બીજાથી ભિન્ન હોય, તે વૃત્તને છન્દ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ પુરૂષો 'વિષમવૃત્ત' કહે છે.

હવે પ્રથમ તો આપણે આ કાવ્યનું પ્રાથમિક પદ્ય 'વૃત્ત' છે કે 'જાતિ' છે તેનો નિર્ણય કરવો જોઇએ અને તે માટે 'વર્ણ' અને 'માત્રા' પરત્વે વિચાર કરવો જોઇએ તેમાં વર્ણના હ્રસ્વ અને દીર્ઘ એમ બે પ્રકારો છે (હ્રસ્વ વર્ણની એક માત્રા અને ગુરૂ વર્ણની બે માત્રા ગણવામા આવે છે) વિશેષમા અ, ઇ, ઉ, ઋ અને લૃ એ હ્રસ્વ અક્ષરો યાને વર્ણો છે, જ્યારે બાકીના આ, ઈ, ઊ, ૠ, એ, ઐ, ઓ અને ઔ એ સ્વરોને દીર્ઘ વર્ણો કહેવામા આવે છે. આ ઉપરાત હ્રસ્વ સ્વર પછી જોડાક્ષર કે અનુસ્વાર કે વિસર્ગ હોય, તો તે દીર્ઘ ગણાય છે વળી પાદને અન્તે જો હ્રસ્વ સ્વર હોય તો તેને વિકલ્પે દીર્ઘ ગણવામા આવે છે. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

"सानुस्वारो विसर्गान्तो, दीर्घो युक्तपरश्च सः ।
वा पादान्ते त्वसौ ग्वक्रो, ज्ञेयोऽन्यो मात्रिको लघुः ॥"

–વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૯

અર્થાત્ અનુસ્વાર સહિતનો વર્ણ તેમજ જેના અન્તમાં વિસર્ગ હોય તે, તથા દીર્ઘ તેમજ વળી જેની પાછળ સંયુક્ત વ્યંજન હોય, તે વર્ણ 'ગુરૂ' જાણવો. પાદાન્તાદમાં વર્ણ આવશ્યક વિકલ્પે ગુરૂ ગણાય અને સ્થાપનામાં વક્ર સ્થપાય, જ્યારે બાકીનો એક માત્રિક વર્ણ લઘુ તેમજ સરલ લખાય.

ક્વચિત્ ગુરૂ વર્ણ લઘુ પણ ગણાય છે અને તે માટે વૃત્તરત્નાકરમાં કહ્યું પણ છે કે—

"पादादाविह वर्णस्य संयोगः क्रमसंज्ञकः ।
पुरःस्थितेन तेन स्यात्, लघुताऽपि क्वचिद् गुरोः ॥"

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૧

અર્થાત્—ચરણની આદિમાં રહેલા વર્ણનો સંયોગ ક્રમ-સંજ્ઞક છે અને તે વર્ણ આગળ રહેતાં પાછળનો વર્ણ ગુરૂ બને છે તોપણ તેને ક્વચિત્ લઘુ ગણાય.

હવે ત્રણ વર્ણોના સમૂહને ગણ કહેવામાં આવે છે અને વર્ણની હ્રસ્વતા અને દીર્ઘતાનો વિચાર કરતાં તેના જે આઠ પ્રકારો પડે છે, તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

જે ગણમાં ત્રણે વર્ણો દીર્ઘ હોય, તેને म (SSS) ગણ કહેવામાં આવે છે. જેનો પ્રથમ વર્ણ લઘુ યાને હ્રસ્વ અને બાકીના બે ગુરૂ યાને દીર્ઘ હોય, તે य (ISS) ગણ કહેવાય છે. જેનો એકલો મધ્ય વર્ણજ હ્રસ્વ હોય, તે र (SIS) ગણ છે. જેનો આદ્ય છેવટનોજ વર્ણ ગુરૂ હોય, તે स (IIS) ગણ છે. જેનો છેવટનોજ વર્ણ લઘુ હોય તે त (SSI) ગણ છે. જેનો મધ્યમજ વર્ણ ગુરૂ હોય, તે ज (ISI) ગણ છે. જેનો આદ્ય વર્ણ એકલોજ ગુરૂ હોય, તે भ (SII) ગણ છે અને જેના ત્રણે વર્ણો લઘુ હોય, તે न (III) ગણ છે. આ હકીકત નીચેના શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે—

"सर्वगुर्मो मुखान्तर्लौ यरावन्तगलौ सतौ ।
ग्मध्याद्यौ ज्भौ त्रिको नौऽष्टौ भवन्त्यत्र गणास्त्रिकाः ॥"

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૭

આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે બધું મળીને म, य, र, स, त, ज, भ અને न એમ આઠ ગણો છે.

સિદ્ધિમાં અમુક વર્ણ હ્રસ્વ છે કે દીર્ઘ છે તે દર્શાવવા ल અને ग એમ અક્ષરોનો અથવા તો 'I' 'S' (અથવા ⏑ —) ચિહ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

એ વાત પણ સાથોસાથ ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે કે દરેક છન્દમાં યતિ એટલે વિશ્રામ-સ્થાન હોય છે, અર્થાત્ અમુક અક્ષરો સાથે બોલ્યા બાદ વિરામ લઇ શકાય છે.

આ વિવેચન ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે [illegible] અધ્યનું પ્રથમ પદ્ય 'વસન્તતિલકા'માં રચાયેલું છે અને તેમાં એકંદર ૧૪ વર્ણો છે. વળી તેમાં त, भ, ज અને ज એમ ચાર ગણો છે અને પહેલા આઠ અક્ષરો બોલ્યા પછી તેમજ ચાર પછીના [illegible] રી ઉચ્ચારવાં આઠ અટક-વાનું આવે છે. અર્થાત્ આ વૃત્તમાં બે યતિ છે આથી વૃ[illegible] માપેલા—

"उक्ता 'वसन्ततिलका' तभजा जगौ गः

—લક્ષણ મુજબ આ વૃત્ત **વસંતતિલકા** સિદ્ધ થાય છે આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ પાદ વિચારીએ.

नम्रेन्द्र। मौलिग। लितोत्त। मपारि। जात
त भ ज ज ग ल

આ પદ્યમા પાદાન્ત અક્ષર જો કે હ્રસ્વ છે, છતા ઉપર્યુક્ત નિયમાનુસાર તેને દીર્ઘ ગણી શકાય છે અને એથી કરીને **વસંતતિલકા**ના ઉપર બાંધેલા લક્ષણ સાથે વિરોધ આવતો નથી

કેટલાકને ગણના આધારે બાંધવામા આવેલાં લક્ષણો ઝટ ગળે ઉતરતાં નથી, તો તેમને સારૂ 'નામ તેવુ કામ' એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરનારા '**શ્રુતબોધ** નામના છન્દ શાસ્ત્રને આધારે, આ તેમજ ત્યાર પછીના પદ્યોના લક્ષણો વિચારવામા આવે છે. તેમા **વસંતતિલકા**ના સબન્ધમા કહ્યુ છે કે—

"आद्यं द्वितीयमपि चेद् गुरु तच्चतुर्थं
यत्राष्टमं च दशमान्त्यमुपान्त्यमन्त्यम्।
अष्टाभिरिन्दुवदने! विरतिश्च पद्भिः[2]
कान्ते! 'वसन्ततिलका' किल तां वदन्ति ॥"

—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૩૬

અર્થાત્ હે ચન્દ્રમુખી (ચતુરા)! જે પદ્યમા પહેલા, બીજા, ચોથા, આઠમા, અગ્યારમા, તેરમા તેમજ ચૌદમા અક્ષરો યાને વર્ણો દીર્ઘ હોય અને જ્યા આઠમે અને છઠ્ઠે અક્ષરે વિરામ લેવાતો હોય, તેને હે કાન્તા! (પણ્ડિતો) ખચ્ચિત 'વસન્તતિલકા' કહે છે.

આ પદ્ય-મીમાસાનું પ્રકરણ સમાપ્ત કરીએ તે પૂર્વે આ **વસંતતિલકા**નાં અન્ય નામો તરફ ઉડતી નજર ફેંકી લઇએ. આ નામો તે બીજા કોઇ નહિ પણ **સિંહોદ્ધતા**, **ઉદ્ધર્ષિણી**, **મધુમાધવી** તેમજ **ઇન્દુવદના** છે.[3]

પદ્ય-ચમત્કાર—

શ્રીબપ્પ-ભટ્ટિસૂરિએ વિવિધ જાતના શબ્દાલકારથી યુક્ત પદ્ય રચેલા છે તેમા આ પ્રથમ પદ્ય યમક-વિશેષથી શોભી રહ્યુ છે. આ પદ્ય તરફ દૃષ્ટિપાત કરતા જોઇ શકાય છે કે પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણના છેવટના છ અક્ષરો અને તૃતીય અને ચતુર્થ ચરણના છેવટના

---

૧ આ ગ્રન્થ મહાકવિ કાલિદાસે રચ્યો છે એમ કહેવામા આવે છે એમાં છન્દોના લક્ષણો એટલા સરસ આપ્યાં છે કે શ્રવણમાત્રથી તેનો બોધ થઈ જાય વિશેષમાં આ ગ્રથ શૃગાર રસને પુષ્ટ કરે છે, કેમકે દરેક છદનુ લક્ષણ કાલિદાસે પોતાની પ્રિયાને ઉદ્દેશીને બાંધ્યુ છે

૨ 'कामाङ्कुशाङ्कुशितकामिमतङ्गजेन्द्रे!' इति पाठान्तरम्।

૩ સરખાવો—"उक्ता 'वसन्ततिलका' तभजा जगौ गः
'सिंहोद्धते'यमुदिता मुनिकाश्यपेन।
'उद्धर्षिणी'ति गदिता मुनिसैतवेन
श्रीपिङ्गलेन कथिता 'मधुमाधवी'ति ॥"

—વૃત્ત૦ સમવૃત્તપ્રકરણ.

પાંચ અક્ષરો સમાન છે આ ઉપરથી આ પદ્ય પાદાન્તસમપાદાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત છે એમ કહેવું સર્વથા ખોટું નહિ ગણાય.

* * * *

जिनवराणां प्रार्थना—

दारिद्र्यमग्निसमविग्रहतापनीय-
राशिप्रदानविधिना महताऽपनीय ।
यैर्दुःखशत्रुरिह जन्मवतामघानि
निघ्नन्तु ते जिनवरा भवतामघानि ॥ २ ॥

—वसन्त०

टीका

यैर्जिनवरैर्दारिद्र्यं अपनीय-तिरस्कृत्य दुःखशत्रुरिह लोके अघानि-हतः । केन? अग्निसमो विग्रहो-देहो यस्य तापनीयराशेस्तस्य प्रदानविधिस्तेन । किंविशिष्टेन? महता वर्षप्रमाणेन ॥ २ ॥

अन्वयः

यैः महता अग्नि-सम विग्रह-तापनीय-राशि प्रदान-विधिना जन्मवतां दारिद्र्यं अपनीय दुःख-शत्रुः इह अघानि ते जिन-वराः भवतां अघानि निघ्नन्तु ।

શબ્દાર્થ

दारिद्र्यं (मू॰ दारिद्र्य)=દરિદ્રતા, ગરીબાઈ.
अग्नि=અગ્નિ.
सम=સમાન.
विग्रह=દેહ, શરીર.
तापनीय=સુવર્ણ, સોનું.
राशि=ઢગલો.
प्रदान=દાન, દાન
विधि=વિધાન કરવું તે.
अग्निसमविग्रहतापनीयराशिप्रदानविधिना=અગ્નિ સમાન દેહ છે જેનો એવા સોનાના ઢગલાનું દાન દેવા વડે.
महता (मू॰ महत्)=વિશાળ.
यैः (मू॰ यद्)=જેઓ વડે.

दुःख=દુઃખ, પીડા.
शत्रु=દુશ્મન, વેરી.
दुःखशत्रु=દુઃખરૂપ દુશ્મન.
इह=આ જગતમાં.
जन्मवतां (मू॰ जन्मवत्)=પ્રાણીઓના.
अघानि (धा॰ हन्)=નષ્ટ થયો હતો.
निघ्नन्तु (धा॰ हन्)=નાશ કરો.
ते (मू॰ तद्)=તે.
जिन=વીતરાગ.
वर=શ્રેષ્ઠ.
जिनवराः (मू॰ जिनवर)=જિનેશ્વરો, તીર્થંકરો.
भवतां (मू॰ भवत्)=આપના.
अघानि (मू॰ अघ)=પાપો.

૧ જિનવર શબ્દના અર્થ સારૂ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ॰ ૧૪).

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

"પર્વતના સમાન શરીર છે જેનું એવા સુવર્ણના રાશિનું વિસ્તીર્ણ (અર્થાત્ એક વર્ષ પર્યંત) દાન દેવા વડે કરીને જેમણે પ્રાણીઓના [1]દારિદ્ર્યને દૂર કરીને તેમના (તે) દુઃખરૂપ દુશ્મનનો આ જગત્માં નાશ કર્યો, તે જિનેશ્વરો (હે [2]ભવ્યો!) તમારાં પાપોને સુતરાં નષ્ટ કરો."—૨

સ્પષ્ટીકરણ

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે અર્થાત્ ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરે તે પહેલાં એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે આ દાન કરતા એવી ઉદ્ઘોષણા કરાવવામાં આવે છે કે જે જેનો અર્થી હોય, તેણે આવીને તે ગ્રહણ કરવું આ પ્રમાણેની ઉદ્ઘોષણાનું શ્રવણ કર્યા બાદ યાચકો પ્રભુ પાસે દાન લેવા આવે છે ઇન્દ્રના આદેશથી [3]કુબેરે પ્રેરેલા [4]જૃમ્ભક દેવતાઓ ઘણા સમયથી ભ્રષ્ટ થયેલું, સ્મશાનાદિક ગૂઢ સ્થલમા રહેલુ, માલિકી વિનાનું એવુ રૂપ્ય (રૂપુ), સુવર્ણ, રત્નાદિક દ્રવ્ય અનેક સ્થલેથી લાવીને પ્રભુ સમક્ષ હાજર કરે છે. પ્રભુ બરોબર એક વર્ષ સુધી સૂર્યોદયથી માંડીને તે ભોજનના સમય સુધી દાન દે છે અને તેમા પણ યાચકની પ્રાર્થનાનુસાર તેને દાન દેવામા આવે છે છતા પણ એ ધ્યાનમા રાખવુ કે પ્રભુના અતિશયને લીધે કોઇ પણ યાચક અસમ્ભવિત વસ્તુની કે અમર્યાદિત દાનની યાચના કરી શકતો નથી. દિન-પ્રતિદિન એક ક્રોડ અને આઠ લાખ [5]સુવર્ણનું દાન દેવામા આવે છે આ પ્રમાણે ૩૬૦ દિવસ લેખે વર્ષ ગણુતા એક વર્ષમા તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે તે ત્રણસે અઠ્યાસી ક્રોડ અને એંસી લાખ (૩૮૮,૮૦૦૦૦૦૦) સુવર્ણનુ દાન દે છે.

---

૧ દારિદ્ર્ય અને તેનાથી થતી અવનતિ એ સબધમા જુઓ **શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના** ૧૨ મા પદ્ય ઉપરનુ મારૂ સ્પષ્ટીકરણ (પૃ૦ ૨૫-૨૬)

૨ ભવ્યના સ્વરૂપ સારૂ જુઓ **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા** (પૃ૦ ૪-૫)

૩-૪ કુબેર અને જૃમ્ભક સંબધી માહિતી માટે જુઓ **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા** (પૃ૦ ૩૨)

૫ 'સુવર્ણ' એ સોનાનો સિક્કો છે (જુઓ મૃચ્છકટિક.) વિશેષમાં આશરે ૧૭૫ ગ્રેઇન (ટ્રૉય) જેટલા સોનાના વજનનુ નામ પણ 'સુવર્ણ' છે. **અભિધાન-ચિન્તામણિ** (કા૦ ૩, શ્લો૦ ૫૪૮) મા પણ કહ્યું છે કે—

"माषो दशार्धगुञ्जः, षोडशमाषो निगद्यते कर्षः ।
ससुवर्णस्य सुवर्णस्तैरेव पल चतुर्भिश्च ॥" —આર્યા

અર્થાત્ ૮૦ રત્તી યાને ૧૬ માષ અથવા ૧ કર્ષ જેટલા સોનાના વજનને 'સુવર્ણ' કહેવામાં આવે છે આ ઉપરથી એમ પણ માની શકાય કે સુવર્ણ નામના સિક્કાનુ વજન પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ હોય વળી એચ એચ વિલ્સન (H H Wilson)ની ૧૧મી કૃતિ (vol.)ના ૪૭મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આ સિક્કાની કીંમત ઓછામા ઓછી આશરે ૯ રૂપિયા જેટલી હોવી જોઇએ.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના ઉત્તરાર્ધના ચાર અક્ષરો સમાન છે. આથી કરીને આ પદ્ય [1]પાદાંતસમપદાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત છે એમ જોઈ શકાય છે.

* * * *

जैनसिद्धान्तप्रशंसा—

यद् दोषदावदहनेषु रतः कृशानु-
स्यादापदुर्व्यपि हि यत् स्मरतः कृशा नुः ।
यद् वृष्टिरेव परिदाहिषु मेघजाऽलं
जैन मते हरतु तद् गुरु मेऽघजालम् ॥ २ ॥

—वसन्त०

टीका

यन्मतं दोषदावदहनेषु रतः कृशानुः स्यात्-भवेत्। नुः-पुरुषस्य। किंविशिष्टस्य? स्मरतः। किं? यत्। उर्वी अपि आपत् कृशा-तन्वी भवति। यन्मतं वृष्टिरेव परिदहनशीलेषु। किंभूता? मेघजाऽऽलं, तन्मतं गुरु विस्तीर्णं, मे मम ॥ २ ॥

अन्वयः

यद् दोष-दाव-दहनेषु रतः कृशानुः, यद् स्मरतः नुः उर्वी अपि आपद् हि कृशा स्यात्, यद् परिदाहिषु अलं मेघ-जा वृष्टिः एव तद् जैनं मतं मे गुरु अघ-जालं हरतु।

શબ્દાર્થ

यद् (मू० यत्)=જે.
दोष=દોષ, દૂષણ.
दाव=દાવ, વનાગ્નિ.
दहन=બાળવું તે.
दोषदावदहनेषु=દોષરૂપી દાવને બાળવામાં.
रतः (मू० रत)=અનુરક્ત, આસક્ત.
कृशानुः (मू० कृशानु)=અગ્નિ.
स्यात् (धा० अस्)=થાય.
आपद्=આપત્તિ, વિપત્તિ.
उर्वी (मू० उर्व)=મોટી.
अपि=પણ.
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

---

૧ આ પ્રકારના યમકથી વિભૂષિત કાવ્ય જોવું હોય, તો સ્તોત્ર-રત્નાકરના દ્વિતીય ભાગના પૃષ્ઠ ૮૫-૯૪ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો. ત્યાં જે જિનપ્રભસૂરિ-ત્રિંશિકા-જિનસ્તવ નામનું કાવ્ય આપેલું છે, તેનું પ્રથમ પદ્ય આના ઉદાહરણ તરીકે આપવામાં આવે છે:

“श्रीमंधरस्वामिन्! महाविदेह-
क्षोणीवतंस सुमहा भिदेह! ।
[illegible]
[illegible] ॥ १” —[illegible]

निर्वाणकलिकायाम्—

श्रुतदेवतां शुक्लवर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां वरदकमलान्वित-दक्षिणकरां पुस्तकाक्षमालान्वितवामकरां चेति ।

यद् (मू० यद्)=જેને.
स्मरतः (मू० स्मरत्)=યાદ કરનારા.
कृशा (मू० कृश)=અલ્પ
नुः (मू० नृ)=મનુષ્યની
वृष्टिः (मू० वृष्टि)=વૃષ્ટિ, વરસાદ
एव=જ
परिदाहिषु (मू० परिदाहिन्)=સંતપ્તને વિષે.
मेघ=મેઘ, જળનું વાદળું
जन्=ઉત્પન્ન થવું
मेघजा=મેઘથી ઉત્પન્ન થનારી.
अलं=અત્યંત
जैनं (मू० जैन)=જૈન, જિન-વિષયક
मतं (मू० मत)=મત, દર્શન, સિદ્ધાન્ત
हरतु (धा० हृ)=હરો, નાશ કરો
तद् (मू० तद्)=તે
गुरु=વિસ્તીર્ણ
मे (मू० अस्मद्)=મારા.
अघ=પાપ
जाल=સમૂહ
अघजालं=પાપના સમૂહને

શ્લોકાર્થ

જૈન સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા—

"જે (સિદ્ધાન્ત) દૂષણરૂપ કાષ્ઠને બાળી નાંખવામાં અનુરક્ત અગ્નિના સમાન હોય, તેમજ જેનું સ્મરણ કરનારા માનવની મોટી આપત્તિઓ પણ ખચિત અલ્પ થઇ જાય (અર્થાત્ તેનો અંત આવે) તથા જે (સંસારના સંતાપથી) દગ્ધ થયેલાઓને વિષે (શાંતિ અર્પણ કરવામાં) મેઘથી ઉત્પન્ન થયેલી અત્યંત વૃષ્ટિજ છે, તે જૈન શાસન મારા વિસ્તીર્ણ પાપ-સમૂહનો નાશ કરો"—૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના ચરણો તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં જોઇ શકાય છે કે તેના પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો અને બાકીના બે ચરણોના છેવટના ચાર અક્ષરો સમાન છે.

* * * *

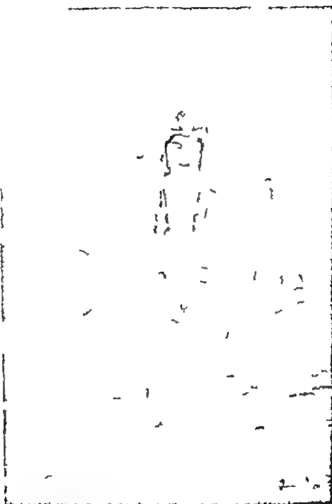
श्रुतदेवता-संकीर्तनम्—

यां द्राग् भवन्ति सुरमन्त्रिसमा नमन्तः
संत्यज्य मोहमधियोऽप्यसमानमन्तः ।
वाग्देवता हतकुवादिकुला भवर्णात्
सा पातु कुन्दविकसन्मुकुलाभवर्णा ॥ ४ ॥ १ ॥

—वसन्त०

टीका

सा वाग्देवता भवर्णात् पातु । यां अधियोऽपि जना नमन्तः सुरमन्त्रिसमा भवन्ति । मोहं-अज्ञानं सत्यज्य । किंविशिष्टं ? असमानं, अन्तर्-मध्यवर्तिनं च । कुन्द-विकसन्मुकुलाना आभा-छाया यस्य वर्णस्य एवंविधो वर्णो यस्याः सा ॥ ४ ॥

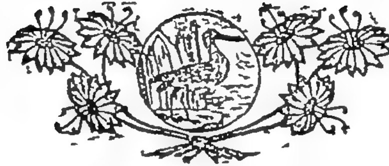
निराणरश्मिकाधाम—

भुजदयतों भुजपणा हंसवाहनो —ं वरचक्रमालान्वित दक्षिणकरा पुस्तकासमाम्यितवामकरां भवति

શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ—

શ્રુત-દેવતાના સબધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે તે શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા છે. વળી તેનો વર્ણ ચન્દ્ર, ક્ષીર, હિમ ઇત્યાદિના જેવો ધવલ છે અને તે કમલના ઉપર આરૂઢ થાય છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ પુસ્તક અને માલા વડે અલકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વીણા અને કમલથી વિભૂષિત છે. આ દેવીના સંબધમા નીચેનો શ્લોક પણ વિચારવા જેવો છે.

"प्रकटपाणितले जपमालिका
कमलपुस्तकवेणुवराधरा ।
धवलहंससमा श्रुतवाहिनी
हरतु मे दुरितं भुवि भारती ॥" —દ્રુતવિલમ્બિત.

अन्वयः

अ-समानं अन्तर् मोहं संहत्य यां नमन्तः अ-धियः अपि प्राक् सुर-मन्त्रि[न्]-समाः भवन्ति सा हत-कु-वादि-कुला कुन्द-विकसत्-मुकुल-आभा-वर्णा वाग्-देवता भव-भीतेः(तः) पातु ।

શબ્દાર્થ

यां (मू० यद्)=જેને.
प्राक्=પહેલાં, પૂર્વે
भवन्ति (धा० भू)=થાય છે
सुर=દેવતા.
मन्त्रि[न्]=પ્રધાન.
सुरमन्त्रिसमाः=દેવગુરુ(બૃહસ્પતિ)ના સમાન.
नमन्तः (मू० नमत्)=નમસ્કાર કરનારા.
संहत्य (धा० हन्)=નાશ કરીને, નષ્ટ કરીને.
मोहं (मू० मोह)=મોહને, અજ્ઞાનને.
धी=બુદ્ધિ, મતિ.
अधियः=અવિદ્યમાન છે બુદ્ધિ જેને વિષે એવા, મૂર્ખ.
समान=તુલ્ય.
असमानं=નિરુપમ, અસાધારણ.
अन्तर्=મધ્યવર્તી, આન્તરિક.
वाच्=વાણી.
देवता=દેવતા.
वाग्देवता=સરસ્વતી, શ્રુત-દેવતા.
हत (धा० हन्)=નષ્ટ કરેલ.
कु=નિન્દાવાચક શબ્દ.
वादिन्=વાદી.
कुल=સમૂહ, સમુદાય.
हतकुवादिकुला=નાશ કર્યો છે કુવાદીના સમુદાયનો જેણે એવી.
भव=સંસાર.
भीति=ભય, બીક, ડર
भवभीतेः=સંસારરૂપી ભયમાંથી.
सा (मू० तद्)=તે.
पातु (धा० पा)=રક્ષણ કરો, બચાવો.
कुन्द=મોગરાનું ફૂલ.
विकसत् (धा० कस्)=વિકાસ પામતી, ખીલતી.
मुकुल=કળી, કલિકા.
आभा=આભા, કાન્તિ.
वर्ण=વર્ણ, રંગ.
कुन्दविकसन्मुकुलाभवर्णा=કુન્દની વિકસ્વર થતી કલિકાની આભા જેવો વર્ણ છે જેનો એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

"અસાધારણ તેમજ આન્તરિક એવા અજ્ઞાનને નષ્ટ કરીને, જેને નમસ્કાર કરનારા જડ (મનુષ્યો) પણ બૃહસ્પતિસમાન બને છે, તે શ્રુત-દેવતા કે જેણે કુવાદીઓના કુળનો સંહાર કર્યો છે તેમજ વળી જેનો વર્ણ કુન્દ(કુસુમ)ની વિકસ્વર થતી કલિકાની કાન્તિના જેવો છે, તે સરસ્વતી (હે ભવ્ય જનો! તમને) ભવરૂપી ભયમાંથી બચાવો."—૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો સમાન છે એથી કરીને આ પદ્ય પણ દ્વિતીય પદ્યની માફક 'અર્ધાન્તસમપદાક્ષરાનુપ્રાસવૃત્તિરૂપ' યમકથી અલંકૃત છે.

---

૧ [illegible]

૨ આ કાવ્યના ચતુર્થ તેમજ ૮ મા શ્લોકમાં પણ શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅજિતનાથની સ્તુતિ—

"કંદર્પના સૈન્ય વડે નહિ પીડાયેલા એવા, તથા ત્રણે જગત્ વડે પણ અત્યંત સ્તુતિ કરાયેલા, તેમજ પાપરૂપ સંગ્રામથી સમસ્ત વિશ્વનું રક્ષણ કરનારા એવા 'અજિત જિનેશ્વર (હે ભવ્ય-જન! તમારાં) પાપોને નષ્ટ કરો."—૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પદ્ય-ચમત્કારમા આ કાવ્યમાના તૃતીય પદ્યને મળતું આવતું આ પદ્ય (તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો) 'દ્રુતવિલમ્બિત' છંદમા રચાયેલ છે. આ છંદનું લક્ષણ એ છે કે—

"अयि कृशोदरि! यत्र चतुर्थकं
गुरु च सप्तमकं दशमं तथा।
विरतिजं च तथैव विचक्षणै-
र्द्रुतविलम्बितमित्युपदिश्यते॥"

—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૩૦.

અર્થાત્ હે સૂક્ષ્મ અગવાળી! જે સમવૃત્તના ચોથા, સાતમા, દશમા અને અંત્ય અર્થાત્ બારમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય છે, તે વૃત્તને પણ્ડિતો 'દ્રુતવિલમ્બિત' કહે છે.

આ વૃત્તમા न, भ, भ અને र એમ ચાર ગણો છે. આથી કરીને એનું લક્ષણ એમ પણ બાધવામા આવે છે કે—

"द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ"

આ વાત ધ્યાનમા ઉતરે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ પ્રતિ દૃષ્ટિ-પાત કરીએ,

कु सु म। बा ण च। मू भि र। पी डि तः
न भ भ र

* * * *

जिनेश्वराणां नुतिः—

कृतवतोऽसुमतां शरणान्वयं
सकलतीर्थकृतां चरणान् वयम्।
सुरकृताम्बुजगर्भनिशान्तकान्
रविसमान् प्रणुमोऽघनिशान्तकान्॥ ६॥

—द्रुत०

---

૧ આ દ્વિતીય જિનેશ્વર અજિતનાથના ચરિત્રનુ દિગ્-દર્શન કરવુ હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૩૪) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

अथ श्रीअजितनाथस्य स्तुतिः—

कुसुमबाणचमूभिरपीडित
त्रिभिरतीव जगद्भिरपीडितः ।
सकललोकमवन् वृजिनाजित
शमयताद् दुरितानि जिनाजितः ॥ ५ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

टीका

जिनश्रीअजितस्वामी स जिनाजितो दुरितानि शमयतात् । किं० ? कुसुमबाणस्य-कन्दर्पस्य चम्वः सैन्यास्ताभिः अपीडितः । त्रिजगद्भिः ईडितः-स्तुतः । किं कुर्वन् ? अवन्-रक्षन्, (कं ?) सकललोकं, (कस्मात् ?) वृजिनं-पापं तदेवाजिः-संग्रामस्तस्मात् ॥ ५ ॥

अन्वयः

कुसुम-बाण-चमूभिः अ-पीडितः, त्रिभिः जगद्भिः अपि अतीव ईडितः, वृजिन-आजि-तः सकल-लोकं अवन् जिन-'अजितः' दुरितानि शमयतात् ।

शब्दार्थ

कुसुम=पुष्प, फूल.
बाण=बाण.
कुसुमबाण=पुष्प छे बाण जेनुं ते, कामदेव.
चमू=लश्कर, सेना, फौज.
कुसुमबाणचमूभिः=कामदेवनी सेनाओ वडे.
पीडित (धा० पीड्)=दुःखी थयेल.
अपीडितः=नहि पीडायेल.
त्रिभिः (मू० त्रि)=त्रण वडे.
अतीव=अत्यंत.
जगद्भिः (मू० जगत्)=जगतो वडे.
ईडितः (मू० ईडित)=स्तुति करायेल.

सकल=समस्त.
लोक=जगत्, दुनिया, विश्व.
सकललोकम्=समस्त जगत्ने.
अवन् (मू० अवत्)=पालनारा, रक्षण करनारा.
वृजिन=पाप.
आजि=संग्राम, लडाई.
वृजिनाजितः=पापरूप संग्रामथी.
शमयतात् (धा० शम्)=शांत करो, नाश करो.
दुरितानि (मू० दुरित)=पापोने.
अजित=अजितनाथ, बीजा तीर्थंकर.
जिनाजितः=अजित जिन.

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો પણ [1]પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભે છે, કેમકે તેના ચારે ચરણોમા છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

* * * *

---

૧ આ પ્રકારના યમકથી વિભૂષિત એવુ એક આઠ પદ્યનું **શ્રીપાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર** **શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ** રચેલું છે. તે નીચે મુજબ છે—

"श्रीपार्श्व! पादानतनागराज!
प्रोत्सर्पदेम कफनागराज! ।
सतां हृतासत्परिणामराग
त्वा सस्तुम स्थैर्यगुणामरागम्" ॥ १ ॥–ઉપજાતિ

"હે શ્રીપાર્શ્વ! જેના ચરણોને પ્રણામ કર્યો છે નાગરાજે (ધરણેન્દ્રે) એવા હે નાથ! વધતા જતા એવા પાપરૂપી કફ પ્રતિ (તેનો વિનાશ કરવામાં) સુઠ સમાન! હે જન્મ-રહિત (જિનેશ્વર)! નાશ કર્યો છે સજ્જનોના દુષ્ટ પરિણતિવાળા રાગનો જેણે એવા તથા સ્થિરતારૂપી ગુણમા મેરૂસમાન એવા તને અમે સ્તવીએ છીએ"—૧

"ये मर्त्यदेवासुरमाननीय
पश्यन्ति ते श्रीभरमाननीयम् ।
समस्त्रिलोकीतिलकामितानि
सिध्यन्ति तेषामिह कामितानि" ॥ २ ॥–ઇન્દ્રવજ્રા

"હે ત્રૈલોક્યને વિષે તિલકસમાન (તીર્થંશ્વર)! માનવ, દેવ અને દાનવને માનનીય એવુ તેમજ વળી શોભાથી ભરપૂર એવા તારા મુખને જેઓ જુએ છે, તેમના અપરિમિત મનોરથો અત્ર સત્વર ફલીભૂત થાય છે"—૨

"दृशोर्द्वयं पद्मदलानुकार
नाविश्रयत् ते कमलानुकारम् ? ।
कुतोऽन्यथा त्वन्नतिदीक्षितेषु
सर्वश्रियां प्रेम तदीक्षितेषु ?" ॥ ३ ॥–ઉપજાતિ

"પદ્મના પત્રનુ અનુકરણ કરનારા એવા તારા નેત્ર-યુગલ શુ લક્ષ્મીનું અનુકરણ નથી કરતા? એમ નહિ હોય તો તારા પ્રણામને વિષે દીક્ષિત તેમજ તારા નેત્ર-યુગલ વડે જોવાએલા (અર્થાત્ તારા કૃપા-પાત્ર) એવા (મનુષ્યો) ને વિષે સમસ્ત સંપત્તિનો પ્રેમ ક્યાથી (હોય)?"—૩

"अभ्यर्हितं भव्यकदम्बकानां
हर्षप्रकर्षोल्लसदम्बकानाम् ।
सेवन्ति ये त्वा विधिवद्भवन्ते
निर्वाणसौख्य सुधवल्लभ ते" ॥ ४ ॥–ઇન્દ્રવજ્રા

"હર્ષના પ્રકર્ષને લઇને દેદીપ્યમાન છે નેત્રો જેનાં એવા ભવ્ય-સમુદાયોને પૂજ્ય (તેમજ પણ્ડિતોને પ્રિય) એવા તને જેઓ વિધિપૂર્વક ભજે છે, તેઓ પણ્ડિતોને પ્રિય એવુ મોક્ષનું સુખ પામે છે."

टीका

सकलतीर्थकृतां चरणान् वयं प्रणुमः । किंविधान् ? कृतवतः । किं ? शरणमाश्रयं शरणमपायं असुमतां। सुरकृताम्बुजगर्भमेव निवासस्थानं येषां ते सुर० । "स्थानाद्विभाषा (इ)" (सिद्ध० अ० ७, पा० २, सू० १७५) इति क (च) प्रत्ययः। रविसमान्-सूर्यसमान्। अघः पापमेव निद्रा तस्या अन्तका-विनाशकाः ॥ १ ॥

अन्वयः

वयं सकल-तीर्थकृतां असु-मतां शरण-आश्रयं कृतवतः, सुर-कृत-अम्बुज-गर्भ-निवासवतः, रवि-समान्, अघ-निद्रा-अन्तकान् चरणान् प्रणुमः ।

શબ્દાર્થ

કૃતવતઃ (મૂ૦ કૃતવત્)=કરેલા.
અસુ=પ્રાણ.
અસુમતાં (મૂ૦ અસુમત્)=પ્રાણીઓના.
શરણ=રક્ષણ, બચાવ.
આશ્રય=સંતતિ પ્રવાહ.
શરણાશ્રયં=શરણની સંતતિને.
તીર્થ=(૧) ચતુર્વિધ સંઘ, (૨) દ્વાદશાંગી (૩) પ્રથમ ગણધર.
કૃત્=કરનાર.
તીર્થકૃત્=તીર્થંકર, તીર્થપતિ.
સકલતીર્થકૃતાં=સર્વે તીર્થંકરોના.
ચરણાન્ (મૂ૦ ચરણ)=પગોને, ચરણોને.
વયં (મૂ૦ અસ્મદ્)=અમે.
કૃત (ધા૦ કૃ)=કરેલ, રચેલ.
અમ્બુજ=કમલ.
અમ્બુજગર્ભ=કમલમાં રહેલ ભાગ તે, કમલ.
ગર્ભ=મધ્ય ભાગ.
નિવાસ=સ્થાન.
સુરકૃતામ્બુજગર્ભનિવાસવતઃ=દેવ-રચિત કમલોને મધ્ય ભાગ છે સ્થાન જેનું એવા.
રવિ=સૂર્ય, સૂરજ.
રવિસમાન્=સૂર્યસમાન.
પ્રણુમઃ (ધા૦ ણુ)=સ્તુતિ કરીએ છીએ.
નિદ્રા=રાત્રિ, રાત.
અન્તક=અન્ત આણનારા, વિનાશ કરનારા.
અઘનિદ્રાન્તકાન્=પાપરૂપી રાત્રિનો અંત આણનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

"પ્રાણીઓના શરણની સંતતિને કરેલા (અર્થાત્ અનેક સત્ત્વ જીવો વડે આશ્રય લેવાયેલા) એવા, તથા દેવ-રચિત કમલનો મધ્ય ભાગ છે સ્થાન જેનું એવા, વળી સૂર્ય સમાન અને (અતએવ) પાપરૂપી રાત્રિનો અંત આણનારા એવા સમસ્ત તીર્થપતિઓનાં ચરણોને અમે સ્તવીએ છીએ"—૧

---

૧ જિનેશ્વરનાં ચરણોની નીચે દેવતાઓ કમલ સ્થાપે છે એ વાત સૂચવવામાં આવ્યું છે. આ વાતની ભક્તામર-સ્તોત્ર (શ્લો૦ ૩૨) પણ સાક્ષી પૂરે છે. આ હકીકત ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૨) પણ પ્રકાશ પાડે છે.

૨ સમસ્ત તીર્થપતિઓથી અત્ર ચોવીસીના ચોવીસ તીર્થંકરો સમજવા એ તો દેખીતી વાત છે. ક્યાં પણ આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી જોઈતી હોય તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના પૃ૦ ૩૩-૩૪ તથા ટૂંક-પાત કરો.

टीका

जिनभारती-वाग् अवतु । वः-युष्मान् । शुभवस्तूनां भावः शुभवस्तुता, कृता समस्तजगतः शुभवस्तुता यया सा तथाविधा । जितः कुवादिगणो यया सा । अस्तो-विक्षिप्तो भवः-संसारो यैः एतावता साधवस्तैः स्तुता इत्यर्थः । गाम्भीर्यशब्देन परिपूर्णं नभो यया । नरश्च मरुतश्च नृमरुत् तस्मै नृमरुते । रतीः-सुखानि । ददती-प्रयच्छन्ती । या वाग् ॥७॥

अन्वयः

कृत-समस्त-जगत्-शुभ-वस्तुता, जित-कु-वादिन्-गणा, अस्त-भव-स्तुता, परिपूर्ण-नभाः, नृ-मरुते रतीः ददती जिन-भारती व. अवतु ।

શબ્દાર્થ

समस्त=અખિલ, સપૂર્ણ
जगत्=દુનિયા.
शुभ=શુભ
वस्तु=પદાર્થ
कृतसमस्तजगच्छुभवस्तुता=કર્યું છે અખિલ વિશ્વને શુભ વસ્તુના ભાવવાળુ જેણે એવી
जित (धा० जि)=જીતેલા, પરાજિત કરેલા
गण=સમુદાય, સમૂહ
जितकुवादिगणा=પરાજય કર્યો છે કુવાદીઓના સમુદાયનો જેણે એવી
स्तुत (धा० स्तु)=સ્તુતિ કરાયેલ
अस्तभवस्तुता=પરાસ્ત કર્યો છે સસાર જેમણે એવા વડે સ્તુતિ કરાયેલી
अवतु (धा० अव्)=બચાવો, રક્ષણ કરો
वः (मू० युष्मद्)=તમને
परिपूर्ण (धा० पॄ)=પૂરી દીધેલ
नभस्=આકાશ, ગગન
परिपूर्णनभाः=પૂરી નાખ્યુ છે ગગન જેણે એવી
रतीः (मू० रति)=સુખોને
नृ=મનુષ્ય, માનવ
मरुत्=દેવ, અમર
नृमरुते=માનવ અને અમરને
ददती (धा० दा)=આપનારી.
भारती=વાણી, દેશના
जिनभारती=જિન-વાણી, જિનેશ્વરની દેશના.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની પ્રશંસા—

"કર્યું છે અખિલ વિશ્વને શુભ વસ્તુના ભાવમય જેણે એવી, તેમજ જીત્યો છે કુવાદીઓના સમુદાયને જેણે એવી, તથા વળી નષ્ટ કર્યો છે (ચોર્યાસી લાખ [1]યોનિરૂપ) સંસાર જેણે એવા (મુનિવરો) વડે સ્તુતિ કરાયેલી, અને વળી (ગાંભીર્યાદિક ગુણે કરીને) પૂરી નાંખ્યું છે ગગન જેણે એવી, તેમજ માનવ તથા દેવને સુખો અર્પણ કરનારી એવી જિન-વાણી (હે ભવ્યો!) તમારૂ રક્ષણ કરો."—૭

✻ ✻ ✻ ✻

---

૧ આ સબધમાં જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ૦ ૩૦૧-૩૦૨).

जिनवाणी–प्रशंसा—

कृतसमस्तजगच्छुभवस्तुता
जितकुवादिगणाऽस्तभवस्तुता ।
अवतु वः परिपूर्णनभा रसी
नृभरुते ददती जिनभारती ॥ ७ ॥

—द्रुत०

" [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] " ॥ ५ ॥—[illegible]

"(અર્હંતની વાણી) રતિના મદને દૂર કરનારી એવી સુરાંગનાઓ પોતાના દેહની [illegible] [illegible] [illegible] લીન એવા, તેમજ [illegible] [illegible] અને [illegible] એવી [illegible] સ્વામી એવા તારા [illegible] [illegible] કરી શકી નહિ."—૫

" प्रभो ! [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ! [illegible] ॥ ६ ॥—[illegible]

"હે નાથ ! હે પૃથ્વી–પતિઓના તેમજ [illegible] પૂજ્ય ! [illegible] મહિરૂપ એવા, વળી [illegible] [illegible] સમૂહ વડે શોભતાં, તેમજ વળી [illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] એવાં તારાં [illegible] અમે પ્રેમપૂર્વક સ્તુતિ કરીએ છીએ."—૬

" [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ! [illegible] ! " ॥ ७ ॥—वसन्ततिलका।

"[illegible] વડે [illegible] પ્રકારે [illegible] ([illegible]) [illegible] એવી, [illegible] વડે નહિ [illegible] કરાયેલી (અર્થાત્ [illegible]) એવી, તેમજ નિપુણતા વડે મનોહર એવી [illegible]–નારી (મુક્તિ–પુરી) ને ([illegible]) [illegible], [illegible], [illegible] અને ધ્યાન કર્યા વિના પણ હે વીતરાગ ! તારા [illegible] વિષે [illegible] [illegible] [illegible] પામતો નથી ?"—૭

" [illegible] ! [illegible]
[illegible] ! ।
[illegible] ! [illegible]
[illegible] " ॥ ८ ॥—[illegible]

"હે નાગેન્દ્ર વડે નિરંતર [illegible] [illegible] છે એવી [illegible] એવા હે ([illegible]) ! હે પાર્શ્વનાથ ! [illegible] ઉત્પત્તિનો [illegible] છે એવા [illegible] એવા હે ([illegible]) ! જે નર [illegible] તારા ([illegible]) [illegible] કરે છે તેમની નવીન (અર્થાત્ [illegible]) એવી તેમજ દેવોના [illegible] [illegible] [illegible]) એવી [illegible] [illegible] [illegible] છે."—૮

તે, રક્ત છે જેની સારી ફેણોમાં એવા સર્પો વડે સુશોભિત એવી, તેમજ વળી શત્રુઓના સૈન્યનો સહાર કરવામાં કોઇથી પણ ગાંજી ન જાય એવી (તે) ધરણેન્દ્રની અગ્ર-મહિષીને (હે મુમુક્ષુ જનો!) તમે સ્મરો"—૮

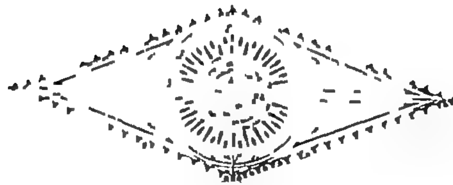
સ્પષ્ટીકરણ

ધરણેન્દ્ર—

જૈન શાસ્ત્રમાં દેવોના (૧) **ભુવનપતિ**, (૨) **વ્યંતર**, (૩) **જ્યોતિષ્ક** અને (૪) **વૈમાનિક** એમ ચાર પ્રકારો બતાવ્યા છે તેમા વળી **ભુવનપતિ**ના (૧) અસુર-કુમાર, (૨) નાગ-કુમાર, (૩) વિદ્યુત્-કુમાર, (૪) સુપર્ણ-કુમાર, (૫) અગ્નિ-કુમાર, (૬) વાયુ-કુમાર, (૭) મેઘ-કુમાર, (૮) ઉદધિ-કુમાર, (૯) દ્વીપ-કુમાર અને (૧૦) દિક્-કુમાર એમ દશ ભેદો છે. આ ભેદોમાના **નાગકુમાર** દેવોના બે ઇન્દ્રો છે અને તેમને **ધરણ** અને **ભૂતાનંદ**ના નામથી ઓળખવામા આવે છે આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે **ધરણેન્દ્ર** એ નાગકુમાર દેવોના ઇન્દ્રનું નામ છે. આ ઇન્દ્ર દક્ષિણ દિશાનો સ્વામી છે. આ ઇન્દ્રને છ અગ્ર-મહિષીઓ છે. તેના નામોના સબંધમા **સ્થાનાંગ-સૂત્ર** (પત્રાક ૩૬૧)મા કહ્યુ છે કે—

"[1]धरणस्स णं नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो छ अग्गमहिसीओ पं० तं०—(१) अला, (२) सक्का, (३) सतेरा, (४) सोतामणी, (५) इंदा, (६) घणविज्जुया"

અર્થાત્ નાગકુમારના ઇન્દ્ર ધરણેન્દ્રની (૧) અલા, (૨) શક્રા, (૩) સતેરા, (૪) સૌદામિની, (૫) ઇન્દ્રા અને (૬) ઘનવિદ્યુતા એમ છ પટ્ટરાણીઓ છે.

---

१ "धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराज्ञः षड् अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—(१) अला, (२) शक्रा, (३) सतेरा, (४) सौदामिनी, (५) इन्द्रा, (६) घनविद्युता"।

धरणपद्ममहिष्याः स्तुतिः—

सुफणरत्नसरीसृपराजितां
 रिपुबलप्रहतावपराजिताम् ।
स्मरत तां धरणाग्रिमयोषितं
 जिनगृहेषु ययाऽश्रमयोषितम् ॥ ८ ॥

—द्रुत०

टीका

धरणाग्रिमयोषितं–पद्ममहिषीं स्मरत । किंभूतां ? सुफणेषु रत्नानि येषां ते तथाविधाः सरीसृपाः–सर्पास्तैः राजिताम् । रिपुबलप्रहतौ अपराजिताम् । जिनालयेषु यया अश्रम–रहितया उषितं–निवसितम् ॥ ८ ॥

अन्वयः

यया अ-श्रमया जिन-गृहेषु उषितं तां सु-फण-रत्न-सरीसृप-राजितां, रिपु-बल-प्रहतौ अ-पराजितां (अथवा अपर-अजितां) 'धरण'-अग्रिम-योषितं स्मरत ।

શબ્દાર્થ

सु=શોભાયમાન, મનોહર.
फण=ફેણ.
रत्न=રત્ન, મણિ.
सरीसृप=સર્પ, સાપ.
राजित (धा० राज्)=શોભાયમાન, સુશોભિત.
सुफणरत्नसरीसृपराजितां=જેની સારી ફેણોમાં રત્ન છે એવા સર્પો વડે સુશોભિત.
रिपु=શત્રુ, દુશ્મન.
बल=સૈન્ય.
प्रहति=નાશ.
रिपुबलप्रहतौ=શત્રુના સૈન્યનો નાશ કરવામાં.
पराजित (धा० जि)=હારી ગયેલ.
अपर=અન્ય.
अजित=નહિ જીતાયેલ.
अपराजितां=(૧) નહિ હારેલી; (૨) અન્ય વડે નહિ જીતાયેલી.
स्मरत (धा० स्मृ)=તમે સ્મરણ કરો.
तां (मू० तद्)=તેને.
धरण=ધરણેન્દ્ર, નાગ-પતિ.
अग्रिम=પ્રથમ, મુખ્ય.
योषित्=સ્ત્રી, પત્ની.
धरणाग्रिमयोषितं=ધરણેન્દ્રની પટરાણીને.
गृह=ઘર.
जिनगृहेषु=જિનાલયોને વિષે.
यया (मू० यद्)=જેના વડે.
श्रम=પરિશ્રમ, થાક.
अश्रमया=અવિદ્યમાન છે પરિશ્રમ જેને વિષે એવી, થાક-રહિત.
उषितं (धा० वस्)=રહેવાયું, નિવાસ કરાયો.

શ્લોકાર્થ

ધરણેન્દ્રની પટરાણીની સ્તુતિ—

"અવિદ્યમાન છે પરિશ્રમ જેને વિષે એવા જેનાથી જિનાલયોમાં નિવાસ કરાયો,

वन्दिता (धा० वन्द्)=વન્દન કરાયેલી
यदीय=જેની.
जननी=માતા.
यदीयजननीं=જેની માતાને
प्रति=ને
प्रणुत (धा० नु)=તમે સ્તુતિ કરો.
तं (मू० तद्)=તેને
ईश=સ્વામી, પ્રભુ
जिनेशं=તીર્થપતિને, જિનેશ્વરને
भवं (मू० भव)=સંસારને.
निहन्तुं (धा० हन्)=નાશ કરવાને.
मनस्=મન
निहन्तुमनसः=નાશ કરવાના મનવાળા.
सदा=સર્વદા, હમેશાં.
अनुपम=અસાધારણ, નિરૂપમ
वैभव=સંપત્તિ.
अनुपमवैभवं=નિરૂપમ છે સંપત્તિ જેની એવાને.
शंभव (मू० शंभव)=શંભવ(નાથ)ને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ—

"'હે ત્રૈલોક્યના મુકુટ(સમાન પુત્ર)ને (કુક્ષિમાં) ધારણ કરનારી દેવી! તને નમસ્કાર હોજો' એવી સ્તુતિ કરવામાં તત્પર એવી, તેમજ (દેવ અને દાનવ વડે) વન્દન કરાયેલી એવી સુરપતિઓની શ્રેણિ જેની માતા પ્રતિ બન્દિ-ભાવને ધારણ કરતી હવી, તે અસાધારણ સંપત્તિવાળા (તૃતીય) જિનેશ્વર 'શંભવ(નાથ)ની (હે ભવ્ય-જનો!) સંસારનો નાશ કરવાના મનવાળા (થયા થકા) તમે સ્તુતિ કરો."—૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ કાવ્યની પદ્ધતિ-અનુસાર આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ 'પૃથ્વી' નામના સમવૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે એનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે—

" द्वितीयमलिकुन्तले ! यदि षष्ठमष्टमं द्वादशं
चतुर्दशमथ प्रिये ! गुरु गभीरनाभिह्रदे ।
सपञ्चदशमान्तिकं तदनु यत्र कान्ते ! यति-
र्गिरीन्द्रफणिभृत्कुलैर्भवति सुभ्रु ! 'पृथ्वी' हि सा ॥"

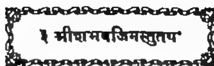
—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૪૦

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હે ભ્રમરના સમાન (કૃષ્ણ) કેશવાળી (કામિની)! જે વૃત્તનો બીજો અક્ષર તેમજ હે પ્રિયા! જેના છઠ્ઠા, આઠમા, બારમા તથા ચૌદમા અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને વળી હે ઊંડી નાભિરૂપ હ્રદવાળી (લલના)! આ ઉપરાંત જેના પંદરમા અને છેવટના અર્થાત્ સત્તરમા અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને હે કાન્તા! જે વૃત્તમાં આઠમા અને ત્યાર પછીના નવ અક્ષરો બાદ વિરામ-સ્થાન હોય, તે વૃત્ત હે સુભ્રુ! 'પૃથ્વી' છે.

આ સત્તર અક્ષરના વૃત્તમાં ज, स, ज, स અને य એમ પાંચ ગણો છે, જ્યારે છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે એટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ પાદ પ્રતિ નજર કરીએ.

---

૧ શ્રીશંભવનાથનું ટૂંક ચરિત્ર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૯) ઉપરથી જોઇ શકાશે.

१ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

अथ श्रीधर्मनाथस्य स्तुतिः—

नमो भुवनशेखरं दधति! देवि! ते वन्दिता-
मितिस्तुतिपराऽगमत् त्रिदशपावली यन्दिता।
यदीयजननीं प्रति प्रणुत तं जिनेशं भव
निहन्तुमनसः सदाऽनुपमवैभवं 'शंभवम्' ॥ १ ॥

—पृथ्वी (८,१)

टीका

यदीयजननीं प्रति त्रिदशपावली-इन्द्रावली नम्रेभावो-वन्दिता तां वन्दितां अगमत्-गतवती इतिस्तुतिपरा सती हे भुवनमुकुटं पुत्रं दधति-धारयमाणे! हे देवि! ते-तुभ्यं नमोऽस्तु। इन्द्रावली किंभूता? वन्दिता। कैः? देवादिभिः इति गम्यते। तं जिनेशं भव निहन्तुमनसः जनाः प्रणुत यूयं निरुपमभूतिम् ॥ १ ॥

अन्वयः

(हे) भुवन-शेखरं दधति! देवि! ते नमः इति-स्तुति-परा वन्दिता त्रिदश-प-आवली यदीय-जननीं प्रति वन्दितां अगमत्, तं अनुपम-वैभवं जिनं ईशं 'शंभवं' भवं निहन्तु मनसः प्रणुत।

શબ્દાર્થ

नमस्=નમસ્કાર હો.
शेखर=મુકુટ.
भुवनशेखरं=ત્રૈલોક્યના મુકુટસમાનને.
दधति! (मू० दधती)=હે ધારણ કરનારી!
देवि! (मू० देवी)=હે દેવી!
ते (मू० युष्मद्)=તને.
वन्दितां (मू० वन्दिता)=વન્દીયેલીને.
इति=એ પ્રમાણે.
स्तुति=સ્તુતિ, સ્તવન.
परा=તત્પર.
इतिस्तुतिपरा=એવા પ્રકારની સ્તુતિમાં તત્પર.
अगमत् (धा० गम्)=પ્રાપ્ત થતી હતી.
त्रिदश=દેવ, સુર.
त्रिदशप=દેવેન્દ્ર, સુરપતિ.
आवली=શ્રેણિ.
त्रिदशपावली=સુરેન્દ્રોની શ્રેણિ.

१ संबोधनार्थे वा।

सुरैः (मू० सुर)=દેવો વડે.
कृतं (मू० कृत)=કરેલ
अवेक्ष्य (धा० ईक्ष्)=જોઈને
यं (मू० यद्)=જેને.
मुमुदिरे (धा० मुद्)=હર્ષિત થયા, હર્ષ પામ્યા
अति=અતિશય.
भव्य=ભવ્ય, મોક્ષે જનાર
अतिभव्याः=અતિશય ભવ્ય, અલ્પસંસારી
न=નહિ.
के (मू० किम्)=કોણ.
त्रितय=ત્રણનો સમુદાય
पावन=પવિત્ર કરનાર
जगत्रितयपावनः=ત્રણે લોકને પવિત્ર કરનારા.
अभिषेक=અભિષેક
जिनवराभिषेकः=જિનેશ્વરોનો અભિષેક.
मलं (मू० मल)=મલને.
सः (मू० तद्)=તે
विधुनोतु (धा० धा)=નષ્ટ કરો, દૂર કરો.
मय=પ્રચુરતાવાચક શબ્દ
अशुभमयं (मू० अशुभमय)=અશુચિથી ભરપૂર
घन=નિબિડ, ગહન
कोमल=મૃદુ, કોમળ
घनाकोमलं=નિબિડ તેમજ કઠણ.

શ્લોકાર્થ

સકલ જિનેશ્વરોના જન્માભિષેક—

"વાગી રહી છે અનેક દિવ્ય દુંદુભિઓ જ્યાં એવા [1]મેરૂ ગિરિરાજના શિખર ઉપર દેવતાઓ દ્વારા કરાયેલ જે ([2]અભિષેક)ને જોઇને કયા સુભવ્ય જીવો ખુશી ન થયા? (અર્થાત્ સર્વે પ્રમુદિત થયા) તે ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરનારો જિનેશ્વરનો અભિષેક આપણા અશુચિથી ભરપૂર, ગહન તેમજ કઠણ એવા (અષ્ટ [3]કર્મરૂપી) મલનો સદા નાશ કરો."—૧૦

* * * *

श्रीसिद्धान्तपरिचयः—

अपेतनिधनं धनं बुधजनस्य शान्तापदं
प्रमाणनयसंकुलं भृशमसदृशां तापदम् ।
जना ! जिनवरागमं भजत तं महासम्पदं
यदीप्सथ सुखात्मकं विगतकामहासं पदम् ॥ ११ ॥

—पृथ्वी

---

૧ મેરૂ પર્વતની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૩૩)

૨ જન્મ-અભિષેક એ તીર્થંકરના પાંચ કલ્યાણકો પૈકી 'જન્મ-કલ્યાણક' સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એની સ્થૂલ રૂપરેખા સારૂ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૩૦-૩૩)

૩ કર્મનું યત્કિંચિત્ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૬-૭) માં આલેખેલું છે

[illegible]

ज स ज स य लग

આથી કરીને તો 'પૃથ્વી' નું નીચે મુજબનું લક્ષણ સાર્થક થાય છે—

"जसौ जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुः"

પદ્-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં [illegible] સમાન છે ([illegible]). આ પછીનું પદ્ય પણ આવી [illegible] છે

* * * *

सकलजिनवराणां जन्माभिषेकः—

सुमेरुगिरिमूर्धनि ध्वनदनेकदिव्यानके
सुरैः कृतमवेक्ष्य यं मुमुदिरेऽतिभव्या न के ।
जगत्त्रितयपावनो जिनवराभिषेको मलं
सदा स विधुनोतु नोऽशुभमयं घनाकोमलम् ॥ १० ॥

—पृथ्वी

टीका

ध्वनन्ति—शब्दायमानानि अनेकानि (च) दिव्यानकानि—दिव्यपटहा यस्मिन् । अतीव भव्याः के न प्रमुदिताः ? । नः—अस्माकं मलं—पापरूपं कर्म विधुनोतु—अपनयतु । घनं च तद् अकोमलं च कठिनमित्यर्थः ॥ १० ॥

अन्वयः

ध्वनद् अनेक-दिव्य आनके सुमेरु-गिरि मूर्धनि सुरैः कृतं यं (जिन-अभिषेकं) अवेक्ष्य के अति-भव्याः न मुमुदिरे ? सः जगत्-त्रितय-पावनः जिन-वर-अभिषेकः नः अ-शुभ-मयं, घन-अ-कोमलं मलं सदा विधुनोतु ।

શબ્દાર્થ

सुमेरु=મેરુ.
गिरि=પર્વત.
मूर्धन्=ટોચ, શિખર.
सुमेरुगिरिमूर्धनि=મેરુ પર્વતની ટોચ ઉપર.
ध्वनत् (मू० ध्वन्)=અવાજ કરતા.

अनेक=અનેક.
दिव्य=દિવ્ય, સ્વર્ગીય.
आनक=દુંદુભિ, ઢક્કા-વિશેષ.
ध्वनदनेकदिव्यानके=અવાજ કરી રહ્યાં છે અનેક દિવ્ય દુંદુભિ જ્યાં એવા.

---

૧ સરખાવો—

"[illegible] ।
[illegible] ॥"

टीका

जिनवरागमं भजत पूजयत । अपेतं-गतं निधनं-पर्यन्तो यस्य । शान्ता आपदो येन तम् । प्रमाणानि-प्रत्यक्षादीनि नया-नैगमाद्यास्तैः संकुलम् । असत्यः-अशोभना दृशो येषां ते तथाविधानां तापदम् । महान्तः सम्भवो यस्मिन्नागमे तम् । यदि ईप्सथ सुखरूपं पदम् । किंभूतं ? विगतः कामहासो यस्मिन् पदे तत् ॥ ११ ॥

अन्वयः

(हे) जनाः ! यदि सुख-आत्मकं विगत-काम-हासं पदं ईप्सथ (तर्हि) अपेत-निधनं बुधजनस्य धनं शान्त-आपदं प्रमाण-नय-संकुलं असत्-दृशां तापदं महत्-सम्भवं तं जिनवर-आगमं भजत ।

શબ્દાર્થ

अपेत (धा० इ)=દૂર થયેલ, નાશ થયેલ.
निधन=અંત, નાશ.
अपेतनिधनं=દૂર થયો છે અંત જેનો એવા.
धन (न० धन)=ધન, દોલત
बुध=ડાહ્યો માણસ, પંડિત.
जन=લોક
बुधजनस्य=પંડિત પુરુષોના.
शान्त (धा० शम्)=શાન્ત થયેલ, નાશ પામેલ.
आपद्=દુઃખ.
शान्तापदं=શાન્ત થયાં છે આપત્તિઓ જે દ્વારા એવા,
નાશ થયા છે દુઃખો જેથી એવા.
प्रमाण=પ્રમાણ, યથાર્થ જ્ઞાન.
नय=અનેકમાંથી એક અભિપ્રાય, નય.
संकुल=મિશ્રિત, વ્યાપ્ત.
प्रमाणनयसंकुलं=પ્રમાણ અને નયો વડે વ્યાપ્ત.
[illegible]=અનન્ત.
असत्=દુષ્ટ.
दृश्=દૃષ્ટિ.
असद्दृशां=મિથ્યાદૃષ્ટિઓના.
ताप=સંતાપ.
द=આપનું.
तापदं (मू० तापद)=સંતાપ કરનારા.
जनाः ! (मू० जन)=હે મનુષ્યો !
आगम=સિદ્ધાન્ત.
जिनवरागमं=જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને.
भजत (धा० भज्)=ભજો.
महत्=મહાન્, મોટું.
सम्भव्=ઉત્પત્તિ, સંભવ.
महासम्भवं=મહાસંભવ છે જેને વિષે એવા.
यदि=જો.
ईप्सथ (धा० आप्)=તમે મેળવવા ઇચ્છો છો.
सुख=સુખ.
आत्मक=સ્વરૂપ, સ્વરૂપ.
सुखात्मकं=સુખરૂપ.
विगत (धा० गम्)=નાશ થયેલ.
काम=કંદર્પ, મદન, અનંગ.
हास=હાસ્ય.
विगतकामहासं=નાશ થયાં છે કામ અને હાસ્ય
જ્યાં એવા.
पदं (मू० पद)=સ્થાનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તનો પરિચય—

"હે માનવો ! જો તમે સુખરૂપ તેમજ વિશેષતઃ [illegible] કે અનંગ અને હાસ્ય જ્યાંથી ગયા (અર્થાત્ વિષય-વાસના અને હાસ્યથી રહિત [illegible]) (મોક્ષરૂપી)

પદની અભિલાષા રાખતા હો, તો તો નષ્ટ થયો છે નાશ જેનો (અર્થાત્ અવિનાશી) એવા, વળી પણ્ડિત પુરૂષોના ધનરૂપ, તથા વળી શાન્ત થઇ છે આપત્તિઓ જે દ્વારા એવા, તેમજ (પ્રત્યક્ષાદિક) [1]પ્રમાણો અને (નૈગમાદિ) [2]નયો વડે વ્યાપ્ત એવા, તેમજ વળી [3]મિથ્યાદૃષ્ટિઓને અત્યંત સંતાપ-કારક અને સમ્યગ્દૃષ્ટિઓને મહાસંપત્તિયુક્ત એવા તે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને તમે ભજો."—૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં પ્રથમના બે ચરણોમાંના છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમા તો છેવટના પાચ પાચ અક્ષરો સમાન છે તેરમુ પદ્ય પણ આવા પ્રકારના યમકથી વિભૂષિત છે, પરતુ અત્ર વિશેષતા એ છે કે આ પદ્યના ચારે ચરણોમાં છેવટના બે બે અક્ષરો સમાન છે

* * * *

रोहिणीदेव्याः स्तुतिः—

शराक्षधनुशङ्खभृन्निजयशोवलक्षा मता
कृताखिलजगज्जनाहितमहाबलक्षामता ।
विनीतजनताविपद्द्विपसमृद्ध्यभिद्रोहिणी
ममास्तु सुरभिस्थिता रिपुमहीध्रभिद् 'रोहिणी' ॥१२॥३॥

—पृथ्वी

टीका

सुरभिस्थिता रोहिणी देवता रिपुपर्वतविदारिका ममास्तु । किंविशिष्टा ? शराक्षं धनुशब्द उकारान्तोऽप्यस्ति शङ्खान् बिभर्तीति । निजयश इव वलक्षा । मता-अभीष्टा । समस्तजगतां अहिता-वैरिणः तेषां महाबलानि तेषां कृता क्षामता यया सा । विनीतजनताया विपद एव हस्तिनस्तेषां समृद्धिघातका ॥ १२ ॥

अन्वयः

शर-अक्ष-धनु-शङ्ख-भृत्, निज-यशस्-वलक्षा, मता, कृत-अखिल-जगत्-जन-अहित-महत्-बल-क्षामता, विनीत-जनता-विपद्-द्विप-समृद्धि-अभिद्रोहिणी सुरभि-स्थिता 'रोहिणी' मम रिपु-महीध्र-भिद् अस्तु ।

---

૧ પ્રમાણસબધી સ્થૂલ માહિતી ન્યાયવિશારદ ન્યાયતીર્થ મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજીકૃત ન્યાયકુસુમાંજલિના તૃતીય સ્તબકમાથી મળી શકશે

૨ આ નયોના ટુંક સ્વરૂપ સારૂ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૮-૨૨)

૩ મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના ભવ્ય અને અભવ્ય એમ બે મુખ્ય ભેદો છે આ સબધમા વિશેષ માહિતી માટે જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના ૩૨ મા સૂત્ર ઉપરની ટીકા

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

'પુણ્ય બીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી' એ **રોહિણી** શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. **રોહિણી** દેવી એ સોળ [1]વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે. તેને ચાર હાથ છે તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને બાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે વળી તે કુન્દ, પુષ્પ, હિમ ઇત્યાદિકના જેવી શ્વેતવર્ણી છે અને ગાય એ એનુ વાહન છે. આ હકીકત **નિર્વાણ-કલિકા** ઉપરથી જોઇ શકાય છે, કેમકે ત્યા કહ્યુ છે કે—

"तत्राद्या रोहिणीं धवलवर्णां सुरभिवाहनां चतुर्भुजामक्षसूत्रवाणान्वितदक्षिणपाणिं शङ्खधनुर्युक्तवामपाणिं चेति."

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.—

"शङ्खाक्षमालाशरचापशालि-
चतुष्करा कुन्दतुषारगौरा ।
गोगामिनी गीतवरप्रभावा
श्री'रोहिणी' सिद्धिमिमां ददातु ॥"

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧

૧ જે દેવીમા વિદ્યાની પ્રધાનતા હોય તેને વિદ્યાદેવી કહેવામા આવે છે આવી વિદ્યાદેવીઓ એકંદર સોળ છે—(૧) રોહિણી, (૨) પ્રજ્ઞપ્તિ, (૩) વજ્રશૃંખલા, (૪) વજ્રાંકુશી, (૫) ચક્રેશ્વરી, (૬) નરદત્તા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરી, (૧૦) ગાંધારી, (૧૧) મહાજ્વાલા, (૧૨) માનવી, (૧૩) વૈરોટ્યા, (૧૪) અચ્છુપ્તા, (૧૫) માનસી અને (૧૬) મહામાનસી.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

'પુણ્ય બીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી' એ રોહિણી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ [1]વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને બાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે કુન્દ, પુષ્પ, હિમ ઇત્યાદિકના જેવી શ્વેતવર્ણી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે આ હકીકત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"तत्राद्या रोहिणीं धवलवर्णां सुरभिवाहनां चतुर्भुजामक्षसूत्रबाणान्वितदक्षिणपाणिं शङ्खधनुर्युक्तवामपाणिं चेति."

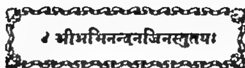
આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે—

"शङ्खाक्षमालाशरचापशालि-
चतुष्करा कुन्दतुषारगौरा ।
गोगामिनी गीतवरप्रभावा
श्री'रोहिणी' सिद्धिमिमां ददातु ॥"

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧.

[1] જે દેવીમાં વિદ્યાની પ્રધાનતા હોય તેને વિદ્યાદેવી કહેવામાં આવે છે આવી વિદ્યાદેવીઓ એકંદર સોળ છે—(૧) રોહિણી, (૨) પ્રજ્ઞપ્તિ, (૩) વજ્રશૃંખલા, (૪) વજ્રાંકુશી, (૫) ચક્રેશ્વરી, (૬) નરદત્તા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરી, (૧૦) ગાંધારી, (૧૧) મહાજ્વાલા, (૧૨) માનવી, (૧૩) વૈરોટ્યા, (૧૪) અચ્છુપ્તા, (૧૫) માનસી અને (૧૬) મહામાનસી.

अथ श्रीअभिनन्दननाथस्य स्तुतिः—

अभयीकृतभीतिमज्जनः
सुरपकृतातुलभूतिमज्जन ।
यो भव्यमनोऽभिनन्दन
शिवदः सोऽस्तु जिनो'ऽभिनन्दन' ॥ १३ ॥

—वैतालीयम्

टीका

अभयीकृतो भीतिमज्जनो येन सः । सुरपैः—इन्द्रैः कृतं अतुलभूत्या मज्जनं यस्य स तथाविधः ॥ १३ ॥

अन्वयः

यः भव्य-मनस्-अभिनन्दनः, सः अभयीकृत भीतिमत्-जनः, सुर-प-कृत-अतुल भूति-मज्जन 'अभिनन्दनः' जिनः शिव-दः अस्तु ।

શબ્દાર્થ

यः=જે.
अभयीकृत=નિર્ભય કરેલ.
भीति=ભય.
भीतिमत्=ભયભીત, બીધેલ.
अभयीकृतभीतिमज्जन=નિર્ભય કર્યા છે ભયભીત મનુષ્યોને જેણે એવા.
सुरप=સુરપતિ, ઇન્દ્ર.
अतुल=અનુપમ.
भूति=સંપત્તિ.
मज्जन=અભિષેક, સ્નાન.
सुरपकृतातुलभूतिमज्जन=સુરપતિઓએ કર્યો છે અસાધારણ સંપત્તિપૂર્વક અભિષેક જેનો એવા.
यः (मू॰ यद्)=જે.
अभिनन्दन=આનંદ આપનાર.
भव्यमनोऽभिनन्दन=ભવ્ય (જીવો)ના ચિત્તને (આનંદ) કરનાર.
शिव=(૧) મુક્તિ, નિર્વાણ; (૨) કલ્યાણ, સુખ.
शिवद=(૧) મુક્તિ આપનાર; (૨) કલ્યાણકારી.
जिनः (मू॰ जिन)=તીર્થંકર.
अभिनन्दनः (मू॰ अभिनन्दन)=અભિનન્દન (નાથ), ચતુર્થ તીર્થંકર.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅભિનન્દનનાથની સ્તુતિ—

"જે ભવ્ય (જીવો)ના ચિત્તને આનંદ આપનારા છે, તે [1]અભિનન્દન જિન કે જેણે ભયભીત મનુષ્યોને નિર્ભય કર્યા છે, તેમજ જેનો, સુરપતિઓએ અપૂર્વ સપત્તિપૂર્વક જલાભિષેક કર્યો હતો, તે (જિનેશ્વર) મોક્ષદાયક [અથવા સુખકારી] થાઓ."—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પદ્ય-ચમત્કારમા ૧૧મા પદ્યને મળતું આવતું તેમજ ચારે ચરણોના અંત્ય અક્ષરની સમાનતારૂપ વિશિષ્ટતાથી યુક્ત આ પદ્ય (તેમજ ત્યાર પછીના સાત પદ્યો પણ) **વૈતાલીય** નામના છંદમા રચાયેલ છે આ છન્દનું લક્ષણ વૃત્તરત્નાકરમાં નીચે મુજબ આપ્યુ છે—

"षड् विषमेऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्नो निरन्तरा. ।
न समाऽत्र पराश्रिता कला वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः ॥"

અર્થાત્ જે પદ્યના પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં છ છ માત્રા હોવા ઉપરાત ત્યાર પછી રગણ અને ત્યાર પછીના બે અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ હોય અને બાકીના બે ચરણોમા આઠ આઠ માત્રા હોવા ઉપરાત ઉપર કહ્યા મુજબ રગણ અને હ્રસ્વ અને દીર્ઘ એવા ઉપાન્ત્ય અને અન્ત્ય અક્ષરો હોય, તે પદ્ય 'વૈતાલીય' છન્દમા રચાયેલુ સમજવુ વિશેષમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોમા સમસ્ત અક્ષરો લઘુ હોવા ન જોઇએ તેમજ સમ સખ્યાવાળી એટલે બીજી, ચોથી, છઠ્ઠી અને આઠમી કલા ત્રીજી, પાચમી અને સાતમીની સાથે મળેલ ન જોઇએ. વૈતાલીય છન્દનુ લક્ષણ યથાર્થ રીતે સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનાં પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણો તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરીએ

	I I S I I – ◡ – ◡ –
પ્રથમ ચરણ	अ भ यी कृ त । भी ति मज् । ज न.
	१ १ २ १ १ र ल ग

	I I I I S I I – ◡ – ◡ –
દ્વિતીય ચરણ	सु र प कृ ता तु ल । भू ति मज् । ज न.
	१ १ १ १ २ १ १ र ल ग

* * * *

तीर्थपतीनां नुतिः—

रक्षन्त्यचरं त्रसं च ये
कृतचरणाः शतपत्रसञ्चये ।
अपवर्गोपायशोधनाः
ते वः पान्तु जिना यशोधनाः ॥ १४ ॥

—वैता०

---

૧ આ ચતુર્થ તીર્થંકર અભિનન્દનનાથના ચરિત્ર ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૬૪) થોડે ઘણે અંશે પ્રકાશ પાડે છે.

टीका

ये जिना रक्षन्ति । अचरं-स्थावरं त्रसं च प्राणिनम् । कमलसञ्चये कृताचरणा यैस्ते तथाविधाः । मोक्षोपायशोधनाः । घना एव धना येषां ते घनोधनाः ॥ १४ ॥

अन्वयः

ये अ-चरं चरं च रक्षन्ति, ते शत-पत्र सञ्चये कृत-चरणाः, अपवर्ग-उपाय-शोधनाः, घनाः, घनाः जिनाः वः पान्तु ।

શબ્દાર્થ

रक्षन्ति (धा० रक्ष्)=રક્ષણ કરે છે.
चर=ચાલતું ચાલતું.
अचरं (मू० अचर्)=સ્થાવર એકેન્દ્રિય.
चरं (मू० चर)=ત્રસ હાલી ચાલી શકે તે દ્વીન્દ્રિયાદિક.
च=અને, તથા.
ये (मू० यद्)=જેઓ.
चरण=પદ, પગ.
कृतचरणाः=સ્થાપન કર્યા છે ચરણોને જેમણે એવા.
शत=સો.
पत्र=પત્ર, પાંખડી.
शतपत्र=સો પાંખડીવાળું કમળ, શતપત્ર.
सञ्चय=સમૂહ.
शतपत्रसञ्चये=શતપત્રના સમૂહ ઉપર.
उपाय=સાધન.
शोधन=શોધ કરનાર.
अपवर्गोपायशोधनाः=મોક્ષના સાધનની શોધ કરનાર.
पान्तु (धा० पा)=રક્ષણ કરો, બચાવો.
जिनाः (मू० जिन)=તીર્થંકરો.
घन=પુષ્કળ.
घनोधनाः=કીર્તિ છે ધન જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

તીર્થંકરોની સ્તુતિ—

"જેઓ સ્થાવર તેમજ ત્રસ (જીવો)ની રક્ષા કરે છે, તે, શતપત્રના સમૂહ ઉપર ચરણને સ્થાપન કરનારા, મોક્ષ (માર્ગ)નાં સાધનની શોધ કરનારા તેમજ કીર્તિરૂપી ધનવાળા એવા તીર્થંકરો (હે ભવ્ય-લોક !) તમારું પરિપાલન કરો."—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ તેમજ ચાર પછીનાં બે પદ્યો પણ છઠ્ઠા સાતમા અને આઠમા પદ્યની માફક પાદાંત-સમસ્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભે છે.

* * * *

૧-૨ એકથી ચાર ઇન્દ્રિયવાળા એકેન્દ્રિય અને સ્થાવર કહેવાય છે જ્યારે બેથી પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને ત્રસ સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં વિચારી ન્યાયકુસુમાંજલિનો પ્રથમ સ્તબક.

जिनवाणीविलासः—

व्याप्ताखिलविष्टपत्रया
पद्चम्वा नयपुष्टपत्त्रया ।
या मुनिभिरभाजि नो दिता
सा वागस्तु मुदे जिनोदिता ॥ १५ ॥

—वैता०

टीका

या यतिभिः अभाजि-सेविता । किंभूता ? व्याप्तं अखिलं विष्टपत्रयं यया सा तथाभूता । कया व्याप्तं ? पदचम्वा । किंभूतया ? नया एव पुष्टानि पत्त्राणि-वाहनानि यस्याः सा तया । नो दिता-अखण्डिता ॥ १५ ॥

अन्वयः

नय-पुष्ट-पत्त्रया पद-चम्वा व्याप्त-अखिल-विष्टप-त्रया या मुनिभिः अभाजि, सा जिन-उदिता नो दिता वाग् मुदे अस्तु ।

શબ્દાર્થ

व्याप्त (धा० आप्)=વ્યાપેલું, પૂર્ણ
विष्टप=ભુવન
त्रय=ત્રણનો સમૂહ
व्याप्ताखिलविष्टपत्रया=વ્યાપ્ત કર્યું છે સમસ્ત ત્રૈલોક્યને જેણે એવા
पद=પદ, વાક્યનો એક ભાગ
पद्चम्वा=પદોના સૈન્ય વડે
पुष्ट (धा० पुष्)=પોષેલું
पत्त्र=વાહન
नयपुष्टपत्त्रया=નયોરૂપી પુષ્ટ વાહનો છે જેમાં એવા
या (मू० यद्)=જે
मुनिभिः (मू० मुनि)=મુનિઓ વડે
अभाजि (धा० भज्)=સેવાતી હવી
नो=નહિ
दिता (मू० दित)=ખણ્ડિત
वाग् (मू० वाच्)=વાણી
मुदे (मू० मुद्)=હર્ષને માટે
उदित (धा० वद्)=પ્રરૂપેલ, ઉચ્ચારેલ
जिनोदिता=જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલી

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની મનોમોહકતા—

"નયરૂપી પુષ્ટ વાહનો છે જેમાં એવાં પદોના સૈન્ય વડે વ્યાપ્ત કર્યું છે સમસ્ત ત્રૈલોક્યને જેણે એવી જે (જિન-વાણી) મુનિઓ વડે (પણ) સેવાતી હવી (અર્થાત્ જેનો મુનિવરોએ પણ આશ્રય લીધો), તે જિનેશ્વરે ઉચ્ચારેલી તેમજ અખણ્ડિત એવી વાણી (હે ભવ્ય-જન ! તમારા) હર્ષને માટે થાઓ."—૧૫

ॐ ॐ ॐ ॐ

प्रज्ञप्तिदेव्याः स्तुतिः—

> तन्वाऽब्जमहादलाभया
> सह शक्त्याऽतुलमोदलाभया ।
> मम भवतु महाशिखण्डिका
> 'प्रज्ञप्ती' रिपुराशिखण्डिका ॥ ११ ॥ ४ ॥
>
> —शोभन०

टीका

प्रज्ञप्तिदेवता मम रिपुराशिखण्डिका भवतु । किंविधा ? तन्वा-शरीरेणोपलक्षिता । किंविशिष्टया ? अब्जस्य महच्च तद् दलं च तद्वत् आभा-कान्तिर्यस्याः सा तया । तया सह शक्त्या—आयुधेन । कीदृशया शक्त्या ? अतुलमोदस्य लाभो यस्याः सकाशात् सा तया । महान् शिखण्डी-मयूरो वाहनं यस्याः सा ॥ ११ ॥

अन्वयः

अब्ज-महत्-दल-आभया तन्वा अतुल-मोद-लाभया (च) शक्त्या सह (उपलक्षिता) महत्-शिखण्डिका 'प्रज्ञप्तिः' मम रिपु राशि-खण्डिका भवतु ।

શબ્દાર્થ

तन्वा (मू० तनु)=દેહ વડે.
महत्=મહાન્.
अब्ज=જળમાં ઉત્પન્ન થાય તે કમળ.
दल=પત્ર.
अब्जमहादलाभया=કમળના મહાપત્ર જેવી કાંતિ છે જેની એવા.
सह=સહિત.
शक्त्या (मू० शक्ति)=શક્તિ (આયુધ-વિશેષ) વડે, એક જાતના અસ્ત્રવડે.
मोद=હર્ષ.
लाभ=લાભ પ્રાપ્તિ.
अतुलमोदलाभया=અનુપમ હર્ષનો લાભ છે જે દ્વારા એવા.
भवतु (धा० भू)=થાઓ.
शिखण्डिन्=મયૂર, મોર.
महाशिखण्डिका=મોટો મોર છે (વાહન) જેનું એવી.
प्रज्ञप्तिः (मू० प्रज्ञप्ति)=પ્રજ્ઞપ્તિ (દેવી).
खण्डिका=ખંડન કરનારી, નાશ કરનારી.
रिपुराशिखण्डिका=શત્રુ-સમૂહનો નાશ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

પ્રજ્ઞપ્તિ દેવીની સ્તુતિ—

"કમળના મહાપત્રના જેવી કાંતિ છે જેની એવા દેહ વડે તેમજ અનુપમ હર્ષનો લાભ છે જે દ્વારા એવા શક્તિ (નામના અસ્ત્ર) વડે ઉપલક્ષિત તથા વળી મહાન્ મયૂર છે (વાહન) જેનું એવી પ્રજ્ઞપ્તિ (દેવી) મારા વૈરિ-વર્ગનો વિનાશ કરનારી થાઓ."—૧૧

निर्वाणकलिकायाम्—

'मञ्जुर्सि श्यामवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गशक्तियुक्तवामहस्तां चेति ।

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રજ્ઞપ્તિ દેવીનું સ્વરૂપ—

'પ્રકૃષ્ટ છે જ્ઞાન જેને વિષે તે પ્રજ્ઞપ્તિ' એમ **પ્રજ્ઞપ્તિ** શબ્દ ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આ **પ્રજ્ઞપ્તિ** પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેને બે હાથ છે. તે એક હાથમાં શક્તિ નામનું આયુધ રાખે છે, જ્યારે બીજા હાથમા તે કમલ રાખે છે. એની કાંતિ પણ કમલ-સમાન છે. વિશેષમાં એને મોરનું વાહન છે. વિચારો આ હકીકતને સારૂ નીચેનો શ્લોકઃ—

" शक्तिसरोरुहहस्ता, मयूरकृतयानलीलया कलिता ।
प्रज्ञप्तिर्विज्ञप्तिं, शृणोतु नः कमलपत्राभा ॥" —આર્યા
—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીને ચાર હાથવાળી વર્ણવી છે. એને લગતો ઉલ્લેખ નીચે મુજબ છેઃ—

"तथा प्रज्ञप्तिं श्वेतवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गशक्तियुक्त-वामहस्तां चेति"

અર્થાત્—**પ્રજ્ઞપ્તિ** દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને મોર એ એનુ વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શક્તિથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ બીજોરા અને શક્તિથી અલંકૃત છે.

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनाथस्य स्तुतिः—

> कुर्वन्तमुरुप्रभं जनं
> नम्रमनङ्गतरुप्रभञ्जनम् ।
> भक्त्या नुत सन्महोदयं
> 'सुमति'जिनं विकसन्महोदयम् ॥ १७ ॥

टीका

भक्त्या नुत-स्तुत सुमतिजिनम् । किंविधं ? कुर्वन्तं जनं उरुप्रभं नम्रं सन्तम् । जिनं किंविधं ? अनङ्गतरोः प्रभञ्जनं-समीरम्, सन्ती शोभने महश्च पूजा दया च महोदये यस्य स सन्महोदयस्तम्, विकसन् महान् उदयः-प्रादुर्भावो यस्य तम् ॥ १७ ॥

अन्वयः

नम्रं जनं उरु-प्रभं कुर्वन्तं अनङ्ग-तरु-प्रभञ्जनं सत् महस्-दयं विकसत्-महत्-उदयं 'सुमति'-जिनं भक्त्या नुत ।

શબ્દાર્થ

कुर्वन्तं (मू० कुर्वत्)=કરનારા.
उरु=વિસ્તીર્ણ, વિશાળ.
प्रभा=કાન્તિ, તેજ.
उरुप्रभं=મહાતેજસ્વી.
जनं (मू० जन)=મનુષ્યને.
नम्रं (मू० नम्र)=નમ્રતાશીલ.
अनङ्ग=કામદેવ, કંદર્પ.
तरु=વૃક્ષ, ઝાડ.
प्रभञ्जन=પવન.
अनङ्गतरुप्रभञ्जनं=કંદર્પરૂપ વૃક્ષ પ્રતિ પવન (સમાન).
भक्त्या (मू० भक्ति)=ભક્તિ વડે, ભક્તિપૂર્વક.
नुत (धा० नु)=તમે સ્તુતિ કરો.
सत्=શોભનીય, પ્રશંસનીય.
महस्=પૂજા, અર્ચન.
दया=દયા, કરુણા.
सन्महोदयं=પ્રશંસનીય છે પૂજા અને દયા જેની એવા.
सुमति=સુમતિનાથ, પંચમ તીર્થંકર.
सुमतिजिनं=સુમતિ જિનને
उदय=ઉદય
विकसन्महोदयं=વિકાસ પામતો છે મહાન ઉદય જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ—

"નમનશીલ નરોને મહાતેજસ્વી કરનારા એવા, વળી પ્રશંસનીય છે પૂજા અને દયા જેની એવા, તેમજ વિકાસ પામતો છે મહોદય જેનો એવા [1]સુમતિ જિનને (હે ભવ્યો!) તમે ભક્તિપૂર્વક સ્તવો."—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીના બે પદ્યો પણ દ્વિતીય પદ્યની માફક પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત છે.

* * * *

जिनसमूहस्य प्रार्थना—

पोतत्वं वै भवोदधौ
पततां यो गुरुवैभवो दधौ ।
वितरतु सोऽतामसं वरं
निवहस्तीर्थकृतामसंवरम् ॥ १८ ॥

—वैता०

टीका

यो निवहः । वै पूरणे । भवोदधौ पततां–निमज्जतां पोतत्वं दधौ-धृतवान् । गुरु–बृहत्प्रमाणं वैभवं यस्य सः । स निवहः अतामस–अज्ञानाभावं वरं असवर–निष्प्रमाण वितरतु ॥ १८ ॥

अन्वयः

य गुरु-वैभव. भव–उदधौ पतता पोतत्वं वै दधौ, स तीर्थ–कृतां निवहः अ–तामसं वर अ-संवर वितरतु ।

શબ્દાર્થ

पोत=નૌકા, હોડી
पोतत्वं (मू० पोतत्व)=નૌકાપણાને
वै=(૧) નિશ્ચયવાચક અવ્યય, (૨) પાદ-પૂર્તિના અર્થમાં
उदधि=સમુદ્ર
भवोदधौ=સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે
पतता (मू० पतत्)=પડતા
गुरुवैभव.=વિસ્તીર્ણ છે સંપત્તિ જેની એવા
दधौ (धा० धा)=ધારણ કર્યું
वितरतु (धा० तॄ)=અર્પણ કરો
तामस=અજ્ઞાનવિષયક
अतामसं=અજ્ઞાનના અભાવરૂપ
वर (मू० वर)=વરદાન
निवह. (मू० निवह)=સમુદાય
तीर्थकृता (मू० तीर्थकृत्)=તીર્થંકરોનો
संवर=રોકાણ, અટકાયત
असंवर=રોકાણ વિના, અવિચ્છિન્નપણે

[1] આ પંચમ તીર્થંકર **સુમતિનાથ**ના ચરિત્ર પરત્વે **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા** (પૃ૦ ૭૮)માં વિહંગાવલોકન કરાવવામાં આવ્યું છે

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયને પ્રાર્થના—

"જે મહાવૈભવશાળી (સમુદાયે) સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા (અર્થાત્ ડૂબી મરતા જીવો)ના નૌકાપણાને અંગીકૃત ધારણ કર્યું (અર્થાત્ તેમનું રક્ષણ કરવામાં નૌકાની ગરજ સારી), તે તીર્થંકરોનો સમુદાય (હે ભવ્યો! તમને) અજ્ઞાનના અભાવરૂપ લક્ષ્મીને અવિચ્છિન્નપણે અર્પો."—૧૮

* * * *

जिन-वाण्यै प्रणामः—

> छिन्ते भववासदाम या
> जिनवाक् साऽतिशिवा सदा मया ।
> विनताऽभ्यधिकामसङ्गतां
> यच्छतु च च्युतकामसङ्गताम् ॥ १९ ॥
>
> —वै०

टीका

भव-संसारस्तस्मिन् वसनं-वासः स एव दाम-बन्धनं छिन्ते-छिनत्ति या वाणी सा सर्वदा मया विनम्यतामिति क्रियाध्याहारः "भूतवद्येप्साऽऽशंसायां" (भूतवच्चाऽऽद्यन्त च) (सिद्ध० अ० ५, पा० ४, सू० २) निपातनमस्य । न केवलं मया विनम्यतां, किन्तु यच्छतु च-ददातु च असङ्गतां-निःसङ्गत्वम् । सा वाक् किंभूता ? अतीव शिवा । किंविधाम् असङ्गतां ? अभ्यधिकाम्-अत्यनर्गलाम् । पुनः किं० ? च्युता-क्षीणा कामस्य सङ्गता-सम्बन्धीभावता यस्याः सा ताम् ॥ १९ ॥

अन्वयः

या भव-वास-दाम छिन्ते सा अति शिवा जिन वाक् मया सदा विनता अभि अधिकां च्युत-काम-सङ्गतां असङ्गतां च यच्छतु ।

શબ્દાર્થ

छिन्ते (धा० छिद्)=કાપે છે, છેદી નાખે છે.
वास=निवास, રહેઠાણ.
दामन्=દોરડું.
भववासदाम=સંસાર-વાસરૂપી દોરડાને.
जिनवाक्=જિન-વાણી.
शिव=કલ્યાણકારી, મંગલિક.
अतिशिवा=અતિશય કલ્યાણકારી.
मया (मू० अस्मद्)=મારા વડે.
विनता (मू० विनत)=વંદિત.
अभ्यधिकां (मू० अभ्यधिक)=અપૂર્વ, અધિક.
असङ्गतां (मू० असङ्गत)=નિઃસંગપણાને.
यच्छतु (धा० दा)=અર્પો.
च्युत (धा० च्यु)=નષ્ટ થયેલ.
सङ्गता=સંગતિ.
च्युतकामसङ्गतां=નષ્ટ થઇ છે કામની સંગતિ જેમાં એવી.

३ [illegible]

निष्पन्न[illegible]याम्—

[illegible]

[illegible] ।

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીને પ્રણામ—

"જે (જિન-વાણી) સંસાર-વાસરૂપી દોરડાને છેદી નાંખે છે (અર્થાત્ જે સંસારમાંની રખડપટ્ટીનો અત લાવે છે), તે અતિશય કલ્યાણકારી એવી જિન-વાણી મારા વડે વન્દિત થાઓ (એટલુંજ નહિ પણ) નષ્ટ થઇ છે રતિ-પતિની સંગતિ જ્યાં એવી સર્વાંગ નિ સગતા (પણ) (મને) સમર્પો "—૧૯

* * * *

वज्रश्रृङ्खलादेव्याः स्तुतिः—

संस्मरत रतां कुशेशये
कनकच्छविं दुरिताङ्कुशे शये ।
अहिताद्रिहवज्रश्रृङ्खलां
धरमाणामिह वज्रश्रृङ्खलाम् ॥ २० ॥ ५ ॥

—वैता०

टीका

वज्रश्रृङ्खलां देवतां संस्मरत । आसक्तां कुशेशये-कमले । अहिताः—शत्रवस्त एवाद्रयस्तान् हन्ति या सा अहिताद्रिघ्नी, सा चासौ वज्रश्रृङ्खला च ताम् । धरमाणा—दधानाम् । क्व ? शये-हस्ते । दुरितानामङ्कुशभूते ॥ २० ॥

अन्वयः

कुशेशये रता, कनक-छविं, दुरित-अङ्कुशे शये अहित-अद्रि-हन्-वज्रश्रृङ्खलां धरमाणा 'वज्र-श्रृङ्खला' इह संस्मरत ।

શબ્દાર્થ

संस्मरत (धा० स्मृ)=તમે યાદ કરો, સ્મરણ કરો
रता (मू० रता)=આસક્ત, રાગી
कुश=જલ
शी=સુતું
कुशेशये (मू० कुशेशय)=કમલને વિષે
कनक=કાચન, સુવર્ણ
छवि=શોભા
कनकच्छविं=કાચનના સમાન શોભા છે જેની એવી
दुरित=પાપ
अङ्कुश=અકુશ, હાથીને ઠીક ચલાવવાની આકડ
दुरिताङ्कुशे=પાપના અકુશરૂપ
शये (मू० शय)=હસ્તને વિષે
हन=હણવું, નાશ કરવો, ભેદવુ
वज्र=વજ્ર
श्रृङ्खला=સાંકળ
अहिताद्रिहवज्रश्रृङ्खलां=દુશ્મનરૂપી પર્વતને ભેદનારી વજ્રની સાંકળને
धरमाणां (मू० धरमाणा)=ધારણ કરનારીને
वज्रश्रृङ्खलां (मू० वज्रश्रृङ्खला)=વજ્રશૃંખલા (દેવી)ને

શ્લોકાર્થ

વજ્રશૃઙ્ખલા દેવીની સ્તુતિ—

" કમલને વિષે આસક્તિ ધરાવનારી તથા કાંચનના જેવી શોભાવાળી તેમજ પાપને (કાબુમાં રાખવામાં) અંકુશસમાન એવા હસ્તમાં શત્રુરૂપી પર્વતોને ભેદનારી વજ્રની સાંકળને ધારણ કરનારી એવી વજ્રશૃંખલા (દેવી)નું આ જગતમાં (હે સજ્જનો!) તમે સ્મરણ કરો."—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે અત્ર યમક પદ્યની છટા દર્શિત છે.

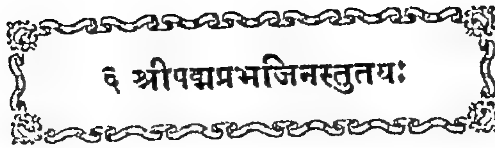
વજ્રશૃંખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

ક્રૂર જનોનું દમન કરવાને માટે વજ્ર જેવી કઠોર શૃંખલાને જે હસ્તમાં ધારણ કરે છે, તે 'વજ્રશૃંખલા' એ વજ્રશૃંખલાનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી એક હાથમાં શૃંખલાને ધારણ કરે છે અને બીજા હાથમાં વજ્ર રાખે છે. વળી તે કનકસમાન પીતવર્ણી છે અને પદ્મ એ એનું આસન છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

> "सशृङ्खलकनकाभा वज्रपद्मविभूषिता ।
> पद्मासनस्था श्रीवज्र-शृङ्खला हन्तु नः खलान् ॥"
>
> —આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીના સંબંધમાં જુદો ઉલ્લેખ છે ત્યાં તો કહ્યું છે કે "तथा वज्रशृङ्खलां शङ्खावदातां पद्मवाहनां चतुर्भुजां वरदशृङ्खलान्वितदक्षिणकरां पद्मशृङ्खलाधिष्ठितवामकरां चेति" અર્થાત્ વજ્રશૃંખલા દેવી શંખના જેવી શુદ્ધ છે અને તેને પદ્મનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શૃંખલાથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ પદ્મ અને શૃંખલાથી અલંકૃત છે.

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभनाथस्य स्तुतिः—

वर्णेन तुल्यरुचिसम्पदि विद्रुमाणां
पुष्पोत्करैः सुरगणेन दिवि द्रुमाणाम् ।
अभ्यर्चिते प्रमदगर्भमजे यशस्ये
'पद्मप्रभे' कुरुत भक्तिमजेयशस्ये ॥ २१ ॥

—वसन्त०[1]

टीका

पद्मप्रभे भक्तिं कुरुत । प्रमदगर्भं यथा स्यात् । किंभूते जिने ? तुल्या रुचीनां संपद् यस्य तस्मिन् । केन समं ? वर्णेन । केषां ? विद्रुमाणां–प्रवालानाम् । पुनः किं० ? अभ्यर्चिते । कैः ? पुष्पोत्करैः । केषां ? देवलोकद्रुमाणा (तरूणाम्) । संसारे न जायते इत्यजः, तस्मिन् अजे । यशसि हितो यशस्यस्तस्मिन् । अजेयश्च ('शंसु स्तुतौ' शंसनीयः शस्यः) शस्यश्च तस्मिन् ॥ २१ ॥

अन्वयः

विद्रुमाणां वर्णेन तुल्य-रुचि-सम्पदि, दिवि द्रुमाणां पुष्प-उत्करैः सुर-गणेन अभ्यर्चिते, अजे, यशस्ये, अजेय-शस्ये 'पद्मप्रभे' भक्तिं प्रमद-गर्भं कुरुत ।

શબ્દાર્થ

वर्णेन (मू० वर्ण)=વર્ણવડે, રંગવડે
तुल्य=સમાન
रुचि=કાંતિ
तुल्यरुचिसम्पदि=સમાન છે શોભાની સંપત્તિ જેની એવા વિષે
विद्रुमाणा (मू० विद्रुम)=પરવાળાના
पुष्प=કુસુમ, ફૂલ
उत्कर=ઢગલો, સમૂહ
पुष्पोत्करैः=ફૂલના ઢગલાઓ વડે
सुरगणेन=દેવોના સમુદાય દ્વારા
दिवि (मू० दिव्)=સ્વર્ગમાં
द्रुमाणां (मू० द्रुम)=વૃક્ષોના
अभ्यर्चिते (मू० अभ्यर्चित)=પૂજાયેલા
प्रमद=હર્ષ, આનંદ
प्रमदगर्भं=હૃદયની અંદર આનંદ રહે તેમ.
अजे (मू० अज)=નહિ જન્મ લેનારા

---

૧ આ છંદના લક્ષણ સારૂ જુઓ પૃ૦ ૪-૫

શ્લોકાર્થ

વજ્રશૃંખલા દેવીની સ્તુતિ—

"કમલને વિષે આસક્તિ ધરાવનારી તથા કાંચનના જેવી શોભાવાળી તેમજ પાપને (કાબુમાં રાખવામાં) અંકુશસમાન એવા હસ્તમાં શત્રુરૂપી પર્વતોને ભેદનારી વજ્રની સાંકળને ધારણ કરનારી એવી વજ્રશૃંખલા (દેવી)નું આ જગત્માં (હે ભવ્યો!) તમે સ્મરણ કરો."—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે અત્ર પ્રથમ પદ્યથી ઉલટી હકીકત છે.

વજ્રશૃંખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

દુષ્ટ જનોનું દમન કરવાને માટે વજ્ર જેવી દુર્ભેદ્ય શૃંખલાને જે હસ્તમાં ધારણ કરે છે, તે 'વજ્રશૃંખલા' એ વજ્રશૃંખલાનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી એક હાથમાં શૃંખલાને ધારણ કરે છે અને બીજા હાથમાં ગદા રાખે છે. વળી તે કનકસમાન પીતવર્ણી છે અને પદ્મ એ એનું આસન છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

"सशृङ्खलगदाहस्ता कनकप्रभविग्रहा ।
पद्मासनस्था श्रीवज्र-शृङ्खला हन्तु नः खलान् ॥"

—આચાર-દિનકર, પત્ર ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીના સંબંધમાં જુદો ઉલ્લેખ છે. ત્યાં તો કહ્યું છે કે "तथा वज्रशृङ्खलां शङ्खावदातां पद्मवाहनां चतुर्भुजां वरदशृङ्खलान्वितदक्षिणकरां पद्मशृङ्खलाधिष्ठितवामकरां चेति" અર્થાત્ વજ્રશૃંખલા દેવી શંખના જેવી શ્વેત છે અને તેને પદ્મનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શૃંખલાથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ પદ્મ અને શૃંખલાથી અલંકૃત છે.

શબ્દાર્થ

उदक=જલ, પાણી
पवित्रित=પાવન કરેલ.
मन्दर=[1]મેરૂ.
अग=પર્વત, ગિરિ
मज्जनोदकपवित्रितमन्दरागाः=સ્નાન-જલ વડે પાવન કર્યો છે મેરૂ ગિરિને જેમણે એવા
तोषेण (मू० तोष)=હર્ષભેર.
यान् (मू० यद्)=જેમને
उपासत (धा० आस्)=સેવા કરતા હવા
मन्द=મન્દ, કમજોર
राग=રાગ
मन्दरागाः=મન્દ પડી ગયો છે રાગ જેમનો એવા
घर्म=તાપ, અગ્નિ.
अब्धि=સમુદ્ર
पतन=પતન, પડવુ તે.
घर्मोदयाब्धिपतने=તાપના ઉદય અને સમુદ્રમાના પતનને વિષે
वन=જલ
राजि=પંક્તિ
नौ=નાવ
वनराजिनावः=જલની વૃષ્ટિ અને નૌકા (સમાન)
नन्दित (धा० नन्द्)=(૧) સમૃદ્ધ બનાવેલ, (૨) આનંદ પમાડેલ
सह=સહિત
नर=મનુષ્ય
नन्दितसदेवनराः=(૧) સમૃદ્ધ બનાવ્યા છે દેવો અને મનુષ્યોને જેમણે એવા, (૨) આનંદ પમાડ્યો છે અમરો અને માનવોને જેમણે એવા

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

"જે (જિનવરોએ) (સ્નાન-) જલ વડે મેરૂ ગિરિને પાવન કર્યો છે તેમજ વળી શાન્ત થઇ ગયો છે રાગ જેમનો એવા (મુનિવરો) જેમની હર્ષભેર અત્યંત સેવા બજાવતા હવા, તે (કષાયરૂપી) તાપને (નષ્ટ કરવામાં) જલની વૃષ્ટિસમાન અને સમુદ્ર-નિમજ્જનથી (રક્ષણ કરવામાં) નૌકાસમાન એવા, તેમજ સમૃદ્ધ બનાવ્યા છે [અથવા આનંદ પમાડ્યો છે] દેવોને અને મનુષ્યોને જેમણે એવા જિનો (હે ભવ્ય જનો!) તમારૂં રક્ષણ કરો."—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમા આ પદ્ય વીસમા પદ્યને મળતું આવે છે, કેમકે યમકાદિકથી અલંકૃત પદ્યમા વિસર્ગને લીધે થતી ભિન્નતા લેખે ગણાતી નથી. કહ્યુ પણ છે કે—

> " यमक-श्लेष-चित्रेषु, ववयोर्डलयोर्न भित् ।
> नानुस्वारविसर्गौ च चित्रभङ्गाय सम्मतौ ॥ "
>
> —વાગ્ભટાલંકાર.

૪૪ ૪૪ ૪૪ ૪૪

---

૧ આ પર્વતના શાસ્ત્રમા સોળ નામો આપ્યાં છે તે પૈકી 'મન્દાર' એ એક છે આ વાતની જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ (ચતુર્થ વક્ષસ્કાર) સાક્ષી પૂરે છે

यशसे (मू० यशस्)=યશસ્વી, કીર્તિમાન.
पद्मप्रभे (मू० पद्मप्रभ)=પદ્મપ્રભને વિષે.
कुरुत (धा० कृ)=તમે કરો.
भक्तिं (मू० भक्ति)=ભક્તિ, સેવા.
चेय (धा० चि)=ચયી શકાય તેવા.
अजेय=જીતી પણ નહિ શકાય તેવા.
शस्य (धा० शंस्)=પ્રશંસાપાત્ર, પ્રશંસનીય.
अजेयशस्ये=અજેય તેમજ પ્રશંસનીય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદ્મપ્રભની સ્તુતિ—

“ પરવાળાના વર્ણના સમાન છે કાન્તિની સંપત્તિ જેની એવા, વળી સ્વર્ગમાંનાં વૃક્ષોનાં (અર્થાત્ પારિજાતકનાં) પુષ્પના સમૂહો વડે દેવતાઓના સમુદાય દ્વારા પૂજાયેલ એવા, તેમજ વળી જન્મ-રહિત તથા યશસ્વી એવા, તથા અજેય અને પ્રશંસા-પાત્ર એવા [1]પદ્મપ્રભ (પ્રભુ)ની હર્ષપૂર્વક (હે લોકો!) તમે ભક્તિ કરો.”—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાદાન્ત-સમપદ્યાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત થયું છે.

* * * *

समस्तजिनेश्वराणां स्तुतिः—

ये मज्जनोदकपवित्रितमन्दरागा
स्तोषेण यानलमुपासत मन्दरागाः ।
धर्मोदयाब्धिपतने घनराजिनाभा
स्ते पान्तु नन्दितसदेवनरा जिना वः ॥ २२ ॥

—वसन्त०

टीका

ते जिना वः पान्तु । ये जिना मज्जनोदकेन पवित्रीकृतो मन्दरागो-मेरुर्यैस्ते । तोषेण-हर्षेण । यान् जिनान् उपासत-सेवितवन्तः । के? मन्दः रागो येषां ते, एतादृशाः साधवः । धर्मोदयाः-कषायोदयाः । अब्धिपतनं-संसारपतनम् । धर्मोदयश्च संसार(अब्धि)पतनं च अत्र समाहारद्वन्द्वो विधेयः । धर्मोदये घनराजितुल्याः, अब्धिपतने नाव(नौ)तुल्याः । नन्दिताः-समृद्धिं नीताः सदेवनराः-सामरपुरुषा यैस्ते ॥ २२ ॥

अन्वयः

ये मज्जन-उदक-पवित्रित-मन्दर-अगाः, यान् च मन्द-रागाः तोषेण अलं उपासत ते धर्म-उदय-अब्धि-पतने घन-राजि-नाभाः, नन्दित स-देव-नराः जिनाः वः पान्तु ।

---

૧ આ છઠ્ઠા તીર્થંકર શ્રીપદ્મપ્રભના સંબંધી ટુંક હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૮૦)માં આપવામાં આવી છે.

जिनमतविचारः—

शच्यादिदिव्यवनितौघधवस्तुत ! त्व-
मव्याहतोदितयथाविधवस्तुतत्त्व ! ।
स्थानं जिनेन्द्रमत ! नित्यमकम्प्रवेहि
जन्माद्यनन्तविपदां शमकं प्रवेहि ॥ २३ ॥

—वसन्त०

टीका

हे जिनेन्द्रमत ! त्वं प्रकर्षेण देहि स्थानम् । हे शच्यादेः—इन्द्राण्यादेः दिव्यवनितौघस्य धवा—भर्तारस्तैः स्तुत ! । अव्याहतं—अनाहतं उदितं यथाविधं वस्तुतत्त्वं येन तत्सम्बोधने । किंविधं स्थानं ? नित्यं अकम्प्रा वेविनो यस्मिंस्तत् । जन्मादयश्च ता अनन्ता विपदश्च तासां शमकम् ॥ २३ ॥

अन्वयः

शची-आदि-दिव्य-वनिता ओघ धव-स्तुत ! अव्याहत-उदित-यथाविध-वस्तु-तत्त्व ! जिन इन्द्र-मत ! त्वं नित्यं अ कम्प्र-वेहि, जन्म-आदि-अनन्त विपदां शमकं स्थानं प्रदेहि ।

શબ્દાર્થ

शची=ઇન્દ્રાણી.
वनिता=અંગના, લલના, નારી.
ओघ=સમૂહ.
धव=પતિ, સ્વામી.
शच्यादिदिव्यवनितौघधवस्तुत !=હે ઇન્દ્રાણી પ્રમુખ દિવ્યાંગનાઓના સમૂહના પતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલ !
त्वं (मू० युष्मद्)=તું.
अव्याहत (धा० हन्)=અબાધિત, નિર્બાધિત.
उदित (धा० वद्)=નિરૂપણ પામેલ, ઉદયમાં આવેલ.
यथा=જેમ.
विध=પ્રકાર.
यथाविध=જેમ જોઈએ તેમ.
तत्त्व=તત્ત્વ, સાર.
अव्याहतोदितयथाविधवस्तुतत्त्व !=નિર્બાધિત છે તેમજ ઉદયમાં આવેલ છે યથાવિધ પદાર્થ-તત્ત્વ જેમાં એવા ! (હે).
स्थानं (मू० स्थान)=સ્થાનને, પદને.
इन्द्र=મુખ્ય.
जिनेन्द्रमत !=હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત !
नित्यं=સર્વદા.
कम्प्र=ધ્રૂજનારા.
अकम्प्र=નહિ ધ્રૂજનારા.
वेदिन्=જ્ઞાની, બુધ.
अकम्प्रवेदि=ધ્રૂજતા નથી જ્ઞાનીઓ જેને વિષે એવા.
जन्म (मू० जन्मन्)=જન્મ, ઉત્પત્તિ.
अनन्त=અન્ત-રહિત, નિઃસીમ.
जन्माद्यनन्तविपदां=જન્મ આદિક અનન્ત આપત્તિઓના.
शमकं (मू० शमक)=શાન્ત કરનારા, નાશ કરનારા.
प्रदेहि (धा० दा)=આપ.

શ્લોકાર્થ

જિન મતનો વિચાર—

"હે ઇન્દ્રાણી પ્રમુખ દિવ્યાંગનાઓના સમુદાયના પતિઓ વડે (અર્થાત્ ઇન્દ્રો દ્વારા) સ્તુતિ કરાયેલ (જૈન આગમ) ! (કુવાદીઓની યુક્તિઓથી) અબાધિત છે તેમજ વળી

निर्वाणकलिकायाम्—

[illegible]

...ત છે યથાર્થ વસ્તુ-તત્ત્વ જેને વિષે એવા હે (જૈન શાસન)! હે જિને-
...! કદાપિ શ્રૃંખલા નથી જ્યાં એવા તેમજ 'જન્માદિક અનન્ત
...નો અંત આણનારા એવા ('મુક્તિ-રૂપ) સ્થાનને તું આપ."—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

...કાર—
... પદ્યના ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાદાંત-
...રપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભી રહ્યું છે.

* * * *

...ङ्कुशादेव्याः स्तुतिः—

अध्यास्त या कनकरुक् सितवारणेशं
'वज्राङ्कुशी' पटुतराऽहितवारणे शम् ।
न त्वेकधैव विजये बहुधा तु सारं
वज्राङ्कुशं धृतवती विदधातु साऽरम् ॥ २४ ॥ ६ ॥

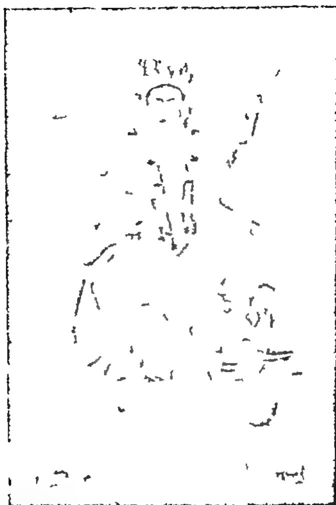
—वसन्त०

टीका

शं-सौख्यं वज्राङ्कुशी विदधातु । या अध्यास्त सितवारणेशं-गजेन्द्रम् । या कनक-
रुक् । अहिता-वैरिणस्तेषां निवारणे न त्वेकधैव विजये कर्तव्ये वज्राङ्कुशं धृतवती, किन्तु
बहुप्रकारैः । शं किंभूतं ? सारम् । सा अरं-शीघ्रम् ॥ २४ ॥

अन्वयः

या कनक-रुक्, अहित-वारणे पटु-तरा 'वज्राङ्कुशी' सित-वारण-ईशं अध्यास्त, विजये न हि एकधा तु या बहुधा वज्र-अङ्कुशं धृतवती, सा सारं शं अरं विदधातु ।

निद्राप[illegible]ध्यानम्—

रक्ताङ्गी कनकवर्णा गजपादनी चतुर्भुजा [illegible]
[illegible] मातुलि[illegible]रम्याः भवति ।

ઉદયમાં આવેલ છે યથાર્થ વસ્તુ-તત્ત્વ જેને વિષે એવા હે (જૈન શાસન)! હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત! કદાપિ ધ્રૂજતા નથી જીવો જ્યાં એવા તેમજ [1]જન્માદિક અનન્ત આપત્તિઓનો અંત આણનારા એવા ([2]મુક્તિ-રૂપ) સ્થાનને તુ આપ."—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ પાચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાદાંતસમપચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભી રહ્યુ છે.

* * * *

वज्राङ्कुशीदेव्याः स्तुतिः—

अध्यास्त या कनकरुक् सितवारणेशं
'वज्राङ्कुशी' पटुतराऽहितवारणे शम् ।
न ह्येकधैव विजये बहुधा तु सारं
वज्राङ्कुशं धृतवती विदधातु साऽरम् ॥ २४ ॥ ६ ॥

—वसन्त०

टीका

शं-सौख्यं वज्राङ्कुशी विदधातु । या अध्यास्त सितवारणेशं-गजेन्द्रम् । या कनकरुक् । अहिता-वैरिणस्तेषां निवारणे न ह्येकधैव विजये कर्तव्ये वज्राङ्कुशं धृतवती, किन्तु बहुप्रकारैः । शं किंभूतं ? सारम् । सा अर-शीघ्रम् ॥ २४ ॥

अन्वयः

या कनक-रुक्, अहित-वारणे पटु-तरा 'वज्राङ्कुशी' सित-वारण-ईशं अध्यास्त, विजये नहि एकधा तु एव बहुधा वज्र-अङ्कुश धृतवती, सा सारं शं अरं विदधातु ।

શબ્દાર્થ

अध्यास्त (धा० आस्)=બેસતી હવી, આરોહણ કરતી હવી
रुच्=કાંતિ
कनकरुक्=કાંચન જેવી કાંતિ છે જેની એવી
सित=શ્વેત
वारण=હાથી, ગજ
सितवारणेशं=શ્વેત ગજરાજના ઉપર
वज्राङ्कुशी=વજ્રાંકુશી (દેવી)
पटु=ચાલાક, હોંશીઆર
पटुतरा=વિશેષ ચાલાક
वारण=નિવારણ, રોકી રાખવુ તે.
अहितवारणे=શત્રુઓના નિવારણને વિષે.
शं=સુખવાચક અવ્યય

---

૧ જન્માદિક આપત્તિને સારૂ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૦૫)

૨ 'જૈન દૃષ્ટિએ મુક્તિનું સ્વરૂપ' એ વાત ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયકૃત 'ન્યાયકુસુમાંજલિ'ના પંચમ સ્તબકમાં અને તદ્‌ગત શ્લોકો ઉપરના મારા સ્પષ્ટીકરણમાં વિચારવામાં આવી છે. વળી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૪૨-૪૩)માં પણ આ સબંધમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

[illegible].	સારં (મૂ૰ સાર)=સારભૂત.
એકધા=એક પ્રકારે.	વજ્રાઙ્કુશૌ=વજ્ર તથા અંકુશને.
વિશ્વે (મૂ૰ વિશ્વ)=જગતને વિષે, લોકમાં.	બિભ્રતી (મૂ૰ બિભ્રત્)=ધારણ કરતી.
બહુધા=અનેક પ્રકારે.	વિદધાતુ (ધા૰ ધા)=કરો.
કિન્તુ, પણ.	અરં=શીઘ્ર, જલદી.

શ્લોકાર્થ

વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ—

“ કાંચનના સમાન કાન્તિવાળી તેમજ શત્રુઓનું નિવારણ કરવામાં અતિશય ચતુર એવી જે વજ્રાંકુશી (દેવી) શ્વેત ગજરાજ ઉપર બેસતી હતી તેમજ જેણે વિશ્વમાં એકજ રીતે નહિ કિન્તુ અનેક પ્રકારે વજ્ર અને અંકુશને ધારણ કર્યાં, તે (દેવી) (હે ભવ્યો! તમને) સત્વર સારભૂત સુખ સમર્પો.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પદ-ચમત્કારના પાત્રરૂપ અને આદરના પદને મળતું આવે છે, કેમકે તેનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેડેના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેડેના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

વજ્રાંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ—

વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણ કરે તે ‘વજ્રાંકુશી’ એ વજ્રાંકુશી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી કાયા છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ (બીજોરૂ) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ નિર્વાણ-કલિકામાં છે ત્યાં કહ્યું છે કે—

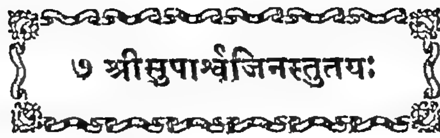
“ तथा वज्राङ्कुशीं कनकवर्णां गजवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रयुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गाङ्कुशयुक्तवामहस्तां चेति ”

આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારી લઈએ.

“ निस्त्रिंशवज्रफलकोत्तमकुन्तयुक्त-
हस्ता सुतप्तविलसत्कलधौतकान्तिः ।
उन्मत्तदन्तिगमना भुवनस्य विघ्नं
‘वज्राङ्कुशी’ हरतु वज्रसमानशक्तिः ॥ ”

—આચાર૦ પત્ર ૧૬૨.

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वनाथस्य संकीर्तनम्—

आशास्ते यः स्तवै युष्मानित्यसौ ख्यातिभाजनः ।
श्री'सुपार्श्व'! भवत्येव, नित्यसौख्यातिभा जनः ॥ २५ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

हे नित्यं सौख्यं यस्य सः । यः पुमान् आशास्ते—इच्छति । कथं? इति अहं स्तवै युष्मान् । असौ सः । अतीव भा—दीप्तिर्यस्यासौ अतिभा जनो—लोकः । अत्र समासान्तविभक्तिः । स ख्यातिभाजनो भवत्येव चेति ॥ २५ ॥

अन्वयः

श्री-'सुपार्श्व'! नित्य-सौख्य! यः युष्मान् स्तवै इति आशास्ते, असौ जनः अति-भाः ख्याति-भाजनः (च) भवति एव ।

શબ્દાર્થ

आशास्ते (धा० शास्)=ઇચ્છે છે
स्तवै (धा० स्तु)=હું સ્તવું
युष्मान् (मू० युष्मद्)=તમને
असौ (मू० अदस्)=તે
ख्याति=કીર્તિ, આબરૂ.
भाजन=પાત્ર
ख्यातिभाजनः=કીર્તિ-પાત્ર
श्री=માનાર્થવાચક શબ્દ
सुपार्श्व=સુપાર્શ્વ (નાથ), સપ્તમ તીર્થંકર
श्रीसुपार्श्व !=હે શ્રીસુપાર્શ્વ (નાથ) !
भवति (धा० भू)=થાય છે
सौख्य=સુખ
नित्यसौख्य !=સર્વદા સુખ છે જેને એવા ! (સ૦)
अतिभाः=અતિશય કાન્તિ છે જેની એવા.
जनः (मू० जन)=લોક, મનુષ્ય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સંકીર્તન[1]—

"હે 'શ્રીસુપાર્શ્વ(નાથ)'! હે સર્વદા સુખ છે જેને એવા (ઈશ્વર)! હું તમને સ્તવું એ પ્રકારની જે ઇચ્છા રાખે છે, તે મનુષ્ય અતિશય કાન્તિવાળો તેમજ કીર્તિ-પાત્ર બને છે"—૨૫

---

૧ આ સાતમા તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૯૯-૧૦૦)મા આલેખવામાં આવી છે.

વહ્નિ=અગ્નિ.	સારં (મૂ. સાર)=સારભૂત.
અનેકધા=અનેક પ્રકારે.	વજ્રાઙ્કુશીં=વજ્ર તથા અંકુશને.
દ્વિરદે (મૂ. દ્વિરદ)=હાથીને વિષે, ગજેન્દ્રમાં.	ધૃતવતી (મૂ. ધૃતવત્)=ધારણ કર્યાં.
બહુધા=અનેક પ્રકારે.	વિદધ્યાત્ (ધા. ધા)=કરો.
સુખમિન્દ્ર. પશુ.	અરં=શીઘ્ર, જલદી.

શ્લોકાર્થ

વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ—

"કાંચનના સમાન કાંતિવાળી તેમજ શત્રુઓનું નિવારણ કરવામાં અતિશય ચતુર એવી જે વજ્રાંકુશી (દેવી) શ્વેત ગજરાજ ઉપર બેસતી હતી તેમજ જેણે વિજયમાં એકજ રીતે નહિ કિન્તુ અનેક પ્રકારે વજ્ર અને અંકુશને ધારણ કર્યાં, તે (દેવી) (હે લક્ષ્મી! તમને) સત્વર સારભૂત સુખ સમર્પો."—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારમાં પાંચમા અને બારમા પદ્યને મળતું આવે છે કેમકે તેનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

વજ્રાંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ—

વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણ કરે તે 'વજ્રાંકુશી' એ વજ્રાંકુશી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી કાયા છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ (બીજોરૂ) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ નિર્વાણ-કલિકામાં છે ત્યાં કહ્યું છે કે—

"તથા વજ્રાઙ્કુશીં કનકવર્ણાં ગજવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિઙ્ગાઙ્કુશયુક્તવામહસ્તાં ચેતિ"

આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારી લઈએ.

"निशितवज्रफलकोत्तमकुन्तयुक्त-
हस्ता सुतप्तविलसत्कलधौतकान्तिः ।
उन्मत्तदन्तिगमना भुवनस्य विघ्नं
'वज्राङ्कुशी' हरतु वज्रसमानशक्तिः ॥"

—આચાર૦ શ્લોક ૧૬૨

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનું કીર્તન—

" જે (બે ચરણો) અત્યંત નમ્ર એવા સુરોની સભા વડે સેવાએલાં છે, તેમજ વળી જે દિવ્ય, સુવર્ણમય તેમજ અમ્લાન એવાં રક્ત કમલોના ઉપર સદા આરૂઢ થયેલાં છે, તે જિનનાં ચરણોને હું સ્તવું છું "—૨૬

ઋ ઋ ઋ ઋ

जिनवाणीविचारः—

> यशो धत्ते न जातारि-शमना विलसन् न या ।
> साऽऽर्हती भारती दत्तां, शमनाविलसन्नया ॥ २७ ॥

—अनु०

टीका

'सा भारती शं ददातु । या भारती यशो न धत्ते ? किन्तु धत्त एव । सैव विशिष्यते—जातमरिशमनं यस्याः सा । किंभूतं यशः ? विलसद्—विजृम्भमाणम् । अनाविला—अनाकुलाः शोभना नया यस्या सा ॥ २७ ॥

अन्वयः

या जात-अरि-शमना विलसत् यशः न धत्ते न, सा अनाविल-सत्-नया आर्हती भारती शं दत्ताम् ।

શબ્દાર્થ

यशः (मू० यशस्)=કીર્તિને
धत्ते (धा० धा)=ધારણ કરે છે
जात (धा० जन्)=કરેલ
शमन=વધ, નાશ
जातारिशमना=શાંત કરી દીધા છે શત્રુઓને જેણે એવી
विलसत् (धा० लस्)=વિલાસ કરતું, ઉલ્લાસ પામતું
आर्हती=તીર્થંકરસંબંધી
दत्ताम् (धा० दा)=અર્પો
भारती (मू० भारती)=વાણી
अनाविल=નિર્મલ
अनाविलसन्नया=નિર્મલ તેમજ શોભનીય છે નયો જેમાં એવી

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનો વિચાર—

" શાંત કરી દીધા છે શત્રુઓને જેણે એવી જે (જિન-વાણી) કીર્તિને ધારણ કરતી નથી એમ નહિ (પરંતુ કરે છેજ), તે નિર્મલ તથા શોભનીય (નૈગમાદિક) નયોથી વ્યાપ્ત એવી અર્હત્-સંબંધિની વાણી (ભવ્ય-જનોને) સુખ અર્પો."—૨૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ આર પછીનાં પણ ત્રણ પદ્યો 'શ્લોક' અને 'અનુષ્ટુપ્' વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આનું લક્ષણ એમ આપવામાં આવે છે કે—

"श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।
द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥"—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૧

અર્થાત્ શ્લોક નામના છંદનાં ચારે ચરણોમાં છઠ્ઠો અક્ષર દીર્ઘ અને પાંચમો સર્વત્ર હ્રસ્વ જાણવો, જ્યારે બીજા અને ચોથા ચરણનો સાતમો અક્ષર હ્રસ્વ અને બાકીનાં બે ચરણોનો તે અક્ષર દીર્ઘ સમજવો.

પદ્ય-ચમત્કાર—

અત્યાર સુધીમાં આપણે જે જે પદ્યો જોઈ ગયા તેમાં તો પદ્યાંતમાં અમુક અક્ષરો સમાન હતા. અત્ર તો આખું બીજું ચરણ ચોથા ચરણની સાથે મળતું આવે છે એ વાત યમકની દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટતા સૂચવે છે. આ પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ આ પ્રકારના યમકથી શોભી રહ્યાં છે.

* * * *

जिनक्रमकमलकीर्तनम्—

जिनांह्री नौमि यौ जुष्टावानतामरसंसदा ।
आरूढौ दिव्यसौवर्णाम्लानतामरसं सदा ॥ २६ ॥

—અનુ૦

टीका

यौ जुष्टौ-सेवितौ । अम्लानं-अम्लानम् ॥ २६ ॥

अन्वयः

यौ आनत-अमर-संसदा जुष्टौ दिव्य-सौवर्ण-अम्लान-तामरसं सदा आरूढौ, (तौ) जिनांह्री नौमि ।

શબ્દાર્થ

अंह्रि=ચરણ.
जिनांह्री=જિનેન્દ્રનાં બે ચરણોને.
यौ (मू० यद्)=જે બે.
जुष्टौ (मू० जुष्ट)=સેવન કરાયેલ.
आनत (धा० नम्)=અત્યંત પ્રણામ કરેલ.
अमर=દેવતા, સુર.
संसद्=સભા, પરિષદ્.
आनतामरसंसदा=અત્યંત નમ્ર એવી સુરોની સભા વડે.
आरूढौ (मू० आरूढ)=આરૂઢ થયેલ.
सौवर्ण=કનકમય.
अम्लान=અમ્લાન, નહિ કરમાઈ ગયેલ.
तामरस=કમળ.
दिव्यसौवर्णाम्लानतामरसं=દિવ્ય, સુવર્ણમય તેમજ અમ્લાન એવાં કમલ ઉપર.

---

૧ શ્રીમેરુવિજયકૃત જિનાનન્દસ્તુતિનાં સમસ્ત પદ્યો આવા યમકથી શોભે છે, જ્યારે શ્રીશોભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાંનાં ઘણાં ખરાં પદ્યો આવા યમકથી અલંકૃત છે.

टीका

जिना मुदं विदधतः-कुर्वन्तः । केन? शोभनवचसा । किंभूतेन? सभां राजितुं शीलं यस्य तत् सभाराजि तेन सभाराजिना । अवन्तु-रक्षन्तु । भवतः-संसारात् । पापस्य निवासो य(स्मि)स्तस्मात् । भुवनोद्द्योतकाः, न विद्यते दर्पकः-कामो येषा ते । भुवनभासकाश्च तेऽदर्पकाश्च भुवन० । विलीनो मलो यस्मात् तत् एवंविधस्य केवलस्यातुलविकासं बिभ्रति-धारयन्ति ये ते तथाविधाः, भारा धारका इत्यर्थः ॥ २० ॥

अन्वयः

सुख-अतिशय-सम्पदां अर्पकाः, भुवन-भासक-अ-दर्पकाः, विलीन-मल-केवल-अतुल-विकास-भाराः, सभा-राजिना सु-वचसा सदा मुदं विदधतः जिनाः भवत. कलुष-वासकात् भवात् अवन्तु ।

શબ્દાર્થ

अवन्तु (धा० अव्)=રક્ષણ કરો, બચાવો.
भवत. (मू० भवत्)=તમને.
भवात् (मू० भव)=સસારથી
कलुष=પાપ.
वासक=નિવાસ, રહેઠાણ.
कलुषवासकात्=જ્યા પાપનો નિવાસ છે ત્યાથી
अर्पका. (मू० अर्पक)=અર્પણ કરનારા, આપનારા
अतिशय=અધિકપણું
सुखातिशयसम्पदा=સુખના અધિકપણારૂપ સપત્તિઓના.
भासक=દ્યોતક, પ્રકાશ કરનારા.
दर्पक=મદન.
अदर्पक=અવિદ્યમાન છે મદન જેનેવિષે એવા.
भुवनभासकादर्पकाः=ત્રૈલોક્યને પ્રકાશિત કરનારા તેમજ વીતરાગ
विलीन (धा० ली)=સર્વથા નષ્ટ થયેલ.
मल=મેલ
केवल=કેવલજ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.
विकास=વિકાસ, ખીલવણી
भार (धा० भृ)=ધારણ કરનાર
विलीनमलकेवलातुलविकासभाराः=સર્વથા નષ્ટ થયો છે મલ જેમાથી અર્થાત્ અત્યત નિર્મલ એવા કેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા
विदधत. (मू० विदधत्)=કરનારા
वचस्=વચન
सुवचसा=સુવચન વડે.
सभा=સભા, પર્ષદા
राजिन्=દીપાવનાર
सभाराजिना=સભાને દીપાવનાર

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનુ સ્વરૂપ—

"સુખના અતિશયરૂપ સપત્તિઓને અર્પણ કરનારા, ત્રૈલોક્યને (જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત કરનારા અને વળી [1]વીતરાગ [અથવા નિરભિમાની] એવા, વળી અત્યત

---

[1] જ્યા સુધી જે વ્યક્તિમા રાગ હોય (ભલે ને તે પ્રશસ્ત હોય તો પણ), ત્યાં સુધી તો સર્વજ્ઞતા તેનાથી દશ હજાર ગાઉ દૂરજ રહે છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી એ વાતના ઉપર શ્રીમાન્ ગૌતમસ્વામીનુ દૃષ્ટાન્ત દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે

શ્લોકાર્થ

શ્રીચન્દ્રપ્રભની સ્તુતિ—

" ભવ (-જન્મ)થી ઉત્પન્ન થયા છે ભય જેમને એવા (જીવો)ને માટે (તેણે) કરી રાખી છે મુક્તિરૂપી પ્રપા જેણે એવા, વળી ઉત્તમ છે દેહનો વિસ્તાર જેમનો એવા વિબુધો વડે ચામરો દ્વારા હર્ષપૂર્વક અત્યંત વીંઝાયેલા એવા, તથા વળી શરીરની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે (અર્થાત્ પરાસ્ત કરી છે) વિસ્તીર્ણ ચન્દ્રપ્રભાને જેણે એવા પરમેશ્વર 'ચન્દ્રપ્રભ'ને વિનય વડે શોભે તેમ હું સ્તવું છું."—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનાં પ્રાતિહાર્યો—

આ 'પૃથ્વી' વૃત્તમાં રચાયેલા પાદાંતસમર્પિતાક્ષરપુનરુક્તિરૂપ યમકાલંકારથી અલંકૃત પદ્ય દ્વારા આ ક્રમશ: પ્રભુના ચામર અને ભામંડળરૂપી પ્રાતિહાર્યો વિષે સૂચન કરવામાં આવ્યું છે એ કહેવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે દરેક તીર્થંકર આઠ પ્રાતિહાર્યો વડે શોભે છે અને તે આઠ પ્રાતિહાર્યો અન્ય કોઇ નહિ પણ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકમાં સૂચવેલાં—

'अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टि-
र्दिव्यध्वनिश्चामरमासनं च ।
भामण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं
सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥" —[illegible]

—(૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) દેવકૃત કુસુમની વૃષ્ટિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામંડળ, (૭) દુંદુભિ અને (૮) છત્ર છે. આ આઠ વસ્તુઓને સમય તીર્થંકરની સાથે પ્રતિહારીના જેવો સંબંધ હોવાથી તે 'પ્રાતિહાર્ય' કહેવાય છે. એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રવચન-સારોદ્ધારના ૩૯મા દ્વારમાંથી તથા વિચાર-સારના ૧૧૭મા દ્વારમાંથી જોઇ શકાશે. આ સમયમાં થોડી ઘણી હકીકત તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૯૭મા પદ્ય ઉપરના સ્પષ્ટીકરણ ઉપરથી પણ મળી શકશે.

* * * *

जिन-स्तवनम्—

अवन्तु भवतो भयात् कलुषभासकाद्र्पकाः
सुखातिशयसम्पदां भुवनभासकाद्र्पकाः ।
विलीनमलकेवलातुलविकासभारा जिना
मुदं विदधतः सदा सुवचसा समाराजिना ॥ ३० ॥
—पृथ्वी

---

૧ આ આઠમા તીર્થંકર શ્રીચન્દ્રપ્રભનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૧૧૧) ઉપરથી જોઇ લેવું.

टीका

जिना मुदं विदधतः-कुर्वन्तः। केन? शोभनवचसा। किंभूतेन? सभां राजितुं शीलं यस्य तत् सभाराजि तेन सभाराजिना। अवन्तु-रक्षन्तु। भवतः-संसारात्। पापस्य निवासो य(स्मि)स्तस्मात्। भुवनोद्द्योतकाः, न विद्यते दर्पकः-कामो येषां ते। भुवनभासकाश्च तेऽदर्पकाश्च भुवन०। विलीनो मलो यस्मात् तत् एवंविधस्य केवलस्यातुलविकास बिभ्रति-धारयन्ति ये ते तथाविधाः, भारा धारका इत्यर्थः॥ ३०॥

अन्वयः

सुख-अतिशय-सम्पदां अर्पकाः, भुवन-भासक-अ-दर्पकाः, विलीन-मल-केवल-अतुल-विकास-भाराः, सभा-राजिना सु-वचसा सदा मुदं विदधतः जिनाः भवतः कलुष-वासकात् भवात् अवन्तु।

શબ્દાર્થ

अवन्तु (धा० अव्)=રક્ષણ કરો, બચાવો
भवतः (मू० भवत्)=તમને
भवात् (मू० भव)=સંસારથી
कलुष=પાપ.
वासक=નિવાસ, રહેઠાણ
कलुषवासकात्=જ્યાં પાપનો નિવાસ છે ત્યાંથી.
अर्पकाः (मू० अर्पक)=અર્પણ કરનારા, આપનારા
अतिशय=અધિકપણું
सुखातिशयसम्पदां=સુખના અધિકપણારૂપ સંપત્તિઓના
भासक=દ્યોતક, પ્રકાશ કરનારા.
दर्पक=મદન.
अदर्पक=અવિદ્યમાન છે મદન જેનેવિષે એવા
भुवनभासकादर्पकाः=ત્રૈલોક્યને પ્રકાશિત કરનારા તેમજ વીતરાગ
विलीन (धा० ली)=સર્વથા નષ્ટ થયેલ
मल=મેલ
केवल=કેવલજ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા
विकास=વિકાસ, ખીલવણી
भार (धा० भृ)=ધારણ કરનાર
विलीनमलकेवलातुलविकासभाराः=સર્વથા નષ્ટ થયો છે મલ જેમાંથી અર્થાત્ અત્યંત નિર્મલ એવા કેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા
विदधतः (मू० विदधत्)=કરનારા.
वचस्=વચન
सुवचसा=સુવચન વડે.
सभा=સભા, પર્ષદા
राजिन्=દીપાવનાર
सभाराजिना=સભાને દીપાવનાર

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ—

"સુખના અતિશયરૂપ સંપત્તિઓને અર્પણ કરનારા, ત્રૈલોક્યને (જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત કરનારા અને વળી [1]વીતરાગ [અથવા નિરભિમાની] એવા, વળી અત્યંત

---

૧ જ્યાં સુધી જે વ્યક્તિમાં રાગ હોય (ભલે ને તે પ્રશસ્ત હોય તો પણ), ત્યાં સુધી તો સર્વજ્ઞતા તેનાથી દશ હજાર ગાઉ દૂરજ રહે છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી એ વાતના ઉપર શ્રીમાન્ ગૌતમસ્વામીનું દૃષ્ટાન્ત દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે

५ अप्रतिचक्रा.

निर्वाणकलिकायाम्—

"अप्रतिचक्रा तडिद्वर्णा गरुडवाहना चतुर्भुजा चक्रचतुष्टय-भूषितकरा चेति ।"

 नि मा प्रेस

अप्रतिचक्रादेव्याः प्रार्थना—

आरूढा गरुडं हेमा–भाऽसमा नाशितारिभिः ।
पायादप्रतिचक्रा वो, भासमाना शितारिभिः ॥ २८ ॥ ७ ॥

—अनु०

टीका

हेम इव आभा यस्याः सा । नाशिता अरयो यैस्तैः । शितारिभिः–तीक्ष्णचक्रैर्भास-माना–दीप्यमाना ॥ २८ ॥

अन्वय

गरुडं आरूढा हेम[न्]–आभा, अ–समा नाशित अरिभिः शित–अरिभिः भासमाना 'अप्रतिचक्रा' वः पायात् ।

શબ્દાર્થ

आरूढा (मू० आरुह्)=આરૂઢ થયેલી.
गरुडं (मू० गरुड)=ગરુડના ઉપર.
हेम [न्]=સુવર્ણ.
हेमाभा=સુવર્ણસમાન પ્રભા છે જેની એવી.
असमा (मू० असम)=નિરુપમ, અનુપમ.
नाशित (धा० नश्)=નાશ કરેલ.
नाशितारिभिः=નાશ કર્યો છે શત્રુઓનો જેણે એવા.
पायात् (धा० पा)=રક્ષણ કરો.
अप्रतिचक्रा=અપ્રતિચક્રા (દેવી)
भासमाना (धा० भास्)=દેદીપ્યમાન, પ્રકાશતી.
शित=તીક્ષ્ણ.
अरि=ચક્ર.
शितारिभिः=તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે.

શ્લોકાર્થ

અપ્રતિચક્રા દેવીની પ્રાર્થના—

" ગરુડના ઉપર આરૂઢ થયેલી, તથા કનકના જેવી કાન્તિ વાળી તેમજ વળી સંહાર કર્યો છે શત્રુઓનો જેણે એવાં તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે દીપતી એવી અપ્રતિચક્રા (દેવી) (હે ભવ્યો!) તમારું પરિપાલન કરો "—૨૮

સ્પષ્ટીકરણ

અપ્રતિચક્રા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીને ગરુડનું વાહન છે. તે ચાર હાથમાં ચક્ર રાખે છે અને તેનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. આનું બીજું નામ ચક્રેશ્વરી હોય એમ લાગે છે. આ પણ સોળ વિદ્યા–દેવીઓ પૈકી એક છે. આના સંબંધમાં આચાર-દિનકરમાં કહ્યું પણ છે કે—

"गरुडस्पृष्ठ आसीना कार्तस्वरसमच्छविः ।
भूयादप्रतिचक्रा नः, सिद्धये चक्रधारिणी ॥"

નિર્વાણ–કલિકામાં પણ એવો જ ઉલ્લેખ છે અને તે નીચે મુજબ છે—

"तथा अप्रतिचक्रां तडिद्वर्णां गरुडवाहनां चतुर्भुजां चक्रचतुष्टयभूषितकरां चेति ।"

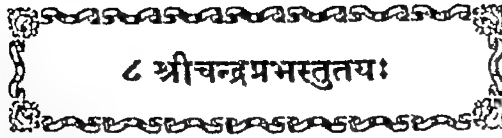

अप्रतिचक्रा.

निर्वाणकलिकायाम्—

"अप्रतिचक्रा तडिद्वर्णा गरुडवाहना चतुर्भुजा चक्रचतुष्टय-भूषितकरा चेति ।"

लि मा प्रेस

८ श्रीचन्द्रप्रभस्तुतयः

अथ श्रीचन्द्रप्रभस्य स्तुतिः—

भवोद्भवतृषां भृशं कृतशिवप्रपं चामरैः
सहर्षमुपवीजितं वरवपुःप्रपञ्चामरैः ।
प्रभावलयकान्ततापहसितोरुचन्द्रप्रभं
प्रणौमि परमेश्वरं विनयचारु 'चन्द्रप्रभम्' ॥ २९ ॥

—पृथ्वी

टीका

भवादुद्भवा तृड् विद्यते येषां (तेषां)। कृता शिवमेव प्रपा येन स तम्। चामरैः सहर्षमुपवीजितम्। कैः? वरो वपुःप्रपञ्चो–विस्तारो येषां ते तथाविधाश्च (ते अमराश्च) तैः। प्रभावलयस्य कान्तता–कमनीयता तयाऽपहसिता उर्वी–विस्तीर्णा चन्द्रप्रभा येन सः (तं)। विनयेन चारु–शोभनं यथा स्यात् तथा प्रणौमि ॥ २९ ॥

अन्वयः

भव-उद्भव-तृषां कृत-शिव-प्रपं, वर-वपुस्-प्रपञ्च-अमरैः चामरैः सह-हर्षं भृशं उपवीजितं, प्रभा-वलय-कान्तता-अपहसित-उरु-चन्द्र-प्रभं परमेश्वरं 'चन्द्रप्रभं' विनय-चारु प्रणौमि ।

શબ્દાર્થ

उद्भव=ઉત્પત્તિ
तृष्=તૃષા, તરસ
भवोद्भवतृषां=ભવ (–ભ્રમણ)થી ઉત્પન્ન થઇ છે તૃષા જેમને એવાને માટે
प्रपा=જલાશય, પરબ
कृतशिवप्रपं=(તૈયાર) કરી છે મુક્તિરૂપી પ્રપા જેણે એવાને
चामरैः (मू० चामर)=ચામરો વડે
सहर्षं=આનન્દપૂર્વક
उपवीजितं (मू० उपवीजित)=વીંઝાયેલ.
वपुस्=દેહ, શરીર
प्रपञ्च=વિસ્તાર
वरवपुःप्रपञ्चामरैः=ઉત્તમ છે દેહનો વિસ્તાર જેમનો એવા દેવો વડે
प्रभा=કાન્તિ, તેજ
वलय=મંડળ
प्रभावलय=ભામંડળ.
कान्तता=મનોહરતા, સુન્દરતા
अपहसित (धा० हस्)=હસી કાઢેલ.
चन्द्र=ચન્દ્ર
चन्द्रप्रभा=ચન્દ્રનુ તેજ, ચાંદરણી
प्रभावलयकान्ततापहसितोरुचन्द्रप्रभं=ભામંડળની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે વિસ્તીર્ણ ચન્દ્ર-પ્રભાને જેણે એવાને
प्रणौमि (धा० नु)=હું સ્તુતિ કરૂં છું, સ્તવું છું
परमेश्वरं (मू० परमेश्वर)=પ્રભુને
विनय=વિનય
चारु=દર્શનીય, મનોહર
विनयचारु=વિનય વડે શોભે તેમ.
चन्द्रप्रभं (मू० चन्द्रप्रभ)=ચન્દ્રપ્રભને, આઠમા તીર્થંકરને

टीका

र्यन्तः। केन? शोभनवचसा। किंभूतेन? सभां राजितुं सभाराजिना। अवन्तु-रक्षन्तु। भवतः-संसारात्। पापस्य वनोद्द्योतकाः, न विद्यते दर्पकः-कामो येषां ते। भुवन- विलीनो मलो यस्मात् तत् एवंविधस्य केवलस्यातुलविकास धाः, भारा धारका इत्यर्थः॥ २०॥

अन्वयः

ः, भुवन-भासक-अ-दर्पकाः, विलीन-मल-केवल-अतुल- चसा सदा मुदं विदधत. जिनाः भवत. कलुष-वासकात्

શબ્દાર્થ

विलीन (धा० ली)=સર્વથા નષ્ટ થયેલ
मल=મેલ.
केवल=કેવલજ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.
विकास=વિકાસ, ખીલવણી
भार (धा० भृ)=ધારણ કરનાર
विलीनमलकेवलातुलविकासभाराः=સર્વથા નષ્ટ થયો છે મલ જેમાંથી અર્થાત્ અત્યત નિર્મલ એવા કેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા
विदधतः (मू० विदधत्)=કરનારા
वचस्=વચન
सुवचसा=સુવચન વડે.
सभा=સભા, પર્ષદા
राजिन्=દીપાવનાર
भाराजिना=સભાને દીપાવનાર

ર્થ

ણ કરનાર, ત્રૈલોક્યને (જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ અથવા નિરભિમાની] એવા, વળી અત્યત

। તે પ્રશસ્ત હોય તો પણ), ત્યા સુધી તો સર્વજ્ઞતા વા જેવી નથી એ વાતના ઉપર શ્રીમાન્ ગૌતમસ્વામીનુ

શ્લોકાર્થ

શ્રીચન્દ્રપ્રભની સ્તુતિ—

" ભવ (-ભ્રમણ)થી ઉત્પન્ન થઇ છે તૃષા જેમને એવા (જીવો)ને માટે (તૈયાર) કરી રાખી છે મુક્તિરૂપી પ્રપા જેણે એવા, વળી ઉત્તમ છે દેહનો વિસ્તાર જેમનો એવા વિબુધો વડે ચામરો દ્વારા હર્ષપૂર્વક અત્યંત વીંઝાયેલા એવા, તથા વળી ભામંડળની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે (અર્થાત્ પરાસ્ત કરી છે) વિસ્તીર્ણ ચન્દ્રપ્રભાને જેણે એવા પરમેશ્વર [1]ચન્દ્રપ્રભને વિનય વડે શોભે તેમ હું સ્તવું છું."—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરના પ્રાતિહાર્યો—

આ પૃથ્વી વૃત્તમાં રચાયેલા પાર્થિવસમપચામરપુનઃસમુત્ક્ષિપ્ત ભામંડલહાસી અદ્ભુત પદ દ્વારા એ ક્રમસર પ્રભુના ચામર અને ભામંડળરૂપી પ્રાતિહાર્યો વિષે સૂચન કરવામાં આવ્યું છે એ કહેવું આવશ્યક નહિ ગણાય કે દરેક તીર્થંકર આઠ પ્રાતિહાર્યો વડે શોભે છે અને તે આઠ પ્રાતિહાર્યો અન્ય કોઇ નહિ પણ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકમાં બતાવેલાં—

" अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टि-
र्दिव्यध्वनिश्चामरमासनं च ।
भामण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं
सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥" —ઉપજાતિ

—(૧) અશોક વૃક્ષ (૨) દેવકૃત કુસુમની વૃષ્ટિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામંડળ (૭) દુન્દુભિ અને (૮) છત્ર છે આ આઠ વસ્તુઓનો સંબંધ તીર્થંકરની સાથે પ્રતિહારીના જેવો હોવાથી તે 'પ્રાતિહાર્ય' કહેવાય છે એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રવચન-સારોદ્ધારના ૩૯મા દ્વારમાંથી તથા વિચાર-સારના ૧૧૭મા દ્વારમાંથી જોઇ લેવું. આ સંબંધમાં થોડી ઘણી હકીકત તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૬૭મા પદ્ય ઉપરના સ્પષ્ટીકરણ ઉપરથી પણ મળી શકશે.

* * * *

जिन-स्तवनम्—

अवन्तु भवतो भवात् कलुषवासकादर्पकाः
सुखातिशयसम्पदां सुघनभासकादर्पकाः ।
विलीनमलकेवलातुलविकासमारा जिना
मुदं विदधतः सदा सुवचसा समाराजिना ॥ ३० ॥
—પૃથ્વી

---

૧ આ આઠમા તીર્થંકર શ્રીચન્દ્રપ્રભનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૧૧૧) ઉપરથી જોઇ શકાશે.

टीका

जिना मुदं विदधतः–कुर्वन्तः । केन? शोभनवचसा । किंभूतेन? सभां राजितुं शीलं यस्य तत् सभाराजि तेन सभाराजिना । अवन्तु–रक्षन्तु । भवतः–संसारात् । पापस्य निवासो य(स्मि)स्तस्मात् । भुवनोद्द्योतकाः, न विद्यते दर्पकः–कामो येषां ते । भुवन-भासकाश्च तेऽदर्पकाश्च भुवन० । विलीनो मलो यस्मात् तत् एवंविधस्य केवलस्यातुलविकासं बिभ्रति–धारयन्ति ये ते तथाविधाः, भारा धारका इत्यर्थः ॥ ३० ॥

अन्वयः

सुख–अतिशय–सम्पदां अर्पकाः, भुवन–भासक–अ–दर्पकाः, विलीन–मल–केवल–अतुल–विकास–भाराः, सभा–राजिना सु–वचसा सदा मुदं विदधतः जिनाः भवतः कलुष–वासकात् भवात् अवन्तु ।

શબ્દાર્થ

अवन्तु (धा० अव्)=રક્ષણ કરો, બચાવો
भवतः (मू० भवत्)=તમને.
भवात् (मू० भव)=સંસારથી
कलुष=પાપ
वासक=નિવાસ, રહેઠાણ
कलुषवासकात्=જ્યાં પાપનો નિવાસ છે ત્યાંથી.
अर्पकाः (मू० अर्पक)=અર્પણ કરનારા, આપનારા
अतिशय=અધિકપણું
सुखातिशयसम्पदां=સુખના અધિકપણારૂપ સંપત્તિઓના.
भासक=દ્યોતક, પ્રકાશ કરનારા.
दर्पक=મદન.
अदर्पक=અવિદ્યમાન છે મદન જેનેવિષે એવા
भुवनभासकादर्पकाः=ત્રૈલોક્યને પ્રકાશિત કરનારા તેમજ વીતરાગ
विलीन (धा० ली)=સર્વથા નષ્ટ થયેલ.
मल=મેલ
केवल=કેવલજ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.
विकास=વિકાસ, ખીલવણી
भार (धा० भृ)=ધારણ કરનાર
विलीनमलकेवलातुलविकासभाराः=સર્વથા નષ્ટ થયો છે મલ જેમાંથી અર્થાત્ અત્યંત નિર્મલ એવા કેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા
विदधत (मू० विदधत्)=કરનારા.
वचस्=વચન
सुवचसा=સુવચન વડે.
सभा=સભા, પર્ષદા.
राजिन्=દીપાવનાર
सभाराजिना=સભાને દીપાવનાર

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ—

"સુખના અતિશયરૂપ સંપત્તિઓને અર્પણ કરનારા, ત્રૈલોક્યને (જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત કરનારા અને વળી [1]વીતરાગ [અથવા નિરભિમાની] એવા, વળી અત્યંત

---

૧ જ્યાં સુધી જે વ્યક્તિમાં રાગ હોય (ભલે ને તે પ્રશસ્ત હોય તો પણ), ત્યાં સુધી તો સર્વજ્ઞતા તેનાથી દશ હજાર ગાઉ દૂરજ રહે છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી એ વાતના ઉપર શ્રીમાન્ ગૌતમસ્વામીનું દૃષ્ટાન્ત દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે

નિર્મલ કેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા, તેમજ વળી પર્ષદાને દીપાવનારા એવા સુવચન વડે આનંદ પમાડનારા એવા તીર્થંકરો (હે ભવ્યો!) તમને પાપના નિવાસ-સ્થાનરૂપ સંસારથી બચાવો."—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

પર્ષદા-વિચાર—

સમવસરણમાં જે મનુષ્યો અને દેવો તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવે છે, તેના બાર વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગને 'પર્ષદા' કહેવામાં આવે છે. આથી કરીને એકંદર રીતે બાર પર્ષદા છે—(૧) ગણધરો વગેરે સાધુઓની, (૨) વૈમાનિક દેવીઓની, (૩) સાધ્વીઓની (આ ત્રણ પર્ષદાઓ અગ્નિ કોણમાં હોય છે); (૪) જ્યોતિષ્ક દેવીની, (૫) વ્યંતર દેવીની, (૬) ભુવનપતિ દેવીની (આ ત્રણ પર્ષદાઓ નૈઋત કોણમાં હોય છે); (૭) જ્યોતિષ્ક દેવોની, (૮) વ્યંતર દેવોની, (૯) ભુવનપતિ દેવોની (આ ત્રણ વાયવ્ય કોણમાં બેસે છે); (૧) વૈમાનિક દેવોની, (૧૧) પુરુષોની (મનુષ્યો)ની, (૧૨) મનુષ્યની સ્ત્રીઓની (આ ત્રણ ઇશાન કોણમાં હોય છે).

* * * *

जिनागम-स्मरणम्—

समस्तभुवनत्रयप्रथनसज्ञनानापदः
प्रमोचयति यः स्मृतः सपदि सज्जनानापदः ।
समुल्लसितमङ्गकं तममलं भजे नागमं
स्फुरन्नयनिवारितासदुपलम्भजैनागमम् ॥ ३१ ॥

—पृथ्वी

टीका

समस्तभुवनत्रयस्य प्रथने सज्ञानि—सज्जानि नाना पदानि यस्मिन् सः । यः स्मृतः सन् प्रमोचयति । कान्? सज्जनान् । कस्याः? आपदः । समुल्लसिता अङ्गादिका यस्मिन् । न अगमं, किन्तु सुगमम् । स्फुरद्भिर्नयैर्निवारिता असदुपलम्भाः—प्रतिभासाः परसिद्धान्ता येन स तथा कर्मधारयः । जैनागमं भजे—सेवां करवाणि ॥ ३१ ॥

अन्वयः

समस्त-भुवन-त्रय-प्रथन-सज्ञ-नाना-पदः यः स्मृतः (सन्) सत्-जनान् आपदः सपदि प्रमोचयति तं समुल्लसित-अङ्गकं, अमलं, न अ-गमं स्फुरत्-नय-निवारित-असत्-उपलम्भ-जैन-आगमं भजे ।

શબ્દાર્થ

प्रथन=પ્રકટન, પ્રસિદ્ધ કરવુ તે.
सज्ज=તૈયાર
नाना=વિવિધ
समस्तभुवनत्रयप्रथनसज्जनानापदः=અખિલ ત્રિભુવનના પ્રકટનમા તૈયાર છે વિવિધ પદો જેમા એવા
प्रमोचयति (ધા० मुच्)=મુક્ત કરાવે છે
स्मृत. (મૂ० स्मृत)=યાદ કરેલ
सपदि=એકદમ
सज्जनान् (મૂ० सज्जन)=સત્પુરૂષોને, સારા મનુષ્યોને
आपदः (મૂ० आपद्)=આપત્તિમાંથી.
समुल्लसित (ધા० लस्)=ઉલ્લાસ પામેલ
भङ्ग=પ્રકાર, ભાંગા.
समुल्लसितभङ्गकं=ઉલ્લાસ પામેલ છે ભાંગાઓ જેમાં એવા
अमलं (મૂ० अमल)=નિર્મલ
भजे (ધા० भज्)=હું ભજુ.
अगमं (મૂ० अगम)=દુર્ગમ, દુ ખે કરીને સમજાય તેવા
स्फुरत् (ધા० स्फुर्)=સ્ફુરાયમાન.
निवारित (ધા० वार्)=નિવારણ કરેલ, દૂર કરેલ.
असत्=દુષ્ટ, અસત્ય
उपलम्भ=આક્ષેપ
जैन=જિનસબધી.
स्फुरन्नयनिवारितासदुपलम्भजैनागमं=સ્ફુરાયમાન નયો વડે નિવારણ કર્યું છે અસત્ય આક્ષેપોનુ જેમા એવા જૈન સિદ્ધાન્તને.

શ્લોકાર્થ

જિનાગમનું સ્મરણ—

" અખિલ ત્રિભુવન ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં તૈયાર છે વિવિધ પદો જેનાં એવો જે (આગમ) સ્મરણ કરાતાં (અર્થાત્ જેનું સ્મરણ) સજ્જનોને આપત્તિમાંથી સત્વર મુક્ત કરે છે, તે સ્ફુરાયમાન છે ([1]સપ્ત-ભંગી વિગેરે) ભંગો જેમાં એવા, તથા નિર્મલ તેમજ સુગમ, અને વળી સ્ફુરાયમાન નયો વડે નિવારણ કર્યું છે અસત્ય પ્રતિભાસોનું જેમાં એવા જૈન આગમને હું ભજું. "—૩૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના ચારે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. અર્થાત્ આ પદ્ય પાદાંત-સમપડક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભી રહ્યુ છે. વિશેષમા આ કાવ્યમા આ પ્રકારનો પદ્ય-ચમત્કાર તો અત્રજ પ્રથમ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

⁂ ⁂ ⁂ ⁂

---

૧ આ સપ્ત-ભંગી સંબધી સ્થૂલ માહિતી તો ન્યાય-કુસુમાંજલિ (પૃ० ૧૮૫-૧૯૨) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરવાથી મળી શકશે. એથી વિશેષ માહિતી ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત સપ્તભંગી-પ્રદીપમાથી મળશે વિશેષમાં આ વિષયના અત્યત જિજ્ઞાસુએ તો નય-રહસ્ય, પ્રમાણનય-તત્વાલોકાલંકાર (ચતુર્થ અને સપ્તમ પરિચ્છેદ) સપ્તભંગી-પ્રકરણ તેમજ સપ્તભંગી-તરંગિણી એ ગ્રન્થો જોવા.

कालीदेव्याः स्तुतिः—

अशिश्रियत याऽम्बुज धृतगदाक्षमालाऽघवान्
यया घन विपूयते भयशमक्षमाऽऽलाघया ।
घनाघनसमप्रभा विहतघातकालीहितं
ममाशुकलमसौ सदा प्रविदधातु 'काली' हितम् ॥१२॥४॥
—पृथ्वी

टीका

काली देवता हितं प्रविदधातु । याऽशिश्रियत-श्रितवती पद्मम् । अघवान्-पापवान् पुरुषो यया विपूयते-पवित्रीक्रियते । भयानां शमने क्षमा-समर्था । विहतं घातकानां-हननशीलानां आल्या ईहितं-चेष्टितं यस्मिन् । प्रविदधाने एतत् क्रियाविशेषणम् ॥ १२ ॥

अन्वयः

या धृत-गदा-अक्ष-माला अम्बुजं अशिश्रियत यया (च) अघवान् घन विपूयते असौ भय-शम-क्षमा अ-आलघया घन-अघन-सम प्रभा 'काली' मम आ-शुकं हितं विहत घातक-आलि (आली वा)-ईहितं सदा प्रविदधातु ।

શબ્દાર્થ

अशिश्रियत (धा० श्रि)=આશ્રય લેતી હવી.
अम्बुजं (पु० अम्बुज)=કમલને.
धृत (धा० धृ)=ધારણ કરેલ.
गदा=ગદા.
अक्षमाला=જપમાળા.
धृतगदाक्षमाला=ધારણ કરી છે ગદા અને જપમાળા જેણે એવી.
अघवान् (पु० अघवत्)=પાપી.
घन=સંદેહવાચક અવ્યય.
विपूयते (धा० पू)=પવિત્ર કરાય છે.
शम=શાન્તિ, નાશ.
क्षम=સમર્થ, શક્તિમાન.
भयशमक्षमा=ભયનો નાશ કરવામાં સમર્થ.
अलघया=લઘુતા.
अलाघया=લઘુતાથી રહિત.
घन=મેઘ.
अघन=કાજળ.
घनाघनसमप्रभा=મેઘ અને કાજળના જેવી કાન્તિ છે જેની એવી.
विहत (धा० हन्)=નાશ કરેલ.
घातक=ઘાતકી.
आलि [स्त्री]=પંક્તિ શ્રેણિ.
ईहित=ચેષ્ટિત
विहतघातकालीहितं=નાશ કર્યો છે ઘાતકીઓની શ્રેણિના ચેષ્ટિતને જેમાં તેવી રીતે.
प्रविदधातु (धा० धा)=કરો.
काली કાલી (દેવી).
हितं (पु० हित)=હિતને, કલ્યાણને.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીની સ્તુતિ—

"ધારણ કરી છે ગદા અને જપમાળા જેણે એવી જે (દેવી) કમલને આશ્રય

निर्वाणकलिकायाम्—

"कालीं देवीं कृष्णवर्णां पद्मासना चतुर्भुजा अक्षसूत्रगदा-लङ्कृतदक्षिणकरा वज्राभययुतवामहस्ता चेति।"

लि सा प्रेस

લેતી હવી, તેમજ વળી જે દ્વારા પાપી (પણ) પવિત્ર થાય છે, તે, ભયનો નાશ કરવામાં સમર્થ એવી, વળી લઘુતા-રહિત તેમજ મેઘ અને કાજલના જેવી કાન્તિવાળી એવી કાલી (દેવી) નાશ કર્યો છે હણનારાની શ્રેણિના ચેષ્ટિતનો જેમાં એવુ મારૂં સર્વદા અનુપમ કલ્યાણ કરો."—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

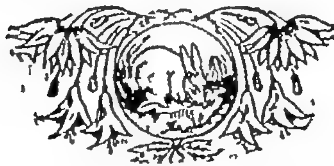
આ પદ્યમા તૃતીય પદ્યની જેમ પ્રથમના બે ચરણોમાં છેવટના પાચ પાચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીના બે ચરણોમા ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

કાલી દેવીનુ સ્વરૂપ—

'દુશ્મનો પ્રતિ જે કાળ (યમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે' તે 'કાલી' એ કાલી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણ શ્યામ છે અને તે હાથમા ગદા રાખે છે વિશેષમા વિકસ્વર કમલ એ એનું વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે.—

" शारदम्बुधरप्रमुक्तचञ्चद्गगनतलाभतनुद्युतिर्दयाढ्या ।
विकचकमलवाहना गदाभृत् कुशलमलङ्कुरुतात् सदैव 'काली' ॥"
—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

પરતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યા કહ્યું છે કે- "तथा कालिकादेवीं कृष्णवर્णां पद्मासनां चतुर्भुजामक्षसूत्रगदालङ्कृतदक्षिणकरां वज्राभययुतवामहस्तां चेति" અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે, તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વજ્ર અને [1]અભયથી અલકૃત છે.

[1] શરણાગતના ભયનું નિવારણ કરવુ, તેને કહેવુ, કે બીવાનુ કઇ કારણ નથી નિર્ભય રહે એવુ સૂચન કરવા માટે સામા મનુષ્યની તરફ હાથ નમાવી સીધા આંગળા રાખવા તે 'અભય' મુદ્રા કહેવાય છે.

લેતી હુવી, તેમજ વળી જે દ્વારા પાપી (પણ) પવિત્ર થાય છે, તે, ભયનો નાશ કરવામાં સમર્થ એવી, વળી લઘુતા-રહિત તેમજ મેઘ અને કાજલના જેવી કાન્તિવાળી એવી કાલી (દેવી) નાશ કર્યો છે હણનારાની શ્રેણિના ચેષ્ટિતનો જેમાં એવું મારૂં સર્વદા અનુપમ કલ્યાણ કરો."—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

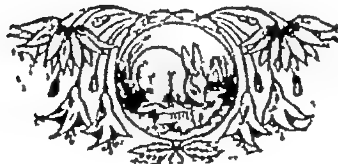
આ પદ્યમા તૃતીય પદ્યની જેમ પ્રથમના બે ચરણોમાં છેવટના પાચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીના બે ચરણોમા ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

કાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

'દુશ્મનો પ્રતિ જે કાળ (યમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે' તે 'કાલી' એ કાલી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણ શ્યામ છે અને તે હાથમા ગદા રાખે છે વિશેષમા વિકસ્વર કમલ એ એનુ વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે—

> "शरदम्बुधरप्रमुक्तचञ्चद्गगनतलाभतनुद्युतिर्दयाढ्या ।
> विकचकमलवाहना गदाभृत् कुशलमलङ्कुरुतात् सदैव 'काली' ॥"
>
> —આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યા કહ્યું છે કે—"तथा कालिकादेवीं कृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजामक्षसूत्रगदालङ्कृतदक्षिणकरां वज्राभययुतवामहस्ता चेति" અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે, તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વજ્ર અને [1]અભયથી અલંકૃત છે.

[1] શરણાગતના ભયનું નિવારણ કરવુ, તેને કહેવુ, કે બીવાનુ કંઇ કારણ નથી નિર્ભય રહે એવુ સૂચન કરવા માટે સામા મનુષ્યની તરફ હાથ નમાવી સીધા આંગળા રાખવા તે 'અભય' મુદ્રા કહેવાય છે.

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रणामः—

> विमलकोमलकोकनदच्छद-
> च्छविहराविह राजभिरामरैः ।
> सततनूततनू 'सुविधेः' क्रमौ
> नमत हेऽमतहेठनलालसाः ! ॥ ३३ ॥
>
> —द्रुत०

टीका

विमलं कोमलं च सत् कोकनदं-रक्ताम्बुजं च तस्य च्छदस्य-पत्रस्य च्छविस्तस्या हरौ-मुष्णन्तौ । राजभिः-स्वामिभिः । कैः ? अमराणां इमे आमराः, तैः आमरैः । सततं नूता-स्तुता तनुः-शरीरं ययोस्तौ । अमतं-पापं तस्य हेठनं-पातनं तस्मिन् लालसा-तत्पराः । सुविधेः क्रमौ नमत ॥ ३३ ॥

अन्वयः

हे अमत-हेठन-लालसाः ! 'सुविधेः' विमल-कोमल-कोकनद-च्छद-च्छवि-हरौ, इह आमरैः राजभिः सतत-नूत-तनू क्रमौ नमत ।

શબ્દાર્થ

विमल=निर्मळ.
कोकनद=रक्त कमळ.
छद=पत्र.
हरत् (धा० ह)=हरी लेनार.
विमलकोमलकोकनदच्छदच्छविहरौ=निर्मळ तेमज प्रिय एवां रक्त कमळोनां पत्रनी शोभाने हरनारां.
राजभिः (मू० राजन्)=स्वामीओ वडे.
आमरैः (मू० अमर)=देव-संबंधी.
सतत=अविच्छिन्न, निरंतर.
नूत (धा० नु)=स्तुति करायेल.
तनु=देह, शरीर.
सततनूततनू=जेनां स्तुति करायेलां छे एवा देहनी जोडी.
सुविधेः (मू० सुविधि)=सुविधि(नाथ)ना.
क्रमौ (मू० क्रम)=चरणोने.
नमत (धा० नम्)=तमे नमन करो, नमस्कार करो.
हे=सम्बोधनार्थक अव्यय.
अमत=(१) रोग, (२) मृत्यु, (३) पाप.
हेठन=(१) बाधा पीडा (२) पातन.
लालसा=अभिलाष, इच्छा.
अमतहेठनलालसाः=जेओ हे पाप नष्ट करवानी इच्छा छे जेमने एवा ! (सं०)

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુવિધિનાથને પ્રણામ—

"હે અનિષ્ટને બાધા કરવાની ઇચ્છા રાખનારા (અર્થાત્ રોગ કે પાપ કે મૃત્યુનો નાશ કરવાની અભિલાષા ધરાવનારા ભવ્ય જનો)! નિર્મલ તેમજ કોમલ એવાં રક્ત પદ્મોનાં પત્રની શોભાને હરનારા તથા વળી આ જગત્માં અમરોના અધિપતિઓ વડે (અર્થાત્ ઇન્દ્રો દ્વારા) સ્તુતિ કરાયેલી છે દેહની જેના એવા [1]સુવિધિ(નાથ)નાં ચરણોને તમે નમસ્કાર કરો."—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

શબ્દાલંકાર-વિચાર—

આ પદ્યમા વળી કંઇ નવીન પ્રકારનોજ શબ્દાલંકાર દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્ય નીચે મુજબ લખવામા આવે છે.

वि । मलको । मलको । कन । दच्छ । द । च्छ । विहरा । विहरा । जभिरामरै. ।
स । ततनू । ततनू । सुविधे. । क्रमौ । न । मतद्दे । मतद्दे । ठनलालसा. ॥

આ પદ્ય તરફ હવે દૃષ્ટિ-પાત કરતા જોઇ શકાય છે કે તેના પ્રત્યેક ચરણમાં દ્વિતીય, તૃતીય અને ચતુર્થ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ છે. અર્થાત્ આ પદ્ય 'લાટાનુપ્રાસ'નામક અલંકારથી શોભે છે. આ અલંકારનું અપૂર્વ ચિત્ર તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૧૭ થી ૨૦ સુધીના પદ્યોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

卐 卐 卐 卐

जिनेश्वरेभ्यो विज्ञप्तिः—

कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कित-
क्रमतला मतलाभकरा नृणाम् ।
विगतरागतरा वितरन्तु नो
हितमनन्तमनङ्गजितो जिनाः ॥ ३४ ॥

—द्रुत०

टीका

शकुन्तवरो—राजहंसः । मतं—सुखं तस्य लाभकराः । नः—अस्मभ्यम् ॥ ३४ ॥

अन्वयः

कलश-कुन्त-शकुन्त-वर-अङ्कित-क्रम-तलाः, नृणां मत-लाभ-कराः, विगत-राग-तराः, अनङ्ग-जिताः जिनाः नः अनन्तं हितं वितरन्तु ।

---

[1] નવમા તીર્થંકર શ્રીસુવિધિનાથનું ચરિત્ર ટુંકમા જાણવુ હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના પૃ૦ ૧૨૫ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો

શબ્દાર્થ

कलश=કળશ.	कर (धा० कृ)=કરનાર.
कुम्भ=ઘડો.	मतकामकरा=અભીષ્ટનો લાભ કરનારા.
घटकुम्भ=ઘડો.	नृणां (मू० नृ)=મનુષ્યોના.
राजहंस=રાજહંસ.	विगततापततशम=વિશેષતઃ નષ્ટ થયો છે શ્રમ જેમનો એવા.
अङ्कित (धा० अङ्क्)=ચિહ્ન કરેલ, લાંછનયુક્ત.	वितरन्तु (धा० तॄ)=અર્પો, વિતરણ કરો.
तल=તળિયું.	नः (मू० अस्मद्)=અમને.
कलशकुम्भघटकुम्भवराङ्कितक्रमतलाः=કળશ, ઘડો તેમજ રાજહંસ વડે લાંછિત છે ચરણ-તલ જેમનું એવા.	अनन्त (मू० अनन्त)=અનન્ત, અપાર.
	जित् (धा० जि)=જીતનાર.
हित=ભલું.	मकरध्वजजितः=કામદેવનો પરાજય કરનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને વિજ્ઞપ્તિ—

"કળશ, ઘડો તેમજ રાજહંસનાં લાંછનથી યુક્ત છે ચરણ-તલ જેમનું એવા, વળી મનુષ્યોને અભીષ્ટ (સુખ)નો લાભ કરી આપનારા, તેમજ વિશેષતઃ નષ્ટ થયો છે શ્રમ જેમનો એવા તથા વળી કંદર્પના ઉપર વિજય મેળવનારા એવા તીર્થંકરો અમને અપાર હિત અર્પો."—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પ્રથમ ચરણમાં તૃતીય, ચતુર્થ અને પંચમ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ છે જ્યારે બાકીનાં ચરણોમાં દ્વિતીય તૃતીય અને ચતુર્થ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ છે અર્થાત્ આ પદ્ય પણ લાટાનુપ્રાસથી શોભી રહ્યું છે આ વાત આ પછીના પદ્યને પણ લાગૂ પડે છે.

તીર્થંકરના દેહનાં લક્ષણો—

સાધારણ રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે પુણ્યશાળી જીવનો દેહ લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે. તેમાં તીર્થંકર તેમજ ચક્રવર્તી ૧૦૦૮ લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે જ્યારે બલદેવ તેમજ વાસુદેવ ૧૦૮ લક્ષણોથી શોભે છે લિપિમાં બત્રીસ લક્ષણવાળા પુરુષનો જન્મથી કોઈ વાર દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ બત્રીસ લક્ષણો તો વસન્તતિલકા અને ઉપજાતિમાં રચાયેલાં નીચેનાં પદ્ય ઉપરથી જોઈ શકાય છે

> "मोराब्ज-दीर्घ-गुलाबान-स्वस्तिक-
> पद्माभिषेक-दाम-दर्पण-चामराणि ।
> कुम्भोऽङ्कुशो मत्स्य-मकर-श्री-वत्सलाञ्छन
> सहामणी-श्रीमती-रेख-तोरणानि ॥ १ ॥—वसन्त
> छत्रं ध्वजा सिंहासन-यूप-वीचि
> हिमवत्कुल-चुलूप-नूपुर-कूर्मा ।
> सुरापन-संवास-समुद्र-सिद्धि
> शालिविधेय मत्स्यलक्षणानि" ॥ २ ॥—ઉપજાતિ.

—ધર્મ-કલ્પદ્રુમ, પલ્લવ ૫.

અર્થાત્–(૧) આસાદ, (૨) પર્વત, (૩) પોપટ, (૪) અકુશ, (૫) સુપ્રતિષ્ઠ, (૬) પદ્માભિષેક, (૭) યવ, (૮) દર્પણ, (૯) ચામર, (૧૦) કુમ્ભ, (૧૧) અક્ષ, (૧૨) મત્સ્ય, (૧૩) મગર, (૧૪) હાથી, (૧૫) સુદર પતાકા, (૧૬) સુંદર માળા, (૧૭) પૃથ્વી, (૧૮) રથ, (૧૯) તોરણ, (૨૦) છત્ર, (૨૧) ધ્વજા, (૨૨) સ્વસ્તિક, (૨૩) યજ્ઞ–સ્તમ્ભ, (૨૪) વાવ, (૨૫) કમણ્ડળુ, (૨૬) સ્તૂપ, (૨૭) મોર, (૨૮) કાચબો, (૨૯) અષ્ટાપદ, (૩૦) સ્થાલ (થાળી), (૩૧) સમુદ્ર અને (૩૨) સિંહ એ ઉત્તમ પુરૂષના બત્રીસ લક્ષણો છે.

શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિવિરચિત કલ્પસૂત્રની ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત 'સુબોધિકા'માં આ બત્રીસ લક્ષણોના સબધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે—

" छत्रं तामरसं धनू रथवरो दम्भोलि-कूर्माङ्कुशा.
वापी-स्वस्तिक-तोरणानि च सरः पञ्चाननः पादपः।
चक्रं शङ्ख-गजौ समुद्र-कलशौ प्रासाद-मत्स्यौ यवो
यूप-स्तूप-कमण्डलून्यवनिभृत् सच्चामरो दर्पणः ॥—शार्दूल०
उक्षा पताका कमलाभिषेकः। सुदाम केकी घनपुण्यभाजाम् ॥ "

અર્થાત્–(૧) છત્ર, (૨) કમળ, (૩) ધનુષ્ય, (૪) ઉત્તમ રથ, (૫) વજ્ર, (૬) કાચબો, (૭) અકુશ, (૮) વાવ, (૯) સાથિયો, (૧૦) તોરણ, (૧૧) સરોવર, (૧૨) સિંહ, (૧૩) વૃક્ષ, (૧૪) ચક્ર, (૧૫) શખ, (૧૬) હાથી, (૧૭) સમુદ્ર, (૧૮) કળશ, (૧૯) મહેલ, (૨૦) માછલુ, (૨૧) યવ, (૨૨) યજ્ઞ–સ્તમ્ભ, (૨૩) સ્તૂપ, (૨૪) કમણ્ડળુ, (૨૫) રાજા, (૨૬) સુદર ચામર, (૨૭) દર્પણ, (૨૮) બળદ, (૨૯) પતાકા, (૩૦) પદ્માભિષેક, (૩૧) સુદર માળા અને (૩૨) મોર એ અતિશય પુણ્યશાળીના બત્રીસ લક્ષણો છે.[1]

કંદર્પ–મર્દન—

કદર્પના સબધી આ કાવ્યમા [2]વારવાર ઉલ્લેખ કરવામા આવતો હોવાથી એને વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક સમજાય છે.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં કદર્પને રતિના પતિ તરીકે તેમજ વસન્તના મિત્ર તરીકે ઓળખાવ્યો છે વળી ત્યાં એને અરવિન્દ, અશોક, આમ્ર, નવમલ્લિકા અને નીલ કમલ એ પાચ બાણવાળો તેમજ પુષ્પના ધનુષ્યવાળો તેમજ મકરના ચિહ્નથી અકિત ધ્વજાવાળો આલેખ્યો છે ટુકમા એ શાસ્ત્રમા કદર્પના સબધમા તે જીવતી જાગતિ વ્યક્તિ છે એવો ઉલ્લેખ છે વળી તેણે મહાદેવની પણ ખબર લેવામા પાછી પાની કરી નથી એમ એ શાસ્ત્ર ઉપરથી જોઇ શકાય છે આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

---

૧ આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે બત્રીસ લક્ષણો પૈકી મત–ભેદ છે વિશેષમા ભાલો તેમજ રાજ-હસરૂપી લક્ષણોનો તો અત્ર ઉલ્લેખજ નથી, એ વિચારણીય છે, પરતુ તેનો ૧૦૦૮ લક્ષણોમાં સમાવેશ થતો હોવો જોઇએ

૨ પહેલા, પાચમા, અગ્યારમા તથા ઓગણીસમા પદ્યોમા ઉલ્લેખ છે.

"सर्वेषामेव देवानां कन्दर्पो बलवत्तरः ।
येन बाल्यं 'शिवो' देवो दग्धेनापि हि नर्तितः ॥"

અર્થાત્ સમસ્ત સુરોમાં કંદર્પ વધારે શૂરવીર છે કેમકે મહાદેવે તેને 'બાળી' મૂક્યો છતાં પણ તેણે તેની પાસે વિવિધ વેષો ભજવાવ્યાં.

વળી આ સંબંધમાં મહર્ષિ ભર્તૃહરિકૃત શૃંગાર-શતકનો વસન્તતિલકા વૃત્તમાં રચાયેલો નિમ્ન-લિખિત આદ્ય શ્લોક પણ વિચારી લઇએ.

"शम्भुस्वयम्भुहरयो हरिणेक्षणानां
येनाक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः ।
वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय
तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥"

અર્થાત્—જેણે શંભુ (મહાદેવ) સ્વયંભૂ (બ્રહ્મા) અને વિષ્ણુને મૃગાક્ષીઓનું ગૃહ-કર્મ કરનારા કિંકરો બનાવ્યા તે વાણીથી અગોચર ચરિત્રવાળા વિચિત્ર કંદર્પને મારા પ્રણામ હોજો.[1]

આ ઉપરથી કંદર્પે જૈનેતર દેવોની દુર્દશા કરવામાં કેવો ભાગ ભજવ્યો છે તે જોઇ શકાય છે.

આ કંદર્પે જૈન મુનિવરોની પણ ખબર લીધી છે. દાખલા તરીકે, તેજ ભવમાં મોક્ષે જનાર એવા રથનેમિને પણ આ કંદર્પરૂપી શેતાને સપડાવ્યા હતા. એ વાતના ઉપર નીચેની ગાથા દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.[2]

"[3]जउनन्दणो महप्पा जिणभाया वयधरो चरमदेहो ।
रहनेमी रायमई रायमई कासी ही ! विसया ॥"

અર્થાત્—યદુ-નન્દન, મહાત્મા બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમિનાથના બાંધવ, બ્રહ્મચર્યવ્રતધારી અને ચરમશરીરી એવા રથનેમિ રાજીમતી ઉપર રાગ બુદ્ધિવાળા થયા. આથી કરીને ખરે ખર વિષય તિરસ્કારને પાત્ર છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે કંદર્પનું મુખ્ય બળ અબળા છે અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના અને ખાસ કરીને સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયો એ એનો પૌષ્ટિક આહાર છે. આ કંદર્પના પંજામાં સપડાયેલો

---

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૨૭-૨૫).

૨ સરખાવો—

"हरिहरचउराणणचंदसूरखंदाइणो वि जे देवा ।
नारीण किंकरत्तं कुणंति धी धी विसयतिण्हा ॥
[हरिहरचतुराननचन्द्रसूर्यस्कन्दादयोऽपि ये देवाः ।
नारीणां किङ्करत्वं कुर्वन्ति धिग् धिग् विषयतृष्णाम् ॥]

૩ સંસ્કૃત-છાયા—

यदुनन्दनो महात्मा जिनभ्राता व्रतधरश्चरमदेहः ।
रथनेमी राजीमतीरागमतिः कर्ता (?) ही विषयाः ॥

પ્રાણી મૃત્યુને પણ શરણ થાય છે. આ સબંધમા રાજર્ષિ ભર્તૃહરિએ નીચેના પદ્ય દ્વારા આબેહુબ ચિતાર રજુ કર્યો છે.

" कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलो
व्रणी पूयक्लिन्नः कृमिकुलशतैराचिततनुः ।
क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपालावृतगलः
शुनीमन्वेति श्वा हतमपि निहन्त्येव मदनः ॥ "–શિખરિણી.

અર્થાત્–કૃશ, કાણો, ખોડો, કાન વિનાનો, પૂછડા વગરનો, ફોલ્લાવાળો, પરૂથી વ્યાપ્ત, સેંકડો કૃમિઓના સમૂહથી વ્યાપ્ત દેહવાળો, ક્ષુધાથી પીડિત, જીર્ણ, ગળામા કાઠલો ઘાલેલો એવો કુતરો કુતરીની પાછળ જાય છે. ખરે, કામદેવ હણાયેલાને પણ હણે છે.

પરંતુ એ ધ્યાનમા રાખવુ કે આ બધો મોહનો મહિમા છે. એ વાતની પુષ્ટિમાં કહેવાનું કે—

" अजानन् दाहात्म्यं पततु शलभस्तीव्रदहने
स मीनोऽप्यज्ञानाद् बडिशयुतमश्नातु पिशितम् ।
विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिलान्
न मुञ्चामः कामानहह ! गहनो मोहमहिमा ॥ "–શિખરિણી.
—વૈરાગ્ય-શતક

અર્થાત્—દહન-સ્વભાવને નહિ જાણનારો પતગીઓ તીવ્ર અગ્નિમાં પડે અને અજ્ઞાનવશાત્ મત્સ્ય પણ જાળમાનુ માસ ખાવા જાય (એ બનવા જોગ છે), પરતુ કામ-વાસનાઓ વિપત્તિઓની જાળથી પથરાયેલી છે એમ જ[illegible]ના પણ આપણે તેને છોડતા નથી. અહા ! મોહનો મહિમા કેવો ગહન છે ! !

ઉપર્યુક્ત [1]અનગના સ્વરૂપ ઉપરથી ત[illegible] કુટિલતા [illegible]મજી શકાય છે. આવી પરિસ્થિતિમા

---

૧ વિલ્સન પાઠશાળા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા છમાસિ[illegible] મેં એક વેળા રસિક-નન્દનના ઉપનામથી આ અનગનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ આલેખ્યું હતું.

अनङ्गस्वरूपम्

देहो यद्यपि नास्ति ते रतिपते ! वीरस्तथाप्यद्भुत-
स्त्रैलोक्ये तव तीक्ष्णबाणसहने कस्यास्ति शक्तिर्यतः ? ।
य पुष्पेषुमदत्त ते विधिरहाऽसौ धन्यवादास्पद
यत् तुभ्य किल यद्यदास्यत पवि प्राप्स्यत् क्व रक्षां जनः ? ॥ १ ॥
जातस्त्व मदन ! त्रिलोकविजयी प्राप्याऽबलानां बल
प्राप्स्यस्त्व सुपराक्रम बलवतामास्यत् तदा का दशा ? ।
त्वां नेतु नहि को वश ध्रुवमल सर्वे जिता हि त्वया
नैपुर्यस्य फल द्रुत त्वपयश प्राप्नोपि रे निर्दय ! ॥ २ ॥
त्व कन्दर्प ! यथाऽसि दृष्ट्यविषयो बाणास्तथा तावका
कृत्वाऽसृग्वहन विनैव विशिखा प्राणान् हि गृह्णन्ति ते ।
आदर्शोऽनुपमोऽसि यद्यपि जगत्सौन्दर्यसारात्मनो
ना पाप द्विगुण तथापि कुरुते तत्रानुभावस्तव ॥ ३ ॥

એમ જરૂર કહેવું પડશે કે જે પ્રાણી આ કામને વશ કરવામાં ફત્તેહમંદ થાય તેજ સાચો શૂરવીર છે તેજ યોગીશ્વર છે, તેજ મહાદેવ છે, તેજ પરમાત્મા છે અને તેજ પરમ પ્રશંસાને પાત્ર છે.

કહ્યું પણ છે કે—

"[1]सु च्चिय सूरो सो चेव पंडिओ तं पसंसिमो निच्चं ।
इंदियचोरेहिं सया न लुंटिअं जस्स चरणधणं ॥"

કહેવાની મતલબ એ છે કે—કામિનીના કટાક્ષ રૂપી બાણવડે જે હણાયો નથી તેજ શૂરવીર છે અને સાચો પંડિત તેજ છે કે જે સ્ત્રીઓના મદન ચરિત્રરૂપી જાળમાં સપડાયો નથી. વળી ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર પણ તેજ છે કે સંસારરૂપી કાનનમાં વસવા છતાં કામની અસરથી નિર્લેપ રહે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જેણે ચારિત્રરૂપી ધનનું ઇન્દ્રિયરૂપી ચોરથી રક્ષણ કર્યું છે તેજ શૂર છે તેજ પંડિત છે અને તેનીજ આપણે પ્રતિદિન પ્રશંસા કરવી જોઇએ.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે જીવનની સફળતા કામને વશ કરવામાંજ છે અને એક વખત કામદેવના ઉપર વિજય મેળવ્યો કે તરતજ અપૂર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જે અપૂર્વ સુખ કહ્યું છે તે કંઇ અતિશયોક્તિ નથી. કહ્યું પણ છે કે—

"[2]जं च कामसुहं लोए, जं च दिव्वं महासुहं ।
वीयरायसुहस्सेयं णंतभागंपि नग्घई ॥"

અર્થાત્ વિષય-વાસનાને તૃપ્ત કરવાથી આ લોકમાં જે સુખ મળે છે તે, તેમજ સ્વર્ગનું સુખ પણ વીતરાગના સુખના અનન્તમે ભાગે પણ નથી. આવું અપૂર્વ સુખ પાઠક-વર્ગ પ્રાપ્ત કરવા સમુત્સાહશાળી થાય એટલી અભિલાષા પ્રદર્શિત કરી આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

* * * *

का [illegible] त्रिभुवनेश्वर [illegible]
[illegible] न [illegible] यतो [illegible] ।
[illegible] किन्तु [illegible] तव यदा [illegible]
[illegible] विभवा कीर्ति च [illegible] ॥ १ ॥
[illegible]
[illegible] यतो [illegible] ।
[illegible] च [illegible]
[illegible] ॥ २ ॥
[illegible] कि न [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ३ ॥

१ સંસ્કૃત-છાયા—

स एव शूरः स चैव पण्डितस्तं प्रशंसामो नित्यम् ।
इन्द्रियचौरैः सदा न लुण्टितं यस्य चरणधनम् ॥

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महासुखम् ।
वीतरागसुखस्येदमनन्तभागमपि नार्हति ॥

૩ કંદર્પ-વિજયની સ્ફુટ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૨૫૨)માં આલેખવામાં આવી છે.

जिनमताय प्रणामः—

अवमसंतमसं ततमानयत्-
प्रलयमालयमागमरोचिषाम् ।
भुवनपावनपालनमर्कवज्-
जिनमतं नम तन्नयवन्नहो ! ॥ ३५ ॥

—द्रुत०

टीका

अहो नयवन् ! त्वं नम तज्जिनमतम् । अवमान्येव संतमसं—अन्धकारम् । ततं—विस्तीर्णम् । प्रलयं—क्षयं आनयत् । भुवनस्य पावनं च तत् पालनं च । अर्कतुल्यम् ॥३५॥

अन्वयः

अहो नयवन् ! अर्क-वत् तत अवम-संतमसं प्रलयं आनयत्, आगम-रोचिषां आलयं, भुवन-पावन-पालनं तद् जिन-मतं नम ।

શબ્દાર્થ

अवम=પાપ
संतमस=ગાઢ અંધકાર, ઘણુ અંધારૂ
अवमसंतमसं=પાપરૂપી ગાઢ અંધકારને
ततं (मू० तत)=વિસ્તીર્ણું
आनयत् (धा० नी)=આણનારૂ
प्रलयं (मू० प्रलय)=નાશ પ્રતિ
आलयं (मू० आलय)=ગૃહ
रोचिस्=પ્રકાશ, તેજ
आगमरोचिषां=સિદ્ધાન્તોના તેજના
पालन=પરિપાલન, રક્ષણ
भुवनपावनपालनं=ત્રૈલોક્યની પવિત્રતા અને પરિપાલનરૂપ
अर्क=સૂર્ય
अर्कवत्=સૂર્યની માફક
जिनमतं=જૈન સિદ્ધાન્તને
नम (धा० नम्)=તુ પ્રણામ કર
तद् (मू० तद्)=તે
नय=નીતિ.
नयवन् !=હે નીતિમાન્ !
अहो=સંબોધનવાચક અવ્યય, હે !

શ્લોકાર્થ

જિન-મતને પ્રણામ—

“ સૂર્યની માફક સિદ્ધાન્તોના પ્રકાશોના નિવાસ-સ્થાનરૂપ, વળી વિસ્તીર્ણ એવા પાપરૂપી ગાઢ અંધકારનો અંત આણનારા, તેમજ ત્રિભુવનને પવિત્ર કરનારા તથા તેનુ સંરક્ષણ કરનારા એવા તે જૈન મતને હે નીતિમાન્ ! તુ વન્દન કર ”—૩૫

ॐ ॐ ॐ ॐ

જેમ જરૂરજ કહેવું પડશે કે જે પ્રાણી આ કામને વશ કરવામાં કુશળીભૂત થાય તેજ સાચો શૂરવીર છે તેજ યોગીશ્વર છે, તેજ મહાદેવ છે તેજ પરમાત્મા છે અને તેજ પરમ પ્રશંસાને પાત્ર છે. કહ્યું પણ છે કે—

"સો ચિય સૂરો સો ચેવ પંડિઓ તં પસંસિમો નિચ્ચં।
ઇંદિયચોરેહિં સયા ન લુંટિયં જસ્સ ચરણધણં॥"

कहेवानी मतलब ए छे के—

કહેવાની મતલબ એ છે કે—કામિનીના કટાક્ષ રૂપી બાણવડે જે હણાયો નથી તેજ શૂરવીર છે અને સાચો પંડિત તેજ છે કે જે સ્ત્રીઓના બહુલ ચારિત્રરૂપી જાળમાં સપડાયો નથી. વળી ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર પણ તેજ છે કે સંસારરૂપી માર્ગમાં વસતા છતાં કામની બાબત નિર્લેપ રહે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જેનું ચારિત્રરૂપી ધન ઇન્દ્રિયરૂપી ચોરથી રક્ષાયું રહ્યું છે તેજ શૂર છે તેજ પંડિત છે અને તેનીજ આપણે પ્રતિદિન પ્રશંસા કરવી જોઇએ.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે જીવનની સફળતા કામને વશ કરવામાંજ છે અને એક વખત કામદેવના ઉપર વિજય મેળવ્યો કે તરતજ અપૂર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જે અપૂર્વ સુખ કહ્યું છે તે કંઇ અતિશયોક્તિ નથી. કહ્યું પણ છે કે—

"जं च कामसुहं लोए, जं च दिव्वं महासुहं।
वीयरायसुहस्सेयं णंतभागंपि न अग्घइ॥"

અર્થાત્ વિષય-વાસનાને તૃપ્ત કરવાથી આ લોકમાં જે સુખ મળે છે તે, તેમજ સ્વર્ગનું સુખ પણ વીતરાગના સુખના અનન્તમે ભાગે પણ નથી. આવું અપૂર્વ સુખ પાઠક-વર્ગ પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થાય એટલી અભિલાષા પ્રદર્શિત કરી આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

* * * *

का [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] च [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] च [illegible] ॥ ४ ॥

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] च [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ५ ॥

[illegible] किं न [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ?।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ६ ॥

૧ સંસ્કૃત-છાયા—

स एव शूरः स चैव पण्डितस्तं प्रशंसामो नित्यम्।
इन्द्रियचौरैः सदा न लुण्टितं यस्य चरणधनम्॥

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

यच्च कामसुखं लोके, यच्च दिव्यं महासुखम्।
वीतरागसुखस्येदमनन्तभागमपि नार्हति॥

૩ કંઈક-વિજયની સ્તુતિ ... કૃત-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૨૫૨)માં આલોચવામાં આવી છે.

मानवीदेव्याः स्तुतिः—

जयति सायतिसामकृदन्विता
सुतरुणा तरुणाब्जसमद्युतिः ।
कजगता जगता समुदा नुता
नतिमताऽतिमता भुवि 'मानवी' ॥ ३६ ॥ ९ ॥

—द्रुत०

टीका

सह आयत्या करोति इति सायति । सुतरुणेन युक्ता । कजे—कमले गता । जगता नतिमता—नम्रीभूतेन नुता—स्तुता । सहर्षेण अतीष्टा ॥ ३६ ॥

अन्वयः

सह-आयति-साम-कृत्, सु तरुणा अन्विता, तरुण-अब्ज-सम-द्युतिः, कज-गता नतिमता सह-मुदा जगता नुता भुवि अति-मता 'मानवी' जयति ।

શબ્દાર્થ

जयति (धा० जि)=જય પામે છે, જયવંતી વર્તે છે.
सायति=અવિચ્છિન્ન કાળ.
साम=શાન્તિ.
कृत्=કરનારી.
सायतिसामकृत्=અવિચ્છિન્ન કાળમાં પણ શાન્તિ કરનારી.
अन्विता (मू० अन्वित)=યુક્ત.
सुतरुणा=સુન્દર યુવતી.
तरुण=નવીન, નૂતન.
द्युति=કાન્તિ.
तरुणाब्जसमद्युतिः=નૂતન કમલના સમાન કાન્તિ છે જેની એવી.
क=જલ.
कज=જલજ, કમલ.
गत (धा० गम्)=પ્રાપ્ત થયેલી.
कजगता=કમલને પ્રાપ્ત થયેલી.
जगता (मू० जगत्)=દુનિયા વડે.
समुदा=હર્ષસહિત.
नुता (मू० नुत)=સ્તુતિ કરાયેલી.
नति=પ્રણામ.
नतिमता (मू० नतिमत्)=નમ્ર.
अतिमता=અત્યન્ત અભીષ્ટ.
भुवि (मू० भू)=પૃથ્વી ઉપર.
मानवी=માનવી (દેવી).

શ્લોકાર્થ

માનવી દેવીની સ્તુતિ—

"અવિચ્છિન્ન કાળમાં પણ (અવ્યાબાધપણે) રહેનારી એવી શાન્તિને કરનારી, તથા સુપુરુષથી યુક્ત એવી, વળી નૂતન કમલના જેવી કાન્તિવાળી, કમલને પ્રાપ્ત થયેલી (અર્થાત્ તેના ઉપર આરૂઢ થયેલી), તથા નમ્ર જગત્ વડે હર્ષપૂર્વક સ્તુતિ કરાયેલી એવી તેમજ પૃથ્વીને વિષે અત્યન્ત અભીષ્ટ એવી માનવી (દેવી) જયવન્તી વર્તો."—૩૬

निर्वाणकलिकायाम्—

"मानवी श्यामवर्णा कमलासना चतुर्भुजा वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरा अक्षसूत्रविटपालङ्कृतवामहस्ता चेति ।"

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં ૩૩મા પદ્યની સાથે મળતું આવે છે એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવુ બસ છે.

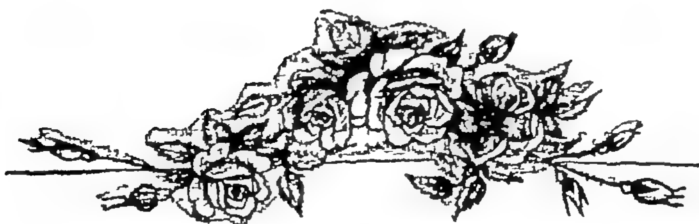
માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

'મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી' એમ **માનવી** શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે શોભે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આના સંબંધમા નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમા કહ્યું છે કે—

"नीलाङ्गी नीलसरोजवाहना वृक्षभासमानकरा ।
मानवगणस्य सर्वस्य मङ्गलं 'मानवी' दद्यात् ॥"—આર્યા

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો **નિર્વાણ-કલિકા** ઉપરથી જોઇ શકાય છે કેમકે ત્યા કહ્યું છે કે-"**तथा मानवीं श्यामवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरामक्षसूत्र-विटपालङ्कृतवामहस्तां चेति**" અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે શોભે છે.

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलनाथस्य स्तुतिः—

विहरति भुवि यस्मिन् देवलोकोपमानः
समजनि नरलोकः 'शीतलो'ऽकोपमानः ।
ऋजिमसलिलधाराधौतमायापरागः
स भवतु भवभीते संशमायापरागः ॥ १७ ॥
—मालिनी (८, ७)

टीका

न विद्यते कोपो मानो (गर्वः) यस्य सः । ऋजिमा—ऋजुत्वं ऋजिमैव सलिलधारा तया धौतः—प्रक्षालितो मायात्मकः परागो—धूलिर्येन सः । संशमाय—उपशमाय भवतु ॥१७॥

अन्वयः

यस्मिन् भुवि विहरति नर-लोकः देव-लोक-उपमानः समजनि सः अ-कोप-मानः, ऋजिम-सलिल-धारा-धौत-माया-परागः, अप-रागः 'शीतलः' भव-भीतेः संशमाय भवतु ।

શબ્દાર્થ

विहरति (धा० विहर्)=વિહાર કરતે છતે.
यस्मिन् (मू० यद्)=જે.
देव=દેવ, સુર.
उपमान=ઉપમા.
देवलोकोपमानः=સ્વર્ગ-સમાન.
समजनि (धा० जन्)=જન્મ્યો.
शीतलः (मू० शीतल)=શીતલ(નાથ).
कोप=ક્રોધ, ગુસ્સો.
मान=અભિમાન, અહંકાર.
अकोपमानः=નથી ક્રોધ અને અભિમાન જેને તે એવા.
ऋजिमन्=સરલતા, નિષ્કપટપણું.
सलिल=જળ.
धारा=ધારા.
धौत (धा० धाव्)=પ્રક્ષાલન કરેલ, ધોઈ નાંખેલ.
माया=માયા, કપટ.
पराग=ધૂળ.
ऋजिमसलिलधाराधौतमायापरागः=સરલતારૂપી જળની ધારા વડે ધોઈ નાંખી છે માયારૂપી ધૂળ જેણે એવા.
भवभीतेः=સંસારની ભીતિની.
संशमाय (धा० शम्)=શાન્તિ માટે.
अपरागः (मू० अपराग)=દૂર કર્યો છે રાગ જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ—

"જે જિનપતિ પૃથ્વી ઉપર વિહરતા હતા ત્યારે મનુષ્ય-લોક સ્વર્ગ-લોકની ઉપમાને પ્રાપ્ત કરતો હવો, તે, ક્રોધ અને અભિમાનથી મુક્ત તેમજ સરલતારૂપી જલની ધારા વડે માયારૂપી ધૂળનું પ્રક્ષાલન કરનારા એવા તેમજ રાગ-રહિત એવા (દશમા તીર્થંકર) [1]શીતલ(નાથ) (હે ભવ્યો! તમારા) ભવ-ભયના વિનાશને માટે થાઓ."—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પદ્ય-ચમત્કારના વિષયમાં દ્વિતીય પદ્યને મળતું આવતું આ પદ્ય 'માલિની' છંદમાં રચવામાં આવ્યુ છે અને આ વાત ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યોને પણ લાગૂ પડે છે. 'માલિની'નું લક્ષણ એ છે કે—

"प्रथममगुरुषट्कं, विद्यते यत्र कान्ते !
तदनु च दशमं चेद्, अक्षरं द्वादशान्त्यम् ।
करिभिरथ तुरङ्गैर्यत्र कान्ते ! विरामः
सुकविजनमनोज्ञा, मालिनी सा प्रसिद्धा ॥"
—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૩૭.

અર્થાત્—હે કાન્તા! જે વૃત્તના પહેલા છ અક્ષરો તેમજ ત્યાર પછી દશમા અને તેરમા અક્ષરો હ્રસ્વ હોય અને જો તે વૃત્તમા હે કાન્તા! આઠમા અને ત્યાર પછીના સાતમા અક્ષરો ઉપર વિશ્રામ લેવાતો હોય, તો તે વૃત્ત સુકવિઓના ચિત્તને મનોહર 'માલિની' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

આ **માલિની** છંદનું લક્ષણ "**ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः.**" એમ પણ આપવામા આવે છે. એ વાત ધ્યાનમા ઉતરે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરીએ.

˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ – – – ˘ – – ˘ – –
वि ह र। ति भु वि। यस् मिन् दे। व लो को। प मा न.।
न न म य य

રાગ-રહિતથી શું સમજવું?—

આ પદ્યમાં **શીતલનાથને** ક્રોધ, માન અને માયાથી મુક્ત વર્ણવ્યા બાદ તેઓ રાગ-રહિત છે એમ જે કહ્યું છે તેમાં 'રાગ' શબ્દથી શું સમજવુ એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. સાધારણ રીતે વિચારતા ક્રોધ અને માનનો 'દ્વેષ'મા અતર્ભાવ થાય છે, જ્યારે માયા અને લોભનો 'રાગ'મા સમાવેશ થાય છે. આથી કરીને 'રાગ-રહિત' એટલે 'લોભ-રહિત' એવો અર્થ સ્ફુરે છે. પરતુ 'રાગ' શબ્દથી માયા અને લોભ ઉપરાત (૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) શોક, (૫) ભય, (૬) જુગુપ્સા, (૭) પુરુષ-વેદ, (૮) સ્ત્રી-વેદ અને (૯) નપુસક-વેદ એ નવ નોકષાય પૈકી પ્રથમના બે અને છેવટના ત્રણ નોકષાય પણ સમજી શકાય.

---

૧ આ દશમા તીર્થંકર **શ્રીશીતલનાથનું** સ્થૂલ સ્વરૂપ **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા** (પૃ૦ ૧૩૩)માં આલેખવામાં આવ્યું છે.

કોપ-કદર્થના—

ધર્મરૂપી વૃક્ષને બાળી નાંખવામાં દાવાનલની ગરજ સારનાર, નીતિરૂપી લતાને ઉખેડી નાંખવામાં કુંજરસમાન, કીર્તિરૂપી ચન્દ્ર-કલાને પરાસ્ત કરવામાં રાહુની બરોબરી કરનાર, સ્વાર્થરૂપી મેઘને વિખેરી નાંખવામાં વાયુના જેવો અને આપત્તિરૂપી તૃષ્ણાને વધારવામાં તાપ-સમાન એવા કોપને કોણ આદરે વારૂ? છતાં પણ એ પણ વળી આ સંસારની વિચિત્રતા છે કે કારણ વિના પણ કોપ કરનારા અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને પણ છે કે—

"तं नत्थि घरं तं नत्थि राउलं देउलं पि तं नत्थि।
जत्थ अकारणकुविआ दो तिन्नि खला न दीसंति॥"

અર્થાત્—એવું કોઈ ઘર નથી, તેમજ એવું કોઈ રાજકુલ કે દેવકુલ નથી, કે જ્યાં કારણ વિના કોપ કરનારા બે ત્રણ દુર્જનો દૃષ્ટિગોચર નહિ થાય.

અરે આવા દુર્જનોની વાત તો બાજુ ઉપર રહી, પરંતુ હોઠને કંપાવનાર, નેત્રને લાલચોળ બનાવનાર અને મુખ-કમલને પ્રસ્વેદ (પસીના)થી આર્દ્ર કરનારા એવા કોપ-જ્વરના સપાટામાં સજ્જનો પણ સપડાઈ જાય છે. વધુ વિચાર કરતાં એ પણ વાત ધ્યાન-બહાર નહિ રહે કે ઉગ્ર તપસ્યા કરનારા મુનિવરોની પણ કોપ દુર્દશા કરે છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવા જેવો છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

"एकाहिकज्वरेणैव तेजः षाण्मासिकं व्रजेत्।
कोपात् पुनः क्षणेनापि पूर्वकोट्याऽर्जितं तपः॥"

અર્થાત્—એક દિવસ તાવ આવવાથી તો છ મહિનાનું શરીરનું તેજ નાશ પામે છે, જ્યારે ક્રોધ તો એક ક્ષણ-માત્રમાં [3]પૂર્વકોટિ વર્ષો વડે ઉપાર્જન કરેલી તપસ્યાનો વિનાશ કરે છે.

અરે, આટલેથી પણ ક્રોધ સંતુષ્ટ થતો હોય, તો ઠીક છે. પરંતુ તે તો વળી આગળથી પણ એક પગલું આગળ વધે છે અને કોઈ કોઈ વાર મહાતપસ્વી મુનિઓને નરકના અતિથિ બનાવે છે. આ વાતની પુષ્ટિમાં કહેવાનું કે—

"तपोभिर्भस्मुत्कृष्टौ–पश्चिमसिद्धगुहे मुनी।
कुरटोत्कुरटौ कोपात्, प्रयातौ नरकावनीम्॥"

---

૧ સરખાવો શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત નિમ્ન-લિખિત પદ્ય—

"यो धर्मं दहति द्रुमं दव इवोन्मथ्नाति नीतिं लतां
दन्तीवेन्दुकलां विधुन्तुद इव क्लिश्नाति कीर्तिं नृणाम्।
स्वार्थं वायुरिवाम्बुदं विघटयत्युल्लासयत्यापदं
तृष्णां घर्म इवोचितः कृतकृपालोपः स कोपः कथम्॥"—શાર્દૂલ૦
—સિન્દૂર-પ્રકર, પદ્ય ૪૮

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

तन्नास्ति गृहं तन्नास्ति राजकुलं देवकुलमपि तन्नास्ति।
यत्राकारणकुपिता द्वित्राः खला न दृश्यन्ते॥

૩ પૂર્વ એ સમય-વિશેષ છે. ૧ પૂર્વ=૭૦૫૬

અર્થાત્—અત્યંત ઘોર તપશ્ચર્યા કરીને જેણે સુરોને પણ વશ કર્યા હતા તેવા કુરટ અને ઉત્કુરટ નામના બે મુનિઓ કોપને વશ થવાથી નરકે સિધાવ્યા

હિંદુ શાસ્ત્રમાં પણ કોપને વશ થવાથી મુનિવરોથી પણ અનર્થકારી કાર્યો થઇ ગયાનાં અનેક દૃષ્ટાન્તો મળી આવે છે, તેમાંનો અત્ર બે ચાર વિચારી લઇએ. (૧) નારદ ઋષિએ કોપને વશ થઇ વિષ્ણુને નારી બનાવી, (૨) ગૌતમ ઋષિએ ક્રોધાતુર બની પોતાની પત્ની અહલ્યાને શિલા બનાવી, (૩) દુર્વાસા ઋષિએ સરસ્વતીને શાપ આપી તેને માનુષી બનાવી અને (૪) વસિષ્ઠ મહર્ષિએ ક્રોધી બની ત્રિશંકુ નૃપતિને ચાણ્ડાળ કરી નાખ્યો.

આ પ્રમાણે ક્રોધાતુર થવાથી જ્યારે મુનિવરો પણ અનર્થના ભાજન થઇ પડ્યા, તો પછી ઇતર મનુષ્યની તો વાતજ શી ? આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ક્રોધ લાભદાયક નથી અને એથી કરીને જેમ બને તેમ કોપના આક્રમણથી બચવાને માટે [1]ક્ષમારૂપી બખ્તરથી સજ્જ રહેવુ ઇષ્ટ છે.

મદ-વિડંબના—

જેમ કોપ અનર્થકારી છે, તેમ તેનો ભાઇ મદ પણ તેવોજ છે. મદથી પણ અનેક જનોની ખુવારી થયેલી છે એ વાતની ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. વળી એ પણ નિવેદન કરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મદરૂપી જ્વાલામુખીમાથી ક્રોધરૂપી ભભકતો અગ્નિ બહાર પડે છે અને એથી કરીને આ મહીધરથી દશ હજાર ગાઉ દૂર રહેવુ શ્રેયસ્કર છે.[2]

આ મદના શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે. તેનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૫૩-૫૪) મા આલેખેલુ હોવાથી તે સબધમાં અત્ર ફરી ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી[3]

* * * *

जिनवराणामुपास्तता—

यमभिनवितुमुच्चैर्दिव्यराजीववार-
स्थितचरणसरोजं भव्यराजी ववार ।
जिनवरविसरं तं पापविध्वंसदक्षं
शरणमित विदन्तो मा स्म विद्ध्वं सदक्षम् ॥ १८ ॥

—मालिनी

---

૧ ક્ષમાના સબધમાં થોડુંક વિવેચન સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૬૧-૧૬૩) માં કરવામાં આવ્યું છે.

૨ સરખાવો—

"यस्मादाविर्भवति विततिर्दुस्तरापन्नदीनां
यस्मिञ्शिष्टाभिरुचितगुणग्रामनामाऽपि नास्ति ।
यश्च व्याप्तं वहति वधधीधूम्यया क्रोधदावं
तं मानाद्रिं परिहर दुरारोहमौचित्यवृत्तेः ॥"—મન્દાક્રાન્તા.

—સિન્દૂર-પ્રકર, પદ્યાંક ૪૯

૩ કષાય-મીમાંસાનુ સ્થૂલ સ્વરૂપ વીર-ભક્તામરના ૧૪મા પદ્યના સ્પષ્ટીકરણમા આલેખેલું છે.

टीका

जिनवरनिकरं शरणं व्रज-गच्छत । यं अभिनवितुं-स्तोतुं भव्यराजी बभार-धृतवती । 'भृंगट् भरणे' परोक्षा णप् । बिम्बराजीवानां-पद्मानां भारे स्थितं चरणसरोजं यस्य स तम् । पापविध्वंसे दक्षम् । जानन्तः सन्तः । मा स्म विदूर्ध्वं-मा स्म विचारयत । 'विद् विचारणे' इत्यस्य धातोरद्यतनि मध्यमपुरुषात्मनेपदम् । सन्ति-शोभनानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि यस्य स तम् ॥ १८ ॥

अन्वयः

बिम्ब-राजीव-भार स्थित-चरण-सरोजं यं यथा अभिनवितुं भव्य-राजी बभार, तं पाप-विध्वंस-दक्षं सत्-अक्षं जिन-वर-निकरं शरणं व्रज (इति) विदन्तः मा स्म विद्ध्वम् ।

શબ્દાર્થ

अभिनवितुम् (धा० नु)=સ્તુતિ કરવાને માટે.
यथा=જેમ પ્રકારે.
स्थित (धा० स्था)=રહેલ.
राजीव=કમલ.
भार=સમૂહ.
सरोज=કમલ.
बिम्बराजीवभारस्थितचरणसरोजं=બિમ્બ કમલોના સમૂહ ઉપર રહેલાં છે ચરણ-કમલ જેમનાં એવા.
राजी=શ્રેણિ.
भव्यराजी=ભવ્ય (જનો)ની શ્રેણિ.
बभार (धा० भृ)=ધારણ કર્યું.
निकर=સમૂહ, સમુદાય.
जिनवरनिकरं=જિનેશ્વરોના સમુદાયને.
विध्वंस=નાશ.
दक्ष=ચતુર, હોંશિયાર.
पापविध्वंसदक्षं=પાપના વિનાશ પ્રતિ ચતુર.
शरणं=શરણે, આશ્રયે.
व्रज (धा० व्रज्)=તમે જાઓ.
विदन्तः (मू० विद्)=જાણતા.
मा स्म=નહિ, ના.
विद्ध्वम् (धा० विद्)=વિચારો.
अक्ष=ઇન્દ્રિય.
सदक्षं=શોભનીય છે ઇન્દ્રિયો જેમની એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સેવા—

"દેવ-રચિત કમળોના સમૂહ ઉપર રહેલાં છે ચરણ-કમલ જેમનાં એવા જે (જિન-સમૂહ) ની ઉચ્ચ પ્રકારે સ્તુતિ કરવાનું ભવ્ય-શ્રેણિએ પસંદ કર્યું, તે પાપનો વિનાશ કરવામાં ચતુર તેમજ વળી પ્રશંસનીય ઇન્દ્રિયોવાળા એવા જિનેશ્વરના સમુદાયના શરણે જાઓ, એમ જાણતા છતાં (હે ભવ્યો!) તમે વિચાર ન કરો."—૧૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આપણે પ્રથમ પદ્યમાં જે શબ્દાલંકારના દર્શન કર્યા હતા, ત્યાર પછી તેના બીજી વાર દર્શન કરવાનો પ્રસંગ અત્ર ઉપસ્થિત થયો છે એટલીજ અત્રે ઉલ્લેખ કરવો બસ છે.

* * * *

सिद्धान्तस्य स्तुतिः—

पटुररितिमिरौघव्याहतावर्यमेव
प्रवितरति जनेभ्यो यः सदा वर्यमेव ।
स हि वहुविधजन्मव्रातजैनःकृतान्तः
कृतकुमतविघातः पातु जैनः कृतान्तः ॥ ३९ ॥

—मालिनी

टीका

अन्तरारितिमिरसमूहविनाशे पटुः सूर्य इव । वर्य-प्रधानम् । स जैनः कृतान्तः-सिद्धान्तः पातु । वहुविधजन्मव्राताज्जं-जातं (ज्ञातं व०जं) एनः-पापं तस्य कृतोऽन्तो येन सः ॥ ३९ ॥

अन्वयः

अर्यमा इव अरि-तिमिर-ओघ-व्याहतौ पटुः यः जनेभ्यः वर्यं एव सदा हि प्रवितरति, स. वहु-विध-जन्मन् [न्]-व्रात-ज-एनस्-कृत-अन्त., कृत-कुमत-विघात. जैन. कृतान्त. पातु ।

શબ્દાર્થ

पटुः (मू० पटु)=નિપુણ
तिमिर=અન્ધકાર
व्याहति=નાશ.
अरितिमिरौघव्याहतौ=શત્રુરૂપ અંધકારના સમૂહના નાશને વિષે
अर्यमा (मू० अर्यमन्)=સૂર્ય
इव=જેમ
प्रवितरति (धा० तॄ)=અર્પે છે
जनेभ्य. (मू० जन)=મનુષ્યોને.
वर्यं (मू० वर्य)=પ્રધાનને
वहु=ઘણા, અનેક
विध=પ્રકારના, જાતના.
जन्म [न्]=જન્મ
व्रात=સમૂહ, શ્રેણિ.
एनस्=પાતક, પાપ
अन्त=અન્ત, નાશ
वहुविधजन्मव्रातजैन.कृतान्तः=ઘણા પ્રકારના જન્મોના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપનો કર્યો છે નાશ જેણે એવા.
कुमत=દુષ્ટ સિદ્ધાન્ત, કુશાસન.
विघात=વિનાશ.
कृतकुमतविघातः=કર્યો છે કુશાસનનો નાશ જેણે એવા
जैन. (मू० जैन)=જિનસંબંધી
कृतान्त. (मू० कृतान्त)=સિદ્ધાન્ત.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

" (આન્તરિક) શત્રુરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યસમાન પ્રવીણ એવો જે (સિદ્ધાન્ત) મનુષ્યોને પ્રધાનજ (અર્થાત્ મોક્ષજ) સર્વદા આપે છે, તે જૈન સિદ્ધાન્ત કે જેણે અનેક જાતનાં જન્મોની શ્રેણિથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાપોને નષ્ટ કર્યાં છે તેમજ જેણે કુશાસનનો વિનાશ કર્યો છે, તે સિદ્ધાન્ત (હે ભવ્યો ! તમારૂં ભવ-ભયથી) રક્ષણ કરો. "—૩૯

[illegible]

[illegible]

* * * *

[illegible]

[illegible]

[illegible] पुनाना ।

[illegible]

स्वयं [illegible] सावित्र्या ॥ ४० ॥

टीका

या [illegible] भवति । [illegible] ॥ ४० ॥

अन्वयः

या महिम्ना [illegible]

शब्दार्थ

[illegible]

निर्वाणकलिकायाम्—

'पुरुषदत्तां कनकावदातां महिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गखेटकयुतवामहस्तां चेति।'

શ્લોકાર્થ

પુરૂષદત્તા દેવીની સ્તુતિ—

"જે મહિષી (રૂપી વાહન વડે) મહાસાગર પર્યંત (અર્થાત્ [1]સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી) પૃથ્વી ઉપર ભમે છે, તે પુરૂષદત્તા (દેવી) કે જેણે જિનાલયોની શ્રેણિને વિષે જાત જાતના સુશોભિત ઉત્સવો કર્યો છે, તથા વળી જે ખડ્ગને કંપાવે છે, તેમજ જેના દેહની લક્ષ્મી સુવર્ણ-સમાન છે, તેમજ વળી જેણે સત્વર [અથવા એક સામટા] લાભોને સાધ્યા છે તે (દેવી) આપણી માનસિક પીડાનો નાશ કરો (અર્થાત્ તેનો અંત આણો)."—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-ચમત્કાર વિષે કઇ નવીન જાણવા જેવું નથી, એટલુજ કહેવુ બસ થશે કે આ પદ્ય પણ એ બાબતમા પ્રથમ પદ્યને મળતુ આવે છે

પુરૂષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ—

'મનુષ્યને વરદાન દેનારી દેવી' તે **પુરૂષ-દત્તા** એમ એ નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે. આ **પુરૂષ-દત્તા** એક વિદ્યા-દેવી છે. એને **નરદત્તા** તેમજ **પુરૂપાગ્રદત્તા** એ નામથી પણ ઓળખવામા આવે છે. એનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે એને ચાર હાથ છે જમણા બે હાથમા એ વરદ અને ખડ્ગ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમા એ બીજોરૂ અને ખેટક રાખે છે. એને ભેંસનુ વાહન છે આ વાત **નિર્વાણ-કલિકા** ઉપરથી જોઇ શકાય છે, કેમકે ત્યા કહ્યું છે કે—

"तथा पुरुषदत्तां कनकावदाता महिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्ग-खेटकयुतवामहस्ता चेति"

સાથે સાથે **આચાર-દિનકર**નો નીચે લખેલો શ્લોક પણ જોઇ લઇએ.

> "खड्गस्फराङ्कितकरद्वयशासमाना
> मेघाभसैरिभपटुस्थितिभासमाना ।
> जात्यार्जुनप्रभतनु पुरुपाग्रदत्ता
> भद्र प्रयच्छतु सतां पुरुपाग्रदत्ता ॥"-વસન્ત૦
>
> —આચાર૦ પત્રાક ૧૬૨.

[1] આ પૃથ્વી ઉપર અનેક (અસખ્યાત) દ્વીપો તેમજ સમુદ્રો આવેલા છે તેમાં સૌથી મધ્યમા જમ્બૂ દ્વીપ છે અને તેની આસપાસ લવણ સમુદ્ર છે આ સમુદ્રની આસપાસ ગોળાકારે રહેલો **ધાતકી** દ્વીપ છે. તેની આસપાસ પણ વર્તુલાકારે સમુદ્ર રહેલો છે આ પ્રમાણે સેંકડો દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. પરતુ આ બધાને ગર્ભરૂપે ગણતો **સ્વયંભૂરમણ** સમુદ્ર છે આના પછી કોઇ અન્ય દ્વીપ કે સમુદ્ર નથી, અર્થાત્ આ સમુદ્ર સૌથી મોટો તેમજ અન્તિમ છે.

તથા વળી સમસ્ત લક્ષ્મી વડે આશ્રય કરવા યોગ્ય છે પ્રભાઓ જેના એવા જિનરાજ [1]શ્રેયાંસ(નાથ)ને (હે મુમુક્ષુ જનો!) તમે ભક્તિપૂર્વક અત્યંત પ્રણામ કરો."—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીના ત્રણ પદ્યો પણ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના નવથી બાર સુધીનાં પદ્યોની જેમ 'આર્યા-ગીતિ'ના નામથી ઓળખાતા છંદમા રચવામા આવ્યાં છે. આ છંદનું લક્ષણ એ છે કે—

"आर्या प्राग्दलमन्तेऽधिकगुरु तादृक् परार्धमार्यागीतिः"

અર્થાત્-જે પદ્યના પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમા બાર બાર માત્રાઓ હોય અને જેનાં બાકીના બે ચરણોમા વીસ વીસ માત્રાઓ હોય, તે પદ્ય આર્યા-ગીતિ નામના છંદમા રચાયેલુ છે એમ સમજવું આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આપણે આ પદ્યની માત્રા વિચારીએ.

I I I I I I I I I I I I S I S I S S I S I S I I I I S
वि म लि त ब हु त म स म ल, स्फु रत्प् र भा मं ड लास् त स त म स म लम्

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પ્રથમનાં બે ચરણોમા છેવટના પાચ પાચ અક્ષરો અને બાકીના બે ચરણોમાં છેવટના ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન છે, એ આ પદ્યની વિશેષતા છે.

* * * *

जिनपतिभ्यः प्रणामः—

आनन्दितभव्यजनं
घनाघघर्मार्तशिशिरशुभव्यजनम् ।
अभिवन्दे जिनदेव-
क्रमयुगलं सद्गुणैः सदाऽजिनदेव ॥ ४२ ॥

—आर्या०

टीका

घनाघमेव घर्मस्तेन आर्तानां शिशिरं-शीतलं शुभं-शोभनं व्यजनं-तालवृन्तं यत् । सन्तश्च ते गुणाश्च तैः । सदा अजिनत्-हानिमगच्छत् । एवशब्दोऽवधारणे ॥ ४२ ॥

अन्वयः

आनन्दित-भव्य-जनं, घन-अघ-घर्म-आर्त-शिशिर-शुभ-व्यजनं, सत्-गुणैः सदा अ-जिनत् एव जिन-देव-क्रम-युगलं अभिवन्दे ।

---

૧ આ અગ્યારમા તીર્થંકર શ્રેયાંસનાથનું ટુક ચરિત્ર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૪૧-૧૪૨)માં આપવામા આવ્યું છે.

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसनाथस्य वन्दनम्—

विमलितबहुतमसमल
स्फुरत्प्रभामण्डलास्तसंतमसमलम् ।
सकलश्रीश्रेयांसं
प्रणमत भक्त्या जिनेश्वरं 'श्रेयांसम्' ॥ ४१ ॥

—आर्यागीतिः

टीका

विमलिता बहुतमाः समला येन स तम् । स्फुरत्प्रभामण्डलेन निरस्तं संतमसं-अन्धकारं येन स तम् । अलं-पर्याप्तम् । सकला चासौ श्रीश्च तया श्रेयौ-आश्रयणीयौ अंसौ-स्कन्धौ यस्य स तम् ॥ ४१ ॥

अन्वयः

विमलित-बहुतम-सह-मलं, स्फुरत्-प्रभा-मण्डल-अस्त-संतमसं सकल-श्री-श्रेय-अंसं जिन-ईश्वरं 'श्रेयांसं' भक्त्या अलं प्रणमत ।

શબ્દાર્થ

विमलित=નિર્મળ કરેલ.
बहुतम (मू० बहु)=ઘણુંજ
मल=મલ.
विमलितबहुतमसमलं=નિર્મળ કર્યો છે ઘણુંજ મલ-યુક્તને જેણે એવા.
मण्डल=[illegible].
स्फुरत्प्रभामण्डलास्तसंतमसं=સ્ફુરાયમાન એવા ભામણ્ડલ વડે દૂર કર્યો છે અન્ધકાર જેણે એવા.
श्रेय (धा० श्रि)=આશ્રય કરવા યોગ્ય.
अंस=ખભો.
सकलश्रीश्रेयांसं=સમસ્ત લક્ષ્મી વડે આશ્રય કરવા યોગ્ય છે ખભાઓ જેના એવા.
प्रणमत (धा० नम्)=ભાવે પ્રણામ કરો.
ईश्वर=નાથ.
जिनेश्वरं=જિનરાજને.
श्रेयांसं (मू० श्रेयांस)=શ્રેયાંસ(નાથ)ને, અગ્યારમા તીર્થંકરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશ્રેયાંસનાથને વન્દન—

" નિર્મળ કર્યો છે ઘણાજ મલ-યુક્ત (જીવો)ને જેણે એવા, વળી સ્ફુરાય-માન એવા ભામણ્ડલ વડે દૂર કર્યો છે (અજ્ઞાનરૂપી) ગાઢ અંધકાર જેણે એવા

તથા વળી સમસ્ત લક્ષ્મી વડે આશ્રય કરવા યોગ્ય છે ખભાઓ જેના એવા જિનરાજ શ્રેયાંસ(નાથ)ને (હે મુમુક્ષુ જનો!) તમે ભક્તિપૂર્વક અત્યંત પ્રણામ કરો."—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના નવથી બાર સુધીનાં પદ્યોની જેમ 'આર્યા-ગીતિ'ના નામથી ઓળખાતા છંદમા રચવામાં આવ્યા છે. આ છંદનું લક્ષણ એ છે કે—

"आर्या प्राग्दलमन्तेऽधिकगुरु तादृक् परार्धमार्यागीतिः"

અર્થાત્-જે પદ્યનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમા બાર બાર માત્રાઓ હોય અને જેનાં બાકીનાં બે ચરણોમાં વીસ વીસ માત્રાઓ હોય, તે પદ્ય આર્યા-ગીતિ નામના છંદમા રચાયેલુ છે એમ સમજવું આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આપણે આ પદ્યની માત્રા વિચારીએ.

। । । । । । । । । । । । ऽ । ऽ । ऽ ऽ । ऽ । ऽ । । । । ऽ
वि म लि त व हु त म स म लं, स्फु रत्प् र भा मं ड लास् त स त म स म लम्

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાચ પાચ અક્ષરો અને બાકીના બે ચરણોમાં છેવટના ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન છે, એ આ પદ્યની વિશેષતા છે

* * * *

जिनपतिभ्यः प्रणामः—

आनन्दितभव्यजनं
घनाघघर्मार्तशिशिरशुभव्यजनम् ।
अभिवन्दे जिनदेव-
क्रमयुगलं सद्गुणैः सदाऽजिनदेव ॥ ४२ ॥

—आर्या०

टीका

घनाघमेव घर्मस्तेन आर्तानां शिशिरं-शीतलं शुभं-शोभनं व्यजनं-तालवृन्तं यत् । सन्तश्च ते गुणाश्च तैः । सदा अजिनत्-हानिमगच्छत् । एवशब्दोऽवधारणे ॥ ४२ ॥

अन्वयः

आनन्दित-भव्य-जनं, घन-अघ-घर्म-आर्त-शिशिर-शुभ-व्यजनं, सत्-गुणै. सदा अ-जिनत् एव जिन-देव-क्रम-युगलं अभिवन्दे ।

---

૧ આ અગ્યારમા તીર્થંકર શ્રેયાંસનાથનુ ટુક ચરિત્ર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૪૧-૧૪૨)મા આપવામાં આવ્યુ છે.

શબ્દાર્થ

आनन्दित (आ+नन्द्)=हर्षित करेल, आनंद पमाडेल.
आनन्दितभव्यजन=आनंद पमाड्यो छे भव्य जनोने जेणे एवा.
आर्त=पीडित.
शिशिर=शीतल.
[illegible]=पेठे.
घनाघघर्मार्तशिशिरशुभपद्मसमं=निबिड पापरूपी तापथी पीडायेला प्रति शीतल तेमज शुभ पद्मना समान.
अभिवन्दे (अभि+वन्द्)=हुं वन्दन करुं छुं.
क्रमक=युग्म, बेनुं जोडकुं.
जिनेश्वरक्रमयुगक=जिनेश्वरना चरण-युगलने.
सद्गुणैः (मू० सद्गुण)=सद्गुणो वडे.
श्रितम्=[illegible] प्राप्त थयुं.
अश्रितम्=[illegible] नहि प्राप्त थयुं.

શ્લોકાર્થ

જિનપતિઓને પ્રણામ—

"આનંદ પમાડ્યો છે ભવ્ય-જનોને જેણે એવા, વળી નિબિડ (અર્થાત્ અતિશય ગાઢ) પાપરૂપી તાપથી પીડાયેલા (એટલે કે તપ્ત થયેલા જીવો)ને (શાંતિ અર્પણ કરવામાં) શીતલ તેમજ શોભન પદ્મસમાન એવા તથા વળી હમેશાં સદ્ગુણોથી અલંકૃત એવા જિનેશ્વરના ચરણ-યુગલને હું વન્દન કરું છું."—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં આ કાવ્યના ચતુર્થ પદમાં નજરે પડતો 'પાદાંતયમ-ચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામનો શબ્દાલંકાર જણાઈ આવે છે.

* * * *

जिनवाण्यै नमः—

> जैनमुपमानरहितं
> वचो अगमानकारि नो पुनरहितम्।
> प्रणमत सन्महिमकरं
> भव्यमहाकुमुदबोधजन्महिमकरम् ॥ ४३ ॥
>
> —आर्या

टीका

भव्या एव महाकुमुदानि तेषां बोधः—समुल्लासः तस्य जन्म—उत्पत्तिस्तत्र हिमकरं—चन्द्रम् ॥ ४३ ॥

अन्वयः

उपमान-रहितं अगम-मान-कारि, पुनः नो च हितं सत्-महिम-करं, भव्य-महत्-कुमुद-बोध-जन्मन्-हिम-करं जैनं वचः प्रणमत।

निर्वाणकलिकायाम्—

तथा महाकालीं देवीं तमालवर्णां पुरुषवाहनां चतुर्भुजां वज्रफल-
कान्वितदक्षिणकरां अभयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति ।

શબ્દાર્થ

रहित=રહિત.
उपमानरहितं=ઉપમાથી મુક્ત, નિરૂપમ
वच. (वचस्)=વચનને, વાણીને
त्राण=રક્ષણ, પરિપાલન
कारिन्=કરનાર
जगत्त्राणकारि=દુનિયાનુ રક્ષણ કરનારા
पुनर्=વળી
अहित=અહિતકારી, કલ્યાણકારી નહિ એવુ
महिमन्=(૧) મહિમા, મોટાપણું, (૨) એક પ્રકારની [1]સિદ્ધિ
सन्महिमकरं=શુભ મહિમાને કરનાર
कुमुद=ચન્દ્ર-કમલ.
बोध=વિકાસ, ઉલ્લાસ
हिम=શીતલ
कर=કિરણ
हिमकर=શીતલ છે કિરણો જેનાં તે, ચન્દ્ર
भव्यमहाकुमुदबोधजन्महिमकर=ભવ્યરૂપી મહાકુમુદનો વિકાસ કરવામાં ચન્દ્ર-સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીને નમન—

"ઉપમા-રહિત (અર્થાત્ નિરૂપમ), વળી જગત્નુ પરિપાલન કરનારા, તેમજ વળી અહિતકારી નહિ એવા (અર્થાત્ કલ્યાણકારી), શુભ મહિમાને કરનારા તથા વળી ભવ્ય (જીવ)રૂપી મહાકમલનો વિકાસ કરવામાં ચન્દ્રના સમાન એવા જિન-વચનને (હે ભવ્યો!) તમે પ્રણામ કરો"—૪૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પ્રથમના બે ચરણોમાં છેવટના ચાર અક્ષરોની સમાનતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, જ્યારે બાકીના બે ચરણોમા છેવટના પાંચ અક્ષરોની સમાનતા નજરે પડે છે. અર્થાત્ આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારના વિષયમા ૧૧મા પદ્યને મળતું આવે છે.

❀ ❀ ❀ ❀

महाकालीदेव्याः स्तुतिः—

या द्युतिविजिततमाला
　पविफलघण्टाक्षभृल्लसत्ततमाला ।
नृस्था सुषमं तनुता-
　दसौ महाकाल्यमर्त्यसामन्तनुता ॥ ४४ ॥ ११ ॥

—आर्या०

टीका

द्युत्या विजितः तमालो वृक्षो यया सा । पविः-वज्रं, फलं-मातुलिङ्गादि, घण्टा,

---

१ આ સબધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૩૭મા પદ્યનુ સ્પષ્ટીકરણ.

अक्षः-जपमाला, ताम् बिभर्तीति-धारयतीति । लसन्ती तता माला यस्याः सा । मनुष्यारूढा । सुपर्व-सुखम् । तनुतात् । महाकाली देवता । अमर्त्या-देवास्तेषां सामन्ता-अधिपतयस्तैः स्तुता ॥ ४४ ॥

अन्वयः

या द्युति-विजित-तमाला पवि-फल-घण्टा-अक्ष-भृत्, लसत्-तत-माला असौ नृ-स्था अमर्त्य-सामन्त-स्तुता 'महाकाली' सुपर्व तनुतात् ।

શબ્દાર્થ

विजित (धा० जि)=હરાવેલ.
तमाल=તમાલ (વૃક્ષ).
द्युतिविजिततमाला=કાન્તિ વડે પરાજિત કર્યું છે તમાલ વૃક્ષને જેણે એવી.
पवि=વજ્ર
फल=ફળ.
घण्टा=ઘંટ.
भृत् (धा० भृ)=ધારણ કરનાર.
पविफलघण्टाक्षभृत्=વજ્ર, ફળ, ઘંટ અને જપ-માલાને ધારણ કરનારી.
लसत् (धा० लस्)=દેદીપ્યમાન.
तत (धा० तन्)=વિસ્તીર્ણ.
लसत्ततमाला=દેદીપ્યમાન તેમજ વિસ્તીર્ણ છે માલા જેની એવી.
स्था=રહેલું
नृस्था=મનુષ્યના ઉપર આરોહણ કરનારી.
सुपर्व (सु पर्वन्)=સુખને.
महाकाली=મહાકાલી (દેવી)
अमर्त्य=દેવ, અમર.
सामन्त=અધિપતિ, નાયક
अमर्त्यसामन्तस्तुता=સુરપતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલી.

શ્લોકાર્થ

મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ—

"જે (દેવીએ પોતાના) તેજ વડે તમાલ વૃક્ષને પરાજિત કર્યું છે (અર્થાત્ જે અતિશય શ્યામવર્ણી છે), તથા વળી જે (પોતાના ચાર હાથમાં અનુક્રમે) વજ્ર, (બિજોરા પ્રમુખ) ફળ, ઘંટ અને જપમાલાને ધારણ કરે છે તથા જેની માલા દેદીપ્યમાન તેમજ વિસ્તીર્ણ છે, તે, મનુષ્યના ઉપર આરૂઢ થનારી તેમજ સુર-પતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલી એવી મહાકાલી (દેવી) (હે ભવ્યો! તમારા) સુખનો વિસ્તાર કરો."—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

અતિશય શ્યામવર્ણી અને શત્રુઓને મહાકાળરૂપ એવી જે દેવી તે મહાકાલી એમ એના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે તે એક હાથમાં જપ-માલા, બીજા હાથમાં ફળ, ત્રીજા હાથમાં ઘંટ અને ચોથા હાથમાં વજ્ર શોભે છે એને માનવનું વાહન છે. આ હકીકતના ઉપસંહારરૂપ નીચલો શ્લોક વિચારવા જેવો છે

"नरवाहना शशधरोपलोज्ज्वला
रुचिराक्षसूत्रफलविस्फुरत्करा ।
शुभघण्टिकापविवरेण्यधारिणी
भुवि कालिका शुभकरा महापरा ॥" –[1]મઞ્જુભાષિણી.
–આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨

નિર્વાણ-કલિકામા પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. પરતુ વર્ણ અને વાહન સિવાયની હકીકતમા ભિન્નતા જણાય છે. કેમકે ત્યા કહ્યું છે કે—

"तथा महाकालीदेवीं तमालवर्णां पुरुषवाहनां चतुर्भुजां अक्षसूत्रवज्रान्वितदक्षिणकरामभयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति" અર્થાત્-મહાકાલી દેવીનો વર્ણ તમાલ વૃક્ષના સમાન છે અને તેને પુરૂષનું વાહન છે. વિશેષમા તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને વજ્રથી અલકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો અભય અને ઘણ્ટથી વિભૂષિત છે.

વાહન-વિચાર—

ઉપર્યુક્ત મહાકાલી નામની વિદ્યા-દેવીનું સ્વરૂપ વિચારતાં એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું સ્વર્ગમાં માનવનો સદ્ભાવ સભવી શકે છે? આ પ્રશ્નની સાથે અન્ય પ્રશ્નનો પણ વિચાર કરી લઇએ અને તે પ્રશ્ન એ છે કે શું સ્વર્ગમા ઉંદર, બિલાડી, સિંહ ઇત્યાદિ જનાવરો તેમજ મોર, ગરૂડ ઇત્યાદિ પક્ષીઓ પણ છે ખરા કે? કેમકે દેવ-દેવીઓના વાહનો તરીકે તો આ પ્રાણીઓનો ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે

આ પ્રશ્નના સમાધાનમા સમજવુ કે જો કે સ્વર્ગમા યાને ઊર્ધ્વ-લોકમા એકેન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય જીવો (નહિ કે બાકીના જીવો)નો સદ્ભાવ છે અને તેમા પણ પચેન્દ્રિયના નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એમ ચાર ભેદો પૈકી ફક્ત દેવોજ સ્વર્ગમા વસે છે, છતા પણ ઉપર્યુક્ત હકીકત નીચે મુજબ વિચાર કરતા સત્ય સમજાય છે.

દેવોના ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એમ ચાર ભેદો છે. તેમાં વળી ભવનપતિ અને વૈમાનિકના (૧) ઇન્દ્ર, (૨) સામાનિક, (૩) ત્રાયસ્ત્રિંશ, (૪) પારિષદ્ય, (૫) આત્મરક્ષક, (૬) લોકપાલ, (૭) અનીક, (૮) પ્રકીર્ણક, (૯) આભિયોગ્ય અને (૧૦) કિલ્બિષિક એમ દશ અવાન્તર ભેદો છે, જ્યારે વ્યન્તર અને જ્યોતિષ્કના ત્રાયસ્ત્રિંશ અને લોકપાલ સિવાયના આઠ ભેદો છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આભિયોગ્ય એ ચારે પ્રકારના દેવોના એક પેટા-વિભાગનું નામ છે. આ દેવો કિંકરના સમાન છે અને તેથી કરીને તેમને તેમના સ્વામીની સૂચનાનુસાર કાર્ય કરવું પડે છે અર્થાત્ આ દેવોને તેમના સ્વામીને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરવાનું કાર્ય પણ કરવુ પડે છે અને તેમાં પણ તે કાર્ય કરતી વેળાએ સ્વામી જે પ્રકારનું રૂપ તેમને ગ્રહણ કરવાનું કહે, તે રૂપ તેઓને ગ્રહણ કરવું પડે છે કોઇક દેવ ગાયનું રૂપ લે છે, તો કોઇક મોરનું, તો કોઇક માનવનું ઇત્યાદિ અનેક રૂપ લે છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે આ કઇ દેવોનું મૂળ રૂપ નથી. પારિભાષિક શબ્દોમા કહીએ તો આ તો તેમનું ઉત્તર વૈક્રિય સ્વરૂપ છે. બાકી તેનું મૂળ રૂપ તો આપણા જેવું—મનુષ્ય જેવું છે. અર્થાત્ આપણી માફક તેને પણ બે હાથ, બે પગ ઇત્યાદિ છે આથી સમજી

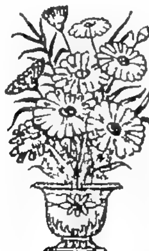
---

૧ આ છદને સુનંદિનીના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે

શકાય છે કે દેવ-દેવીના સંબંધમાં જે ચાર હાથ ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે તે તેનું ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ છે. પરન્તુ એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે (૧) તેમનો દેહ આપણી માફક ઔદારિક નથી, પરંતુ વૈક્રિય છે, (૨) તેમનો જન્મ આપણી જેમ ગર્ભજ નથી, કિન્તુ તે ઔપપાતિક છે, (૩) તેમનો આહાર આપણી માફક [1]કાવલિક નથી, પણ તેઓ મનોભક્ષી હોવાથી તે લોમજ છે, (૪) તેમની ભાષા સંસ્કૃત છે એમ લોકો માને છે પણ ખરી રીતે તે ભાષા અર્ધમાગધી (અઢાર દેશી ભાષામિશ્રિત) છે (આ ભાષામાં બોલવાથી અહિંના આર્ય, શૂદ્ર, સ્ત્રી વગેરે સમજી શકે); (૫) તેઓ નિર્નિમેષ છે અર્થાત્ તેમની આંખો આપણી માફક પલકારા મારતી નથી; (૬) તેઓ જ્યારે આ મર્ત્ય લોકમાં આવે છે, ત્યારે તેઓ [2]ઉત્તર રૂપ ગ્રહણ કરે છે અને જમીનથી કંઇક ઊંચા-અદ્ધર રહે છે, (૭) તેમનું દર્શન અમોઘ છે અને (૮) તેમનું વર્ણન પગથી શરૂ કરવામાં આવે છે, જ્યારે માનવનું મસ્તકથી કરવામાં આવે છે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય છઠ્ઠા પદ્યની જેમ પાદાંતસમસ્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિ નામના શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું [3]છે કેમકે તેના પ્રત્યેક ચરણમાં છેવટના ચાર અક્ષરની સમાનતા જોવામાં આવે છે.

૧ દેવતાઓ અમૃતનું ભોજન કરે છે એ કથન વાચિક છે પરંતુ તે વાસ્તવિક નથી, છતાં પણ તેઓ શુભ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરતા હોવાથી તે પુદ્ગલોને અમૃત ગણવામાં આવે તો તે હરકત જેવું નથી.

૨ સૂર્ય અને ચન્દ્ર મૂળ રૂપે મહાવીર પ્રભુને વન્દન કરવા આવ્યા હતા, એ વાતનું સૂચન કરવાને માટે અત્ર 'પ્રાયઃ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

૩ સરખાવો—“માણવ સંતિઓ ચમ્પા, દેવાગમણા મુખ ”

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्यस्य महिमा—

श्रीमते वासुपूज्याय, ज्यायसे जगतां नमन्।
न मन्दोऽपि क्षणादेव, देवपूज्यो न जायते ? ॥ ४५ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

ज्यायसे-प्रशस्यतराय जगतां नमन् सन् मन्दोऽपि—जडधीरपि देवपूज्यः—त्रिदश-पूज्यो न न जायते ? किन्तु जायत एव ॥ ४५ ॥

अन्वयः

जगतां ज्यायसे श्रीमते वासुपूज्याय नमन् मन्दः अपि क्षणात् एव देव-पूज्यः न न जायते ? ।

શબ્દાર્થ

श्रीमते (मू० श्रीमत्)=શ્રીમાન્
वासुपूज्याय (मू० वासुपूज्य)=વાસુપૂજ્યને, બારમા તીર્થંકરને
ज्यायसे (मू० ज्यायस्)=અત્યંત ઉત્તમ
जगतां (मू० जगत्)=ભુવનોના, દુનિયાઓના
मन्दः (मू० मन्द)=મન્દબુદ્ધિવાળો, જડ
क्षणात्=એક પળમાં.
पूज्य (धा० पूज्)=પૂજવા યોગ્ય
देवपूज्यः=દેવોને પૂજનીય
जायते (धा० जन्)=બને છે

શ્લોકાર્થ

શ્રીવાસુપૂજ્યનો મહિમા—

" (ત્રણે) ભુવનોને વિષે અત્યંત ઉત્તમ (અર્થાત્ ત્રૈલોક્યવાસી જીવોની પ્રશંસાને પાત્ર) એવા [1]શ્રીવાસુપૂજ્ય (સ્વામી)ને નમસ્કાર કરનારો મન્દમતિ પણ શું ક્ષણ વારમાંજ દેવ–પૂજ્ય નથી નથી બની જતો ? (અર્થાત્ તે બની જાય છે) "—૪૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય તો એક ઓરજ જાતના યમકથી શોભી રહ્યું છે. કેમકે આ પદ્યમાં તો પ્રથમ ચરણના અન્તમાં આવેલા બે અક્ષરોથી બીજું ચરણ શરૂ થાય છે અને વળી તેના અન્તમાં

---

૧ આ બારમા તીર્થંકર શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીના ચરિત્રનું દિગ્દર્શન કરવું હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૫૩) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

આવેલા બે અક્ષરોથી બીજાનો પ્રારંભ થાય છે અને એના અન્તમાં આવેલા બે અક્ષરોથી એનું ચરણ શરૂ થાય છે. આ યમક-વિશેષના આ કાવ્યમાં આજ પ્રથમ દર્શન થાય છે એ સૂચવવા જેવું નથી. આની પછીનાં ત્રણ પદો પણ આવા યમક-વિશેષથી અલંકૃત કરેલાં છે. આ યમક-વિશેષને 'પ્રતિપાદાન્તદ્વયાક્ષરપુનરાવૃત્તિ' યમકના નામથી ઓળખી શકાય. આવા યમક-વિશેષથી વિભૂષિત શોભતું એક છ પદનું કાવ્ય ન્યાય-વિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ રચેલું છે. તેમાં પ્રથમ જિનેશ્વર શ્રીઋષભદેવની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તે સંપૂર્ણ કાવ્ય નીચે મુજબ છે—

श्रीआदिजिनाथस्तवनम्

आदिजिनं वन्दे गुणसदनं सदनन्तामलबोधम् ।
बोधकतागुणविस्तृतकीर्तिं कीर्तितपथमविरोधम् ॥ १ ॥
रोधरहितविस्फुरदुपयोगं योगं दधतमभङ्गम् ।
भङ्गनयव्रजपेशलवाचं, वाचंयमसुखसङ्गम् ॥ २ ॥

शरणं भवभयभञ्जनमञ्जनमञ्जनसमदुर्व्यापारम् ।
तारकमकमनयनप्रमाणं, मानसुमनसजेतारम् ॥ ५ ॥ रचयितः [illegible]

इत्थं स्तुतः प्रथमतीर्थपतिः प्रमोदात्
श्रीमद्यशोविजयवाचकपुङ्गवेन ।
श्रीपुण्डरीकगिरिराजविराजमानो
मानोन्मुखानि वितनोतु सतां सुखानि ॥ ६ ॥ —वसन्ततिलका

આ શબ્દ-લાલિત્ય તેમજ અર્થ-ગૌરવથી વિભૂષિત કાવ્યનો અત્ર અનુવાદ આપવો અનુચિત નહિ ગણાય એમ માનીને તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે—

"ગુણોના ગૃહસ્વરૂપ, વળી શોભનીય, અનન્ત તેમજ નિર્મળ છે જ્ઞાન જેનું એવા, બોધકતા (અર્થાત્ અદ્વિતીય ઉપદેશકતા) રૂપી ગુણથી વિસ્તાર પામી છે કીર્તિ જેની એવા, કહ્યો છે (અર્થાત્ બતાવ્યો છે) (વિરોધરહિત મોક્ષનો) માર્ગ જેણે એવા, જેમાં વિરોધ નથી એવા, રુકાવટરહિત (અર્થાત્ નિરન્તર) અને સ્ફુરાયમાન છે ઉપયોગ જેનો એવા, અખણ્ડ-રહિત એવા યોગને ધારણ કરનારા, (સપ્ત ભંગીના) ભંગો તેમજ (નૈગમાદિ) નયના સમૂહે કરીને સુંદર છે વાણી જેની એવા, મુનિઓને સુખકારી છે સંગમ જેનો એવા, ભયભિત્ત્વની પરી વડે પવિત્ર છે વચનના ક્રમો જેના એવા, જગત્માં રંગને એટલે આનંદને આપનારા, જ્ઞાનરૂપી કલ્પવૃક્ષથી સુંદર છે હૃદય જેનું એવા, મનોરંજક ગુણોએ કરીને શોભતા, પ્રભા વડે આનન્દ પમાડ્યો છે ભક્તોને અને હૃદય મનુષ્યોને જેણે એવા, વળી નગરના મનુષ્યોના માનસ (સરોવર)ને વિષે હંસસમાન એવા,

---

1 ઉદાહરણ તરીકે—

'शान्तो गुणमणिर्यः, [illegible] ।
[illegible] 'सुमते' स्मरत ॥'

હંસના જેવી ચાલ છે જેની એવા, [1]પંચમ ગતિ (મુક્તિ)માં નિવાસ કર્યો છે જેણે એવા, ઇન્દ્રોએ કરી છે પ્રશસા જેની એવા, પાપ–રહિત એવા નયનાં વચનોનું કથન કરનારા, નવ મગલોને અર્પણ કરનારા, મનોહર છે સ્વર જેનો એવા, પાપરૂપી વાદળને વિખેરી નાખવામાં પવનસમાન તેમજ અભિમાનરૂપી સુભટને જીતનારા એવા પ્રથમ તીર્થંકર (ઋષભદેવ)ને હું વન્દુ છુ ”—૧–૫

“ આ પ્રમાણે શ્રીમાન્ વાચકવર્ય **યશોવિજયજી** દ્વારા હર્ષપૂર્વક સ્તુતિ કરાયેલા તથા **શ્રીપુણ્ડરીક** ગિરિરાજ ઉપર વિરાજતા એવા પ્રથમ જિનેશ્વર સતોને માનસહિત સુખો સમર્પો. ”—૬.

મહોપાધ્યાય **યશોવિજયજી**ના સમકાલીન ઉપાધ્યાયશ્રી **વિનયવિજયજી**એ આ કાવ્યગત શબ્દાલકારને મળતું આવતુ તેની પ્રતિકૃતિરૂપ એક છ પદ્યનુ કાવ્ય રચ્યુ છે તે હવે આપવામા આવે છે. [આ બને કાવ્યોની પ્રત્યેક કડીના અન્તમા ‘રે’ લગાડી આ કાવ્યો ગાયનરૂપે ગાઇ શકાય છે. આવા ગેય પદ્યો શ્રીમદ્**વિનયવિજય**વિરચિત **શાન્ત–સુધારસ**ના પ્રત્યેક પ્રકાશમા દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને ખાસ કરીને આના અન્તિમ (સોળમા) પ્રકાશમા તો આ છદમાજ રચાયેલુ ગેય પદ્યાષ્ટક નજરે પડે છે]

श्रीवृषभस्तवनम्

“ श्रीमरुदेवातनुजन्मानं, मानवरत्नमुदारम् ।
दारैः सह हरिभिः कृतसेवं, सेवकजनसुखकारम् ॥ १ ॥
कारणगन्धमृतेऽपि जनानां, नानासुखदातारम् ।
तारस्वररसजितपरपुष्टं, पुष्टशमाकूपारम् ॥ २ ॥
पार गतमिह जन्मपयोधे–र्योधेहितगुणधीरम् ।
धीरसमूहैः संस्तुतचरणं, चरणमहीरुहकीरम् ॥ ३ ॥
कीरनसं यशसा जितचन्द्रं, चन्द्रामलगुणवासम् ।
वासवहृदयकजाहिमपादं, पादपमिव सच्छायम् ॥ ४ ॥
सच्छायकव्व (इव ?) वरपुरधरणी–धरणीधवमिव कामम् ।
कामं नमत सुलक्षणनाभिं, नाभितनुजमुद्दामम् ॥ ५ ॥ पञ्चभिः कुलकम्
इत्थं तीर्थपतिः स्तुतः शतमखश्रेणीश्रितः श्रीनदी-
जीमूतोऽद्भुतभाग्यसेवधिरधिक्षिप्तः समग्रैर्गुणैः ।
श्रीमन्नाभिनरेन्द्रवंशकमलाकेतुर्भवाम्भोनिधौ
सेतुः श्रीवृषभो ददातु विनयं स्वीयं सदा वाञ्छितम् ” ॥ ६ ॥ –शार्दूल०

અર્થાત્—“ **શ્રીમરૂદેવા**ના પુત્ર, મનુષ્યોમા રત્નસમાન, ઉદાર, ઇન્દ્રો તેમજ તેમની પત્નીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ) દ્વારા સેવિત, સેવકજનને સુખકારી, કારણની ગન્ધ વિના પણ માનવોને વિવિધ સુખ અર્પણ કરનારા, મનોહર સ્વરના રસે કરીને વિજય મેળવ્યો છે કોકિલાના ઉપર જેણે એવા (અર્થાત્ દિવ્ય ધ્વનિવાળા), પુષ્ટ ઉપશમના સમુદ્રસમાન એવા, આ સસારમા જન્મ–સમુદ્રનો પાર પામેલા, સુભટોએ વાછેલા ગુણો વડે ધીર, બુદ્ધિશાળીઓના સમુદાય વડે પૂજાયેલા છે ચરણો જેનાં એવા, ચારિત્રરૂપી વૃક્ષ પ્રતિ પોપટસમાન, પોપટના જેવી

[1] જુઓ સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૯૦)

નાભિકમલવાળા, યશ વડે ઉત્પન્ન કર્યો છે આનન્દને જેણે એવા, ચન્દ્રના જેવા નિર્મલ ગુણોના સ્થાનરૂપ, ઇન્દ્રના હૃદયરૂપી કમલ પ્રતિ સૂર્યસમાન, (સુ)વર્ણની જેમ સુંદર કાન્તિવાળા, મુક્તાફળોથી અલંકૃત નાભિવાળા, નાભિ (નૃપતિ)ના નન્દન તેમજ પરાક્રમી એવા (ઋષભદેવ)ને (હે ભવ્યો!) મુખકોજમાં રહેલો મનુષ્ય જેમ એક નગરોની રક્ષા કરનારા પૃથ્વીપતિને નમે તેમ તમે પ્રણામ કરો."—૧-૫

"આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરાયેલા, ઇન્દ્રોની શ્રેણિ વડે આશ્રિત, લક્ષ્મીરૂપી નદી પ્રતિ મેઘ-સમાન, અદ્ભુત ભાગ્યના ભંડારરૂપ, સમસ્ત ગુણો વડે સમન્વિત શ્રીમાન્ નાભિ નરેશના વંશરૂપી લક્ષ્મીની કમલસમાન તથા સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે સેતુ (પુલ)સમાન એવા તીર્થરાજ શ્રીવૃષભ (પ્રભુ) સર્વદા ઇષ્ટ એવા પોતાના વિનયને (આત્માની નિર્મલતાને) અર્પો ('વિનય' શબ્દ દ્વારા કવીશ્વરે પોતાના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે)."—૬

* * * *

तीर्थंकराणामभ्यर्थना—

ये स्नापिताः सुरुचिते, रुचितैर्दानवारिभिः ।
वारिभिर्वितते मेरौ, ते मे रौद्रं हरन्त्वघम् ॥ ४६ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

ये स्नापिताः मेरौ । कैः ? सुरुचितैः-सुष्ठु शोभितैः दानवानामरयो-देवास्तैः । रुचितैः-शोभनैर्वारिभिः-नीरैः । ते मे-मम रौद्रमघं हरन्तु ॥ ४६ ॥

अन्वयः

ये वितते मेरौ सुरुचितैः दानव-अरिभिः रुचितैः वारिभिः स्नापिताः, ते मे रौद्रं अघं हरन्तु ।

શબ્દાર્થ

स्नापिताः (धा० स्ना)=સ્નાન કરાવ્યું હતું.
सुरुचितैः (मू० सुरुचित)=અત્યંત શોભતા, સુશોભિત.
रुचितैः (मू० रुचित)=શોભ્ય, મનોહિત.
दानव=દાનવ, અસુર.
दानवारिभिः=દાનવોના દુશ્મનો વડે.
वारिभिः (मू० वारि)=જલ વડે.
वितते (मू० वितत)=વિશાળ.
मेरौ (मू० मेरु)=મેરૂ ઉપર.
रौद्रं (मू० रौद्र)=ઘોર, ભયંકર.
अघं (मू० अघ)=પાપને.
हरन्तु (धा० हृ)=હરો, નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

તીર્થંકરોને વિનતિ—

"વિશાળ મેરૂ (પર્વત) ઉપર સુશોભિત એવા દાનવોના દુશ્મનો (અર્થાત્ દેવો)

દ્વારા ¹યોગ્ય જલ વડે જેમને સ્નાન કરાવવામાં આવ્યું હતું (અર્થાત્ જેમનો જલાભિષેક થયો હતો), તે (જિનેશ્વરો) મારા ઘોર પાપનો નાશ કરો."—૪૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય 'પ્રતિપાદાન્ત્યક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામના યમકથી વિભૂષિત છે, કેમકે દરેક પાદના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી અન્ય પાદનો પ્રારંભ થાય છે.

* * * *

जिनवाणीविचारः—

अनादिनिधनाऽदीना, धनादीनामतिप्रदा ।
मतिप्रदानमादेया–ऽनमा देयाज्जिनेन्द्रवाक् ॥ ४७ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

न विद्येते आदिनिधने यस्याः सा, एतावताऽनादिपर्यन्तेत्यर्थः । अदीना–वैक्लव्यरहिता । धनादीनां अति–प्रकर्षेण प्रदा । अतिशब्दोऽतिशयख्यापकः । आदेया–ग्राह्या । न नमतीत्यनमा । जिनवाक् बुद्धिप्रदानं देयात् ॥ ४७ ॥

अन्वयः

अन्-आदि-निधना, अ-दीना, धन-आदीनां अति-प्रदा, आदेया, अ-नमा जिन-इन्द्र-वाक् मति-प्रदानं देयात् ।

શબ્દાર્થ

अनादिनिधना=અવિદ્યમાન છે આદિ અને અંત જેના એવી, આદિ અને અંતથી રહિત
अदीना=અવિદ્યમાન છે દીનતા જેને વિષે એવી.
धनादीना=ધનાદિકના.
अतिप्रदा=અત્યંત દેનારી.
मति=બુદ્ધિ, અક્કલ.
मतिप्रदानं=બુદ્ધિનું દાન
आदेया (धा० दा)=ગ્રાહ્ય, ગ્રહણ કરવા લાયક.
अनमा=નહિ નમનારી.
देयात् (धा० दा)=અર્પો
जिनेन्द्रवाक्=જિનેશ્વરની વાણી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણી સંબંધી વિચાર—

"²આદિ તેમજ અંતથી રહિત, વળી દીનતાથી વિમુખ, ધન વિગેરે (અભીષ્ટ

---

૧ જે જે પવિત્ર તીર્થ, નદી વિગેરેનું જલ જન્માભિષેકમાં જોઇએ, તે તે જલ તે યોગ્ય જલ છે. આ સંબંધમાં જુઓ ત્રિષષ્ટિ-શલાકા-પુરૂષ-ચરિત્રનું પ્રથમ પર્વ.

૨ જિન-વાણીને અત્ર જે અનાદિ-અનન્ત વર્ણવી છે તે યુક્ત છે, કેમકે ગત કાલમાં અનંત તીર્થંકરો થઇ ગયા છે તેમજ આગામિ કાલમાં અનન્ત થનાર છે અને વળી તે સર્વની દેશના અર્થત એકજ છે.

અર્થોને) અત્યંત આપનારી, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તેમજ (કોઇને પણ) નહિ નમનારી એવી જિનેશ્વરની વાણી (હે મુક્તિ-રમણીના રાગી! તમને) મતિનું દાન દો."—૪૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય 'પ્રતિપાદાન્તચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામના યમક-અલંકારથી વિભૂષિત થયેલું છે કેમકે તેના દરેક પાદના અન્તના ચાર અક્ષરોથી અન્ય પાદ શરૂ થાય છે.

* * * *

---

૧ આ પ્રમાણે આપણે પ્રત્યેક પાદે અક્ષરની પુનરાવૃત્તિમાં અભિલાષા એક પછી એક નવું પદ્ય જોયું. આ સંબંધમાંપ્રાને જોઇ વધુ અત્રે મૂકવો આવતો પ્રથમતૃતીયપાદાન્તપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમક-અલંકાર શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ રચેલા શ્રીપાર્શ્વજિનસ્તોત્રનાં આઠ પદ્યમાં જોવાય છે તે સ્તોત્ર નીચે મુજબ છે—

"[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિ.

"હમેશને માટે નાશ પામ્યા છે ક્રોધ અને સર્વ જેના એવા, તથા અપૂર્વ ભક્તિને લીધે કરવામાં આવેલ તથા આરાધિત (પૂજિત)ને આપ્યા છે નિરન્તર લક્ષ્મી જેણે એવા પાર્શ્વ પ્રભુને હું અન્તરહિત એવા (મુક્તિ) પદને પ્રાપ્ત કરવાને માટે સ્તવું છું"—૧

"[illegible] ! મહાત્મ ! [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible]" ॥ ૨ ॥—ઉપજાતિ.

"હે જગતના નેત્ર! હે મહાતેજસ્વી (નાથ)! મહાપાપથી રક્ષણ કરનારા એવા તારા ચરણ-યુગલ કે જેને જેમ હંસી મહેશ્વરને સેવે છે તેવી રીતે પૃથ્વીની લક્ષ્મી સેવે છે તે ચરણ-યુગલને જે (સદા) હૃદયમાં હું ધારું છું તેજ ધન્ય છે"—૨

"[illegible]
[illegible] ! ।
[illegible]
[illegible]" ॥ ૩ ॥—ઇન્દ્રવજ્રા.

"હે ઇશ્વર! પ્રણામ કરનારાઓની પૂર્ણ કરી છે સમસ્ત અભિલાષાઓ જેણે એવા તેમજ સમસ્ત નાશ કર્યો છે કામદેવનો જેણે એવા આપને એકજ વાર નમસ્કાર કરીને (ધન્ય જનો) પાપ અને માયાથી મુક્ત બની વિમાનની લક્ષ્મીના પ્રભુઓ બને છે"—૩

"[illegible]-
[illegible] ।
[illegible]
[illegible]" ॥ ૪ ॥—ઉપજાતિ.

"(નરમાંહિક) નદીથી વ્યાપ્ત એવા, વળી હૃદયમાં આણી છે આશાપતિ તેમજ (સાગરની પ્રમુખ) નદીઓની મણિ જેને વિષે એવા, તેમજ નાશરહિતપણે (અર્થાત્ ક્રોધ પણ કૃપાથી જલ વાને આપ ન કરી શકાય એવી રીતે) દેખાય છે સર્વ પદાર્થો જેને વિષે એવા, વળી સાત્વિક અને લક્ષ્મીના [illegible] એવા તારા વચનને ક્યા હૃદિપાગીઓને પૂજ્યું નથી અથવા માન્યું નથી!"—૪

गौरीदेव्याः स्तुतिः—

सौवर्णपट्टा श्रीगौरी, श्री'गौरी' पद्महस्तिका ।
हस्तिकाया महागोधा-ऽऽगोधामध्वस्तयेऽस्तु वः ॥ ४८ ॥ १२ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

श्रीगौरी देवता । आगसः-पापस्य धाम-सदनं तस्य ध्वस्तये । वो-युष्माकं भवतु । सौवर्णः पट्टो यस्याः सा । श्रीवद् गौरी-पीतवर्णेत्यर्थः । हस्तिकाय इव कायो यस्याः सा हस्तिकाया । महती गोधा वाहनं यस्याः सा । पद्मं हस्ते यस्याः सा ॥ ४८ ॥

" नित्य प्रमादेन विना शिवास
विनाशितानङ्गकमङ्गभाजाम् ।
त्वन्नाम धन्य स्मरतीश ! सार
रतीशसारङ्गमृगेन्द्रनादम्" ॥ ५ ॥—ઉપજાતિ

" નષ્ટ કર્યા છે રોગને જેણે એવા, તથા વિનાશ કર્યો છે પ્રાણીઓના અમંગળોનો જેણે એવા તેમજ સારભૂત અને (વળી) કામદેવરૂપી સારંગને (નસાડી મૂકવામાં) સિંહ-નાદ જેવા એવા તારા નામને હે નાથ! પ્રમાદ વિના ધન્ય પુરૂષ સર્વદા સ્મરે છે "—૫

" नृत्योऽपि योऽत्रारुजिनप्रभावे
जिन ! प्रभावैकरसस्त्वयि स्यात् ।
स रूपवान् नीरुगजाश्वसेने !
गजाश्वसेनेश्वरतामुपैति " ॥ ६ ॥—ઉપજાતિ

" હે વીતરાગ! હે રોગ-રહિત! હે જન્મ-રહિત! હે અશ્વસેન (નૃપતિ)ના નન્દન! નિર્મળ છે પ્રભાવ જેનો એવા તારે વિષે જે (મનુષ્ય) કિંકર હોઇ કરીને પણ તારા પ્રભાવમાં એકરસ બને છે, તે સ્વરૂપવાન્ થવા ઉપરાંત હાથી, ઘોડા અને સૈન્યની પ્રભુતાને પામે છે "—૬

" भूयात्प्रमो नीलतमालकाय
तमालकायप्रभ ! तुभ्यमेव ।
भवात् त्वदन्य कतमोऽविता न
तमोवितानच्छिदुरोऽर्क एव " ॥ ७ ॥—ઉપજાતિ.

" તમાલ વૃક્ષના જેવી જેની કાયાની કાન્તિ છે એવા હે (જિનેશ્વર!) અત્યન્ત નીલ (કૃષ્ણ) કેશવાળા એવા તનેજ (મારો) નમસ્કાર હોજો જેમ અંધકારના સમૂહનો નાશ કરવામાં સૂર્યજ (સમર્થ) છે, તેમ (અમને સંસારરૂપી કેદખાનામાંથી) બચાવનાર તારા સિવાય અન્ય કોઇ નથી "—૭

" त्वदुक्तकृत्येष्वविरामवामे
विराम ! वामेय ! मयि प्रसीद ।
भव्यान् स्तव पातु जिनप्रभोऽय
जिनप्रभो य विदधे यतीन्द्र " ॥ ८ ॥—ઉપજાતિ.

" હે વિશેષત રમણીય (જિનેશ્વર)! હે વામા (રાણી)ના પુત્ર! તેં કથન કરેલા કૃત્યો પ્રતિ નિરંતર પ્રતિકૂળ રહેનારા એવા મારા (જેવા પ્રમાદી) ઉપર તું પ્રસન્ન થા જે (આ) સ્તવનને આ જિનપ્રભ મુનીશ્વરે (આચાર્યે) બનાવ્યું છે, તે આ સ્તવન કે જેમાં વીતરાગની પ્રભા (ગુણો) છે તે ભવ્ય (જીવો)નું રક્ષણ કરો "—૮

अन्वयः

सौवर्ण-पद्मा श्री-गौरी पद्म-हस्तिका हस्तिन्-काया महत्-गोधा श्री-'गौरी' वः आपद्-पाप्मन्-भस्मने अस्तु ।

શબ્દાર્થ

पद्म=(૧) પીઠ. (૨) રાજ-સિંહાસન; (૩) કાંઠ. (૪) ઉપરીય વસ્ત્ર.	हस्तिन्=કુંજર, હાથી.
सौवर्णपद्मा=સુવર્ણનું છે પદ્મ જેનું એવી.	काय=શરીર, દેહ.
गौरी=પીતવર્ણી.	हस्तिकाया=હાથીના જેવું શરીર છે જેનું એવી.
श्रीगौरी=લક્ષ્મી (દેવી)ના સમાન પીતવર્ણી.	गोधा=ઘો જાતનો સાપ, ઘો.
गौरी=ગૌરી (દેવી).	महागोधा=મોટી ઘોઘ છે વાહન જેનું એવી.
श्रीगौरी=શ્રીગૌરી (દેવી).	आपद्=પાપ.
पद्म=કમળ.	पाप्मन्=દુઃખ.
हस्त=હાથ.	भस्मन्=ભસ્મ નાશ.
पद्महस्तिका=પદ્મ છે હાથમાં જેના એવી	आपत्पाप्मभस्मने=પાપના દુઃખના નાશને અર્થે.
	वः (युष्मद्)=તમારા.

શ્લોકાર્થ

ગૌરી દેવીની સ્તુતિ—

" સુવર્ણનાં પદ્મવાળી, લક્ષ્મીના જેવી પીતવર્ણી, પદ્મ છે હસ્તમાં જેના એવી, કુંજરના જેવા (પ્રૌઢ) દેહવાળી તથા મોટી ગોધા છે વાહન જેનું એવી શ્રીગૌરી (દેવી) (હે મુક્તિ-સૌખ્ય ભાગીઓ!) તમારા પાપરૂપી પાપ્મના ધ્વંસને માટે થાઓ."—૪૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પણ એક પ્રકારના ચમત્કારથી શોભે છે એ દેખીતી વાત છે. આ પદ્યના પ્રથમ ચરણના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારંભ થયો છે અને એવીજ રીતે દ્વિતીય ચરણના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી તૃતીય ચરણ શરૂ થાય છે. પરન્તુ તૃતીય ચરણના છેવટના બે અક્ષરોથી ચતુર્થ ચરણનો પ્રારંભ થાય છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી.

ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ—

ગૌરવર્ણી હોય તે ગૌરી એમ ગૌરી શબ્દ સૂચવે છે. આ ગૌરી દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે એ ગૌરવર્ણી છે અને ગોધિકા એ એનું વાહન છે. વિશેષમાં એ હસ્તમાં સહસ્ર-પત્રી કમલ રાખે છે. એના સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે—

" गोधासनसमासीना कुन्दकर्पूरनिर्मला ।
सहस्रपत्रसंयुक्त-पाणिर्गौरी श्रियेऽस्तु वः ॥ "

—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨

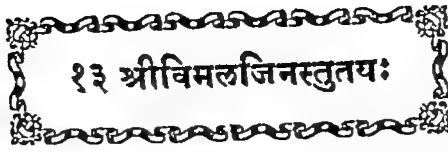
આ દેવીના સ્વરૂપ ઉપર વિશેષ પ્રકાશ તો નિર્વાણ-કલિકા પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

" तथा गौरीदेवीं कनकगौरीं गोधावाहनां चतुर्भुजां वरदमुशलयुक्तदक्षिणकरां अक्षमालाकुवलयालङ्कृतवामहस्तां चेति " અર્થાત् ગૌરી દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી વિભૂષિત છે જ્યારે ડાબા બે હાથ જપ-માલા અને કમલથી અલંકૃત છે.

निर्वाणकलिकायाम्—

"गौरीं देवीं कनकगौरीं गोधावाहना चतुर्भुजा वरदमुसलयुतदक्षिण-
करा अक्षमालाकुवलयालङ्कृतवामहस्ता चेति।"

अथ श्रीविमलनाथस्य संस्तवनम्—

> निजमहिमविजितकमलं
>
> प्रमदभरानम्रदेवपूजितकमलम् ।
>
> विमलस्य धामयुगलं—
>
> घनीयगुणसम्पदभिनुत क्रमयुगलम् ॥ ४९ ॥

—आर्यागीतिः

टीका

निजमहिम्ना विजितं कमलं येन तत् । हर्षभरेण आनम्राश्च ते देवाश्च तैः पूजितम् । धाम—तेजः तत् युनक्तीति धामयुक् । अलङ्घनीया गुणानां सम्पद् यस्य तत् । अभिनुत—अभिष्टुत ॥ ४९ ॥

अन्वयः

विमलस्य निज—महिमन्—विजित—कमलं, प्रमद—भर—आनम्र—देव—पूजितकं अलं धामन्—युक्, अ—लङ्घनीय—गुण—सम्पद् क्रम—युगलं अभिनुत ।

શબ્દાર્થ

कमल=કમળ

निजमहिमविजितकमलं=પોતાના મહિમા વડે વિજય મેળવ્યો છે કમલના ઉપર જેણે એવા

भर=સમૂહ

पूजित (धा० पूज्)=પૂજેલ

प्रमदभरानम्रदेवपूजितकं=હર્ષના સમૂહપૂર્વક પ્રણામ કરનારા દેવો વડે પૂજાયેલ

विमलस्य (मू० विमल)=વિમલ(નાથ)ના

धामन्=તેજ

युज्=જોડવું

धामयुक्=તેજને જોડનાર, તેજસ્વી

अलङ्घनीय (धा० लङ्घ्)=જેનો પરાભવ ન થઇ શકે તેવા.

गुण=ગુણ

अलङ्घनीयगुणसम्पद्=અલઘનીય છે ગુણોની સંપત્તિ જેની એવા.

अभिनुत (धा० नु)=તમે સ્તવો.

क्रमयुगलं=ચરણ—યુગલને

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિમલનાથનું સંસ્તવન—

" પોતાના મહિમા વડે પરાજિત કર્યું છે કમલને જેણે એવા, તથા વળી હર્ષના સમૂહપૂર્વક નમસ્કાર કરનારા અમરો વડે પૂજાયેલા એવા, તેમજ વળી અત્યંત તેજસ્વી

તથા અક્ષયનીય છે ગુણોની સંપત્તિ જેની એવા 'વિમલ(નાથ)ના ચરણ-યુગલને (હે ભવ્ય જનો!) તમે (અત્યંત) સ્તવો."—૪૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં તૃતીય પદ્યને મળતું આવે છે કેમકે આનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ કાવ્યમાં જે યમક પ્રધાન પદ શોભાવે છે તે યમકનો આ પદ્યથી પુનઃ પ્રારંભ થાય છે.

* * * *

जिन-सेवा—

शमिताखिलरुजि नाना-
भोजोदरलालितेऽतिचारु जिनानाम् ।
चरणयुगे दिविजनते
भक्तिं कुरु दुर्लभे भुवि जनते ! ॥ ५० ॥

—आर्या

टीका

हे जनते ! भक्तिं कुरु। चरणयुगे। शमिता अखिला रुजो-रोगा येन तत् तस्मिन्। नानाम्भोजानामुदरं तस्मिन् लालिते-वृद्धिं नीते। अतिचारु लालितक्रियाविशेषणं पदम्। दिविजा-देवास्तैर्नतं तस्मिन्। दुःखेन लभ्यं तस्मिन् ॥ ५० ॥

अन्वयः

(हे) जनते ! जिनानां शमित-अखिल-रुजि अति-चारु नाना-अम्भोज-उदर लालिते, दिविज-नते भुवि दुर्लभे चरण-युगे भक्तिं कुरु।

શબ્દાર્થ

शमित (धा० शम्)=શાંત કરાયેલ.
रुज्=રોગ, વ્યાધિ.
शमिताखिलरुजि=શાંત કરાયા છે સમસ્ત રોગો જેના વડે એવા.
अम्भोज=કમળ.
उदर=મધ્ય ભાગ.
लालित (धा० लल्)=વૃદ્ધિને પામેલ.
नानाम्भोजोदरलालिते=વિવિધ કમળોના મધ્ય ભાગમાં વૃદ્ધિ પામેલ.
अतिचारु=અત્યંત મનોહર રીતે.
जिनानां (मू० जिन)=તીર્થંકરોના.
युग=યુગલ, જોડું.
चरणयुगे=પાદ-યુગલને વિષે.
दिविज=દેવતા.
नत (धा० नम्)=પ્રણામ કરેલ.
दिविजनते=દેવતાઓએ જેને પ્રણામ કરેલ.
कुरु (धा० कृ)=તું કર.
दुर्लभ (मू० दुर्लभ)=દુર્લભ.
जनते ! (मू० जनता)=હે જન-સમૂહ !

1 આ તેરમા તીર્થંકર શ્રીવિમલનાથને લગતી કેટલીક હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના પૃ. ૧૬૫ જોવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-સેવા—

"શાંત કરાયા છે સમસ્ત રોગો જેનાથી એવા, વળી વિવિધ કમલોના મધ્ય ભાગને વિષે અત્યંત મનોહર રીતે વૃદ્ધિ પામેલા, તેમજ દેવતાઓ વડે પ્રણામ કરાયેલા તથા વળી પૃથ્વીને વિષે દુર્લભ એવા જિનોના ચરણ-યુગલને વિષે હે જન-સમૂહ! તુ ભક્તિ કર."—૫૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ 'પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામના શબ્દાલંકારથી શોભે છે અને તેમ હોવાને લીધે આ પદ્યો છઠ્ઠા પદ્યને યમકના વિષયમાં મળતા આવે છે.

* * * *

जिनवाणीस्तुतिः—

विजितवती सुरवं द्या-
मापूरितवन्तमम्बुदं सुरवन्द्या ।
वीरस्य भवादवताद्
वाणी केनापि न विजिता वादवता ॥ ५१ ॥

—आर्या०

टीका

वीरस्य जिनस्य वाणी भवात् अवतात्–रक्षतात् । विजितवती–तिरस्कृतवती अम्बुदम् । शोभनो रवः–शब्दो यस्य तम् । द्यां–आकाशं आपूरितवन्तम् । किंभूता वाक्? सुरवन्द्या । तथा केनापि वादवता–वादिना न विजिता ॥ ५१ ॥

अन्वयः

द्या आपूरितवन्तं, सु-रवं अम्बुदं विजितवती, सुर-वन्द्या, केन अपि वादवता न विजिता वीरस्य वाणी भवात् अवतात् ।

શબ્દાર્થ

विजितवती (धा० जि)=વિજય મેળવેલી.
रव=ધ્વનિ, અવાજ
सुरवं=સુન્દર ધ્વનિ છે જેનો એવા
द्यां (मू० दिव्)=આકાશને
आपूरितवन्तं (धा० पूर्)=પૂરી દીધેલ
अम्बुद (मू० अम्बुद)=મેઘને.
वन्द्य (धा० वन्द्)=વન્દન કરવા લાયક
सुरवन्द्या=દેવોને વન્દન કરવા લાયક.
वीरस्य (मू० वीर)=વીરની
अवतात् (धा० अव्)=બચાવો
वाणी=વાણી, દેશના
केन (मू० किम्)=કોઇથી.
विजिता (धा० जि)=જીતાયેલી.
वादवता (मू० वादवत्)=વાદી વડે

निर्वाणकलिकायाम्—

"गान्धारीं देवीं नीलवर्णां कमलासना चतुर्भुजा वरदमुसलयुत-दक्षिणकरा अभयकुलिशयुतवामहस्ता चेति ।"

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની સ્તુતિ—

"આકાશને પૂરી નાખનારો તથા વળી શોર ઉપર વિજય મેળવનારી તેમજ કોઇ પણ વાદીથી (હે અમ્બા!) (તમને) ભવ(-ભ્રમણ)થી બચા

* * *

गान्धारीदेव्याः स्तुतिः—

पविमुशलकरा लाभं
शुभं क्रियादधिप
कमलं रागान्धारी
रणद्भीलप्रभो

पविश्च मुशलश्च च पविमुशले
ध्यान्त्वसा" (सि० अ० २, पा०
स्पर्धः । किंविधं पदं ! अतीव च
रभसा हेऽरपक्ष तेषां ईरणे-प्रेर

पवि-मुशल-करा, अति
नील-प्रभा-करका 'गान्धारी'

मुशल=मुसळ, सांबेलुं.
कर=हाथ.
पविमुशलकरा=[illegible] अने
[illegible]
लाभं (मू० लाभ)=लाभने
शुभं (मू० शुभ)=शुभ.
क्रियात् (धा० कृ)=करो.
अधिपकमली (मू० [illegible])=[illegible]
[illegible]

શ્લોકાર્થ

ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ—

"વજ્ર અને મુશળ છે હાથમાં જેના એવી, વળી અતિશય ઉચ્ચ (અર્થાત્ અભગુર) છે કાન્તિ જેની એવા કમલ ઉપર નિવાસ કરનારી, તથા વળી રાગાંધ દુશ્મનોને પ્રેરણા કરનારી તેમજ નીલ છે પ્રભાનો સમૂહ જેનો એવી ગાન્ધારી (દેવી) (હે ભવ્યો! તમને) શુભ લાભ કરો."—૫૨

સ્પષ્ટીકરણ

ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ—

આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ અભય અને વજ્રથી વિભૂષિત છે. વળી તે નીલવર્ણી છે અને કમલ એ એનુ આસન છે. આ વાતની નિર્વાણ-કલિકા સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યા કહ્યુ છે કે—

"तथा गान्धारीदेवीं नीलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदमुशलयुतदक्षिणकरामभयकुलिशयुतवामहस्ता चेति"

આચાર-દિનકર પણ આ વાતનુ સમર્થન કરે છે, કેમકે તેમા કહ્યું છે કે—

"शतपत्रस्थितचरणा, मुसलं वज्रं च हस्तयोर्दधती।
कमनीयाञ्जनकान्ति-र्गान्धारी गां शुभां दद्यात्॥" –આર્યા

આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨

अनन्तजित्=અનન્તજિત્, અનન્તનાથ.
अभिमत (धा० मन्)=અભીષ્ટ, વાછિત
अभिमतायदः=અભીષ્ટ લાભને દેનારા.
घस्मरः (मू० घस्मर)=વિનાશક, નાશ કરનારા
अंहस्=પાપ
समस्तजगदंहसा=સમસ્ત જગતના પાપોના.
स्मर=કામદેવ, મદન.
हतकृतापदोघस्मरः=કર્યો છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે એવા કામદેવને હણ્યો છે જેણે એવા

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ—

જે (તીર્થંકર)ને પ્રણામ કરીને, ઇચ્છતો નથી છતાં પણ પ્રાપ્ત થયુ છે દિવ્યાંગનાનું સુખ જેને એવો થયો થકો (જીવ) વ્યાધિરૂપી વેલોથી ગહન એવા જન્મ (-મરણ) રૂપ જંગલમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, તે, અભીષ્ટ લાભોને દેનારા, સમસ્ત જગતનાં પાપોનો સહાર કરનારા તથા વળી (ઉત્પન્ન) કર્યો છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે એવા મદનને (પણ) હણ્યો છે જેણે એવા [1]અનન્તજિત્ (તીર્થંકર) જયવતા વર્તે છે."—૫૩

તીર્થંકરના નામ સંબંધી વિચાર—

ચૌદમા તીર્થંકરનુ પ્રચલિત નામ 'અનન્ત' છે, પરતુ આ પદ્યમા 'અનન્તજિત્' એમ આપ્યુ છે તે શુ યોગ્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે આ પ્રશ્નના સબધમા વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ પણ વાત ધ્યાનમા લેવી આવશ્યક છે કે ૭૭મા પદ્યમાં તો વીસમા તીર્થંકરના 'મુનિસુવ્રત' નામને બદલે 'સુવ્રત'નો ઉલ્લેખ છે તેનુ કેમ વારૂ? આ તો વધારે અયોગ્ય વાત છે એમ ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચારનારને લાગે, પરતુ તેમ નથી. એ વાતની કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ સાક્ષી પૂરે છે. ત્યા તીર્થંકરોના નામાન્તરો વિષે ઉલ્લેખ કરતા કહ્યુ છે કે—

"ऋषभो वृषभ श्रेयान्, श्रेयास स्यादनन्तजिदनन्त ।
सुविधिस्तु पुष्पदन्तो, मुनिसुव्रतसुव्रतौ तुल्यौ ॥ —આર્યા
अरिष्टनेमिस्तु नेमि-र्वीरश्चरमतीर्थकृत् ।
महावीरो वर्धमानो, देवार्यो ज्ञातनन्दनः ॥" —અનુષ્ટુપ્
—પ્રથમ કાણ્ડ, પદ્યાક ૨૯–૩૦

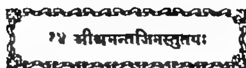
અર્થાત્ 'ઋષભ' અને 'વૃષભ', 'શ્રેયાન્' અને 'શ્રેયાંસ', 'અનન્તજિત્' અને 'અનન્ત', 'સુવિધિ' અને 'પુષ્પદત' તેમજ 'મુનિસુવ્રત' અને 'સુવ્રત' એ સમાન છે એવીજ રીતે 'અરિષ્ટનેમિ' અને 'નેમિ' પણ સમાન છે અન્તિમ તીર્થંકરના વીર, મહાવીર, વર્ધમાન, દેવાર્ય અને જ્ઞાતનન્દન એ નામાન્તરો છે

ж ж ж ж

---

१ 'अनन्तजित्'शब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थं —
"अनन्तकर्मांशान् जयति अनन्तैर्ज्ञानादिभिर्वा जयत्यनन्तजित्, यद्वा गर्भस्थिते जनन्या अनन्तरत्नदाम दृष्ट जयति च त्रिभुवनेऽपि इत्यनन्तजित्"
—अभिधानचिन्तामणिस्वोपज्ञटीकायाम्

૨ આ ચૌદમા તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૭૫)મા આલેખવામાં આવી છે.

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

निरेति गदवल्लरीगुपिलजन्मकान्तारतः
प्रणम्य यमनीप्सितोपनतदिव्यकान्तारतः ।
अनन्तजिदसौ जयत्यभिमतायदो घस्मरः
समस्तजगदंहसां हतकृतापदोघस्मरः ॥ ५३ ॥

—पृथ्वी (८,९)

टीका

असौ अनन्तजित् तीर्थंकरो जयति । यं प्रणम्य जीवो निरेति–निर्गच्छति । कस्मात्? गदा–रोगा एव वल्लर्यो–लतास्ताभिर्गुपिलं–गहनं जन्म एव कान्तारं–वनं तस्मात् । किंभूतः सन् निरेति? अनीप्सितमेव–अनाकाङ्क्षितमेव उपनतं–आगतं दिव्यकान्तानां रतं–सुखं यस्य सः । अभिमतं सुखं तस्य आयः–प्राप्तिस्तं ददातीति अ०दः, जिनविशेषणम् । घस्मरो–विनाशकः । समस्तजगतां अंहांसि–पापानि तेषाम् । कृत आपदां ओघो येन स्मरेण स (तत') कर्मधारयः । हतः कृतापदोघस्मरो येन सः ॥ ५३ ॥

अन्वय

यं प्रणम्य अन् ईप्सित-उपनत-दिव्य-कान्ता-रतः (सन् जीवः) गदवल्लरी-गुपिल-जन्मन्-कान्तार-तः निरेति असौ अभिमत-आय-दः, समस्त-जगत् अंहसां घस्मरः, हत-कृत-आपद्-ओघ-स्मरः 'अनन्तजित्' जयति ।

શબ્દાર્થ

निरेति (धा० इ)=બહાર નીકળી જાય છે.
गद=રોગ.
वल्लरी=વેલ, લતા.
गुपिल=ગહન.
कान्तार=વન, જંગલ.
गदवल्लरीगुपिलजन्मकान्तारतः=રોગરૂપી લતાઓ વડે ગહન એવા જન્મરૂપી જંગલમાંથી.

प्रणम्य (धा० नम्)=પ્રણામ કરીને.
अनीप्सित=નહિ ઇચ્છેલ.
उपनत (धा० नम्)=ઉપસ્થિત, પ્રાપ્ત.
कान्ता=લલના, સ્ત્રી.
रत=સુખ.
अनीप्सितोपनतदिव्यकान्तारतः=નહિ ઇચ્છેલ છતાં પ્રાપ્ત થયું છે દિવ્યાંગનાનું સુખ જેને એવો.

अनन्तजित्=અનન્તજિત્, અનન્તનાથ.
अभिमत (धा० मन्)=અભીષ્ટ, વાંછિત.
अभिमतायद =અભીષ્ટ લાભને દેનારા.
घस्मरः (मू० घस्मर)=વિનાશક, નાશ કરનારા.
अहस्=પાપ
समस्तजगदंहसां=સમસ્ત જગતના પાપોના.
स्मर=કામદેવ, મદન.
हतकृतापदोघस्मरः=કર્યો છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે એવા કામદેવને હણ્યો છે જેણે એવા

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ—

જે (તીર્થંકર)ને પ્રણામ કરીને, ઇચ્છતો નથી છતાં પણ પ્રાપ્ત થયું છે દિવ્યાંગનાનું સુખ જેને એવો થયો થકો (જીવ) વ્યાધિરૂપી વેલોથી ગહન એવા જન્મ (-મરણ) રૂપ જંગલમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, તે, અભીષ્ટ લાભોને દેનારા, સમસ્ત જગતનાં પાપોનો સંહાર કરનારા તથા વળી (ઉત્પન્ન) કર્યો છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે એવા મદનને (પણ) હણ્યો છે જેણે એવા [1]અનન્તજિત્ (તીર્થંકર) જયવતા વર્તે છે."—૫૩

તીર્થંકરના નામ સંબંધી વિચાર—

ચૌદમા તીર્થંકરનું પ્રચલિત નામ 'અનન્ત' છે, પરંતુ આ પદ્યમાં 'અનન્તજિત્' એમ આપ્યું છે તે શું યોગ્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આ પ્રશ્નના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ પણ વાત ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે કે ૭૭મા પદ્યમાં તો વીસમા તીર્થંકરના 'મુનિસુવ્રત' નામને બદલે 'સુવ્રત'નો ઉલ્લેખ છે તેનું કેમ વારૂ? આ તો વધારે અયોગ્ય વાત છે એમ ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચારનારને લાગે, પરંતુ તેમ નથી. એ વાતની કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત **અભિધાન-ચિન્તામણિ** સાક્ષી પૂરે છે. ત્યાં તીર્થંકરોના નામાન્તરો વિષે ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું છે કે—

"ऋषभो वृषभः श्रेयान्, श्रेयांसः स्यादनन्तजिदनन्तः ।
सुविधिस्तु पुष्पदन्तो, मुनिसुव्रतसुव्रतौ तुल्यौ ॥ —આર્યા
अरिष्टनेमिस्तु नेमि-र्वीरश्चरमतीर्थकृत् ।
महावीरो वर्धमानो, देवार्यो ज्ञातनन्दनः ॥" —અનુષ્ટુભ્
—પ્રથમ કાણ્ડ, પદ્યાંક ૨૯–૩૦

અર્થાત્ 'ઋષભ' અને 'વૃષભ', 'શ્રેયાન્' અને 'શ્રેયાંસ', 'અનન્તજિત્' અને 'અનન્ત', 'સુવિધિ' અને 'પુષ્પદંત' તેમજ 'મુનિસુવ્રત' અને 'સુવ્રત' એ સમાન છે. એવી જ રીતે 'અરિષ્ટનેમિ' અને 'નેમિ' પણ સમાન છે. અન્તિમ તીર્થંકરના **વીર**, **મહાવીર**, **વર્ધમાન**, **દેવાર્ય** અને **જ્ઞાતનન્દન** એ નામાન્તરો છે.

* * * *

---

૧ 'अनन्तजित्'शब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थं —
"अनन्तकर्मांशान् जयति अनन्तैर्ज्ञानादिभिर्वा जयत्यनन्तजित्, यद्वा गर्भस्थिते जनन्या अनन्तरत्नदाम दृष्टं जयति च त्रिभुवनेऽपि इत्यनन्तजित्"
—अभिधानचिन्तामणिस्वोपज्ञटीकायाम्

૨ આ ચૌદમા તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૭૫)માં આલેખવામાં આવી છે.

जिनानां विजयः—

भवन्ति न यदानता वरविधावलीकाननाः
श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकानना ।
प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितकूपतारा जिना
जयन्ति वपुषेह तेऽनुपमरूपताराजिना ॥ ५४ ॥

—पृथ्वी

टीका

प्रपञ्चितानि जगति बृहद्दुरितान्येव कूपास्तं तरन्तीति ताराः । श्रुतमेव ज्वलनस्तेन भस्मसात्कृतं भवावलीकाननं-वनं यैस्ते । जिना वपुषा जयन्ति । यदानताः सत्त्वो वरकार्ये अलीकमुखा न भवन्ति । वपुषा किंभूतेन ? अनुपमरूपतया राजिना-शोभितेन ॥ ५४ ॥

अन्वयः

यद्-आनता (प्राणिनः) वर-विधौ अलीक-आननाः न भवन्ति ते श्रुत-ज्वलन-भस्म-सात्-कृत-भव-आवली-कानना: प्रपञ्चित जगत्-बृहत्-दुरित-कूप-ताराः जिनाः अनुपम-रूपता-राजिना वपुषा इह जयन्ति ।

શબ્દાર્થ

आनत (धा० नम्)=નમેલા, પ્રણામ કરેલા.
यदानता=જેને પ્રણામ કરેલા.
वरविधौ=ઉત્તમ કાર્યને વિષે.
अलीक=અસત્ય, જૂઠું.
आनन=મુખ, વદન.
अलीकाननाः=અસત્ય છે મુખ જેમનું એવા.
श्रुत=શ્રુત-જ્ઞાન.
ज्वलन=અગ્નિ, આગ.
भस्म=રાખ, રાખોડી.
सात्=એ અર્થનો પ્રત્યય
कानन=વન, જંગલ.
श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकाननाः=શ્રુતરૂપ અગ્નિ વડે ભસ્મીભૂત કર્યું છે ભવની શ્રેણિરૂપ વનને જેમણે એવા.
प्रपञ्चित=ફેલાવેલ, વિસ્તીર્ણ.
बृहत्=મોટું.
कूप=કૂવો.
तार (धा० तॄ)=તારી જનારા.
प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितकूपताराः=જગત્‌ને વિષે વિસ્તાર પામેલા મહાપાપરૂપ કૂવાને તરી જનારા.
जयन्ति (धा० जि)=જય પામે છે.
वपुषा (मू० वपुस्)=શરીર વડે.
रूपता=સુન્દરતા.
अनुपमरूपताराजिना=અસાધારણ સૌન્દર્ય વડે શોભતા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનો વિજય—

જેમને પ્રણામ કરેલા (જીવો) ઉત્તમ કાર્યને વિષે અસત્ય-મુખ વાળા થતા નથી (અર્થાત્ એક વખત ઉચિત કાર્ય કરવા હા પાડ્યા પછી તેવું કાર્ય જરૂર કરે છે), તેવા

કે જેમણે શ્રુતરૂપ અગ્નિ વડે ભવ-શ્રેણિ રૂપ વનોને બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યાં છે તથા જેઓ જગત્‌માં વિસ્તાર પામેલા એવા મહાપાતકરૂપ કૂપને તરી જાય છે, તે જિનો અલૌકિક સૌન્દર્યથી શોભતા દેહ વડે અત્ર જય પામે છે."—૫૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના ચારે ચરણોમાં છેવટના પાચ અક્ષરોની સમાનતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે, એથી કરીને આ પદ્ય 'પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામના શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે.

શ્રુત-જ્ઞાન—

જૈન શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો પાડ્યા છે—(૧) મતિ, (૨) શ્રુત, (૩) અવધિ, (૪) મનઃપર્યય અને (૫) કેવલ. આ પાચ પ્રકારો પૈકી પરોક્ષ પ્રમાણરૂપ, મતિપૂર્વક, શાસ્ત્ર-શ્રવણ અથવા તેના પઠન ઉપર આધાર રાખનારૂ, ત્રિકાલવિષયક તેમજ અગબાહ્ય અને અગપ્રવિષ્ટ એમ બે મુખ્ય ભેદોવાળુ જ્ઞાન શ્રુત-જ્ઞાન છે. શબ્દ-શ્રવણથી ઉપજતો બોધ યાને શબ્દ-બોધ તે શ્રુત-જ્ઞાન છે, જ્યારે શબ્દજનિત અર્થ-બોધથી અતિરિક્ત, ઇન્દ્રિયાર્થસંબંધજન્ય બોધ તે મતિજ્ઞાન છે. ઉપર્યુક્ત પાચ જ્ઞાનોની સ્થૂળ માહિતી **અધ્યાત્મ-તત્ત્વાલોક**માથી મળી શકશે, જ્યારે તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો **વિશેષાવશ્યક**, **નંદીસૂત્ર** વિગેરે પ્રૌઢ ગ્રન્થોમાથી મળશે.

શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા—

આ પદ્યમા જે એમ સૂચન કરવામા આવ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા ભવરૂપી વનો ભસ્મીભૂત બને છે (અને તેમ થતાં મુક્તિ મળે છે) તે કઇ અતિશયોક્તિ નથી. કેમકે એ વાત ધ્યાનમા રાખવી કે [1]ચૌદપૂર્વધર યાને શ્રુત-કેવલી જે આહાર લાવે તે આહાર કેવલ-જ્ઞાનીને પણ કલ્પે છે વળી જો કે શ્રુત-જ્ઞાન સ્વપર્યાયથી કે પરપયાર્યથી કેવલજ્ઞાનના સમાન નથી, પરતુ સ્વ-પર ઉભય પર્યાય વડે તો તે તેના સમાન છે. કહ્યુ પણ છે કે—

"[2]सयपज्जाएहि उ केवलेण तुल्लं न होज्ज न परेहिं ।
सयपरपज्जाएहिं तु तुल्ल त केवलेणेव ॥
—વિશેષાવશ્યક, ગાથાક ૪૯૩.

વિશેષમાં જેણે પૂરેપૂરા દશ પૂર્વનું અધ્યયન કર્યું હોય, તે જીવ પણ કદી પણ અભવ્યરૂપી અસભ્ય સભાનો સભ્ય બનતો નથી. અર્થાત્ તે જીવને નિર્વાણ-નગરે જવાનો પરવાનો મળી જાય છે. આ ઉપરથી શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા સમજી શકાય છે.

જિનેશ્વરના દેહનુ વર્ણન—

જોકે જિનેશ્વરના દેહનું યથોચિત વર્ણન કરવું તો અશક્ય છે, છતા પણ **કલ્પ-સૂત્ર**ની **શ્રીવિનયવિજયજી**એ રચેલી **સુબોધિકા** નામની (સૂ૦ ૧૦૮ ની) વૃત્તિમા આપેલાં નિમ્ન-લિખિત પદ્યો તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

---

૧ આ સબધમા જુઓ **વીર-ભક્તામર**ના ૨૮મા પદ્યનુ સ્પષ્ટીકરણ.

૨ સસ્કૃત-છાયા—

स्वकपर्यायैस्तु केवलेम तुल्य न भवति न परैः ।
स्वकपरपर्यायैस्तु तुल्यमेव तत् केवलेन ॥

"हिमकरवदनो गजराजगति-
रक्तोष्ठपुटः सितदन्ततति: ।
शितिकेशभरोऽम्बुजमृदुकरः
सुरभिश्वसितः प्रभयोल्लसितः ॥ १ ॥—तोटकच्छन्दः
मतिमान् श्रुतवान् प्रथितावधियुक्
पृथुपूर्वभवस्मरणो गतरुक् ।
मतिकान्तिधृतिप्रमुखैरसमो-
जगतोऽप्यधिको जयतीतिजिनः ॥ २ ॥"—युग्मम्

અર્થાત્—જેમનું વદન ચંદ્ર જેવું છે, જેમની ચાલ ઐરાવત હાથીના જેવી છે, જેમના હોઠ રાતા છે, વળી જેમના દાંતની પંક્તિ કુંદ જેવી સફેદ છે, જેમના કેશનો સમૂહ કાળો છે, જેમના હાથ કમળના જેવા નાજુક છે, જેમનો શ્વાસ સુગંધથી ભરપૂર છે તથા વળી જેઓ પ્રભાથી દીપી રહ્યા છે તેમજ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના ધારક એવા ઉપરાંત જેમનું અવધિજ્ઞાન અતિશય વિખ્યાત છે, વળી જેમનું પૂર્વભવ-સ્મરણ વિસ્તારવાળું છે, જેઓ રોગ-રહિત છે તેમજ મતિ, કાંતિ, ધૃતિ, ઇત્યાદિ ગુણોએ કરીને જે જગતથી ચડિયાતા છે, તે જિનેશ્વર જગતમાં વિજયવંત છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું સૌન્દર્ય-લાવણ્ય પણ તીર્થંકરના દેહ-લાવણ્ય આગળ તો કંઈ ગણતરીમાં નથી[1] તો પછી આવા અપૂર્વ દેહનું[2] વર્ણન તો આપ જેવો ક્યાંથીજ કરી શકે?

* * * *

जिन-वाण्याः प्राधान्यम्—

अवन्त्यखिलविप्लवाभितसभाजनासूनृता
जयत्यमरयोगिभिः कृतसभाजना सूनृता ।
जिनेन्द्रगदिता नयाढ्यसुपाऽत्र गीर्याणता
मिता रिपुविभेदने कृतसुपात्रगीर्वाणता ॥ ५५ ॥
—पृथ्वी

---

१ સરખાવો—

"सव्वसुरा जइ रूवं अंगुट्ठपमाणयं विउव्वेज्जा ।
जिणपायंगुट्ठं पइ, न सोहए तं जहिंगालो ॥"
—આવશ્યક-નિર્યુક્તિ, ગાથા ૫૬૯

[सर्वसुरा यदि रूपमङ्गुष्ठप्रमाणं विकुर्वीरन् ।
जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति न शोभते तद् यथाऽङ्गारः ॥]

અર્થાત્—જો સમસ્ત દેવો અંગુષ્ઠ જેવડું રૂપ દિવ્ય શક્તિ વડે વિકુર્વે, તો પણ તે સુવર્ણની સંમુખ અંગારાની જેમ તે જિનેશ્વરના અંગુષ્ઠ આગળ શોભા પામે નહિ.

૨ તીર્થંકરનો દેહ અનુપમ હોવાથી તો 'ઔદારિક' શબ્દનો અર્થ વિચારતાં 'उदारं-प्रधानं' એમ ઉલ્લેખ કરી શકાય છે.

टीका

जिनेन्द्रगदिता गीः-वाणी जयति । किं कुर्वन्ती ? अवन्ती-रक्षन्ती । अखिलविष्टपे आश्रिता पार्षा सभा च तस्यां जनास्तेषां असून्-प्राणान् । क्रता-अभ्यसनीया । अमराश्च योगिनश्च तैः कृतं सभाजनं-आतिथ्यं यस्याः सा । सूनृता-सत्या । नयादय एव वसूनि-निधानानि पातीति या । अत्र रिपुभेदने चणतां इता-प्राप्ता । कृता शोभनपात्राणां गीर्वाणता-देवत्वं यया ॥ ५५ ॥

अन्वयः

अखिल-विष्टप-आश्रित-सभा-जन-असून् अवन्ती, क्रता, अमर-योगिभिः कृत-सभाजना, सूनृता, नय-आदि-वसु-पा, रिपु-विभेदने चणतां इता, कृत-सुपात्र-गीर्वाणता, जिन-इन्द्र-गदिता गीः अत्र जयति ।

શબ્દાર્થ

अवन्ती (धा० अव्)=રક્ષણ કરનારી.
आश्रित (धा० श्रि)=આશ્રય લીધેલ.
सभाजन=લોક.
अखिलविष्टपाश्रितसभाजनासून्=સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને આશ્રીને રહેલા સભ્યોના પ્રાણોને
क्रता (मू० क्रत)=અભ્યાસ કરવા લાયક.
योगिन्=યોગી, મુનિવર
अमरयोगिभिः=દેવો અને મુનિવરો વડે.
सभाजन=આતિથ્ય, પરોણાગત
कृतसभाजना=કર્યું છે આતિથ્ય જેનું એવી
सूनृता (मू० सूनृत)=સત્ય, સાચી.
गदित (धा० गद्)=કહેલી
जिनेन्द्रगदिता=જિનવરે કહેલી.
वसु=નિધાન.
नयादिवसुपा=નય આદિ નિધાનનું રક્ષણ કરનારી.
अत्र=અહિંઆ
गीः (मू० गिर्)=વાણી
चणता (मू० चणता)=નિપુણપણાને.
इता (मू० इत)=પ્રાપ્ત થયેલી.
विभेदन=સંહાર, નાશ
रिपुविभेदने=શત્રુનો સંહાર કરવામાં.
सुपात्र=યોગ્ય પાત્ર.
गीर्वाणता=દેવપણું
कृतसुपात्रगीर्वाणता=કર્યું છે સુપાત્રોનું દેવપણું જેણે એવી.

શ્લોકાર્થ

જિનવાણીનું માહાત્મ્ય—

"સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને આશ્રીને રહેલા એવા સભ્ય જનોના (અર્થાત્ સર્વ પ્રાણીઓના) પ્રાણનું રક્ષણ કરનારી, વળી અભ્યાસ કરવા લાયક, તથા દેવોએ અને મુનિવરોએ કર્યું છે આતિથ્ય જેનું એવી (અર્થાત્ વિબુધાદિકથી સેવાયેલી), સાચી, નયાદિક નિધાનનું પરિપાલન કરનારી, (કામાદિક) શત્રુનો સંહાર કરવામાં બાણપણાને પ્રાપ્ત થયેલી (અર્થાત્ બાણની ગરજ સારનારી), વળી કર્યાં છે સુપાત્રોને દેવરૂપ જેણે એવી તેમજ જિનવરે કહેલી એવી વાણી અત્ર જય પામે છે"—૫૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના આઠ આઠ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીના

पद चरणोमां छेवटना सात सात अक्षरो समान छे. आ प्रकारना शब्दालंकारथी विभूषित पद्य आ समस्त काव्यमां नजरे पडे छे, जे तेनी विशेषतामां वधारो करे छे.

* * * *

मानसीदेव्याः स्तुतिः—

निजाङ्गलतयोज्ज्वला विशदबन्धुजीवाभया
सिताङ्गविहगा हतानमदबन्धुजीवाऽभया ।
ज्वलज्ज्वलनहेतिका हरतु 'मानसी' तापदं
शुभातिशयधान्यपृश्न्यनुपमानसीता पदम् ॥ ५६ ॥ १४ ॥

—पृथ्वी

टीका

सा मानसी देवता तापदं पदं हरतु । निजाङ्गमेव लता तया उज्ज्वला । विशदबन्धुजीवस्य—बिम्बजीवस्येव आभा यस्याः सा तया । सिताङ्गविहगो—राजहंसो वाहनं यस्याः सा । हता अनमन्तः—अनम्रजीवा अबन्धुजीवाः—शत्रुजीवा यया सा । ज्वलन्नसौ ज्वलनश्च स एव हेतिः—प्रहरणं यस्याः सा । शुभातिशय एव धान्यं तस्य वृश्निः तस्यां निरुपमाना सीता—क्षेत्रदेवता ॥ ५६ ॥

अन्वय

विशद-बन्धु-जीव-आभया निज-अङ्ग-लतया उज्ज्वला सित-अङ्ग-विहगा, हत-अनमत्-अबन्धु-जीवा अ-भया ज्वलत्-ज्वलन-हेतिका शुभ-अतिशय-धान्य-वृश्नि-अनुपमान-सीता 'मानसी' तापदं पदं हरतु ।

શબ્દાર્થ

अङ्ग=शरीर, देह.
लता=वेल.
निजाङ्गलतया=पोतानी देहरूपी वेल वडे.
उज्ज्वला (मू० उज्ज्वल)=देदीप्यमान.
विशद=निर्मल.
बन्धुजीव=बपोरियुं, पुष्प-विशेष.
विशदबन्धुजीवाभया=निर्मल बपोरियाना समान कान्ति छे जेनी एवी.
विहग=पक्षी.
सिताङ्गविहग=श्वेत शरीरवाळुं पक्षी, राजहंस.
सिताङ्गविहगा=राजहंस छे जेनी पासे एवी.
अनमत् (धा० नम्)=नहि नमतो.
अबन्धु=दुश्मन.
जीव=प्राण, प्राणी.
हतानमदबन्धुजीवा=हणी नांख्या छे नहि नमता अबन्धु-शत्रुओने जेणे एवी.
अभया (मू० अभय)=निर्भय.
ज्वलत् (धा० ज्वल्)=बळतो, प्रकाशमान.
हेति=शस्त्र, हथियार.
ज्वलज्ज्वलनहेतिका=प्रकाशमान अग्नि छे शस्त्र जेनुं एवी.
मानसी=मानसी (देवी)
अतिशय=अतिशय, उत्कृष्टता.
धान्य=अनाज.
वृश्नि=वृद्धि.
अनुपमान=उपमा-रहित, निरुपम.
सीता=क्षेत्र-देवता.
शुभातिशयधान्यवृश्न्यनुपमानसीता=शुभ अतिशय-रूपी धान्यनी वृद्धि प्रति निरुपम क्षेत्र-देवता (जेवी).

निर्वाणकलिकायाम्—

"मानसीं धवलवर्णां हसवाहना चतुर्भुजा वरदवज्रालङ्कृतदक्षिणकरा अक्षवलयाशनियुक्तवामकरा चेति ।"

नि सा प्रेस

શ્લોકાર્થ

માનસી દેવીની સ્તુતિ—

"નિર્મલ બન્ધુજીવ (નામના પુષ્પ)ના સમાન કાંતિ છે જેની એવી પોતાની દેહ-લતા વડે ઉજ્જ્વલ, વળી રાજહંસ છે (વાહન) જેની પાસે એવી, વળી હણી નાંખ્યાં છે નહિ નમનારા શત્રુ-જનોને જેણે એવી, નિર્ભય, તથા વળી જાજ્વલ્યમાન અગ્નિ છે શસ્ત્ર જેનુ એવી તેમજ વળી શુભ અતિશયરૂપી ધાન્યની વૃદ્ધિ કરવામાં નિરૂપમ ક્ષેત્ર-દેવતાના સમાન એવી **માનસી** (દેવી) (હે ભવ્યો! તમારા) સંતાપકારક પદને હરો."—૫૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે, જ્યારે બાકીના બે ચરણોમા છેવટના છ છ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ જોવાય છે.

માનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

'ધ્યાન ધરનારાના મનને સાન્નિધ્ય કરે તે માનસી' એ **માનસી** શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી હંસના ઉપર આરૂઢ થાય છે. એ દેવીને ચાર હાથ છે એના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વજ્રથી શોભે છે. વિશેષમા તે ધવલવર્ણી છે. આ વાત **નિર્વાણ-કલિકા** ઉપરથી જોઇ શકાય છે, કેમકે ત્યા કહ્યું છે કે—

"तथा मानसीं धवलवर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रालङ्कृतदक्षिणकरामक्षवलयाशनियुक्तवामकरां चेति।"

આચાર-દિનકરમા પણ આ પ્રમાણે આ દેવીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યુ છે, પરતુ ત્યા એનો વર્ણ કનકસમાન બતાવ્યો છે. આ રહ્યો તે શ્લોક—

"हंसासनसमासीना, वरदेन्द्रायुधान्विता।
मानसी मानसीं पीडां, हन्तु जाम्बूनदच्छविः॥"
—આચાર૦ પત્રાંક ૧૬૨.

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

अथ श्रीधर्मनाथस्य स्तुतिः—

समवसरणभूमौ सज्जितार्चोदयायां
नियतमभिदधौ यः सज्जितार्चो दयायाम् ।
जनयतु मुदमुद्यद्रागसौधर्मनामा-
र्चितहरिपरिपूज्यो द्रागसौ 'धर्म'नामा ॥ ५७ ॥

—मालिनी (८ ७)

टीका

असौ धर्मनामा मुदं जनयतु । समवसरणभूम्यां सज्जिता-सज्जीकृतः पूजाया उदयः प्रादुर्भावो यस्यां सा तस्याम् । नियतं-निश्चितं अभिदधौ-कथितवान् । यः सता-शोभनेन चितोऽर्चा-शरीरं येन सः । कामभिदधौ ? दयायाम् । उद्यद्रागो यस्मिन् स उद्यद्रागश्चासौ सौधर्मश्च-आद्यकल्पस्तस्य नामः-प्रणामः । 'तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः' इति न्यायात् सौधर्मदेवानां नामस्तेन अर्चितश्चासौ हरिश्च तस्य परिपूज्यः ॥ ५७ ॥

अन्वयः

यः सद्-चित-अर्चः सज्जित-अर्चा-उदयायां समवसरण-भूमौ दयायां नियतं अभिदधौ, असौ उद्यद्-राग-सौधर्म-नाम-अर्चित-हरि-परिपूज्यः 'धर्म'-नामा द्राक् मुदं जनयतु ।

શબ્દાર્થ

समवसरण=ધર્મ-દેશનાનું સ્થાન, સમવસરણ.
भूमि=સ્થલ, જમીન.
समवसरणभूमौ=સમવસરણની ભૂમિમાં.
सज्जित=તૈયાર કરેલ.
अर्चा=પૂજા.
सज्जितार्चोदयायां=તૈયાર કર્યો છે પૂજાનો ઉદય જેને વિષે એવા.
नियतं=નિરંતર.
अभिदधौ (धा धा)=કહેતા હતા.
अर्चा=શરીર.
सज्जितार्चः=શોભન રીતે રચ્યું છે શરીર જેણે એવા.
दयायां (मू दय)=દયાને વિષે.
जनयतु (धा जन्)=ઉત્પન્ન કરો.
मुदं (मू मुद्)=હર્ષને.
उद्यत् (धा इ)=ઉદય પામતો.
सौधर्म=સૌધર્મ દેવલોક, પ્રથમ દેવલોક.
नाम=પ્રણામ.
हरि=ઇન્દ્ર.
परिपूज्य=પૂજનીય.
उद्यद्रागसौधर्मनामार्चितहरिपरिपूज्य=ઉદય પામતો છે રાગ જેને વિષે એવા સૌધર્મ (નામના દેવો)ના પ્રણામ વડે પૂજાયેલ એવા ઇન્દ્રના પૂજનીય.
धर्म=ધર્મ(નાથ) પંદરમા તીર્થંકર.
नामन्=નામ, અભિધાન.
धर्मनामा=ધર્મ(નાથ) છે નામ જેનું તે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીધર્મનાથની સ્તુતિ—

"સંયમ વડે વશ કર્યું છે શરીરને જેણે એવા જેણે, સજ્જ કરવામાં આવ્યો છે પૂજાનો પ્રાદુર્ભાવ જેને વિષે એવી સમવસરણ-ભૂમિમાં દયા વિષે હમેશાં કથન કર્યું છે—દેશના દીધી છે, તે, ઉદય પામતો છે સ્નેહ જેને વિષે એવા સૌધર્મ (વાસી દેવો)ના પ્રણામ વડે પૂજાયેલ એવા (શક્ર) ઇન્દ્રને પૂજનીય 'ધર્મ' નામના (તીર્થંકર) (આપણને) સત્વર આનંદ અર્પો."—૫૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આમા તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યોમા પણ એકજ પ્રકારનો શબ્દાલંકાર દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે અને તે એ છે કે પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણમા તેમજ બાકીના બે ચરણોમા પણ સાત સાત અક્ષરની પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે. અર્થાત્ આ પદ્ય 'પાદાતસમસપ્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામના યમક-વિશેષથી ઝળકી ઉઠે છે આવા પ્રકારના યમક-વિશેષના દર્શન આ પદ્યમાજ પ્રથમ થાય છે અને વળી આ યમક-વિશેષથી વિભૂષિત પદ્યોની સખ્યા ચારનીજ છે.

* * * *

जिनवराणां विज्ञप्तिः—

यदुदयमधिगम्य व्यापदानन्दमञ्च-
जगदुपरतहिंसं व्याप दानं दमं च ।
ददतु पदमुरुश्रीतेजि नानाशयं तु
प्रतिभयमिह नोऽघं ते जिना नाशयन्तु ॥ ५८ ॥

—मालिनी

टीका

ते जिनाः पदं-अवस्थानं प्रयच्छन्तु । किंविधं ? उरुश्रिया तेजयति यत्, येषामुदयमधिगम्य-प्राप्य जगदेवंविधं भवति । व्यापत्-विगता आपद् यस्मात् तत् । आनन्दं-हर्षं अञ्चत्-गच्छत् । उपरता-गता हिंसा यस्मात् तत् एवंविधं सत् व्याप-व्याप्तवत् । किं ? दानं दमं च (एतदुक्तं भवति) । नानाप्रकारा आशयाः-चित्तविशेषा यस्मिंस्तत् । तुशब्दश्चार्थे । प्रतिभयं-भयदं इह-लोके नाशयन्तु-अपनयन्तु ॥ ५८ ॥

अन्वयः

यत्-उदयं अधिगम्य जगत् वि-आपत्, आनन्दं अञ्चत्, उपरत-हिंसं (सत्) दानं दमं च व्याप, ते जिना. उरु-श्री-तेजि, नाना-आशयं पदं तु ददतु, नः इह प्रतिभयं अघं नाशयन्तु ।

---

१ આ પદરમા તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ० १८३)મા આલેખવામાં આવી છે.

२ अय धनुर्भिहितो भागश्चिन्तनीयः ।

શબ્દાર્થ

यदुदयं=જેમના ઉદયને.
अधिगम्य (धा० गम्)=પ્રાપ્ત કરીને.
निर्=निषेधसूचक ઉપસર્ગ.
व्यापत्=જતી રહી છે આપત્તિ જેમાંથી એવું, વિપત્તિથી મુક્ત.
आनन्दं (मू० आनन्द)=હર્ષને.
अयात् (धा० अय्)=પ્રાપ્ત થયું.
जगत् (मू० जगत्)=દુનિયા.
उपरत (धा० रम्)=અટકી ગયેલી.
हिंसा=હિંસા, પીડા.
उपरतहिंसं=અટકી ગઈ છે હિંસા જેનાથી એવું.
व्याप (धा० आप्)=વિસ્તાર કર્યો, વિસ્તાર્યો.
दानं (मू० दान)=દાનને.
शमं (मू० शम)=ઉપશમને, શમને.
ददतु (धा० दा)=અર્પો.
ते जिनाः=તેઓ જિનો.
उरुलक्ष्मीशोभि=વિશાળ લક્ષ્મી વડે શોભતું.
आशय=આશય.
नानाशयं=વિવિધ આશયો છે જેને વિષે એવા.
कु=નિંદાસૂચક અવ્યય.
प्रतिभयं (मू० प्रतिभय)=ભયંકર, ભય ઉત્પન્ન કરનારા.
भः (मू० भवत्)=આપણા.
नाशयन्तु (धा० नश्)=નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને વિજ્ઞપ્તિ—

“જેમનો ઉદય થતાં જગત્ વિપત્તિથી મુક્ત બને છે તથા આનંદ પામે છે તેમજ હિંસાથી રહિત બને છે અને વળી દાન અને ઉપશમનો વિસ્તાર થાય છે, તે તીર્થંકરો (આપણને) વિશાળ લક્ષ્મી વડે સુશોભિત તેમજ વિવિધ જાતના આશયોથી યુક્ત એવું પદ અર્પો તેમજ આપણા આ સંસારને વિષે ભયંકર પાપનો નાશ કરો.”—૫૮

* * * *

जिनप्रवचनप्रशंसा—

परसमयरिपूणां संसदो दारहेतौ
विहितविततमोहासं सद्योदारहेतौ ।
जिनवचसि रताः स्तापद्द्युतौ सत्यनीतौ
दिविजमनुजलक्ष्मीपद्धतौ सन्ननीतौ ॥ ५९ ॥

—मालिनी

टीका

जिनवचसि रताः स्त—रता भवत । किंभूते वचसि ? पराश्च ते समयाश्च एव रिपव स्तेषाम् । संसत्—परिषत् तस्याः संसदः । दारणं—विदारणं तस्मिन् हेतिः—शस्त्रं यद्वचः तस्मिन् । विहितः—कृतो विततमोहस्य असः—क्षेपो यस्मिंस्तत् विहितविततमोहासम् । उदारा—गुरवो हेतवो यस्मिन् । आपदां द्युतिः—विनाशस्तस्मिन् । सत्या—अवितथा नीतिर्यद्वचसः तत् सत्यनीति तस्मिन् सत्यनीतौ । दिविजा—देवा मनुजा—मनुष्यास्तेषां लक्ष्म्याः पद्धतिः—मार्गो यत् तस्मिन् । न विद्यन्ते ईतयो यस्मिन् तत् तस्मिन् । सति—शोभने विद्यमाने वा ॥५९॥

अन्वयः

पर-समय-रिपूणां संसदः दार-हेतौ, विहित-वितत-मोह-असं सदा उदार-हेतौ, आपद-हतौ सत्य-नीतौ दिविज-मनुज-लक्ष्मी-पद्धतौ, सति, अन्-ईतौ जिन-वचसि रता स्त।

શબ્દાર્થ

पर=અન્ય
समय=સિદ્ધાન્ત, આગમ
परसमयरिपूणां=પર સિદ્ધાન્તરૂપ શત્રુઓની.
संसद (मू० संसद्)=સભાના.
दार=વિદારણ
दारहेतौ=વિદારણ કરવામાં શસ્ત્ર અથવા સાધનના સમાન એવા
विहित (धा० धा)=કરેલ.
वितत (धा० तन्)=વિસ્તીર્ણ
मोह=મોહ, અજ્ઞાન
अस=ક્ષેપ, દૂર ફેંકી દેવુ તે
विहितविततमोहासं=કર્યો છે વિસ્તીર્ણ મોહનો ક્ષેપ જેમા તેની માફક
उदार=પ્રધાન, મુખ્ય
हेतु=કારણ
उदारहेतौ=પ્રધાન છે યુક્તિઓ જેમા એવા
जिनवचसि=જિનના વચનના
रता (मू० रत)=રાગી, અનુરાગી
स्त (धा० अस्)=થાઓ
हति=વિનાશ.
आपद्धतौ=વિપત્તિના વિનાશક
नीति=નીતિ
सत्यनीतौ=સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા.
मनुज=માનવ
लक्ष्मी=ધન, સંપત્તિ
पद्धति=માર્ગ
दिविजमनुजलक्ष्मीपद्धतौ=દેવ અને માનવની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ.
सति (मू० सत्)=(૧) શોભનીય, (૨) વિદ્યમાન.
ईति=ઈતિ, ઉપદ્રવ
अनीतौ=અવિદ્યમાન છે ઈતિઓ જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિન-વચનની પ્રશંસા—

"પર સિદ્ધાન્ત (અર્થાત્ જૈનેતર આગમ)રૂપી શત્રુઓની સભાનું વિદારણ કરવામાં શસ્ત્રસમાન (અથવા કારણભૂત), વિસ્તીર્ણ અજ્ઞાનનો નાશ થઇ શકે તેવી રીતે સર્વદા ઉત્તમ યુક્તિઓથી યુક્ત, વળી વિપત્તિના વિનાશક, તથા વળી સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા, તેમજ દેવ અને માનવોની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ, શોભાયમાન અને [1]ઈતિથી રહિત એવા જિન-વચનના (હે વીતરાગ માર્ગના સાચા સેવકો !) તમે રાગી થાઓ."—૫૯

✻ ✻ ✻ ✻

૧ ઈતિ છ છે—(૧) અતિવૃષ્ટિ, (૨) અનાવૃષ્ટિ, (૩) ઉંદર, (૪) તીડ, (૫) પોપટ અને (૬) પર-રાજ્યનાં આક્રમણો કહ્યું પણ છે કે—

" अतिवृष्टिरनावृष्टि-र्मूषका शलभा शुकाः ।
प्रत्यासन्नाश्च राजानः, षडेता ईतयः स्मृताः ॥"

શબ્દાર્થ

यदुदयं=જેમના ઉદયને.	दान (मू० दान)=દાનને.
अधिगम्य (धा० गम्)=પ્રાપ્ત કરીને.	शमं (मू० शम)=ઉપશમને, શમને.
वि=વિશેષસૂચક ઉપસર્ગ.	वितरतु (धा० तॄ)=આપો.
व्यापद्=જતી રહી છે આપદા જેમાંથી એવું, વિપત્તિથી મુક્ત.	तेजिन्=શોભાવાળું
आमन्दं (मू० आमन्द)=હર્ષને.	लक्ष्मीतेजि=વિશાળ લક્ષ્મી વડે શોભતું.
आप (धा० आप्)=પ્રાપ્ત થયું	आशय=આશય.
जगत् (मू० जगत्)=દુનિયા.	नानाशयं=વિવિધ આશયો છે જેને વિષે એવા.
उपरत (धा० रम्)=અટકેલી.	तु=વિશેષતાસૂચક અવ્યય.
हिंसा=હિંસા, પીડા.	प्रतिभयं (मू० प्रतिभय)=ભયંકર, ભય ઉત્પન્ન કરનારા.
उपरतहिंसं=અટકી ગઈ છે હિંસા જેમાંથી એવું.	नः (मू० अस्मद्)=અમારા.
व्याप (धा० आप्)=વિસ્તાર કર્યો, વિસ્તાર્યો.	नाशयन्तु (धा० नश्)=નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને વિજ્ઞપ્તિ—

"જેમનો ઉદય થતાં જગત્ વિપત્તિથી મુક્ત બને છે તથા આનંદ પામે છે તેમજ હિંસાથી રહિત બને છે અને વળી દાન અને ઉપશમનો વિસ્તાર થાય છે, તે તીર્થંકરો (આપણને) વિશાળ લક્ષ્મી વડે સુશોભિત તેમજ વિવિધ જાતના આશયોથી યુક્ત એવું પદ અર્પો તેમજ આપણા આ સંસારને વિષે ભયંકર પાપનો નાશ કરો."—૫૮

* * * *

जिनवचनप्रशंसा—

परसमयरिपूणां संसदो दारहेतौ
विहितविततमोहासं सदोदारहेतौ ।
जिनवचसि रता स्तापदस्तौ सत्यनीतौ
दिविजमनुजलक्ष्मीपद्धतौ सत्यनीतौ ॥ ५९ ॥

—मालिनी

टीका

जिनवचसि रताः स्त-रता भवत । किंभूते वचसि ? पराश्च ते समयाश्च एव रिपव-स्तेषाम् । संसत्-परिषत् तस्याः संसदः । दारणे-विदारणे तस्मिन् हेतिः-शस्त्रं यद्वा तस्मिन् । विहितः-कृतो विततमोहस्य असः-क्षेपो यस्मिंस्तत् क्रियाविशेषणम् । सदा उदारा-गुरवो हेतवो यस्मिन् । आपदां अस्तिः-विनाशस्तस्मिन् । सत्या-अवितथा नीतिर्यद्वचस तत् सत्यनीति तस्मिन् सत्यनीतौ । दिविजा-देवा मनुजा-मनुष्यास्तेषां लक्ष्म्याः पद्धतिः-मार्गो यद् तस्मिन् । न विद्यन्ते ईतयो यस्मिन् तद् तस्मिन् । सति-शोभने विद्यमाने वा ॥५९॥

अन्वयः

पर-समय-रिपूणां संसदः दार-हेतौ, विहित-वितत-मोह-असं सदा उदार-हेतौ, आपत-हतौ सत्य-नीतौ द्विविज-मनुज-लक्ष्मी-पद्धतौ, सति, अन्-ईतौ जिन-वचसि रता स्त ।

શબ્દાર્થ

पर=અન્ય
समय=સિદ્ધાન્ત, આગમ
परसमयरिपूणा=પર સિદ્ધાન્તરૂપ શત્રુઓની.
संसद (मू॰ सत्सद्)=સભાના.
दार=વિદારણ
दारहेतौ=વિદારણ કરવામાં શસ્ત્ર અથવા સાધનના સમાન એવા
विहित (धा॰ धा)=કરેલ
वितत (धा॰ तन्)=વિસ્તીર્ણ
मोह=મોહ, અજ્ઞાન
अस=ક્ષેપ, દૂર ફેંકી દેવું તે
विहितविततमोहासं=કર્યો છે વિસ્તીર્ણ મોહનો ક્ષેપ જેમા તેની માફક.
उदार=પ્રધાન, મુખ્ય
हेतु=કારણ
उदारहेतौ=પ્રધાન છે યુક્તિઓ જેમાં એવા
जिनवचसि=જિનના વચનમા
रता. (मू॰ रत)=રાગી, અનુરાગી
स्त (धा॰ अस्)=થાઓ
हति=વિનાશ
आपद्धतौ=વિપત્તિના વિનાશક.
नीति=નીતિ
सत्यनीतौ=સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા
मनुज=માનવ.
लक्ष्मी=ધન, સંપત્તિ
पद्धति=માર્ગ
द्विविजमनुजलक्ष्मीपद्धतौ=દેવ અને માનવની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ
सति (मू॰ सत्)=(૧) શોભનીય, (૨) વિદ્યમાન.
ईति=ઈતિ, ઉપદ્રવ
अनीतौ=અવિદ્યમાન છે ઈતિઓ જેને વિષે એવા

શ્લોકાર્થ

જિન-વચનની પ્રશંસા—

" પર સિદ્ધાન્ત (અર્થાત્ જૈનેતર આગમ)રૂપી શત્રુઓની સભાનું વિદારણ કરવામાં શસ્ત્રસમાન (અથવા કારણભૂત), વિસ્તીર્ણ અજ્ઞાનનો નાશ થઇ શકે તેવી રીતે સર્વદા ઉત્તમ યુક્તિઓથી યુક્ત, વળી વિપત્તિના વિનાશક, તથા વળી સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા, તેમજ દેવ અને માનવોની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ, શોભાયમાન અને [1]ઈતિથી રહિત એવા જિન-વચનના (હે વીતરાગ માર્ગના સાચા સેવકો!) તમે રાગી થાઓ."—૫૮

* * * *

---

૧ ઈતિ ૭ છે—(૧) અતિવૃષ્ટિ, (૨) અનાવૃષ્ટિ, (૩) ઉંદર, (૪) તીડ, (૫) પોપટ અને (૬) પર-રાજ્યનાં આક્રમણો કહ્યું પણ છે કે—

" अतिवृष्टिरनावृष्टि-र्मूषकाः शलभाः शुकाः ।
प्रत्यासन्नाश्च राजानः, षडेता ईतयः स्मृताः ॥"

महामानसीदेव्याः स्तुतिः—

असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाहस्तिकाऽलं
प्रबलरिपुवनानां कुण्डिका हस्तिकालम् ।
मृगपतिमधिरूढा सा 'महामानसी' मा
मवतु सुतडिदाभोऽसामहा मानसीमा ॥ ६० ॥ १५ ॥

टीका

असिफलकमणिश्रीकुण्डिका हस्ते यस्याः सा । प्रबलाश्च ते रिपवश्च त एव वनानि तेषां कुण्डिका–दाहिका । या हस्तिनां कालं–कृतान्तं मृगपतिं–सिंहमधिरूढा । (मह) देवी । सुतडित्–विद्युत् इव आभा–दीप्तिर्यस्याः सा । न विद्यते साम–सान्त्वं येऽसामानो–वैरिणस्तान् हन्तीति असामहा । सा मानस्य सीमा ॥ ६० ॥

अन्वयः

(या) असि–फलक–मणि–श्री कुण्डिका–हस्तिका प्रबल–रिपु वनानां कुण्डिका हस्ति–कालं मृग–पतिं अधिरूढा सा अ–सामन्–हा, सु–तडित्–आभा मान–सीमा 'महामानसी' मां अवतु

શબ્દાર્થ

असि=ખડ્ગ, તલવાર.
फलक=ઢાલ.
मणि=રત્ન.
कुण्डिका=કમણ્ડલુ, સંન્યાસી વિગેરેનું જલ-પાત્ર.
असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाहस्तिका=તરવાર, ઢાલ, રત્ન અને શ્રીકમણ્ડલુ છે હસ્તમાં જેના એવી.
प्रबल=બલવાન્, પરાક્રમી.
वन=જંગલ.
प्रबलरिपुवनानां=પરાક્રમી શત્રુરૂપ વનોની.
कुण्डिका=દાહ કરનારી.
काल=યમરાજ.
हस्तिकालं=હાથી પ્રતિ યમસમાન.
मृग=પશુ.
मृगपतिं (मू० मृगपति)=સિંહના ઉપર.
अधिरूढा (मू० रुह्)=આરૂઢ થયેલી, સ્વાર થયેલી.
महामानसी=મહામાનસી (દેવી).
मां (मू० अस्मद्)=મને.
तडित्=સૌદામિની, વીજળી.
सुतडिदाभा=સૌદામિનીના જેવો પ્રકાશ છે જેનો એવી.
सामन्=શત્રુને વશ કરવાનો એક જાતનો ઉપાય.
असामहा=અવિદ્યમાન છે સામ (નીતિ) જેને વિષે એવાને હણનારી.
मान=સન્માન.
सीमन्=મર્યાદા, હદ.
मानसीमा=સન્માનની હદરૂપ.

---

१ "ऽसामहा मानसी मा–" इत्यपि पाठः ।

२ "मा सा महामानसीमा" इत्यपि पाठः ।

निर्वाणकलिकायाम्—

"महामानसीं धवलवर्णा सिंहवाहना चतुर्भुजा वरदासियुक्त-दक्षिणकरा कुण्डिकाफलकयुतवामहस्ता चेति ।"

શ્લોકાર્થ

મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ—

"જે (દેવી) ખડ્ગ, ઢાલ, રત્ન અને શ્રીકમણ્ડળુને હાથમાં ધારણ કરે છે, વળી જે પરાક્રમી શત્રુરૂપી વનોને બાળનારી છે, તેમજ કુંજર પ્રતિ યમરાજરૂપી એવા સિંહના ઉપર સ્વારી કરનારી છે, તે, [1]સામ (નીતિ)નો નહિ સ્વીકાર કરનારા એવા (શત્રુઓ) નો સંહાર કરનારી, તથા સૌદામિનીના જેવી પ્રકાશમાન, તેમજ માનની મર્યાદારૂપ (અર્થાત્ સૌથી વધારે માન પામેલી) એવી **મહામાનસી** (દેવી) મારી ખૂબ સંભાળ લો."—૯૦

સ્પષ્ટીકરણ

મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

'ધ્યાનારૂઢ મનુષ્યોના મનને વિશેષતઃ સાન્નિધ્ય કરે તે મહામાનસી' એ **મહામાનસી** શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યાદેવી છે. એનુ સ્વરૂપ **નિર્વાણ-કલિકા**મા નીચે મુજબ આપ્યુ છે —

"**तथा महामानसीं धवलवर्णा सिंहवाहना चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां कुण्डिकाफलकयुतवामहस्तां चेति**" અર્થાત્—ત્યાં કહ્યું છે કે આ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને એને સિંહનુ વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને તરવારથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ કુણ્ડિકા અને ફલક(ઢાલ)થી શોભે છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે **મહામાનસી** દેવીને સિંહનું વાહન છે તેમજ તે એક હસ્તમાં તરવાર ધારણ કરે છે એ વાતને **નિર્વાણ-કલિકા** પણ ટેકો આપે છે. પરતુ તે બીજા હસ્તમા રત્ન ધારણ કરે છે, એ વાત **નિર્વાણ-કલિકા**મા નજરે પડતી નથી એ વિશેષતા છે, જોકે **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા** (પદ્યાક ૨૮) તથા **આચાર-દિનકર** એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કિન્તુ **આચાર-દિનકર** (પત્રાક ૧૬૨)મા આ દેવીનુ વાહન મકર છે એમ કહ્યું છે. આ રહ્યુ તે પદ્ય

"**कर(फल?)खड्गरत्नवरदा-ढ्यपाणिभृच्छशिनिभा मकरगमना।**
सङ्घस्य रक्षणकरी, जयति महामानसी देवी॥"—આર્યા

૧ શાસ્ત્રમાં નીતિના (૧) સામ, (૨) દામ, (૩) દંડ અને (૪) ભેદ એમ ચાર પ્રકારો બતાવ્યા છે, તે પૈકી આ એક છે વિશેષમા અન્ય જનને સમજાવવાનો—તેની પ્રતિકૂલતા દૂર કરવાનો આ પ્રાથમિક તેમજ સર્વોત્તમ ઉપાય છે આ વાતની પુષ્ટિમા ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પણ શ્રીવિનયવિજયજીકૃત **શ્રીપાલ રાજાના રાસ**ના ચતુર્થ ખડની દ્વિતીય ઢાલ પછીના દોહરામા કહે છે કે—"સામ હોય તો દંડ શ્યો, સાકરે પણ પિત્ત જાય."

१९ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अथ श्रीशान्तिनाथाय नमः—

> भव्यैः कथञ्चिदतिदुःखगभीरवापे
> रुत्तारको जगति सम्यगभीरवापे ।
> यस्तं नमामि विहिताघमहानिशान्तं
> 'शान्तिं' जिनं परमशान्तिमहानिशान्तम् ॥ ६१ ॥
>
> —वसन्ततिलका

टीका

कथञ्चित्–दुःखेन भव्यैर्यः अवापे–प्राप्तः विश्वे सम्यक् यथा स्यात् (तथा) क्रियाविशेषणम् । (अति) दुःखान्येव गभीरवापिस्तस्या उत्तारकः । विहितोऽघमस्य–पापस्य हानिर्येन स चासौ शान्तश्च, अयं कर्मधारयः । परमा शान्तिः–मोक्षस्तस्यां महानिशान्तं–महागृहं यस्य स तम् ॥ ६१ ॥

अन्वयः

यः अ-भीः अति दुःख-गभीर-वापेः उत्तारकः कथञ्चित् भव्यैः जगति सम्यक् अवापे, तं विहित-अघमस्-हानि-शान्तं परम-शान्ति महत्-निशान्तं 'शान्तिं' जिनं नमामि ।

शब्दार्थ

भव्यैः (मू. भव्य)=भव्यो वडे.
कथञ्चित्=महा महेनते.
गभीर=ऊंडी.
वापि=वाव.
अतिदुःखगभीरवापेः=अतिशय दुःखरूपी ऊंडी वावमांथी.
उत्तारकः (मू. उत्तारक)=तारनारा.
जगति (मू. जगत्)=दुनियामां.
सम्यक्=सारी रीते, यथार्थपणे.
भी=भय.
अभीः=नथी विद्यमान छे भय जेने विषे एवा, निर्भय.
अवापे (धा. आप्)=प्राप्त थया.

नमामि (धा. नम्)=हुं नमुं छुं.
हानि=नाश.
शान्त=शान्त, क्रोध-रहित.
विहिताघमहानिशान्तं=कर्यो छे पापनो विनाश जेणे एवा तेमज शान्त एवा.
शान्तिं (मू. शान्ति)=शान्ति(नाथ)ने.
जिनं (मू. जिन)=जिनने.
परम=उत्कृष्ट, उत्तम.
शान्ति=शान्ति, मोक्ष.
परमशान्तिमहानिशान्तं=उत्कृष्ट मोक्षने विषे महा गृहरूप.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથને નમસ્કાર—

"જે [1]નિર્ભય (જિન) જગત્‌માં ભવ્ય (જનો)ને અતિશય પીડારૂપી ઊંડી વાવમાંથી તારનારા તરીકે કોઇ પ્રકારે (અર્થાત્ મહા મહેનતે) યથાર્થપણે પ્રાપ્ત થયા, તે પાપના વિનાશક તેમજ શાન્ત તથા વળી ઉત્તમ મોક્ષને વિષે મહામંદિરના સમાન એવા [2]શાન્તિજિનને હું નમું છું."—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાના ચારે ચરણોમાં છેવટના પાચ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ જોવામાં આવે છે. આથી કરીને આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારના વિષયમા દ્વિતીય પદ્યને મળતું આવે છે. વિશેષમાં હવે પછી આ કાવ્યમા આ પાદાંતસમપચાક્ષરપુનરાવૃત્તિ નામના યમકથી અલકૃત પદ્ય કોઇ રચવામાં આવ્યુ નથી. અર્થાત્ આ જાતના યમકના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું.

* * * *

जिनानामुत्कर्षः—

यद्बाहवो वरपुरीपरमार्गलाभाः
प्राप्ता यतश्च जगता परमार्गलाभाः ।
नत्वा च यांस्तुलितवैबुधराजि नाऽऽस्ते
सिद्धौ जयन्त्यघदवाम्बुधरा जिनास्ते ॥ ६२ ॥

—वसन्त०

टीका

येषां बाहवो वरपुर्या अर्गलातुल्याः । यतश्च—येभ्यो जगता प्राप्ताः । के ? परमार्गस्य—मोक्षस्य लाभा—आयाः । नत्वा च यान् जिनान् ना—पुरुषः सिद्धौ आस्ते—तिष्ठति । तुलितः—तिरस्कृतो वैबुधराट्—इन्द्रो यया सिद्ध्या सा तस्याम् । अघमेव दवस्तस्मिन् अम्बुधरा—मेघाः । ते जिना जयन्ति ॥ ६२ ॥

अन्वयः

यद्-बाहवः वर-पुरी-परम-अर्गला-आभा', यत. च पर-मार्ग-लाभाः जगता प्राप्ताः यान् च नत्वा ना तुलित-वैबुध-राजि सिद्धौ आस्ते, ते अघ-दव-अम्बुधरा. जिना. जयन्ति ।

---

१ સર્વથા નિર્ભયતા પણ સર્વજ્ઞતાનુ લક્ષણ છે, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી આ સબધમા જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૫૨)

૨ આ સોળમા તીર્થંકર શ્રીશાન્તિનાથના જીવન પરત્વે ટુક હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૮૯) ઉપરથી મળી શકશે

શબ્દાર્થ

બાહુ=હસ્ત, હાથ.
યદ્બાહવઃ=જેના હસ્તો.
પુરી=નગરી.
અર્ગલ=આગળીઓ, ભોગળ.
આભા=ઉપમા.
વરપુરીપરમાર્ગલાભાઃ=ઉત્તમ નગરીના ભોગળની ઉપમા (વડે) છે જેને એવા.
પ્રાપ્તાઃ (મૂ૦ પ્રાપ્ત)=પામેલ.
યતઃ (મૂ૦ યદ્)=જેના તરફથી.
પર=ઉત્તમ.
માર્ગ=રસ્તો.
પરમાર્ગલાભાઃ=ઉત્તમ માર્ગના લાભો.
નત્વા (ધા૦ નમ્)=પ્રણામ કરીને.
ન્યક્કૃત (ધા૦ કૃ)=તિરસ્કાર કરેલ.
વૈબુધ=દેવસંબંધી.
રાજ્=રાજા.
ના (મૂ૦ નૃ)=મનુષ્ય.
આસ્તે (ધા૦ આસ્)=સ્થિતિ કરે છે, વસે છે.
સિદ્ધૌ (મૂ૦ સિદ્ધિ)=મુક્તિને વિષે.
દવ=દાવાનલ.
અમ્બુધર=મેઘ.
અઘદવામ્બુધરાઃ=પાપરૂપી દાવાનલ પ્રતિ મેઘસમાન.

શ્લોકાર્થ

જિનોનો ઉત્કર્ષ—

"જેમના હાથ ઉત્તમ નગરના ભોગળના સમાન છે, વળી જેમની પાસેથી દુનિયાએ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગના (અર્થાત્ મોક્ષના) લાભો મેળવ્યા છે તેમજ વળી જેમને પ્રણામ કરીને (અર્થાત્ કરવાથી) મનુષ્ય તિરસ્કાર કર્યો છે ઇન્દ્રની (સુખ-સંપત્તિનો) જેણે એવી મુક્તિમાં વસે છે, તે પાપરૂપ દાવાનલને (શાંત કરવામાં) મેઘસમાન જિનો જયવંતા વર્તે છે"—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં જેમ પ્રથમનાં બે ચરણોમાં ઉત્તરના છ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ જોવામાં આવે છે તેમ બાકીનાં બે ચરણોમાં પણ તેવી પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે. વિશેષમાં આ પદ્યનાં બીજા બે પદો પણ ઉપર્યુક્ત ચમત્-વિશેષથી અલંકૃત છે. વળી ૩૧મા પદ્યમાં આ પ્રકારના શબ્દાલંકારનું પ્રથમ દર્શન થયું હતું અને તેનું અંતિમ દર્શન આ પદ્યના ૪૪મા પદ્યમાં થશે એટલું નિવેદન કરવું અત્ર ઉચિત સમજાય છે.

* * * *

जैनवचसः प्रधानता—

यच्छृण्वतोऽत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽरं
बुद्धिर्भवत्यनुपतापि समाधिकारम् ।
तत् पावकं जयति जैनवचो रसादि-
भोगातिलोलकरणानवधोरसादि ॥ ५२ ॥

—वसन्त०

टीका

यद् वचः शृण्वतः–आकर्णयतो जगतः समाऽपि–अनुत्कृष्टाऽपि बुद्धिः अधिका अरं भवति । तद् वचः अनुपतापि–उपतापस्य अकारि । समाधेः कर्तृ । पावकं–पवित्रम् । जयति जैनवचः । रसादयो ये भोगा–विषयास्तेष्वतिलम्पटानि करणानि–इन्द्रियाणि तान्येव अनवाः–चिरंतनाश्चोरास्तान् सादितुं–विध्वंसितुं शीलं यस्य तत् ॥ ६३ ॥

अन्वयः

यद् अत्र शृण्वतः जगतः समा अपि बुद्धिः अधिका अरं भवति, तद् अन्–उपतापि, समाधि–कारं, पावकं, रस–आदि–भोग–अति–लोल–करण–अ–नव–चोर–सादि जैन–वचः जयति ।

શબ્દાર્થ

शृण्वतः (मू० शृण्वत्)=શ્રવણ કરનાર, સાંભળનાર
जगतः (मू० जगत्)=દુનિયાની
समा (मू० सम)=સાધારણ
अधिका=અધિક
बुद्धिः (मू० बुद्धि)=મતિ
उपताप=સંતાપ
अनुपतापि=નહિ સંતાપ કરાવનારૂં
समाधि=ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ, સમાધિ
समाधिकार=સમાધિ કરનારૂં
पावक (मू० पावक)=પવિત્ર કરનારૂં
जैनवचः=જિનનું વચન, જૈન આગમ
रस=રસ.
भोग=વિષય
लोल=તૃષ્ણાવાળું, લંપટ
करण=ઇન્દ્રિય
नव=નવીન
चोर=ચોર, લૂટારો.
साद्=નાશ
रसादिभोगातिलोलकरणानवचोरसादि=રસ, વિગેરે વિષયોને વિષે અત્યંત લંપટ એવી ઇન્દ્રિયરૂપ જૂના ચોરોનો નાશ કરનારૂં

શ્લોકાર્થ

જૈન વચનની પ્રધાનતા—

" જે (વચન)નું શ્રવણ કરનારા જગત્‌ની સાધારણ બુદ્ધિ પણ સત્વર અધિક (ઉત્કૃષ્ટ) બને છે (અર્થાત્ જે વચનનું શ્રવણ કરવાથી દુનિયાના મતિમન્દ મનુષ્યો પણ એકદમ બુદ્ધિશાળી બની જાય છે), તે, સંતાપ નહિ કરાવનારૂં, સમાધિ આપનારૂં, પવિત્ર કરનારૂં તથા રસાદિક [1]વિષયોને વિષે અતિશય લંપટ એવી ઇન્દ્રિયોરૂપી લાંબા સમયના ચોરોનો નાશ કરનારૂં જિન–વચન જય પામે છે."—૬૩

* * * *

कालीदेव्याः प्रार्थना—

धत्ते गदाक्षमिह दृक्पतिताञ्जनस्य
कान्तिं च या गतवती पतितां जनस्य ।
आमोदलोलमुखरोपरिपातुकाली
पद्मो यदासनमसौ परिपातु 'काली' ॥ ६४ ॥ १६ ॥

—वसन्त०

---

१ આ વિષયો સંબંધી માહિતી માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૮૫ મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

टीका

या धत्ते गदाक्षं दृग्-दृष्टिस्तस्यां पतितं च यदञ्जनं च तस्य कान्तिं च या धत्ते। गत-वती—प्राप्तवती। काम्? पतितां—स्वामितां जनस्य। पद्मः—कमलं पद्मासनं वर्तते। आमो-दलोलाश्च ते मुखरा—जनस्योपरि उपरि पतनशीला—उपरिपातुका अलिनो—भ्रमरा यस्य पद्मः सा ॥ ६४ ॥

अन्वयः

या गदा-अक्षे दृग्-पतित-अञ्जनस्य कान्तिं च धत्ते इह जगत्यां पतितां (च) गतवती पद्-आसनं आमोद-लोल-मुखर-उपरि-पातुक-अली पद्मः असौ 'काली' परिपातु।

શબ્દાર્થ

गदाक्षं=ગદા અને જપ-માળાને.
दृग्=નેત્ર, દૃષ્ટિ.
पतित (धा० पत्)=પડેલા.
दृक्पतिताञ्जनस्य=પડેલ કાજળની.
कान्तिं (मू० कान्ति)=પ્રભાને.
गतवती (धा० गम्)=પ્રાપ્ત કર્યું.
पतितां=સ્વામિત્વને, સ્વામીપણાને.
जनस्य (मू० जन)=લોકના.
आमोद=સુવાસ, સુગંધ.
मुखर=શબ્દાયમાન, ગુંજારવ કરનાર.
उपरि=ઉપર.
पत्=પડવું.
अलिन्=ભ્રમર, ભમરી.
आमोदलोलमुखरोपरिपातुकाली=સુવાસને વિષે લં-પટ તેમજ ગુંજારવ કરનારા તથા વળી ઉપર પડવાના સ્વભાવવાળા ભ્રમરો છે જેને વિષે એવા.
पद्मः (मू० पद्म)=કમલ.
पद्मासनं=બેસું આસન.
असौ (मू० अदस्)=એ.
परिपातु (धा० पा)=પરિપાલન કરો.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીને પ્રાર્થના—

" જે (દેવી) ગદા અને જપ-માળાને (હસ્તમાં) રાખે છે તથા નેત્રમાં પડેલા (અર્થાત્ આંજેલા) કાજળની કાન્તિને ધારણ કરે છે (અર્થાત્ જે કાજળસમાન શ્યામ છે) તેમજ વળી જેણે આ જગત્માં મનુષ્યનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, તથા વળી સુવાસને વિષે આસક્ત તેમજ (એથી કરીને તો) ગુંજારવ કરનારા તથા વળી (એક એકના) ઉપર પડવાના સ્વભાવવાળા એવા ભ્રમરો છે જેને વિષે એવું કમલ જેનું આસન છે, તે કાલી (દેવી) (હે મોક્ષાભિલાષી જનો ! તમારું) પરિપાલન કરો. "—૬૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર—

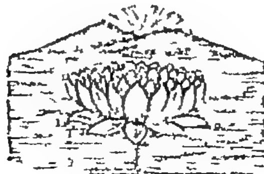
આ દેવીનું સ્વરૂપ તો આપણે ૪૨મા પદ્યના સ્પષ્ટીકરણમાં જોઇ ગયા છીએ, એટલે એ સંબંધી ફરી ઉલ્લેખ કરવાનો બાકી રહેતો નથી. પરંતુ એમની એક દેવીની ફરીથી કેમ સ્તુતિ કરી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. ફક્ત આ કવિરાજે તેમ કર્યું છે એમ નથી, પરંતુ તેમના પછી થયેલા શ્રીમેરુવિજય મુનીશ્વરે તેમજ મુનિ શ્રીમેરુવિજય કવિરાજે તથા વળી ઉપાધ્યાય શ્રી-યશોવિજય ગણીશ્વરે પણ તેમ કર્યું છે (આ વાતની તેમણે રચેલી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશ

તિકાનાં, ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના અને ઐન્દ્ર-સ્તુતિનાં ૨૦મા અને ૮૪મા પદ્યો સાક્ષી પૂરે છે). આથી કરીને શું એમ માનવુ કે આ ગતાનુગતિક પ્રથા છે કે એમાં કઇ સબળ કારણ રહેલુ છે?

આ સંબધમાં એમ નિવેદન કરવામા આવે કે કેટલીક વાર વિદ્યા-દેવીઓના તેમજ શાસન-દેવીઓના નામો એક હોય છે (જેમકે કાલી, મહાકાલી, ગાન્ધારી, વૈરોટ્યા અને અચ્છુપ્તા), તેમ અત્ર બનવાજોગ છે, તો તે વાત પણ યુક્તિ-યુક્ત નથી. એનુ કારણ એ છે કે આઠમા તેમજ સોળમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવીના નામ તો જ્વાલા-ભ્રકુટી અને નિર્વાણી છે (એવીજ રીતે એકવીસમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનુ નામ ગાન્ધારી છે). આ સબધમાં એમ પણ કહી શકાય તેમ નથી કે જેમ આ કવિરાજે વિદ્યા-દેવીની સ્તુતિ ક્રમ વાર કરી નથી, તેમ શાસન-દેવીના સબધમા પણ બન્યુ હોય, કારણ કે જે જિનેશ્વરની જે શાસન-દેવી હોય, તે દેવીની સ્તુતિને તેજ જિનેશ્વરના સ્તુતિ-કદમ્બકમા સ્થાન મળી શકે એ દેખીતી વાત છે.

વળી એકજ દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવારૂપ અપવાદ આ કાવ્યમાં ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિની જેમ એકજ વાર દૃષ્ટિગોચર થતો હોત, તો તે પ્રમાદને લીધે એમ બન્યુ હોય એમ કદાચ મનાત. પરતુ હવે પછીના ૬૮મા પદ્યમા મહાકાલીની બીજી વાર સ્તુતિ કર્યાની અને શ્રુત-દેવતાની ૭૬મા અને ૮૦મા પદ્યમાં બીજી અને ત્રીજી વાર સ્તુતિ કર્યાની તેમજ અંબા દેવીની ૮૮મા અને ૯૬મા પદ્યમા એમ બે વાર સ્તુતિ કર્યાની વાત પણ ભૂલી જવા જેવી નથી.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આ કઇ પ્રમાદને લીધે બન્યુ હોય એમ નથી, ત્યારે શું એમ માનવું કે કાલી અને મહાકાલી એ બે વિદ્યા-દેવીઓ કવિરાજની ઇષ્ટ દેવીઓ કે પરમ ઉપકારક હશે તેથી એમ બન્યુ હોય? પરતુ એમ વાત અગીકાર કરવામા આવે તો પણ શ્રીશોભન સૂરિજીએ, શ્રીમેરૂવિજય મુનિજીએ તેમજ શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયજીએ પણ કાલી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરી છે તેનુ કેમ એ પ્રશ્ન ઉભો રહે છે સાથે સાથે આ ત્રણે વિદ્વદ્-રત્નોએ કારણ વિના આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી એમ પણ માનવુ સહેલુ નથી. અત્ર એમ નિવેદન કરવામા આવે કે 'સૂરિ-મન્ત્ર'મા કાલી અને મહાકાલી એ બે દેવીઓના સંબધમા વધારે વાર ઉલ્લેખ આવતો હોવાથી એ દેવીઓની બીજી વાર સ્તુતિ કરવામા આવી છે તો કેમ? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો પાઠક-મહાશયને પૂછતો હુ વિરમુ છુ.

૧ શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ એકથી વધારે વાર કરવામાં આવે તેમાં અડચણ નહિ હોય, કેમકે શ્રીપાલરાજાના રાસમા પણ પ્રથમ તેમજ દ્વિતીય ખણ્ડના પ્રારભમા એમ બન્યું છે.

१७ श्रीकुन्थुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्थुनाथस्य स्तुतिः—

हन्तुं महामोहतमोऽक्षमाणा-
मोजो नृणां योऽकृत मोक्षमाणा ।
यं चातिकृच्छ्राज्जनताऽऽप देवः
स्थाप्यात् स 'कुन्थु' शिवतापदे वः ॥ ९५ ॥

—इन्द्रवज्रा

टीका

महामोह एव तमस्तत् हन्तुं अक्षमाणां—असमर्थानामोजो—बलं योऽकृत—कृतवान् । मोक्षमाणा—मोक्षकामा जनता यं कुन्थुं आप—प्राप्तवती अतिकृच्छ्रात्—अतिदुःखात् । स स्थाप्यात् शिवतायाः पदे ॥ ९५ ॥

अन्वयः

यः महत्-मोह-तमः हन्तुं अ-क्षमाणां नृणां ओजः अकृत मोक्षमाणा जनता यं च अति-कृच्छ्रात् आप, स 'कुन्थुः' देवः शिवता-पदे वः स्थाप्यात् ।

શબ્દાર્થ

हन्तुं (धा० हन्)=હણવાને, નાશ કરવાને.
तमस्=અંધકાર.
महामोहतमः=મહામોહરૂપ અંધકારને.
अक्षमाणां (मू० अक्षम)=અસમર્થ.
ओजस्=બળ, જોર.
अकृत (धा० कृ)=કરતા હવા.
मोक्षमाणा=મોક્ષની અભિલાષા રાખનારી, મુમુક્ષુ.
कृच्छ्र=સંકટ, કષ્ટ.

अतिकृच्छ्रात्=ઘણા કષ્ટથી.
आप (धा० आप्)=પ્રાપ્ત કર્યો.
देवः (मू० देव)=ઈશ્વર.
स्थाप्यात् (धा० स्था)=સ્થાપો.
कुन्थुः (मू० कुन्थु)=કુન્થુ (નાથ).
शिवता=કલ્યાણ.
पद=સ્થાન.
शिवतापदे=કલ્યાણના સ્થાનમાં.

શ્લોકાર્થ

શ્રીકુન્થુનાથની સ્તુતિ—

"જે મહામોહરૂપી અંધકારનો નાશ કરવામાં અસમર્થ એવા જનોને બળ આપતા હવા, તેમજ મુમુક્ષુ લોકોને ઘણા કષ્ટથી જેનો મેળાપ થયો, તે 'કુન્થુ(નાથ)' (હે સાત્ત્વિક જનો!) તમને કલ્યાણના સ્થાનમાં સ્થાપો."—૯૫

---

૧ આ તીર્થંકરના સંબંધી સ્થૂલ માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૧૪૮).

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ પદ્ય 'ઇન્દ્રવજ્રા' વૃત્તમાં રચાયેલુ છે અને એનુ લક્ષણુ નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે'—

" यस्यां त्रिपट्सप्तममक्षर स्याद्
ह्रस्वं सुजङ्घे ! नवमं च तद्वत् ।
गत्या विलज्जीकृतहंसकान्ते !
तामिन्द्रवज्रां ब्रुवते कवीन्द्रा. ॥ "—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૨૦

આનો અર્થ એ છે કે—હે સુન્દર જઘાવાળી (પ્રમદા)! જે વૃત્તમા ત્રીજા, છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો હ્રસ્વ હોય અને તેની માફક નવમો અક્ષર પણુ હ્રસ્વ હોય, તેને હે ગતિ વડે લજ્જાસ્પદ કરી છે હસની પ્રભાને જેણુ એવી (પદ્મિની)! કવીશ્વરો 'ઇન્દ્રવજ્રા' કહે છે આ વૃત્તના દરેક ચરણુમા ૧૧ અક્ષરો હોય છે અને વળી તેના પાચમા તેમજ ત્યાર પછીના છઠ્ઠા અક્ષર ઉપર વિશ્રામ લઇ શકાય છે એમા त, त અને ज એમ ત્રણુ ગણો હોય છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ હોય છે આ વાત ધ્યાનમા આવે તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણુ વિચારીએ.

– – ⏑ – – ⏑ ⏑ – ⏑ – –
हन् तुम् म । हा मो ह । त मोऽक् प । मा णा
त　　त　　ज　　ग ग

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમા કઇ નવીન પ્રકારના યમકના દર્શન થતા નથી પરતુ તૃતીય પદ્યમા જે યમકનો આરભ કરવામાં આવ્યો હતો, તેના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે.

卐 卐 卐 卐

जिनदर्शनस्य प्रभावः—

संसाररूपः सुबृहन्नुदन्वा-
नलङ्घि पीडानिवहं नुदन् वा ।
यद्दर्शनात् प्रापि जनेन नाकः
स्तुयाजिनांस्तान् भुवने न ना कः? ॥ ६६ ॥

—उपजातिः

टीका

संसारो रूपं यस्य स संसाररूपः सुबृहन्–सुमहान् उदन्वान्–समुद्रोऽलङ्घि । यद्दर्शनात् पीडौघं नुदन्–प्रेरयन् । वा चशब्दार्थे । नुदन् स्वर्गविशेषणम् । एवंविधः [सन्] नाकः–स्वर्गः प्रापि–प्राप्तवान् (सः) जनेन । तान् जिनान् को ना–पुरुषो न स्तूयात्? किन्तु स्तूयादेव ॥ ६६ ॥

અન્વયઃ

યદ્-દર્શનાત્ જનેન સંસાર-રૂપાત્ સુ-દુસ્તરાત્ ઉદન્વાત્ મુક્તિઃ પીડા નિવહં નુદત્ નાકમ્ ચ પ્રાપિ તાન્ જિનાન્ ભુવને કઃ વા ન સ્તૂયાત્ ? ।

શબ્દાર્થ

સંસાર=(૧) ચોરાસી લાખ જીવ-યોનિમાં પરિભ્રમણ કરવું તે. (૨) ચોરાસી લાખ જીવ-યોનિ. (૩) કર્મબદ્ધ અવસ્થા.
રૂપ=રૂપ.
સંસારરૂપાત્=સંસારરૂપી.
સુદુસ્તર (મૂ૦ દુસ્તર)=અતિશય મોટો.
ઉદન્વાત્ (મૂ૦ ઉદન્વત્)=દરિયો, સાગર.
મુક્તિઃ (ધા૦ મુચ્)=મુક્ત કરાયો.
પીડા=દુઃખ.
નિવહ=સમૂહ.
પીડાનિવહં=સંતાપના સમૂહને.
નુદત્ (મૂ૦ નુદત્)=પ્રેરણા કરતો, નાશ કરતો.
ચ=અને.
દર્શન=દર્શન, જોવું તે.
યદ્દર્શનાત્=જેના દર્શનથી.
પ્રાપિ (ધા૦ આપ્)=પ્રાપ્ત કરાયું.
જનેન (મૂ૦ જન)=મનુષ્યથી.
નાકમ્ (મૂ૦ નાક)=સ્વર્ગ.
સ્તૂયાત્ (ધા૦ સ્તુ)=સ્તવે, સ્તુતિ કરે.
જિનાન્ (મૂ૦ જિન)=તીર્થંકરોને.
તાન્ (મૂ૦ તદ્)=તેમને.
ભુવને (મૂ૦ ભુવન)=જગતને વિષે.
કઃ (મૂ૦ કિમ્)=કયો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોના દર્શનનો પ્રભાવ—

"જેના દર્શન (માત્ર)થી મનુષ્ય સંસારરૂપી [1]મહાસાગર ઓળગી જતા હતા તેમજ સંતાપના સમૂહને દૂર કરનારા એવા સ્વર્ગને (પણ) પ્રાપ્ત કરતા હતા, તે તીર્થંકરોની જગત્માં કયો માનવ સ્તુતિ નહિ કરે? (અર્થાત્ સર્વ જન કરેજ)"—૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પાદ્યવસમન્તુરસ્કરપુનરુત્રુચિ નામના યમકથી વિભૂષિત એવા આ પદ્યનાં દ્વિતીય સિવાયના સમસ્ત ચરણો 'ઇન્દ્રવજ્રા'મા રચાયેલાં છે જ્યારે દ્વિતીય ચરણ 'ઉપેન્દ્રવજ્રા'ના સ્વરૂપમાં આવ્યું છે. આવા સમિશ્રિત વૃત્તને 'ઉપજાતિ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. 'ઇન્દ્રવજ્રા'નું લક્ષણ તો આપણે ગત શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ. વાસ્તે અત્ર ઉપેન્દ્રવજ્રા અને ઉપજાતિ પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે છે.

> "યદીન્દ્રવજ્રાચરણેષુ પૂર્વે
> ભવન્તિ વર્ણા લઘવઃ સુવર્ણે ।।
> અમન્દમાયત્તસુખે ! તદાની–
> મુપેન્દ્રવજ્રા કથિતા કવીન્દ્રૈઃ ॥"—શ્રુત૦ શ્લો ૨૧

---

[1] સંસારને મહાસાગર કહેવો તે યોગ્ય છે એ વાત ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૧૪૭) પ્રકાશ પાડે છે

અર્થાત્–હે સુન્દર વર્ણવાળી (વનિતા)! જો ઇન્દ્રવજ્રાના ચારે ચરણોનો પ્રથમ વર્ણ હ્રસ્વ હોય, તો તે વૃત્તને, વિપુલ તેમજ હર્ષકારી છે દર્પ જેનો એવી હે (યુવતિ)! કવીશ્વરો 'ઉપેન્દ્રવજ્રા' કહે છે.

ઉપજાતિના સબધમાં એમ કહેવામા આવે છે કે—

" यत्र द्वयोरप्यनयोस्तु पादा
भवन्ति सीमन्तिनि ! चन्द्रकान्ते ! ।
विद्वद्भिराद्यैः परिकीर्तिता सा
प्रयुज्यतामित्युपजातिरेषा ॥"—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૨૨

અર્થાત્–"હે સીમન્તિની (ઉત્તમ સેંથાવાળી સુન્દરી)! જે વૃત્તમા ઇન્દ્રવજ્રાનાં તેમજ ઉપેન્દ્રવજ્રાના ચરણો હોય, તેને હે ચન્દ્રના જેવી પ્રભાવાળી (પ્રમદા)! પ્રાચીન વિદ્વાનોએ 'ઉપજાતિ' તરીકે ઓળખાવેલ છે, એમ તુ જાણ "

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે 'ઇન્દ્રવજ્રા' અને 'ઉપેન્દ્રવજ્રા' મળીને 'ઉપજાતિ' છંદ થાય છે. 'ઇન્દ્રવજ્રા'મા કયા કયા ગણો છે, તે વાત આપણે ગત શ્લોકમા વિચારી ગયા છીએ, એટલે અત્ર 'ઉપેન્દ્રવજ્રા' સબધી વિચાર કરવો બાકી રહે છે 'ઉપેન્દ્રવજ્રા'ના સબધમા કહ્યું છે કે—

" उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ "

અર્થાત્–'ઉપેન્દ્રવજ્રા' છદમાં જ, ત અને જ એમ ત્રણ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ છે. આ વાત સ્પષ્ટ રીતે ધ્યાનમા આવે એટલા માટે આ પદ્યનુ દ્વિતીય ચરણ વિચારીએ.

⏑ – ⏑ – – ⏑ ⏑ – ⏑ – –
अ लङ्घ्य । पी डा नि । व र्हं णु । वन् वा ।
ज त ज ग ग

* * * *

जिनवाणीमाहात्म्यम्—

वज्राशनीं दुष्कृतपर्वतानां
निर्वाणदानात् कृतपर्वतानाम् ।
जिनेन्द्रवाणीमवदातनिष्ठां
समाश्रयध्वं स्ववदातनिष्ठाम् ॥ ६७ ॥

—उप०

टीका

दुष्कृतान्येव पर्वतास्तेषां विदारणे वज्राशनीम् । निर्वाणदानात्–मोक्षदानात् कृतं पर्वणां–गुरूत्सवानां तानो–विस्तारो यया सा ताम् । नास्यां वदन्ति परवादिन इत्यवदा,

भवदा वाणी भततिर्द्धा-पृष्ठमाणा च । सुपु भवदाता-भोमनो निष्ठा-पर्यन्तो यस्याः सा ॥ १७ ॥

अन्वयः

दुष्कृत-पर्वतानां वज्र-आभासीं, निर्वाण-दानात् उत्सव-पर्व-तानां अ-वाक्-अ-ततिर्द्धिं सु-अव-दात-निष्ठां जिन-इन्द्र-वाणीं समाश्रयध्वम् ।

શબ્દાર્થ

वज्राभासीं (मू. वज्राभासिन्)=ઇન્દ્રના વજ્ર (તુલ્ય).	वाणी=દેશના.
दुष्कृत=પાપ.	जिनेन्द्रवाणीं=જિનવરની વાણીને.
पर्वत=પર્વત, પહાડ.	अवाक्=નથી બોલતા છે (વાદીઓ) જેને લિધે એવી.
दुष्कृतपर्वतानां=પાપરૂપ પર્વતોના.	अततिर्द्धि=અનલ્પ, અતિશય વિસ્તારયુક્ત.
निर्वाण=મોક્ષ, મુક્તિ.	अवाक्ततिर्द्धिं=(વાદીઓને) મૌન ધારણ કરાવનારી તેમજ અતિશય વિસ્તારવાળી.
दान=આપવું તે.	समाश्रयध्वम् (आ. वि)=તમે આશ્રય કરો.
निर्वाणदानात्=મોક્ષના દાનથી.	अवदात=નિર્મળ.
पर्वन्=મહોત્સવ.	निष्ठा=અન્ત, છેડો.
तान=વિસ્તાર.	स्ववदातनिष्ठां=સુનિર્મળ છે અન્ત જેનો એવી.
उत्सवपर्वतानां=કર્યો છે મહોત્સવોનો વિસ્તાર જેણે એવી.	

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનું માહાત્મ્ય—

" પાપરૂપ પર્વતોનું (વિદારણ કરવામાં) ઇન્દ્રના વજ્રતુલ્ય એવી, તથા વળી મુક્તિનું દાન દઇને કર્યો છે મહોત્સવોનો વિસ્તાર જેણે એવી, (વાદીઓને) મૌન ધારણ કરાવનારી તેમજ અતિશય પ્રમાણવાળી તેમજ વળી સુનિર્મળ છે અન્ત જેનો એવી જિનવરની વાણીનો (હે સન્તો !) તમે આશ્રય લો. "—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણો 'ઇન્દ્રવજ્રા' વૃત્તમાં રચાયેલાં છે જ્યારે અન્તિમ બે ચરણો તો 'ઉપેન્દ્રવજ્રા' વૃત્તમાં ગૂંથવામાં આવ્યાં છે. આથી કરીને આ પદ્ય પણ 'ઉપજાતિ' વૃત્તમાં રચાયેલું છે, એમ કહી શકાય.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં પ્રથમ દૃષ્ટિ-ગોચર થતો યમક નજરે પડે છે. વિશેષમાં હવે પછી આ પ્રમાણે [illegible] આ પ્રસંગમાં દર્શન થતાં નથી એ વાતનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

* * * *

महाकालीदेव्याः स्तुतिः—

घण्टेन्द्रशस्त्रं सफलाक्षमालं
नृस्था वहन्ती विमला क्षमाऽलम् ।
वरेषु वः पातु तमालकान्ता
देवी 'महाकाल्य'समालकान्ता ॥ ६८ ॥ १७ ॥

—ઉપ૦

टीका

घण्टा च इन्द्रशस्त्रं–वज्रं च ततः समाहारः । फलं च अक्षमाला च ताभ्यां सह–सहितं यत् घण्टेन्द्रशस्त्रं (तत्) वहन्ती–धारयन्ती । मनुष्ये स्थिता । विगतमला । क्षमा–समर्था । वरेषु कर्तव्येषु । तमालस्येव कान्ता–मनोज्ञा । अलकाः–केशाः ॥ ६८ ॥

अन्वयः

सह–फल–अक्ष–मालं घण्ट–इन्द्र–शस्त्रं वहन्ती, नृ–स्था, वि–मला, वरेषु अलं क्षमा, तमाल–कान्ता, अ–सम–अलक–अन्ता 'महाकाली' देवी वः पातु ।

શબ્દાર્થ

शस्त्र=આયુધ, હથિયાર
इन्द्रशस्त्र=ઇન્દ્રનું આયુધ, વજ્ર
घण्टेन्द्रशस्त्रं=ઘણ્ટ અને વજ્રને.
सफलाक्षमालं=ફલ અને જપ–માલાથી યુક્ત
वहन्ती (धा० वह्)=વહન કરનારી, ધારણ કરનારી
विमला (मू० विमल)=જતો રહ્યો છે મળ જેમાથી એવી, નિર્મલ
क्षमा (मू० क्षम)=સમર્થ
वरेषु (मू० वर)=ઉત્તમ (કાર્યોને વિષે)
कान्त=મનોજ્ઞ, મનોહર
तमालकान्ता=તમાલ (વૃક્ષ)ના જેવી મનોહર.
देवी=દેવતા
असम=(૧) સરખા નહિ તે, વક્ર, (૨) અસાધારણ
अलक=કેશ, વાળ.
अन्त=છેડો.
असमालकान्ता=વક્ર અથવા અસાધારણ છે કેશના અન્ત જેના એવી

શ્લોકાર્થ

મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ—

" ફલ તેમજ જપ–માલાથી યુક્ત એવાં ઘણ્ટ અને વજ્રને ધારણ કરનારી, મનુષ્યના ઉપર આરૂઢ થનારી, નિર્મલ, તથા વળી ઉત્તમ (કાર્યોને વિષે) સર્વથા સમર્થ, તમાલ (વૃક્ષ)ના જેવી મનોહર અને વક્ર [અથવા અનુપમ] છે કેશના અન્ત જેના એવી મહાકાલી દેવી (હે ભવ્યો!) તમારૂં રક્ષણ કરો. "—૬૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આપણે જોઇ ગયા તેમ દશમું પદ્ય 'ઇન્દ્રવજ્રા' વૃત્તમાં અને ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો 'ઉપજાતિ' વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે પરંતુ તેમાં કંઇક ફરક છે. એનીજ રીતે આ પદ્યના સંબંધમાં પણ સમજવું અર્થાત્ આ પદ્યનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો 'ઇન્દ્રવજ્રા'માં અને તૃતીય ચરણ 'ઉપેન્દ્રવજ્રા'માં રચાયેલ છે. આથી કરીને આ પદ્ય પણ 'ઉપજાતિ' વૃત્તમાં રચાયેલું છે એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય.

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે એકંદર રીતે 'ઉપજાતિ'ના ચૌદ પ્રકારો છે. આ પ્રકારો ઇન્દ્રવજ્રા કે ઉપેન્દ્રવજ્રાના એકજ વૃત્તમાં કેટલાં ચરણો છે અને તે પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય કે ચતુર્થ ચરણરૂપ છે તેને લક્ષ્યમાં રાખી પાડવામાં આવ્યા છે. આ ચૌદ પ્રકારોમાંના ત્રણ પ્રકારો તો આ તેમજ તેની પૂર્વેનાં બે પદ્યો ઉપરથી જોઇ શકાય છે.[1]

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ છે કે પ્રથમ પદ્યમાં જે 'પાદાંતસમઅનુસ્વારપુનરાવૃત્તિ' નામનો ચમત્કાર પ્રથમતઃ દૃષ્ટિ-ગોચર થયો હતો, તેનું અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે.

૧ ત્રણ ચરણો ઇન્દ્રવજ્રાનાં હોય અને એક ચરણ ઉપેન્દ્રવજ્રાનું હોય એવા ઉપજાતિ જાતના તેમજ ત્રણ ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રાનાં હોય અને બાકીનું એક ચરણ ઇન્દ્રવજ્રાનું હોય એવા પણ ઉપજાતિ જાતના ચાર પ્રકારો પડે છે. બે ચરણો ઇન્દ્રવજ્રાનાં અને બે ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રાનાં હોય એવા ઉપજાતિ જાતના ૬ પ્રકારો પડે છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ઉપજાતિના બધા મળીને ૪+૪+૬=૧૪ પ્રકારો પડે છે.

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथस्य स्तुतिः—

स्तुत तं येन निर्वृत्या-मरञ्जि नवरञ्जनाः ।
विहाय लक्ष्मीर्जगता-'मरं' जिनवरं जनाः ! ॥ ६९ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

स्तुत तम् । येन निर्वृत्यां-मोक्षेऽरञ्जि-रक्तम् । नवं-विविधप्रकारं रञ्जनं-चित्ताकर्षणं यासां ताः । विहाय-हित्वा । काः ? लक्ष्मीः जगताम् ॥ ६९ ॥

अन्वयः

जगतां नव-रञ्जनाः लक्ष्मीः विहाय येन निर्वृत्यां अरञ्जि, तं 'अरं' जिनवरं (हे) जनाः ! स्तुत ।

શબ્દાર્થ

स्तुत (धा० स्तु)=તમે સ્તુતિ કરો, સ્તવો.
येन (मू० यद्)=જે
निर्वृत्यां (मू० निर्वृति)=મુક્તિમાં, સિદ્ધિમાં
अरञ्जि (धा० रञ्ज्)=રક્ત બન્યા, રાગી થયા.
नव=નૂતન, નવનવા.
रञ्जन=પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર, ચિત્તાકર્ષણ
नवरञ्जनाः=નવનવાં છે ચિત્તાકર્ષણો જેમાં એવી
विहाय (धा० हा)=ત્યજી દઇને.
लक्ष्मीः (मू० लक्ष्मी)=ધનને, દોલતને
जगतां (मू० जगत्)=દુનિયાઓની.
अरं (मू० अर)=અર(નાથ)ને.
जिनवरं (मू० जिनवर)=જિનેશ્વરને

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅરનાથની સ્તુતિ—

" નવનવાં ચિત્ત-આકર્ષણો છે જેમાં એવી દુનિયાઓની સંપત્તિઓનો ત્યાગ કરીને (અર્થાત્ [1]ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને પણ જલાંજલિ આપીને) જે મુક્તિ(રૂપી રમણી)ના રાગી બન્યા, તે [2]અર (નામના) જિનેશ્વરને હે મનુષ્યો ! તમે સ્તવો. "—૬૯

૧ ચક્રવર્તીની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૧૯૯-૨૦૦, ૨૦૯-૨૧૭)માં આલેખવામાં આવી છે એ સંબંધી વિશિષ્ટ માહિતી માટે તો જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ, તૃતીય વક્ષસ્કાર

૨ આ અઢારમા તીર્થંકર શ્રીઅરનાથ કે જેઓ સોળમા અને સત્તરમા તીર્થંકરોની જેમ ચક્રવર્તીની લક્ષ્મી પણ પ્રાપ્ત કરવાને ભાગ્યશાળી બન્યા હતા, તેમના જીવનની કંઇક રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૨૦૮) ઉપરથી જોઇ શકાશે

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આપણે જોઇ ગયા તેમ દશમું પદ્ય ‘ઇન્દ્રવજ્રા’ વૃત્તમાં અને ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો ‘ઉપજાતિ’ વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે પરંતુ તેમાં કંઇક ફરક છે. એવીજ રીતે આ પદ્યના સંબંધમાં પણ સમજવું અર્થાત્ આ પદ્યનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો ‘ઇન્દ્રવજ્રા’માં અને તૃતીય ચરણ ‘ઉપેન્દ્રવજ્રા’માં રચાયેલ છે આથી કરીને આ પદ્ય પણ ‘ઉપજાતિ’ વૃત્તમાં રચાયેલું છે એમ કહેવું ખોટું નહિ જણાય.

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે એકંદર રીતે ‘ઉપજાતિ’ના ચૌદ પ્રકારો છે આ પ્રકારો ઇન્દ્રવજ્રા કે ઉપેન્દ્રવજ્રાના એકજ વૃત્તમાં કેટલાં ચરણો છે અને તે પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય કે ચતુર્થ ચરણરૂપ છે તેને લક્ષ્યમાં રાખી પાડવામાં આવ્યા છે. આ ચૌદ પ્રકારોમાંના ત્રણ પ્રકારો તો આ તેમજ તેની પૂર્વનાં બે પદ્યો ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ છે કે આ પદ્યમાં જે ‘આર્તતમમતુલચરણશરણવૃત્તિ’ નામનો યમક પ્રથમતઃ દૃષ્ટિ-ગોચર થયો હતો, તેનાં આ અન્તિમ દર્શન થાય છે.

---

૧ ત્રણ ચરણો ઇન્દ્રવજ્રાનાં હોય અને એક ચરણ ઉપેન્દ્રવજ્રાનું હોય એવા ઉપજાતિ છંદના તેમજ ત્રણ ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રાનાં હોય અને બાકીનું એક ચરણ ઇન્દ્રવજ્રાનું હોય એવા પણ ઉપજાતિ છંદના ચાર ચાર પ્રકારો પડે છે બે ચરણો ઇન્દ્રવજ્રાનાં અને બે ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રાનાં હોય એવા ઉપજાતિ છંદના છ પ્રકારો પડે છે આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ઉપજાતિના બધા મળીને ૪+૪+૬=૧૪ પ્રકારો પડે છે.

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

૨૫મા પદ્યમાં જેમ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા દૃષ્ટિ-ગોચર થઈ હતી, તેમ આ પદ્યમાં તેમજ ત્યાર પછી પણ છે ૮૨મા પદ્ય પર્યંત ચરણોની સમાનતારૂપી પદ-યમક નજરે પડે છે. આ સંપૂર્ણ ગ્રન્થમાં આ પ્રકારનો પદ-યમકાર પ્રધાન પદ ભોગવે છે, કેમકે આવા યમકારથી અલંકૃત પદ્યોની સંખ્યા ૨૮ની છે, જ્યારે અન્ય પ્રકારના યમકારથી વિ-ભૂષિત પદ્યોની સંખ્યા વધારેમાં વધારે ૧૨ની જોવામાં આવે છે.

* * * *

जिनकदम्बकस्य स्तुतिः—

त्रिलोकीं फलयन् पातु, सुमनःपादपां स वः ।
जिनौघो यस्य वन्द्याः श्री–सद्मनः पादपांसवः ॥ ७० ॥

—अनुष्टुप्

टीका

स जिनौघो वः पातु । त्रिलोकीं यः फलयन्–फलवतीं कुर्वन् सन्ति–शोभनानि मनांसि येषां त एव पादपा–वृक्षा यस्यां सा, त्रिलोकीविशेषणम् । यस्य पाद-पांसवो–रेणवः । वन्द्याः–वन्दनीयाः । श्रीसद्मनः–श्रीगृहस्य, यस्य(जिनौघस्य) विशेषणम् ॥७०॥

अन्वयः

यस्य श्री–सद्मनः पाद–पांसवः वन्द्याः, स जिन–ओघः सत्–मनस्–पादपां त्रि–लोकीं फलयन् वः पातु ।

શબ્દાર્થ

त्रिलोकीं (मू॰ त्रिलोकी)=ત્રૈલોક્યને.	वन्द्याः (मू॰ वन्द्य)=પૂજનીય, વન્દનીય.
फलयन्=ફલવાન્ કરતો થકો.	सद्मन्=ગૃહ.
पातु=રક્ષો.	श्रीसद्मनः=લક્ષ્મી છે ગૃહ જેનું એવાના.
सुमनःपादपां=સારા મન(વાળા મનુષ્યો)રૂપી વૃક્ષો છે જેને વિષે એવા.	पाद=ચરણ.
जिनौघः (मू॰ जिनौघ)=જિનોનો સમુદાય.	पांसु=રજ.
यस्य (मू॰ यद्)=જેના.	पादपांसवः=ચરણની રજો.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયની સ્તુતિ—

"લક્ષ્મી છે ગૃહ જેનું એવા જે (જિન-સમૂહ)નાં ચરણની રજો (ઇન્દ્રાદિકોને પણ) વન્દનીય છે, તે, શુભ ચિત્ત(વાળા મનુષ્યો)રૂપ વૃક્ષો છે જેને વિષે એવા ત્રૈલોક્યને ફળવાન્ કરતો થકો જિનોનો સમુદાય (હે ભવિકો!) તમારું પરિપાલન કરો."—૭૦

* * * *

जिनवाक्स्तुतिः—

जैन्यव्याद् वाक् सतां दत्त–माननन्दा न वादिभिः ।
जय्या स्तुता च नीतीना–माननं दानवादिभिः ॥ ७१ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

जैनी वाक् अव्यात्–रक्षतात् । सतां दत्तौ माननन्दौ–पूजासमृद्धी यया सा । न वादिभिः जय्या–जेतुं शक्या । दानवप्रमुखैर्देवैः स्तुता च । नीतीनां आननं–मुखं या ॥७१॥

अन्वयः

सतां दत्त-मान-नन्दा, वादिभिः न जय्या, दानव-आदिभिः स्तुता, नीतीनां च आननं जैनी वाग् अव्यात् ।

શબ્દાર્થ

जैनी=જિન-વિષયક
अव्यात् (धा० अव्)=રક્ષણ કરો.
सतां (मू० सत्)=સજ્જનોને
दत्त (धा० दा)=અર્પણ કરેલ
मान=પૂજા.
नन्द=(૧) હર્ષ; (૨) સમૃદ્ધિ
दत्तमाननन्दा=અર્પણ કર્યાં છે પૂજા અને આનન્દ જેણે એવી
वादिभिः (मू० वादिन्)=વાદીઓ વડે.
जय्या (मू० जय्य)=જીતી શકાય તેવી.
स्तुता (धा० स्तु)=સ્તુતિ કરાયેલી.
नीतीना (मू० नीति)=નીતિઓના.
आननं (मू० आनन)=મુખ
दानवादिभिः=દાનવ વિગેરે દ્વારા.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની સ્તુતિ—

" સજ્જનોને અર્પણ કર્યાં છે પૂજા અને આનન્દ જેણે એવી, વાદીઓ વડે નહિ જીતી શકાય તેવી, દાનવ (માનવ, સુર) ઇત્યાદિક વડે સ્તુતિ કરાયેલી તેમજ નીતિઓના મુખરૂપ એવી જિનેશ્વર-વિષયક વાણી (હે ભવ્યો ! તમારૂં) રક્ષણ કરો. "—૭૧

* * * *

वैरोट्यादेव्याः स्तुतिः—

श्यामा नागास्त्रपत्रा वो, 'वैरोट्या'ऽरं भयेऽवतु ।
शान्तोऽरातिर्यया्ऽत्युग्र–वैरोऽट्यारम्भयेव तु ॥ ७२ ॥ १८ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

श्यामवर्णा या । नागाः–सर्पा एव अस्त्रं पत्रं–वाहनं च यस्याः सा । वैरोट्या देवी ।

निष्पापकर्मिकायाय—

वराभ्यां श्यामवर्णा भद्रासनस्थितां चतुर्भुजां खड्गचर्माङ्कुशदक्षिण करां भयदादियुक्तवामकरां चामि ।

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

स्य स्तुतिः—

रोतु नो 'मल्लि'जिनः, प्रियं गुरु चिरं हतिम् ।
द्विषां च तन्यात् सिद्धेश्च, प्रियङ्गुरुचिरंहतिम् ॥ ७३ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

ः–अस्माकम् । प्रियम्–इष्टम् । गुरु–बृहत् । चिरं–प्रभूतकालम् । द्विषां
...र करोतु । सिद्धेश्च अंहतिं–दानं तन्यात् । प्रियङ्गोरिव रुचिः–का-
...॥ ७३ ॥

अन्वयः

...रुचिः 'मल्लि'-जिनः नः गुरु चिरं प्रियं करोतु, द्विषां हतिं च सिद्धेः अंहतिं च तन्यात् ।

શબ્દાર્થ

...कृ)=કરો.
...ઠર
...=મલ્લિ જિન.
...प्रिय)=ઇષ્ટ
મૂ० चिर)=ઘણા લાંબા સમય પર્યંતનું.
મૂ० हति)=વિનાશને.

द्विषां (मू० द्विष्)=શત્રુઓના.
तन्यात् (धा० तन्)=કરો.
सिद्धेः (मू० सिद्धि)=મુક્તિનું.
प्रियङ्गु=વૃક્ષ-વિશેષ.
प्रियङ्गुरुचिः=પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની.
अंहतिं (मू० अंहति)=દાનને.

શ્લોકાર્થ

મલ્લિનાથની[1] સ્તુતિ—

"પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની એવા 'મલ્લિ' જિન અમારૂં લાંબા કાલ પર્યંત નિશ્ચય અભીષ્ટ કરો, અમારા દુશ્મનોનો વિનાશ કરો અને અમને મુક્તિનું દાન દો."—૭૩

* * * *

૧ આ ઓગણીસમા તીર્થંકરનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૨૨૭)માં આપવામાં આવ્યું છે.

भये पत्तने अवतु वः । शान्ता-प्रशान्तोऽरातिः-वैरी यया सा । अत्युग्रं वैरं यस्य सः । अव्या-भवने प्रज्ञा आरम्भस्तस्मिन् । एवः अवधारणे । नु वितर्के ॥ ७२ ॥

अन्वयः

यया अति-उग्र-वैरः अरातिः अव्या-आरम्भे एव नु शान्ता, (सा) श्यामा, ताप-अहि-पत्रा 'वैरोट्या' भये वः अरं अवतु ।

શબ્દાર્થ

श्यामा (मू० श्याम)=श्यामवर्णी	उग्र=तीव्र.
ताप=सर्प, साप.	वैर=दुश्मनावट, शत्रुता.
अहा=अने.	अत्युग्रवैरः=अत्यंत तीव्र वेर छे जेने विषे एवो.
तापाहिपत्रा=सर्प छे आयुध तेमज वाहन जेनां एवी.	अव्या=भवन.
वैरोट्या=वैरोट्या (देवी).	आरम्भ=शरूआत.
भये (मू० भय)=भयने विषे.	अव्यारम्भे=भवनी शरूआतमां.
शान्ता (मू० शान्त)=शांत थयेल.	नु=वितर्कवाचक अव्यय.
अराति (मू० अराति)=शत्रु.	

श्लोकार्थ

वैरोट्या देवीनी स्तुति—

" अत्यंत तीव्र वेरने धारण करनारो एवो दुश्मन (पण) जेना वडे जन्मनी शरूआतमांज (अर्थात् जेने जोवाथी ओचिंतोज) शांत थइ गयो, ते श्यामवर्णी तेमज वळी सर्प छे आयुध तेमज वाहन जेनां एवी वैरोट्या (देवी) (हे जनो!) तमारुं भयमांथी सत्वर रक्षण करो. "—७२

स्पष्टीकरण

वैरोट्या देवीनुं स्वरूप—

'अन्योन्यना वैरनी शान्ति माटे आगमन छे जेनुं ते वैरोट्या' आ वैरोट्या शब्दनो व्युत्पत्ति-अर्थ छे. आ पण एक विद्या-देवी छे. एना संबंधमां निर्वाण-कलिकामां नीचे मुजब उल्लेख छे—

" तथा वैरोट्यां श्यामवर्णामजगरवाहनां चतुर्भुजां खड्गोरगालंकृतदक्षिणकरां खेटकोरगयुतवामकरां चेति " अर्थात्-वैरोट्या देवीनो वर्ण श्याम छे अने अजगर ए एनुं वाहन छे. वळी तेने चार हाथ छे. तेना जमणा बे हाथो खड्ग अने सर्पथी विभूषित छे, ज्यारे तेना डाबा बे हाथ ढाल अने सर्पथी अलंकृत छे

आचार-दिनकरमां तो आ देवीनुं स्वरूप नीचे मुजब आप्युं छे—

" खड्गस्फुरत्स्फुरितवीर्यवदूर्ध्वहस्ता

दन्दशूकवरदापरहस्तयुग्मा ।

सिंहासनाऽब्जमुकुटाऽऽपृतपादपीठा

वैरोट्ययाऽप्यभिधयाऽस्तु शिवाय देवी ॥"—वसन्ततिलका

—पत्रांक १६३

[illegible]

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

करोतु नो 'मल्लि'जिनः, प्रियं गुरु चिरं हर्तिम् ।
द्विषां च तन्यात् सिद्धेश्च, प्रियङ्गुरुचिरंहतिम् ॥ ७३ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

करोतु नः–अस्माकम् । प्रियम्–इष्टम् । गुरु–बृहत् । चिरं–प्रभूतकालम् । द्विषां हर्तिं–विनाशं च करोतु । सिद्धेश्च अंहतिं–दानं तन्यात् । प्रियङ्गोरिव रुचिः–कान्तिर्यस्य सः ॥ ७३ ॥

अन्वयः

प्रियङ्गु-रुचिः 'मल्लि'-जिनः नः गुरु चिरं प्रियं करोतु, द्विषां हर्तिं च सिद्धेः अंहतिं च तन्यात् ।

શબ્દાર્થ

करोतु (धा० कृ)=કરો.
जिन=તીર્થંકર
मल्लिजिनः=મલ્લિ જિન.
प्रियं (मू० प्रिय)=ઇષ્ટ.
चिरं (मू० चिर)=ઘણા લાંબા સમય પર્યંતનુ
हर्तिं (मू० हर्ति)=વિનાશને.
द्विषां (मू० द्विष्)=શત્રુઓના.
तन्यात् (धा० तन्)=કરો.
सिद्धेः (मू० सिद्धि)=મુક્તિનુ.
प्रियङ्गु=વૃક્ષ-વિશેષ.
प्रियङ्गुरुचिः=પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની.
अंहतिं (मू० अंहति)=દાનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમલ્લિનાથની સ્તુતિ—

"પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની એવા [1]મલ્લિ જિન અમારૂં લાંબા કાલ પર્યંત અતિશય અભીષ્ટ કરો, અમારા દુશ્મનોનો વિનાશ કરો અને અમને મુક્તિનું દાન દો."—૭૩

* * * *

---

૧ આ ઓગણીસમા તીર્થંકરનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૨૨૭)માં આપવામાં આવ્યું છે.

जिनजन्ममहिमा—

जैनं जन्म श्रियं स्वर्ग—समग्राम दधातु नः ।
क्षणदं मेरुशिरसः, समग्रामन्दधातुनः ॥ ७४ ॥

—अनुष्टुप्

टीका

जैनं जन्म श्रियं दधातु नः । स्वर्गस्य समा ग्रामा यस्मिन् जन्मनि तत् । क्षणदम्-उत्सवदम् । मेरुशिरसः । समग्राः—संपूर्णा अमन्दाः—स्पष्टा धातवो—हिङ्गुलादयो यस्मिन्, मेरु(शिरसः)विशेषणम् ॥ ७४ ॥

अन्वय

समग्र-अ-मन्द-धातुनः मेरु-शिरसः क्षण-दं, स्वर्ग-सम-ग्रामं जैनं जन्म नः श्रियं दधातु ।

शब्दार्थ

जन्म (मू० जन्मन्)=जन्म, उत्पत्ति.
श्रियं (मू० श्री)=लक्ष्मीने.
स्वर्ग=स्वर्ग.
ग्राम=गाम.
स्वर्गसमग्रामं=स्वर्गसमान गाम छे जेने विषे एवा.
दधातु (धा धा)=धारण करो.
क्षणद=उत्सव.
क्षणदं (मू० क्षणद)=उत्सव-दायक.
शिरस्=शिखर.
मेरु=मेरु (पर्वत).
मेरुशिरसः=मेरुना शिखरना.
समग्र=संपूर्ण.
अमन्द=स्पष्ट.
धातु=धातु
समग्रामन्दधातुनः=संपूर्ण तेमज स्पष्ट छे धातुओ जेने विषे एवा.

श्लोकार्थ

जिनेश्वरोना जन्म-महिमा—

" संपूर्ण तेमज स्पष्ट (हिंगुल विगेरे) धातुओ छे जेने विषे एवा मेरु-शिखरने उत्सव-दायक एवो तेमज स्वर्गसमान गामो छे जेने विषे (अर्थात् जेनो उदय थतां) एवो जिन-विषयक जन्म अमारी लक्ष्मीने धारण करो. "—७४

* * * *

जिनवाण्याः स्वीकारः—

जिनस्य भारतीं तमो—घनागसङ्घनाशनीम् ।
उपेत हेतुमुत्तमा—मनागमं घनाशमीम् ॥ ७५ ॥

—प्रमाणिका

टीका

भारतीं उपेत-गच्छत । तम एव वनं तमोवनमेव अगाः-पर्वतास्तेषां सङ्घः-समुदायस्तस्य नाशनीम् । उन्नतिः-समृद्धिस्तस्यां हेतुं-कारणम् । न विद्यते आगः-अपराधो यस्याः सा, वाग्विशेषणम् । तमोवनागनाशकत्वात् घनाशनीम् ॥ ७५ ॥

अन्वयः

जिनस्य तमस्-वन-अग-सङ्घ-नाशनीं, (अत एव) घन-अशनीं, उन्नतौ हेतुं अन्-आगसं भारतीं उपेत ।

શબ્દાર્થ

जिनस्य (मू० जिन)=તીર્થંકરની.
भारतीं (मू० भारती)=વાણીને.
तमस्=અજ્ઞાન.
सङ्घ=સમુદાય
नाशनी (मू० नाशन)=નાશ કરનારી.
तमोवनागसङ्घनाशनीं=અજ્ઞાનરૂપી વન તે રૂપી પર્વતોના સમુદાયનો વિનાશ કરનારી
उपेत (धा० इ)=તમે પ્રાપ્ત કરો.
हेतुं (मू० हेतु)=કારણ(રૂપ)
उन्नतौ (मू० उन्नति)=સમૃદ્ધિને વિષે
अनागसं=અવિદ્યમાન છે પાપ જેને વિષે એવી, દોષ-રહિત
घनाशनीं (मू० घनाशनी)=(૧) વજ્ર(સમાન); (૨) મેઘાગ્નિ(સમાન)

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનો સ્વીકાર—

"અંધકારરૂપી વન તે રૂપી પર્વતોના [અથવા અંધકારરૂપ વનો છે જેમાં એવા પર્વતોના] સમુદાયનો વિનાશ કરનારી, અને (એથી કરીને તો) વજ્રના સમાન, વળી ઉન્નતિના કારણભૂત તથા વળી દોષ-રહિત એવી તીર્થંકરની વાણીનો (હે ભવ્યો!) તમે સ્વીકાર કરો."—૭૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્ય 'પ્રમાણિકા'[1] છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે. વૃત્તરત્નાકર પ્રમાણે એનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે.—

"प्रमाणिका जरौ लगौ"

અર્થાત્ આ પદ્યમાં જ અને ર એમ બે ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે લઘુ અને ગુરૂ છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –
जि नस् य । भा र तीं । त मो ।
ज　　र　　ल ग

✻ ✻ ✻ ✻

---

૧ આવો છંદ આચાર-દિનકર (પૃ૦ ૧૬૪) માં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે

श्रुतदेवताया स्तुतिः—

श्रुतदेवी वरदीभूत-पुस्तिकाऽऽपत्क्षयार्थिनाम् ।
आपोऽव्याद् बिभ्रती हस्तौ, पुस्तिकापद्मलक्षितौ ॥७६॥१९॥
—अनुष्टुप्

टीका

वरदीभूतं पुस्तके-लेप्ये प्रतिमा यस्याः सा । आपदेव भवं तस्य क्षितौ-विनाशे आपः-पानीयं या । पुस्तिका च पद्मं च ताभ्यां लक्षितौ हस्तौ बिभ्रती या ॥ ७६ ॥

अन्वयः

वरदीभूत-पुस्तिका आपत्-भव-क्षितौ आपः, पुस्तिका-पद्म-लक्षितौ हस्तौ बिभ्रती श्रुत-देवी अव्यात् ।

શબ્દાર્થ

શ્રુતદેવી=શ્રુત-દેવતા, સરસ્વતી.
વર=વરદાન.
વરદીભૂત=વરદાન દેવું એ છે સ્વરૂપ જેનું તે.
પુસ્તિકા=પાત, કાષ્ઠ ઇત્યાદિની બનાવેલી વસ્તુ, લેપ્ય, પ્રતિમા.
વરદીભૂતપુસ્તિકા=વરદાન દેનારી છે પ્રતિમા જેની એવી.
[illegible]
આપત્ક્ષયાર્થિનામ્=વિપત્તિરૂપ ભવનો નાશ કરવામાં.
આપઃ (મૂ. આપ્)=જલ.
બિભ્રતી (ધા. ભૃ)=ધારણ કરનારી.
હસ્તૌ (મૂ. હસ્ત)=હાથને.
પુસ્તિકા=પોથી, પુસ્તક.
લક્ષિત=ચિહ્નિત.
પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ=પુસ્તક અને પદ્મ વડે અંકિત.

શ્લોકાર્થ

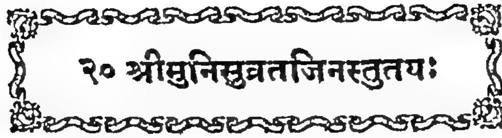
શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

"વરદાન દેનારી છે પ્રતિમા જેની એવી, વળી વિપત્તિરૂપ ભવનો નાશ કરવામાં (અર્થાત્ તેનું પ્રક્ષાલન કરવામાં) જલસમાન તથા વળી પુસ્તક અને પદ્મ વડે અંકિત એવા હસ્તોને ધારણ કરનારી શ્રુત-દેવતા (હે ભવ્યો ! તમારું) રક્ષણ કરો."—૭૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ સંબંધી વિચાર—

જેમ ચોથા પદ્યમાં શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી હતી તેમ આ પદ્યમાં પણ (તેમજ વળી હવે પછીના ૮ મા પદ્યમાં પણ) તેની કવિરાજે સ્તુતિ કરી છે એ વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. આ પ્રમાણે એક કાવ્યમાં ઘણી વાર શા માટે શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી હશે, એવો અત્ર પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. એના ઉત્તર તરીકે એમ નિવેદન કરી શકાય કે જુદા જુદા તીર્થંકરોની દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા દેવી એક ન હોવાથી આમ વારંવાર સ્તુતિ કરવામાં આવી હશે.

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य स्तुतिः—

जयसि 'सुव्रत !' भव्यशिखण्डिना-
मरहितापघनाञ्जननीलताम् ।
दधदलं फलयंश्च समं भुवा-
ऽमरहितापघनां जननीलताम् ॥ ७७ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

टीका

भव्या एव शिखण्डिनो—मयूरास्तेषाम् । अरहितापश्चासौ घनश्च तस्यामन्त्रणम् । अञ्जनमिव नीलतां दधत् त्वं जयसि । भुवा—पृथ्व्या समम् । जननीलतां फलवतीं कुर्वन् । अमरेभ्यो हितानि अपघनानि—अङ्गानि यस्याः सा ताम् ॥ ७७ ॥

अन्वयः

(हे) 'सुव्रत !' भव्य-शिखण्डिनां अ-रहित-आप-घन ! अञ्जन-नीलतां दधत्, भुवा समं अमर-हित-अपघनां जननी-लतां अलं फलयन् च (त्वं) जयसि ।

શબ્દાર્થ

जयसि (धा० जि)=તું જય પામે છે.
सुव्रत ! (मू० सुव्रत)=હે સુવ્રત (નાથ), હે [1]મુનિ-सुव्रत !
भव्यशिखण्डिनां=ભવ્યરૂપી મયૂરોના.
आप=જલનો સમૂહ
अरहितापघन !=નથી રહિત જલના સમૂહથી એવા મેઘસમાન ! (સ૦)
नीलता=કૃષ્ણતા, કાળાશ.
अञ्जननीलतां=કાજલના જેવી કાળાશને
दधत् (धा० धा)=ધારણ કરતો થકો.
समं=સાથે સાથે, એકજ વખતે.
भुवा (मू० भू)=પૃથ્વીથી.
अपघन=અવયવ
हित=કલ્યાણકારી
अमरहितापघनां=દેવોને હિતકારી છે અવયવો જેના એવી
जननीलता=માતારૂપી વેલને

[1] આ સબધમા જુઓ પૃ० ૯૫

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુનિસુવ્રતનાથની સ્તુતિ—

" હે સુવ્રત (નાથ)! હે ભવ્ય (જીવ)રૂપ મયૂરને (આનંદ આપવામાં) જળથી પરિપૂર્ણ એવા મેઘસમાન! કાજળના જેવી કૃષ્ણતાને ધારણ કરતો તેમજ પૃથ્વી (ઉપરના જીવો)ની સાથે સાથે દેવોને (પણ) હિતકારી છે અવયવો જેનાં એવી માતારૂપી વેલને અત્યંત ફલવતી કરતો થકો તું જય પામે છે "—૭૭

* * * *

समस्तजिनवराणां स्तुतिः—

प्रतिजिनं क्रमवारिरुहाणि नः
सुखचितानि हितानि नवानि शम् ।
दधति रान्तु पदानि नखप्रभा
सुखचितानि हि तानि नवानिशम् ॥ ७८ ॥

—द्रुत०

टीका

जिनं जिनं प्रति क्रमाणामथो वारिरुहाणि अनिशं शं-सुखं रान्तु-ददतु । सुखेन चितानि हितानि-पथ्यानि नवानि-प्रत्यग्राणि दधति-धारयमाणानि । कानि ? पदानि । किंभूतानि ? नखानां प्रभया सुष्ठु-अतीव आचितानि-रञ्जितानि । हिः पूरणे । तानि कियत्प्रमाणानि ? नव ॥ ७८ ॥

अन्वय

सुख-चितानि हितानि नख-प्रभा-सु-आचितानि पदानि दधति तानि नवानि नव प्रति-जिनं क्रम-वारिरुहाणि नः हि अनिशं शं रान्तु ।

શબ્દાર્થ

प्रतिजिनं=પ્રત્યેક જિન પ્રતિ, દરેક તીર્થંકર પ્રતિ.
वारि=જળ.
रुह्=ઉગવું.
वारिरुह=કમળ.
क्रमवारिरुहाणि=ચરણોની (નીચે રહેલાં) કમળો.
चित (धा० चि)=ચોંટેલ.
सुखचितानि=સુખે ચોંટેલાં.
हितानि (मू० हित)=હિતકારક.
नवानि (मू० नव)=પ્રત્યગ્ર, તાજાં.
दधति (मू० दधत्)=ધારણ કરનારાં.
रान्तु (धा० रा)=આપો.
पदानि (मू० पद)=પગલાં.
नख=નખ.
आचित=વ્યાપ્ત.
नखप्रभासुआचितानि=નખની કાન્તિવડે અત્યંત વ્યાપ્ત.
हि=પાદપૂર્તિરૂપ અવ્યય.
तानि (मू० तद्)=તે.
नव (मू० नवन्)=નવ.
अनिशं=પ્રતિદિન, સર્વદા.

૧ આ શ્લોકના ભાવાર્થની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૨૮૫)માં આલેખવામાં આવી છે

શ્લોકાર્થ

સમગ્ર જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

"સુખે ગોઠવેલાં, તથા હિતકારક તેમજ નખની કાન્તિવડે અત્યંત વ્યાપ્ત એવાં પગલાંને ધારણ કરનારાં તે દરેક જિનનાં ચરણની નીચે (સ્થાપન કરાતાં) નવીન નવ કમલો આપણને સર્વદા સુખ સમર્પો "—૭૮

* * * *

जिनमतप्रशंसा—

जयति तत् समुदायमयं दृशा-
मतिकवी रमते परमे धने ।
महति यत्र विशालवलप्रभा-
मतिकवीरमते परमेधने ॥ ७९ ॥

—द्रुत०

टीका

तन्मतं जयति सर्वमतानां निपातात् समु० । अतिकविः रमते । मतमेव धनं तस्मिन् । विशाला वलप्रभामतयो यस्य एवंविधश्चासौ वीरश्च तस्य मते । परम्—अत्यर्थं एधने—वर्धने ज्ञानादिभिः ॥ ७९ ॥

अन्वयः

यत्र परमे धने महति परं एधने विशाल-वल-प्रभा-मति-क-वीर-मते अति-कविः रमते, तत् दृशां समुदाय-मयं (मतं) जयति ।

શબ્દાર્થ

समुदाय=સંગ્રહ
समुदायमयं=સમગ્રહરૂપ
दृशां (मू० दृश्)=દૃષ્ટિઓના, દર્શનોના, મતોના.
कविः=(૧) કવિ, કાવ્ય રચનાર, (૨) પણ્ડિત
अतिकविः=(૧) મહાકવિ, કવીશ્વર, (૨) મહાપણ્ડિત.
रमते (धा० रम्)=રમે છે
परमे (मू० परम)=ઉત્કૃષ્ટ
धने (मू० धन)=લક્ષ્મીને વિષે
महति (मू० महत्)=વિશાળ, મોટા પ્રમાણવાળા
यत्र=જ્યાં, જેને વિષે.
विशाल=વિસ્તીર્ણ.
वल=પરાક્રમ
मति=બુદ્ધિ
मत=દર્શન.
विशालवलप्रभामतिकवीरमते=વિશાળ છે પરાક્રમ, તેજ અને બુદ્ધિ જેનાં એવા જિનના મતને વિષે.
परं=અત્યત
एधने (मू० एधन)=વૃદ્ધિને વિષે,

શ્લોકાર્થ

જિન-મતની પ્રશંસા—

"ઉત્કૃષ્ટ લક્ષ્મીરૂપ તથા મહાન્ એવા, તથા વળી (જ્ઞાનાદિક વડે) અત્યંત વૃદ્ધિ પામવારૂપ તેમજ વળી વિશાળ છે પરાક્રમ, તેજ અને બુદ્ધિ જેનાં એવા જે જિનના મતને વિષે કવિરાજ રમે છે, તે (વિવિધ) મતોના સમૂહરૂપ મદ જયવંતો વર્તે છે."—૭૯

સ્પષ્ટીકરણ

મત-વિચાર—

આ પદ્યમાં પણ ૫૧મા પદ્યની જેમ વીર-મતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે સાધારણ રીતે સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ કરતી વેળાએ અમુક તીર્થંકરનો સિદ્ધાન્ત (મત કે વચન) એવો નિર્દેશ કરવામાં આવતો નથી અને કદાચ તેમ થતું હોય તો પણ જે તીર્થંકરવિષયક સ્તુતિ-કદમ્બક હોય તે તીર્થંકરનું નામ આપવું જોઇએ અને નહિ કે અન્યનું તો અત્ર શું કારણ છે? આના સમાધાનમાં નિવેદન કરવાનું કે અત્ર તેમજ ૫૧મા પદ્યમાં 'વીર' શબ્દનો 'ચોવીસમા તીર્થંકર' એવો અર્થ ન કરતાં તે શબ્દની 'વિદારયતિ યત્ કર્મ' ઇત્યાદિ નિરુક્ત વિચારી તેનો તીર્થંકર, જિન એવો અર્થ કરવો. આવો અર્થ ૫૧મા પદ્યની ટીકામાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે

* * * *

श्रुतदेवतायाः स्तुतिः—

श्रुतनिधीशिनि ! बुद्धिधनावली-
दयमनूनयमसारचिता पदम् ।
भवभियां मम देवि ! हरादरा-
दयमनुत् तमसा रचितापदम् ॥ ८० ॥ २० ॥

—द्रुत०

टीका

तमसा—अज्ञानेन रचितापदम् । भवभियां पदम् । बुद्धय एव धनं तस्य आवली तस्यां दयं यस्य । अनूनयम्—अपापं सारं—उत्कर्षस्ताभ्यां चिता—व्याप्ता सती । अयमं—पापं नुदतीति—नुत् ॥ ८० ॥

अन्वयः

(हे) श्रुत-निधि-ईशिनि ! देवि ! अनूनय-सार-चिता अयम-नुत् बुद्धि-धन-आवली-दयं तमसा रचित-आपदं भव-भियां पदं आदरात् हर ।

---

૧ જુઓ વીર-અધિકાર (પૃ ૧).

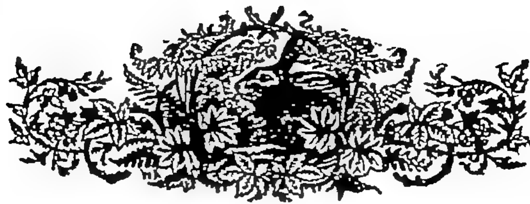
શબ્દાર્થ

निधि=ભંડાર
ईशिनी=સ્વામિની.
श्रुतनिधीशिनि !=હે શ્રુતના ભંડારની સ્વામિની !
बुद्धि=મતિ.
बुद्धिवनावलीदवं=મતિરૂપી વનની શ્રેણિ પ્રતિ દાવાનલ(સમાન).
अनुत्तम= જેનાથી કોઇ શ્રેષ્ઠ નથી તે, સર્વોત્તમ.
सार=સાર, ઉત્કર્ષ
अनुत्तमसारचिता=સર્વોત્તમ સાર વડે વ્યાપ્ત.
भवभियां=ભવ (-ભ્રમણ)ના ભયોના.
हर (धा० हृ)=હરી લે, નાશ કર.
आदरात् (मू० आदर)=ખંતથી.
नुद्=પ્રેરણા કરવી.
अवमनुत्=પાપને દૂર કરનારી.
तमसा (मू० तमस्)=અંધકાર વડે.
रचित (धा० रच्)=રચેલ, ઉત્પન્ન કરેલ
रचितापदं=ખડી કરી છે આપત્તિઓ જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

" હે શ્રુતના ભંડારની સ્વામિની ! હે (સરસ્વતી) દેવી ! સર્વોત્તમ સાર વડે વ્યાપ્ત, તથા પાપને હાંકી કાઢનારી એવી તું, મતિરૂપ અરણ્યની શ્રેણિને (બાળીને ભસ્મીભૂત કરવામાં) દાવાનલસમાન એવા તેમજ (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકાર વડે ખડી કરી છે આપદાઓ જેણે એવા ભવ (-ભ્રમણ)રૂપ ભયોના સ્થાનને આદરપૂર્વક હરી લે."—૮૦

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य स्तुतिः—

विपदां शमनं शरणं
यामि 'नमिं' दूयमानमनुजनतम् ।
सुखकुमुदौघविकाशे
यामिनमिन्दूयमानमनुजनतम् ॥ ८१ ॥

—गीतिः

टीका

शरणं यामि—गच्छामि । दूयमानाश्च ते मनुजाश्च तैर्नतम् । सुखान्येव कुमुदानि तेषां (ओघस्तस्य) विकाशे इन्दूयमानं—चन्द्रायमाणम् । यामा—नियमा अस्य सन्तीति (तं) यामिनम् । जनताया योग्यं अनुजनतम् ॥ ८१ ॥

अन्वयः

विपदां शमनं दूयमान मनुज-नतं, सुख-कुमुद-ओघ-विकाशे इन्दूयमानं यामिनं अनु-जनतं 'नमिं' शरणं यामि ।

शब्दार्थ

विपदां (मू० विपद्)=विपत्तिओना, कष्टोना.
शमनं (मू० शमन)=नाश (रूप).
यामि (धा० या)=हुं जाउं छुं.
नमिं (मू० नमि)=नमि (नाथ)ने.
दूयमान (धा० दु)=पीडाता.
मनुज=मानव, मनुष्य.
नत (धा० नम्)=नमन करायेल.
दूयमानमनुजनतं=पीडाता मनुष्यो वडे नमन करायेला.
विकाश=विकास, खीलवणी.
सुखकुमुदौघविकाशे=सुखरूप कुमुदना समूहने विकास करवामां.
यामिनं (मू० यामिन्)=व्रत-नियमधारी प्रति.
इन्दु=चन्द्र.
इन्दूयमानं (मू० इन्दूयमान)=चन्द्रनी जेम आचरण करनारा.
अनु योग्यतावाचक अव्यय.
अनुजनतं=जन-समाजने योग्य.

श्लोकार्थ

श्रीनमिनाथनी स्तुति—

"विपत्तिओना विनाशक, दुःखी जनो वडे नमन करायेला, सुखरूप कुमुदना

---

१ सरखावो—"सुखमां सोनी, दुःखमां राम."

સમુદાયને વિકસ્વર કરવામાં ચન્દ્રતુલ્ય, વ્રત-નિયમને ધારણ કરનારા તેમજ જન-સમાજને(સેવવા) યોગ્ય એવા [1]નમિ(નાથ)ને હું શરણે જાઉં છું "—૮૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યોનો પણ 'જાતિ'ની કોટિમાં અંતર્ભાવ થાય છે, કેમકે એનાં ચરણોની રચના માત્રા ઉપર આધાર રાખે છે. આર્યાની માફક આ પદ્યનાં પ્રથમ તેમજ તૃતીય ચરણમા બાર બાર (૧૨) માત્રાઓ છે, જ્યારે આના દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોમાં અઢાર અઢાર (૧૮) માત્રાઓ છે આથી કરીને આ પદ્ય ગીતિના નામથી ઓળખાય છે.

આ વાત ધ્યાનમા ઉતરે તેટલા માટે આ પદ્યનાં પહેલાં બે ચરણો વિચારીએ.

। । ऽ । । ऽ । । ऽ ऽ । । ऽ ऽ । ऽ । । । । । ऽ
वि प दां श म नं श र णं, या मि न मिं दू य मा न म नु ज न तम्

શ્રુત-બોધમા 'ગીતિ'નુ લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યુ છે.—

"आर्यापूर्वार्धसमं, द्वितीयमपि यत्र भवति हंसगते !।
छन्दोविदस्तदानीं, गीतिंताममृतवाणि ! भाषन्ते ॥"

અર્થાત્ હે હંસગામિની ! જે પદ્યના પૂર્વાર્ધ તેમજ ઉત્તરાર્ધ આર્યાના પૂર્વાર્ધના સમાન હોય, તે પદ્યને હે અમૃતસમાન (મધુર) વાણીવાળી (વનિતા)! છન્દ શાસ્ત્રના જાણકારો 'ગીતિ' કહે છે.

* * * *

जिनेश्वराणां प्रार्थना—

> यैर्भव्यजनं त्रातुं
> येते भवतोऽजिनास्थिरहिता ये ।
> ईशा निदधतु सुस्था-
> ये ते भवतो जिना स्थिरहिताये ॥ ८२ ॥

—गीतिः

टीका

संसारात् भव्यजनं त्रातुं येते—प्रयत्नः कृतः । ये जिना अजिनं—चर्म अस्थि च ताभ्यां रहिता वर्तन्ते । सुस्थाये—शोभनस्थाने निदधतु—स्थापयन्तु । स्थिरहित -आयो-लाभो यस्मिन् ॥ ८२ ॥

अन्वयः

यैः भवतः भव्य-जनं त्रातु येते, ये (च) अजिन-अस्थि-रहिता. ईशा., ते जिना. स्थिर-हित-आये सु-स्थाये भवत. निदधतु ।

[1] આ એકવીસમા તીર્થંકરના સબંધી સ્થૂલ માહિતી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ० २४८)માંથી મળશે.

શબ્દાર્થ

સમ્યગ્જન્મ=સારા જન્મને.	ઈશાઃ (મૂ૦ ઈશ)=સ્વામીઓ, માલિકો.
ત્રાતું (ધા૦ ત્રા)=રક્ષણ કરવાને.	નિદધતુ (ધા૦ ધા)=સ્થાપો.
યેતે (ધા૦ યત્)=પ્રયત્ન કર્યો.	સ્થામ=સ્થાન.
ભવતઃ (મૂ૦ ભવ)=સંસારથી.	શુભધામ્નિ=શુભ સ્થાનમાં.
અજિન=ચર્મ, ચામડું.	શિવ=નિર્વાણ, મોક્ષ.
અસિ=ખાંડું.	શિવશિરસિ=કલ્યાણનો કલશ છે જેને શિરે એવા.
અજિનાસિરહિતાઃ=ચામડા અને ખાંડાથી રહિત.	

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

"જેમણે સજ્જન જનોનું ભવ (-જન્મ)થી રક્ષણ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો, તથા વળી જેઓ ચર્મ અને અસિથી રહિત છે તેમજ ત્રૈલોક્યના સ્વામી છે, તે તીર્થંકરો મંગળનો કલ્યાણનો કલશ છે જેને શિરે એવા (મુક્તિરૂપી) શુભ સ્થાનમાં (હે ભક્તો!) તમને સ્થાપો."—૮૨

સ્પષ્ટીકરણ

ચર્મ અને અસિથી રહિત એટલે શું?—

'ઈશ' શબ્દનો અર્થ 'મહાદેવ' પણ થાય છે. આથી કરીને શું વૃષભના વાહનવાળા, પાર્વતી નામની અર્ધાંગનાને ડાબા અંગમાં અને ગણપતિને જમણા અંગમાં બેસાડનારા, હાથમાં ખટ્વાંગ, ત્રિશૂલ અને પિનાક રાખનારા, ગળામાં રૂંઢ (મુંડ)-માળા પહેરનારા, ભસ્મ લગાવેલા દેહને વ્યાઘ્ર-ચર્મથી આચ્છાદિત કરનારા, પાંચ મુખવાળા, ત્રણ લોચનોથી યુક્ત, લલાટને વિષે ચન્દ્ર રાખનારા, મસ્તક ઉપર ગંગાને ધારણ કરનારા, વિવિધ ભૂત-પ્રેતોને વિભૂષિત કરનારા તથા ત્રિપુરાસુરરૂપી તેમજ શક્તિનો સંહાર કરી પોતાના રૂદ્ર એ નામને ચરિતાર્થ કરનારા એવા મહાદેવથી વૃષ (ધર્મ)ના પ્રરૂપક, સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપી ત્રણ લોચનોથી યુક્ત, વાસનાથી વિમુક્ત, ગણધરોથી અલંકૃત તથા ત્રૈલોક્યનો ઉદ્ધાર કરનારા નહિ કે સંહાર કરનારા એવા જિનેશ્વરની ભિન્નતા સૂચવવા 'ચર્મ અને અસિથી રહિત તેમજ સજ્જન જનોનું ભવથી રક્ષણ કરનારા' એમ શ્લોકમાં આવ્યું છે. વિશેષમાં આમ કહેવાનું કારણ જિનેશ્વરો દેહ-રહિત અને એથી કરીને ચર્મ અને અસિથી પણ રહિત બને છે તેથી આમ કહ્યું છે એમ માનવું વધારે યુક્તિ-યુક્ત હોય એમ લાગતું નથી.

* * * *

૧ ઈશ શબ્દના અર્થ સારૂ તેમજ 'મહાદેવ'ના સ્વરૂપ સારૂ વિચારો આ શ્લોક—

"[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible]" ॥—સ્રગ્ધરા

—સુભાષિતરત્નભાણ્ડાગાર, પૃ૦ [illegible]

जिनशासनस्य विजयः—

जिनशासनं विजयते
विशद्प्रतिभानवप्रभङ्गमवत् ।
त्रिजगद् भवकान्तारं
विशदप्रतिभानवप्रभं गमवत् ॥ ८३ ॥
—गीतिः

टीका

विशदप्रतिभानानां–बुद्धिविशेषाणां वप्राः–केदारा भङ्गाश्च यस्मिन् । अवत् त्रिजगत् । विशत्–प्रविशत् । किं? ससारारण्यम् । अप्रतिस्पर्द्धिनी भा–दीप्तिर्यस्य नवा प्रभा यस्य तत्, [1]समाहारः । गमाः–सदृशपाठा विद्यन्ते यस्मिन् तत् ॥ ८३ ॥

अन्वयः

विशद्-प्रतिभान-वप्र-भङ्गं, भव-कान्तार विशत् त्रि-जगत् अवत्, अप्रति-भा-नव-प्रभं, गम-वत् जिन-शासनं विजयते ।

શબ્દાર્થ

शासन=શાસન, આજ્ઞા
जिनशासनं=જૈન શાસન
विजयते (धा० जि)=જયવતુ વર્તે છે
प्रतिभान=નિરતર નૂતન વિકાસ પામતી બુદ્ધિ, પ્રતિભા
वप्र=ક્યારો
भङ्ग=જલનિર્ગમ, નહેર.
विशदप्रतिभानवप्रभङ्गं=નિર્મલ પ્રતિભાના ક્યારા તેમજ નહેરો છે જેને વિષે એવુ
अवत् (धा० अव्)=રક્ષણ કરનારૂં, બચાવનારૂ
त्रिजगत्=ત્રૈલોક્યને
भवकान्तार=સસારરૂપી વનને.
विशत् (धा० विश्)=પ્રવેશ કરતુ
प्रति=પ્રતિકૂલતાવાચક અવ્યય
भा=તેજ.
अप्रतिभानवप्रभं=પ્રતિકૂલતારહિત છે તેજ તેમજ નવીન પ્રભા જેની એવુ.
गम=[2]આલાપક, સદૃશ પાઠ, આલાવો
गमवत्=આલાપકથી યુક્ત

શ્લોકાર્થ

જિન–શાસનનો વિજય—

" નિર્મલ પ્રતિભાના ક્યારાઓ અને નહેરો છે જેને વિષે એવા સસારરૂપી અરણ્યમાં પ્રવેશ કરતા ત્રિભુવનનુ રક્ષણ કરનારૂ, તથા વળી અસાધારણ છે તેજ તેમજ નૂતન પ્રભા જેની એવુ તથા વળી આલાપકોથી યુક્ત એવુ જૈન શાસન જયવંતુ વર્તે છે. "—૮૩

---

१ अय विग्रहश्चिन्तनीयः । भा च नवप्रभा चेत्सनयोः समाहारो भानवप्रभ, अप्रतिस्पर्द्धि भानवप्रभ यस्येति समास, अन्यथा भाशब्दस्य ह्रस्वतापत्ति ।

૨ આ સબધમાં જુઓ સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૪૧)

સ્પષ્ટીકરણ

આ અને પ્રભામાં શું ફેર?—

એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું આ અને પ્રભામાં કંઇ ફેર છે કે જેથી આવો ઉલ્લેખ થઇ ગયો છે? આ પ્રશ્નનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું આવશ્યક છે કે જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ૪૩મા સૂત્રમાંના 'જયણ વિજયણ' આ ઉપરથી 'જય અને વિજય'ના ભિન્નતાનું સૂચન થાય છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આ અને પ્રભામાં ફરક હોવો જોઇએ અને 'ઓજસ્વી' ન્યાય પ્રમાણે તે એ છે કે 'આ' એટલે 'તેજ' અને 'પ્રભા' એટલે વિશિષ્ટ તેજ.

* * * *

अम्बुवादेव्याः स्तुतिः—

साऽच्छुताऽव्याद् गौरी
ह वाजिना याति या नमस्यन्ती ।
द्वैपमसिकार्मुकजिता
ऽऽहवा जिनायातिपानमस्यन्ती ॥ ८४ ॥ २१ ॥

—गीतिः

टीका

गौरी वर्णेन । वाजिना—अश्वेन याति—गच्छति । या नमस्यन्ती—नमस्कुर्वाणा जिनाय । द्वैपं अतिपानं—अतिमद्यपानं या अस्यन्ती—क्षिपन्ती । असिकार्मुकाभ्यां जिता आहवा यया सा ॥ ८४ ॥

अन्वय

या असि-कार्मुक-जित-आहवा द्वैपं अति-पानं अस्यन्ती जिनाय नमस्यन्ती ह वाजिना याति सा गौरी अच्छुप्ता अव्यात्।

શબ્દાર્થ

अच्छुप्ता=અચ્છુપ્તા (દેવી)	असिकार्मुकजिताहवा=ખડ્ગ અને ધનુષ વડે જીત્યાં છે યુદ્ધો જેણે એવી.
वाजिना (मू० वाजिन्)=અશ્વ વડે, ઘોડા વડે.	जिनाय (मू० जिन)=તીર્થંકરને.
याति (धा० या)=જાય છે.	पान=પાન, પીવું.
नमस्यन्ती (धा० नमस्)=પૂજતી, નમતી.	अतिपानं=ઘણા પાનને.
द्वैपं (मू० द्वैप)=દ્વીપના સંબંધી.	अस्यन्ती (धा० अस्)=દૂર કરતી.
कार्मुक=ધનુષ્ય.	
आहव=સંગ્રામ, યુદ્ધ.	

૧ જય અને વિજય વચ્ચે રહેલા તફાવતના સમર્થનાર્થ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિની શ્રીશાન્તિચન્દ્રીય વૃત્તિમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ મળી આવે છે—

" तत्र सामान्यतः शत्रुपराजितिर्जयः, विजयस्तु एव विशिष्टतरः प्रतापाक्रान्तदिगन्तरलक्षणः "

निर्वाणकलिकायाम्—

"अच्छुप्ता तडिद्वर्णा तुरगवाहना चतुर्भुजा खड्गबाणयुतदक्षिणकरा खेटकाहियुतवामकरा चेति ।"

શ્લોકાર્થ

અચ્છુપ્તા દેવીની સ્તુતિ—

"જેણે ખડ્ગ અને ધનુષ્ય વડે યુદ્ધોમાં જીત મેળવી છે તેમજ શત્રુ-વિષયક મહાપ્રયાણને દૂર ફેંકતી (અર્થાત્ તેનો નાશ કરી તેને સ્તબ્ધ કરતી) થકી જિનને નમતી એવી જે (દેવી) આ જગત્માં અશ્વ ઉપર સ્વારી કરે છે, તે ગૌરવર્ણી **અચ્છુપ્તા** (દેવી) (હે ભવ્યો! તમારૂં) રક્ષણ કરો."—૮૪

સ્પષ્ટીકરણ

અચ્છુપ્તા દેવીનું સ્વરૂપ—

'પાપનો સ્પર્શ નથી જેને તે' 'અચ્છુપ્તા' એવા વ્યુત્પત્તિ-અર્થવાળી આ **અચ્છુપ્તા** પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. **અચ્યુતા** એનું નામાન્તર હોય એમ લાગે છે. આ **અચ્છુપ્તા** દેવીનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. તેના હાથમા ધનુષ્ય, બાણ, ખડ્ગ અને ઢાલ (અથવા ભાથો) એ ચાર આયુધો છે. વિશેષમા એને અશ્વનુ વાહન છે. તેનું સ્વરૂપ **આચાર-દિનકર** પ્રમાણે નીચે મુજબ છેઃ—

"सव्यपाणिधृतकार्मुकस्फरा-
　न्यस्फुरद्विशिखखड्गधारिणी।
विद्युदाभतनुरश्ववाहना-
　ऽच्छुप्तिका भगवती ददातु शम्॥"–રથોદ્ધતા
　　　　—પત્રાક ૧૬૨

નિર્વાણ-કલિકામા પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. ત્યા કહ્યુ છે કે—

"**तथा अच्छुप्ता तडिद्वर्णा तुरगवाहना चतुर्भुजा खड्गबाणयुतदक्षिणकरां धनुःखेटकान्वितवाम-हस्ता चेति**" અર્થાત્ **અચ્છુપ્તા** દેવીનો વર્ણ વીજળીના જેવો છે અને ઘોડો એ એનુ વાહન છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેમા તે જમણા બે હાથમાં ખડ્ગ અને બાણ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમા ધનુષ્ય અને ખેટક ધારણ કરે છે

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथाय प्रार्थना—

चिरपरिचितलक्ष्मीं प्रोज्झ्य सिद्धौ रतारा-
द्दमरसदृशमर्त्यावर्जिता देहि 'नेमे!'।
भवजलधिनिमज्जज्जन्तुनिर्व्याजबन्धो!
दमरसदृशमर्त्या वर्जितां देहिने मे ॥ ८५ ॥

—मालिनी

टीका

देहो विद्यते यस्यासौ देही तस्मै । मे-मह्यम् । दमे-इन्द्रियदमने रसा-प्रधाना दृष्टिः सम्यग्दर्शनं तां देहि । यः चिरपरिचितां लक्ष्मीं प्रोज्झ्य-त्यक्त्वा मोक्षे रत । आम त्वम् । आरात्-दूरवर्तिनीम् । अमरैः सदृशाः-तुल्याः । हे! वासुदेवादयो मर्त्यास्तैः आवर्जिता-वशीकृता यया सा ताम् । भवजलधिनिमज्जज्जन्तूनां निर्व्याजो-मायारहितो बन्धुः हे० । अर्त्या वर्जितां-दुःखवर्जितां, दृष्टेर्विशेषणम् ॥ ८५ ॥

अन्वयः

आरात् अमर-सदृश-मर्त्य-आवर्जितां चिर-परिचित-लक्ष्मीं प्रोज्झ्य सिद्धौ रत! 'नेमे'! भव-जलधि-निमज्जत्-जन्तु-निर्व्याज-बन्धो! देहिने मे अर्त्या वर्जितां दम-रस-दृशं देहि।

शब्दार्थ

चिर=घणा वखतथी.
परिचित (धा० चि)=परिचय पामेली.
चिरपरिचितलक्ष्मीं=घणा वखतना परिचय वाळी लक्ष्मीने.
प्रोज्झ्य (धा० उज्झ्)=त्याग करीने, त्याग करीने.
रत! (मू० रत)=हे आसक्त!
आरात्=दूरथी.
सदृश=तुल्य, जेवा.
मर्त्य=मानव.
आवर्जित (धा० वृज्)=वशीभूत करेल.
अमरसदृशमर्त्यावर्जितां=देवतुल्य मानवोने वशीभूत करेल छे जेणे एवी.
देहि (धा० दा)=तुं अर्पण कर.
नेमे! (मू० नेमि)=हे नेमि(नाथ)!
जलधि=समुद्र.
निमज्जत् (धा० मस्ज्)=डूबता.
जन्तु=जीव, प्राणी.
निर्=अभाववाचक.
व्याज=कपट.
निर्व्याज=निष्कपटी, सरल.
भवजलधिनिमज्जज्जन्तुनिर्व्याजबन्धो!=हे संसाररूपी समुद्रमां डूबी जता जन्तुना निष्कपटी मित्र!
दम=इन्द्रिय-दमन, शमन.
रस=प्रधान.
दमरसदृशं=दमनने विषे प्रधान दृष्टिने, सम्यक्त्वने.
अर्त्या (मू० अर्ति)=पीडाथी.
वर्जितां (मू० वर्जित)=रहित.
देहिने (मू० देहिन्)=शरीरधारीने.
मे (मू० अस्मद्)=मने.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનેમિનાથને પ્રાર્થના—

"દેવતુલ્ય માનવોને (અર્થાત્ [1]વાસુદેવાદિકોને) અનુકૂલ કરી લીધા છે જેણે એવી તેમજ લાંબા સમયના પરિચયવાળી લક્ષ્મીને દૂરથી તજી દઇને મુક્તિને વિષે આસક્ત બનેલા હે (બાવીસમા તીર્થંકર)! હે [2]નેમિ(નાથ)! હે સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબી જતા જીવોને (સહાય કરવામાં) નિષ્કપટી મિત્ર(સમાન)! દેહધારી એવા મને પીડાથી રહિત એવી (ઇન્દ્રિય-) દમનને વિષે પ્રધાન એવી દૃષ્ટિ (અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ) તુ અર્પણ કર."—૮૫

* * * *

जिनवराणां स्तुतिः—

विदधदिह यदाज्ञां निर्वृतौ शंमणीनां
सुखनिरतनुतानोऽनुत्तमास्तेऽमहान्तः ।
ददतु विपुलभद्रां द्राग् जिनेन्द्राः श्रियं स्वः-
सुखनिरतनुता नोऽनुत्तमास्ते महान्तः ॥ ८६ ॥

—मालिनी

टीका

येषामाज्ञां विदधत्-कुर्वन् निर्वृतौ-मोक्षे शं-सुखं तदेव मणयस्तेषां सुखनिः-शोभनखनिः सन् । अतनुः-महान् तानो यस्य स बृहत्प्रमाणः सन् आस्ते-तिष्ठति । कथं ? अनुत्तं-अप्रेरितम् । महानां-उत्सवानां अन्तो न विद्यते यस्य सः । स्वर्गसुखेषु निरता-आसक्ता इन्द्रादयस्तैर्नुताः । अनुत्तमाः-प्रधानाः । महान्तो-महापुरुषास्ते जिनेन्द्राः । नः-अस्मभ्यम् ॥ ८६ ॥

अन्वयः

यद्-आज्ञां इह विदधत् (प्राणी) शं-मणीनां सु-खनिः (सन्) अ-तनु-तानः (सन्) निर्वृतौ अ-नुत्तं आस्ते, अ-मह-अन्तः (वर्तते च), ते स्वर्-सुख-निरत-नुताः अनुत्तमाः महान्तः जिनेन्द्राः नः विपुल-भद्रां श्रियं द्राक् ददतु ।

---

૧ આ સંબધમાં જુઓ વીર-ભક્તામર (પૃ૦ ૫)

૨ આ તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૨૫૮)મા આલેખવામાં આવી છે,

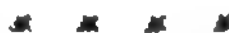
શબ્દાર્થ

चिरमत् (धा० चर्)=આચરણ કરનારો.
आज्ञा=આજ્ઞા, હુકમ.
यदाज्ञाम्=જેની આજ્ઞાને.
निर्वृतौ (मू० निर्वृति)=મોક્ષને વિષે.
शंमणीनां (मू० शंमणि)=સુખરૂપ રત્નોની.
खनि=ખાણ.
सुखनि=શોભનીય ખાણ.
तनु=નાનો.
अतनुविस्तार=નાનો નથી વિસ્તાર જેનો એવો.
अनुवेलं=અપ્રતિતપણે.
अमहान्ता=અવિદ્યમાન છે ઉત્સવોનો અન્ત જેને વિષે એવા.
विपुल=વિશાળ.
भद्र=કલ્યાણ.
विपुलभद्रा=વિશાળ છે કલ્યાણ જેમાં એવી.
जिनेन्द्राः (मू० जिनेन्द्र)=જિનવરો.
स्वर्=સ્વર્ગ.
किं=અત્યન્તતાવાચક અવ્યય.
रत=આસક્ત.
नुत (धा० नु)=સ્તુતિ કરાયેલ.
स्वःसुखरतिकनुता=સ્વર્ગના સુખમાં અત્યંત આસક્ત એવા (દેવો) વડે સ્તુતિ કરાયેલા.
अनुत्तमाः (मू० अनुत्तम)=સર્વોત્તમ.
महान्तः (मू० महत्)=મોટા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

"જેમની આજ્ઞાનું અત્ર આચરણ કરનારો (અર્થાત્ જેમના આદેશ પ્રમાણે વર્તન કરનારો પ્રાણી) સુખરૂપ રત્નોની સુશોભિત ખાણ થયો થકો મોટા વિસ્તારવાળો (અર્થાત્ ઓછામાં ઓછી બત્રીસ આંગળની અવગાહનાવાળો) બની મોક્ષમાં અપરિ-વપણે રહે છે તેમજ અખંડિત મહોત્સવોને ભોગવે છે, તે, સ્વર્ગના સુખમાં રચી પચી રહેનારા (સુરો) વડે સ્તુતિ કરાયેલા એવા, વળી સર્વોત્તમ, તેમજ મહત્ત્વશાળી એવા જિનવરો અમને અત્યંત કલ્યાણકારી લક્ષ્મી સત્વર અર્પો."—૮૬

जिनसिद्धान्तस्मरणम्—

कृतसुमतिबलर्द्धिध्वस्तरुग्मृत्युदोष
परममृतसमानं मानसं पातकान्तम् ।
प्रति दृढरुचि कृत्वा शासनं जैनचन्द्रं
परममृतसमान मानसं पात कान्तम् ॥ ८७ ॥

—मालिनी

टीका

शासनं मानसं पात—रक्षत इति क्रिया । किं कृत्वा ? मानसं—चित्तं प्रति दृढा रुचि-र्यस्य तत् [illegible] कृत्वा कृता शोभना मतिबलऋद्धयो येन तत् एवंविधं च तत् ध्वस्त-रुग्मृत्युदोषं च ततः कर्मधारयः । परमं—प्रधानं ऋतं—सत्यं च तत् परमर्तं पातकाना-मन्तो यस्मिंस्तत् ॥ ८७ ॥

अन्वयः

मानसं प्रति दृढ-रुचि कृत्वा, कृत-सुमति-वल-ऋद्धि-ध्वस्त-रुज्-मृत्यु-दोषं, अमृत-समानं, परं पातक-अन्तं, परम ऋत-स-मानं कान्त जैनचन्द्रं शासनं मानसं पात ।

શબ્દાર્થ

ऋद्धि=સંપત્તિ.
ध्वस्त (ધા० ध्वस्)=નષ્ટ કરેલ
मृत्यु=મરણ
कृतसुमतिवलर्द्धिध्वस्तरुग्मृत्युदोषं=(અર્પણ) કર્યાં છે સુબુદ્ધિ, સુપરાક્રમ અને સુસંપત્તિ જેણે એવા તેમજ નાશ કર્યો છે રોગ અને મરણરૂપ દોષોનો જેણે એવા.
अमृत=સુધા, અમૃત
अमृतसमानं=અમૃતના જેવા
मानसं (મૂ० मानस)=મન
पातक=પાપ
पातकान्तं=પાપનો અન્ત છે જેને વિષે એવા
दृढ=તીવ્ર
रुचि=અભિલાષા, ઇચ્છા
दृढरुचि=તીવ્ર અભિલાષાવાળુ
कृत्वा (ધા० कृ)=કરીને.
शासनं (મૂ० शासन)=શાસનને
जैनचन्द्रं=જિન-ચન્દ્રના સબંધી
मान=સત્કાર, સમાન
ऋतसमानं=સત્ય તેમજ સમાનયુક્ત
मानस (મૂ० मानस)=માનસ (સરોવર)
पात (ધા० पा)=તમે રક્ષણ કરો
कान्त (મૂ० कान्त)=મનોહર

શ્લોકાર્થ

જિન-સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ—

" (અર્પણ) કર્યાં છે સુબુદ્ધિ, સુપરાક્રમ, અને સુસંપત્તિ જેણે એવા, તેમજ વિનાશ કર્યો છે રોગ અને મરણરૂપ દોષોનો [અથવા રોગ, મરણ અને અપરાધનો] જેણે એવા, વળી સુધાસમાન (પ્રીતિકર), તથા વળી પાપનો અત્યંત અંત આણનારા, તેમજ ઉત્કૃષ્ટ, [1]સત્ય તથા સંમાનયુક્ત અને વળી મનોહર એવા જિન-ચન્દ્રવિષયક શાસનરૂપી માનસ સરોવરનુ (હે ભવ્ય જનો !) તમે મનમાં તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા ધારણ કરીને (અર્થાત્ તીવ્ર અભિલાષાપૂર્વક) રક્ષણ કરો.—૮૭

* * * *

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

जिनवचसि कृतास्था संश्रिता कम्रमाम्रं
समुदितसुमनस्कं दिव्यसौदामनीरुक् ।
दिशतु सतत'मम्बा' भूतिपुष्पात्मकं नः
समुदितसुमनस्कं दिव्यसौ दाम नीरुक् ॥ ८८ ॥ २२ ॥

—मालिनी

૧ સત્યના સબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ० ૬૯-૭૦)

टीका

असौ अम्बा देवता दिवि-देवलोके । भूतयः समुच्चय एव पुष्पाणि आत्मा यस्य तत् । दाम-स्रक् । नः-अस्मभ्यं दिशतु । कम्र-कमनीयं आर्द्रं-नूतनं संश्रिता । समुदिता-एकीभूताः सुमनसः-पुष्पाणि यस्मिन् दाम्नि तत् । दिव्या सौदामनी-विद्युत् तद्वत् रुक्-दीप्तिर्यस्याः सा । समुदिताः-सहर्षाः सुमनसः-सम्यग्दृष्टयो यस्मिन् दामदाने तत्, इति क्रियाविशेषणम् । अपगता रुजो-रोगा यस्मात् दाम तत् ॥ ८८ ॥

अन्वय

जिन-वचसि कृत आस्था कम्रं आर्द्रं संश्रिता दिव्य-सौदामनी-रुक् असौ 'अम्बा' समुदित सुमनस्कं, दिवि भूति-पुष्प आत्मकं, निर्-रुज दाम स-मुदित-सु-मनस्कं नः सततं दिशतु ।

શબ્દાર્થ

जिनवचसि=તીર્થંકરના વચનમાં.
आस्था=શ્રદ્ધા, આધીન.
कृतास्था=કરી છે શ્રદ્ધા જેણે એવી.
संश्रिता (सं+श्रि)=આશ્રય કરેલી, આધીને રહેલી.
कम्रं (मू० कम्)=મનોહર, કમનીય.
आर्द्रं (मू० आर्द्र)=આર્દ્રને, ભીનાને.
समुदित (सम्+उद्+इ)=એકત્રિત થયેલ.
सुमनस्=પુષ્પ, કુસુમ.
समुदितसुमनस्कं=એકત્રિત થયેલ છે કુસુમો જેને વિષે એવી.
सौदामनी=વિદ્યુત, વીજળી.
दिव्यसौदामनीरुक्=દિવ્ય વીજળીના જેવી પ્રભા છે જેની એવી.

दिशतु (धा० दिश्)=આપો.
सततं=સર્વદા, હમેશાં.
अम्बा=અમ્બા (દેવી).
भूतिपुष्पात्मकं=આબાદીરૂપ પુષ્પ છે જેનું એવી.
नः (मू० अस्मद्)=અમને.
मुदित=હર્ષ.
समुदित=હર્ષિત.
सुमनस्=સમ્યગ્દૃષ્ટિ.
समुदितसुमनस्कं=સમ્યગ્દૃષ્ટિ હર્ષ પામે તેવી રીતે.
असौ (मू० अदस्)=આ.
दाम (मू० दामन्)=માળા.
नीरुक्=ગયો છે રોગ જેનાથી એવી.

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

"જિન-વચનને વિષે શ્રદ્ધાળુ એવી તથા મનોહર આર્દ્રનો આશ્રય લીધેલી, દિવ્ય વિદ્યુતના જેવી પ્રભા છે જેની એવી આ અમ્બા (દેવી) એકત્રિત થયેલાં છે પુષ્પો જેમાં એવી, તેમજ સ્વર્ગવિષયક અભ્યુદયરૂપ કુસુમો છે સ્વરૂપ જેનું એવી તથા વળી નષ્ટ થયા છે રોગો જેનાથી એવી માળા સમ્યગ્-દૃષ્ટિ આનંદ પામે તેવી રીતે અમને સર્વદા સમર્પો."—૮૮

સ્પષ્ટીકરણ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર—

અત્યાર સુધી તો કવિરાજે શ્રુત-દેવતા અને વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે, પરંતુ આ પદ્યમાં તો તેમણે શાસન-દેવીની સ્તુતિ કરી છે કેમકે અમ્બા એ તો બાવીસમા તીર્થંકર

निर्वाणकलिकायाम्—

"तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्ना कूष्माण्डीं (अम्बिका) देवीं कनकवर्णा सिंहवाहना चतुर्भुजा मातुलिङ्गपाशयुक्तदक्षिणकरा पुत्राङ्कुशान्वितवामकरा चेति ।"

नि सा प्रेस

શ્રીનેમિનાથની શાસન-દેવીનું નામ છે. અત્ર પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે આ કાવ્યમાં સોળે સોળ વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ પૂર્ણ કરવાની વાત તો કોરે મૂકી એકાએક કવીશ્વરે શાસન-દેવતાની કેમ સ્તુતિ કરી છે?

અમ્બા દેવીનું સ્વરૂપ—

અમ્બા દેવીના સબંધમાં ઘણે સ્થલે ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ઉજ્જયન્ત-સ્તવમાં એના સંબધમાં કહ્યું છે કે—

" सिंहयाना हेमवर्णा, सिद्धबुद्धसुतान्विता ।
कम्राम्रलुम्बिभृत्पाणि-रत्राम्बा सङ्घविघ्नहृत् ।"
—૧૩ મુ પદ્ય.

આચાર-દિનકરમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે—

" सिंहारूढा कनकतनुरुग् वेदबाहुश्च वामे
हस्तद्वन्द्वेऽङ्कुशतनुभुवौ बिभ्रति दक्षिणेऽत्र ।
पाशाम्राली सकलजगतां रक्षणैकार्द्रचित्ता
देव्यम्बा नः प्रदिशतु समस्ताघविध्वंसमाशु ॥"

નિર્વાણ-કલિકામાંથી પણ આ દેવીના સબંધી માહિતી મળી શકે છે, પરંતુ ત્યાં આ દેવીનું નામ '[1]કૂષ્માણ્ડી' હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યો તે ઉલ્લેખ —

" तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्ना कूष्माण्डीं देवीं कनकवर्णां सिंहवाहनां मातुलिङ्गपाशयुक्तदक्षिणकरां पुत्राङ्कुशान्वितवामकरां चेति "

અર્થાત્-તેજ (બાવીસમા તીર્થંકરના) તીર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી કૂષ્માણ્ડી દેવીનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન છે અને સિંહ એ એનું વાહન છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ બીજોરા અને પાશથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ પુત્રો અને અંકુશ વડે વિભૂષિત છે. આ દેવીના પૂર્વ ભવની માહિતી અમ્બિકાદેવીકલ્પમાંથી મળી શકે તેમ હોવાથી અત્ર એ કલ્પ અનુવાદસહિત નીચે મુજબ આપવામા આવે છે —

अम्बिकादेवीकल्पः

सिरिउज्जयंत(गिरि)सिहरसेहर पणमिऊण नेमिजिणं ।
कोहण्डिदेविकप्पं, लिहामि वुड्ढोवएसाओ ॥—[2]अज्जा

अत्थि 'सुरट्ठा'विसये धणकणयसंपयजणसमिद्धं 'कोडीनारं' नाम नयरं । तत्थ 'सोमो' नाम रिद्धिसमिद्धो छकम्मपरायणो वेयागमपारगमो बंभणो हुत्था। तस्स घरिणी 'अंबिणी' नाम महग्घसीलालंका-

---

१ આ નામાન્તર છે એ વાતની અમ્બિકાદેવીકલ્પ પણ સાક્ષી પૂરે છે.

२ छाया—

श्री'उज्जयन्त'(गिरि)शिखरशेखरं प्रणम्य 'नेमि'जिनम् ।
'कोहण्डि' देवीकल्पं लिखामि वृद्धोपदेशात् ॥

अस्ति 'सौराष्ट्र'विषये धनकनकसम्पद्जनसमृद्धं 'कोडीनारं' नाम नगरम् । तत्र 'सोमो' नाम ऋद्धिसमृद्धः षट्कर्मपरायणो वेदागमपारगमो ब्राह्मण आसीत् । तस्य गृहिणी 'अम्बिका' नाम महार्घशीलालङ्कारभूषितशरीरा

पमूसियसरीरए चासि । तेसिं मिसयसुहमणुहवेसाणं जम्मणा दुवे पुत्ता—पढमो सिहो बीओ सुकुमि । जम्मय समगए मिसरयपुत्ते महुसोमेणं सिमंतिया संमणा छ[illegible]ये । कत्थवि ते वेसगुणाइम्मि, कत्थवि भाइरमि सिम्मयपाले, कत्थवि होमे कसिंति वहसवेरं य । सम्पाडिया साधि-साडि-मंडव-पवण-मेय-धीर-खणपमुहा वेयणा । धवि(अंसि)वीए य सा सुपा पहाणं कार्य पवट्टा । तस्मि अवसरे इयो समू मासोवयासपारणए भिक्खाट्ठा संपत्तो । तं पलोइया हरिसमरनिम्मरपुलयमंगी सहिया ढंबिमी । पवि[illegible] अभिओ तीए सुणिवरो मत्तिबहुमाणपुव्वं महापवित्तेहिं भत्तपाणेहिं । आव गहिअभिक्खो साहू वाहि- ओ ताव सासुयाविं पहाणं रसवईठाणमागया । न पिच्छइ पढमसिहं । तओ तीए कुबिआए पुट्ठा पहुसा । तीए साहियं दुवे वेराडिया सा अम्ह—सा पासे विमोय तए कयं ? अज्जवि देवा य पूइया, अज्जवि न भुंजाविया विप्पा, अज्जवि य मरिआइ पिंडाई, कम्मासिङ्गा तए निम्मलं अमुव्वे दिया ? । तओ तीए भणिओ सम्मोवि वहसवे छोयमहुस्स । तेय संसोहेण सम्मकसिजसि निव [illegible] छिमा निहाओ । सा परियरपूमिआ सिरु करंगुलीए धरिया दुवं च कसीए पडाविया पक्खिमा नयराओ बाहिं । पंचे सिक्साथिमूएहिं सारएहिं बले मग्गिआ । आव सा मंसुजलपुण्णलोयणा संपुया ताव पुरओ ठियं मुक्कसोयरं सिरसा समप्पेयं सीलमाहप्पेणं सत्तयं अत्थूरियं यास्तं । पाव्ख दोहिं सीयलं नीरं । तओ पुतिएहिं मोमय मग्गिआ बालएहिं । पुरओ सुवलसहयारतरू तस्साणं फलिओ । दिमाई फलाई संपिणीए तेसिं, जाया ते सुत्था । आव सा भूयप्पचायाए वीसवइ ताव तं धायं तं निसामेइ—जं तीए बालयाई पहमं वेसामिमा तेसिं सुपुतरं पच्चीओ तीए बाहिं पवि[illegible] ताओ आसि । ताओ सीलमाहप्पासंसियवयणाए सासवरेयणाए सोवनकवोलसम्माओ जयाओ । ते [illegible]

[illegible] ताव कया सार्व सर्व सरह । [illegible] पसा साहु मासोववासपारणके सिमार्च [illegible] । तं [illegible] [illegible] 'अंबिया' । [illegible] [illegible] ताव सुणि- [illegible] । [illegible] [illegible]

सग वरए ।

य पुहिसा

भणिक्ष सर्व

[illegible] 'दुवे' य [illegible] । [illegible]

य एसा वहू, ता पन्नाणेहि एअ कुलहरंति जणणीपेरिओ पच्छायावानलडज्झंतमाणसो गओ वहूअ वालिउं 'सोम'भट्टो। तीए पिट्ठओ आगच्छन्तं दिअवरं निअवरं दट्ठूण दिसाओ पलोइआओ। दिट्ठो अग्गओ मग्गकूवओ। तओ जिणवरं मणे अणुसरिऊण सुपत्तदाणं अणुमोअतीए अप्पा कूवंमि झंपाविओ। सुहज्झवसाणेण पाणे चइऊण उप्पन्ना कोहंडविमाणे सोहम्मकप्पहिट्ठे चउहिं जोअणेहिं 'अंबिअ'त्ति नाम महड्ढिआ देवी। विमाणनामेण कोहंडीवि भन्नइ। 'सोम'भट्टेणवि तीसे महासईए कूवे पडणं दट्ठूं अप्पा तत्थेव झंपाविओ। सो अ मरिऊण तत्थेव जाओ देवो। आभिओगिअकम्मुणा सिंहरूवं विउव्विता तीए चेव वाहणं जाओ। अन्ने भणंति—'अंबिणी' 'रेवय'सिहराओ अप्पाणं झंपाविआ तप्पिट्ठओ 'सोम'भट्टोवि तहेव मओ। सेसं तं चेव। सा य भगवई। चउब्भुआ दाहिणहत्थेसु अंबलुंबिं पासं च धारेइ, वामहत्थेसु पुण पुत्तं अंकुसं च धारेइ। उत्तत्तकणयसवण्णं च वण्णमुव्वहइ सरीरे। सिरि'नेमि'नाहस्स सासणदेवयत्ति निवसइ 'रेवइ'गिरिसिहरे। मउड-कुंडल-मुत्ताहलहार-रयणकंकण-नेउराइसव्वंगीणाभरणरमणिज्जा पूरेइ सम्मदिट्ठीण मणोरहे, निवारेइ विग्घसंघायं। तीए मंतमंडलाईणि आरोहित्ताण भविआण दीसंति अणेगरूवाओ रिद्धिसिद्धीओ, न पहवंति भूअ-पिसाय-साइणी-विसमग्गहा, संपज्जति पुत्त-कलत्त-मित्त धण-धन्न-रज्ज-सिरिओ त्ति।

अंबिआमंता इमे—

वयवीअसकुलकुल—जलहरिहयअकंतपेआइं।
पणइणिवायावसिओ, अंबिअदेवीइ अहमंतो ॥ १ ॥—अन्ना।
धुवभुवणदेवि सवुद्धिपासअंकुसतिलोअपचसरा।
णहसिहिकुडकलअज्झासियमायपरपणामपय ॥ २ ॥ ,,
वागुब्भवं तिलोअं, पाससिणीहाउ तइअवन्नस्स।
कूहडअंबिआए, नमु त्ति आराहणामंतो ॥ ३ ॥ ,,

यथा–वत्स! सुलक्षणा पतिव्रता च एषा वधूः, तस्मात् प्रत्यानय एतां कुलगृहं इति जननीप्रेरितः पश्चात्तापानलदह्यमानमानसो गतो वधूकां वालयितुं 'सोम'भट्टः। तया पृष्ठतः आगच्छन्तं द्विजवरं निजवरं दृष्ट्वा दिशः प्रलोकिताः, दृष्टः अग्रतः मार्गकूपकः, ततो जिनवरं मनसि अनुस्मृत्य सुपात्रदानं अनुमोदयन्त्या आत्मा कूपे प्रक्षिप्तः। शुभाध्यवसानेन प्राणान् त्यक्त्वा उत्पन्ना 'कोहण्ड'विमाने सौधर्मकल्पस्याधस्तात् चतुर्भिर्योजनैः 'अम्बिका'देवी नाम महर्द्धिका देवी। विमाननाम्ना कोहण्डी अपि भण्यते। 'सोम'भट्टेनापि तस्या महासत्याः कूपे पतनं दृष्ट्वा आत्मा तत्रैव सक्षिप्तः। स च मृत्वा तत्रैव जातो देवः, आभियोगिककर्मणा सिंहरूपं विकुर्व्य तस्या एव वाहनं जातः। अन्ये भणन्ति—'अम्बिका' 'रैवत'शिखरात् आत्मानं क्षिप्त्वा तत्पृष्ठतः 'सोम'भट्टोऽपि तथैव मृतः, शेषं तदेव। सा च भगवती चतुर्भुजा दक्षिणहस्तयोः आम्रलुम्बिं पाशं च धारयति, वामहस्तयोः पुनः पुत्रं अंकुशं च धारयति, उत्तप्तकनकसवर्णं च वर्णमुद्वहति शरीरे, श्री'नेमि'नाथस्य शासनदेवता इति निवसति 'रैवत'गिरिशिखरे, मुकुट-कुण्डल-मुक्ताफलहार-रत्नकङ्कण-नूपुरादिसर्वाङ्गीणाभरणरमणीया पूरयति सम्यग्दृष्टीनां मनोरथान्, निवारयति विघ्नसंघातम्। तया मन्त्रमण्डलादीनि आराध्य भव्यानां दीयन्ते अनेकरूपा ऋद्धिसिद्धयः, न प्रभवन्ति भूतपिशाचशाकिनीविषमग्रहाः, संपद्यन्ते पुत्रकलत्रमित्रधनधान्यराज्यश्रियः इति। अम्बिकामन्त्रा इमे (आम्नायाभावात् अन्यत्रालभावाच्च न प्रतिसंस्कृताः)।

एवं अन्नेऽवि अंबादेवीमंता अप्पपररक्खाविसया सुमरणाणुगया मारणमोहणाइगोयरा य बहवे विज्जंति। ते अ तहा महत्थावि य इत्थ न भणिज्जंति गंथवित्थरभयाओ गुरुमुहाओ नायव्वावि।

एवं अंबियदेवी—कप्पं अविअप्पजिणपहमुणीसा।

भावयसुयणाणं, पुज्जंति समीहिया अत्था ॥ १ ॥

॥ इति अम्बिकादेवीकल्पः ॥

અમ્બિકાદેવીકલ્પનો અનુવાદ.

શ્રીઉજ્જયન્ત (ગિરનાર) ગિરિના શિખર ઉપર મુકુટસમાન નેમિનાથ તીર્થંકરને પ્રણામ કરીને વૃદ્ધના ઉપદેશથી કૂષ્માંડિ (અંબા) દેવીનો કલ્પ વર્ણવું છું. સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં ધન, સુવર્ણ, ધાન્યાદિ સમ્પત્તિ તેમજ જનો વડે સમૃદ્ધ એવું 'કોડીનાર' નામનું નગર છે. ત્યાં ઋદ્ધિશાળી, છ કર્મમાં તત્પર અને વેદશાસ્ત્રનો અભ્યાસી એવો સોમ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. મહાભૂષણવાળા શીલરૂપી અલંકારથી અલંકૃત એવા દેહવાળી તેને અંબિકા નામની સ્ત્રી હતી. આ દંપતીને વિષયસુખ ભોગવતાં અનુક્રમે સિદ્ધ અને બુદ્ધ એ નામના બે પુત્રો થયા. અન્યદા 'પિતૃ પક્ષ[1] આવ્યું એટલે શ્રાદ્ધને દિને સોમભટ્ટે બ્રાહ્મણોને આમન્ત્રણ આપ્યું. કેટલેક સ્થળે તેઓ વેદનું ઉચ્ચારણ કરતા હતા, તો કેટલેક સ્થળે તેઓ પિંડ આપવાનો આરંભ કરતા હતા, તો કેટલેક સ્થળે હોમ તેમજ અગ્નિ કરતા હતા. શાલિ (ભાત), દાળ, શાક, અનેક જાતનાં પકવાન, ખીર, ખાંડ વિગેરે જમણો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે અંબિકાની સાસુ સ્નાન કરવા ગઈ. એ સમયે એક સાધુ એક મહિનાના ઉપવાસનું પારણું કરવા માટે ભિક્ષાર્થે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેને જોઈને હર્ષના સમૂહ વડે રોમાંચિત થયેલા દેહવાળી અંબિકા ઊભી થઈ અને તેણે ભક્તિ અને બહુમાન પૂર્વક શુદ્ધ ભોજન અને પાન વડે તે મુનિવરને પ્રતિલાભિત કર્યા. ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને તે સાધુ ચાલતા થયા, એટલે આ અંબિકાની સાસુ સ્નાન કરીને રસોડામાં આવી પહોંચી, પરંતુ ત્યાં (ભોજનના ઉપરની તરીરૂપ) અગ્રશિખા તેના જોવામાં આવી નહિ. તેથી તે ગુસ્સે થઈને પોતાની વહુને તેનું કારણ પૂછવા લાગી. ખરી હકીકત તેણે તેને કહી એટલે તેની સાસુએ તેનો તિરસ્કાર કરતાં કહ્યું કે—"અરે પાપિણી! આ તેં શું કર્યું! હજી દેવોની પૂજા તો થઈ નથી, બ્રાહ્મણોને ભોજન પણ કરાવ્યું નથી, પિંડો પણ મૂક્યાં નથી, તો પછી તેં અગ્રશિખા સાધુને કેમ આપી?" ત્યાર બાદ તેણે આ સર્વ વૃત્તાન્ત પોતાના પુત્ર સોમભટ્ટને નિવેદન કર્યો. તે ક્રોધાયમાન થયો અને પોતાની પત્નીને સ્વચ્છંદી માનીને તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. આ સ્ત્રી પરાભવથી પીડિત થતાં તે પોતાના સિદ્ધ પુત્રને આંગળીએ લઈને અને બીજા પુત્ર બુદ્ધને કેડે બેસાડીને નગરની બહાર ચાલી નીકળી. માર્ગમાં તેના બે પુત્રો તૃષાતુર થયા એટલે તેમણે જલ માંગ્યું. આ સાંભળીને તે સ્ત્રીની આંખમાં આંસુ આવી આવ્યાં. પરંતુ તત્કાલ તેની સામે રહેલું શુષ્ક સરોવર તેના અમૂલ્ય શીલના પ્રભાવથી જલપૂર્ણ બની ગયું.

एवं अन्येऽपि अम्बिकादेवीमन्त्राः आत्मपररक्षाविषयाः स्मरणानुगताः मारणमोहनादिगोचराश्च बहवो विद्यन्ते (सन्ति) ते च तथा महार्था अपि च अत्र न भण्यन्ते ग्रन्थविस्तरभयादिति गुरुमुखात् ज्ञातव्या इति।

एवं अम्बिकादेवीकल्पं अविकल्पजिनप्रभसूरीणां।

भावयतां (च) भव्यानां पूर्यन्ते समीहिता अर्थाः ॥ १ ॥

॥ इति अम्बिकादेवीकल्पः ॥

[1] 'પિતૃ-પક્ષ' એટલે ભાદ્રપદ (ભાદરવા) માસનો કૃષ્ણ પક્ષ; બોલીમાં આને 'સરાધિયાં' કહેવામાં આવે છે.

એટલે તેણે પોતાના પુત્રોને તેના શીતલ જલનું પાન કરાવ્યું. ત્યાર બાદ ક્ષુધાતુર થયેલા એવા તે બાળકોએ ભોજન માંગ્યુ, એટલે તત્કાલ સામે રહેલા સુકા આંબાના ઝાડ ઉપર ફળ આવ્યા. અંબિકાએ તે ફળો લઇને બાળકોને આપ્યા એટલે તેઓ સ્વસ્થ થયા. ત્યાર પછી તેઓ આંબાના ઝાડની છાયા નીચે આરામ લેવા લાગ્યા. એટલામા ત્યા (સાસરામા) એવો બનાવ બન્યો કે આ સ્ત્રીએ પોતાના બાળકોને પ્રથમ જમાડી તેનું ઉચ્છિષ્ટ તેમજ પત્રાવલી જે બહાર ફેંકી દીધા હતાં, તેના આ સ્ત્રીના શીલના પ્રભાવથી આશ્ચર્યાંકિત બનેલા શાસન-દેવતાએ સુવર્ણના કચોળા બનાવી દીધા અને જે ઉચ્છિષ્ટ સિક્થ કણો ભૂમિ ઉપર પડેલા હતા, તેના મુક્તાફળ બનાવી દીધાં અને અગ્ર-શિખા તો શિખરો જેવી દેખાય તેમ વિકુર્વી. આ પ્રમાણેનો અદ્‌ભુત બનાવ અંબિકાની સાસુએ જોયો એટલે તેણે પોતાના પુત્ર સોમભટ્ટને તે વાત નિવેદન કરી અને કહ્યું કે-"હે વત્સ! આ વહુ તો સુલક્ષણી અને પતિવ્રતા છે, વાસ્તે તું એને આપણે ઘેર પાછી લઇ આવ." આ પ્રમાણે પોતાની માતાના વચનથી પ્રેરાયેલો તેમજ પશ્ચાત્તાપરૂપી અગ્નિથી સતપ્ત મનવાળો તે સોમભટ્ટ પોતાની પત્નીને પાછી વાળવા નીકળ્યો. પોતાના વર સોમભટ્ટ બ્રાહ્મણને પાછળ આવતો જોઇને અંબિકાએ દિશાઓ તરફ નજર ફેંકી તેમ કરતાં અગ્રે એક માર્ગ-કૂપ તેના જોવામાં આવ્યો. જિનેશ્વરનું મનમા ધ્યાન ધરીને સુપાત્ર-દાનનુ અનુમોદન કરતી તેણે તે કૂપ (કુવા)માં ઝંપાપાત કર્યો. શુભ અધ્યવસાયપૂર્વક મરણ પામીને તે સૌધર્મ કલ્પથી ચાર યોજન નીચે આવેલા કોહણ્ડ વિમાનમા અંબિકા નામની મહર્દ્ધિકા દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઇ. એ વિમાનનું નામ 'કોહણ્ડી' હોવાથી એને કોહણ્ડી પણ કહેવામા આવે છે સોમભટ્ટે પોતાની પત્ની મહાસતીને કૂવામા પડેલી જોઇને પોતે પણ તેમાં પડતું મેલ્યુ. તે પણ મરીને તે વિમાનમાં આભિયોગિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. પોતાના કર્માનુસાર સિંહરૂપ વિકુર્વીને તે અંબિકા દેવીનો વાહન થઇ રહ્યો (આ સબધમા મત-ભેદ છે, કેમકે કેટલાક કહે છે કે રૈવત (ગિરનાર) ગિરિ ઉપરથી અંબિકાએ ઝપલાવ્યુ હતું અને તેની પાછળ તેના પતિએ પણ તેમ કર્યું હતું).

આ ભગવતી અંબિકા દેવીને ચાર હાથ છે. તે જમણા બે હાથમાં આંબાની લટકતી ડાળ અને પાશ ધારણ કરે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમા પુત્ર અને અકુશ રાખે છે. તેના શરીરનો વર્ણ તપાવેલા સુવર્ણના જેવો છે વળી તે નેમિનાથની શાસન-દેવી થઇને ગિરનાર ગિરિના શિખર ઉપર વસે છે મુકુટ, કુણ્ડળ, મોતીનો હાર, રત્નના કંકણ, ઝાંઝર ઇત્યાદિ આભૂષણોથી વિભૂષિત તે દેવી સમ્યગ્-દૃષ્ટિઓના મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે, વિઘ્ન-સમુદાયનો વિનાશ કરે છે અને વળી મત્ર-મડલાદિકનુ આરોહણ કરીને ભવ્ય પ્રાણીઓને તે અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ તેમજ સિદ્ધિ સમર્પે છે એના પ્રભાવથી ભૂત, પિશાચ, શાકિની તેમજ દુષ્ટ ગ્રહ ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી એટલુજ નહિ, પણ પુત્ર, પત્ની, મિત્ર, ધન, ધાન્ય અને રાજ્ય-લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. અબિકા દેવીના મન્ત્રો મૂળમા આપ્યા મુજબ છે (શુદ્ધ પ્રત ન મળવાથી તેમજ આમ્નાય ન હોવાથી મત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો નથી)

આ પ્રમાણે બીજા પણ અંબિકા દેવીના મત્રો છે અને તે પણ આત્મ-રક્ષા તથા પર-રક્ષા કરવામા સમર્થ છે તેમજ સ્મરણ કરવા લાયક છે તેમજ માર્ગમા શાન્તિદાયક છે એ મન્ત્રો તેમજ મણ્ડલો ગ્રન્થ-ગૌરવના ભયથી અત્ર આપ્યા નથી, પરતુ તે ગુરુમુખથી જાણી લેવા.

આ અંબિકાદેવીકલ્પને સ્થિર ચિત્તપૂર્વક વાચનારાના તેમજ સાભળનારાના મનોરથો પૂર્ણ થાય છે.

અમ્બિકાદેવીકલ્પ સમાપ્ત.

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रणामः—

नमामि जिन'पार्श्व'! ते शमितविग्रह विग्रहं
महानिधनमेरुके वरद! शान्त! कृत्स्नापितम्।
शुभैस्त्रिभुवनश्रियाः सुरवरैरनीचैस्तरा-
महानिधनमेरुकेऽवरदशान्तकृत्! स्नापितम्॥ ८९॥

—पृथ्वी

टीका

ते-तव विग्रहं नमामि। शमं नीता विग्रहाः-कलहा येन तत्। महान्तो निधनाः समारोहपरिणाहा नमेरवो-वृक्षविशेषा यत्र तस्मिन्। मेरोः के-शिरसि। महान्तो-हानिरहिता घना यत्र तस्मिन् स्नापितम्। कैः? सुरवरैः-इन्द्रैः। अनीचैस्तराम्। त्रिजगल्लक्ष्म्या शुभैः-पुण्यैः आप्तितं-लब्धम्। अवरा-अधोगमा दशा-अवस्था तस्या अन्तं करोतीति कृत् तत्सामन्त्रणम्॥ ८९॥

अन्वयः

(हे) जिन-'पार्श्व'! वरद! शान्त! कृत्स्न! अ-वर-दशा-अन्त-कृत्! ते शमित-विग्रहं, महा-निधन-नमेरुके, अ-हानि-घन मेरु-के अ-नीचैः-तरां सुर-वरैः स्नापितं, त्रि-भुवन-श्रिया शुभैः आप्तितं विग्रहं नमामि।

શબ્દાર્થ

पार्श्व=પાર્શ્વ (નામ), ત્રેવીસમા તીર્થંકર.
जिनपार्श्व!=હે પાર્શ્વ જિન!
ते (मू० युष्मद्)=તારા.
विग्रह=કલહ, લડાઈ.
शमितविग्रहं=શાંત થયા છે કલહ જેનાથી એવા.
विग्रहं (मू० विग्रह)=દેહને, શરીરને.
निधन=જેની ઉંચાઇ, લંબાઇ મોટી હોય તે.
नमेरु=એક જાતનું ઝાડ, દિવ્ય વૃક્ષ.
महानिधननमेरुके=અત્યંત ઊંચાં છે નમેરુ વૃક્ષો જેને વિષે એવા.
वरद! (मू० वरद)=હે વરદાન દેનારા!
शान्त! (मू० शान्त)=હે શાન્ત!
कृत्स्न! (मू० कृत्स्न)=હે સંપૂર્ણ!
आप्तितं (मू० आप्)=પ્રાપ્ત થયેલા.
शुभैः (मू० शुभ)=પુણ્યો વડે.
त्रि=ત્રણ.
त्रिभुवनश्रिया=ત્રૈલોક્યની લક્ષ્મીના.
सुरवरैः (मू० सुरवर)=ઇન્દ્રો દ્વારા.
नीचैस्=નીચે.
अनीचैस्तरां=ઊંચે.
हानि=હાનિ.
क=મસ્તક, શિખર.
महानिधनमेरुके=હાનિથી રહિત છે મેઘ જેને વિષે એવા મેરુના શિખર ઉપર.
दशा=અવસ્થા.
अवरदशान्तकृत्!=હે નીચ અવસ્થાનો અંત આણનારા!
स्नापितं (मू० स्नापित)=સ્નાન કરાવેલા.

अन्वयः

(हे) जन ! चेत् (त्वं) शिव-स्पृहः (असि), (तर्हि) हरेः अपि अ-शक्य-नुतिकं, भव-अद्रि-निर्दारणे स्वरु-उपम, अ-लङ्घनं, रे-र, नयैः चितं, अमल, घनं, किन्नरैः मनसि अञ्चित इति-स्वरूपं जिन-पतेः मतं किं न मनसि ? ।

શબ્દાર્થ

अशक्य=અસંભવિત.
नुति=સ્તુતિ
अशक्यनुतिकं=અસંભવિત છે સ્તુતિ જેની એવા
हरेः (मू० हरि)=ઇન્દ્રને.
निर्दारण=ભેદવુ.
भवाद्रिनिर्दारणे=સંસારરૂપ પર્વતને ભેદવામા
स्वरु=ઇન્દ્રનુ વજ્ર
उपमा=ઉપમાન, સરખાપણુ
स्वरूपमं=ઇન્દ્રના વજ્રની ઉપમા છે જેને એવા
लङ्घन=ઓળગવુ તે.
अलङ्घनं=અલઘનીય
मनसि (मू० मनस्)=ચિત્તમા, મનમા
किन्नरैः (मू० किन्नर)=કિન્નરો વડે
अञ्चितं (मू० अञ्चित)=પૂજિત
नयैः (मू० नय)=નયો વડે
पति=સ્વામી, નાથ
जिनपतेः (मू० जिनपति)=જિનેશ્વરના
जन ! (मू० जन)=હે લોક !
स्पृहा=ઇચ્છા, અભિલાષા
शिवस्पृहः=મોક્ષની અભિલાષા છે જેને એવો
चेत्=જો
स्वरूप=સ્વભાવ.
इतिस्वरूप=આ પ્રમાણેનુ સ્વરૂપ છે જેનુ એવા
मनसि (धा० मन्)=તુ અભ્યાસ કરે છે
किं=કેમ.
रै=લક્ષ્મી
रा=આપવુ
रेर (मू० रैर)=લક્ષ્મીને સમર્પણ કરનારા
चितं (धा० चि)=વ્યાપ્ત

શ્લોકાર્થ

જૈન સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

"હે માનવ ! જો તુ મોક્ષની અભિલાષા રાખતો હોય, તો ઇન્દ્રને પણ અશક્ય છે સ્તુતિ (કરવી) જેની એવા, વળી સંસારરૂપ પર્વતનું વિદારણ કરવામાં ઇન્દ્રના વજ્રના સમાન, તથા વળી (કુવાદીઓને પણ) અલઘનીય, લક્ષ્મીને સમર્પણ કરનારા, (નૈગમ આદિ વિવિધ) નયો વડે વ્યાપ્ત, (પરસ્પર વિરોધાદિ દોષો નહિ હોવાને લીધે) નિર્મલ, (પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણો વડે) ગહન તેમજ વળી [1]કિન્નરો વડે મનમાં વન્દન કરાયેલા એવા સ્વરૂપવાળા જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તનો તુ કેમ અભ્યાસ કરતો નથી ? "—૯૧

卐 卐 卐 卐

यक्षराजस्य स्तुतिः—

जिनार्चनरतः श्रितो मदकलं न तुल्यस्यदं
द्विपं न मनसा धने रतिसमानयक्षीजनः ।
जयत्यखिलयक्षराट् प्रथितकीर्तिरत्युन्नमद्-
विपन्नमनसाधनैरतिसमानयक्षीजनः ॥ ९२ ॥ २३ ॥

—पृथ्वी

१ 'કિન્નર' એ વ્યન્તર જાતિના દેવોનો એક પેટા-વિભાગ છે

શબ્દાર્થ

मण्डप=માંડવો.
जल=પાણી.
सुखीयजलमण्डपा=સુખ-રૂપી જળમંડપ છે જેને એવી.
दुरितघर्मसन्तप्ता=પાપરૂપ તાપને ધારણ કરનારાને.
हिता (मू० हित)=હિતકારી, કલ્યાણકારી.
शुभच्छदवर्ता=સુશોભિત પીંછાવાળી.
हता (धा० हृ)=ત્રાસ થયેલ.
पताका=ધ્વજ, વાવટો.
हताङ्कुशलसत्पताकापविका=ત્રાસ થયાં છે અંકુશ, દેદીપ્યમાન ધ્વજ તેમજ વજ્ર જેમને એવા.
जिनेन्द्रचरणेन्दवः=જિનવરના ચરણરૂપી ચન્દ્રમાઓ.
वितरन्तु (धा० तृ)=અર્પો, વિતરણ કરો.
श्रियम् (मू० श्री)=લક્ષ્મીને.
आशु=જલદી.
कामित=વાંછિત, અભીષ્ટ.
भव्यजनकामिता=ભવ્ય જનોએ વાંછેલી.
कुजन=સજ્જન, સાધુ.
कुजनसन्ततावारिता=સજ્જનોનું સારી રીતે રક્ષણ કરવા રૂપ વ્રતને ઉપશમ કરનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનપતિઓને પ્રાર્થના—

' ત્રાસ પામ્યાં છે અંકુશ, દેદીપ્યમાન ધ્વજ અને વજ્ર જેમને એવા તથા સજ્જનોનું સારી રીતે રક્ષણ કરનારા એવા જિનવરનાં ચરણરૂપ ચન્દ્રો સુખ-સમૂહરૂપ જલ-મંડપ (અર્થાત્ સ્નાન-મંડપ) વાળી એવી, અને વળી (એથી કરીને તો) પાપરૂપ તાપથી તપ્ત થયેલાને હિતકારી તેમજ સુશોભિત પીંછાવાળી એવી તેમજ વળી ભવ્ય-જનોએ વાંછેલી એવી લક્ષ્મી (હે ભવ્યો! તમને) સદા શીઘ્ર અર્પો "—૯

* * * *

जिनमतस्वरूपम्—

अशक्यनुतिकं हरेरपि भवाग्निनिर्वा(र्दा)रणे
स्वरूपममलङ्घनं मनसि किंसुरैरर्चितम् ।
नयैर्जिनपतेर्मतं जन ! शिवस्पृहश्चेद्विति-
स्वरूपममलं घन मनसि किं न रैर चितम् ? ॥ ११ ॥
—पृथ्वी

टीका

हे जन ! शिवस्पृहश्चेद् त्वमसि ततो जिनमतं किं न मनसि ?—किं नाभ्यस(स्य)सि ? । हरेरपि—इन्द्रस्यापि अशक्या नुतिः—स्तुतिर्यस्य तत् । भवाग्निनिर्वा(र्दा)रणे—निर्वापणे । घनसमं—घनोपमम् । नैव लङ्घितुं शक्यते परवादिभिः तदलङ्घनम् । मनसि कि-सुरैर्मनुष्यविशेषैरर्चितम् । नयचितं—व्याप्तम् । इतिस्वरूपं यस्य अनन्तलोकरूपं घन-सितं भव्यप्राणिभिः रा—प्राप्य तद् ददातीति रैरम् ॥ ११ ॥

છે [અથવા વિસ્તાર પામ્યો છે] યશ જેનો એવો તેમજ અતિક્રમણ કર્યું છે સમાન (હેવાનું), અનીતિઓનું અને અવ્યક્ત શબ્દનું જેણે એવો સમસ્ત યક્ષનો રાજા વિજયી વર્તે છે."—૯૨

સ્પષ્ટીકરણ

યક્ષરાજનું સ્વરૂપ—

આ યક્ષરાજ કઇ શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસન-દેવ હોય તેમ લાગતું નથી. કેમકે તે યક્ષને તો પાર્શ્વ અથવા વામનના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને તેનું વાહન તો કૂર્મ (કાચબો) છે. અન્ય કોઇ તીર્થંકરના યક્ષના સબંધી અત્ર સ્તુતિ કરવામા આવી હોય, એ વાત તો બનવા જોગ નથી. તો પછી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૭૬મા પદ્યની કવિવર ધનપાલ પ્રમુખ વિદ્વાનોએ લખેલી ટીકાનુસાર આ યક્ષરાજનું નામ 'કપર્દી' હોવું જોઇએ.

૧ આ યક્ષરાજના સ્વરૂપ સારૂ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૨૩૫-૨૩૭).

टीका

जितो द्विपं–हस्तिनम् । मदेन कल्कं–मनोहरम् । मनसा–चेतसा च नैव तुल्यत्वं । किन्तु मनसा तुल्यः रयो–वेगो यस्य तम् । अत्युग्रमस्यो–महत्यो विपदस्तासां शमने साधनैः–समर्थैः धनैः प्रथिता–विस्तृता कीर्तिर्यस्य सः । रतिसमानो वधूजनो यस्य सः । अति-क्रान्तानि समाः–तुल्या देवा अनयाः धीजनानि–अभ्यकक्षाण्या येन सः ॥ ९२ ॥

अन्वयः

जिन-अर्चन-रतः, मद-कल्कं, मनसा च न तुल्य-रयं द्विपं श्रितः, रति-समान-वधू-जनः अति-उग्रमत्-विपद्-शमन-साधनैः धनैः प्रथित-कीर्तिः, अति-सम-अनय-धीजनः अखिल-यक्ष-राट् जयति ।

શબ્દાર્થ

अर्चन=પૂજન, પૂજા.
रत (धा० रम्)=રાગી.
जिनार्चनरतः=જિન-પૂજનનો રાગી.
श्रित (धा० श्रि)=આશ્રય લીધેલ.
मद=મદ, હાથીના ગંડસ્થલ પરથી ઝરતું જળ.
कल्क=મનોહર.
मदकल्क=મદ વડે મનોહર.
रय=વેગ.
तुल्यरयं=સમાન છે વેગ જેનો એવા.
द्विपं (मू० द्विप)=કુંજર, હાથી.
मनसा (मू० मनस्)=મનની સાથે.
धनैः (मू० धन)=લક્ષ્મી વડે, વૈભવ વડે.
रति=કંદર્પની પત્ની.
वधू=વહુની પત્ની.
वधूजन=વહુનો સ્ત્રી-વર્ગ.
रतिसमानवधूजनः=રતિના સમાન છે વહુનો સ્ત્રી-વર્ગ જેનો એવો.
यक्ष=એક જાતનો વ્યન્તર દેવ.

अखिलयक्षराट्=સમસ્ત યક્ષોનો રાજા.
प्रथित (धा० प्रथ्)=(૧) પ્રસિદ્ધ થયેલ, (૨) વિસ્તાર પામેલ.
कीर्ति=યશ, આબરૂ.
प्रथितकीर्तिः=પ્રસિદ્ધ થયો છે અથવા વિસ્તાર પામ્યો છે યશ જેનો એવો.
जयति (धा० जि)=વિજય પામતો.
शमन=નાશ કરવું તે.
साधन=ઉપાય.
अत्युग्रविपच्छमनसाधनैः=અતિશય ઉગ્ર આપત્તિઓનો નાશ કરવામાં સાધનભૂત.
अति=અતિશયવાચક અવ્યય.
अनय=અનીતિ
धीजन=[illegible]
अतिसमानयधीजनः=અતિક્રમણ કર્યું છે સમાન (દેવતાઓ)નું, અનીતિઓનું અને [illegible] જેણે એવો.

શ્લોકાર્થ

યક્ષરાજની સ્તુતિ—

"જિન-પૂજનનો રાગી, વળી મદથી મનોહર તેમજ વળી મનની સાથે બરોબરી કરનારા વેગને નહિ ધારણ કરનારો એમ નહિ (અર્થાત્ ચિત્તના જેવા વેગવાળા) એવા કુંજર ઉપર આરૂઢ થનારો, તથા વળી રતિસમાન છે વહુજન જેનો એવો, તેમજ અતિ ઉગ્ર આપત્તિઓનો વિનાશ કરવામાં સાધનભૂત એવી લક્ષ્મી વડે પ્રસિદ્ધ થયે-

आज्ञा=આદેશ
अनन्ताज्ञं=અનન્ત છે આજ્ઞાઓ જેની એવા.
एवं=આ પ્રકારે
वदति (ધા૦ वद्)=કહે છે
अनघं=અવિદ્યમાન છે પાપ જેને વિષે એવા, પાપ-રહિત
भासुराणां (મૂ૦ भासुर)=દેદીપ્યમાન
सुराणां (મૂ૦ सुर)=દેવતાઓનો.
पाता (મૂ૦ पातृ)=પાલક.
पातात् (ધા૦ पा)=રક્ષણ કરો
वीरः (મૂ૦ वीर)=વીર (ભગવાન્)
मलिन=મેલું
ग्लानिता=ગ્લાનિપણું.
कृततततमलिनग्लानितान्तं=કર્યો છે વિસ્તારવાળા તેમજ મલિન ગ્લાનીપણાનો નાશ જેમા એવી રીતે.
नितान्तं=અત્યન્ત

શ્લોકાર્થ

શ્રીવીરપ્રભુની સ્તુતિ—

" મોક્ષ (મેળવવામાં સાધનભૂત એવા) સરલ તેમજ મહાન્ ગુણોના સમુદાય-રૂપ, વળી અનન્ત છે આજ્ઞા જેની એવા (અર્થાત્ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય અનન્ત પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવનારા) તેમજ પાપ-રહિત એવા તને નમસ્કાર કરવાથી, ઉત્પન્ન થયો છે હર્ષ જેને એવો નમન કરનારો (પ્રાણી) પાપરૂપ વેગને વિષે ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ અત્યત ભયનો વિસ્તાર કરનારા એવા રોગોનુ સ્થાન થતો નથી, એમ જેને ઉદ્દેશીને દેદીપ્યમાન દેવોનો પાલક બોલે છે, તે [1]વીર (ભગવાન્) વિસ્તારવાળા મલિન ગ્લાનીપ-ણાનો નાશ કરવા પૂર્વક (હે ભવ્યો ! તમારૂ) અત્યન્ત રક્ષણ કરો. "—૯૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીના ત્રણ પદ્યો સાધારણ રીતે મોટા ગણાતાં અને આ કાવ્યનાં બીજા પદ્યોની અપેક્ષાએ તો સૌથી મોટા ગણી શકાય તેવા 'સ્રગ્ધરા' વૃત્તમા રચાયેલા છે. આ વૃત્તનુ લક્ષણ એ છે કે—

" चत्वारो यत्र वर्णाः प्रथममलघवः षष्ठकः सप्तमोऽपि
द्वौ तद्वत् षोडशाद्यौ मृगमदमुदिते ! षोडशान्त्यौ तथाऽन्त्यौ ।
रम्भास्तम्भोरुकान्ते ! मुनिमुनिमुनिभिर्दृश्यते चेद् विरामो
बाले ! वन्द्यैः कवीन्द्रैः सुतनु ! निगदिता स्रग्धरा सा प्रसिद्धा ॥ "

—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૪૨

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે—હે કસ્તૂરીની સુવાસથી પ્રસન્ન થયેલી (પ્રમદા) ! જે વૃત્તમાં પ્રથમના ચાર વર્ણો તેમજ છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ણો અને તેવી રીતે સોળમાની પૂર્વેના બે (અર્થાત્ ચૌદમા અને પંદરમા) વર્ણો તથા સોળમાની પછીના બે (અર્થાત્ સત્તરમા અને અઢારમા) વર્ણો તેમજ છેવટના બે (અર્થાત્ વીસમા અને એકવીસમા) વર્ણો દીર્ઘ હોય અને જો તેમા હે કદલીના સ્તમ્ભના સમાન જઘાવાળી (તરૂણી) ! સાતમે, ચૌદમે અને એકવીસમે અક્ષરે યતિ યાને વિશ્રામ-સ્થાન હોય, તો હે બાલા ! હે સુન્દરી ! તે વૃત્તને પૂજનીય કવિરાજો 'સ્રગ્ધરા' એવા પ્રસિદ્ધ નામથી ઓળખાવે છે.

[1] આ પ્રભુના ટૂક ચરિત્ર માટે જુઓ વીર-ભક્તામર, તથા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૨૮

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणप्रातमुत्प्रातमुद् भू-
रंहोरंहोभयानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम्।
नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यमघनं भासुराणां सुराणां
पाता पातात् स 'वीर' कृततततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥९३॥
—स्रग्धरा (७, ७, ७)

टीका

स वीरः पातात्। भासुराणां सुराणां पाता-इन्द्रो यं वीरं एवं वदति। कथं?
त्वा-भवन्तं नत्वा नन्ता-नमनशीलः पुरुषः गदानां-रोगाणां भूः-स्थानं न भवति।
अपवर्गं प्रति प्रगुणाः गुरुगुणानां प्रातो यस्य तम्। उत्प्राता मुद्-हर्षो यस्य सः, नन्तुर्वि-
शेषणम्। अंहः-पापं तस्य रंहो-वेगस्तस्मिन् भयानां-त्रसयानानाम्। घनभयस्याभोगो-वि
स्तारः तं ददतीति घ०दाः तेषाम्। अनन्ता आज्ञा यस्य स तम्। कृततततमलिनज्ञानि
तायाः अन्तः-पर्यन्तो यस्मिन् कर्मणे तत् क्रियाविशेषणम् ॥ ९३ ॥

अन्वयः

अपवर्ग-प्रगुण-गुरु-गुण-प्रातं अनन्त-आज्ञं अघ-घनं त्वा नत्वा उत्प्रात-मुद् नन्ता अंहस्-
रंहस्-भयानां घन-भय-आभोग-दानां गदानां भूः न भवति एवं यं (वीरं) भासुराणां सुराणां
पाता वदति स 'वीरः' कृत-तत मलिन-ज्ञानिता-अन्तं नितान्तं पातात्।

शब्दार्थ

त्वा (मू० युष्मद्)=तने.
प्रगुण=सरळतावाळुं, सरळ.
प्रात=समूह.
अपवर्गप्रगुणगुरुगुणप्रातं=मोक्ष प्रति सरळ तेमज महान् एवा गुणोना समूहरूप.
उत्प्रात (मू० प्र)=विशेष वधेल.
मुद्=हर्ष.
उत्प्रातमुद्=विशेष वध्यो छे हर्ष जेने विषे एवो.
भू (मू० भू)=स्थान, भूमि.
रंहस्=वेग.
भय=बीक.
अंहोरंहोभयानां=पापरूप वेगने लिधे उत्पन्न थयेल.
आभोग=विस्तार.
घनभयाभोगदानां=अत्यंत भयना विस्तारने आपनारा.
गदानां (मू० गद)=रोगोना.
नन्ता (मू० नन्तृ)=नमन करनार.
अनन्ताज्ञ=जेनी आज्ञा अपार.

તે પૂર્વે આત્મા સ્વપ્રદેશમાંથી પોતાના અનાદિકાળના શત્રુરૂપ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને સદાને માટે દેશવટો દે છે અને આ પ્રમાણે આ શત્રુ દેશપાર થતા આત્મા સર્વજ્ઞ બને છે.

આ ઉપરથી તો એમ સૂચન થાય છે કે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ મતિજ્ઞાનાદિક ચાર જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ સભવતો નથી. આ વાતને વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વાતિ પણ ટેકો આપે છે, કેમકે તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના પ્રથમ અધ્યાયના ૩૧મા સૂત્ર દ્વારા તેઓ કહે છે કે—

"एकादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिन्ना चतुर्भ्यः"

આ સબંધમાં મત-ભેદ જોવામા આવે છે અને તે એ છે કે જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં તારા નક્ષત્રાદિકની પ્રભા તેમાં સમાઇ જાય છે, પરતુ તેથી કઇ તેનો નાશ થયેલો ગણાય નહિ, તેવી રીતે અથવા તો જેમ સર્વજ્ઞ થયા બાદ પાચ દ્રવ્યેન્દ્રિયો રહેવા છતા પણ જેમ સર્વજ્ઞ ભાવેન્દ્રિયથી સર્વ કાર્ય કરે છે તેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ પણ બાકીના ચાર જ્ઞાનો સભવે છે; પછી ભલે તે અકિંચિત્કર રહે.

જો કે આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં પાંચે જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે છતાં પણ એ ભૂલી જવું જોઇએ નહિ કે ક્ષાયિકભાવમા વિચરનારા સર્વજ્ઞને ક્ષાયોપશમિક ભાવથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનો કેમ સભવે એ પ્રશ્ન જેવો ને તેવોજ ખડો રહે છે તેનું શું?

આ સબધમા અત્ર વિશેષ ઉહાપોહ ન કરતા તેના જિજ્ઞાસુને ઉપર્યુક્ત સૂત્ર ઉપરના ભાષ્ય અને ટીકા તેમજ વિશેષાવશ્યક વિગેરે ગ્રન્થો તરફ દૃષ્ટિપાત કરવા ભલામણ કરવામાં આવે છે.

* * * *

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः
सस्नुः सस्नुत्यजीर्यद्दृषदि सुरजलैः प्रास्तमोहास्तमोहाः ।
जातौ जातौजसस्ते द्युतिचितिजितसत्कुन्ददन्ता ददन्ता-
मध्यामध्यानगम्याः प्रशममिह जिनाः पापदानां पदानाम् ॥ १४ ॥

—स्रग्०

टीका

ये जिना जातौ—जन्मनि मेरुमूर्धनि सुरजलैः सस्नुः—स्नपितवन्तः । पापदानां पदा-नां—स्थानानां प्रशमं ददतु—प्रयच्छन्तु । अमेये—निष्प्रमाणे । किंभूता जिनाः ? अतुलफ-लानां विधानं विधा तस्यां सत्तरूणां—शोभनतरूणां सचन्धि उपात्तं—प्राप्तं रूपं यैस्ते । स-स्नुत्यो—जलैः प्रस्रवणाः अजीर्यन्त्यः प्रत्यग्राः दृषदः—शिला यस्मिन् मेरौ । प्रास्तो मोहो यैस्ते । तमो जहति ये ते तमोहाः । जातं ओजो—बलं येषां ते । द्युतेः चितिः (द्युति०)

આ એકવીસ અક્ષરના સમવૃત્તમાં મ ર, ભ ન ય ય અને ય એમ સાત ગણો છે. આથી કરીને તો એનું લક્ષણ વૃત્તરત્નાકરમાં એમ પણ આપવામાં આવ્યું છે કે—

“ म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् ”

આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો ઉચિત સમજાય છે

नद् ना नद्। पा प नद्। गद् र गु। प गु र। गु पद् पा। व गुर् गू। व गुर् घू।
म र भ न य य य

યમક-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાંના પ્રથમ ચરણમાં જેમ પ્રથમના બે અક્ષરોની તેમજ અન્તના પણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે તે હકીકત બાકીનાં ચરણો પૈકી પણ એક સંબંધ છે. વિશેષમાં આ પદ્યનાં ત્રણ પદો પણ આ પ્રકારના સમ્બન્ધથી શોભે છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી.

સ્પષ્ટીકરણ

મલિન જ્ઞાન—

આ પદ્યમાં ‘મલિન જ્ઞાનીપણાનો નાશ’ એમ જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેમાં મલિન જ્ઞાનથી શું સમજવું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બે રીતે આપી શકાય છે, કેમકે એક તો મલિન જ્ઞાનનો અર્થ અજ્ઞાન થાય છે અને બીજો અર્થ છદ્મસ્થનું જ્ઞાન થાય છે. તેમાં અજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) મત્યજ્ઞાન, (૨) શ્રુતાજ્ઞાન અને (૩) વિભંગ-જ્ઞાન. સામાન્ય રીતે એવો કોઇ સંસારી જીવ નથી કે જેને મતિ અને શ્રુત ન હોય. મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનો પરત્વેની [1]વિપરીતતા તે મત્યજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાન કહેવાય છે. [2]અવધિજ્ઞાનને અનુરૂપ પ્રકાર તે વિભંગજ્ઞાન છે એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધીનું જ્ઞાન તે ખરું જ્ઞાન નથી પણ તેને શાસ્ત્રકાર અજ્ઞાન કહે છે.

મલિન જ્ઞાનનો અર્થ છદ્મસ્થનું જ્ઞાન (અર્થાત્ વધારેમાં વધારે બારમા [3]ગુણસ્થાન સુધી આરૂઢ થયેલાનું નહિ કે એ ગુણસ્થાનકથી આગળ વધેલાનું જ્ઞાન) એમ કરવાથી એ સમજી શકાય છે કે મલિન જ્ઞાનથી મતિ-જ્ઞાન, શ્રુત-જ્ઞાન, અવધિ-જ્ઞાન અને મનઃપર્યવ-જ્ઞાન સમજવાં, કેમકે આ જ્ઞાનોનો પ્રાદુર્ભાવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી નહિ કે આત્યન્તિક ક્ષયથી થતો હોવાથી તે જ્ઞાનવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મરૂપી મલથી મુક્ત હોવાને લીધે તેનું જ્ઞાન મલિન છે. નિર્મલ જ્ઞાન તો કેવલજ્ઞાન જ છે, કેમકે તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થય

---

१ सदसतोरविशेषाद्यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत् ।

૨ નરકમાં પણ કેટલાક જીવોને શુદ્ધ અવધિજ્ઞાન હોય તો છે અને આ હકીકત ઉત્પન્ન થતાં જે તીર્થંકર પહેલી, બીજી કે ત્રીજી નરકમાં (આ સિવાયની બાકીની ચાર નરકોમાં આગમોક્ત રીતે તીર્થંકર વગેરે ઉત્તમ પ્રકાર જીવ હોય તો નહિ) હોય, તેને તો લાગૂ પડે છે.

૩ ગુણસ્થાનક એ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ છે. ગુણસ્થાન એટલે આત્મિક ગુણોના વિકાસનું સ્થાન. આનો વિકાસ ક્રમશઃ થાય છે. આત્માનો સંપૂર્ણ વિકાસ ચૌદમે સ્થાને થાય છે. આ ચૌદ સ્થાનની માહિતી માટે જુઓ શ્રીમાન્ રત્નશેખરસૂરિકૃત ગુણસ્થાન-ક્રમારોહ, શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત યોગ-દૃષ્ટિસમુચ્ચય, શ્રીજિનવલ્લભગણિકૃત ‘ષડશીતિ’ અને શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિકૃત પ્રવચન-સારોદ્ધાર.

जिनवचनविचारः—

दोषो दोषोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु न्यायशस्या यशस्याः
प्रादुः प्रादुष्कृतार्थाः कृतनतिषु जयं सम्पराये परा ये ।
ते शान्तेशां नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजिनानाजिनाना-
मारामा राद्धिलक्ष्म्या वचनविधिलवा वो दिशन्तां दिशं ताम् ९५
—स्रग्०

टीका

वो—युष्मभ्यं वचनविधिलवा दिशं—अवस्थां ददताम् । दोषा एव उरुसिन्धुः—बृहन्नदी तस्याः प्रतरणविधयस्तेषु दोषो—बाहवो ये, वचनविधिलवविशेषणम् । न्यायेन शस्याः—स्तुत्याः । यशसि हिता यशस्या ये । कृता नतिर्यैस्ते तेषु । प्रादुः—धृतवन्तो ये । कं ? जयम् । क्व ? सम्पराये—सङ्ग्रामे । प्रादुष्कृताः—प्रकाशीकृताः अर्था यैस्ते । पराः—प्रधाना ये । शान्ता ईशा-जिनादयो यस्यां दिशि सा ताम् । नखानां अंशवो—दीप्तयस्तैः छुरिताः—चिताः सुरशिरोराजयः—पङ्क्तयो यैस्ते एवंविधाश्च नानाजिनाश्च तेषाम् । वचनविधिलवाः निर्वृतिलक्ष्म्या आरामा इत्यर्थः ॥ ९५ ॥

अन्वयः

ये दोष-उरु-सिन्धु-प्रतरण-विधिषु दोष०, न्याय-शस्याः, यशस्याः, कृत-नतिषु सम्पराये जयं प्रादुः, ते प्रादुष्कृत-अर्थाः पराः राद्धि-लक्ष्म्याः आरामाः, नख-अंशु-छुरित-सुर-शिरस्-राजि-नाना-जिनानां वचन-विधि-लवाः वः तां शान्त-ईशां दिशं दिशन्ताम् ।

શબ્દાર્થ

दोषः (मू० दोस्)=હસ્તો.
सिन्धु=નદી
प्रतरण=તરવુ તે
विधि=ક્રિયા
दोषोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु=અપરાધરૂપી વિશાળ નદીને તરી જવાની ક્રિયામાં.
न्याय=ન્યાય, નીતિ.
न्यायशस्याः=ન્યાયે કરીને પ્રશંસા-પાત્ર
यशस्याः (मू० यशस्)=કીર્તિના સાધનરૂપ
प्रादुः (धा० दा)=ધારણ કર્યા
प्रादुष्कृत (धा० कृ)=પ્રકાશિત કરેલ
अर्थ=પદાર્થ
प्रादुष्कृतार्थाः=પ્રકાશિત કર્યા છે પદાર્થો જેમણે એવા.
कृतनतिषु (मू० कृतनति)=કર્યો છે પ્રણામ જેમણે એવાને વિષે
जयं (मू० जय)=વિજયને, ફત્તેહને.
सम्पराये (मू० सम्पराय)=સંગ્રામને વિષે.
पराः (मू० पर)=ઉત્તમ
शान्त (धा० शम्)=શાંત
ईश=ઈશ્વર, તીર્થંકર.
शान्तेशां=શાન્ત છે ઈશ્વરો જ્યાં તે.
अंशु=કિરણ
छुरित=વ્યાપ્ત.
शिरस=શીર્ષ, મસ્તક

धुतिविधिसा कुन्दानां ध्वंसिन्या जिताभि सत्कुन्दाभि यदन्तस्त ! अध्याम-स्पष्ट च ध्यानं च तेस गम्या-गमनीया ये ते ॥ ९४ ॥

अन्वयः

ये जातौ अ-मेये स-स्रुति-अ-पीर्यत्-पयसि मेरु-मूर्धनि सुर-जलैः सस्नुः, ते अनुपम-विधा-सत्-तरु-उपात्त रूपाः, अस्त-मोहाः, तमस्-हराः, जात-ओजसः, धुति-त्विषि-जित-सत्-कुन्द-दन्ताः अध्याम-ध्यान-गम्याः जिनाः पापदानां पदानां प्रतामं दह दहन्ताम् ।

શબ્દાર્થ

अमेये (मू० अमेय)=माप-रहित, अत्यंत मोटा.
मेरुमूर्धनि=मेरुना शिखर उपर.
विधा=विधान.
उपात्त (धा० दा)=प्राप्त करेल, मेळवेल.
अनुपमविधासत्तरूपात्तरूपाः=अनुपम रूपनुं विधान करवामां उत्तम वृक्ष पासेथी प्राप्त कर्युं छे रूप जेमणे एवा.
सस्नुः (धा० स्ना)=स्नान कर्युं.
स्रुति=झरणुं ते.
अपीर्यत्=नहि भराई गयेला.
पयस्=जल.
सस्रुत्यपीर्यत्पयसि=जलना प्रवाह वडे नथी भराई गयेला जलधि जेने विषे एवा.
सुरजलैः=देवना जलो वडे.
अस्त (धा० अस्)=दूर करी दीधेल.
अस्तमोहाः=दूर कर्यो छे मोह जेमणे एवा.
तमोहराः (मू० तमोहर)=अंधकारनो नाश करनारा.
जातौ (मू० जाति)=जन्मने विषे.
जात (धा० जन्)=उत्पन्न थयेल.
जातौजसः=उत्पन्न थयुं छे बळ जेमने एवा.
त्विषि=समुदाय, कलाप.
कुन्द=कुंद.
धुतित्विषिजितसत्कुन्ददन्ताः=दंतना समूह वडे जीत्युं छे सारा कुन्दने जेमणे एवा [illegible].
दहन्ताम् (धा० दह्)=बाळो.
अध्याम=श्याम.
ध्यान=ध्यान, एक तान.
गम्य=प्राप्य, जाणी शकाय तेवा.
अध्यामध्यानगम्याः=श्याम ध्यान वडे प्राप्य.
प्रतामं (मू० प्रताम)=सतत.
पापदानां (मू० पापद)=पाप देनारा, पाप-जनक.
पदानां (मू० पद)=स्थानोनी.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

"જેમણે માપ-રહિત તેમજ જલના ઝરણા વડે નથી ભરાઈ ગયેલા પયોધિ જેને વિષે એવા મેરુ (પર્વત)ના શિખર ઉપર સુરોએ (લાવેલા) જલ વડે પોતાના જન્મ-સમયે સ્નાન કર્યું, તે તીર્થંકરો કે જેમણે અનુપમ રૂપ અર્પણ કરનારા એવા ઉત્તમ વૃક્ષના રૂપને પ્રાપ્ત કર્યું છે, તથા વળી જેમણે મોહને પરાસ્ત કર્યો છે તેમજ (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો વિનાશ કર્યો છે, તથા વળી જેમણે (અનંત વીર્યરૂપ) પરાક્રમ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમજ જેમણે દંતની કાન્તિના કલાપ વડે ઉત્તમ કુન્દ (કુસુમો)ને (પણ) પરાજિત કર્યાં છે તેમજ જેઓ શ્યામ (અર્થાત્ દીનતા અથવા શ્યામતાથી રહિત એવા) ધ્યાન વડે લભ્ય છે, તે તીર્થપતિઓ પાપ-જનક સ્થાનોનો વિનાશ કરો"—૯૪

* * * *

शब्द–कोषः

अ

अंशु (पु०)=કિરણ
अंस (पु०)=ખભો
अंहति (स्त्री०)=દાન
अंहस् (न०)=પાપ
अक्ष (न०)=ઇન્દ્રિય.
अक्ष (पु०)=રૂદ્રાક્ષ
अक्षम (वि०)=અસમર્થ
अखण्डित (वि०)=સંપૂર્ણ
अखिल (वि०)=સમસ્ત, સર્વ
अग (पु०)=પર્વત
अगम (वि०)=દુર્ગમ
अग्रिम (वि०)=મુખ્ય
अघ (न०)=પાપ
अङ्कित (वि०)=લક્ષિત
अङ्कुश (पु०)=હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડ.
अङ्ग (न०)=દેહ
अङ्घ्रि (पु०)=ચરણ
अचर (वि०)=સ્થાવર, સ્થિર રહેનાર
अच्छुप्ता (स्त्री०)=અચ્છુપ્તા (વિદ્યા-દેવી).
अज (वि०)=જન્મ-રહિત
अजित (पु०)=જૈનોના દ્વિતીય તીર્થંકર.
अजित (वि०)=નહિ જીતેલ
अजिन (न०)=ચામડું
अजेय (वि०)=નહિ જીતાય એવો
अञ्च् (१०, उ० गतिपूजनयो)=(૧) જવુ, (૨) પૂજવું
अञ्जन (न०)=કાજળ
अञ्जसा (अ०)=સત્વર, જલદી
अट्या (स्त्री०)=ગમન
अति (अ०)=(૧) અતિશયવાચક અવ્યય, (૨) ઉલ્લંઘનવાચક અવ્યય
अतिशय (पु०)=અધિકપણું
अतीव (अ०)=અત્યંત, ઘણુંજ
अतुल (वि०)=પુષ્કળ.
अत्र (अ०)=અહિંઆ.
अदस् (स०)=એ
अद्रि (पु०)=પર્વત
अधम (वि०)=નીચ.
अधिक (वि०)=અધિક
अध्याम (वि०)=સ્પષ્ટ
अनङ्ग (पु०)=કામદેવ
अनन्त (वि०)=પાર વિનાના
अनन्तजित् (पु०)=જૈનોના ચૌદમા તીર્થંકર.
अनागस् (वि०)=અપરાધ વિનાનું
अनाविल (वि०)=નિર્મળ
अनिशम् (अ०)=સર્વદા
अनु (अ०)=યોગ્યતાવાચક અવ્યય.
अनुत्तम (वि०)=સર્વોત્તમ
अनुपम (वि०)=અસાધારણ, નિરૂપમ
अनेक (वि०)=એક કરતાં વધારે
अन्त (पु०)=(૧) નાશ, (૨) છેડો.
अन्तक (वि०)=વિનાશક
अन्तर (वि०)=આન્તરિક.
अन्ध (वि०)=આંધળો
अन्वय (पु०)=સંતતિ, પ્રવાહ
अप् (स्त्री०)=જળ
अप (अ०)=દૂરવાચક અવ્યય
अपघन (पु०)=અવયવ
अपत्य (न०)=બાળક
अपर (वि०)=અન્ય.
अपवर्ग (पु०)=મોક્ષ, નિર્વાણ
अपि (अ०)=પણ
अप्रतिचक्रा (स्त्री०)=અપ્રતિચક્રા (વિદ્યા-દેવી)
अब्ज (न०)=કમળ
अब्धि (पु०)=સમુદ્ર.
अभिद्रोह (पु०)=અપકાર
अभिनन्दन (पु०)=જૈનોના ચોથા તીર્થંકર
अभिनन्दन (वि०)=આનંદ આપનાર
अभिषेक (पु०)=અભિષેક
अभ्यधिक (वि०)=સંપૂર્ણ

તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની સંબંધકારિકા અને શ્રીક્ષેમંકરકૃત ષટ્પુરુષચરિત્ર), તેનો સામાન્ય ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારોમાં અંતર્ભાવ થઇ શકતો હોવાથી અત્ર તેનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આ વાતની શ્રીમાન્ યશોવિજયજીએ રચેલી આર્યદ્વાત્રિંશિકાનાં નિમ્ન-લિખિત પદ્ય સાક્ષી પૂરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના સ્વરૂપ ઉપર પણ પ્રકાશ પાડે છે.

"गुणी च गुणरागी च, गुणद्वेषी च साधुषु ।
श्रूयन्ते व्यक्तमुत्कृष्ट-मध्यमाधमबुद्धयः ॥
ते च चारित्रसम्यक्त्व-मिथ्यादर्शनभूमयः ।
अतो द्वयोः प्रकृत्यैव वर्तितव्यं यथाबलम् ॥"

અર્થાત્—(૧) ગુણવાન્, (૨) ગુણાનુરાગી અને (૩) સાધુ જનોના ગુણનો દ્વેષી એમ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો સ્પષ્ટ રીતે સંભળાય છે. આ ત્રણને ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ સમજવા. વળી તેઓ ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાદર્શનની ભૂમિ ઉપર રહેલા છે (અર્થાત્ તેઓ અનુક્રમે ચારિત્રવાન્, સમ્યક્ત્વધારી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ છે). વાસ્તે વિવેકી જને પ્રથમના બે પ્રકારના પક્ષમાં યથાશક્તિ વર્તન કરવું (એટલે કે ગુણ પ્રાપ્ત કરવા કમર કસવી અને વળી અન્યોના ગુણોનું અનુમોદન તો અવશ્ય કરવુંજ).

अन्वयः

या तेजसा आढ्या वीत-निष्ठे अतनिष्ठे शुक्ले पण्डिते अ-खण्डिते खं याते सिंहे (अवस्थिता) जलदे तडित् इव भाति, खर-नखैः असिं हेलया अल जयति, शुभ-कृतौ शुच्-क्लेश-नाशं दिशति, सा धीरा अति-धीर-अपत्या 'अम्बा' आपत्य बाधं मुदित-सम-परार्ध्य-अधमं अपनीयात्।

શબ્દાર્થ

सिंहे (मू० सिंह)=સિંહના ઉપર
हेलया (मू० हेला)=લીલાપૂર્વક.
खर=તીક્ષ્ણ
खरनखैः=તીક્ષ્ણ નખો વડે
वीत (धा० इ)=વિશેષત ગયેલ
निष्ठा=ક્લેશ
वीतनिष्ठे=નષ્ટ થયો છે ક્લેશ જેનો એવી
अतनिष्ठे (मु० तनिष्ठ)=મોટા માપવાળા
शुक्ले (मू० शुक्ल)=શ્વેત, ધવલ.
शुच्=શોક
क्लेश=ખેદ
शुक्क्लेशनाशं=શોક અને ખેદના વિનાશને.
दिशति (धा० दिश्)=આપે છે
कृति=કાર્ય
शुभकृतौ=શુભ કાર્યમાં
पण्डिते (मू० पण्डित)=ચાલાક.
अखण्डिते (मू० अखण्डित)=અખણ્ડિત
खं (मू० ख)=આકાશ.
याते (मू० यात)=ગયેલ
तेजसा (मू० तेजस्)=તેજ વડે
आढ्या (मू० आढ्य)=યુક્ત, વિશિષ્ટ
तडित्=વીજળી
जलदे (मू० जलद)=મેઘને વિષે.
भाति (धा० भा)=શોભે છે
धीरा (मू० धीर)=ખળવાળી
अपत्य=બાળક
अतिधीरापत्या=અત્યત ધીર છે બાળક જેનાં એવી.
आपत्य (धा० पत्)=આવીને
अपनीयात् (धा० नी)=દૂર કરો
परार्ध्य=શ્રેષ્ઠ, ઉત્કૃષ્ટ.
अधम=નીચ, નિકૃષ્ટ.
मुदित (धा० मुद्)=હર્ષિત.
मुदितसमपरार्ध्याधमं=સાધારણ, ઉત્તમ તેમજ અધમ (વર્ગો) ખુશી થાય તેવી રીતે
बाधं (मू० बाध)=પીડાને

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

"જે તેજ વડે યુક્ત છે તથા વળી નષ્ટ થયો છે ક્લેશ જેનો એવા તથા મહાન્ (અત્યંત પ્રૌઢ) તેમજ શ્વેત અને ચતુર તથા કોઇથી પણ પરાભવ નહિ પામેલ એવા આકાશમાં ગયેલા સિંહ ઉપર, જેમ મેઘને વિષે સૌદામિની શોભે છે, તેમ જે શોભે છે, તેમજ વળી જે તીક્ષ્ણ નખો વડે તરવારને લીલાપૂર્વક સર્વથા પરાજિત કરે છે, તથા વળી શુભ કાર્યને વિષે જે શોક અને ખેદનો વિનાશ કરે છે, તે સત્ત્વવાળી તેમજ અત્યત ધીર બાળકવાળી અમ્બા (દેવી) (અત્ર) આવીને (હે ભવ્યો! તમારી) પીડાને મધ્યમ, ઉત્તમ તેમજ અધમ (વર્ગો) રાજી થાય તેવી રીતે દૂર કરો."—૯૬

સ્પષ્ટીકરણ

મનુષ્યોનું વર્ગીકરણ—

જૈન શાસ્રમા જે અધમતમ, અધમ, વિમધ્યમ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને ઉત્તમોત્તમ એમ મનુષ્યના ૭ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે (આ સબધી માહિતી માટે જુઓ **મહાનિશીથ,**

ત્રિભ=ચીઆર.
नखांशुव्याप्तसुरशिरोराजिनाजिनानां=નખનાં કિરણોથી વ્યાપ્ત કરી છે દેવોના મસ્તકોની શ્રેણિને જેમણે એવા વિવિધ તીર્થંકરોના.
आरामा (मू॰ आराम)=સ્થાનો વાટિકાઓ, બગીચાઓ.
રતિ=ધિતિ, નિવૃતિ.
वाचिकस्थ्या=સિદ્ધિરૂપી સંપત્તિની.
पयस्=જલ, પાણી.
समम्=શેષ, બાણ.
वचनविधिलवा=વચનની વિધિના અંશો.
दिशन्तां (मू॰ दिश्)=અર્પો, બતાવો.
ईशान् (मू॰ ईश)=ઈશોને.

શ્લોકાર્થ

જિન-વચનનો વિચાર—

"જે (વાણી) અપરાધરૂપ મહાનદીને તરી જવામાં હસ્ત (સમાન) છે (અર્થાત્ તે કાર્યમાં અવલમ્બનરૂપ છે), વળી જે ન્યાયે કરીને પ્રશંસનીય છે તેમજ કીર્તિના સાધનરૂપ છે તથા વળી નમ્રામ કર્યો છે જેમણે એવા (જનો)ને સંગ્રામમાં જેણે વિજય અર્પણ કર્યો છે, તે, નકાચિત કર્યો છે પાશો જેણે એવા તથા ઉત્તમ તેમજ નિર્વૃતિરૂપી લક્ષ્મીની વાટિકારૂપ એવા, નખની દ્યુતિ વડે વ્યાપ્ત કરી છે જેમણે સુરોના શીર્ષની શ્રેણિને એવા વિવિધ તીર્થંકરોના વચનની વિધિના અંશો તે દિશા કે જેઓ ઈશ્વરો શાંત (વીતરાગ) છે તે બતાવો."—૯૫

* * * *

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

सिंहेऽसिं हेलयाऽलं जयति खरनखैर्वीतनिद्रेऽस्तनिद्रे
शुक्रे शुक्लेशनाशं वितरति शुभकृते पण्डितेऽखण्डिते त्वम् ।
याते या तेजसाऽऽढ्या तडिदिव जलदे भाति धीराऽतिधीरा-
पद्याऽऽपद्यापनीयान्मुदितसमपराद्धर्याधमं बाधमम्बा ॥९६॥२४॥
—स्रग्

धीरे—धीरा अम्बा देवता अपनीयात् । समा—मध्यमाः पराद्धर्याः—उत्तमा अधमा—निकृष्टाः, मुदिताः समपराद्धर्याधमा यस्मिन् बाधापनयने तत् क्रियाविशेषणमिदम् । या सिंहे आरूढा । असिं—खड्गं हेलया जयति—अभिभवति । कैः ? खरनखैः । वीता निद्रा—प्रमादो यस्य स तस्मिन् । अस्तनिद्रे—हृष्यमाणे । शुक्रे—धवले । शुचः—शोकस्य क्लेशस्य तेषां नाशं या वितरति । कस्मै ? शुभकृते । पण्डिते—निपुणे केनापि अप्यखण्डिते । त्वं—आत्मानं याते । एवंविधे सिंहेऽधिष्ठिता भाति तेजसाऽऽढ्या । कथं ? तडिदिव जलदे—विद्युदिव मेघे । धीरा—सत्त्ववती । अतीव धीरे अपायो यस्याः सा । आपद्य—आगत्य । बाधमपनीयादिति संबन्धः ॥ ९६ ॥

॥ इति बप्पभट्टिसूरिकृतचतुर्विंशतिकाटीका ॥

शब्द-कोषः

अ

अंशु (पु०)=કિરણ
अंस (पु०)=ખભો
अंहति (स्त्री०)=દાન
अंहस् (न०)=પાપ
अक्ष (न०)=ઇન્દ્રિય
अक्ष (पु०)=રૂદ્રાક્ષ
अक्षम (वि०)=અસમર્થ
अखण्डित (वि०)=સંપૂર્ણ
अखिल (वि०)=સમસ્ત, સર્વ
अग (पु०)=પર્વત
अगम (वि०)=દુર્ગમ
अग्रिम (वि०)=મુખ્ય
अघ (न०)=પાપ
अङ्कित (वि०)=લક્ષિત
अङ्कुश (पु०)=હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડી.
अङ्ग (न०)=દેહ
अङ्घ्रि (पुं०)=ચરણ
अचर (वि०)=સ્થાવર, સ્થિર રહેનાર
अच्छुप्ता (स्त्री०)=અચ્છુપ્તા (વિદ્યા-દેવી).
अज (वि०)=જન્મ-રહિત
अजित (पु०)=જૈનોના દ્વિતીય તીર્થંકર.
अजित (वि०)=નહિ જીતેલ.
अजिन (न०)=ચામડું
अजेय (वि०)=નહિ જીતાય એવો
अञ्च् (१०, उ० गतिपूजनयो)=(૧) જવું, (૨) પૂજવું
अञ्जन (न०)=કાજળ
अञ्जसा (अ०)=સત્વર, જલદી
अट्या (स्त्री०)=ગમન
अति (अ०)=(૧) અતિશયવાચક અવ્યય, (૨) ઉલ્લંઘનવાચક અવ્યય
अतिशय (पु०)=અધિકપણું
अतीव (अ०)=અત્યંત, ઘણુંજ
अतुल (वि०)=પુષ્કળ.
अत्र (अ०)=અહિંઆ.
अदस् (स०)=એ
अद्रि (पु०)=પર્વત
अधम (वि०)=નીચ
अधिक (वि०)=અધિક
अध्याम (वि०)=સ્પષ્ટ
अनङ्ग (पु०)=કામદેવ
अनन्त (वि०)=પાર વિનાના
अनन्तजित् (पु०)=જૈનોના ચૌદમા તીર્થંકર.
अनागस् (वि०)=અપરાધ વિનાનું
अनाविल (वि०)=નિર્મળ
अनिशम् (अ०)=સર્વદા
अनु (अ०)=યોગ્યતાવાચક અવ્યય.
अनुत्तम (वि०)=સર્વોત્તમ
अनुपम (वि०)=અસાધારણ, નિરૂપમ
अनेक (वि०)=એક કરતાં વધારે
अन्त (पु०)=(૧) નાશ, (૨) છેડો.
अन्तक (वि०)=વિનાશક
अन्तर (वि०)=આન્તરિક
अन्ध (वि०)=આંધળો
अन्वय (पु०)=સંતતિ, પ્રવાહ
अप् (स्त्री०)=જળ
अप (अ०)=દૂરવાચક અવ્યય
अपघन (पु०)=અવયવ
अपत्य (न०)=બાળક
अपर (वि०)=અન્ય
अपवर्ग (पु०)=મોક્ષ, નિર્વાણ
अपि (अ०)=પણ
अप्रतिचक्रा (स्त्री०)=અપ્રતિચક્રા (વિદ્યા-દેવી)
अब्ज (न०)=કમળ
अब्धि (पु०)=સમુદ્ર
अभिद्रोह (पुं०)=અપકાર
अभिनन्दन (पु०)=જૈનોના ચોથા તીર્થંકર
अभिनन्दन (वि०)=આનંદ આપનાર
अभिषेक (पु०)=અભિષેક
अभ्यधिक (वि०)=સંપૂર્ણ

તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની સંબંધકારિકા અને શ્રીક્ષેમંકરકૃત ષટ્પુરુષચરિત્ર), તેનો સમાનતા ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારોમાં અન્તર્ભાવ થઇ શકતો હોવાથી અત્ર તેનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.[1]

આ વાતની શ્રીમાન્ યશોવિજયજીએ રચેલી આર્યદ્વાત્રિંશિકાનાં નિમ્ન-લિખિત પદ્યો સાક્ષી પૂરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના સ્વરૂપ ઉપર પણ પ્રકાશ પાડે છે.

"गुणी च गुणरागी च, गुणद्वेषी च साधुषु ।
श्रूयन्ते व्यक्तमुत्कृष्ट-मध्यमाधमबुद्धयः ॥
ते च चारित्रसम्यक्त्व-मिथ्यादर्शनभूमयः ।
अतो द्वयोः प्रकृत्यैव वर्तितव्यं यथाबलम् ॥"

અર્થાત્—(૧) ગુણવાન્, (૨) ગુણાનુરાગી અને (૩) સાધુ જનોના ગુણના દ્વેષી એવા ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો સ્પષ્ટ રીતે સંભળાય છે. આ ત્રણને ઉત્તમ, મધ્યમ અને 'અધમ' સમજવા. વળી તેઓ ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાદર્શનની ભૂમિ ઉપર રહેલા છે (અર્થાત્ તેઓ અનુક્રમે ચારિત્રવાન્, સમ્યક્ત્વધારી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ છે). વાસ્તે વિવેકી જને પ્રથમના બે પ્રશસ્ત પક્ષમાં યથાશક્તિ વર્તન કરવું (એટલે કે ગુણ પ્રાપ્ત કરવા કમર કસવી અને વળી અન્યોના ગુણોનું અનુમોદન તો અવશ્ય કરવુંજ).

आयति (स्त्री०)=ભવિષ્યકાળ.
आरम्भ (पु०)=શરૂઆત.
आरात् (अ०)=દૂરથી
आराम (पु०)=બાગ.
आर्त (वि०)=પીડિત.
आर्हती (स्त्री०)=તીર્થંકરના સબંધી.
आलय (पु०)=ઘર.
आलि (स्त्री०)=પંક્તિ, હાર.
आवली (स्त्री०)=પંક્તિ.
आशय (पु०)=આશય, આધાર.
आशु (अ०)=જલદી
आस् (२, आ० उपवेशने)=બેસવું.
आसन (न०)=આસન.
आस्था (स्त्री०)=શ્રદ્ધા, આધીન.
आतप (न०)=તડકો

इ

इ (२, प० गतौ)=જવું, उदि=ઉગવું
इति (अ०)=એમ
इन्दु (पु०)=ચન્દ્ર
इन्द्र (पु०)=(१) સુરપતિ, (२) મુખ્ય.
इव (अ०)=જેમ
इह (अ०)=અહિંઆં

ई

ईक्ष् (१, आ० दर्शने)=જોવું.
ईड् (२, आ० स्तुतौ)=સ્તુતિ કરવી
ईति (स्त्री०)=ઉપદ્રવ.
ईप्सित (वि०)=મેળવવા ઇચ્છેલ.
ईरण (न०)=પ્રેરણ
ईश (पु०)=(१) સ્વામી, (२) મહાદેવ; (३) તીર્થંકર.
ईशिनी (स्त्री०)=સ્વામિની
ईश्वर (पु०)=નાથ
ईहित (न०)=ચેષ્ટિત

उ

उग्र (वि०)=તીવ્ર.
उचित (वि०)=યોગ્ય
उच्चैस् (अ०)=ઉચ્ચ પ્રકારે.
उज्ज्वल (वि०)=ઉજળું
उज्झ् (६, प० उत्सर्गे)=છોડી દેવું.
उत्कर (पु०)=ઢગલો
उत्तम (वि०)=શ્રેષ્ઠ
उत्तारक (वि०)=તારનાર.
उदक (न०)=જળ.
उदधि (पु०)=સમુદ્ર.
उदन्वत् (पु०)=દરિયો.
उदय (पु०)=ઉદય.
उदर (न०)=મધ્ય ભાગ.
उदित=(१) ઉગેલ, (२) કહેલ.
उदार (वि०)=મુખ્ય
उद्भव (पु०)=ઉત્પત્તિ
उन्नति (स्त्री०)=સમૃદ્ધિ
उपताप (पु०)=સંતાપ
उपमा (स्त्री०)=સરખામણી.
उपमान (न०)=ઉપમા.
उपरि (अ०)=ઉપર.
उपलम्भ (पु०)=આક્ષેપ.
उपाय (पु०)=ઉપાય.
उरु (वि०)=વિશાળ

ऋ

ऋजिम=સરલતા
ऋण (न०)=દેવું
ऋत (न०)=સત્ય
ऋन (वि०)=અભ્યાસ કરવા લાયક.
ऋद्धि (स्त्री०)=સંપત્તિ, વૈભવ

ए

एकधा (अ०)=એક રીતે.
एधन (न०)=વૃદ્ધિ
एनस् (न०)=પાપ
एव (अ०)=જ.
एवम् (अ०)=આવી રીતે.

ओ

ओघ (पु०)=સમૂહ
ओजस् (न०)=બળ

क

क (न०)=(१) જલ, (२) મસ્તક.
कञ्ज (न०)=કમલ
कण (पु०)=અંશ.
कथञ्चित् (अ०)=મહા મહેનતે.

अमत (वि)=નહિ માનેલ.
अमन्द (वि)=શ્રેષ્ઠ.
अमर (पुं)=દેવ.
अमर्त्य (पुं)=દેવ.
अमल (वि)=મેલ વગરનું.
अमृत (न)=અમૃત.
अमेय (वि)=નહિ માપી શકાય તેવો.
अम्बा (स्त्री)=અમ્બિકા (શાસન-દેવી).
अम्बु (न)=જળ.
अम्बुज (न)=કમળ.
अम्बुद (पुं)=મેઘ.
अम्बुधर (पुं)=મેઘ.
अम्भोज (न)=કમળ.
अर (पुं)=જૈનોના અઢારમા તીર્થંકર.
अरम् (अ)=જલદી.
अराति (पुं)=શત્રુ, દુશ્મન.
अरि (पुं)=(૧) દુશ્મન. (૨) પૈડું
अर्क (पुं)=સૂર્ય.
अर्चक (न)=પૂજક.
अर्च् (१ प पूजायाम्)=પૂજવું
अर्चन (न)=પૂજા.
अर्चा (स्त्री)=(૧) પૂજા, (૨) શરીર.
अर्त्ति (स्त्री)=પીડા.
अर्थ=જાઓ.
अर्पक (वि)=અર્પનાર.
अर्यमन् (पुं)=સૂર્ય.
अलक (पुं)=વાળ, કેશ.
अलम् (अ)=અલંકારવાચક અવ્યય.
अलङ्घ्य (वि)=નહિ ઓળંગવા લાયક.
अलिन् (पुं)=ભમરો.
अलीक (वि)=અસત્ય.
अव् (१ प रक्षण-गति-कान्ति-प्रीति इत्यादि)=રક્ષણ કરવું.
अवदात (वि)=નિર્મળ.
अवन (न)=રક્ષણ, બચાવ.
अवम (न)=પાપ.
अवाच्य (वि)=નહિ કહેવા જેવું, નિંદ્ય
अव्याहत (वि)=નિર્બાધિત.
अशान्त (वि)=અશાન્ત.
अशुभ (वि)=અશુભ.

अस् (२ प भुवि)=હોવું, થવું.
अस् (४ प क्षेपणे)=ફેંકવું
अस (पुं)=ફેંકવું તે.
असत् (वि)=ખરાબ.
असम (वि)=વિષમ.
असमान (वि)=વિષમ.
असङ्गता (स्त्री)=નિઃસંગતા.
असि (पुं)=તલવાર.
असु (पुं)=પ્રાણ.
असुमत् (वि)=પ્રાણી.
अस्र (न)=આંસુ.
अक्षि (न)=આંખ.
अस्मद् (स)=પ્રથમ પુરુષવાચક સર્વનામ.
अहित (पुं)=શત્રુ.
अहो (अ)=અહો.

आ

आ (अ)=મર્યાદાવાચક અવ્યય.
आगम (पुं)=સિદ્ધાન્ત.
आगस् (न)=પાપ.
आजि (स्त्री)=લડાઈ.
आज्ञा (स्त्री)=આદેશ.
आढ्य (वि)=યુક્ત.
आतङ्क (पुं)=રોગ.
आतुर (पुं)=રોગી.
आदि (वि)=પ્રથમ.
आधि (स्त्री)=માનસિક પીડા.
आनत (पुं)=ઝૂકેલ, નમેલું
आनन (न)=મુખ.
आनन्द (पुं)=આનંદ, હર્ષ.
आप् (५ प व्याप्तौ)=મેળવવું
आप (न)=જળનો પ્રવાહ.
आपद् (स्त्री)=દુઃખ.
आपस् (न)=જળ.
आभा (स्त्री)=(૧) કાંતિ; (૨) મળતાપણું.
आक्षेप (पुं)=તિરસ્કાર.
आमर (वि)=દેવ-સંબંધી.
आमोद (पुं)=સુગંધ.
आम्र (पुं)=આંબો.
आय (पुं)=લાભ.

आयति (स्त्री०)=ભવિષ્યકાળ.
आरम्भ (पु०)=શરૂઆત.
आरात् (अ०)=દૂરથી
आराम (पुं०)=બાગ.
आर्त (स्त्री०)=પીડિત.
आर्हती (स्त्री०)=તીર્થંકરના સંબંધી.
आलय (पु०)=ગૃહ
आलि (स्त्री०)=શ્રેણિ, હાર
आवली (स्त्री०)=પંક્તિ.
आशय (पु०)=આશ્રય, આધાર.
आशु (अ०)=જલદી.
आस् (२, आ० उपवेशने)=બેસવું.
आसन (न०)=આસન
आस्था (स्त्री०)=શ્રદ્ધા, આકીન.
आहव (न०)=લડાઈ.

इ

इ (२, प० गतौ)=જવું; उदि=ઉગવું
इति (अ०)=એમ.
इन्दु (पु०)=ચન્દ્ર
इन्द्र (पु०)=(१) સુરપતિ, (२) મુખ્ય.
इव (अ०)=જેમ.
इह (अ०)=અહિંયાં.

ई

ईक्ष् (१, आ० दर्शने)=જોવું
ईड् (२, आ० स्तुतौ)=સ્તુતિ કરવી.
ईति (स्त्री०)=ઉપદ્રવ.
ईप्सित (वि०)=મેળવવા ઇચ્છેલ.
ईरण (न०)=પ્રેરણ.
ईश (पु०)=(१) સ્વામી; (२) મહાદેવ; (३) તીર્થંકર.
ईशित्री (स्त्री०)=સ્વામિની.
ईश्वर (पु०)=નાથ.
ईहित (न०)=ચેષ્ટિત

उ

उग्र (वि०)=તીવ્ર.
उचित (वि०)=યોગ્ય.
उच्चैस् (अ०)=ઉચ્ચ પ્રકારે.
उज्ज्वल (वि०)=ઉજ્જ્વળ.
उज्झ् (६, प० उत्सर्गे)=છોડી દેવું
उत्कर (पु०)=ઢગલો.
उत्तम (वि०)=શ્રેષ્ઠ.
उत्तारक (वि०)=તારનાર.
उदक (न०)=જળ.
उदधि (पुं०)=સમુદ્ર.
उदन्वत् (पु०)=દરિયો.
उदय (पु०)=ઉદય.
उदर (न०)=મધ્ય ભાગ.
उदित=(१) ઉગેલ; (२) કહેલ.
उदार (वि०)=મુખ્ય.
उद्भव (पु०)=ઉત્પત્તિ
उन्नति (स्त्री०)=સમૃદ્ધિ.
उपताप (पु०)=સંતાપ
उपमा (स्त्री०)=સરખામણી.
उपमान (न०)=ઉપમા.
उपरि (अ०)=ઉપર.
उपलम्भ (पु०)=આક્ષેપ.
उपाय (पुं०)=ઉપાય.
उरु (वि०)=વિશાળ.

ऋ

ऋजिम=સરલતા.
ऋण (न०)=દેવું.
ऋत (न०)=સત્ય
ऋत (वि०)=અભ્યાસ કરવા લાયક.
ऋद्धि (स्त्री०)=સંપત્તિ, વૈભવ.

ए

एकधा (अ०)=એક રીતે.
एधन (न०)=વૃદ્ધિ
एनस् (न०)=પાપ.
एव (अ०)=જ
एवम् (अ०)=આવી રીતે.

ओ

ओघ (पुं०)=સમૂહ.
ओजस् (न०)=બળ

क

क (न०)=(१) જલ, (२) મસ્તક.
कज (न०)=કમલ.
कण (पु०)=અંશ.
कथञ्चित् (अ०)=મહા મહેનતે.

कनक (न)=સોનું.
कमल (न)=કમળ.
कम्प्र (वि)=અસ્થિર.
कम्र (वि)=મનોહર.
कर (पुं)=કિરણ.
कर (वि)=કરનાર.
करण (न)=ઇન્દ્રિય.
कराल (वि)=ભીષણ.
कल्य (वि)=મનોહર.
कलभ (पुं)=કલભ.
कलुष (न)=પાપ.
कवि (पुं)=(૧) કાવ્ય રચનાર. (૨) પંડિત.
कस् (१ प सेट्)=જવું. વિકસ્=વિકાસ પામવું.
कानन (न)=વન
कान्त (वि)=મનોહર.
कान्ता (स्त्री)=સ્ત્રી.
कान्तार (न)=વન.
कान्ति (स्त्री)=પ્રભા, તેજ
काम (पुं)=કંદર્પ, મદન.
कामित (वि)=વાંછિત, ઇચ્છેલો.
काय (पुं न)=દેહ.
कार (वि)=કરનાર.
कारिन् (वि)=કરનાર.
कार्मुक (न)=ધનુષ્ય.
काल (पुं)=સમય.
काली (स्त्री)=કાલી (વિદ્યા-દેવી).
किन्नर (पुं)=એક જાતનો વ્યંતર દેવ.
किम् (अ)=શા માટે.
किम् (स)=કયું.
कीर्ति (स्त्री)=નામના
कु (अ)=ખરાબવાચક શબ્દ
कुञ्चिका (स्त्री)=(૧) કમળકળી. (૨) [illegible] કરનારી.
कुन्त (पुं)=ભાલો.
कुन्थु (पुं)=જૈનોના સત્તરમા તીર્થંકર.
कुन्द (न)=મોગરાનું ફૂલ.
कुमत (न)=કૂડ સિદ્ધાન્ત.
कुमुद (न)=ચન્દ્રવિકાસી કમળ.
कुल (न)=સમુદાય.
कुवादिन् (वि)=ખોટો વાદ બોલનાર.
कुश (न)=ઘાસ.
कुशल (वि)=ચતુર.
कुशेशय (न)=કમળ.
कुसुम (न)=પુષ્પ, ફૂલ.
कुसुमबाण (पुं)=કામદેવ.
कूप (पुं)=કૂવો.
कृ (८, उ अनिट्)=કરવું.
कृच्छ्र (न) કષ્ટ.
कृत् (वि)=કરનાર.
कृतान्त (पुं)=(૧) યમ (૨) સિદ્ધાન્ત.
कृति (स्त्री)=કાર્ય.
कृत्स्न (वि)=સંપૂર્ણ.
कृश (वि)=અલ્પ.
कृशानु (पुं)=અગ્નિ.
केवल (न)=કેવલજ્ઞાન.
कोकनद (पुं)=રાતું કમળ, રાતું પોયણું.
कोप (पुं)=ક્રોધ ગુસ્સો.
कोमल (वि)=મૃદુ.
क्रम (पुं)=ચરણ.
क्रुध (पुं)=ક્રોધ
क्षण (पुं)=(૧) મહોત્સવ (૨) પળ.
क्षम (वि)=સમર્થ.
क्षमा (स्त्री)=પૃથ્વી.
क्षय (पुं)=નાશ.
क्षामता (स्त्री)=ક્ષીણપણું.
क्षिति (स्त्री)=ધરા.
क्ष्वेडित (न)=અવ્યક્ત શબ્દ.

ख

ख (न)=આકાશ.
खचित (वि)=વ્યાપ્ત.
खण्डिका (स्त्री)=નાશ કરનારી.
खनि (स्त्री)=ખાણ.
खर (वि)=તીક્ષ્ણ.
ख्याति (स्त्री)=કીર્તિ, નામના

ग

गण (पुं)=સમુદાય.
गद् (१ प व्यक्तायां वाचि)=કહેવું.
गर (पुं)=ઝેર.
गदा (स्त्री)=ગદા.
गभीर (वि)=ઊંડું.
गम् (१ प अनिट्)=જવું.

ाम (पु०)=સમાન પાઠ, આલાપક
ाम्य (वि०)=મેળવી શકાય તેવો
गरुड (पु०)=ગરૂડ.
गर्भ (पु०)=મધ્ય ભાગ.
गल् (१, प० भक्षणे स्रावे च)=પડવુ
गान्धारी (स्त्री०)=ગાન્ધારી (વિદ્યા-દેવી)
गिर् (स्त्री०)=વાણી
गिरि (पु०)=પર્વત
गीर्वाणता (स्त्री०)=દેવપણું
गुण (पु०)=ગુણ
गुपिल (वि०)=ગહન
गुरु (वि०)=મોટુ
गृह (न०)=ઘર
गो (स्त्री०)=વાણી
गोधा (स्त्री०)=એક જાતનો સાપ, ઘો
गौर (वि०)=ધોળુ
गौरी (स्त्री०)=ગૌરી (વિદ્યા-દેવી)
ग्राम (पु०)=ગામ

घ

घण्टा (स्त्री०)=ઘંટ
घन (पुं०)=મેઘ
घन (वि०)=ગાઢ
घनाशनी (स्त्री०)=વજ્ર
घर्म (पु०)=તાપ
घस्मर (वि०)=ભક્ષણશીલ.
घातक (वि०)=હણનાર

च

च (अ०)=અને
चन्द्र (पु०)=ચન્દ્ર
चन्द्रप्रभ (पु०)=જૈનોના આઠમા તીર્થંકર
चमू (स्त्री०)=લશ્કર, ફોજ
चर (वि०)=હાલતું ચાલતુ
चरण (न०)=પગ
चामर (पु०, न०)=ચામર
चारु (वि०)=મનોહર
चि (५, ऊ० चयने)=એકઠું કરવુ
चिति (स्त्री०)=સમુદાય
चित्त (न०)=મન
चिर (वि०)=લાંબા કાળનુ
चिरम् (अ०)=લાંબા કાળ સુધી
चेत् (अ०)=જો
चेतस् (न०)=મન
चोर (पु०)=ચોર
च्यु (१, आ० गतौ)=પડવુ

छ

छद (पु०)=પત્ર, પાંદડુ
छवि (स्त्री०)=શોભા
छिद् (७, ऊ० द्वैधीकरणे)=કાપવુ
छुरित (वि०)=વ્યાપ્ત

ज

जगत् (स्त्री०)=દુનિયા
जन् (४, आ० प्रादुर्भावे)=ઉત્પન્ન થવુ
जन (पु०)=લોક
जनता (स्त्री०)=લોક
जननी (स्त्री०)=માતા
जन्म (न०)=જન્મ
जन्मन् (न०)=જન્મ
जन्तु (पु०)=જીવ
जय (पु०)=જીત
जय्य (वि०)=જીતી શકાય એવો.
जल (न०)=પાણી
जलद (पु०)=મેઘ
जलधि (पु०)=સમુદ્ર
जात (न०)=સમૂહ
जाति (स्त्री०)=જન્મ
जाल (न०)=સમૂહ
जि (१, प० जये)=જીતવુ
जिन (पु०)=(૧) તીર્થંકર, (૨) સામાન્યકેવની.
जीव (पु०)=જીવ, પ્રાણી
जुष् (६, आ० प्रीतिसेवनयो)=સેવવુ.
जेय (वि०)=જીતવા લાયક
जैन (वि०)=જિન-સબધી
ज्यायस् (वि०)=વધારે મોટુ
ज्वल् (१, प० दीप्तौ)=બળવુ
ज्वलन (न०)=અગ્નિ
ज्ञानिता (स्त्री०)=જ્ઞાનિપણુ.

त

तडित् (स्त्री)=વીજળી.
तत (वि)=વિસ્તીર્ણ.
तत्त्व (न)=સાર.
तद् (स)=તે.
तन् (८ उ विस्तारे)=વિસ્તાર કરવો.
तनिष्ठ (वि)=અત્યન્ત અલ્પ.
तनु (स्त्री)=દેહ.
तनु (वि)=અલ્પ.
तमस् (न)=(૧) અંધકાર (૨) અજ્ઞાન.
तमाल (न)=તમાલ વૃક્ષ.
तरु (पुं)=વૃક્ષ, ઝાડ.
तरुण (वि)=નૂતન.
तल (न)=તળિયું.
तान (न)=વિસ્તાર.
ताप (पुं)=સંતાપ.
तापनीय (न)=સોનું.
तामरस (न)=કમળ.
तामस (वि)=અજ્ઞાન સંબંધી.
तार (वि)=તારી જનાર.
तिमिर (न)=અંધકાર.
तीर्थ (न)=(૧) ચતુર્વિધ સંઘ, (૨) દ્વાદશાંગી (૩) પ્રથમ ગણધર.
तीर्थकृत् (पुं)=તીર્થંકર.
तु (अ)=પણ, (૨) વિશેષતાસૂચક શબ્દ.
तुल् (१० उ उन्माने)=તોળવું.
तुल्य (वि)=સમાન.
तृष् (स्त्री)=તરસ.
तृषा (स्त्री)=તરસ.
तॄ (१ प प्लवनतरणयोः)=તરવું. प्रतितॄ=[illegible] કરવું.
तेजस् (न)=પ્રભા, તેજ.
तेजस्विन् (वि)=તેજસ્વી.
तोष (पुं)=હર્ષ.
त्रस् (१ प त्रासे)=ત્રાસ દેવું.
त्रय (न)=ત્રણનો સમુદાય.
त्रस (पुं)=દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવો.
त्राण (न)=રક્ષણ.
त्रि (वि)=ત્રણ.
त्रिक (न)=ત્રણનો સમુદાય.
त्रितय (न)=ત્રણનો સમુદાય.
त्रिदश (पुं)=સુર.
त्रिदशप (पुं)=સુર પતિ.
त्रिभुवन (न)=ત્રૈલોક્ય.
त्रिलोकी (स्त्री)=ત્રિભુવન.
त्रै (१ आ पालने)=રક્ષણ કરવું.

द

दक्ष (वि)=ચતુર.
दद् (१ आ दाने)=આપવું.
दन्त (पुं)=દાંત.
दम (पुं)=ઉપશમ, ઇન્દ્રિય-સંયમ.
दया (स्त्री)=કરુણા.
दर्पक (पुं)=મદન.
दर्शन (न)=દર્શન, શ્રદ્ધાન.
दल (न)=પાન.
दव (पुं)=દાવાનલ.
दशा (स्त्री)=સ્થિતિ, અવસ્થા.
दह् (१ प भस्मीकरणे)=બાળવું.
दहन (न)=બાળવું તે.
दा (१ प दाने)=આપવું.
दा (३ उ दाने)=આપવું.
दान (न)=દાન.
दानव (पुं)=અસુર.
दामन् (न)=(૧) દોરડું (૨) માળા.
दार (पुं)=નારી, સ્ત્રી.
दारिद्र्य (न)=દરિદ્રતા ગરીબાઇ.
दारु (न)=કાષ્ઠ, લાકડું.
दितिज (पुं)=દૈત્ય.
दिव् (स्त्री)=સ્વર્ગ.
दिव्य (वि)=સ્વર્ગ સંબંધી, સ્વર્ગીય.
दिश् (६ उ अतिसर्जने)=આપવું.
दिश् (स्त्री)=દિશા.
दीन (वि)=ગરીબ.
दु (५ प उपतापे)=પીડા કરવી.
दुःख (न)=પીડા.
दुरित (न)=પાપ.
दुर्लभ (वि)=દુર્લભ.
दुष्कृत (न)=પાપ.

दृढ (वि०)=મજબૂત.
दृश् (स्त्री०)=(૧) દૃષ્ટિ, (૨) નેત્ર, (૩) મત.
दृषद् (स्त्री०)=પત્થર.
देव (पु०)=(૧) અમર, સુર, (૨) પરમેશ્વર
देवता (स्त्री०)=(૧) દેવી, (૨) દેવ
देवी (स्त्री०)=દેવી
देहिन् (पु०)=પ્રાણી
द्वैप (वि०)=શત્રુ સબધી
दो (४, प० अवखण्डने)=ખણ્ડન કરવું
दोस् (न०)=હાથ
दोष (पु०)=દૂષણ
द्युति (स्त्री०)=પ્રકાશ
द्राक् (अ०)=ઝટ
द्रुम (पु०)=ઝાડ.
द्विप (पु०)=હાથી
द्विप् (पु०)=શત્રુ.

ध

धन (न०)=પૈસો
धनु (पु०)=ધનુષ્ય
धरण (पु०)=દક્ષિણ દિશામા વસતા નાગકુમારોનો ઇન્દ્ર
धर्म (पु०)=જૈનોના પદરમા તીર્થંકર
धव (पु०)=પતિ.
धा (३, ऊ० धारणपोषणयोर्दाने च)=ધારણ કરવુ
धातु (पु०)=ધાતુ
धान्य (न०)=અનાજ
धामन् (न०)=ગૃહ
धारा (स्त्री०)=ધારા
धी (स्त्री०)=મતિ
धीर (वि०)=બળવાન્
धु (५, ऊ० कम्पने)=હલાવવુ.
धृ (१, ऊ० धारणे)=ધારણ કરવુ
धौत (वि०)=ધોયલું
ध्यान (न०)=ધ્યાન
ध्वंस् (१, आ० अवस्रंसने गतौ च)=નાશ કરવો.
ध्वन् (१, प० शब्दे)=અવાજ થવો
ध्वस्ति (स्त्री०)=નાશ

न

न (अ०)=નહિ
नख (पु०, न०)=નખ.
नति (स्त्री०)=પ્રણામ
नन्तृ (वि०)=નમન કરનાર.
नन्द् (१, प० समृद्धौ)=ખુશી થવુ
नन्द (पु०)=(૧) હર્ષ, (૨) સમૃદ્ધિ
नभस् (न०)=આકાશ
नम् (१, प० प्रह्वत्वे शब्दे च)=પ્રણામ કરવો
नमन(न०)=નમાવી દેવુ તે.
नमस् (अ०)=નમસ્કાર
नमि (पु०)=જૈનોના એકવીસમા તીર્થંકર
नमेरु (पु०)=એક જાતનુ દિવ્ય વૃક્ષ
नम्र (वि०)=નમસ્કાર કરનારા
नय (पु०)=(૧) એકદેશીય યથાર્થ અભિપ્રાય; (૨) નીતિ
नर (पु०)=મનુષ્ય
नव (वि०)=નવીન
नवन् (वि०)=નવ
नश् (४, प० अदर्शने)=નાશ થવો.
नहि (अ०)=નહિ
नाक (पु०)=સ્વર્ગ
नाग (पु०)=સાપ.
नाना (वि०)=વિવિધ
नाभेय (पुं०)=નાભિ (નરેશ)ના નન્દન, જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર
नाम (पु०)=પ્રણામ.
नामन् (न०)=નામ
नाश (पु०)=અત, વિનાશ.
नाशन (वि०)=નાશ કરનાર
नि (अ०)=અત્યતતાવાચક અવ્યય.
निघ (वि०)=સરખી ઊંચાઇ અને લબાઇવાળું.
निज (वि०)=પોતાનુ
नित्यम् (अ०)=સર્વદા
निधन (न०)=નાશ
निधि (पु०)=ભડાર
निभ (वि०)=સમાન
नियतम् (अ०)=ખરેખર
निर् (अ०)=અભાવવાચક અવ્યય
निर्दारण (न०)=ભેદવુ તે
निर्वाण (न०)=(૧) મોક્ષ, (૨) વિનાશ
निर्वृति (स्त्री०)=(૧) મુક્તિ, સિદ્ધિ, (૨) નાશ.
निर्व्याज (वि०)=નિષ્કપટી.

निवह (पुं)=સમુદાય.
निशा (स्त्री)=રાત્રિ.
निशान्त (न)=ઘર.
निष्ठा (स्त्री)=(૧) ઉત્કર્ષ. (૨) ટોચ.
नी (१ उ नयते)=દોરવું, લઈ જવું
नीच (वि)=અધમ.
नीति (स्त्री)=નીતિ.
नील (वि)=શ્યામ.
नीलता (स्त्री)=કાળાશ
नु (२ प नौति)=સ્તુતિ કરવી.
नुति (स्त्री)=સ્તુતિ.
नुद् (६ उ नुदति)=પ્રેરણા કરવી.
नू (६ प नुवति)=સ્તુતિ કરવી.
नृ (पुं)=મનુષ્ય.
नेमि (पुं)=જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર.
नो (अ)=નહિ
नौ (स्त्री)=નાવડું.
न्याय (पुं)=નીતિ.

प

पटु (वि)=ચાલાક.
पट्ट (न)=(૧) પીઠ. (૨) રાજ-સિંહાસન (૩) પાટ. (૪) રેશમી વસ્ત્ર.
पण्डित (पुं)=હોંશીઆર.
पत् (१ प पतति)=પડવું
पत् (१० उ पतयति)=જવું.
पतन (न)=પડવું તે.
पताका (स्त्री)=ધ્વજ વાવટો.
पति (पुं)=સ્વામી, નાથ.
पतिता (स्त्री)=સ્વામીપણું.
पत्र (न)=(૧) પાંખડી, (૨) વાહન.
पद (न)=(૧) સ્થાન, (૨) વાક્યનો એક ભાગ (૩) ચરણ.
पद्धति (स्त्री)=માર્ગ.
पद्म (पुं न)=કમળ.
पद्मप्रभ (पुं)=જૈનોના છઠ્ઠા તીર્થંકર.
पर (वि)=(૧) તત્પર, (૨) અન્ય (૩) ઉત્તમ.
परम् (अ)=અત્યંત.
परम (वि)=ઉત્તમ.
परमेश्वर (पुं)=ઈશ્વર.
पराग (पुं)=ધૂળ.
परार्ध्य (वि)=ઉત્તમ.
परिचित (वि)=પરિચયવાળું.
परिव्राजिन् ([illegible])=ભટકનાર.
परिपूज्य (वि)=પૂજવા લાયક.
परिपूर्ण (वि)=પૂરી રીતે.
पर्वत (पुं) પહાડ.
पर्वन् (न)=પર્વદિવસ.
पवि (पुं)=વજ્ર.
पवित्र (वि)=પાવન.
पांशु (पुं)=રજ
पा (२ प पाति)=રક્ષણ કરવું.
पात (पुं)=પતન, પડવું તે.
पातक (न)=પાપ.
पातक ([illegible])=પાપાત્મક.
पाल (वि)=પાળનાર, રક્ષક.
पाद (पुं)=ચરણ
पादप (पुं)=ઝાડ.
पाप (न)=પાપ.
पार्श्व (पुं)=જૈનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર.
पावक (वि)=પવિત્ર કરનાર.
पारिजात (पुं)=પારિજાતક, એક જાતનું ઝાડ.
पालन (न)=રક્ષણ.
पावन (वि)=પવિત્ર કરનાર.
पीड् (१० उ पीडयति)=દુઃખ દેવું.
पीडा (स्त्री)=દુઃખ.
पुर (न)=નગરી.
पुरी (स्त्री)=નગરી.
पुरुषदत्ता (स्त्री)=પુરુષદત્તા (વિદ્યાદેવી).
पुस्तिका (स्त्री)=(૧) પ્રતિમા (૨) પુસ્તક.
पुष् (४ प पुष्यति)=પોષણ કરવું
पुष्प (न)=ફૂલ.
पू (९ उ पुनाति)=પવિત્ર કરવું.
पूज् (१० उ पूजयति)=પૂજવું.
पूज्य (वि)=પૂજવા યોગ્ય.
पोत (पुं)=વહાણ, હોડી.
प्रगुण (वि)=સરળતાવાળું.
प्रज्ञप्ति (स्त्री)=પ્રજ્ઞપ્તિ (વિદ્યાદેવી).
प्रतरण (न)=તરવું તે.

प्रति (अ०)=(१) પ્રત્યે, (२) પ્રતિકૂલવાચક અવ્યય
प्रतिभान (न०)=પ્રતિભા, નૂતન વિકાસ પામતી બુદ્ધિ
प्रतिभय (वि०)=ભયંકર
प्रथ् (१०, क० प्रख्याने)=પ્રસિદ્ધ થવુ, વિસ્તાર પામવો
प्रथन (न०)=પ્રસિદ્ધ કરવુ તે
प्रदान (न०)=ત્યાગ
प्रपञ्चित (वि०)=વિસ્તારેલું
प्रपा (स्त्री०)=જલાશય, પરબ.
प्रबल (वि०)=પરાક્રમી.
प्रभञ्जन (पु०)=પવન
प्रभा (स्त्री०)=કાન્તિ
प्रमद (पु०)=આનન્દ.
प्रमाण (न०)=પ્રમાણ, યથાર્થ જ્ઞાન
प्रलय (पु०)=નાશ
प्रशम (पु०)=નાશ
प्रहति (स्त्री०)=નાશ
प्रादुस् (अ०)=પ્રકાશવાચક અવ્યય
प्रिय (वि०)=ઇષ્ટ
प्रियङ्गु (स्त्री०)=એક જાતનુ ઝાડ

फ

फण (पु०)=ફેણ
फल (न०)=ફળ
फलक (न०)=ઢાલ

ब

बत (अ०)=સંતોષવાચક અવ્યય
बन्दिन् (पु०)=ભાટ
बन्धु (पु०)=મિત્ર
बन्धुजीव (पु०)=એક જાતનુ પુષ્પ, બપોરીયુ
बल (न०)=(૧) સૈન્ય, (૨) પરાક્રમ
बहु (वि०)=ઘણા
बहुधा (अ०)=ઘણી રીતે.
बाण (पु०)=બાણ
बाध (पु०)=પીડા
बाहु (पु०)=હાથ
बुध (पु०)=પણ્ડિત
बुद्धि (स्त्री०)=મતિ
बृहत् (वि०)=મોટુ.
बोध (पु०)=વિકાસ.

भ

भक्ति (स्त्री०)=સેવા
भङ्ग (पु०)=પ્રકાર
भज् (१, क० सेवायाम्)=ભજવુ
भद्र (न०)=કલ્યાણ
भय (न०)=બીક.
भर (पु०)=સમૂહ
भव (पु०)=(૧) સંસાર, (૨) ઉત્પત્તિ
भवत् (स०)=આપ
भव्य (वि०)=મોક્ષે જનાર
भस्मन् (न०)=રાખ
भा (स्त्री०)=તેજ
भा (२, प० दीप्तौ)=પ્રકાશવુ
भाज् (वि०)=ભોગવનાર.
भाजन (न०)=પાત્ર
भार (पु०)=ધારણ કરનાર
भारती (स्त्री०)=વાણી
भास् (स्त्री०)=પ્રભા, કાંતિ
भास् (१, आ० दीप्तौ)=પ્રકાશવુ
भासक (पु०)=પ્રકાશક
भासुर (वि०)=દેદીપ્યમાન
भिद् (७, क० विदारणे)=ભેદવુ
भी (स्त्री०)=ભય
भीति (स्त्री०)=ભય, બીક
भुवन (न०)=જગત્.
भू (१, प० सत्तायाम्)=હોવુ, થવુ.
भू (स्त्री०)=પૃથ્વી, (૨) સ્થાન
भूति (स्त्री०)=સંપત્તિ
भूमि (स्त्री०)=(૧) સ્થલ, (૨) પૃથ્વી
भृ (३, क० धारणपोषणयो)=ધારણ કરવુ
भृत् (वि०)=ધારણ કરનાર
भृशम् (अ०)=અત્યંત
भोग (पु०)=વિષય
भ्रम् (१, प० चलने)=ભમવુ

म

मज्जन (न०)=સ્નાન, જલાભિષેક,
मणि (पु०)=રત્ન.

मण्डप (पुं न)=માંડવો.
मण्डल (न)=ચક્ર
मत (न)=(૧) દર્શન, (૨) સિદ્ધાન્ત.
मत (वि)=અભીષ્ટ ઈચ્છિત.
मति (स्त्री)=બુદ્ધિ
मद (पुं)=હાથીના ગંડસ્થળમાંથી ઝરતો પ્રવાહી પદાર્થ.
मदन (पुं)=કામદેવ.
मनस् (न)=મન, ચિત્ત
मनुज (पुं)=માનવ
मन्त्रि (पुं)=પ્રધાન
मन्त्रिन् (पुं)=પ્રધાન.
मन्द (वि)=મન્દ.
मन्दर (पुं)=મેરૂ (પર્વત).
मय (वि)=પ્રચુરતાવાચક પ્રત્યય.
मरुत् (पुं)=દેવ.
मर्त्य (पुं)=માનવ.
मल (पुं)=મેલ.
मलिन (वि)=મેલું
मस्ज् (६ प शुद्धौ)=ડૂબવું
मल्लि (पुं)=જૈનોના ઓગણીસમા તીર્થંકર.
मह (पुं)=ઉત્સવ
महत् (वि)=વિશાળ.
महस् (न)=પૂજા
महाकाली (स्त्री)=મહાકાલી (વિદ્યા-દેવી)
महामानसी (स्त्री)=મહામાનસી (વિદ્યા-દેવી).
महिमन् (पुं)=મહિમા.
महिषी (स्त्री)=ભેંસ.
मही (स्त्री)=પૃથ્વી.
महीध्र (पुं)=મહીધર, પર્વત
मा (अ)=નહિ
मान (पुं)=(૧) અભિમાન, અહંકાર (૨) પૂજા.
मानवी (स्त्री)=માનવી (વિદ્યા-દેવી)
मानस (न)=(૧) મન, (૨)માનસ (સરોવર).
मानसी (स्त्री)=માનસી (વિદ્યા-દેવી)
माया (स्त्री)=કપટ.
मार्ग (पुं)=રસ્તો.
माला (स्त्री)=(૧) માળા (૨) હાર.
मुकुल (पुं न)=કળી ખીલ્યા વિનાનું ફૂલ.
मुखर (वि)=શબ્દાયમાન.
मुच् (६ उ मोक्षणे)=છોડવું
मुद् (१ आ हर्षे)=હર્ષ પામવો.
मुद् (स्त्री)=હર્ષ, આનન્દ.
मुदित (न)=હર્ષ.
मुदित (वि)=ખુશી.
मुनि (पुं)=સાધુ
मुसल (न)=મુસળ, સાંબેલું.
मूर्धन् (न)=મસ્તક
मृग (पुं)=હરણ.
मृगपति (पुं)=સિંહ.
मृत्यु (पुं)=મરણ.
मेघ (पुं)=વાદળું
मेरु (पुं)=મેરૂ (પર્વત).
मोक्ष (पुं)=નિર્વાણ.
मोद (पुं)=હર્ષ.
मोह (पु)=અજ્ઞાન.
मौलि (पुं)=(૧) મસ્તક (૨) મુકુટ

य

यक्ष (पु)=એક જાતનો વ્યંતર દેવ.
यक्षी (स्त्री)=યક્ષની પત્ની.
यत् (१ आ प्रयत्ने)=પ્રયત્ન કરવો.
यतः (अ)=જેથી.
यत्र (अ)=જ્યાં
यथा (अ)=જેમ.
यद् (स)=જે
यदि (अ)=જો.
यदीय (स)=જેનું.
यमित (वि)=નિયમવાળું
यशस् (न)=કીર્તિ.
यशस्विन् (वि)=કીર્તિવાળું.
या (२ प प्रापणे)=જવું.
यान (न)=પ્રયાણ.
याम (पुं)=પ્રહર
युग (न)=બેનું જોડકું
युगल (न)=બેનું જોડકું
युज् (७ उ योगे)=જોડવું
युष्मद् (स)=દ્વિતીય પુરુષવાચક સર્વનામ.
योगिन् (पुं)=યોગી.
योषित् (स्त्री)=સ્ત્રી.

र

रंहस् (न०)=वेग
रक्ष् (१, प० पालने)=रक्षण करवु
रच् (१०, उ० प्रतियत्ने)=रचवु
रञ्ज् (१, उ० रागे)=रागी थवु
रञ्जन (न०)=राग
रत (वि०)=आसक्त, रागी
रत (न०)=सुख
रति (स्त्री०)=(१) सुख, (२) कामदेवनी पत्नी
रत्न (न०)=रत्न
रम् (१, आ० क्रीडायाम्)=रमवु
रव (पु०)=ध्वनि
रवि (पु०)=सूर्य
रस (पु०)=रस
रहित (वि०)=रहित
रा (२, प० दाने)=आपवु
राग (पु०)=राग
राज् (पु०)=राजा
राज् (१, उ० दीप्तौ)=प्रकाशवु
राजन् (पु०)=राजा
राजि (स्त्री०)=श्रेणि
राजिन् (वि०)=दीपावनार
राजी (स्त्री०)=श्रेणि, हार
राजीव (न०)=कमळ
राद्धि (स्त्री०)=निर्वाण
राशि (पु०)=ढगलो
रिपु (पु०)=दुश्मन
रुच् (स्त्री०)=कान्ति
रुचि (स्त्री०)=(१) शोभा, (२) अभिलाषा, इच्छा.
रुच् (१, आ० दीप्तावभिप्रीतौ च)=प्रकाशवु
रुज् (६, प० भङ्गे)=भांगवु
रुज् (स्त्री०)=रोग
रुह् (१, प० बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च)=उगवु अधि-रुह्=आरूढ थवु आरुह्=आरूढ थवु
रूप (न०)=स्वरूप
रूपता (स्त्री०)=सौन्दर्य
रै (पु०)=(१) सुवर्ण, (२) धन
रोचिस् (न०)=तेज.
रोहिणी (स्त्री०)=रोहिणी (विद्या-देवी)
रौद्र (वि०)=घोर

ल

लक्ष् (१०, उ० दर्शनाङ्कनयो)=(१) जोवु, (२) निशान करवु
लक्ष्मी (स्त्री०)=लक्ष्मी, धन
लङ्घ् (१०, उ०,१, प० भाषाया दीप्तौ सीमातिक्रमे च) =ओळगवु
लङ्घन (न०)=ओळगवु ते
लता (स्त्री०)=वेल
लव (पु०)=अंश
लस् (१, प० दीप्तौ)=शोभवु
लाघव (न०)=लघुता
लाभ (पु०)=लाभ
लालसा (स्त्री०)=इच्छा
लालित (वि०)=स्नेहपूर्वक पाळेल
ली (९, प० श्लेषणे)=ओगळी जवु
लोक (पु०)=दुनिया
लोल (वि०)=लंपट

व

वचन (न०)=वचन
वचस् (न०)=वचन
वज्र (न०)=वज्र
वज्रशृंखला (स्त्री०)=वज्रशृंखला (विद्या-देवी)
वज्राकुशी (स्त्री०)=वज्रांकुशी (विद्या-देवी)
वज्राशनी (स्त्री०)=वज्र
वद् (१, प० व्यक्तायां वाचि)=बोलवु
वन (न०)=(१) जळ, (२) जंगल
वनिता (स्त्री०)=नारी
वन्द् (१, आ० अभिवादनस्तुत्यो)=नमन करवुं.
वन्द्य (वि०)=पूजवा लायक
वपुस् (न०)=देह
वप्र (पु०)=कोट
वर (पु०)=वरदान
वर (वि०)=श्रेष्ठ
वरद (वि०)=चाहेली चीज आपनार.
वर्ग (पु०)=समुदाय, समूह
वर्जित(वि०)=छोडी दीधेल.
वर्ण (पु०)=रंग.

वर्य (वि)=પ્રધાન, મુખ્ય
वलक्ष (वि)=ધવલ, ધોળું
वलय (न)=કડુ
वल्लरी (स्त्री)=વેલ.
वस् (१ प निवासे)=રહેવું
वसु (न)=નિધાન, ધન.
वस्तु (न)=પદાર્થ.
वह् (१ उ प्रापणे)=ધારણ કરવું
वा (अ)=અને
वाच् (स्त्री)=વાણી
वाजिन् (पुं)=ઘોડો.
वाणी (स्त्री)=દેશના
वादिन् (वि)=વાદી
वापी (स्त्री)=વાવ.
वार (पुं)=સમૂહ
वारण (पुं)=(૧) હાથી, (૨) રોકવું તે.
वारि (न)=જળ.
वास (पुं)=રહેઠાણ.
वासुपूज्य (पुं)=જૈનોના બારમા તીર્થંકર.
वि (अ)=વિયોગસૂચક અવ્યય.
विकास (पुं)=ખીલવણી.
विनाश (पुं)=નાશ
विग्रह (पुं)=(૧) દેહ, શરીર (૨) કલહ, લડાઈ
विजय (पुं)=જીત.
विद् (२ प ज्ञाने)=જાણવું.
विद् (४ आ विचारणे)=વિચારવું
विद्रुम (पुं)=પરવાળું
विध (पुं)=પ્રકાર.
विधा (स्त्री)=વિધાન, કર્મ.
विधि (पुं)=કાર્ય.
विध्वंस (पुं)=નાશ.
विनय (पुं)=વિનય.
विनीत (वि)=વિનયયુક્ત.
विपद् (स्त्री)=કષ્ટ.
विपुल (वि)=વિશાળ.
विभेदन (न)=નાશ.
विमल (पुं)=જૈનોના તેરમા તીર્થંકર.
विमल (वि)=નિર્મળ.
विमलित (वि)=નિર્મળ કરેલ.
विश् (६ प प्रवेशने)=પ્રવેશ કરવું
विशद (वि)=નિર્મળ.
विशाल (वि)=વિસ્તીર્ણ.
विसर (पुं)=સમૂહ.
विष्टप (न)=ભુવન.
विहग (पुं)=પક્ષી.
वीज् (१ उ व्यजने)=પંખો નાખવો.
वीत (वि)=ગયેલ.
वीर (पुं)=(૧) તીર્થંકર, (૨) જૈનોના ચોવીસમા તીર્થંકર.
वृ (५ उ वरणे)=પસંદ કરવું
वृजिन (न)=પાપ.
वृद्धि (स्त्री)=વધારો.
वृष्टि (स्त्री)=વરસાદ.
वै (अ)=(૧) નિશ્ચયવાચક અવ્યય, (૨) પાદ-પૂર્તિના અર્થમાં વપરાતો અવ્યય.
वैबुध (वि)=દેવના સંબંધી.
वैभव (न)=સંપત્તિ.
वैर (न)=દુશ્મનાવટ
वैरोट्या (स्त्री)=વૈરોટ્યા (વિદ્યા-દેવી).
व्यजन (न)=પંખો.
व्याज (पुं)=કપટ.
व्याप्त (वि)=વ્યાપેલ.
व्याहृति (स्त्री)=વાણી.
व्रात (न)=સમૂહ.

श

शंस् (१ प स्तुतौ दुर्गतौ च)=વખાણ કરવું.
शकुन्त (पुं)=પક્ષી.
शक्ति (स्त्री)=એક જાતનું આયુધ.
शङ्ख (पुं)=શંખ.
शची (स्त्री)=ઇન્દ્રાણી.
शत (न)=સો.
शतपत्र (न)=સો પાંખડીવાળું કમળ.
शत्रु (पुं)=દુશ્મન.
शम् (अ)=સુખવાચક અવ્યય.
शम् (४ प उपशमे)=શાંત થવું
शम (पुं)=શાંતિ.
शमक (पुं)=શાંત કરનાર.
शमन (न)=શાંતિ.

शम्भव (पु०)=જૈનોના ત્રીજા તીર્થંકર
शय (पु०)=હાથ.
शर (पु०)=બાણ
शरण (न०)=શરણ
शस्त्र (न०)=હથિયાર
शस्य (वि०)=પ્રશંસા-પાત્ર
शान्त (वि०)=શાન્ત
शान्ति (पु०)=જૈનોના સોળમા તીર્થંકર
शान्ति (स्त्री०)=મોક્ષ
शासन (न०)=આજ્ઞા
शिखण्डिन् (पु०)=મોર
शित (वि०)=તીક્ષ્ણ
शिरस् (न०)=મસ્તક.
शिव (पु०)=મોક્ષ
शिव (न०)=કલ્યાણ
शिव (वि०)=કલ્યાણકારી.
शिशिर (वि०)=શીતલ
शी (२, आ० स्वप्ने)=સુવુ
शीतल (पु०)=જૈનોના દશમા તીર્થંકર
शुक्ल (वि०)=શ્વેત
शुच् (स्त्री०)=શોક
शुभ (वि०)=શુભ
शृङ्खला (स्त्री०)=સાકળ
शेखर (पु०)=મુગટ
शोधन (पु०)=શોધ કરનાર.
श्याम (वि०)=કાળો
श्रम (पु०)=થાક
श्रि (१, उ० सेवायाम्)=આશ્રય લેવો
श्री (स्त्री०)=(૧) માનવાચક શબ્દ, (૨) લક્ષ્મી.
श्रीमत् (वि०)=શ્રીયુત, ધનિક
श्रु (१, प० श्रवणे)=સાંભળવુ.
श्रुत (न०)=શ્રુત-જ્ઞાન.
श्रेय (वि०)=આશ્રય કરવા લાયક
श्रेयांस (पु०)=જૈનોના અગ્યારમા તીર્થંકર

स

संवर (पु०)=રોકાણ
संशय (पु०)=સંશય.
संसद् (स्त्री०=સભા
संसार (पु०)=કર્મબદ્ધ અવસ્થા

सकल (वि०)=સમસ્ત
सङ्कुल (वि०)=વ્યાપ્ત
सङ्गता (स्त्री०)=સોબત
सङ्घ (पु०)=સમુદાય
सज्ज (वि०)=તૈયાર
सज्जन (पु०)=સજ્જન, સારો માણસ
सञ्चय (पु०)=સમૂહ
सत् (वि०)=શોભનીય
सतत (वि०)=પ્રતિક્ષણ
सततम् (अ०)=અહોનિશ, સર્વદા
सत्य (वि०)=સાચુ
सद् (१, प० विशरणगत्यवसादनेषु)=ભાંગવુ
सदा (अ०)=હમેશા
सदृश (वि०)=સમાન, તુલ્ય
सद्गुण (पु०)=સારો ગુણ
सद्मन् (न०)=ગૃહ
संतमस (न०)=ગાઢ અંધકાર
सपदि (अ०)=એકદમ
सभा (स्त्री०)=સભા
सभाजन (पु०)=સભ્ય, સભાનો માણસ
सभाजन (न०)=પરોણાગત
सम (वि०)=(૧) તુલ્ય, (૨) સાધારણ
समग्र (वि०)=સમસ્ત
समम् (अ०)=સાથે
समय (पु०)=સિદ્ધાન્ત
समवसरण (न०)=ધર્મ-દેશનાનુ સ્થલ
समस्त (वि०)=સકળ
समाधि (स्त्री०)=સમાધિ
समान (वि०)=તુલ્ય
समुदाय (पु०)=સમૂહ.
समृद्धि (स्त्री०)=સંપત્તિ; વૈભવ
सम्पद् (स्त्री०)= " "
सम्पराय (पु०)=લડાઇ
सम्यग् (अ०)=રૂડી રીતે
सरीसृप (पु०)=સર્પ
सरोज (न०)=કમળ
सलिल (न०)=જળ
सस्ज् (१, उ० गतौ)=સજ્જ થવુ
सह (अ०)=સહિત.

चतुर्विंशतिकापद्यानामकारादिवर्णक्रमः

क-परिशिष्टम्

श्रीबप्पभट्टिसूरिभिर्विरचितं

॥ शारदा-स्तोत्रम् ॥

कलमरालविहङ्गमवाहना
सितदुकूलविभूषणलेपना ।
प्रणतभूमिरुहामृतसारिणी
प्रवरदेहविभाभरधारिणी ॥ —द्रुतविलम्बितम्
अमृतपूर्णकमण्डलुहा[1]रिणी
त्रिदशदानवमानवसेविता ।
भगवती परमैव सरस्वती
मम पुनातु सदा नयनाम्बुजम् ॥१-२॥ —युग्मम्

" મનોહર હંસ પક્ષીરૂપ વાહનવાળી, શ્વેત વસ્ત્ર, અલંકાર અને લેપ (સુગંધી દ્રવ્ય)થી યુક્ત, પ્રણામ કરેલા (પ્રાણીઓ) રૂપી વૃક્ષોનું (સિંચન કરવામાં) અમૃતની નીક જેવી, ઉત્તમ શરીરની કાન્તિના સમૂહને ધારણ કરનારી, અમૃતથી ભરેલા એવા કમણ્ડળુ વડે મનોહર તેમજ દેવ, દાનવ અને માનવો વડે સેવિત એવી ઉત્તમ ભગવતી સરસ્વતી મારા નેત્ર-કમલને સર્વદા પવિત્ર કરો (અર્થાત્ મને દર્શન આપો). "—૧-૨

जिनपतिप्रथिताखिलवाङ्मयी
गणधराननमण्डपनर्तकी ।
गुरुमुखाम्बुजखेलनहंसिका
विजयते जगति श्रुतदेवता ॥ ३ ॥ —द्रुत०

" જિનેશ્વરે પ્રસિદ્ધ કરેલા સમસ્ત સાહિત્યરૂપ, વળી ગણધરોના મુખરૂપ મણ્ડપને વિષે નૃત્ય કરનારી તેમજ ગુરૂના વદન-કમલને વિષે ક્રીડા કરનારી હંસિકા એવી શ્રુત-દેવતા (સરસ્વતી) વિશ્વમાં વિજયી વર્તે છે "—૩

---

१ 'धारिणी' इति ख-ग-पाठः ।

अमृतदीधितिबिम्बसमानना
त्रिजगतीजननिर्मितमाननाम् ।
नवरसामृतवीचिसरस्वतीं
प्रमुदितः प्रणमामि सरस्वतीम् ॥ ४ ॥ –द्रुत०

"ચન્દ્ર-મણ્ડલના સમાન મુખવાળી, ત્રણ જગત્ના લોકો વડે સન્માન પામેલી તેમજ નવ રસરૂપી અમૃતના કલ્લોલોથી (મોજાંઓથી) પરિપૂર્ણ એવી નદીના સમાન એવી સરસ્વતીને હું હર્ષપૂર્વક પ્રણામ કરું છું"—૪

विततकेतकपत्रविलोचने !
विहितसंसृतिदुष्कृतमोचने ! ।
धवलपक्षविहङ्गमलाञ्छिते !
जय सरस्वति ! पूरितवाञ्छिते ! ॥ ५ ॥ –द्रुत०

"હે વિસ્તૃત કેતક (કેવડા)ના પત્ર જેવાં નેત્રવાળી (શારદા)! કરાવ્યો છે સંસારરૂપી પાપનો ત્યાગ જેણે એવી હે (વાગીશ્વરી)! હે શ્વેત પાંખવાળા પક્ષીથી લાંછિત (અર્થાત્ હે હંસરૂપ વાહનવાળી શ્રુત-દેવતા)! પૂર્ણ કર્યા છે મનોરથોને જેણે એવી હે (ભારતી)! હે સરસ્વતી તું! જયવતી વર્ત"—૫

भवदनुग्रहलेशतरङ्गिता
स्तवुचितं प्रवदन्ति विपश्चितः ।
नृपसभासु यतः कमलाबला-
कुचकलाकललनानि वितन्वते ॥ ६ ॥ –द्रुत०

"આપની કૃપાના અંશથી ચપળ બનેલા પણ્ડિતો રાજ-સભામાં એનું ઉચિત બોલે છે કે જેથી કરીને તેઓ લક્ષ્મીરૂપી લલનાના સ્તનની કલાની ક્રીડાનો વિસ્તાર કરે છે (અર્થાત્ રાજ-સભામાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે છે)."—૬

---

૧ આ પદ્ય યમકાલંકારથી શોભી રહ્યું છે કેમકે એના પ્રથમના બે ચરણોમાં છેવટના ત્રણ અક્ષરો સમાન છે અને બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર અક્ષરો સમાન છે.

૨ 'मवरस' इति क-पाठः ।

૩ જેમ આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના બે અક્ષરોની સમાનતા નજરે પડે છે, તેવી જ બાકીનાં બે ચરણોના સંબંધમાં પણ એમ લાગુ છે.

४ 'वंसकमु' इति क-पाठः । ५ 'समानुरस' इति क-पाठः । ६ 'कमलानी' इति क-पाठः ।

गतधना अपि हि त्वदनुग्रहात्
कलितकोमलवाक्यसुधोर्मयः ।
चकितबालकुरङ्गविलोचना
जनमनांसि हरन्तितरां नराः ॥ ७ ॥ –द्रुत०

" (हे शारदा!) निर्धन होवा छतां पण तारी कृपाथी मृदु (कोमळ) ...यनामृतनी ऊर्मिओ (मोजाओ)थी अलंकृत (थयेला) तेमज विस्मय पामेला मृगना ...ळकना जेवां नेत्रवाळा (बनेला) मनुष्यो मानवोना मनने अत्यंत हरी ले छे."—७

करसरोरुहखेलनचञ्चला
तव विभाति वरा जपमालिका ।
श्रुतपयोनिधिमध्यविकस्वरो-
ज्ज्वलतरङ्ग[1]कलाग्रहसाग्रहा ॥ ८ ॥ –द्रुत०

" हस्तरूपी कमलने विषे क्रीडा करवामां चपळ एवी, तथा श्रुत-सागरना मध्यना ...िकस्वर तेमज निर्मल एवा तरंगोनी कलाने ग्रहण करवामां आग्रहवाळी तेमज श्रेष्ठ ...एवी तारी जप-माला विशेष शोभे छे."—८

द्विरदकेसरिमारिभुजङ्गमा-
[2]सहनतस्करराजरुजां भयम् ।
तव गुणावलिगानतरङ्गिणां
न भविनां [3]भवति श्रुतदेवते! ॥ ९ ॥ –द्रुत०

" हे सरस्वती! तारा गुणोनी श्रेणिना गानने विषे चपळ एवा भव्य (जनो)ने ...हाथी सिंह, मरकी, साप, दुश्मन, चोर, राजा तथा रोगनो भय (लागतो) नथी."—९

ॐ ह्रीँ क्लीँ [4]ब्लीँ ततः श्रीँ तदनु हसकलह्रीमथो ऐँ नमोऽन्ते
लक्षं साक्षाज्जपेद् यः करसमविधिना सत्तपा ब्रह्मचारी ।
[5]निर्यान्तीं चन्द्र[6]बिम्बात् कलयति मनसा त्वां जगच्चन्द्रिकाभां
सोऽत्यर्थं वह्निकुण्डे विहितघृतहुतिः स्याद् दशांशेन विद्वान् ॥१०॥
–स्रग्०

१ 'कग्राम०' इति ग-पाठः । २ 'ज्वलनतस्करराजिरुजा' इति क-पाठ । ३ 'भवते' इति क-पाठः । ४ 'ब्लूँ' इति ख-पाठ । ५ निर्यान्ती' इति ख-ग-पाठः । ६ 'बिम्बा' इति क-पाठ. ।

" ॐ ह्रीं ह्रीं क्लीं ત્યાર પછી श्रीं અને વળી ત્યાર બાદ ह, स, क, ल અને ह्रीं તથા વળી ત્યાર બાદ ऐं અને અન્તમાં नमः (અર્થાત् ॐ ह्रीं ह्रीं क्लीं श्रीं हसकलह्रीं ऐं नमः) એવો જાપ જે બ્રહ્મચર્યપૂર્વક ઉત્તમ તપ કરીને હસ્ત-સમાન (અર્થાત્ નંદ્યાવર્ત યા શંખાવર્ત) વિધિ વડે સાક્ષાત્ લાખ વાર જપે તેમજ ચન્દ્ર-મણ્ડળમાંથી બહાર નીકળી આવતી તથા વિશ્વને વિષે ચન્દ્ર-પ્રભા (ચાંદની) જેવી એવી તને મનથી દેખે, તે મનુષ્ય દશાંશ (દશ હજાર જાપ) પૂર્વક અગ્નિ-કુણ્ડમાં ઘીનો હોમ કરીને પ્રખર પણ્ડિત બને. "—૧૦

रे रे लक्षण-काव्य-नाटक-कथा-चम्पूसमालोकने
क्वायास वितनोषि बालिश ! मुधा किं नम्रवक्त्राम्बुजः ? ।
भक्त्याऽऽराधय मन्त्रराजमहसाऽनेनानिशं भारतीं
येन त्वं कवितावितानसवितोऽद्वैतप्रबुद्धायसे ॥ ११ ॥ —शार्दू०

" હે બાળક ! નમ્ર વદન-કમલવાળો થઈને તું લક્ષણ, કાવ્ય, નાટક, કથા અને ચમ્પૂ જોવામાં શા માટે ફોગટ પ્રયાસ કરે છે ? આ મન્ત્રરાજરૂપ મહથી ભક્તિપૂર્વક તું પ્રતિદિન સરસ્વતીનું આરાધન કર કે જેથી તું કવિતા કરવામાં સૂર્યના સમાન પ્રતાપી થઈ અસાધારણ પણ્ડિત થાય. "—૧૧

चञ्चच्चन्द्रमुखी प्रसिद्धमहिमा स्वाच्छन्द्यराज्यप्रदा
नायासेन सुरासुरेश्वरगणैरभ्यर्चिता भक्तितः ।
देवी संस्तुतवैभवा मलयजालेपाङ्गरङ्गद्युति
सा मां पातु सरस्वती भगवती त्रैलोक्यसंजीविनी ॥१२॥ —शार्दू०

" ઝળકતા ચન્દ્રના જેવા વદનવાળી, પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળી, સ્વતન્ત્રતારૂપી રાજ્ય અર્પણ કરનારી, દેવ અને દાનવોના સ્વામીઓના સમૂહો વડે ભક્તિપૂર્વક અનાયાસે સ્તુતિ કરાયેલી, પ્રશંસા પામેલી સંપત્તિવાળી, મલયજ (ચન્દન)ના લેપરૂપી અંગના રંગની પ્રભાવાળી તેમજ (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલરૂપી) ત્રિભુવનને સંજીવન કરનારી એવી સુપ્રસિદ્ધ તે ભગવતી દેવી સરસ્વતી મારું રક્ષણ કરો. "—૧૨

---

१ ०स्म्यं' इति क-पाठः । २ मा वैभवा इति क-ग-पाठः । ३ मा पैला मु इति क-पाठः ।
४ रङ्गद्युतिः' इति क-पाठः ।

स्तवनमेतदनेकगुणान्वितं
पठति यो भविकः प्रमना[1]ः प्रगे ।
स सहसा[2] मधुरैर्वचनामृतै-
र्नृपगणानपि रञ्जयति स्फुटम् ॥ १३ ॥ –द्रुत०

" જે ભવ્ય પ્રાણી પ્રફુલ્લિત ચિત્તપૂર્વક આ અનેક ગુણોથી યુક્ત સ્તોત્ર સવારના પહોરમાં ભણે છે, તે મધુર વચનરૂપ અમૃત વડે નૃપતિઓના સમૂહોને પણ એકદમ સ્પષ્ટ રીતે ખુશી કરે છે "—૧૩

॥ इति श्रीशारदास्तोत्रं बप्पभट्टिसूरिभिर्विरचितम् ॥

१ '०मनात् प्रगे' इति ख–पाठः । २ 'महसा' इति क–पाठः ।

ख–परिशिष्टम्

ऍं ॐ नमो जिनाय।

॥ श्रीबप्पभट्टिसूरिचरितम् ॥

गुर्जरदेशे पाटलिपुरे जितशत्रुराजा राज्यं करोति स्म। तत्र श्रीसिद्धसेननामा सूरीश्वरोऽस्ति स्म। स मोढेरकपुरमहास्थाने श्रीमहावीरनमस्कारकरणाय आगतः, श्रीमहावीरं नत्वा तीर्थोपवासं कृत्वा चात्मारामरतो योगनिद्रया स्थितः सन् स्वप्नं ददर्श, यथा– केशरिकिशोरको देवगृहोपरि क्रीडति। स्वप्नं लब्ध्वाऽजागरीत्। मङ्गल्यस्तवनान्यपाठीत्। प्रभाते च चैत्यं गतः। तत्र षड्वार्षिको वाल एको वालांशुमालिसमद्युतिराजगाम।

सूरिणा पृष्टः–भो अर्भक! कस्त्वम्? कुत आगतः?। तेनोक्तम्—पञ्चालदेशे द्र(डु?)म्बाउधीग्रामे बप्पाख्यः क्षत्रियः, तस्य भट्टिर्नाम सधर्मचारिणी, तयोः सूरपालनामा पुत्रोऽहम्। मत्तातस्य वहवो भुजवलगर्विताः सपरिच्छदाः शत्रवः सन्ति, तान् सर्वान् हन्तुं सन्नह्य चलन्नासम्, पित्रा निषिद्धः–वत्स! वालस्त्वं नास्मै कर्मणे प्रगल्भसे, अलमुद्योगेन। ततोऽहं क्रुद्धः–किमनेन निरभिमानेन पित्राऽपि, यः स्वयमरीन् न निहन्ति मामपि घ्नन्तं निवारयति? अपमानेन मातापितरावनापृच्छ्यात्रागतः। सूरिणा चिन्तितम्– अहो दिव्यं रत्नम्! न मानवमात्रोऽयम्। "तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते" इति विमृश्य वाल आलापितः–वत्स! अस्माकं पार्श्वे तिष्ठ निजगृहाधिकसुखेन। वालेनोक्तम्–महान् प्रसादः, (स) स्वस्थानमानीतः, सङ्घो हृष्टः। तद्रूपविलोकनेन दृष्टयस्तुष्टिं न मन्यन्ते, पाठयित्वा विलोकितः, एकाह्नेन श्लोकसहस्रमध्यगीष्ट। गुरवस्तुष्टुवुः। रत्नानि पुण्यप्रकरप्राप्यानि। धन्या वयम्। तेन वालकेनाप्यल्पदिनैर्लक्षणसाहित्यादीनि भूयांसि शास्त्राणि पर्यशीलिषत, ततो गुरवो द्रम्बाउधीग्रामे जग्मुः, वालस्य पितरौ आगतौ वन्दितुं, गुरुभिरालापितौ–पुत्रा भवन्ति भूयांसोऽपि, किं तैः संसारावकरकृमिभिः?। अयं तु युवयोः पुत्रो व्रतमीहते। दीयतां नः, गृह्यतां धर्मम्(र्मः), नष्टं मृतं सहन्ति(न्ते) हि पितरो निजतनयम्, श्लाघ्योऽयं भवतितीर्षुः। पितृभ्यां उक्तम्–भगवन्! अयमेक एव मत्कुलतन्तुः कथं दातुं शक्यते?। तावता सविधस्थेन सूरपालेन उदितम्–अहं चारित्रं गृह्णाम्येव। यतः—

"सा वुद्धिः प्रलयं प्रयातु कुलिशं तस्मिन् श्रुते पात्यता
वल्गन्तः प्रविशन्तु ते हुतभुजि ज्वालाकराले गुणाः।
यैः सर्वैः शरदिन्दुकुन्दविशदैः प्राप्तैरपि प्राप्यते
भूयोऽप्यत्र पुरन्ध्रिरन्ध्रनरकक्रोडाधिवासव्यथा ॥ १ ॥"–शार्दूल०

ततो श्रावकसिद्धयाभ्यां मातापितृभ्यां अर्पितम्—भगवन्! गृहाण पात्रमेतत्। परं बप्पभट्टिरिति नाम अस्य कर्तव्यम्। गुरुभिर्भणितम्—अस्तु को दोषः?, पुण्यवन्तौ युवाम्, युवयोरयं लाभः सम्पन्नः। बप्पं भट्टिं च आपृच्छ्य सूरपालं गृहीत्वा सिद्धसेनाचार्याः मोढेरकं गताः।

शताष्टके वत्सराणां, गते विक्रमकालतः।
सप्ताधिके राधशुक्ल—तृतीयादिवसे गुरौ ॥ १ ॥—अनुष्टुप्

दीक्षा दत्ता। बप्पभट्टिरिति नाम विश्वपवित्रं पुपुषे। सङ्घप्रार्थनया तत्र चातुर्मासिकं कृतम् ॥

बहिर्भूमिगतस्य बप्पभट्टेर्महतीं वृष्टिमतनिष्ट घनः। क्वापि देवकुले स्थितः सः, तत्र देवकुले महाकारः कोऽपि पुमानागतः। अत्र देवकुले प्रशस्तिकाव्यानि रसाढ्यानि गम्भीरार्थानि तेन बप्पभट्टिपार्श्वात् व्याख्यापितानि। ततः स बप्पभट्टिना समं वसतिमायातः, गुरुभिराशीर्भिरभिनन्दितः, आचार्यैः पृष्टः। ततोऽसौ जगाद—भगवन्! कान्यकुब्जदेशे गोपालगिरिदुर्गनगरे यशोवर्मनृपतेः सुयशादेवीकुक्षिजन्मा नन्दनोऽहं, यौवने निरर्गलो धने लीलया व्ययन् पित्रा कुपितेन शिक्षितः—वत्स! धनार्जनक्लेशमजानन्नव्ययी पुत्रो न वेत्ति, ततस्त्वं मितव्ययो भव। ततोऽहं कोपादिहागमम्। गुरवोऽप्राक्षुः—किं ते नाम?। खटिकया भुवि लिखित्वा दर्शितं आम इति।

"महाजनाचारपरम्परेदृशी
स्वनाम नादौ (न साक्षात्) वदते न साधवः।
अतोऽभिधातुं न तदुत्सहे पुन—
र्जनः किलाकारमुखं विभावयति ॥ १ ॥"—उपेन्द्रवज्रा

तदभिज्ञत्वेन गुरवो हृष्टाः। चिन्तितं च तैः—

पूर्वं श्रीरामसैन्येऽद्राक्, दृष्टः षाण्मासिकः शिशुः।
पीलुवृक्षमहाछायो, वटाम्बोलकमास्थितः ॥ १ ॥—अनु

अचलच्छायया च पुण्यपुरुषो निर्णीतः। ततस्तज्जननी बप्पफलानि विचिन्वानाऽस्माभिर्भाषिता—वत्से! का त्वम्? किं वा तव कुलम्?। साऽभाषीदिदं कुलम्—अहं राजपुत्री कान्यकुब्जेशयशोवर्मपत्नी सुयशानामाऽस्मि। अस्मिन् सुते गर्भस्थिते सति दृष्टकर्मणा ह्रीकृतभयया एकुलप्रभावया हृदयेन क्रूरया सपत्न्या मिथ्या परपुरुषदोषमारोप्य गृहान्निष्कासिता। अपमानेन श्वशुरकुलपितृकुले हित्वा अत्रैव समागता वनवृत्त्या जीवामि बालं च पालयामि। इदं श्रुत्वाऽस्माभिः प्रोक्ता—वत्से! अस्मद्वसतिं समागच्छ, वत्से

१ इदं पद्यं प्रभावकचरिते (पृ. ११९) अपि दृश्यते।
२ अस्योत्तरार्धं प्रभावकचरिते (पृ. १११) अपि परन्तु तत्र विशुद्धपाठे भिन्नोऽस्ति।

प्रवर्धय । तया तथा कृतम् । सपत्न्यपि बहुसपत्नीकृतमरणप्रयोगैर्ममार । ततो विशिष्ट-पुरुषैः कन्यकुब्जे यशोधर्मा विज्ञप्तः—देव! सुयशा राज्ञी निर्दोषाऽपि (त्वया निर्वासिता, सपुत्रा समानीयतां, राज्ञा तुष्टाऽऽनीता)। कदाचिद् विहरन्तो वयं तस्या देशं गताः। तया पूर्वप्रतिपन्नं स्मरन्त्या वयं वन्दिताः, अनेनामनाम्ना तत्सुतेन भाव्यम्। एवं चिरं विभाव्य सूरयस्तमूचुः—वत्स! वस निश्चिन्तो निजेन सुहृदा बप्पभट्टिना समं अस्मत्सन्निधौ त्वम्। गृहाण कलाः–लिखितं १ गणितं २ गीतं ३ नृत्यं ४ वाद्यं ५ पठितं ६ व्याकरणं ७ छन्दो ८ ज्योतिषं ९ शिक्षा १० निरुक्तं ११ कात्यायनं १२ निघण्टुः १३ पत्रच्छेद्यं १४ नखच्छेद्यं १५ रत्नपरीक्षा १६ आयुधाभ्यासः १७ गजारोहणं १८ तुरगारोहणं १९ तयोः शिक्षा २० मन्त्रवादः २१ यन्त्रवादः २२ रसवादः २३ खन्यवादः २४ रसायनं २५ विज्ञानं २६ तर्कवादः २७ सिद्धान्तं २८ विषवादः २९ गारुडवादः ३० शकुनवादः ३१ वैद्यकवादः ३२ आचार्यविद्या ३३ आगमः ३४ प्रासाद-लक्षणं ३५ सामुद्रिकं ३६ स्मृतिः ३७ पुराणं ३८ इतिहासः ३९ वेदः ४० विधिः ४१ विद्यानन्दवादः ४२ दर्शनसंस्कारः ४३ खेचरीकला ४४ अमरीकला ४५ इन्द्रजालं ४६ पातालसिद्धिः ४७ धूर्तशम्बलं ४८ गन्धर्ववादः ४९ वृक्षचिकित्सा ५० कृत्रिमम-णिकर्म ५१ सर्वकरणी ५२ वशीकर्म ५३ पणकर्म ५४ चित्रकर्म ५५ काष्ठघटनं ५६ पाषाणकर्म ५७ लेप्यकर्म ५८ चर्मकर्म ५९ यन्त्रकरसवती ६० काव्यं ६१ अलंकारः ६२ हसितं ६३ संस्कृतं ६४ प्राकृतं ६५ पैशाचिकं ६६ अपभ्रंशः ६७ कपटं ६८ देश-भाषा ६९ धातुकर्म ७० प्रयोगोपायः ७१ केवलीविधिः ७२[1]। एताः सकलाः कलाः शिक्षितवान्, लक्षणतर्कादि परिचितवान्, बप्पभट्टिना साकमस्थिमज्जान्यायेन प्रीतिं बद्धवान्। यतः—

"आपातगुर्वी क्षयिणी क्रमेण
　ह्रस्वा पुरो वृद्धिमती च पश्चात्।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना
　छायेव मैत्री खलसज्जनानाम्॥ १॥"—उपजातिः

कियत्यपि गते काले यशोधर्मनृपेणासाध्यव्याधिबाधितेन पट्टाभिषेकार्थं आमकुमारा-ऽऽकारणाय प्रधानपुरुषाः प्रहिताः। अनिच्छन्नपि तैस्तत्र नीतः। पितुर्मिलितः, पित्राऽऽ-लिङ्गितः, सबाष्पगद्गदं उपालब्धश्च—

"धिग् वृत्ततां समुचितां धिगनाविलत्वं
　धिक् कुन्दसुन्दरगुणग्रहणाग्रहत्वम्।
चक्रैकसीम्नि तव मौक्तिक! येन वृद्धि-
　र्वार्धेर्न तस्य कथमभ्युपयुज्यसे यत्?॥ १॥"—वसन्ततिलका

१ द्वासप्ततिकलाना प्रभावकचरित्रेऽपि नामोल्लेख, किन्तु तत्र क्वचित् क्वचिद् भिन्नता वर्तते।

अभिषिक्तश्च राज्ये । शिक्षितश्च प्रजापालनमार्गः । एतत् कृत्वा यशोवर्माऽऽर्हतं धर्मं श्रुत्वा शरणं श्रयन् द्यां गतः । आमो राजा पितुरौर्ध्वदैहिकं कृतवान्, द्विजातिहीनलोकाय वित्तं दत्तवान् । लक्षं तुरगमश्वानां, हस्तिनां रथानां च प्रत्येकं चतुर्दशशती, एका कोटी पदातीनां एवं राज्यश्रीः श्रीआमस्य व्यापारामस्य । तथा(पि) बप्प(भट्टि)मित्रं विना एकाकपूलप्रायं मन्यते स्म सः । ततो मित्रानयनाय प्रधानपुरुषानप्रैषीत् । तैस्तत्र गत्वा विज्ञप्तम् —श्रीबप्पभट्टे ! आमराजः समुत्कण्ठयाऽऽह्वयति, आगम्यताम् । बप्पभट्टिना गुरुभ्यां पर नवमलयवदोच्छ्रितैः, तैः सत्रानुमत्या गीतार्थपरिविभिः समं बप्प(भट्टि)मुनिः प्रहितः आमस्य पुरं गोपालगिरिं प्राप । राजा सबलवाहनः सम्मुखमगात् । प्रवेश्य(वेश्म?) महमकार्षीत्, सौधमनैषीत्, अवोचत्—भगवन् ! अर्धराज्यं गृहाण । तेनोक्तम्—अस्माकं निर्ग्रन्थानां सावद्येन राज्येन किं प्रयोजनम् ? । यतः—

"अनेकयोनिसम्पाता—नन्तबाधाविधायिनी ।
अभिमानफलैवेयं, राज्यश्रीः साऽपि नश्वरी ॥ १ ॥"—अनु॰

ततो राज्ञाऽसौ गुरुगृहे स्थापितः । प्रातः समागताय बप्पभट्टये नृपेण सिंहासनं मण्डापितम् । तेन गदितम्—नृपते ! आचार्यपदं विना सिंहासनं न युक्तम् । गुर्वाशातना भवेत् । ततो राज्ञा बप्पभट्टिं प्रधानसचिवैः सह गुर्वन्तिके प्रहित्य, विज्ञप्तिश्च च कृता—यदि मार्गिः कार्यं तदा प्रसद्य सद्योऽयं महर्षिः सूरिपदे स्थाप्यः (यतः) 'लोके सुतं च शिष्यं च नयन्ति गुरवः श्रियम्" स्थापितमात्रश्चात्र शीघ्रं प्रणीयः अन्यथाऽहं न भवामि मा विलम्ब्यताम् । भक्तप्रयाणकैर्मोढेरके प्राप्तः । प्रभो ! राज्ञो विज्ञप्तिरनुसार्यः उचितज्ञा हि भवादृशाः ॥

अथ श्रीसिद्धसेनाचार्यैर्बप्पभट्टिः सूरिपदे स्थापितः । तदङ्गे श्रीः साक्षादिव समुन्मन्थी दृष्टा । रहसि शिक्षा दत्ता—वत्स ! तव राजसत्कारो भूयान् भावी । ततश्च लक्ष्मीः प्रवर्त्स्यति । तत्र इन्द्रियजयो दुष्करः । त्वं ब्रह्मचारी महान् भवेः । 'विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः " अनेन महाव्रतेन महत्तरः स्फुरिष्यसि ।

"एकादशोऽधिके तत्र जाते वर्षशताष्टके ।
विक्रमात्सोऽभवत् सूरिः, कृष्णचैत्राष्टमीदिने ॥ १ ॥"—अनु॰

गुरुणा आमराजसमीपे प्रेषितः । तत्र प्राप्तः गोपालगिरेः प्रत्यासन्ने वनोद्देशे स्थितः । राजा अभ्यागत्य महामहेन तं पुरीं प्रावीविशत् । श्रीबप्पभट्टिसूरिणा तत्र देशना क्लेशनाशिनी कृता—

---

१ तदुक्तं श्रीबप्पभट्टिसूरिभिरेकत्र क्वचन ग्रन्थे—
"भक्तं वचनं कोपस्य विहितावाप्तिस्य अपि ।
आकम्प नैव चोदनेयं—अर्हं विषयमपीव ॥"—प्रभावक॰ (पृ॰ ११५)

२ विक्रमात् दोम्बयर्षे इति पाठः प्रभावकचरिते (पृ॰ ११५) ।

"श्रीरियं प्रायशः पुंसा-मुपस्कारैककारणम् ।
तामुपस्कुर्वते ये तु, रत्नसूस्तैरसौ रसा ॥ १ ॥"-अनु०

आमेन गुरूपदेशादेकोत्तरशतहस्तप्रमाणः प्रासादः कारितोः गोपगिरौ, अष्टादशभार-प्रमाणं श्रीवर्धमानविम्बं तत्र निवेशयांवभूव, प्रतिष्ठां विभावयांचक्रे । तत्र चैत्ये मूलमण्डपः सपादलक्षसौवर्णटङ्कैर्निष्पन्नः इति वृद्धाः प्राहुः । आमः कुञ्जरारूढः सर्वद्ध्या चैत्यवन्दनाय याति, मिथ्यादृशां दृशौ सैन्धवेन पूर्येते, सम्यग्दृशाममृतेनैव । एव प्रभाववान् प्रातर्नृपोऽमूल्यमनर्घ्यं सिंहासनं सूरये निवेशापयति । तद् दृष्ट्वा विप्रैः क्रुधा ज्वलद्भिः भूपो विज्ञप्तः-देव! श्वेताम्बरा अमी शूद्राः, एभ्यः सिंहासनं किम्? अधस्तात् पर हसीयो भवतु । मुहुर्मुहुस्तैरित्थं विज्ञप्त्या कदर्थ्यमानः पार्थिवो मूलसिंहासनं कोशगं कारयित्वाऽन्यत् लब्वारोपयत्, प्रत्यूपे सूरीन्द्रेण दृष्ट्वा रुष्टेनेव राज्ञोऽग्रे पठितम्—

"मर्दय मानमतङ्गजदर्पं, विनयशरीरविनाशनसर्पम् ।
क्षीणो दर्पाद् दशवदनोऽपि, यस्य न तुल्यो भुवने कोऽपि ॥ १ ॥"

इदं श्रुत्वा राज्ञा ह्रीणेन सदा भूयो मूलसिंहासनमनुज्ञातम् । अपराधः क्षामितः ॥

एकदा सपादकोटी हेम्नो दत्ता गुरुभ्यः । तैर्निरीहैः सा जीर्णोद्धारे ऋद्धियुक्तश्रावकपार्श्वे व्ययिता ॥

अन्यदा शुद्धान्ते प्रम्लानवदनां वल्लभां दृष्ट्वा प्रभोः पुरो गाथार्धं राजा प्राह-

"अज्जवि सा परितप्पइ, कमलमुही अप्पणो पमाएणं ।"
"सुत्तविउद्धेण तए, जीसे पच्छाइयं अंगं ॥ १ ॥"-आर्या

उत्तरार्धेन प्रभुणा प्रत्युत्तरं दत्तम् । राजा आत्मसंवादात् चमत्कृतः ॥

अन्यदा प्रियां पदे पदे मन्दं सञ्चरन्तीं दृष्ट्वा गाथार्धं राजा जगाद—

"वाला चंकम्मंती, पए पए कीस कुणइ मुहभंगं? ।"
"नूणं रमणपएसे, मेहलिया छिवइ नहपंती ॥ १ ॥"-आर्या

एतदूर्ध्वं समस्यया पूरितं गुरुणा । इदं श्रुत्वा राजा मुखं निश्वासाहतदर्पणसमं दध्रे अमी मदन्तःपुरे कृतविप्लवा इति धिया, तच्चाचार्यैः क्षणार्धेनावगतम्, चिन्तितं च-अहो! विद्यागुणोऽपि दोषता गतः—

"जलधेरपि कल्लोला-श्चापलानि कपेरपि ।
शक्यन्ते यत्नतो रोद्धुं, न पुनः प्रभुचेतसः ॥ १ ॥"-अनु०

रात्रौ सूरिः सङ्घमनापृच्छ्य राजद्वारकपाटसम्पुटतटे काव्यमेकं लिखित्वा पुराद् बहिर्ययौ । तद्यथा—

---

१ अद्यापि सा परितपति, कमलमुखी आत्मन प्रमादेन ।
सुप्तविबुद्धेन त्वया, यस्या प्रच्छादितमङ्गम् ॥ १ ॥

२ बाला चङ्क्राम्यन्ती, पदे पदे कुत कुरुते मुखभङ्गम्? ।
नून रमणप्रदेशे, मेखलया स्पृश्यते नखपङ्क्ति ॥ १ ॥

“यामः स्वस्ति तवास्तु रोहणगिरे! मत्तः स्थितिं प्रच्युता
वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वप्नेऽपि मैवं कृथाः।
श्रीमंस्ते मणयो वयं यदि भवल्लब्धप्रतिष्ठास्तदा
ते[1] शृङ्गारपरायणाः क्षितिभुजो मौलौ करिष्यन्ति नः॥ १ ॥”–शार्दूल॰

रुचिरचरणास्तारकाः सत्काः सर्वत्र हि सद्व्रताः
परमकलयः काम्याः सौम्या वयं धवलच्छदाः।
गुणपरिचयोत्कर्षाः सम्यग् गुणातिशयस्पृहाः
क्षितिप! तव भोऽभ्यर्णे तूर्णं सुमानसमाश्रिताः॥ २ ॥”–हरिणी

दिनैः कतिपयैर्गौडदेशान्तर्विहरन् लक्षणावतीनाम्न्याः पुरो बहिरारामे समवासार्षीत्। तत्र पुरे धर्मो नाम राजा। स च गुणज्ञः। तस्य सभायां वाक्पतिनामा कविराजोऽस्ति। तेन सूरीणामागमनं लोकादवगतम्। ज्ञापितश्च राजा। राज्ञा प्रवेशमहः कारितः। पूर्वमे सौधोपान्ते गुरुस्तुङ्गगृहे स्थितः। राजा नित्यं वन्द्यते। कवयो रञ्जिताश्च। प्रभावना भव-ते स पक्षश्च कृष्णपक्षम्॥

इतश्च यदा बप्पभट्टिः कृतविहारः प्रातः श्रीआमपार्श्वं नायातः, तदा तेन सर्वावलोकितः न लब्धः। जातो चिन्तित आमः, ‘यामः स्वस्ति तव॰’ इत्यादिकाव्यं दृष्टम्। वर्णा उपलक्षिताः। ध्रुवं स मां मुक्त्वाऽगत एवेति निर्णीतम्॥

। तं मुखे धृत्वा मासमाऽऽक्रम्य सौधं
गत

“घरके साखे कृषिर्विद्या, अन्यो यो येन जीवति।”

पूरिता सर्वैरपि न तु तूष्णीमकार हृदयाभिप्रायकथनाभावात्। तदा बप्पभट्टि पार्श्वे स्मृ-तवान्। सा हृदयसंवादिनी गीरेव। अथ परममर्षीयत्। तमेवमशृणुत्—यो मम हृदयं समस्यां पूरयति तस्मै सुवर्णटङ्कलक्षं ददामि। तदा गोपगिरेर्द्यूतकारः कश्चिद् गौडदेशं गतः, स बप्पभट्टिसूरीणामग्रे तत्समस्यापादत्रयं कथितवान्। सूरिणा पश्चिमार्धं पेठे—

“सुगृहीतं च कर्तव्यं, कृष्णसर्पमुखं यथा॥ १॥”–अनु॰

स हि भगवान् षड्विकृतित्यागी सिद्धसारस्वतो गगनगमनलब्ध्या निजपदीर्घ-यतियुक्तः कथं क्षिपवेदत्?। स द्यूतकारस्तत् पादत्रयं गोपगिरौ श्रीआमाय निवेदित-

१ ‘आम! इत्यपि पाठः। २ ‘नौ’ इति पाठान्तरम्।

३ अत्र पद्यमेतत् पूर्णं न दृश्यते काव्यमेतत् लिखितपुस्तकेषु अत्र प्रभावकचरित्रे धर्मराजेन प्रणीतम् इति प्रभावकचरित्रात् (पृ. ११९) अवसेयम्।

४ ‘कुमारधर्ममित्रः’ इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ. ११९)।

वान्। राजा दध्यौ–अहो! सुघटितत्वमर्थस्य। तं पप्रच्छ–केन केयं पूरिता समस्या?। द्यूतकृदाह—लक्षणावत्यां बप्पभट्टिसूरिणा ज्ञानभूरिणा प्रापूरि। तस्योचितं दानं चक्रे॥

अन्यदा राजा नगर्या बहिर्निर्ययौ। न्यग्रोधद्रुमाधः पान्थं मृतं ददर्श, शाखायां लम्बमानं करपत्रमेकं विप्रुषां व्यूहं स्रवन्तं गाथार्धं च विशिष्टे ग्राणि लिखितं खटिन्याऽपश्यत्—

"तइया मह निग्गमणे, पियाइ थोरंसुएहिं जं रुन्नं।"[1]

तदपि समस्यापादद्वयं राज्ञा कविभ्यः कथितं, (किन्तु) न केनापि सुष्ठु प्रपूरितम्। राजा चिन्तयति स्म—

"वेश्यानामिव विद्यानां, मुखं कैः कैर्न चुम्बितम्?।
हृदयग्राहिणस्तासां, द्वित्राः सन्ति न सन्ति वा॥ १॥"–अनु०

'हृदयग्राही स एव मम मित्रं सूरिवरः, स एव दौरोदरिको नृपेण उपसूरि प्रैषि। सूरिणा अक्षिनिमिषमात्रेण पूरिता समस्या—

"करपत्तयबिंदू इय, निवडणेण तं अज्ज सभरियं॥ १॥"[2]

तत् पुनर्द्यूतकारात् श्रुत्वा राज्ञा दृढोत्कण्ठितेन सूरेराह्वानाय वाग्मिनः सचिवाः प्रहिताः। उपालम्भसहिता विज्ञप्तिश्च ददे। प्राप्तास्ते तत्र। दृष्टास्तैस्तत्र सूरयः, उपलक्ष्य वन्दिताः, राजविज्ञप्तिर्दत्ता। तत्र लिखितं वाचितं गुरुभिः—

"न गङ्गां गाङ्गेयं सुयुवतिकपोलस्थलगतं
न वा शुक्तिं मुक्तामणिरुरसिजस्यात्र रसिकः[3]।
न कोटीरोरूढः[4] स्मरति च सवित्रीं मणिचय-
स्ततो मन्ये विश्वं स्वसुखनिरतं स्नेहविरतम्॥ १॥"–शिखरिणी

"छायाकारणि सिरि धरिय अज्जवि भूमि पडंति।[5]
पत्तं इह पत्तत्तण तरुवर! काइं करंति॥ २॥"[6]

सचिवा अप्यूचुः–स्वामिन्! आमराजा निर्व्याजप्रीतिर्विज्ञपयति–समागम्यतां शीघ्रम्। अयं देशो वसन्तवतंसितोद्यानलीलां लम्भनीयः, भगवद्वाग्रसलुब्धानामस्माकं इतरकविवाग् न रोचते। (यतः)

---

१ तदा मम निर्गमने, प्रियया स्थूराश्रुभिर्यद् रुदितम्।

२ करपत्रकबिन्दूनामिति, निपतनेन तदद्य संस्मृतम्॥ १॥

३ 'आस्वादरसिकः' इति पाठान्तर प्रभावकचरित्रे (पृ० १४१)।

४ 'रारूढ स्मरति च सवित्रीं च सुभ्रुव' इति प्रभावक-चरित्र-पाठ।

५ छायाकारणात् शिरसि धृतानि अद्यापि भूमौ पतन्ति।
प्राप्तमिह पत्रत्व तरुवर! किमु करोषि?॥

६ 'पत्तह एहु पत्तत्तण, वरतरु! काइं०' इति पाठः उपदेश-रत्नाकरे (५७ पत्राङ्के)।

> "कथासु ये लब्धरसाः कवीनां
> ते नानुरज्यन्ति कथान्तरेषु ।
> न ग्रन्थिपर्णप्रणयाश्चरन्ति
> कस्तूरिकागन्धमृगास्तृणेषु ॥ १ ॥"—उपजातिः

तदाकर्ण्य खेदं दधौ, सूरिभिः सचिवाश्चोचिरे—श्रीआमो नृप उच्यतामेवं भाषणीयः—

> "अस्माभिर्यदि वः कार्यं, तदा धर्मस्य भूपतेः ।
> सभायां छन्नमागम्य, स्वयमापृच्छ्यतां द्रुतम् ॥ १ ॥"—अनु०

अस्माकमिति हि प्रतिज्ञाऽस्ति धर्मेण राज्ञा सह—स्वयमाम[1] समेत्य स्वसमक्षं यदाऽस्मानाकारयति किल तदा तत्र यामः, नान्यथेति; प्रतिज्ञालोपश्च नोचितः सत्यवादिनां प्रतिज्ञावताम् । ततो मन्त्रिण उपकन्यकुब्जेशमाजग्मुः । सूरिणा यदुक्तमुक्तम्, लेखमार्पि । तत्र लिखितं यथा—

> "विंझेण विणावि गया, नरिंदभवणेसु हुंति गारविया ।
> विंझो न होइ वंझो, गएहिं बहुएहिवि गएहिं ॥ १ ॥—आर्या
> माणससरह सुहाई, जइवि न लब्भंति रायहंसेहिं ।
> तहवि न तस्स तेण विणा, तीरुच्छंगा न सोहंति ॥ २ ॥—,,
> परिसेसियहंससरं—पि माणसं माणसं न संदेहो ।
> अन्नत्थवि जत्थ गया, हंसा विसया न भज्जंति ॥ ३ ॥—,,
> हंसा जहिं गया तहिं, गया महिमण्डणा हवंति ।
> छेहउ ताहं महासर—ह जे हंसेहिं मुच्चन्ति ॥ ४ ॥—,,
> मलयच्च सर्पच्छुच्चिय, नामुयहीरसवंसपमुहोहो ।
> पच्छाइंपि हु मलया—च चंदण जाइ महग्घयं ॥ ५ ॥—,,

---

1 विन्ध्येन विनापि गजा नरेन्द्रभवनेषु भवन्ति गौरविताः ।
विन्ध्यो न भवति वन्ध्यो गजैर्बहुभिरपि गतैः ॥ १ ॥
मानससरसः सुखानि यद्यपि न लभ्यन्ते राजहंसैः ।
तथापि न तस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २ ॥
परिशेषितहंससरोऽपि मानसं मानसं न सन्देहः ।
अन्यत्रापि यत्र (कुत्र) गता हंसा विषये न भज्यन्ते ॥ ३ ॥
हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।
छिद्यतां महासरसां यानि हंसैर्मुच्यन्ते ॥ ४ ॥
मलयः [illegible] ।
मलयजमपि च [illegible] महार्घताम् ॥ ५ ॥

अग्घायंति महुयरा-ऽविक्कं कमलायराण मयरंदं ।
कमलायरोवि दिट्ठो, सुओवि किं महुयरविहुणो? ॥ ६ ॥
इक्केण कुच्छुहेणं, विणावि रयणायरुच्चिय समुद्दो ।
कुच्छुहरयणंपि उरे, जस्स ठियं सुच्चिय महग्घो ॥ ७ ॥[1]
तइ मुक्काणवि तरुवर!, फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुण छाया जइ होई कहवि ता तेहि पत्तेहिं ॥ ८ ॥"
जे केवि पहू महिमं-डलम्मि ते उच्छुदेहसारिच्छा ।
सरसा जडाण मज्झे, विरसा पत्तेसु दीसंति ॥ ९ ॥
संपइ पहुणो पहुणो, पहुत्तणं किं चिरंतणपहूणं? ।
दोसगुणा गुणदोसा, एहिं कया न हु कया तेहिं ॥ १० ॥"

एतद् वाचयित्वा सोत्कण्ठं नृपः सारकतिपयपुरुषावृतोऽचालीत्, गोदावरीतीरग्राममेकमगमत्, तत्र खण्डदेवकुले वासमकार्षीत्। देवकुलाधिष्ठात्री व्यन्तरी सौभाग्यमोहिता गङ्गेव भरतं भेजे। प्रभाते करभमारुह्य तां देवीमापृच्छ्य प्रभुपादान्तं प्राप, गाथार्धं पपाठ—

आघ्रायन्ति मधुकरा अप्येक कमलाकराणा मकरन्दम् ।
कमलाकरोऽपि दृष्ट श्रुतोऽपि किं मधुकरविहीनः? ॥ ६ ॥
एकेन कौस्तुभेन विनापि रत्नाकर एव समुद्र ।
कौस्तुभरत्नमपि उरसि यस्य स्थित स एव महार्घः ॥ ७ ॥
त्वया मुक्तानामपि तरुवर! भ्रश्यति पत्राणा न पत्रत्वम् ।
तव पुनश्छाया यदि भवति कथमपि तैः पत्रै ॥ ८ ॥
ये केऽपि प्रभवो महीमण्डले ते इक्षुदेहसदृक्षा ।
सरसा जटानां (जडानां) मध्ये विरसाः पत्रेषु (पात्रेषु) दृश्यन्ते ॥ ९ ॥
सम्प्रति प्रभव प्रभवः प्रभुत्वं किं चिरन्तनप्रभूणाम्? ।
दोषगुणा गुणदोषा एभि कृता नैव कृतास्तैः ॥ १० ॥

१ प्रभावकचरित्रेऽपि इमाः सप्त गाथा दृश्यन्ते, परन्तु तत्राशुद्धत्वाद् बहुधा पाठभिन्नता इति प्रतिभाति। अयं तु विशेषो यद् निम्नलिखिता गाथा तत्राधिका । तत्रेय तु प्राथमिका—

गमयमाणसुचवणु भमरुरयणायरु सेरि खद्दु ।
जवउच्छयु वप्पभट्टि किउ सम्रुपगाहासंडु ॥
खडविणावि भखद मडलोच्चेव पुण्णिमाचंदो ।
हरसिरिगयपि सोहइ नवेइ विमल ससिरकदम् ॥
जड सव्वच्छअहच्चिय उवरिं सुमणाणि सव्वरुक्खाणं ।
दावेविव उति गुणा यहु पत्तिया पावए फोडिम् ॥
अनयोर्गाथयोरेका तु 'तइ मुक्कावि०' इति गाथाया पुरतः, अन्या तु तदुत्तरतः ।

२ एतत्स्थाने निम्न लिखिता गाथा प्रभावकचरित्रे—

इय उज्जुयसीलाल कियाण वायपडियवयण सोहाणा ।
गुणवंत इाण पहुणो पहुणो गुणवतया दुलहा ॥

"भंजवि सा सुमरिज्जइ को नेहो एगराइए ।"

सूरिर्हि प्राह—

"गोवालनइतीरे सुयवरकमि अत्थि पालमिओ ॥ १ ॥"

इत्यन्योन्यं गाहमालिङ्गितुरुर्भी । तत आम आह स्म—

"अद्य मे सफला प्रीतिः—रद्य मे सफला रतिः ।
अद्य मे सफलं जन्म, अद्य मे सफलं फलम् ॥ १ ॥"

रात्रौ इष्टगोष्ठी वृत्ते मधुमधुरा । ततः प्रभाते सूरि(णा) धर्मांय आमस्य विशिष्टपुरुषा दर्शिताः । एते आमनृपनराः विलासमानाहृतुमायाता इति । सूरिभिरुक्तम्—आम ! आपन्न वाम् । धर्मेण राज्ञा पृष्टं विशिष्टजनपार्श्वे—भो आमप्रधाननराः ! स भवतां स्वामी कीदृग्रूपः ? । तैर्निगदितम्—यादृगयं स्थगीधरस्तादृशोऽस्ति । प्रथमं मातुलिङ्गं करे धृत्वा आम आनीतोऽस्ति । सूरिणा पृष्टम्—भोः स्थगीधर ! तव करे किमेतत् ? । स्थगीधरभूतेन आमेनोक्तम्—बीजउरा (द्वितीयो राट्) इति । क्षमार्येन वार्तामध्ये सूरिभिः सूक्तमवादिस्म्—

"तुर्वीतीयकीनेलाया येहा धणउलापवी पिउमंदसिणेहा ।
विरहि मायइ जे मरइ तसु कवण निहोरा कवि य पच्चली जणु आमइ दोय ॥१॥"

इत्यादि गोष्ठ्यां वर्तमानायां स्थगीधर श्रीआमराजभिक्षूपको मेलापकाभिज्ञान पुरस्सरभिः स्थाने स्थाने स्थापितैर्योद्धैः कियती भुवं प्रत्यागमत् तावता (सूरिभिर्धर्मनृपो गोपगिरिगमनाय पृष्टः, धर्मेण प्रतिज्ञा स्मारिता, सूरिभिः तत्पूर्वं स्थगीधररूपेणामाम नेमोक्ता, प्रधानजनः) पृष्टः । तेनोक्तम्—सत्यं सूरिवचः । हस्ती दर्शितौ, राजा तेन वाक्सं वादेन प्रीतः, "भजवि सा परितप्पइ" इत्यादि सर्वं सारस्वतविलसितमिति निरधीरत् । शीघ्रं शीघ्रं गोपालगिरिं गतः पताकातोरणमहामतिमधारिमहत्सवाभासन् दिवसाः कत्यपि अतिक्रान्ताः । ततः श्रीसिद्धसेनसूरयो वार्धक्येन पीडिता अनशनं प्रतिपित्सवः श्रीबप्प भट्टिसूरीणामाकारणाय गीतार्थयुगलं प्रैषिषुः स गुरोर्लेखमदीदृशत् । तत्र लिखितं यथा—

"अध्यापितोऽसि पदवीमधिरोपितोऽसि
तत् किंचनापि कुरु बप्पभट्टे(ट्टि) ! प्रसादात् ।
प्रायोपवेशनरथे विनिवेश्य येन
संप्रापयस्यमरधाम नितान्तमस्मान् ॥ १ ॥"—प्रबन्ध०

---

१ भजवि सा स्मर्यते का स्नेह एकरात्रे ।

२ गोपालगिरिनदीतीरे सुवर्णरेखके वसति पालमित्र ॥ १ ॥

३ ल्याचिताल्पोत्सैन्याल्प कीलका ? यद्गुणाकिलो मितधारयोरपि ।
विरहे महानो यो म्रियते तस्य कि निहोरया ? कश्चन पुरः यातो जनो जनयति दुःखम् ॥ १ ॥

४ 'तर्वीतीपी कलमेलमय येहा धन उलापत्री पिउमंदसिणेहा मिरदीहिं ।
मायद्दु जे मरइ तसु कवण निहोरा कविरविरी कजु आमइ दोरा ॥' इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० १०१) ।

५ प्रभावकचरित्र धर्मोऽसौ ... ... बप्पभट्टिसूरिभिः, परन्तु न च सर्वगुप्त ... ... प्रभावकचरित्रे प्रस्ते ।

तद् दृष्ट्वा आमभूपतिमापृच्छ्य मोढेरकं पुरं ब्रह्मशान्तिस्थापितवीरजिनमहोत्सवाढ्यं प्रापुः, ते गुरून् ववन्दिरे । गुरवोऽपि तान् बाढमालिङ्ग्य आलापयांबभूवुः—वत्स ! गाढमुत्कण्ठितमस्माकं हृदयं, मुखकमलकमपि विस्मृतं, राजानुगमनमस्माकं दुःखायासीत्, कारय साधनं, अनृणीभव । ततोऽन्त्याराधनाचतुःशरणगमनदुष्कृतगर्हासुकृतानुमोदिना तीर्थमालावन्दनादिविधिना विधापिता, देवलोकललनानयनत्रिभागपात्रतामानञ्जुः । शोक उच्छलितः । ततो बप्पभट्टिः श्रीमद्गोविन्दसूरये श्रीनन्नसूरये च गच्छभारं समर्प्य श्रीआमपार्श्वे समागतः, पूर्ववत् समस्यादिगोष्ठ्यः स्फुरन्ति ।

एकदा सूरिर्नृपसभायां चिरं पुस्तकाक्षरदत्तदृक् तस्थौ । तत्रैका नर्तकी नृत्यन्ती आसीद् रूपदासीकृताप्सराः । सूरिर्दृग्नीलनिवारणाय तस्याः शुकपिच्छनीलवर्णायां नीलकञ्चुलिकायां दृशं निवेशयामास । आमस्तथा दृष्ट्वा मनसि पपाठ—

"सिद्धंततत्तपार-गयाण जोगीण जोगजुत्ताणं ।
जइ ताणंपि मयच्छी, मणंमि ता सच्चिय पमाणं ॥ १ ॥"—आर्या

आमो रात्रौ पुंवेषितां नर्तकीं सूरिवसतौ प्रैषीत् । तया सूरीणां विश्रामणाऽऽरब्धा । करस्पर्शेन ज्ञाता युवतिः । सूरिणाऽभिहिता—का त्वम् ? कस्मादिहागता ? अस्मासु ब्रह्मव्रतनिविडेषु वराकि ! भवत्याः कोऽवकाशः ? वात्याभिर्न चलति काञ्चनाचलः । तयोक्तम्—भवद्भ्यः उपदेष्टुमागता—

"राष्ट्रे सारं वसुधा, वसुधायामपि पुरं पुरे सौधः ।
सौधे तल्पं तल्पे, वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम् ॥ १ ॥"—आर्या

इति । किञ्च—

"प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः ? ।
प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणापि चेतसा ॥ २ ॥"—अनु०

श्रीआमेन प्रेषिताऽहं भवता प्राणवल्लभा शुश्रूषार्थम् । ततः सूरिशक्रो वदति स्म—अस्माकं ज्ञानदृक्प्रासद्रव्याणां नैव व्यामोहाय प्रगल्भसे—

"मलमूत्रादिपात्रेषु, गात्रेषु मृगचक्षुषाम् ।
रतिं करोति को नाम, सुधीर्वर्चोगृहेष्विव ? ॥ १ ॥"—अनु०

साऽपि निर्विकारं सूरिवरं निश्चित्य ध्वनच्चेता प्रातर्नृपतिसमीपं गता । पृच्छते राज्ञे रात्रीयः सूरिवृत्तान्तः कथितस्तया । पाषाणघटिता इव तव गुरवः । नवनीतपिण्डमयोऽशेषो वराको लोकः । यावन्तः कपटप्रपञ्चा हाव-भाव-कटाक्षक्षेप-भुजाक्षेप-चुम्बन-नखदन्तक्षतादिविलासास्ते सर्वे आजन्मशिक्षितास्तत्र प्रयुक्ताः, पुनस्तिलतुषत्रिभागमपि मनोऽस्य नाचालीत् । अनुराग-बलात्कार-फूत्कार-भीदर्शन-हत्यादानादिभिर्विभीषिकाभिरपि नाक्षुभत् । तदेष मन्ये महावज्रमयो न देवकन्याभिर्न विद्याधरीभिर्मनागङ्गनाभिश्चाल्येत, मानुषीणां

१ सिद्धान्ततत्त्वपारगतानां योगिनां योगयुक्तानाम् ।
यदि तेषामपि मृगाक्षी मनसि ततः सैव प्रमाणम् ॥ १ ॥

तु का कथा ? । अस्मिन् सूरौ धर्मस्थैर्ययुते नृपो विस्मयानन्दाभ्यां कदम्बमुकुलस्थूलरोमाञ्चकञ्चुकितगात्रः संवृत्तः । दध्यौ च गुरुं ध्याने प्रत्यक्षं कृत्वा—

"न्युन्मने यामि योगीनां, दृढोयाम्यवसारणम् ।
भक्तिभिन्नेषु सौहार्दं, दृषाय हृदयाय ते ॥ १ ॥"—अनु०

प्राप्तगुरवः समाजग्मुः । राजा ह्रीणो न वदति किञ्चित् । सूरिभिर्भणितम्—राजन् ! मा लज्जिष्ठाः, महर्षीणां दूषणभूषणान्वेषणं राज्ञा कार्यम्, न दोषः । राज्ञोक्तम्—अलमतीतवृत्तान्तचर्चया । एतदद्भुतस्तम्भितभुजो नृपो युष्मान् महाधनान् समवलोक्य—

"धन्यास्त एव धवलायतलोचनानां
तारुण्यदर्पघनपीनपयोधराणाम् ।
क्षामोदरोपरि लसत्त्रिवलीलतानां
दृष्ट्वाऽऽकृतिं विकृतिमेति मनो न येषाम् ॥ १ ॥"—वसन्त०

इत्युक्त्वा दण्डप्रणामेन प्रणनाम आम[1] ॥

अन्येद्युः राजा राजपथेन सञ्चरमाणो हालिकप्रियां एरण्डबृहत्पत्रसंवृतस्तनविवरां एरण्डपत्राणि विचिन्वतीं गृहपाश्चात्यभागे दृष्ट्वा गाथार्धं योजितवान्—

"छेत्तवि परमिग्गयदलो एरण्डो सोहइ य तरुणाण ।"

तत् सूरीणां पुरः समस्यात्वेन समर्पितवान् । सूरय ऊचुः—

"ईत्थ घरे हलियवहू इद्दहमित्तत्थणी वसइ ।"

राजा विस्मितः—अहो सार सारस्वतम् ॥

अन्यदा सायं प्रोषितभर्तृकां वासभवने याम्वीं पञ्चमीयां दीपकरां ददर्श । गाथार्धं प्रोचे—

'पिट्ठा वंकग्गीवा अवीयजपहिपमायाए ।'

सूर्यग्रे पपाठ । सूरिर्गाथापूर्वार्धमुवाच—

'पियसंभरणपलुट्टंतअंसुधाराणिवायभीयाए ॥ १ ॥"

इति । सूरिभूपौ सुखेन कालं गमयतो धर्मपरौ ॥

अन्यदा धर्मनृपेण प्रहितः आमनृपस्य पार्श्वे दूतः प्रस्तावोऽवदत्—राजन् ! तव विचक्षणतया धर्मनृपः संतुष्टः, पुनः स आह—अस्मत्त्रियैर्यं लज्जिताः यतो भवद्भ्यो गृहमागतेभ्यो मासमासिर्निर्गमनस्थोऽपि सत्कारः कृतः । अधुना श्रूयताम्—अस्मद्राज्ये वर्धनकुञ्जरो नाम महावादी बौद्धदर्शनी विदेशादागतस्तेन सह संवादं विधत्त । यः कोऽपि वो राज्ये

---

१ 'सस्नात दम्भो धम्मवसाणे' इति पाठः प्रभावक-चरिते (पृ १५१) ।
२ 'पक्षिनिमीये सौहार्दहन्तव हृदयाय च' इति पाठान्तरं प्रभावक-चरिते (पृ १५१) ।
३ यद्यपि धर्मनिष्ठस्य दृश्यते शोभते एव सज्जनेषु ।
४ क्षेत्र (पत्राणि) पुष्टे हालिकवधूः एतावन्मात्रस्तना वसति ।
५ दृष्टावक्रग्रीवा ....
६ प्रियस्मरणप्रलुठदश्रुधारानिपातभीतया ।

वादी भवति स आनीयताम्। अस्माकं भवद्भिः सह चिरं वैरम्। यः कोऽपि वादी जयी भविष्यति तत्प्रभुरपरस्य राज्यं ग्रहीष्यति। मम वादिना यदा जितं तदा त्वदीय राज्यं मया ग्राह्यम्। यदि तव वादिना जितं तदा मदीयं राज्यं त्वया ग्राह्यम्। अयं पणः वाग्युद्धमेवास्तु, किं मानवकदर्थनेन?। आमेनोक्तम्—दूत! त्वया यदुक्त तद् धर्मेण कथापितं अथवा स्वतुण्डकण्डनिमात्रेणोक्तम्?। यदि मे तव प्रभुः सप्ताङ्गं राज्यं वादे जिते समर्पयिष्यति इदं सत्यं तदा वयं वादिनमामन्त्र्यागच्छामः। दूतेनोक्तम्—कारणवशात् युधिष्ठिरेणापि द्रोणपर्वण्यसत्यं भाषितम्। मत्प्रभुस्तु कारणेऽपि न मिथ्या भाषते। आमेन दूतः प्रैषि, उक्तदिनोपरि बप्पभट्टिं गृहीत्वा अर्धपथे उक्तस्थाने अगमत्। धर्मभूपतिरपि वर्धनकुञ्जरं वादीन्द्रमादाय तत्राजगाम। परमारवंशनरेन्द्रमहाकविवाक्पतिनामानं स्वसेवकं सहादाय समानिन्ये। उचितप्रदेशे आवासान् दापयामास। ततो वादिप्रतिवादिनौ पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेण वादमारेभाते। सभ्याः कौतुकाक्षिप्ताः पश्यन्ति। द्वावप्यसामान्यप्रतिभौ ज्ञौ च। वादे षण्मासा गताः। द्वयोर्मध्ये कोऽपि न हारयति, कोऽपि न जयते। आमेन सूरयः प्रोक्ताः—सर्वाङ्गराजकार्याणां प्रत्यूहः स्यात् (तस्मात्) निर्जीयतामसौ शीघ्रम्। सूरिणा भणितम्—प्रभाते निग्रहीष्यामि, मा स वो भ्रान्तिरभूत्। रात्रौ सूरीश्वरेण मन्त्रशक्त्या मण्डले हारार्धहारमणिकुण्डलमण्डिताङ्गी दीप्ताङ्गरागवसना दिव्यकुसुमपरिमलललितभवनोदरा भगवती भारती साक्षादागता चतुर्दशभिः काव्यैः साद्यस्कैर्दिव्यैः स्तुता। देव्या उक्तम्—वत्स! केन कारणेन स्मृता?। सूरिवरेण भणितम्—षण्मासा वादे लग्नाः, तथा कुरु यथा वादे निरुत्तरीभवति। वाग्देव्या गदितम्—वत्स! अहं अनेन प्राक् सप्तभवानाराधिता, मयाऽत्र भवेऽस्मै अक्षयवचना गुटिका दत्ता। तत्प्रभावाच्चक्रिनिधिधनमिव नास्य वचो ज्ञायते। सूरिणोक्तम्—त्वं देवि! जैनशासनविरोधिनी येन मे जयश्रियं न दत्से?। भारत्यूचे—वत्स! जयोपायं ब्रुवे, त्वया प्रातर्वादारम्भे सर्वे वदनशौचं कारणीयाः पार्षद्याः, गण्डूषं कुर्वतस्तस्य वदनाच्च गुटिका ममेच्छया पतिष्यति, तदा त्वया जेष्यति(ते), एकं तु याचे—मे स्तुतेः चतुर्दशं काव्यं कस्याप्यग्रे न प्रकाश्यम्, तत्पठने हि मया ध्रुवं प्रत्यक्षया भाव्यम्, कियतां प्रत्यक्षा भवामि? क्लेशेनालम्। एवमुक्त्वा देवी विद्युज्झाङ्कारलीलया तिरोदधे। सूरिभिर्निशि परमाप्तः शिष्य एको वाक्पतिराजसमीपे प्रतिहित्योदितम्, यथा सूरयो वदन्ति—त्वं राजन्! विद्यानिधिः, अस्माकं लक्षणावतीपुरीपरिचितचरः, तदाऽवादीः—भगवन्! निरीहा भवन्तः, कां भवद्भक्तिं दर्शयामि?। तदा वयं अवोचामः—अवसरे कामपि भक्तिं कारयिष्यामः। भवद्भिर्भणितं तथाऽस्तु। इदानीं सोऽवसरोऽत्र समायातः। वाक्पतिना सूरिशिष्यः (भणितः)—किं सूरयः समादिशन्ति मे? आदिष्टं करवै ध्रुवम्। शिष्यो न्यवेदयत्—राजन्! गुरवः समादिशन्ति—प्रातः धर्मामयोः सदःस्थयोः सतोस्त्वया वाच्यं यथा वदनशौचं विना भारती न प्रसीदति, तस्माद् वादिप्रतिवादिसभ्यसभ्येशाः सर्वे शौचं कुर्वन्तु, एतावति कृते

भवतां नः सर्वक्लेशः कृत एव । वाक्पतिना तदङ्गीकृतम् । शिष्येणोपगुरु गत्वा तद् सम-विज्ञास कथितम् । तुष्टा गुरवः । प्रत्यूषे उदयति भगवति गभस्तिमालिनि छमाडिय गुरु प्राचीमुखे राजानौ समायामगाताम् । वाक्पतिना सर्वे वदनधौर्य कारिताः, मंत्रवादी-

भिः परस्य दत्तम् । धर्मेण सहसा राज्यं आमाय दत्तम् । आशीर्वदे, धर्मोऽपि राज्यं लभते, क्व धर्मः ? आमेन गृहीते, तदा सूरिणा आमः मोक्षः—राजम् ! पुना राज्यं धर्माय देहि । महीदानमिदं शोभते च ते । राजस्थापनमाचार्यस्य धूयम् । पारम्पर्येण श्रीरामेण वनेऽपि नापि सुग्रीवविभीषणौ राजीकृतौ । स्वसमयेऽप्युगीनतृपेषु तत्तुल्याः । एवमुक्ते तदनन्तरमेव आमेन गाम्भीर्यौदार्यधाम्ना धर्माय तद्राज्यं प्रत्यर्पि, स परिभाषितः । मया मे वन्दिनस्ते सर्वे मुक्तास्तुरङ्गाः सहस्रं सङ्ख्या (मुक्ताः) रथाः शत वादित्राणि इति प्रसादाय । ततः स्वं स्वं स्थानं गताः सर्वे । सूरिभूपौ यथोचितसमस्तप्रभुपत्नी गोपगिरौ महावीरमभ्यन्दिष्टाम् । तदा सूरिकृतं वीरस्तवनम्— 'शान्तो वेषः शमसुखफलं' इत्यादिकाव्यैर्भूषितम्, यत्रापि सद्भिः पठ्यते । तद्गेन प्रभुर्वणिमे तुष्टुवे च—

"रवेरेवोदयः श्लाघ्यः, कोऽन्येषामुदयग्रहः ? ।
न तमांसि न तेजांसि, यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥"

अन्यदा स्वपरसमयसूक्तैः प्रबोध्य राजा प्रभुभिर्मद्यमांसादिव्यसननिषध्नं माधिवः सम्यक्त्वमूलिकाद्वादशव्रतनिरवद्य श्रावकः कृतः । ब्राह्मणं प्रति जातिभिर्विभागकर्म प्रथमवर-मजिनतृपाणां निषिद्धं सिद्धान्ते ॥

एकदा अस्थानस्था बीज्रो धर्मनकुञ्जरो धर्मनृपमाह सगत्वम्—मां बप्पभट्टिम् चित्तसम्मे न दूषणम् । बप्पभट्टिर्हि भारती नरकथा प्रज्ञामयपिण्डा गीर्गुणः, तव श्रुणोति तत् तु पुनोति यत् तव सम्येनासी वाक्पतिराजेन सूरिकृतमेवाद् मम मुक्ती-चोपायेन गुर्वी हरयामास । एतावदभिधाय स वारं वारं रुरोद स निवारितः स्मापेन रोदनात् । तर्क च येन नभिरस्थेयकोऽन्येकसमराज्यलक्ष्मजयमतिषो महाग्रमनस्यकभि पराभवितुं न रोचते । श्रमस्वेदमस्वागः । ततो बीज्रो जोषं स्थितः ॥

इतरेद्युर्यशोधर्मनामा धर्मोपदेशस्थेन वक्रता भूपेन लक्ष्मणावतीमेत्य रणे धर्मभूपो व्या-पादितः, राज्यं जगृहे । वाक्पतिरपि बन्दीकृतः । तेन कारागृहस्थेन गौडवधकं माकृतं महाकाव्यं रचयित्वा यथोपमोय राजेन्द्राय दर्शितम् । तेन गुणविशेषविदा सत्कारं पश्चिर्मुक्तः प्रमिवध (यतः) "विद्वान् सर्वत्र पूज्यते" । ततो वाक्पतिर्बप्पभट्टिसमीपं गतः ।

द्वयोस्तयोर्मैत्री पूर्वमेवासीत्, तदानीं विशेषतोऽवृधत् । तेन वाक्पतिना सह महवि-जयाख्यं प्राकृतं महाकाव्यं बद्धम्, आमाय दर्शितम् । आमो हैमटङ्ककं लक्षमस्मै व्य(शि)श्रियत् ।

> "कियती पञ्चसहस्री, कियती लक्षा च कोटिरपि कियती ? ।
> औदार्योन्नतमनसां, रत्नवती वसुमती कियती ? ॥ १ ॥"—आर्या

अपरेद्युः प्रभुः श्रीआमेन पृष्टः—भगवन् ! यूयं विद्यया तपसा च लोके लब्धपरमलेखाः, किमन्योऽपि कोऽपि क्वाप्यास्ते यो भवतस्तुलालेशमवाप्नोति ? । वप्पभट्टिरभाणीत्—अव-निपते ! मम गुरुबान्धवौ गोविन्दाचार्यनन्नसूरी सर्वैर्गुणैर्मदधिकौ गुर्जरधरायां, (श्रुत्वा राजा तत्र सूरिपार्श्वे गतः प्रच्छन्नः, सूरिश्च प्रसगागतान्) कामाक्तान् रागवादान् पल्लव-यन्नासीत् । राज्ञा श्रुतं तत् सर्वं, अरुचिरुत्पन्ना । अहो ! वयं कामिनोऽपि नैतान् भावान् विद्मः, अयं तु वेत्ति सम्यक्, तस्मादवश्यं नित्य योषित्सङ्गी, किमस्य प्रणामेन ? । अकृतनतिरेव उत्थाय राजा गोपगिरिमगात् । चिराद् दृष्टः क्ष्माप इति रणरणकाक्रान्त-स्वान्ता गुरवो वन्दापयितुमैयरुः । राजा निरादरो न वन्दते तथा । एवं कतिपयानि दिनानि गतानि । एकदा गुरुभिः पप्रच्छे—राजन् ! यथा पुराऽभूस्त्वं तथेदानीं भक्तो नासि, किमस्माकं दोषः कोऽपि ? । राजा स्माह—सूरिवर ! भवादृशा अपि कुपात्रश्लाघां कुर्वते, किमुच्यते ? । सूरिरूचे—कथम् ? आमः प्राह—यौ भवद्भिः स्वौ गुरुबान्धवौ स्तुतौ तत्र गत्वा एको नन्नसूरिनामा दृष्टः शृङ्गारकथाव्याख्यानलम्पटस्तपोहीनो लोहतरण्डतुल्यो मज्जयति च भवाब्धौ, तस्मान्न किञ्चिदेतत् । सूरयो मषीमलिनवदनाः स्वां वसतिमगुः । तत्रोपविश्य द्वौ साधू मोढेर(क)पुरं प्रहितौ तत्पार्श्वे, तत्र कथापितम्—आमः अकृत-प्रणामो भवत्पार्श्वादागतः, एवमेवं युवां निन्दति, तत् कर्तव्यं येनासौ भवत्स्वन्येष्वपि श्रवणेष्ववज्ञावान्न जायेत । सर्वं तत्रत्यं ज्ञात्वा तौ द्वावपि गुटिकया वर्णस्वरपरावर्तं कृत्वा वेषधरौ गोपगिरिमीयतुः । श्रीऋषभध्वजप्रबन्धनाटकं नवं बबन्धतुः । नटान् शिक्षया-मासतुः । आमराजं अवसरं ययाचतुः । राज्ञा अवसरो दत्तः । मिलिताः सामाजिकाः तत्र तद्रसभावज्ञाः । ताभ्यां तन्नाटकं दर्शयितुमारेभे । भरतबाहुबलिसमरावसरोऽभि-धीयते, तदा व्यूहरचनाशस्त्रड(झ?)ल्कारवीरवर्णनाभट्टकोलाहलाश्वोत्थापनझल्लरिझणझण-त्कारादि ताभ्या वर्णितुमारब्धं धारारूढश्च रसोऽवातारीत्, अत्रान्तरे नन्नसूरिगोविन्दा-चार्यौ स्वरूपमुद्रे प्रकाश्य आहतुः—राजन् ! भट्टा भट्टाः ! शृणुत कथायुद्धमिदं, न तु साक्षात्, अलं सम्भ्रमेण, इत्युक्त्वा लज्जिता विस्मिताश्च ते राजाद्याः सवृत्याकारमस्थुः ।

---

१ 'मद्रमहीविज०' इति पाठ प्रभावक-चरित्रे (पृ० ९९१) ।

२ तस्य वर्णनं प्रभावक-चरित्रे (पृ० ९९२)—

> "तथानैकमनीभूय, चकर्ष क्षुरिकां निजाम् ।
> मारिमारीति शब्देन, नदन् सिंह इव क्रुधा ॥ १ ॥"

तदा गोविन्दाचार्यैर्नन्नसूरिभ्यां नृपोऽभ्यभाणि—किल शृङ्गारानुभविनो वयं इति यं प्रस्तुत्य व्याख्यातुं क्षिप्ताः, किं समराजिरमपि भवद्धृत् प्रविष्टाः स्मः? कुरङ्गा इव वने दरेऽपि बिभिमः, आचार्यपाद् पाणिग्रहताः परे भीरवः स्मः, परं भारतीप्रभावबलतस्त्वा रसान् सर्वान् जीवद्(पा)निव वर्णयामः। मोढेरके ये ते चारस्वायमभाषव्याख्याता(रः) ते वयं नन्नसूरयः इमे च गोविन्दाचार्याः भवतां तदा मृषा विकल्पः समजनि। राजा त्रपो लज्जे, तौ सूरी क्षमयामास, आनर्च बप्पभट्टिं च। तौ कतिचिद् दिनानि तत्रस्थं स्थित्वा बप्पभट्ट्यनुज्ञया पुनर्मोढेरकपुरमगाताम्। गतः समयः कियानपि॥

अन्यदा गायकवृन्दमागतं तन्मध्ये नर्तकिका सतार्क नीलोत्पललोचना मृगाङ्कमुखी किन्नरस्वरा विदुषी गायति। तां दृष्ट्वा मदनशरजर्ज(रः स)रोत्कटज्वरो गलितविवेको नष्ट मापर्जीवचर्यामिति विवेका काव्यकुम्भेशः पद्यद्वयं प्रभुमस्तकमपाठीत्—

"वक्त्रं पूर्णशशी सुधाऽधरलता दन्ता मणिश्रेणयः
कान्तिः श्रीर्गमनं गजः परिमलस्ते पारिजातद्रुमाः।
वाणी कामदुघा कटाक्षलहरी सा कालकूटच्छटा
तत् किं चन्द्रमुखि! त्वदर्थममरैरामन्थि दुग्धाम्बुधिः? ॥१॥—शार्दूल०

जन्मस्थानं न खलु विमलं वर्णनीयो न वर्णो
दूरे शोभा वपुषि निहिता पङ्कशङ्कां तनोति।
विश्वप्रार्थ्यः सकलसुरभिद्रव्यगर्वापहारी
मो जानीमः परिमलगुणो वेसुकस्तूरिकायाः ॥ २ ॥"—मन्दाक्रान्ता

सूरिभिश्चिन्तितम्—अहो! महतामपि कीदृग् मतिविपर्यासः—

"भद्रा काञ्चन भूरिरम्यविगलत्तत्सरसश्लेषिनी
सा संस्कारवती कथार्थमधुरां वाचमुपैति मुक्तिम्।
अन्तस्तत्त्वरसोर्मिधौतमनसोऽप्येतां तु कान्ताधियाऽऽ-
श्लिष्यन्ति क्षणमे नमन्ति चतुराः कस्मात् पृच्छामहे? ॥ १ ॥"—शार्दूल०

तद्विपता च सभा। नृपतिर्दिनैर्भूपेन पूर्णा यतिः सौधं कारितं मातङ्गीसहितोऽत्र वत्स्यामि इति धिया। तदवगतं बप्पभट्टिसूरिभिः। व्याख्यानसमये हि तेषां वागमृतम्। ततोऽसौ कुकर्मणा नरके मा पासीदिति कृपया तैर्निष्पद्यमाने सौधे भारपट्ट भित्ति खटिकया बोधिप्रानि पद्यानि लिखितानि। यथा—

१ 'वद चन्द्रमुखि मिरे' इति पाठः प्रभावक-चरिते (पृ. १९०)।
२ 'दुग्धोदधिः' इति प्रभावक-चरित-पाठः।
३ 'चन्द्र चन्द्र' इति पाठः उपदेश-रत्नाकरे (पत्रं ५)।
४ 'स्पृश्ये' इति उपदेश-रत्नाकर-पाठः।

"शौचं('शैत्यं') नाम गुणस्तवैव तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता
किं ब्रूमः शुचितां भवन्त्य(न्ति)शुचयः सङ्गेन यस्यापरे।
किञ्चातः परमुच्यते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां
त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः? ॥ १ ॥–शार्दूल०

सद्वृत्तसद्गुणमहार्घ्यमहार्हकान्त!
कान्ताघनस्तनतटोचितचारुमूर्ते!।
आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभग्न!
हा हार! हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ २ ॥–वसन्ततिलका

मायंगीसत्तमणसस्स मेयणी तहय भुञ्जमाणस्स।
आभिडइ तुज्झ नायावलोक! य को भट्ठधम्मस्स? ॥ ३ ॥–आर्या
उप्पहजायाइ असोहईं य फलपुप्फपत्तरहियाए।
बोरीइ पयं दितो भो भो पामर! हसिज्जहसे ॥ ४ ॥
जीयं जलबिन्दुसमं, संपत्तीओ तरंगलोलाओ।
सुमिणयसमं च पिम्मं, जं जाणह तं करिज्जासु ॥ ५ ॥
लज्जिज्जइ जेण जणे, मयलिज्जइ नियकुलक्कमो जेण।
कंठट्ठिएवि जीवे, न हु तं कारिंति सप्पुरिसा ॥ ६ ॥"[७]

प्रातरमूनि पद्यानि स्वयं आमो ददर्श, वर्णान् कवित्वगतिं चोपलक्षयामास। अहो! गुरूणां मयि कृपा। अहो मम पापाभिमुखतेति ललज्ज, दध्यौ च सांकल्पिकं मद(ह)ज्जनं गमीसंगमास्पदं पाप मयाऽऽचरितम्। भारितोऽहं, क्व यामि? करोमि किं? कथं गुरोर्मुखं दर्शयामि? किं किं तपः समाचरामि? किं तीर्थं सेवे? ऊर्ध्वमुखं गृहीत्वा गच्छामि, शस्त्रे-

---

१ 'शैत्य' इति प्रभावक-चरित्रे। २ 'मजन्ति शुचय' इति पाठ प्रभावक-चरित्रे, उपदेश-रत्नाकरे तु 'भवन्ति शुचयस्त्वत्सङ्गताऽन्ये यतं' इति पाठ। ३ 'कि वाऽत परमस्ति ते' इति पाठः प्रभावक-चरित्रे। ४ 'निषेद्धु' इति पाठः प्रभावक-चरित्रे। ५ 'मूर्ति' इति पाठस्तु प्रभावक-चरित्रे।

६ छाया—

मातङ्गीसक्तमनसो मेदनीं तथा च भुञ्जमानस्य।
आश्रयते तव 'नागावलोक!' च को भ्रष्टधर्मस्य? ॥ ३ ॥
उत्पथजातायां अशोभमानायाश्च फलपुष्परहितायाः।
बदर्याः पदं ददानो भो भो पामर! हसिष्यसे ॥ ४ ॥
जीवितं जलबिन्दुसमं, सम्पत्तयस्तरङ्गलोलाः।
स्वप्नसमं च प्रेम, यत् जानासि तथा कुरु ॥ ५ ॥
लज्यते येन जने, मलिनीक्रियते निजकुलक्रमो येन।
कण्ठस्थितेऽपि जीवे, न हि तत् कुर्वन्ति सत्पुरुषाः ॥ ६ ॥

७ इदं पद्यषट्कं प्रभावक-चरित्रे श्रीवप्पभट्टिप्रबन्धे दृश्यते, परन्तु तत्र तृतीयचतुर्थयोः पद्ययोर्विनिमयः पाठान्तरभिन्नता च।

पात्मानं पातयामि। एवं स्तु(दृष्टो)क्षवायमानोऽनुचरानादिदेश—चितिं प्रगुणयत। प्रगुणिता स्तैरग्निः। समागता श्रीबप्पभट्टिसूरयः। मिलितं चातुर्वर्ण्यम्। एक प्रहरम्। यावत् सहसा कृशानुं प्रविशत्यामलराजस्तावत् पाणू धृत्वा सूरिभिरुक्तः—राजन्! शुद्धोऽसि मा स्म विषीदः। त्वया हि संकल्पमात्रेण यत् पापं कृतं न साक्षात्, संकल्पेनाग्निमपि प्रविष्टोऽसि, चिरं धर्मं कुरु।

> "मनसा मानसं कर्म, वचसा वाचिकं तथा।
> कायेन कायिकं कर्म, निस्तरन्ति मनीषिणः ॥ १ ॥"—अनु०

इति वचनात्। विसृष्टोऽग्निः। जीवितो राजा। तुष्टो लोकः। प्रीतः सूरिः॥

समयान्तरे वाक्पतिराजो मथुरां ययौ। तत्र श्रीपादविद्वद्भी वसते, स श्लोकम् (?) आगम्य आमः सूरीन् बभाषे—भवद्भिरहमपि श्रावकः कृतः। विद्या वाणी वः प्रसन्नैव। जानासि वः यत्किं परेषां(रमां) यदि वाक्पतिमपि आर्हतीं दीक्षां ग्राहयथ। आचार्यैः प्रतिज्ञा चक्रे—तदा मे विद्या प्रमाणं यदि वाक्पतिं स्वशिष्यं श्वेताम्बरं कुर्वे। वाक्पतिस्तु क्वास्तीत्युच्यताम्। राज्ञोक्तम्—मथुरायां विद्यते। सूरयो मथुरायां गता बहुभिः श्रीआमानुचरैः सह, वराहमिहिराख्ये प्रासादे ध्यानस्थं वाक्पतिमप्राप्नुः। गत्वा तत्पुरस्तौ सूरिभिः उच्चैःस्वरेण आशीर्वादाः पठितुमारेभिरे—

> "सन्ध्यां यत् प्रणिपत्य लोकपुरतो बद्धाञ्जलिर्याचसे
> धत्से यच्च नदीं विलज्ज! शिरसा तच्चापि सोढं मया।
> श्रीर्जातामृतमन्थने यदि हरेः कस्माद् विषं भक्षितं!
> मा स्त्रीलम्पट! मा स्पृशेत्यभिहितो गौर्या हरः पातु वः ॥१॥—शार्दूल०
>
> एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः
> पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम्।
> अन्यद् दूरविकृष्टचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं
> शम्भोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ २ ॥—शार्दूल०
>
> रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतेति हुं तां पितु-
> र्वाचा पञ्चवटीवने विचरतस्तस्याहरद् रावणः।
> निद्रार्थं जननीकथामिति हरेर्हुंकारिणः शृण्वतः
> पूर्वं स्मर्तुरवन्तु कोपकुटिलभ्रूभङ्गुरा दृष्टयः ॥ ३ ॥—शार्दूल०
>
> उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन धृ(कृ)त्वा
> कृ(धृ)त्वा चान्येन वासो विगलितकबरीभारमंसे वहन्त्याः।
> भूयस्तत्कालकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना शौरिणा वः
> शय्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्बाहु लक्ष्म्याः पुनातु ॥ ४ ॥"—स्रग्धरा

---

१ [illegible] इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० ११०)।

एवं वहु पेठे। वाक्पतिर्ध्यानं विसृज्य संमुखीभूय सूरीनाह–हे वप्पभट्टिमिश्राः! यूयं किमस्मत्पुरः शृङ्गाररौद्राङ्गं पद्यपाठं कुरुध्वम्?। वप्पभट्टयः प्राहुः। भवन्तः (सांख्याः)

"सांख्या निरीश्वराः केचित्, केचिदीश्वरदेवताः।
सर्वेषामपि तेषां स्यात्, तत्त्वानां पञ्चविंशतिः॥ १॥"–अनु०

इति ज्ञात्वा त्वदभिमतदेवाशिषः पठन्तः स्म, (अपरञ्च) वप्पभट्टयो जगदुः–किं तर्हि रुद्रादयो मुक्तिदातारो न भवन्तीति मनुध्वे? वाक्पतिः प्राह–एवं संभाव्यते, वप्पभट्टयो वभापिरे–यो मुक्तिदानक्षमस्तं शृणु पठामि—

"मदेन मानेन मनोभवेन
क्रोधेन लोभेन च संमदेन।
पराजितानां प्रसभं सुराणां
वृथैव साम्राज्यरुजा परेषाम्॥ १॥–उपजातिः
(अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकायां श्लो० २५)

जं दिट्ठी करुणातरंगियपु(फु)डा एयस्स सोमं(म्मं) मुहं
आयारो पसमायरो परियरो सन्तो पसन्ना तणू।
तं मन्ने जरजम्मनिज्जरहरो (मच्चुहरणो) देवाहिदेवो जिणो
देवाणं अवराण दीसइ जओ नेयं सरूवं जए॥ २॥"–शार्दूल०

इत्यादि वहु पेठे। वाक्पतिराह–स जिनः क्वास्ते?। सूरिः–स्वरूपतो मुक्तौ, मूर्ति(त)स्तु जिनायतने। वाक्पतिर्ब्रूते–प्रभो! दर्शय। ततः प्रभुरपि आमनरेन्द्रकारितप्रासादे तं निनाय, स्वयं प्रतिष्ठितं श्रीपार्श्वनाथमदीदृशत्। शान्तं कान्तं निरञ्जनरूपं दृष्ट्वा प्रवुद्धो वभाण–"अयं निरञ्जनो देव आकारेणैव लक्ष्यते"। तदा वप्पभट्टिसूरिभिर्देवगुरुधर्मतत्त्वान्युक्तानि। रञ्जितः स मिथ्यात्वविषमुत्सृज्य जैनर्षिः श्वेताम्बरोऽभवत्, जिनमवन्दिष्ट, अपाठीच्च—

"[3]मयनाहिसुरहिएणं, इमिणा किंकरफलं नडाले णं।
इच्छामि अहं जिणवर!, पणाम किण कलुसियं काउं?॥ १॥–आर्या

---

१ भवन्त सांख्या इति भवदभिमतदेवाशिष पठन्त स्म, यथारुचि हि श्रोतुः पुर पठनीय, वाक्पति–यद्यप्येवं तथापि मुमुक्षवो वयमासन्न निधन ज्ञात्वा इह परमब्रह्मध्यातुमायाताः स्म, इति उपदेशरत्नाकरे (पत्र ५९)

२ छाया—

यद् दृष्टिः करुणातरङ्गितपु(स्फु)टा एतस्य सौम्य मुखम्
आकार प्रशमाकर परिकर शान्त प्रसन्ना तनूः।
तद् मन्ये जराजन्मनिर्जरहरः (मृत्युहरण) देवाधिदेवो जिनो
देवानामपरेषा दृश्यते यतो नैतस् स्वरूप जगति॥

३ छाया—

मृगनाभिसुरभितेन अनेन किङ्करफल ललाटे।
इच्छामि अह जिनवर! प्रणाम कथ कलुषित कर्तुम्?॥

दोवि गिहत्था धवलइ, चलइ को किर कस्सवि पत्त भणिज्जइ ? ।
सारंभे सारंभं गुरुवइ, कहम कद्दमेण किमु सुज्झ(ज्झ)इ ? ॥ २ ॥"—आर्या

अस्यासन्न आयुषि मथुरायाश्चातुर्वर्ण्यस्य आमनृपस्यपिचलोकस्य च प्रत्यक्षं महादश पापस्थानानि त्याजितो नमस्कारं पञ्चपरमेष्ठिमयं भावितो जीवेषु क्षामणां कारितो वाक्पतिः सुखेन स्वर्गचतुर्विंशमगमत् । तत् सर्वं प्रधानैरपि धर्म्यैरपि प्रथमं ज्ञापितो नृपः, पश्चाद् बप्पभट्टिर्गोपगिरिं गतः । राजा तुतुषे । सूरिभिरुक्तम्—

'आलोक्यन्तः सन्त्येव, भूयांसो भास्करादयः ।
कलावानेव तु प्राज्ञा—धर्मकर्मणि कर्मठः ॥ १ ॥"—अनु०

एकदा च राज्ञा सूरिः पृष्टः—किं कारणं येनाहं ज्ञातजैनतत्त्वोऽप्यभ्यन्तरान्तरा तापसधर्मे रतिं बध्नामि । सूरिराह—मातर्भवन्याम् प्रातरायाताः प्रोचुः—राजन् ! अस्माभिः भारतीय यथा प्राग्भवो ज्ञातः, त्वं कालिञ्जरगिरेस्तीरे याक्षिनामा तपस्वी वाटवृक्षाधोभागे प्रभूतमासान्तरितभोजनकर्मो बहूनि वर्षाणि तस्थौ । स मृत्वा त्वमुत्पन्नः, तस्याविशीर्णतरा जटा तत्रैव वृक्षान्तरिता अद्यापि सन्ति । तदाकर्ण्य स्वनरास्तत्र प्रहिता राज्ञा, तैर्दृष्टा मा भीताः । सूरिवाक्संवादो दृष्टः, नृपस्तैः सूरीणां पादौ विलग्य तस्थौ, परमार्हतो बभूव ॥

अन्यदा सीमोपरितलस्येमाम्नेन क्वापि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टो मुनिर्दृष्टः । तत्र युवतिरेका कामार्ता गृहागतं मुनिं परमरूपवितं रिरंसयितुः कपाटसंपुटं ददौ (मुनिमार्गणेऽपि न मुक्तः तदा नूपुरे तस्यचोपलग्ने तद् दृष्ट्वा सूरये समस्या दत्ता)—

"कामाउराएक्ष (कामातुरायाः) परंगणाए अम्मत्थियओ सुवमगाविवाए ।"

सूरि पुरः प्राह—

"न मन्निमं तेण जिइंदिएणं, धनेउरो पव्वइयस्स पाओ ॥ १ ॥"—उप०

अन्यदिने प्रोषितभर्तृकाया गृहे भिक्षुः कश्चिद् भिक्षार्थी प्रविष्टः । राज्ञा सीमामस्येन दृष्टः, तया भिक्षोः पारणायाभ्यानीतं उपरि कर्कर्भबिल्वम् । मुनिकस्य दृष्टिस्तस्या नाभौ स्थिता, तस्यास्तु दृष्टिस्तन्मुखकमले स्थिता । आम' सूरये समस्यामार्पयत्—

'भिक्खारो पिच्छइ नाहिमण्डलं सावि तस्स मुहकमलं"

---

१ छाया—

द्वावपि गृहस्थौ निरोधौ अवला का किल कस्यापि पात्रं भण्यते ? ।
सारम्भः सारम्भं गुरुवति कर्दमः कर्दमेन किं शुध्यते ? ॥

२ छाया—

कामातुराया परांगनायाः अभ्यर्थितो यौवनगर्वितायाः ।
न मन्नं तेन जितेन्द्रियेण, सनूपुरः प्रव्रजितस्य पादः ॥

३ छाया—

भिक्षाचरः पश्यति नाभिमण्डलं सापि तस्य मुखकमलम् ।

ूरिराह—

"दुण्हंपि कवालचडुयं च काया विलुम्पंति ॥ १ ॥"

ति । आमः श्रुत्वा चमत्कृतः । अहो ! सर्वज्ञपुत्रका एते ॥

अन्यदा कोऽपि चित्रकृद् भूपरूपं लिखित्वोपभूपं गतः । वप्पभट्टिना श्लाघिता ला । नृपात् तेन टङ्ककलक्षं लेभे । लेप्यमयबिम्बचतुष्टयं कारितम् । एकं मथुरायां एकं रकवसतिकाया [अणहिलपुरे] एकं गोपगिरौ एकं सतारकाख्यपुरे । तत्र तत्र ष्ठाभावनाः कारिताः । अन्यदपि वहुकारि ॥

अथामगृहे पुत्रो जातः सुलक्षणः । सोत्सव तस्य दुन्दुक इति नाम प्रतिष्ठितम् । ऽपि युक्त्वे तैस्तैर्गुणैः पप्रथे । एकदा समुद्रसेनभूपाधिष्ठितं राजगिरिनामकं दुर्गं आमो ध । अमितं सैन्यं कुद्दालादिसामग्री भैरवादयो यन्त्रभेदाः कृताः । प्राकारोऽतिवलेन ातयितुमारेभे, नापतत् । आमः खिन्नः, तेन सूरयः पृष्टाः । अयमभ्रंलिहः प्राकारः ाऽस्माभिर्गृहीष्यते ? । सूरिर्वभाण–तव पुत्रपुत्रो भोजनामा अमुं प्राकारं दृकपातमा- ा पातयिष्यति, अन्यो नैव । आमस्त्यक्तारम्भः प्राकाराद् वहिर्द्वादशाब्दीमस्थात् । द्देशमात्मसाच्चक्रे । दुन्दुकगृहे पुत्रो जातस्तस्य भोज इति नाम ददौ । स जात- त्रो पर्यङ्किकान्यस्तो दुर्गद्वाराग्रमानीतः प्रधानैः, तद्दृक्प्रपातमात्रेण प्राकारः खण्डशो शीर्णः । समुद्रसेनभूपो धर्मद्वारेण निःसृतः । आमो राजगिरिमविशत्, प्रजाभारो रोपितः । अक्रूरा हि जैनराजर्षयः दयापरास्ते, रात्रौ आमाय राजगिर्यधिष्ठायकेन आभ- ातम्—राजन् ! यदि त्वमत्र स्थास्यसि तदा तव लोकं हनिष्यामि । आमः प्रत्यूचे–लोकेन तेन किं ते फलं ? यदि हनिष्यसि तदा मामेव घातय । एतन्निर्भयमामवचः श्रुत्वा तुष्टो न्तर उवाच–प्रीतोऽस्मि ते सत्त्वेन, याचस्व किंचित्, राज्ञोचे–न किमपि न्यूनं, केवलं दा मे मृत्युः ? ब्रूहीदम् । व्यन्तर उवाच—षण्मासावशेषे आयुषि वक्ष्यामि, पुनराययौ ः, राज्ञोक्तं कियन्मे आयुः, व्यन्तरो वदति–देव !

"गङ्गान्तर्मागधे तीर्थे, नावा वै तरतः सतः ।
मकाराद्यक्षरग्रामो-पकण्ठे मृत्युरस्ति ते ॥ १ ॥"–अनु०

षण्मासान्त इति विद्धाः, पानीयान्निर्गच्छन्तं धूमं यदा द्रक्ष्यसि तदा मृत्युर्ज्ञातव्यः । ाधना च कार्या पारलौकिकी इति गदित्वा ततो देवो गतः । राजा प्रातः सूरिपार्श्वे गतः । सूरिरुवाच–राजन् ! यद् व्यन्तरेण तवाग्रे कथितं आयुःप्रमाणं तत् तथैव, धर्मपाथेयं गृह्णीयाः । तदाकर्ण्य भूपस्तुतोष विसिष्मिये च । अहो ज्ञानमथवा विस्मयः एव कः ? सूरः तेजस्वी, इन्दुराह्लादकः, गङ्गाम्भः पावनं, जैना ज्ञानिन इति ॥

दिनद्वये गते सूरिः श्रीआमस्य पुरः प्रसङ्गेन श्रीनेमिनाथस्याशीर्वादं पपाठ—

---

१ छाया—

द्वयोरपि कपालचाटुकं च काका विलुम्पन्ति ॥

दोवि गिहत्था धम्मइ, धम्मइ को किर कस्सवि पय भणिज्जइ ? ।
सारंभे सारंभं पुज्जइ, कम्मु कम्मेण किमु सुज्झ(ज्झ)इ ? ॥ २ ॥"–आर्या

अत्यासन्ने आयुषि मथुरायां चातुर्वर्ण्यस्य आमनृपसम्बिन्धकस्य च प्रत्यक्षं अष्टादश पाप-स्थानानि त्याजितो नमस्कारं पञ्चपरमेष्ठिमयं भावितो जीवेषु क्षामणां कारितो वाक्पति-सूरीन स्वर्गचतुर्दिवमगमत् । तत् सर्वं प्रधानैरपि मन्त्रिभिरपि प्रथमं ज्ञापितो नृपः, पश्चात् बप्पभट्टिर्गोपगिरिं गतः । राजा तुतुषे । सूरिभिरुक्तम्—

'आलोकयन्तः सन्त्येव, भूयांसो भास्करादयः ।
कलाधानेव सुस्नाग्धा–वर्कर्मणि कर्मठः ॥ १ ॥"–अनु

एकदा च राज्ञा सूरिः पृष्टः–किं कारणं धनार्द्रं ज्ञातवैनसत्योऽप्यन्तरान्तरा तापसधर्मे रतिं धत्तासि । सूरिराह–सार्वज्ञस्याम: प्राक्तनाः मोक्षुः–राजन् ! अस्माभिः भारतीव चसा प्राक्तनो ज्ञातः त्वं कालिञ्जरगिरेस्तीरे वारिजनामा तपस्वी धाउकुमारपोमागे अधुप-वासान्तरितमोक्षमकर्षो बहूनि वर्षाणि तस्थौ । स मृत्वा त्वमुत्पन्नः तस्याद्गिरीश्वरा जटा सर्वेव ध्यानान्तरिता अधापि सन्ति । तदाकर्ण्य स्वनरास्तत्र प्रहिता राज्ञा, वैजटा आ नीताः । सूरिवचनसंवादाद् दृष्टः भूपतिः सूरीणां पादौ विलम्ब्य तस्थौ परमार्हतो बभूव ॥

अन्यदा सीभोपरितल्पेनामेन क्वापि गृहे भिक्षाय प्रविष्टो मुनिदृष्टः । तत्र युवतिरेका कामार्त्ता गृहागतं मुनिं परमशकम्पितं रिरमयिषुः कपाटसंपुटं ददौ (बहुप्रार्थनेऽपि न क्षुब्ध यदा नूपुरे तत्पदोर्बन्ध्य तद् दृष्ट्वा सूरय समस्या दत्ता)—

"कैमाउरास्य (कामातुरयाऽङ्ग) घरंगणाए अम्भत्थिओ जुवणसालिणाए ।"

सूरि पुरः प्राह—

'न भत्तिमे तेम मिअपिणे झनेउरो पम्मयस्स पामो ॥ १ ॥"–स्थ०

अन्यदिने प्रोषितभर्तृकाया गृहे भिक्षुः कश्चित् भिक्षार्थी प्रविष्टः । राज्ञा सौधगस्थेन दृष्टः, तया भिक्षोः पारणायाऽऽनीतं उपरि कर्कभक्षितम् । मुनिकस्य दृष्टिस्तस्या नाभौ स्थिता, तस्यास्तु दृष्टिस्तन्मुखकमले स्थिता । आम' सूरये समस्यामार्पयत्—

'भिक्खयरो पिच्छइ नाहिमण्डलं सावि तस्स मुहकमलं'

---

१ छाया—

द्वावपि गृहस्थौ धर्मिणौ भवतः का किल कस्यापि पार्श्वे भण्यते ? ।
सारम्भः सारम्भं पूजयति कर्मणा कर्मैव किं शुध्यते ? ॥

२ छाया—

कामातुरयाऽङ्ग गृहाङ्गणायामर्थितो यौवनशालिन्या ।
न भग्नं तेन मिलितेऽपि, सनूपुरः प्रमदायाः पादः ॥

३ छाया—

भिक्षाचरः पश्यति नाभिमण्डलं सापि तस्य मुखकमलम् ।

वित्तं ददे, प्रभासे चन्द्रप्रभः प्रणेमे, वन्दिमोक्षः सर्वत्रापि कारितः, आमस्य भुक्तौ तदा गुर्जरादिदेशाः, तीर्थादीनां चिरं पूजोपयोगिनो हृदा(हट्टा?)घाघाटाः प्रक्लृप्ताः। एवं कार्याणि कृत्वा सूरिनृपौ गोपगिरिं प्राविशताम्। सङ्घपूजादिमहास्तत्र नवनवाः। प्राप्तप्राये काले दुन्दुको राज्ये प्रतिष्ठितः, आपृष्टः सः, लोकोऽपि क्षमितः, अनृणो देशः कृतः। सह सूरिणा नावारूढो गङ्गासरित्तीरे तीर्थं मागधं गतः। तत्र जले धूमं दृष्टवान् तदा सूरीन्द्रं क्षमयन् संसारमसारं विदन्ननशनमगृह्णीत समाधिस्थः। श्रीविक्रमकालाद् अष्टशतवर्षेषु नवत्यधिकेषु व्यतीतेषु भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यां पञ्चपरमेष्ठिनः स्मरन् राजा दिवमध्यष्ठात्। सूरयस्तत्त्वज्ञा अपि तदा रुरुदुः। चिरप्रीतिमोहो दुर्जय एव। सेवकास्तु चक्रन्दुः—हा शरणागतरक्षावज्रकुमार! हा राजस्थापनादाशरथे! हा अश्वदमननल! हा सत्यवाग्युधिष्ठिर! हा महा-(हेम)दानकर्ण! हा मज्जज्जैनतत्त्वश्रेणिक! हा सूरिसेवासम्प्रते! हा अनृणीकरणविक्रमादित्य! हा वीरविद्यासातवाहन! अस्मान् विहाय क्व गतोऽसि? दर्शयैकदाऽस्मभ्यमात्मानं, मैकाकिनो मुञ्च। एवं विलपन्तस्ते सूरिभिः प्रतिबोधिताः—भो भो सत्यं दैवेन पापेन

> "आलब्धा कामधेनुः सरसकिसलयश्चान्दनश्चूर्णितो हा
> छिन्नो मन्दारशाखी फलकुसुमभृतः खण्डितः कल्पवृक्षः।
> दग्धः कर्पूरखण्डो घनहतिदलिता मेघमाणिक्यमाला
> भिन्नः कुम्भः सुधायाः कमलकुवलयैः केलिहोमः कृतोऽयम्॥१॥"—स्रग्०

तथा मा शोचत शोचत, यतः—

> "पूर्वाह्णे प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सृज्य नैशं तमः
> कृत्वा चन्द्रमसं प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा।
> मध्याह्ने सरितां जलं प्रसृमरैरापीय दीप्तैः करैः
> सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत्?॥ १ ॥"—शार्दूल०

इति लोकं निःशोकं कृत्वा लोकेन सह सूरिर्गोपगिरिमगात्।

सूरिभिः दुन्दुको नाम राजा आमशोकेन जात्यमुक्ताफलस्थूलानि अश्रूणि समुद्गिरन् हिमम्लानदीनवदनः समुल्लसच्चिन्ताचान्तस्वान्तो बभाषे—राजन्! कोऽयं महतस्तव पितृशोकः? स हि चतुर्वर्गं ससाध्य कृतकृत्यो बभूव, यशोमयेन देहेन च आचन्द्रार्कं जीवन्नेव(आस्ते)। सुपुण्यलक्ष्मीकीर्तिलक्ष्म्यौ चेति द्वे नरस्योपकारिण्यौ वल्लभे।

> "पुण्यलक्ष्म्याश्च कीर्तेश्च, विचारयत चारुताम्।
> स्वामिना सह यात्येका, परा तिष्ठति पृष्ठतः॥ १ ॥"—अनु०

अन्योऽपि कोऽप्येवंविधो भवतु इत्येवंविधाभिर्वाग्भिर्दुन्दुकराजं सूरिराजो निःशोकमकार्षीत्। दुन्दुकः शनैः शनैः परमार्हतोऽभूत्। राजकार्याण्यकार्षीत्। त्रिवर्गं समासेविष्ट। एवं वर्तमाने काले दुन्दुकश्चतुष्पथेऽगच्छत्, कण्टिकां नाम गणिकामुदाररूपां [चिद्रूपां]

"लावण्यामृतसारसारणिसमा सा भोगभूः कन्यका
सा लक्ष्मीः स नवोद्गमस्तरुणिमा सा द्वारिका राजकम् ।
ते गोविन्द-शिवा-समुद्रविजयप्रायाः प्रियाः प्रेरका
यो धीरेषु कृपानिधिर्व्यधित नोद्वाहं स नेमिः श्रिये ॥ १ ॥—शार्दूल॰

भूपः—

मध्ये कुटुम्बजन्माले, धर्मिण्या कार्यसर्जरः ।
नोत्पन्ने नतो नमि-स्त्व येऽजीवन्ति के मृताः ? ॥ २ ॥"—अनु

रैवतकतीर्थमहिमा सूरिभिर्व्याख्यात तथा यथा भूमिमाहात्म्योत्थाय परिकरं बद्ध्वा सरभसं भूपः प्रतिशुश्राव- रैवतके नेमिमवन्दित्वा मया न भोक्तव्यं इति, लोकैर्निषिद्धः, मा मा, दूरे रैवतको गिरिः भूयांसो भवान्तरायाः । राजाऽऽह प्रतिज्ञातं मे न चलति । ततः सह सूरिणा आम[1] सारसैन्यो रैवतकायाचालीत् । स स्तम्भतीर्थं यावद् गतः तत्र क्षुधापेन बाढं क्लिष्टोऽपि प्राणसन्देहे प्राप्तोऽपि नाहारमग्रहीत् । भीतो लोकः खिन्नः सूरिः, मन्त्रशक्त्या कूष्माण्डीं सद्यः साक्षादानिनाय, तया च कथयामास–तत् कुरु येन राजा क्षेमेण जीवति । तद्वचनात् कूष्माण्डी बिम्बमेकं महत् शिरसा बिभ्रती गगनेनाऽऽमसन्निधे गता । ऊचे च–वत्स ! अहमम्बिका तव सत्त्वेन तुष्टा । गगने आगच्छन्ती मां त्वं साक्षाद्द्राक्षीः मयेदं रैवतकेशमूलदेवलोकस्थितरत्नमयमिमाथबिम्बमानीतं इदं वन्दस्व, अस्मिन् वन्दिते मूलनेमिः वन्दित एवेति कुरु पारणकम् । सूरिभिरपि तत् समर्थितम् लोकेन स्वामितं तद् बिम्बं वन्दित्वा राज्ञा प्राशमग्रहणं (कृतम्) । अद्यापि तद् बिम्बं स्तम्भतीर्थे पूज्यते । उज्जयन्त इति प्रसिद्धं तत् तीर्थं, दृष्टोपायमि ध्यानपरायणो विमलगिरिं ऋषभध्वज सोत्साहो वन्दित्वा यावद् रैवताद्रिं गतः तावत् तीर्थं दिगम्बरै रुद्धम् श्वेताम्बरसङ्घः प्रवेष्टुं न लभते । आमेन तद् ज्ञात्वा ऊचे–युद्धं कृत्वा निष्कण्टकं कृत्वा नेमिं नमिष्यामि तावद् दिगम्बरभक्ता एकादश राजानस्तत्र मिलिताः, सर्वे युद्धकामाः । तदा बप्पभट्टि–सूरिः स्वयं एवं भूपं प्रतिबोध्य बप्पभट्टिरुपदिगम्बरं उपसर्पं च नरं प्रतिस्थापयमाप–इदं तीर्थं यद्योऽम्बिका दत्ते यस्य तस्य पक्षस्य सत्कमिति मन्त्र्य तैरुक्तं–युक्तं युक्तमेतत् । ततो बप्पभट्टिना सुराष्ट्र वास्तव्यानां श्वेताम्बरीयाणां दिगम्बरीयाणां च श्रावकाणां शतशः कन्या मेलिताः पञ्च-सप्तवार्षिक्यः, मिलिताः सभ्याः, बप्पभट्टिना अम्बादेवीप्रार्थनात् कथापितं–यदि सर्वाः श्वेताम्बरश्रावककन्यकाः "उज्जिन्तसेलसिहरे"[2] इति गाथां पठिष्यन्ति तदा श्वेताम्बरीयं तीर्थं पक्षान्तरे तु दैगम्बरीय इति । ततः आनीताः श्वेताम्बरबालिकाः, सर्वाभिः श्वेताम्बर पक्षश्रावकबालिकाभिः पठिता सा गाथा अपराभिः तु नैकयाऽपि । ततो जातं श्वेताम्बरसात् रैवतकं तीर्थम् । अम्बिकया सहसा पुष्पवृष्टिः श्वेताम्बरेषु कृता । ततो दिक्पथं नेतुं महाराष्ट्रादिदक्षिणदेशानगमन् । राज्ञाऽन्यैरपि सर्वसर्द्धिभिरात् तत्र सिद्धिर्नेमिस्तव नेमे,

१ नमिनेमस्तयात्री दृषी । २ उज्जयन्तशैलशिखरे ।

वित्तं ददे, प्रभासे चन्द्रप्रभः प्रणेमे, वन्दिमोक्षः सर्वत्रापि कारितः, आमस्य भुक्तौ तदा गुर्जरादिदेशाः, तीर्थादीनां चिरं पूजोपयोगिनो हदा(हट्टा?)घाघाटाः प्रक्लृप्ताः। एवं कार्याणि कृत्वा सूरिनृपौ गोपगिरिं प्राविशताम्। सङ्घपूजादिमहास्तत्र नवनवाः। प्राप्तप्राये काले दुन्दुको राज्ये प्रतिष्ठितः, आपृष्टः सः, लोकोऽपि क्षमितः, अनृणो देशः कृतः। सह सूरिणा नावारूढो गङ्गासरित्तीरे तीर्थं मागधं गतः। तत्र जले धूमं दृष्टवान् तदा सूरीन्द्रं क्षमयन् संसारमसारं विदन्ननशनमगृह्णीत समाधिस्थः। श्रीविक्रमकालाद् अष्टशतवर्षेषु नवत्यधिकेषु व्यतीतेषु भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यां पञ्चपरमेष्ठिनः स्मरन् राजा दिवमध्यष्ठात्। सूरयस्तत्त्वज्ञा अपि तदा रुरुदुः। चिरप्रीतिमोहो दुर्जय एव। सेवकास्तु चक्रन्दुः—हा शरणागतरक्षावज्रकुमार! हा राजस्थापनादाशरथे! हा अश्वदमननल! हा सत्यवाग्युधिष्ठिर! हा महा(हिम)दानकर्ण! हा मज्जज्जैनतत्त्वश्रेणिक! हा सूरिसेवासम्प्रते! हा अनृणीकरणविक्रमादित्य! हा वीरविद्यासातवाहन! अस्मान् विहाय क्व गतोऽसि? दर्शयैकदाऽस्मभ्यमात्मानं, मैकाकिनो मुञ्च। एवं विलपन्तस्ते सूरिभिः प्रतिबोधिताः—भो भो सत्यं देवेन पापेन

> "आलब्धा कामधेनुः सरसकिसलयश्चान्दनश्चूर्णितो हा
> छिन्नो मन्दारशाखी फलकुसुमभृतः खण्डितः कल्पवृक्षः।
> दग्धः कर्पूरखण्डो घनहतिदलिता मेघमाणिक्यमाला
> भिन्नः कुम्भः सुधायाः कमलकुवलयैः केलिहोमः कृतोऽयम् ॥१॥"—स्रग्०

तथा मा शोचत शोचत, यतः—

> "पूर्वाह्णे प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सृज्य नैशं तमः
> कृत्वा चन्द्रमसं प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा।
> मध्याह्ने सरितां जलं प्रसृमरैरापीय दीप्तैः करैः
> सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत्? ॥ १ ॥"—शार्दूल०

इति लोकं निःशोकं कृत्वा लोकेन सह सूरिर्गोपगिरिमगात्।

सूरिभिः दुन्दुको नाम राजा आमशोकेन आत्यमुक्ताफलस्थूलानि अश्रूणि समुद्गिरन् हिमम्लानदीनवदनः समुल्लसच्चिन्ताचान्तस्वान्तो वभाषे—राजन्! कोऽयं महतस्तव पितृशोकः? स हि चतुर्वर्गं ससाध्य कृतकृत्यो वभूव, यशोमयेन देहेन च आचन्द्रार्कं जीवन्नेव(आस्ते)। सुपुण्यलक्ष्मीकीर्तिलक्ष्म्यौ चेति द्वे नरस्योपकारिण्यौ वल्लभे।

> "पुण्यलक्ष्म्याश्च कीर्तेश्च, विचारयत चारुताम्।
> स्वामिना सह यात्येका, परा तिष्ठति पृष्ठतः ॥ १ ॥"—अनु०

अन्योऽपि कोऽप्येवंविधो भवतु इत्येवंविधाभिर्वाग्भिर्दुन्दुकराजं सूरिराजो निशोकमकार्षीत्। दुन्दुकः शनैः शनैः परमार्हतोऽभूत्। राजकार्याण्यकार्षीत्। त्रिवर्गं समासेविष्ट। एवं वर्तमाने काले दुन्दुकश्चतुष्पथेऽगच्छत्, कण्टिकां नाम गणिकामुदाररूपां [त्रिद्रूपां]

भुवनमृगयागुरां मदनमायामयीमालोक्य, तां शुद्धान्तस्त्रीमकार्षीत्। तया कुन्तुकस्तथा वशीकृतो यथा यदेव सा वदति तत् सत्यम्, यदेव सा करोति तदेव हितं मनुते। सा तु कार्मणकारिणी पापपङ्कः सर्वं राज्यं प्रभवति स्मिमानीय चित्तं, भोजमातरं यशां नाम अस्या अपि राज्ञीरत्नपवतीर्विनयवतीर्लावण्यवतीस्तृणाय मनुते ॥

एकदा कलाकेलिर्नाम ज्योतिषिको मिलित्वा विसृष्टे सेवकजने कुन्तुकराज्यं विजने दृष्ट्वाऽवादीत्—देव! वयं भवत्सेवकत्वेन सुखिनः भीताः अतो यथार्थं ब्रूमः। अयं त भोजनामा तनयो भागिनेयः कस्तां हत्वा तव राज्ये निवेक्ष्यते यथार्हं स्वयं कुर्वीथाः। राजा तदवधार्य वज्राहत इव क्षणं मौनी तस्थौ। ज्योतिषिकं विससर्ज। सा वार्ता भोजजननीसहचर्या दास्येकया विपुलकाम्याभ्यन्तरितया श्रुता भोजमात्रे च चक्रे सा पुत्रमारणाद् बिभाय। राजाऽपि कणिककारागारमगात्। साऽपि राजानं सचिन्तमालोक्या-भाषीत्—देव! अद्य कथं म्लानवदनः?। राजाऽऽह स्म—किं क्रियते? विधिः कुपितः, पुत्रस्ते मृत्युर्भाविना दक्षमस्तपक्षतेनोक्तः। कणिकका वदति स्म—का चिन्ता? मारय पुत्रम्। सुतमपि निर्दलयन्ति राज्यलुब्धाः, सुतो न सुतः, सुतरूपेण शत्रुरेव सः। तद्वचनात् कुन्तुकः सुतं जिघांसयामास। यावता घातयिष्यति तावता भोजमाता पाटलीपुरे स्वभ्रातृणां शूराणां राज्यश्रीस्वयंवरमण्डपानां क्षेत्रज्ञानां धर्मज्ञानामस्मै अभ्यर्थ लेखेन ज्ञापितं यथा—एषं एषं भवतां भागिनेयो विनंक्ष्यति, राजा रुष्टः, आगत्य एनं गृहीत्वा गच्छत रक्षत जीवयत मा स्मार्ह भवत्सु जीवत्सु निष्पुत्राऽभूवमिति। तेऽप्यागच्छन् वन्यकमनयन् वत्सलमिषेण भागिनेयं भोजं गृहीत्वा पाटलिपुरमगमन्। तत्र

वर्धते नवच्छेदं पराङ्मुखेयं मा कुरु, अज्ञानीय कर्म यमसदनं नय। राजाऽऽह—सममेतत्। ततो दूतमुखेन कुन्तुको भोजं तन्मातुलपार्श्वेऽयाचीत्। ते भोजं नार्पयन्ति। पुनः पुनः प्राह, दूतान् कुन्तुकः प्रहिणोति। भोजमातुलाः प्राहुः—राजन्! वयं तव भार्या विप्राः। भार्यधामः। विधर्मपालनमर्हाः। अन्योऽपि शरणागतो रक्ष्यः किंविधः किं पुनरीदृग् भगिनीपुत्रः? बलात्कारं नृपश्चेत् कुरुते पशुश्चीभूयाः। यत्र भगिनीपतये नमस्कारं दास्यिष्यामः। तदुत्तरागस्योक्तः कुन्तुकः कुपितोऽपि तान् हन्तुं न क्षमः। भोजोऽपि तैः पितुर्दुरत्वं ज्ञापितः कथचहर उपपितृ भीति। ततो कुन्तुकेन भव्यभक्तिसूरयः मार्गिताः—यूयं गत्वा भोजं सुतमनुनीयानयत मानयत माम्। अनिच्छन्तोऽपि तस्मिन्निः सह पाटलीपुरं चेलुः। अर्धमार्गं संप्राप्ताः। स्थित्वा विमृश्य ज्ञानदृशा—भोजस्यास्मन्म वचसा नृपसमीपं धिष्यति आनीयते वा यथा तथा तदाऽऽनीतोऽपि पिता हन्येत, यन्मयूने राज्ञाऽपि कुद्धो मां हन्ति तस्मात् 'हतो व्याघ्र हतो कुराटी'ति न्यायः प्राप्तः, सामर्थं च

१ [illegible] इति [illegible]। २ [illegible] इति पाठः।

समायुः दिनद्वयमवशिष्यते, तस्मादनशनं शरणमिति विमृश्यासन्नस्था यतयो भाषिताः—नन्नसूरिगोविन्दाचार्यौ प्रति हितं ब्रूयात। श्रावकेभ्योऽपि मिथ्या दुष्कृतं ब्रूयात। परस्परममत्सरतामाद्रियध्वम्, क्रियाः पालयत, बालवृद्धान् लालयत। न वयं युष्मदीयाः, न यूयमस्मदीयाः। सम्बन्धाः कृत्रिमाः सर्वे। इति शिक्षयित्वाऽनशनस्थाः शमताप्रपन्नाः।

"अर्हतस्त्रिजगद्वन्द्यान्, सिद्धान् विध्वस्तबन्धनान्।
साधूंश्च जैनधर्मं च, प्रपद्ये शरणं त्रिधा॥ १॥—अनु०
महाव्रतानि पञ्चैव, षष्ठकं रात्रिभोजनम्।
विराधितानि यत् तत्र, मिथ्यादुष्कृतमस्तु मे॥ २॥"—अनु०

इति ब्रुवाणा आसीना अदीनाः कालमकार्षुः। श्रीबप्पभट्टिसूरीणां श्रीविक्रमादित्यादष्टशतवर्षेषु (सं० ८००) गतेषु भाद्रपदशुक्लतृतीयायां रविदिने हस्तर्क्षे जन्म, पञ्चनवत्यधिकेषु(सं० ८९५) गतेषु स्वर्गारोहणं, तदैव मोढेरके नन्नसूरीणामग्रे भारत्योक्तं—भयद्धुरव (रुचान्धवा ?) ईशानदेवलोकं गताः। तत्र बाढं शोकः प्रससार।

"शास्त्रज्ञाः सुवचोऽन्विता बहुजनस्याधारतामागताः
सद्वृत्ताः स्वपरोपकारनिरता दाक्षिण्यरत्नाकराः।
सर्वस्याभिमता गुणैः परिवृता भूमण्डनाः सज्जनाः
धातः! किं न कृतास्त्वया गतधिया कल्पान्तदीर्घायुषः? ॥१॥"—शार्दूल०

वृद्धैस्तु प्रबोधो दत्तः—

"हित्वा जीर्णं नवं देहं, लभते भो पुनर्नवम्।
कृतपुण्यस्य मर्त्यस्य, मृत्युरेव रसायनम्॥ १॥"—अनु०

इति॥

दुन्दुकेन सूरिभिः सह प्रहिताः सैनिकास्ते व्यावृत्य दुन्दुकपार्श्वं गताः। सोऽपि पश्चात्तापानलेन दन्दह्यते स्म। भोजेनापि समातुलेन सूरिशिष्याणामन्येषामपि लोकानां मुखादवगतं यत् सूरय एवमर्थं तव पार्श्वं नाजग्मुः—मा स्मायमस्मदुपरोधशङ्काक्षुब्धचित्तः पितुः पार्श्वंगतो मर्तेति कृपा दधुः। तदेतदाकर्ण्य भोजस्तथा पीडितो यथा वज्रपातेनापीड्यते, पितुरन्तिकं नागादसौ। एकदा मालिकः कश्चित् पूर्वमामराजभृत्यो विदेशे भ्रमित्वा भोजान्तिकमाययौ पाटलीपुरे। तेनोक्तम्—देव! त्वमस्मत्स्वामिकुलप्रदीपः, मया विदेशे सद्गुरोर्मुखाद् विद्यैका लब्धा मातुलिङ्गी नाम, ययाऽभिमन्त्रितेन मातुलिङ्गेन हताः करिहरिप्राया अपि बलिनो म्रियन्ते, मानवानां तु का कथा? देव! गृहाण त्वम्। भोजेन सा तस्मादादत्ता, प्रमाणिता, सत्या, चिन्तितकृत्। मालिको दानमानाभ्यां भोजेन रञ्जितः। मातुलाः सर्वे भोजेन विद्याशक्तिं प्रकाश्य तोषिताः। ते ऊचुः—यदीयं ते शक्तिस्तदा प्राभृतमिषेण मातुलिङ्गानि गृहीत्वा अस्माभिः सह पितुः समीपं व्रज। पितरं निपात्य राज्यं गृहाण। तद् रुरुचे भोजाय, चलितो बहुमातुलिङ्गशाली सन्, गतः पितु

शरीरं, कम्पापितं च—तात! त्वं पूज्योऽहं शिशुः, त्वत्तो मरणं वा राज्यं वा सर्वं रम्यं मे। राजा संतुष्टः, अहो विनीतः सुत आयातु इति विमृश्य आहूतो भोजः, सोऽपि द्रुतो मध्यमागतः, एकासनस्थो कण्ठिकाराजां मातुलिकेन जघान, सम्यग् विद्या नान्यथा। उपविष्टो दुन्दुकराज्ये 'भोज'। तन्मातुला अतुल्यं शौर्यं दधुः। माता पद्मा प्रससाद। दुन्दुकेन धनहरणत्रासोद्वासिता पूर्वमपरा राजन्यकाः पुनर्जीवितमात्मानं मेनिरे। महाजनो जिजीव, वर्णाः सर्वे ववृधुः। संसारसरोऽम्भोजं भोजं क्रमशो मेने। दोर्बलात् परिष्कृतराज्यः जगज्जिगाय ॥

अथ कृतज्ञतया मोढेर(क)पुरे नन्नसूरये विज्ञप्तिं दत्त्वा उत्तमनरानप्रैषीत्। ते गत्वा च, विज्ञप्तिर्दर्शिता संसद्य वाचिता नन्नसूरिगोविन्दाचार्याभ्यां यथा—स्वस्ति श्रीमोढेरे परमगुरुश्रीनन्नसूरिगोविन्दसूरिपादान् गोपगिरिदुर्गात् श्रीभोजः परमजैनो विज्ञापयति यथा—इह तावत् प्रवरगजाश्वादिपरिवारः सामाचारीनारीदर्शनमकरध्वजाः क्षितिपतिशिरःकुसुमैर्नीराजितदीधितयो भारतीधर्मपुत्राः श्रीबप्पभट्टिसूरयस्त्रिविधलोकलोचनलक्ष्यत्वं पुण्यलावण्यसामादधिरे, तत्स्थाने सम्प्रति श्रीपादगुरवो पूज्य स्थ। एतैरां विज्ञप्तिं प्रमाणेनाथ पाता भवद्यापाः (तत्) दृष्ट्वा भक्तिरहस्यं सूरयः ससङ्घाः सुतरां जहृषुः, सङ्घानुमत्या गोविन्दाचार्यं मोढेरके मुक्त्वा श्रीनन्नसूरयो गोपगिरिमसरन्। भोजः पादचारेण सर्वसैन्यः संमुखमायातः, गुरोः पादोदकं पपौ। तत्क्षणतुष्टो गिरं शुश्राव। स्थाने स्थाने निक्षिप्तघनघनसारपूरितशारीरारब्धमौक्तिककलशस्थितस्वजनपदं पुरं निनाय, सिंहासने निवेशयामास (तान्)। ततः महोत्सवं चकार नाम्नीध्वनिः वसुधां नर्त्तने आनन्दः तदानन्दमयो बभूव तदादेशान् शुश्राव, तदप्यनालम्ब्य अपर्याप्त, मन्त्रपुस्तकान् विश्वदीपांश्च। तदुपदेशाज्जिनमण्डितां मेदिनीं विदधे। दुन्दुकस्य तातस्य मरणं स्मृत्वा कुपथेषु न रेमे। मथुराशत्रुञ्जयादिषु यात्रां चकार। पञ्चाङ्गप्रसादानुचरणपूर्वं राजर्षिर्धर्मशास्त्रं चचार, चिरं राज्यं चकार। इत्येवं गोपगिरौ भोजो धर्मं छायायामास, प्रजाः पालयामास, जरिपाय च। अन्यैरपि पुण्यपुरुषैरेवं भाव्यम्[२] ॥

॥ इति श्रीबप्पभट्टिसूरिचरितं समाप्तम् ॥

---

१ प्रतिपान्तरेऽत्राधिकम्—

[illegible] ([illegible]) [illegible]। [illegible] ॥ [illegible] संवत् ११९१ [illegible] (वर्षे) ॥

२ इदं चरितं श्रीराजशेखरसूरिविरचितचतुर्विंशतिप्रबन्धान्तर्गतम् [illegible] इति [illegible] च [illegible]।

पाठान्तराणि

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१	१४	तस्यामन्त्रणे	तस्यामन्त्रणम्
१	१४	क्वचित् डः	क्वचित् डप्रत्ययः
१	१६	०नान्त्यस्य लोपः	०नान्त्यस्वरलोपः
१	१६	०दिकः पापवर्गौ	०दिकवर्गौ
१	१७	तस्यामन्त्रणे	तस्यामन्त्रणम्
६	११	नवरै	नेम्त्रे
८	१२	रतः	रतः—सक्तः
९	३०	भवर्णात् पातु	भवर्णात् नुः—पुरुषस्य पातु
९	३१	मध्यवर्तिनं	मध्ये वर्तिन
१२	५—६		तृतीयचतुर्थचरणयोः पूर्वापरीभावः
१२	९	स जिनाजितः	जिनाजितः सः
१२	१०	त्रिजगद्भिः	त्रिजगद्भिरपि
१३	२५	शरणा०	चरणा०
१४	२	किंविधान्	किंविशिष्टान्
१४	३	शेषाद्विभाषा	शेषाद्वा
१७	४	यया	यया सा
१८	१०	श्रमरहितया	अश्रमया—श्रमरहितया
२४	२	शान्ता	विद्वज्जनस्य धनं, शान्ता
२५	१५	कृताखिलजगज्जनाहित०	समस्तजगतां कृताऽहित०
२५	२०	सुरभिस्थिता	सुरभिस्थिता—गोस्थिता
२५	२१	बिभर्तीति	बिभ्रती
३४	१०	समीरम्	वायुम्
३५	१८	निवहः	निवहस्तीर्थकृताम्
३५	१८	भवोदधौ	भवोदधौ—संसारसमुद्रे
३५	२०	वितरतु	वितरतु—विस्तारयतु
३६	१८	अतीव शिवा	अतिशयेन शिवा—कल्याणी शिवहेतुत्वात्
३७	१०	कनकच्छविं	कनकरुचिं
४३	१७	अहिता—वैरिण,	अहिता एव वैरिणः

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
४१	१८	मधुमकरैः	मधुपा—मधुमकरैः
४५	७	मितं सौख्यं	अमितसौख्यं
४५	९	भवमेव चेति	भवमेवेति
५२	२१	मणिम्	मणिकम्
५४	४	पातका	पातुका
५४	१०	पातकान्तां	पातुकान्तां
६४	९	मतीश	मयीश
८७	७	पद्मं हस्ते यस्या सा	यस्य आर्त 'हस्तिकाय'पदस्य पूर्वे
९२	१६	यस्याः	यस्याः
९४	१३	यस्याः	स एव विशिष्टो यस्याः
९९	६	यथा	यथा सा
१००	१०	सा	०
१०१	२७	सुखम्यमार्गे	सुखम्य पुनःप्रस्थार्ये
१०९	२१	जगता	बाहुभ्यो जगता
११७	३	गुरुत्वयान्तां	वत्सयान्तां
११९	९	अरहितापनासौ	अरहिता—यस्याः आपो—यदं येन सोऽरहितापनासौ
१२१	१६	वर्धने	वर्धमाने

१२२ २५ टीकान्तरम्—शुर्क—श्रानं यस्य निधिः वहिरथ ईप्सितं शीलं यस्याः सा यथोक्त वस्तपोषने हे सुखनिधीमिति सम्बोधि ! सुखिरेव यमावली यस्याः तयो सुखि यमावलीवत्यां सुखियमावलीरूपं भवान्तकषम्। यथा मन—संसारस्वभाव मिथो—भवामि सर्वां यदं—आर्त हे देवि ! भावरात्—भवतात् यथैकत् सर्वं दर—भवनयेति सम्बन्धः। यथा अधर्म—पापं पुरवि—धेरयति वा सा वस्तपोषनं भवमनुत। किंभूतं पदम् ? रचितापदं रचिता—विहिता भवद् येन वद् यथोक्तम्। केन हेतुभूतेन ? वयसा—ध्यानेन। किंविशिष्टेन वयसा ? अनु यमसारचितं अनुपमं—समितार्थं पापादिकं पद् यस्तु वस्तु सारः अनुपम-सारत्वं चिनोति—वृद्धिं नयतीति अनुपमसारचित् तेन। भगवतितिर्विशे-षणं भगवत्याः क्रियते। हे देवि ! किंविशिष्टा त्वम् ? । न विद्यते उपमा यस्याः यस्याः सा अनुपमा। सारो—यदं येन चिता—व्याप्ता सारचिता। सा अनुपमा सारचितेति समासार्थम् ॥ ८० ॥

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१३७	८	अवत्	अवत्–रक्षत्
१४०	१०	तां	त्व
१४१	२०	नुता	नुता.–स्तुताः
१४२	३०	पात–रक्षत इति क्रिया	पात–अपितु पिवत
१५०	१०	यत्र तस्मिन्	यस्मिन्
१५०	१२	अवरा	अहानयो–हानिरहिता घना यत्र । अवरा
१५२	२०	निर्धा(दा)रणे	निर्दारणे
१६०		स्पष्टं	निर्मलम्
१६२	२३	काव्यान्तेऽयमुल्लेखः—	

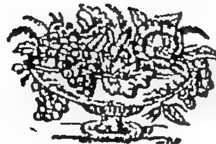
इति श्रीचतुर्विंशतिजिनस्तुतयः कृता वप्पभट्टिसूरिभिः ॥

१८७	५	पाटलिपुरे	पाटलापुरनगरे
१८७	६	नमस्कारकरणाय	नमस्करणाय
,,	७	मोढेरकपुर०	मोढेरपुर०
,,	७	चात्माराम०	रात्रावात्माराम०
,,	९	प्रभाते च	प्रातः
,,	१०	द्र(द्रु)	द्रु
,,	१२	सपरिच्छदाः	प्रचुरपरिच्छदाः
,,	१२	हन्तु	हन्तुमहं
,,	१५	०त्रागतः	०त्र समागतः
,,	१७	आलापित.–वत्स !	आलेपे–वत्सक !
,,	१८	०यस्तुष्टिं न मन्यन्ते	०यस्तृप्तिं न तन्वते
,,	१९	करप्राप्यानि	चयप्राप्यानि
,,	१९	लक्षणसाहित्यादीनि	लक्षणतर्कसाहित्यादीनि
,,	२०	आगतौ	वन्दितुमागतौ
,,*	२३	भवतितीर्षुः	भवं तितीर्षुः
,,	२४	मत्कुलतन्तुः	नः कुलतन्तुः
,,	२४	उदितम्	गदितम्

* एकस्मिन्नेव पृष्ठे इयन्ति पाठान्तराणि मयोपलब्धानि श्रीहेमचन्द्राचार्यग्रन्थावल्या विंशतितमाङ्के ग्रन्थे मुद्रिताद् श्रीराजशेखरसूरिकृतचतुर्विंशतिप्रबन्धात् । अत इदं कार्यं कियत्परिश्रमजन्य तज्जानाति विद्वानेव । ततोऽग्रः परं प्रायः सदिग्धस्थलेषु पाठान्तराणि मया दीयन्ते ।

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१८७	२६	बुद्धिः प्रकर्षं	बुद्धिर्निकर्षं
१८८	११	यशोधर्म	यशोधम
१८८	१८	समामामि (न साक्षात्) बुध्यते	सन्नाम मामावृणुते
१८९	१०	(त्वया निर्वासिता, स-पुत्रा समानीयतां, राज्ञा तथाऽऽनीता)	तदा देवेन सपत्नीकयशसा निष्कासिता सा प्रत्यानीयत। राज्ञा सा सद्योपयाचानीता सपुत्रा गौरविता च।
१९६	११	१८ (सूरिभिर्धर्मरूपो गोप-गिरिगमनाय युक्तः, ध र्मेण मतिज्ञा स्मारिता, सूरिभिस्तत्पूर्विः सगौर-रूपेणास्याप्यमेयोक्ता, मध्यनयनाः)	सूरीश्वरो विजयाय महत्तमं समयं व्यायधीव्यवत्। रथाश्ववारः स कोऽपि बालो यो रम्भाविलोकनलोकप्रेक्षणीय-केऽपि दुर्लभः। आमो राजाऽमूल्यं कटुनं मद्यके दुग्धा वेश्यागृहे वसित आसीत्। सा तु अवगनावेश्योत्थी। यमे कटुगमामो राजद्वारे दुग्धव्यगात्। अपराह्ने राजा मार्गात् सम्यमभिसूरिभिर्धर्मावितम्—देव! गोपगिरिगमना-समार्थे यामः, अनुज्ञां दीयताम्। धर्मेण भणितम्—मम तावपि वापी विपद्वे, भवद्भिर्भणितमभूत्—यदा त्वं रात्रौ आमाः सपेक्ष्यमाणाज्ञपयिः, तदा वाच्ये नागर्भः। तत् किं विस्मृतम्? । किं किं वो हे स्वः? । अनघाः अगच्छ—धीश्चमरैव! मम मतिज्ञा पूर्णा। राजाऽऽह—क-थम्?। सूरिर्वदति—आमो राजाऽत्र समयमान्यत्व दधौ। राजाऽऽह—कथं ज्ञायते?। सूरि—यदा भवद्भिः प्रश्नवतो आमी पीठम? विधिवीयता भणितम्—अभिधान-रूपम्, तथा 'पीठम' शब्दोऽपि विपरीतस्याम्, 'बोध' शब्दोऽपि वो भवोक्तोऽभूत्, तस्मात् मतिज्ञा पूर्णा मे। कथान्तरे केनापि राजद्वारपालकद्वयं उपपर्मत्से दृष्टमासमानाहिरणम्। द्वितीयं वेश्यया दत्तम्। तत् दृष्टा माहरार्यजयार्(?)म एव बुद्धोच—किं मां कस्मा अनु अनुगमस्यन्तो वार्षिकोऽन च कापिता। धर्मेण बुद्धिभिः सूरयः पुरः आपि विलेभात्मेन यश अगच्छ। मार्गे म-ध्यया आमेन पुत्रीम पक्षे वक्ष्यमाणमध्ये वर्ड स्पाल-म्भुतेन विषय् दधः। आमरसेन सूरिमध्ये पत्तोपम्—"पहु सिव बुद्धिस पत्र पीयत्र पंचिव कवचित्र भ्रमणिय"

	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
			सूरिभिरभाणि—"कर वेवि करविय कज्झलिण मुद्धहु-अमु निवारणिण"। राज्ञा प्रत्ययार्थं स समाकार्य०।
	२४	वप्पभट्टे (ट्टे)! प्रयत्नात्	वत्सक! वप्पभट्टे!
	२९	(भणितः)	पृष्टः
	१३	सद्रथा (प्लवाः)	सवरूथा
	३	व्यशि(श्रि)यत्	व्यशिश्रणत्
	८-९	(श्रुत्वा० प्रसङ्गवान्)	मोढेरकपुरे स्तः। गुणोत्कण्ठयाऽमितसैन्य आमस्तत्र गतः।
		कामाक्तान् रागवादान्	तदा नन्नसूरिर्व्याख्यानेऽवसरायातान् वात्स्यायनोक्तान् कामाङ्गभावान्
१	२५	शस्त्रड(ज्ञ?)	शस्त्रज्ञा०
३	१८	सांकल्पिक मद(ह)ज्ञनं—	साकल्पिकमिद जन—
४	१	घातयामि। एवं प्र(टल)	अथवा ज्ञातम्—सर्वजनसमक्षं पापमुद्रीयं काष्ठानि भक्षयामि। एव टल०
४	१०	परेया(रसा)	परमरेखा
६	१६-१७	(बहुप्रार्थनेऽपि० दत्ता)	मुनिर्नेच्छति ताम्। तया मुनये पादतलप्रहारे दीयमाने नूपुरं मुनिवरचरणे प्रविष्टं काकतालीयन्यायेन अन्धवर्त्तकीन्यायाच्च। राजा तद् दृष्ट्वा सूरये समस्या ददौ
६	१८	कमाडसासज्ज	कवाडमासज्ज
८	१८	(कृतम्)	चक्रे

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची

(સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી)

जैनग्रन्थाः	कर्तारः
सिद्धहेमशब्दानुशासनम्	कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिः
अभिधानचिन्तामणिः	,,
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रम्	,,
अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका	,,
स्तुतिचतुर्विंशतिका	श्रीशोभनमुनीश्वरः
श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः	मुनिवर्यश्रीमेरुविजयः
स्तोत्ररत्नाकरस्य द्वितीयो विभागः	प्रकाशयित्री—श्रीयशोविजयजैनग्रन्थमाला
भक्तामरस्तोत्रम्	श्रीमानतुङ्गसूरिः
न्यायकुसुमाञ्जलिः	न्यायविशारद—न्यायतीर्थ—मुनिश्रीन्यायविजयः
अध्यात्मतत्त्वालोकः	,,
आचाराङ्गम्	गणधरः
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्	वाचकवर्यश्रीउमास्वातिः
आचारदिनकरः	श्रीवर्धमानसूरिः
निर्वाणकलिका	श्रीपादलिप्तसूरिः
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः	गणधरः
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तिः	जगद्गुरुश्रीविजयहीरसूरिः
प्रवचनसारोद्धारः	श्रीनेमिचन्द्रसूरिः
विचारसारप्रकरणम्	श्रीप्रद्युम्नसूरिः
नयरहस्यम्	न्यायविशारद-न्यायाचार्य-महामहोपाध्याय-श्रीयशोविजयः
ऐन्द्रस्तुति-	,,
मार्गद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका	,,
प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारः	श्रीवादिदेवसूरिः
सप्तभङ्गीतरङ्गिणी	श्रीविमलदासः
सप्तभङ्गीप्रकरणम्	
धर्मसंग्रहः	आगमिकश्रीउदयधर्मगणिः

जैनग्रन्थाः	कर्तारः
सुबोधिका (कल्पसूत्रवृत्तिः)	उपाध्यायश्रीविनयविजयः
शान्तसुधारसः	,,
लोकप्रकाशः	,,
इन्द्रियपराजयशतकम्	
सिन्दूरप्रकरः	श्रीसोमप्रभसूरिः
वीरभक्तामरम्	उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः
विशेषावश्यकम्	क्षमाश्रमणश्रीजिनभद्रगणिः
नन्दीसूत्रम्	क्षमाश्रमणश्रीदेववाचकसूरिः
उज्जयन्तस्तवः	
गुणस्थानक्रमारोहः	श्रीरत्नशेखरसूरिः
योगदृष्टिसमुच्चयः	श्रीहरिभद्रसूरिः
महानिशीथम्	गणधरः
षट्पुरुषचरित्रम्	श्रीक्षेमङ्करसूरि
प्रभावकचरित्रम्	श्रीचन्द्रप्रभसूरिः
उपदेशरत्नाकरः	श्रीमुनिसुन्दरसूरिः
શ્રીપાલ રાજાનો રાસ	ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી

अजैनसंस्कृतग्रन्थाः	कर्तारः
वृत्तरत्नाकर.	श्रीभट्टकेदारः
श्रुतबोधः	महाकविश्रीकालिदासः
मृच्छकटिकम्	श्रीशूद्रककविः
वैराग्यशतकम्	महर्षिश्रीभर्तृहरिः

समासविग्रहः ।

१—नताश्च ते इन्द्राश्च नतेन्द्राः 'कर्मधारयः', नतेन्द्राणां मौलयः नते॰ 'तत्पुरुषः' नतेन्द्रमौलिभ्यो गलिता नते॰ 'तत्पुरुषः', पारिजातानां मालाः पारिजातमालाः 'तत्पुरुषः' उत्तमाश्च ताः पारिजातमालाश्च उत्तम॰ 'कर्मधारयः', नतेन्द्रमौलिगलिताश्च ता उत्तमपारिजातमालाश्च नते॰ 'कर्मधारयः' नतेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजातमालाभि रर्चितौ क्रमौ यस्य स नते॰ 'बहुव्रीहिः', तत्संबोधने नत॰ । अरीणां जातं अरिजातं 'तत्पुरुषः' अपगतं अरिजातं यस्य स अपारि॰ 'बहुव्रीहिः', तत्सं॰ अपा॰ । नाभेरपत्यं पुमान् नाभेयः तत्सं॰ नाभेय ! । भुवनानां त्रिकं भुवन॰ 'तत्पुरुषः' भुवनत्रिकं पातीति भुवन॰ 'उपपद'समासः, तत्सं॰ भुवन॰ । अपवर्गं ददाति इति अपवर्गदायी 'उपपद' समासः, तत्सं॰ अप॰ । जयतीति जिनः, तत्सं॰ जिन ! । मदन आदौ यस्य स मदनादिकः 'बहुव्रीहिः' पापानां वर्गः पापवर्गः 'तत्पुरुषः', मदनादिकश्चासौ पापवर्गः मदना॰ 'कर्मधारयः', अस्तो मदनादिकपापवर्गो येन सः अस्त॰ 'बहुव्रीहिः', तत्सं॰ अस्त॰ ॥

२—अद्रिणा समः अद्रि॰, 'तत्पुरुषः' अद्रिसमो विग्रहो यस्य सः अद्रि॰ 'बहुव्रीहिः', तापनीयस्य राशिः तापनीयराशिः 'तत्पुरुषः', अद्रिसमविग्रहश्चासौ तापनीयः राशिः अद्रि॰ 'कर्मधारयः', प्रधानस्य विधिः प्रधानविधिः 'तत्पुरुषः', अद्रिसमविग्रहतापनीयराशेः प्रधानविधिः अद्रि॰ 'तत्पुरुषः', तेन अद्रि॰ । पुण्यमेव प्रभुः पुण्य॰ 'कर्मधारयः' । जन्मास्ति येषां ते जन्मवन्तः, तेषां जन्म॰ । जिनेषु वराः जिनवराः 'तत्पुरुषः' ॥

३—दोषा एव दारूणि दोषदारूणि 'कर्मधारयः' दोषदारूणां दहनानि दोष॰ 'तत्पुरुषः' तेषु दोष॰ । मेघाज्जायते इति मेघजा 'उपपद'समासः । जिनस्य इदं जैनं, तद् जैनम् । अघानां चक्रं अघ॰ 'तत्पुरुषः', तद् अघ॰ ॥

४—सुराणां मन्त्रिणः सुरमन्त्रिणः 'तत्पुरुषः' सुरमन्त्रिभिः समाः सुर॰ 'तत्पुरुषः' । नास्ति धीर्येषां ते अधियः 'बहुव्रीहिः' । नास्ति समानो यस्य सः असमानः 'बहुव्रीहिः' तं असमानम् । वाचो देवता वाग्देवता 'तत्पुरुषः' । कुत्सिता वादिनः कुवादिनः 'कर्मधारयः' कुवादिनां कुलं कुवादि॰ 'तत्पुरुषः' हतं कुवादिकुलं यया सा हत॰ 'बहुव्रीहिः' । भय एव ऋणं भयर्णं 'कर्मधारयः' तस्मात् भयर्णात् । विकसन्ति च तानि मुकुलानि च विकसन्मुकुलानि 'कर्मधारयः' कुन्दानां विकसन्मुकुलानि कुन्द॰ 'तत्पुरुषः', कुन्दविकसन्मुकुलानां आभा यस्य स कुन्द॰ 'कर्मधारयः' कुन्दविकसन्मुकुलाभो वर्णो यस्याः सा कुन्द॰ 'बहुव्रीहिः' ॥

---

१ [illegible] उपधिरोऽपि क्वचित् । २ [illegible] इत्यपरोऽपि । ३ [illegible] उपधिरोऽपि ।

५—कुसुमं वाणो यस्य स कुसुम० 'वहुव्रीहिः', कुसुमवाणस्य चम्वः कुसुम० 'तत्पुरुषः', ताभिः कुसुम० । न पीडितः अपीडितः 'नञ्तत्पुरुषः' । सकलश्चासौ लोकः सकल० 'कर्मधारयः', तं सकल० । वृजिनं एव आजिः वृजिना० 'कर्मधारयः', तस्याः वृजिना० । न जितः अजितः, जिनश्चासौ अजितश्च जिनाजितः 'कर्मधारयः' ॥

६—शरणानामन्वयः शरणा० 'तत्पुरुषः', तं शरणा० । तीर्थं कुर्वन्तीति तीर्थकृतः 'उपपद'समासः, सकलाश्च ते तीर्थकृतश्च सकल० 'कर्मधारयः', तेषां सकल० । सुरैः कृतं सुरकृतं 'तत्पुरुषः', अम्वुजानि एव गर्भं अम्वुज० 'कर्मधारयः', सुरकृतं च तद् अम्वुजगर्भं च सुर० 'कर्मधारयः', सुरकृताम्वुजगर्भमेव निशान्तं येषां ते सुर० 'वहुव्रीहिः', तान् सुर० । रविणा समा रवि० 'तत्पुरुषः', तान् रवि० । अघं एव निशा अघ० 'कर्मधारयः', अघनिशाया अन्तकाः अघ० 'तत्पुरुषः', तान् अघ० ॥

७—समस्तं च तद् जगत् च समस्त० 'कर्मधारयः', शुभा चासौ वस्तुता च शुभ० 'कर्मधारयः', समस्तजगतः शुभवस्तुता समस्त० 'तत्पुरुषः', कृता समस्तजगच्छुभवस्तुता यया सा कृत० 'वहुव्रीहिः' । कुवादिनां गणः कुवादि० 'तत्पुरुषः', जितः कुवादिगणो यया सा जित० 'वहुव्रीहिः' । अस्तो भवो यैस्ते अस्त० 'वहुव्रीहिः', अस्तभवैः स्तुता अस्त० 'तत्पुरुषः' । परिपूर्णं नभो यया सा परिपूर्णनभाः 'वहुव्रीहिः' । नरश्च मरुतश्च नृमरुत् 'समाहारद्वन्द्वः', तस्मै नृमरुते । जिनस्य भारती जिनभारती 'तत्पुरुषः' ॥

८—शुभाश्च ते फणाश्च सुफणाः 'प्रादि'समासः, सुफणेषु रत्नानि येषां ते सुफणरत्नाः 'वहुव्रीहिः', सुफणरत्नाश्च ते सरीसृपाश्च सुफण० 'कर्मधारयः', सुफणरत्नसरीसृपैः राजिता सुफण० 'तत्पुरुषः', तां सुफण० । रिपूणां वलं रिपुवलं 'तत्पुरुषः', रिपुवलस्य प्रहतिः रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्यां रिपु० । न पराजिता अपराजिता 'नञ्तत्पुरुषः', तां अपरा०, अथवा अपरैः अजिता अपराजिता 'तत्पुरुषः', तां अपरा० । अग्रिमा चासौ योषिच्च अग्रिम० 'कर्मधारयः', धरणस्य अग्रिमयोषित् धरणा० 'तत्पुरुषः', तां धरणा० । जिनानां गृहाणि जिनगृहाणि 'तत्पुरुषः', तेषु जिन० । नास्ति श्रमो यस्याः सा अश्रमा 'वहुव्रीहिः', तया अश्रमया ॥

९—भुवनानां शेखरः भुवनशेखरः 'तत्पुरुषः', तं भुवन० । वन्देर्भावो वन्दिता, तां वन्दिताम् । इतिश्चासौ स्तुतिश्च इतिस्तुतिः 'कर्मधारयः', इतिस्तुत्यां परा इतिस्तुतिपरा 'तत्पुरुषः' । त्रिदशान् पान्तीति त्रिदश० 'उपपद'समासः, त्रिदशपानां आवली त्रिदश० 'तत्पुरुषः' । यस्यायं यदीयः, यदीयस्य जननी यदीयजननी 'तत्पुरुषः', तां यदीय० । जिनानां ईशः जिनेशः 'तत्पुरुषः', तं जिनेशम् । निहन्तुं मनो येषां ते निह-

न्तुमनसः 'बहुव्रीहिः' । नास्ति उपमा यस्य तत् अनुपमं 'बहुव्रीहिः', अनुपमं वैभवं यस्य सः अनुपम० 'बहुव्रीहिः', तं अनुपम० । शं भवति अनेनेति शम्भवः, तं शम्भवम् ॥

१०—शुभश्चासौ मेरुश्च सुमेरुः 'प्रादि'समासः सुमेरुश्चासौ गिरिश्च सुमेरु० 'कर्मधारयः', सुमेरुगिरेर्मूर्धा सुमेरु० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् सुमेरु० । दिव्याश्च ते आनकाश्च दिव्या० 'कर्मधारयः', अनेके च ते दिव्यानकाश्च अनेक० 'कर्मधारयः', ध्वनन्तः अनेकदिव्यानका यस्मिन् स ध्वनद्० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् ध्वनद्० । अतिशयिता भव्या अतिभव्याः 'प्रादि'समासः । जगतो त्रितयं जग० 'तत्पुरुषः', जगत्त्रितयस्य पावनो जग० 'तत्पुरुषः' । जिनेषु वरा जिनवराः 'तत्पुरुषः', जिनवराणां अभिषेको जिन० । न कोमलं अकोमलं 'नञ्तत्पुरुषः', घनं च तत् अकोमलं च घनाकोमलं 'कर्मधारयः', तत् घना० ॥

११—अपगतं निधनं यस्य सः अपेत० 'बहुव्रीहिः', तं अपेत० । बुधश्चासौ जनश्च बुध० 'कर्मधारयः' तस्य बुध० । शान्ता आपदा येन स शान्ता० 'बहुव्रीहिः', तं शान्ता० । प्रमाणानि च नयाश्च प्रमाणनयाः 'इतरेतरद्वन्द्वः' प्रमाणनयैः संकुलः प्रमाण० 'तत्पुरुषः', तं प्रमाण० । न सत् असत् 'नञ्तत्पुरुषः' असत् तम् येषां ते असत्तमसः 'बहुव्रीहिः', तेषां असत्० । तापं ददातीति तापदः 'उपपद'समासः, तं तापदम् । जिनेषु वरा जिनवराः 'तत्पुरुषः', जिनवराणां आगमः जिनवरागमः 'तत्पुरुषः', तं जिन० । महती सम्पद् यस्मिन् स महासम्पद् 'बहुव्रीहिः', तं महा० । सुखं आत्मा यस्य तत् सुखात्मकं 'बहुव्रीहिः', तत् सुखा० । कामश्च हासश्च कामहासौ 'इतरेतरद्वन्द्वः', विगतौ कामहासौ यस्मिन् तत् विगत० 'बहुव्रीहिः' तत् विगत० ॥

१२—शरश्च असश्च धनुश्च शक्तिश्च शरा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शरासधनुःशक्तीन् बिभर्तीति धारा 'उपपद'समासः । निजं च तत् पक्षश्च निजपक्षः 'कर्मधारयः', निजपक्ष इव पक्ष्मा निज० 'मध्यमपदलोपि'समासः । अखिलं च तत् जगत् च अखिल० 'कर्मधारयः' अखिलजगतो जना अखिल० 'तत्पुरुषः', न हिताः अहिताः 'नञ्तत्पुरुषः', अखिलजगज्जनानां अहिता अखिल० 'तत्पुरुषः', महान्ति च तानि पक्षानि च महापक्षानि 'कर्मधारयः' अखिलजगज्जनाहितानां महापक्षानि अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलजगज्जनाहितमहापक्षानां क्षमता अखिल० 'तत्पुरुषः', कृता अखिलजगज्जनाहितमहापक्षक्षमता यया सा कृताखिल० 'बहुव्रीहिः' । विनीता चासौ जनता च विनीत० 'कर्मधारयः', विपद् एव ह्रिपा विपद्ह्रिपाः 'कर्मधारयः' विनीतजनतायाः विपद्ह्रिपाः विनीत० 'तत्पुरुषः', विनीतजनताविपद्ह्रिपानां समूहः विनीत० 'तत्पुरुषः' विनीतजनताविपद्ह्रिपसमूहे अभिद्राविणी विनीत० 'तत्पुरुषः' । सुरभी स्थिता सुरभि० 'तत्पुरुषः' । मही धारयन्तीति

१ [illegible]

महीध्राः 'उपपद'समासः, रिपव एव महीध्राः रिपु० 'कर्मधारयः', रिपुमहीध्रान् भिनत्तीति रिपु० 'उपपद'समासः ॥

१३—भीतिमांश्चासौ जनश्च भीति० 'कर्मधारयः', अभयीकृतो भीतिमज्जनो येन सः अभयी० 'वहुव्रीहिः'। सुरान् पान्तीति सुरपाः 'उपपद'समासः, सुरपैः कृतं सुर० 'तत्पुरुषः', न तुला अतुला 'नञ्तत्पुरुषः', अतुला चासौ भूतिश्च अतुल० 'कर्मधारयः', अतुलभूत्या मज्जनं अतुल० 'तत्पुरुषः', सुरपकृतं अतुलभूतिमज्जनं यस्य स सुरप० 'वहुव्रीहिः'। भव्यानां मनांसि भव्य० 'तत्पुरुषः', भव्यमनसां अभिनन्दनः भव्य० 'तत्पुरुषः'। शिवं ददातीति शिवदः 'उपपद'समासः ॥

१४—न चरतीति अचरः 'नञ्तत्पुरुषः', तं अचरम्। कृताः चरणा यैः ते कृत० 'वहुव्रीहिः'। शतपत्राणां सञ्चयः शत० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् शत०। अपवर्गस्य उपायः अप० 'तत्पुरुषः', अपवर्गोपायस्य शोधनाः अप० 'तत्पुरुषः'। यश एव धनं येषां ते यशोधनाः 'वहुव्रीहिः' ॥

१५—विष्टपानां त्रयं विष्टप० 'तत्पुरुषः', अखिलं च तद् विष्टपत्रयं च अखिल० 'कर्मधारयः', व्याप्तं अखिलविष्टपत्रयं यया सा व्याप्ता० 'वहुव्रीहिः'। पदानां चमूः पद० 'तत्पुरुषः', तया पद०। पुष्टानि च तानि पत्राणि च पुष्ट० 'कर्मधारयः', नया एव पुष्टपत्राणि यस्याः सा नय० 'वहुव्रीहिः', तया नय०। जिनैः उदिता जिनोदिता 'तत्पुरुषः' ॥

१६—महच्च तद् दलं च महादलं 'कर्मधारयः', अब्जस्य महादलं अब्ज० 'तत्पुरुषः', अब्जमहादलवद् आभा यस्याः सा अब्ज० 'वहुव्रीहिः', तया अब्ज०। न तुलः अतुलः 'नञ्तत्पुरुषः', मोदस्य लाभो मोद० 'तत्पुरुषः', अतुलो मोदलाभो यया सा अतुल० 'वहुव्रीहिः', तया अतुल०। महान् शिखण्डी यस्याः सा महा० 'वहुव्रीहिः'। रिपूणां राशिः रिपु० 'तत्पुरुषः', रिपुराशेः खण्डिका रिपु० 'तत्पुरुषः' ॥

१७—उरुः प्रभा यस्य स उरु० 'वहुव्रीहिः', तं उरु०। अनङ्ग एव तरुः अनङ्ग० 'कर्मधारयः', अनङ्गतरोः प्रभञ्जनः अनङ्ग० 'तत्पुरुषः', तं अनङ्ग०। महश्च दया च महोदये 'इतरेतरद्वन्द्वः', सत्यौ महोदये यस्य स सन्म० 'वहुव्रीहिः', तं सन्म०। शोभना मतिर्यस्य स सुमतिः, सुमतिश्चासौ जिनश्च सुमति० 'कर्मधारयः', तं सुमति०। महांश्चासौ उदयश्च महोदयः 'कर्मधारयः', विकसन् महोदयो यस्य स विकस० 'वहुव्रीहिः', तं विकस०॥

१८—भव एव उदधिः भवोदधिः 'कर्मधारयः', तस्मिन् भवो०। गुरु वैभवं यस्य स गुरु० 'वहुव्रीहिः'। तमसोऽयं तामसः, न तामसः अतामसः 'नञ्तत्पुरुषः', तं अतामसम्। तीर्थं कुर्वन्तीति तीर्थ० 'उपपद'समासः, तेषां तीर्थ०। न सवरो यस्य सः अस० 'वहुव्रीहिः', तं अस० ॥

१९—भवे वासो भव० 'तत्पुरुषः', भववास एव दाम भव० 'कर्मधारयः', तद् भव०। जिनानां वाग् जिन० 'तत्पुरुषः'। अतिशायिनी शिवा अतिशिवा 'प्रादि'स-

मासः । न सङ्गता असङ्ग० 'नञ्तत्पुरुषः', तां असङ्ग० । कामस्य सङ्गता काम० 'तत्पुरुषः', च्युता कामसङ्गता यस्याः सा च्युत० 'बहुव्रीहिः' तां च्युत० ॥

२०—कुम्भे शेते इति कुम्भेशयं 'उपपद'समासः, तस्मिन् कुम्भे० । कनकवत् प्रभा यस्याः सा कनक० 'बहुव्रीहिः', तां कनक० । दुरितानां (अङ्कुश इव) अङ्कुशः दुरि० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् दुरि० । अखिला एव अम्बया अखिला० 'कर्मधारयः', अखिलारीन् हन्तीति अखि० 'उपपद'समासः, वज्रस्य शृङ्खला वज्र० 'तत्पुरुषः', अखिलारिघ्नी चासौ वज्रशृङ्खला च अखिला० 'कर्मधारयः', तां अखिला० । वज्रमयी शृङ्खला यस्याः सा वज्र०॥

२१—रुचीनां सम्पद् रुचि० 'तत्पुरुषः' तुल्या रुचिसम्पद् यस्य स तुल्य० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् तुल्य० । पुण्यानां उत्करः पुण्यो० 'तत्पुरुषः', तेन पुण्यो० । सुराणां मणा सुर० 'तत्पुरुषः', तेन सुर० । प्रमदो गर्भे यथा स्यात् तथा प्रमद० 'अव्ययीभावः' । न आपदे इति अपा० 'नञ्तत्पुरुषः', तस्मिन् अपे । पयसि स्थितो पयःस्थः, तस्मिन् पयःस्थे । पयस्येव प्रभा यस्य स पय० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् पय० । न भेयः अभेयः 'नञ्तत्पुरुषः', अभेयश्चासौ प्रसभश्च अभेयप्रसभः 'कर्मधारयः' तस्मिन् अभेय० ॥

२२—मज्जनस्य उदकं मज्ज० 'तत्पुरुषः', मज्जनोदकेन पवित्रितः मज्ज० 'तत्पुरुषः', मन्दरश्चासौ अगश्च मन्द० 'कर्मधारयः' मज्जनोदकपवित्रितः मन्दरागो यैस्ते मज्ज० 'बहुव्रीहिः' । मन्दो रागो येषां ते मन्द० 'बहुव्रीहिः' । धर्मस्य उदयः धर्मो० 'तत्पुरुषः', अब्धि पतनं अब्धि० 'तत्पुरुषः', धर्मोदयश्च अब्धिपतनं च धर्मो० 'समाहारद्वन्द्वः' तस्मिन् धर्मो० । धनस्य राशिः धन० 'तत्पुरुषः', धनराशिश्च नाथश्च धनराशिनाथौ 'इतरेतरद्वन्द्वः' । देवैः सहिताः सदेवाः 'बहुव्रीहिः' सदेवाश्च नराश्च सदेव० 'इतरेतरद्वन्द्वः' नन्दिताः सदेवनरा यैस्ते नन्दित० 'बहुव्रीहिः' ॥

२३—श्यामा आदौ यासां ता श्यामाद्यः 'बहुव्रीहिः', दिव्याश्च ता वनिताश्च दिव्य० 'कर्मधारयः' श्यामाद्यश्च ता दिव्यवनिताश्च श्यामा० 'कर्मधारयः', श्यामादिदिव्यवनितानां ओघः श्यामा० 'तत्पुरुषः', श्यामादिदिव्यवनितौघस्य भवाः श्यामादि० 'तत्पुरुषः', श्यामादिदिव्यवनितौघभवैः स्तुतः श्यामादि० 'तत्पुरुषः', तस्य० श्यामादि० । न व्याहृतं अव्या० 'नञ्तत्पुरुषः', अव्याहृतं च तत् उदितं च अव्या० 'कर्मधारयः' विधां अनतिक्रम्य यथा० 'अव्ययीभावः', वस्तुनो तत्त्वं वस्तुतत्त्वं 'तत्पुरुषः' यथाविधं च तत् वस्तुतत्त्वं यथाविध० 'कर्मधारयः' अव्याहृतोदितं यथाविधवस्तुतत्त्वं येन तद् अव्या० 'बहुव्रीहिः', तस्य० अव्या० । जिनेषु जिनानां वा इन्द्राः जिनेन्द्राः 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्राणां मतं जिने० 'तत्पुरुषः', तस्य० जिने० । न कम्पाः अकम्पाः 'नञ्तत्पुरुषः', नित्यं अकम्पा देहिनो यस्मिन् तत् नित्य० 'बहुव्रीहिः', तत् नित्य० । जन्म आदौ यासां ता जन्मा० 'बहुव्रीहिः', अनन्ताश्च ता विपदश्च अनन्त० 'कर्मधारयः', जन्मादयश्च ता अनन्तविपदश्च जन्मा० 'कर्मधारयः' शास्ति जन्मा० ॥

१ [illegible]

२४—कनकवद् रुग् यस्याः सा कनकरुक् 'बहुव्रीहिः'। वारणानां ईशः वारणेशः 'तत्पुरुषः', सितश्चासौ वारणेशश्च सित० 'कर्मधारयः', तं सित०। वज्रमयं अङ्कुशं यस्याः सा वज्राङ्कुशी। न हिताः अहिताः 'नञ्तत्पुरुषः', अहितानां वारणं अहित० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् अहित०। वज्रं च अङ्कुशश्च वज्राङ्कुशं 'समाहारद्वन्द्वः', तद् वज्रा० ॥

२५—ख्यातेः भाजनं यः स ख्याति० 'बहुव्रीहिः'। शोभनौ पार्श्वौ यस्य स सुपार्श्वः, श्रिया युक्तः सुपार्श्वः श्रीसुपार्श्वः 'मध्यमपदलोपी'समासः, तत्स० श्री०। नित्यं सौख्यं यस्य स नित्य० 'बहुव्रीहिः', तत्स० नित्य०। अतिशायिनी भा यस्य सः अतिभाः 'बहुव्रीहिः' ॥

२६—जिनानां अंह्री जिनांह्री 'तत्पुरुषः', तौ जिनांह्री। अमराणां संसद् अमर० 'तत्पुरुषः', आनता चासौ अमरससच्च आनता० 'कर्मधारयः', तया आनता०। दिव्यं च तत् सौवर्णं च दिव्य० 'कर्मधारयः', अवानं च तत् तामरसं च अवान० 'कर्मधारयः', दिव्यसौवर्णं च तद् अवानतामरस च दिव्य० 'कर्मधारयः', तद् दिव्य० ॥

२७—अरीणां शमनं अरि० 'तत्पुरुषः', जातं अरिशमनं यस्याः सा जाता० 'बहुव्रीहिः'। न आविलाः अनाविलाः 'नञ्तत्पुरुषः', सन्तश्च ते नयाश्च सन्नयाः 'कर्मधारयः', अनाविलाः सन्नया यस्यां सा अना० 'बहुव्रीहिः' ॥

२८—हेम्न[1] इव आभा यस्याः सा हेमाभा 'बहुव्रीहिः'। न समा असमा 'नञ्तत्पुरुषः'। नाशिता अरयो यैस्तानि नाशिता० 'बहुव्रीहिः', तैः नाशिता०। शितानि च तानि अरीणि च शिता० 'कर्मधारयः', तैः शिता० ॥

२९—भवाद् उद्भवा भवोद्भवा 'तत्पुरुषः', भवोद्भवा तृड् येषां ते भवो० 'बहुव्रीहिः', तेषां भवो०। शिवमेव प्रपा शिव० 'कर्मधारयः', कृता शिवप्रपा येन स कृत० 'बहुव्रीहिः', तं कृत०। हर्षेण सहितं यथा स्यात् तथा सहर्षं 'अव्ययीभावः'। वपुषः प्रपञ्चः वपुःप्रपञ्चः 'तत्पुरुषः', वरो वपुःप्रपञ्चो येषां ते वर० 'बहुव्रीहिः', वरवपुःप्रपञ्चाश्च ते अमराश्च वर० 'कर्मधारयः', तैः वर०। प्रभाया वलयं प्रभा० 'तत्पुरुषः', प्रभावलयस्य कान्तता प्रभा० 'तत्पुरुषः', प्रभावलयकान्ततया अपहसिता प्रभा० 'तत्पुरुषः', चन्द्रस्य प्रभा चन्द्र० 'तत्पुरुषः', उर्वी चासौ चन्द्रप्रभा च उरु० 'कर्मधारयः', प्रभावलयकान्ततापहसिता उरुचन्द्रप्रभा येन स प्रभा० 'बहुव्रीहिः', तं प्रभा०। परमश्चासौ ईश्वरश्च परमे० 'कर्मधारयः', तं परमे०। विनयेन चारु यथा स्यात् तथा विनय० 'अव्ययीभावः'। चन्द्रस्येव प्रभा यस्य स चन्द्रप्रभः, तं चन्द्र० ॥

३०—कलुषस्य वासो यस्मिन् स कलुषवासकः 'बहुव्रीहिः', तस्मात् कलुष०। सुखानां अतिशयः सुखा० 'तत्पुरुषः', सुखातिशय एव सम्पदः सुखा० 'कर्मधारयः', तासां सुखा०।

---

[1] अकारान्तोऽपि हेमशब्द।

भुवनानां भासकाः भुवन० 'तत्पुरुषः', न विद्यते दर्पको येषां ते अदर्पकाः 'बहुव्रीहिः', भुवनभासकाश्च ते अदर्पकाश्च भुवन० 'कर्मधारयः'। विलीनो मलो यस्मात् तत् विलीन० 'बहुव्रीहिः', विलीनमलं च तत् कोमलं च विलीन० 'कर्मधारयः', न तुल्यः अतुल्यः 'नञ् तत्पुरुषः', अतुल्यश्चासौ विकासश्च अतुल० 'कर्मधारयः', विलीनमलकोमलस्य अतुलविकासः विलीन० 'तत्पुरुषः', विलीनमलकोमलातुलविकासं बिभर्ति ते विलीन० 'उपपद' समासः। शोभनं च तत् वचश्च सुवचः 'कर्मधारयः', तेन सुवचसा। सभां रातियुं शीलं यस्य तत् सभा० 'बहुव्रीहिः', तेन सभा० ॥

११—भुवनानां त्रयं भुवन० 'तत्पुरुषः', समस्तं च तत् भुवनत्रयं च समस्त० 'कर्मधारयः', समस्तभुवनत्रयस्य प्रथने समस्त० 'तत्पुरुषः', समस्तभुवनत्रयप्रथने सक्तानि समस्त० 'तत्पुरुषः' नाना च तानि पदानि च नानापदानि 'कर्मधारयः' समस्तभुवनत्रयप्रथनसक्तानि नानापदानि यस्मिन् स समस्त० 'बहुव्रीहिः'। सन्तश्च ते जनाश्च सज्जनाः 'कर्मधारयः', तान् सज्जनान्। समुल्लसिता भक्ता यस्मिन् स समु० 'बहुव्रीहिः', तं समु०। न विद्यते मलो यस्मिन् सः अमलः 'बहुव्रीहिः', तं अमलम्। न गम्यते इति अगमः, तं अगमम्। स्फुरन्तश्च ते नयाश्च स्फुर० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयैः निवारिताः स्फुर० 'तत्पुरुषः', न सन्तः असन्तः 'नञ्तत्पुरुषः', असन्तश्च ते उपालम्भाश्च असदु० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयनिवारिता असदुपालम्भा यस्य स स्फुर० 'बहुव्रीहिः' जैनश्चासौ आगमश्च जैना० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयनिवारितासदुपालम्भश्चासौ जैनागमश्च स्फुर० 'कर्मधारयः', तं स्फुर० ॥

१२—गदा च अक्षमाला च गदा० 'इतरेतरद्वन्द्वः' भुजे गदाक्षमाले यस्याः सा भुज० 'बहुव्रीहिः'। भयानां शमा भय० 'तत्पुरुषः', भयशमे क्षमा भय० 'तत्पुरुषः'। न विद्यते कापथं यस्याः सा अकापथा 'बहुव्रीहिः'। घनं च तत् अञ्जनं च घना० 'कर्मधारयः', घनाञ्जनेन समा घना० 'तत्पुरुषः' घनाञ्जनसमा प्रभा यस्याः सा घना०। घातकानां मौली घात० 'तत्पुरुषः' घातकमौल्याः ईहितं घात० 'तत्पुरुषः' विहतं घातकमौलीहितं यस्मिन् तत् विहत० 'बहुव्रीहिः', तत् विहत०। न विद्यते तुला यस्य तत् अतुलं 'बहुव्रीहिः' तत् अतुलम् ॥

१३—विमलं च तत् कोमलं च विमल० 'कर्मधारयः', विमलकोमलं च तत् कोकनदं च विमल० 'कर्मधारयः' विमलकोमलकोकनदस्य दलम् विमल० 'तत्पुरुषः' विमलकोमलकोकनददलस्य लक्ष्मीः विमल० 'तत्पुरुषः' विमलकोमलकोकनददललक्ष्मीं हरतीति विमल० 'उपपद' समासः तौ विमल०। अमराणां इमे आमराः तैः आमरैः। सततं भूता सततभूता 'सुप्सुपा'[1]समासः सततभूता उन्नतिर्ययोः तौ सतत० 'बहुव्रीहिः', तौ सतत०। अमतस्य हेलनं अमत० 'तत्पुरुषः' अमतहेलने कलशाः अमत० 'तत्पुरुषः', तत्स्थ० अमत० ॥

१ [illegible] 'इतरेतरद्वन्द्व' [illegible]। २ [illegible]।

३४—शकुन्तेषु वरः शकु० 'तत्पुरुषः', कलशश्च कुन्तश्च शकुन्तवरश्च कलश० 'इतरेतरद्वन्द्वः', कलशकुन्तशकुन्तवरैः अङ्कितानि कलश० 'तत्पुरुषः', क्रमाणां तलानि क्रम० 'तत्पुरुषः', कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कितानि क्रमतलानि येषां ते कलश० 'बहुव्रीहिः'। मतस्य लाभः मत० 'तत्पुरुषः', मतलाभं कुर्वन्तीति मत० 'उपपद'समासः। विशेषेण गतः विगतः 'प्रादि'समासः, विगतो रागो येषां ते विगत० 'बहुव्रीहिः', अतिशयेन विगतरागाः विगत०। न विद्यते अन्तो यस्य तद् अनन्तं 'बहुव्रीहिः', तद् अनन्तम्। न विद्यते अङ्गं यस्य सः अनङ्गः 'बहुव्रीहिः', अनङ्गं जयन्तीति अनङ्ग० 'उपपद'समासः॥

३५—अवमानि एव सन्तमसं अव० 'कर्मधारयः', तद् अव०। आगमानां रोचिषः आगम० 'तत्पुरुषः', तेषां आगम०। पावनं च पालनं च पावन० 'समाहारद्वन्द्वः', भुवनस्य पावनपालनं भुवन० 'तत्पुरुषः', तद् भुवन०। जिनानां मतं जिन० 'तत्पुरुषः', तत् जिन०॥

३६—आयत्या सहितं सायति 'बहुव्रीहिः', सायति च तत् साम च सायति० 'कर्मधारयः', सायतिसाम करोतीति सायति० 'उपपद'समासः। शोभनश्चासौ तरुश्च सुतरुः 'कर्मधारयः', तेन सुतरुणा। तरुणं च तद् अब्जं च तरुणा० 'कर्मधारयः', तरुणाब्जेन समा तरुणा० 'तत्पुरुषः', तरुणाब्जसमा द्युतिर्यस्याः सा तरुणा० 'बहुव्रीहिः'। कजे गता कज० 'तत्पुरुषः'। मुदा सहितं समुद् 'बहुव्रीहिः' तेन समुदा। अतिशयेन मता अति० 'प्रादि'समासः॥

३७—देवानां लोकः देव० 'तत्पुरुषः', देवलोकस्य उपमानं यस्य स देव० 'बहुव्रीहिः'। नराणां लोकः नर० 'तत्पुरुषः'। कोपश्च मानश्च कोपमानौ 'इतरेतरद्वन्द्वः', न विद्येते कोपमानौ यस्य सः अकोप० 'बहुव्रीहिः'। सलिलानां धारा सलिल० 'तत्पुरुषः', ऋजिमैव सलिलधारा ऋजिम० 'कर्मधारयः', ऋजिमसलिलधारया धौतः ऋजिम० 'तत्पुरुषः', मायैव परागः माया० 'कर्मधारयः', ऋजिमसलिलधौतः मायापरागो यस्य स ऋजिम० 'बहुव्रीहिः'। भवस्य भीतिः भव० 'तत्पुरुषः', तस्याः भव०। अपगतो रागो यस्य सः अप० 'बहुव्रीहिः'॥

३८—दिव्यानि च तानि राजीवानि च दिव्य० 'कर्मधारयः', दिव्यराजीवानां वारः दिव्य० 'तत्पुरुषः', चरणमेव सरोजं चरण० 'कर्मधारयः', दिव्यराजीववारे स्थितं दिव्य० 'तत्पुरुषः', दिव्यराजीववारस्थितं चरणसरोजं यस्य स दिव्य० 'बहुव्रीहिः', तं दिव्य०। भव्यानां राजी भव्य० 'तत्पुरुषः'। जिनेषु वरा जिन० 'तत्पुरुषः', जिनवराणां विसरः जिन० 'तत्पुरुषः', तं जिन०। पापानां विध्वंसः पाप० 'तत्पुरुषः', पापविध्वंसे दक्षः पाप० 'तत्पुरुषः', तं पाप०। सन्ति अक्षाणि यस्य स सदक्षः 'बहुव्रीहिः', तं सदक्षम्॥

३९—अरय एव तिमिराणि अरि० 'कर्मधारयः', अरितिमिराणां ओघः अरि० 'तत्पुरुषः', अरितिमिरौघस्य व्याहतिः अरि० 'तत्पुरुषः', तस्यां अरि०। बहवो विधा येषां

तानि बहुविधानि 'बहुव्रीहिः', बहुविधानि च तानि जन्मानि च बहु० 'कर्मधारयः', बहुविधजन्मनां व्रातः बहु० 'तत्पुरुषः', बहुविधजन्मव्रातात्त्रायते इति बहु० 'उपपद'समासः, बहुविधजन्मत्रातत्रं च तत् पत्रञ्च बहु० 'कर्मधारयः', बहुविधजन्मत्रातत्रजैनसः कृतोऽन्वो येन स बहु० 'बहुव्रीहिः' । कुत्सितं च तत् मतं च कुमतं 'कर्मधारयः', कुमतस्य विघातः कुमत० 'तत्पुरुषः' कृतः कुमतविघातो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः' ॥

४०—महांश्चासौ सिन्धुश्च महा० 'कर्मधारयः', महासिन्धुं मर्यादीकृत्य आमहा० 'अव्ययीभावः' । नाना च ते कृताश्च नाना० 'कर्मधारयः', जिनानां गृहाणि जिन० 'तत्पुरुषः', जिनगृहाणां माला: जिन० 'तत्पुरुषः' सम्यश्च महाश्च सम्महाः 'कर्मधारयः' जिनगृहमालासु सम्महाः जिन० 'तत्पुरुषः' नानाकृता जिनगृहमालासन्महा यया सा नाना० 'बहुव्रीहिः' कनकस्येव निभा यस्याः सा कनक० 'बहुव्रीहिः' वपुषः श्रीः वपुःश्रीः 'तत्पुरुषः', कनकनिभा वपुःश्रीयस्याः सा कनक० । साधिता माया यया सा साधि० 'बहुव्रीहिः' । पुरुषेषु दर्पं यस्याः सा पुरुषदर्पा । आपेर्भावः आपिता आपितया सहिता साधिता बहुव्रीहिः', तस्याः साधि० ॥

४१—मलेन सहिताः समलाः 'बहुव्रीहिः', बहुलमाश्च समलाश्च बहु० 'कर्मधारयः' विमलिता बहुलमसमला येन स विमलित० 'बहुव्रीहिः' तं विमलित० । प्रभाणां मण्डलं प्रभा० 'तत्पुरुषः' स्फुरत् च तत् प्रभामण्डलं च स्फुर० 'कर्मधारयः' स्फुरत्प्रभामण्डलेन ध्वस्तं स्फुर० 'तत्पुरुषः' स्फुरत्प्रभामण्डलध्वस्तं सन्तमसं येन स स्फुर० 'बहुव्रीहिः', तं स्फुर० । सकला चासौ श्रीश्च सकल० 'कर्मधारयः', सकलश्रिया श्रेयो सकल० 'तत्पुरुषः' सकलश्रीश्रेयो भर्ता यस्य स सकल० 'बहुव्रीहिः' तं सकल० । जिनानां ईश्वरः जिने० 'तत्पुरुषः' तं जिने० ॥

४२—भव्याश्च ते जनाः भव्य० 'कर्मधारयः' आनन्दिता भव्यजना येन तत् आन० 'बहुव्रीहिः' तत् आन० । घनं च तत् अघं च घना० 'कर्मधारयः', घनाघमेव घर्मः घना० 'कर्मधारयः' घनाघघर्मेण आर्ताः घना० 'तत्पुरुषः' शिशिरं च तत् शुभं च शिशिर० 'कर्मधारयः' शिशिरशुभं च तत् व्यजनं च शिशिर० 'कर्मधारयः' घनाघघर्मार्तानां शिशिरशुभव्यजनं घना० 'तत्पुरुषः' तत् घना० । जिनाश्च ते देवाश्च जिन० 'कर्मधारयः' क्रमयोः युगलं क्रम० 'तत्पुरुषः' जिनदेवानां क्रमयुगलं जिन० 'तत्पुरुषः' तत् जिन० । सन्तश्च ते गुणाश्च सद् 'कर्मधारयः' तैः सद्गुणः । न जिनत् अजिनत् 'नञ्तत्पुरुषः' तत् अजि० ॥

४३—जिनस्य इदं जैनं, तत् जैनम् । उपमानेन रहितं उपमान० 'तत्पुरुषः', तत् उपमान० । जगतः त्राणं जग० 'तत्पुरुषः' जगत्त्राणस्य कारि जग० 'तत्पुरुषः', तत् जग० । न हितं अहितं 'नञ्तत्पुरुषः' तत् अहितम् । सन् चासौ महिमा च सन्म० 'कर्मधारयः' सन्महिमानं करोतीति सन्म० 'उपपद'समासः तत् सन्म । महान्ति च तानि कुसुमानि

च महा० 'कर्मधारयः', भव्या एव महाकुमुदानि भव्य० 'कर्मधारयः', भव्यमहाकुमुदानां बोधः भव्य० 'तत्पुरुषः', भव्यमहाकुमुदबोधस्य जन्म भव्य० 'तत्पुरुषः', हिमाः करा यस्य स हिम० 'बहुव्रीहिः', भव्यमहाकुमुदबोधजन्मनि हिमकरः भव्य० 'तत्पुरुषः', तं भव्य० ॥

४४—द्युत्या विजितः द्युति० 'तत्पुरुषः', द्युतिविजितः तमालो यया सा द्युति०। पविश्च फलं च घण्टा च अक्षश्च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', पविफलघण्टाक्षान् बिभर्तीति पवि० 'उपपद'समासः। लसन्ती चासौ तता च लस० 'कर्मधारयः', लसत्तता माला यस्याः सा लस० 'बहुव्रीहिः'। नरि तिष्ठतीति नृस्था 'उपपद'समासः। न मर्त्या अमर्त्याः 'नञ्तत्पुरुषः', अमर्त्यानां सामन्ता अमर्त्य० 'तत्पुरुषः', अमर्त्यसामन्तैः नुता अमर्त्य० 'तत्पुरुषः' ॥

४५—देवानां पूज्यः देव० तत्पुरुषः ॥

४६—सुष्ठु रुचितानि सुरुचितानि 'प्रादि'समासः, तैः सुरु०। दानवानां अरयः दान० 'तत्पुरुषः', तैः दान० ॥

४७—आदिश्च निधनं च आदि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', न विद्येते आदिनिधने यस्याः सा अनादि० 'बहुव्रीहिः'। न दीना अदीना 'नञ्तत्पुरुषः'। अतिशयेन प्रददातीति अति० 'उपपद'समासः। मतेः प्रदानं मति० 'तत्पुरुषः', तत् मति०। न नमतीति अनमा 'नञ्तत्पुरुषः'। जिनानां इन्द्राः जिनेन्द्राः 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्राणां वाक् जिने० ॥

४८—सुवर्णस्य अयं सौवर्णः, सौवर्णः पट्टो यस्याः सा सौवर्ण० 'बहुव्रीहिः'। श्रीवद् गौरी श्रीगौरी 'कर्मधारयः'। श्रिया सहिता गौरी श्रीगौरी 'मध्यमपदलोपी'समासः। पद्मं हस्ते यस्याः सा पद्महस्तिका, अथवा पद्मवद् हस्तौ यस्याः सा पद्म० 'बहुव्रीहिः'। हस्तिनः इव कायो यस्याः सा हस्ति० 'बहुव्रीहिः'। महती गोधा (वाहनं) यस्याः सा महागोधा 'बहुव्रीहिः'। आगसः धाम आगो० 'तत्पुरुषः', आगोधाम्नः ध्वस्तिः आगो० 'तत्पुरुषः', तस्यै आगो० ॥

४९—निजश्चासौ महिमा च निज० 'कर्मधारयः', निजमहिम्ना विजितं कमलं येन तत् निज० 'बहुव्रीहिः', तत् निज०। प्रमदस्य भरः प्रमद० 'तत्पुरुषः', प्रमदभरेण आनम्राः प्रमद० 'तत्पुरुषः', प्रमदभरानम्राश्च ते देवाश्च प्रमद० 'कर्मधारयः', प्रमदभरानम्रदेवैः पूजितकं प्रमद० 'तत्पुरुषः', तत् प्रमद०। धाम युनक्तीति धाम० 'उपपद'-समासः, तत् धाम०। न लङ्घनीया अलङ्घ० 'नञ्तत्पुरुषः', गुणानां सम्पद् गुण० 'तत्पुरुषः', अलङ्घनीया गुणसम्पद् यस्य तत् अलङ्घ० 'बहुव्रीहिः', तत् अलङ्घ०। क्रमयोर्युगलं क्रम० 'तत्पुरुषः', तत् क्रम० ॥

५०— अखिलाश्च ता रुजश्च अखिल० 'कर्मधारयः', शमिता अखिलरुजो येन

---

१ अत्र नपुंसकलिंगोऽपि आदिशब्दः। २ निधनशब्दः पुल्लिङ्गोऽपि वर्तते।

तत् शमिता० 'बहुव्रीहिः' तस्मिन् शमिता० । नाना च तानि अम्भोजानि च नाना० 'कर्मधारयः', नानाम्भोजानां प्रकरं नाना० 'तत्पुरुषः', नानाम्भोजोत्करे छादिते नाना० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् नाना० । अतिशयेन चारु यथा स्यात् तथा अति० अव्ययीभावः' । चरणयोर्युगं चरण० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् चरण० । विपिं आसन्ते इति विपि० उपपद' समासः, विपिजैः नतं विपि० 'तत्पुरुषः, तस्मिन् विपि० । दुःखेन लभ्यते इति दुर्लभे, तस्मिन् दुर्लभे ॥

५१—शोभनो रवो यस्य स सुरवः 'बहुव्रीहिः, तं सु० । अम्बु ददातीति अम्बुदः 'उपपद'समासः तं अम्बु० । सुरैः वन्द्या सुर० 'तत्पुरुषः ॥

५२—पविश्व मुद्गरश्च च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः' पविमुद्गरौ करयोर्यस्याः सा पवि० 'बहुव्रीहिः । अतिशयेन कराला अति० 'प्रादि'समासः अतिकराला आभा यस्य तत् अति० 'बहुव्रीहिः', तत् अति० । रागेण अन्धाः रागा० 'तत्पुरुषः, रागान्धाश्च ते अरयश्च रागा० 'कर्मधारयः' रागान्धारीणां ईरणं रागा० 'तत्पुरुषः, रागान्धारीरणं करोतीति रागा० 'उपपद'समासः । नीला चासौ प्रभा च नील० 'कर्मधारयः', नीलप्रभायां उत्करो नील० 'तत्पुरुषः, नीलप्रभोत्करो यस्यां सा नील० 'बहुव्रीहिः ॥

५३—गदा एव शस्त्री गदा० 'कर्मधारयः', गदाशस्त्रीभिः शुम्भितं गदा० 'तत्पुरुषः', गदाशस्त्रीशुम्भितं च तत् जन्म च गदा० 'कर्मधारयः गदाशस्त्रीशुम्भितजन्म एव कान्तारं गदा० 'कर्मधारयः तस्मात् गदा० । न ईप्सितं अनी० 'नञ्तत्पुरुषः', अनीप्सितं च तत् उपनतं च अनी० 'कर्मधारयः' विघ्नाश्च ताः कान्ताश्च विघ्न० 'कर्मधारयः', विघ्नकान्तानां रतं विघ्न० 'तत्पुरु , अनीप्सितोपनतं विघ्नकान्तारतं यस्य स अनी० । अनन्तान् (कर्मांशान्) जयतीति अनन्तजित् । अभिमतस्य भावः अभि० 'तत्पुरुषः' अभिमतार्थं ददातीति अभि० 'उपपद'समासः । समस्तानि च तानि जगन्ति च समस्त० 'कर्मधारयः, समस्तजगतां अंहांसि समस्त० 'तत्पुरुषः', तेषां समस्त० । आपदां ओघः आप 'तत्पुरुषः' कृतः आपदोघो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः', कृतापदोघश्चासौ स्मरश्च कृता० 'कर्मधारयः' हतः कृतापदोघस्मरो येन स हत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५४—यान् आनताः यदानताः 'तत्पुरुषः । परश्चासौ विधिश्च पर० 'कर्मधारयः', तस्मिन् पर० । अलीकं आननं येषां ते अलीका० 'बहुव्रीहिः' । श्रुतं एव स्वलनः श्रुत० 'कर्मधारयः , श्रुतस्वलनेन भस्मसात्कृतं श्रुत० 'तत्पुरुषः', भवानां आवली भवा० 'तत्पुरुषः' भवावली एव काननं भवा० 'कर्मधारयः' श्रुतस्वलनभस्मसात्कृतं भवावलीकाननं यैः ते श्रुत० 'बहुव्रीहिः' । दुरन्ति च तानि दुरितानि च दुर० 'कर्मधारयः', जगति दुरन्तदुरितानि जग० 'तत्पुरुषः' प्रपञ्चितानि च तानि जगद्दुरन्तदुरितानि च प्रपञ्चित० 'कर्मधारयः', प्रपञ्चितजगद्दुरन्तदुरितानि एव कूपः प्रपञ्चित कर्मधारयः प्रपञ्चितजगद्दुरन्तदुरितकूपे तरन्तीति प्रपञ्चित० 'उपपद'समासः । न विद्यते उपमा यस्याः सा अनु० 'बहुव्रीहिः',

नुपमा चासौ रूपता च अनु० 'कर्मधारयः', अनुपमरूपतया राजते इति अनु० 'उपप-'समासः, तेन अनु० ॥

५५—अखिलं च तद् विष्टपं च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपे आश्रिता अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रिता चासौ सभा च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपाश्रितसभायां जनाः अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रितसभाजनानां असवः अखिल० 'तत्पुरुषः,' तान् अखिल० । अमराश्च योगिनश्च अमर० 'इतरेतरद्वन्द्वः,' तैः अमर० । कृतं सभाजनं यस्याः सा कृत० 'वहुव्रीहिः' । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रैः गदिता जिने० 'तत्पुरुषः' । नयाः आदौ येषां ते नया० 'वहुव्रीहिः', नयादयः एव वसूनि नया० 'कर्मधारयः,' नयादिवसूनि पातीति नया० 'उपपद'समासः । रिपूणां विभेदनं रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् रिपु० । शोभनानि च तानि पात्राणि सुपात्राणि 'कर्मधारयः,' सुपात्राणां गीर्वाणता सुपात्र० 'तत्पुरुषः' कृता सुपात्रगीर्वाणता यया सा कृत० 'वहुव्रीहिः' ॥

५६—निजं च तद् अङ्गं च निजा० 'कर्मधारयः', निजाङ्गं एव लता निजा० 'तत्पुरुषः', तया निजा० । विशदश्चासौ वन्धुजीवश्च विशद० 'कर्मधारयः', विशदवन्धुजीवस्येव आभा यस्याः सा विशद० 'वहुव्रीहिः', तया विशद० । सितं अङ्गं यस्य स सिता० 'वहुव्रीहिः', सिताङ्गो विहगो यस्याः सा सिता० 'वहुव्रीहिः' । न नमन्तः अनमन्तः 'नञ्तत्पुरुषः', अनमन्तश्च ते अवन्धुजीवाश्च अनम० 'कर्मधारयः', हताः अनमदवन्धुजीवाः यया सा हता० 'वहुव्रीहिः' । न विद्यते भयं यस्याः सा अभया 'वहुव्रीहिः' । ज्वलन् चासौ ज्वलनश्च ज्वल० 'कर्मधारयः', ज्वलज्ज्वलन एव हेतिः यस्याः सा ज्वल० 'वहुव्रीहिः' । तापं ददातीति ताप० 'उपपद'समासः, तं ताप० । शुभश्चासौ अतिशयश्च शुभा० 'कर्मधारयः', शुभातिशय एव धान्यं शुभा०'तत्पुरुषः', शुभातिशयधान्यस्य वृद्धिः शुभा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते उपमानं यस्याः सा अनु० 'वहुव्रीहिः', अनुपमाना चासौ सीता च अनु० 'कर्मधारयः', शुभातिशयधान्यवृद्धौ अनुपमानसीता शुभा० 'तत्पुरुषः' ॥

५७—समवसरणस्य भूमिः सम० 'तत्पुरुषः', तस्यां सम० । अर्चायाः उदयः अर्चो० 'तत्पुरुषः', सज्जितः अर्चोदयो यस्यां सा सज्जि० 'वहुव्रीहिः', तस्यां सज्जि० । सता जिता सज्जिता 'तत्पुरुषः', सज्जिता अर्चा यस्य स० सज्जि० 'वहुव्रीहिः' । उद्यद् रागो यस्मिन् स उद्य० 'वहुव्रीहिः', उद्यद्रागश्चासौ सौधर्मश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्रागसौधर्मस्य नामः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्रागसौधर्मनामेन अर्चितः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्रागसौधर्मनामार्चितश्चासौ हरिश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्रागसौधर्मनामार्चितहरेः परिपूज्यः उद्य० 'तत्पुरुषः' ॥

५८—येषा उदयः यदु० 'तत्पुरुषः', तं यदु० । विगता आपद् यस्मात् तत् व्या० 'वहुव्रीहिः' । उपरता हिंसा यस्मात् तत् उप० । उरुश्चासौ श्रीश्च उरु० 'कर्मधारयः',

तत् शमिता० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् शमिता० । नाना च तानि अम्भोजानि च नाना० 'कर्मधारयः', नानाम्भोजानां प्रवरं नाना० 'तत्पुरुषः', नानाम्भोजोत्करे लाञ्छिते नाना० 'तत्पुरुषः' तस्मिन् नाना० । अतिशयेन चारु यथा स्यात् तथा अति० 'अव्ययीभावः' । चरणयोर्युगं चरण० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् चरण० । विधिं आयन्ते इति विधि० 'उपपद' समासः, विधिज्ञैः मते विधि० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् विधि० । कुशलेन लभ्यते इति कुलभं, तस्मिन् कुलभे ॥

५१—शोभनो रवो यस्य स सुरवः 'बहुव्रीहिः', तं सु० । अम्बु ददातीति अम्बुदः 'उपपद'समासः तं अम्बु० । सुरैः वन्द्या सुर० 'तत्पुरुषः' ॥

५२—पवित्रं मुखतलं च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः' पवित्रमुखतले करयोपसत्ता सा पवि० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयेन कराला अति० 'प्रादि'समासः अतिकराला आभा यस्य तत् अति० 'बहुव्रीहिः', तत् अति० । रागेण अन्धाः रागा० 'तत्पुरुषः', रागान्धाश्च ते नरपश्च रागा० 'कर्मधारयः', रागान्धारीणां हरणं रागा० 'तत्पुरुषः' रागान्धारीहरणं करोतीति रागा० 'उपपद'समासः । नीला चासौ प्रभा च नील० 'कर्मधारयः', नीलप्रभायाः उत्करो नील० 'तत्पुरुषः,' नीलप्रभोत्करो यस्यां सा नील० 'बहुव्रीहिः' ॥

५३—गदा एव वाद्यर्थः गदा० 'कर्मधारयः', गदावल्लरीभिः गुपिलं गदा० 'तत्पुरुषः', गदावल्लरीगुपिलं च तत् जन्यं च गदा० 'कर्मधारयः' गदावल्लरीगुपिलजन्यम् एव कान्तारं गदा० 'कर्मधारयः' तस्मात् गदा० । न ईप्सितं अनी० 'नञ्तत्पुरुषः', अनीप्सितं च तत् उपनतं च अनी० 'कर्मधारयः' विघ्नाश्च ताः कान्ताश्च विघ्न० 'कर्मधारयः', विघ्नकान्तानां रतं विघ्न० 'तत्पुरु०', अनीप्सितोपनतं विघ्नकान्तारतं यस्य स अनी० । अनन्तान् (कर्मांशान्) जयतीति अनन्तजित् । अभिमतस्य आपः अभि० 'तत्पुरुषः', अभिमतापं ददातीति अभि० 'उपपद'समासः । समस्तानि च तानि जगन्ति च समस्त० 'कर्मधारयः' समस्तजगतां अंहांसि समस्त० 'तत्पुरुषः', तेषां समस्त० । आपदां ओघः आप० 'तत्पुरुषः', कृतः आपदोघो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः' कृतापदो-घघाती स्मरश्च कृता० 'कर्मधारयः', हतः कृतापदोघस्मरो येन स हत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५४—पादम् आगताः पदानताः 'तत्पुरुषः' । वरश्चासौ विविधश्च वर० 'कर्मधारयः', तस्मिन् वर० । अलीकं आनने येषां ते अलीका० 'बहुव्रीहिः' । श्रुतं एव व्यञ्जनं श्रुत० 'कर्मधारयः' श्रुतव्यञ्जनेन असमसाहसकृतं श्रुत० 'तत्पुरुषः', भवानां आवली भवा० 'तत्पुरुषः', भवावली एव व्यजनं भवा० 'कर्मधारयः' श्रुतव्यञ्जनअसमसाहसकृतं भवावलीव्यजनं यैः ते श्रुत० 'बहुव्रीहिः' । गृहाणि च तानि दुरितानि च गृह० 'कर्मधारयः' जगन्ति गृह-दुरितानि जग० 'तत्पुरुषः' प्रपञ्चितानि च तानि जगद्गृहदुरितानि च प्रपञ्चित० 'कर्मधा-रयः' प्रपञ्चितजगद्गृहदुरितानि एव रूपः प्रपञ्चित 'कर्मधारयः' प्रपञ्चितजगद्गृहदुरितरूपं हरन्तीति प्रपञ्चित० 'उपपद'समासः । न विद्यते उपमा यस्याः सा अनु 'बहुव्रीहिः',

अनुपमा चासौ रूपता च अनु० 'कर्मधारयः', अनुपमरूपतया राजते इति अनु० 'उपपद'समासः, तेन अनु० ॥

५५—अखिलं च तद् विष्टपं च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपे आश्रिता अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रिता चासौ सभा च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपाश्रितसभायां जनाः अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रितसभाजनानां असवः अखिल० 'तत्पुरुषः,' तान् अखिल० । अमराश्च योगिनश्च अमर० 'इतरेतरद्वन्द्वः,' तैः अमर० । कृतं सभाजनं यस्याः सा कृत० 'बहुव्रीहिः' । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रैः गदिता जिने० 'तत्पुरुषः' । नयाः आदौ येषां ते नया० 'बहुव्रीहिः', नयादयः एव वसूनि नया० 'कर्मधारयः,' नयादिवसूनि पातीति नया० 'उपपद'समासः । रिपूणां विभेदनं रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् रिपु० । शोभनानि च तानि पात्राणि सुपात्राणि 'कर्मधारयः,' सुपात्राणां गीर्वाणता सुपात्र० 'तत्पुरुषः' कृता सुपात्रगीर्वाणता यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५६—निजं च तद् अङ्गं च निजा० 'कर्मधारयः', निजाङ्गं एव लता निजा० 'तत्पुरुषः', तया निजा० । विशदश्चासौ बन्धुजीवश्च विशद० 'कर्मधारयः', विशदबन्धुजीवस्येव आभा यस्याः सा विशद० 'बहुव्रीहिः', तया विशद० । सितं अङ्गं यस्य स सिता० 'बहुव्रीहिः', सिताङ्गो विहगो यस्याः सा सिता० 'बहुव्रीहिः' । न नमन्तः अनमन्तः 'नञ्तत्पुरुषः', अनमन्तश्च ते अबन्धुजीवाश्च अनम० 'कर्मधारयः', हताः अनमदबन्धुजीवाः यया सा हता० 'बहुव्रीहिः' । न विद्यते भयं यस्याः सा अभया 'बहुव्रीहिः' । ज्वलन् चासौ ज्वलनश्च ज्वल० 'कर्मधारयः', ज्वलज्ज्वलन एव हेतिः यस्याः सा ज्वल० 'बहुव्रीहिः' । तापं ददातीति ताप० 'उपपद'समासः, तं ताप० । शुभश्चासौ अतिशयश्च शुभा० 'कर्मधारयः', शुभातिशय एव धान्यं शुभा०'तत्पुरुषः', शुभातिशयधान्यस्य वृद्धिः शुभा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते उपमानं यस्याः सा अनु० 'बहुव्रीहिः', अनुपमाना चासौ सीता च अनु० 'कर्मधारयः', शुभातिशयधान्यवृद्धौ अनुपमानसीता शुभा० 'तत्पुरुषः' ॥

५७—समवसरणस्य भूमिः सम० 'तत्पुरुषः', तस्यां सम० । अर्चायाः उदयः अर्चो० 'तत्पुरुषः', सज्जितः अर्चोदयो यस्यां सा सज्जि० 'बहुव्रीहिः', तस्यां सज्जि० । सता जिता सज्जिता 'तत्पुरुषः', सज्जिता अर्चा यस्य स० सज्जि० 'बहुव्रीहिः' । उद्यद् रागो यस्मिन् स उद्य० 'बहुव्रीहिः', उद्यद्रागश्चासौ सौधर्मश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्रागसौधर्मस्य नामः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्रागसौधर्मनामेन अर्चितः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्रागसौधर्मनामार्चितश्चासौ हरिश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्रागसौधर्मनामार्चितहरेः परिपूज्यः उद्य० 'तत्पुरुषः' ॥

५८—येषां उदयः यत्नु० 'तत्पुरुषः', तं यत्नु० । विगता आपद् यस्मात् तत् व्या० 'बहुव्रीहिः' । उपगता श्रिया यस्मात् तत् उप० । उरुश्चासौ श्रीश्च उरु० 'कर्मधारयः',

यशुभिया ठेपि यश० 'तत्पुरुषः', तत् यश०। नाना आशया यस्मिन् तत् नाना० 'बहु
व्रीहिः', तत् नाना०। प्रतिगतं अर्थं यस्मात् स प्रति० 'बहुव्रीहिः', तं प्रति०॥

५९—परश्च समयश्च पर० 'कर्मधारयः', परसमया एव रिपवः पर० 'तत्पुरुषः', तेषां पर०। द्वारे इषुः द्वार० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् द्वार०। विततश्चासौ मोहश्च वितत० 'कर्मधारयः' विततमोहस्य भसः वितत० 'तत्पुरुषः', विहितो विततमोहासो यस्मिन् तत् यथा स्यात् तथा विहित० 'अव्ययीभावः'। उदारा हेतवो यस्मिन् तत् उदार० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् उदार०। जिनानां वचः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् जिन०। आपदां इतिः आप० 'तत्पुरुषः', तस्यां आप०। सत्या नीतिर्यस्य तत् सत्य० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् सत्य०। विविधाश्च मनुजाश्च विविधमनुजाः 'इतरेतरद्वन्द्वः', विविधमनुजानां छन्मीः विविध० 'तत्पुरुषः' विविधमनुजछन्मयाः यज्ञस्थिर्यस्मिन् तद् विविध० 'बहुव्रीहिः' तस्मिन् विविध०। न विद्यन्ते ईतयो यस्मिन् तत् अनीति 'बहुव्रीहिः' तस्मिन् अनीतौ॥

६०—भिया मुक्ता कुञ्चिका भी० 'मध्यमपदलोपी'समासः असिश्च फलकं च मणिश्च श्रीकुञ्चिका च असि० 'इतरेतरद्वन्द्वः' असिफलकमणिश्रीकुञ्चिकाः हस्तेषु यस्याः सा असि० बहुव्रीहिः। प्रबलाश्च ते रिपवश्च प्रबल० कर्मधारयः', प्रबलरिपव एव वनानि प्रबल० 'तत्पुरुषः' तेषां प्रबल०। हस्तिनां व्रजः हस्ति० 'तत्पुरुषः', तं हस्ति०। शोभना तडित् सुतडित् 'प्रादि'समासः सुतडित इव भामा यस्याः सा सुतडि० 'बहुव्रीहिः', न विद्यते साम येषां ते असामानः बहुव्रीहिः' असामः हन्तीति असामहा 'उपपद'समासः। मानस्य सीमा मान० 'तत्पुरुषः'॥

६१—अतिशायीनि पुण्यानि अति० 'प्रादि'समासः, गभीरा चासौ वापिश्च गभीर० 'कर्मधारयः', अति पुण्यानि एव गभीरवापिः अति० 'तत्पुरुषः', अतिपुण्यगभीरवाप्याः उत्तारकः अति० 'तत्पुरुषः'। न विद्यते भीर्यस्य सः अभीः 'बहुव्रीहिः'। अधमस्य हानिः अधम० तत्पुरुषः विहिता अधमहानिर्येन स विहिताधम० 'बहुव्रीहिः', विहिताधमहानि-श्चासौ धान्त्यश्च विहिता० 'कर्मधारयः' तं विहिता०। परमा चासौ शान्तिश्च परम० 'कर्मधारयः', महच्च तत् निधान्धं च महा० 'कर्मधारयः' परमशान्तौ महानिधान्धं यस्य स परम० 'बहुव्रीहिः', तं परम०॥

६२—येषां बाह्वो पद्म० 'तत्पुरुषः'। वरा चासौ पुरी च वर० 'कर्मधारयः', परमं च तद् अर्गलं च परमा० कर्मधारयः' वरपुर्याः परमार्गलं वर० 'तत्पुरुषः', वरपुरीपरमार्गलेन आभाः वर० तत्पुरुषः'। परश्चासौ मार्गश्च पर० कर्मधारयः, परमार्गस्य उद्भाः पर० 'तत्पुरुषः'। विबुधस्य अयं वैबुधः, वैबुधश्चासौ राट् च वैबुध० कर्मधारयः' तुष्टितो वैबुधराट् यया सा तुष्टित 'बहुव्रीहिः', तस्यां तुष्टित०। अर्थ एव इषः अर्थ० 'तत्पुरुषः' अम्बु धरतीति अम्बु 'उपपद'समासः, अर्थइषे अम्बुधराः अर्थ० 'तत्पुरुषः'॥

६३—न उपतापि अनु० 'नञ्तत्पुरुषः'। समाधिं करोतीति समाधि० 'उपपद'-समासः। जिनस्य इदं जैनं, जैनं च तद् वचः जैन० 'कर्मधारयः'। रसा आदौ येषां ते रसा० 'बहुव्रीहिः', रसादयश्च ते भोगाश्च रसा० 'कर्मधारयः', अतिशायितानि लोलानि अति० 'प्रादि'समासः, रसादिभोगेषु अतिलोलानि रसा० 'तत्पुरुषः', रसादिभोगातिलोलानि च तानि करणानि च रसा० 'कर्मधारयः', न नवा अनवाः 'नञ्तत्पुरुषः', अनवाश्च ते चोराश्च अनव० 'कर्मधारयः', रसादिभोगातिलोलकरणानि एव अनवचोराः रसा० 'कर्मधारयः', रसादिभोगातिलोलकरणानां सादि रसा० 'तत्पुरुषः'॥

६४—गदा च अक्षश्च गदा० 'समाहारद्वन्द्वः', तद् गदा०। दृशि पतितं दृक्० 'तत्पुरुषः', दृक्पतितं च तद् अञ्जनं च दृक्० 'कर्मधारयः', तस्य दृक्०। आमोदेन लोलाः आमोद० 'तत्पुरुषः', मुखराश्च ते उपरिपातुकाश्च मुखरो० 'कर्मधारयः', आमोद-लोलाश्च ते मुखरोपरिपातुकाश्च आमोद० 'कर्मधारयः', आमोदलोलमुखरोपरिपातुका अलिनो यस्मिन् स आमोद०। यस्याः आसनं यदा० 'तत्पुरुषः'॥

६५—महान् चासौ मोहश्च महा० 'कर्मधारयः', महामोह एव तमः महा० 'कर्म-धारयः', तत् महा०। न क्षमाः अक्षमाः 'नञ्तत्पुरुषः', तेषां अक्ष०। अतिशायि कृच्छ्रं अति० 'प्रादि'समासः, तस्मात् अति०। शिवतायाः पदं शिवता० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् शिवता०॥

६६—संसारो रूपं यस्य स संसार० 'बहुव्रीहिः'। सुष्ठु बृहन् सुबृहन् 'प्रादि'समासः। पीडानां निवहः पीडा० 'तत्पुरुषः', तं पीडा०। येषां दर्शनं यद्० 'तत्पुरुषः', तस्माद् यद्०॥

६७—दुष्कृतानि एव पर्वताः दुष्कृत० 'कर्मधारयः', तेषां दुष्कृत०। निर्वाणस्य दानं निर्वाण० 'तत्पुरुषः', तस्मात् निर्वाण०। पर्वणां तानः पर्व० 'तत्पुरुषः', कृतः पर्व-तानो यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः', तां कृत०। जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिने-न्द्राणां वाणी जिने० 'तत्पुरुषः', ता जिने०। न वदन्ति (परवादिनः) यस्यां सा अवदा 'बहुव्रीहिः', न तनिष्ठा अतनिष्ठा 'नञ्तत्पुरुषः', अवदा चासौ अतनिष्ठा च अवदा० 'कर्मधारयः', तां अवदा०। सुष्ठु अवदाता स्वव० 'प्रादिसमासः,' स्ववदातो निष्ठो यस्याः सा स्वव० 'बहुव्रीहिः'॥

६८—इन्द्रस्य शस्त्रं इन्द्र० 'तत्पुरुषः', घण्टा च इन्द्रशस्त्रं च घण्टे० 'समाहारद्वन्द्वः', तद् घण्टे०। फलं च अक्षमाला च फला० 'इतरेतरद्वन्द्वः', फलाक्षमालाभ्यां सहितं सफला० 'बहुव्रीहिः', तत् सफला०। नरि तिष्ठतीति नृस्था 'उपपद'समासः। तमालस्य इव कान्ता तमाल० 'मध्यमपदलोपि'समासः। न समाः असमाः 'नञ्तत्पुरुषः', अल-कानां अन्ताः अलका० 'तत्पुरुष.', असमा अलकान्ता यस्याः सा असमा० 'बहुव्रीहिः'॥

६९—नवं रञ्जनं यासां ताः नव० 'बहुव्रीहिः', ताः नव०। जिनेषु वरः जिन० 'तत्पुरुषः', तं जिन०॥

७०—सन्ति मनांसि येषां ते सन्मनसः 'बहुव्रीहिः', सन्मनसः एव पादपा यस्यां सा

सम॰ 'बहुव्रीहिः' तां सम॰। जिनानां ओघो जिनौघः 'तत्पुरुषः'। श्रीः सद्म यस्य स श्री॰ 'बहुव्रीहिः', तस्य श्री॰। पादानां पांसवः पाद॰ 'तत्पुरुषः'॥

७१—मानश्च नन्दश्च मान॰ 'इतरेतरद्वन्द्वः', दर्शा माननन्दी यया सा दर्श॰ 'बहुव्रीहिः'। दानवा आर्वी यया स दानवा॰ 'बहुव्रीहिः', तैः दान॰॥

७२—भर्गो च पर्म च भस्त इतरेतरद्वन्द्वः', नागा एव भस्मपत्रे यस्याः सा नागा॰ 'बहुव्रीहिः'। अतिशयेन वर्म भसुम 'प्रादि'समासः, असुम वैर यस्य सा असु॰ 'बहुव्रीहिः। अध्यायाः आरम्भः अदूपा॰ 'तत्पुरुषः', तस्यां अदूपा॰॥

७३—मल्लिमाली जिनश्च मल्लि॰ 'कर्मधारयः'। प्रियङ्गोरिव रुचिर्यस्य स प्रियङ्गु॰ 'बहुव्रीहिः'॥

७४—स्वर्गस्य समाः स्वग॰ 'तत्पुरुषः', स्वगसमा ग्रामा यस्मिन् तत् स्वग॰ 'बहुव्रीहिः'। क्षणात् ददातीति क्षणदं 'उपपद'समासः। मेरोः शिरः मेरु॰ 'तत्पुरुषः' तस्य मेरु॰। न मन्दा अमन्दाः 'नञ्तत्पुरुषः', समग्राश्च अमन्दाश्च समग्रा॰ 'कर्मधारयः', समग्रामन्दा भावको यस्मिन् तत् समग्रा॰ 'बहुव्रीहिः', तस्य समग्रा॰॥

७५—तम एव वने तमो॰ 'कर्मधारयः' तमोवने एव अगाः तमो॰ 'कर्मधारयः', तमोवनागानां सङ्घः समा॰ 'तत्पुरुषः' तमोवनागसङ्घस्य नाशनी तमो॰ 'तत्पुरुषः', तां तमो॰। न विद्यते आगः यस्याः सा अनागाः 'बहुव्रीहिः', तां अना॰॥

७६—वाचः (अधिष्ठायिका) देवी वाग्॰ 'तत्पुरुषः'। वरदीभूता पुस्तिका यस्याः सा वरदी॰ 'बहुव्रीहिः'। आपद् एव मर्कं आप॰ 'कर्मधारयः' आपदर्कस्य स्थितिः आप॰ 'तत्पुरुषः' तस्यां आप॰। पुस्तिका च पद्मं च पुस्तिकापद्म 'इतरेतरद्वन्द्वः', पुस्तिकापद्माभ्यां शोभितौ पुस्तिका॰ 'तत्पुरुषः' तौ पुस्तिका॰॥

७७—शोभनं व्रतं यस्य स सुव्रतः 'बहुव्रीहिः' तस्य॰ सुव्रत। भव्या एव स्निग्धिमा भव्य॰ 'कर्मधारयः' तेषां भव्य॰। न रहितं अरहितं 'नञ्तत्पुरुषः' अरहितं आर्यं यस्मिन् सः अरहिता॰ 'बहुव्रीहिः' अरहितापश्चासौ धनश्च अरहिता॰ 'कर्मधारयः', तस्य॰ अरहिता॰। अञ्जनस्य इव नीलता अञ्जन॰ 'मध्यमपदलोपि'समासः तां अञ्जन॰। अमरैभ्यो हितानि अमर॰ 'तत्पुरुषः' अमरहितानि अपघनानि यस्याः सा अमर॰ 'बहुव्रीहिः' तां अमर॰। जननी एव लता जननी॰ 'कर्मधारयः'। तां जननी॥

७८—दिने दिने प्रतिदिनं 'अव्ययीभावः'। वारिणि रोहन्तीति वारिरुहाणि 'उपपद'समासः, कमलाख्यानि वारिरुहाणि कमवारि॰ 'मध्यमपदलोपि'समासः। सुखेन चितानि सुख॰ 'तत्पुरुषः'। नखानां प्रभा नख॰ 'तत्पुरुषः' सुष्ठु खचितानि सुख॰ 'प्रादि'समासः, नखप्रभया सुखचितानि नख॰ 'तत्पुरुषः'॥

७९—अतिक्रान्ता कर्मि अतिकर्मिः 'प्रादि'समासः। मर्क च प्रभा च मतिश्च मर्क-

प्रभा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', विशाला बलप्रभामतयो यस्य स विशाल० 'बहुव्रीहिः', विशाल-बलप्रभामतिकश्चासौ वीरश्च विशाल० 'कर्मधारयः', विशालबलमतिकवीरस्य मतं विशा-ल० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् विशाल० ॥

८०—श्रुतानां निधिः श्रुत० 'तत्पुरुषः', श्रुतनिधेः ईशिनी श्रुत० 'तत्पुरुषः', तत्सं० श्रुत० । बुद्धय एव वनानि बुद्धि० 'कर्मधारयः', बुद्धिवनानां आवली बुद्धि० 'तत्पुरुषः', बुद्धिवनावल्यां दव इव बुद्धि० 'कर्मधारयः', तद् बुद्धि० । न विद्यते उत्तमं यस्मात् तत् अनु० 'बहुव्रीहिः', अनुत्तमं च तत् सार च अनु० 'कर्मधारयः', अनुत्तमसारेण चिता अनु० 'तत्पुरुषः' । भवानां भियः भव० 'तत्पुरुषः', तासा भव० । अवमं नुदतीति अवम० 'उपपद'समासः । रचिता आपदो येन तद् रचिता०'बहुव्रीहिः', तद् रचिता० ॥

८१—दूयमानाश्च ते मनुजाश्च दूय० 'कर्मधारयः', दूयमानमनुजैः नतः दूय० 'तत्पुरुषः', तं दूय० । सुखानि एव कुमुदानि सुख० 'कर्मधारयः', सुखकुमुदाना ओघः सुख० 'तत्पुरुषः', सुखकुमुदौघस्य विकाशः सुख० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् सुख० । जनतायाः अनु अनुजनतम् 'अव्ययीभावः' ॥

८२—भव्यश्चासौ जनश्च भव्य० 'कर्मधारयः', तं भव्य० । अजिनं च अस्थि च अजिना० 'इतरेतरद्वन्द्वः', अजिनास्थिभ्या रहिताः अजिना० 'बहुव्रीहिः' । शोभनः स्थायः (?) सुस्थायः 'प्रादि'समास.' तस्मिन् सुस्थाये । स्थिर हित यस्मिन् स स्थिर० 'बहु-व्रीहिः' स्थिरहित आयो यस्मिन् स स्थिर० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् स्थिर० ॥

८३—जिनस्य शासनं जिन० 'तत्पुरुषः' । विशदानि च तानि प्रतिभानानि च विशद० 'कर्मधारयः', वप्राश्च भङ्गाश्च वप्र० 'इतरेतरद्वन्द्वः', विशदप्रतिभानाना वप्रभङ्गा यस्मिन् तद् विशद० 'बहुव्रीहिः' । त्रयाणां जगतां समाहारः त्रिजगत् 'द्विगु'समासः, तत् त्रिजगत् । भव एव कान्तारं भव० 'कर्मधारयः', तद् भव० । नवा चासौ प्रभा च नव० 'कर्मधारयः', भा च नवप्रभा च भानवप्रभं 'समाहारद्वन्द्वः', अप्रतिस्पर्द्धि भानव-प्रभं यस्य तद् अप्रति० 'बहुव्रीहिः' ॥

८४—असिश्च कार्मुकं च असि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', असिकार्मुकाभ्यां जितं असि० 'तत्पुरुषः', असिकार्मुकजितं आहवं यया सा असि० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयितं यानं अति० 'प्रादि'समासः, तद् अति० ॥

८५—चिर परिचिता चिर० 'प्रादि'समासः, चिरपरिचिता चासौ लक्ष्मीश्च चिर० 'कर्मधारयः', तां चिर० । अमरैः सदृशाः अमर० 'तत्पुरुषः', अमरसदृशाश्च ते मर्त्याश्च अमर० 'कर्मधारयः', अमरसदृशमर्त्या आवर्जिता यया सा अमर० 'बहुव्रीहिः', तां अमर० । भव एव जलधिः भव० 'कर्मधारयः', भवजलधौ निमज्जन्तः भव० 'तत्पुरुषः', भवजलधि-निमज्जन्तश्च ते जन्तवश्च भव० 'कर्मधारयः', निर्गतो व्याजो यस्मात् स निर्व्याजः 'बहु-

व्रीहिः' निर्म्मोचश्चासौ अम्बुश्च निर्म्मोचा० 'कर्मधारयः', भवजलधिनिमज्जज्जन्तूनां निर्म्मोचाम्बुः भव० 'तत्पुरुषः', तस्सं० भव० । रसा चासौ रुक् च रस० 'कर्मधारयः', दमे रसरुग् दम० 'तत्पुरुषः', तां दम० ॥

८६—येषां आशा यशा० 'तत्पुरुषः', तां यशा० । ध्वं एव मध्वमः ध्वंस० 'कर्मधारयः', तेषां ध्वंस० । शोभना नमिः सु० 'प्रादि'समासः । न तनुः अतनुः 'नञ्तत्पुरुषः' अतनुः तान्तो यस्य सः अतनु० 'बहुव्रीहिः' । न नुन्नं यथा स्यात् तथा अनुन्न 'अव्ययीभावः' । महानां अन्तो महा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते महान्तो यस्य सः अमहा० 'बहुव्रीहिः' । विपुलं भद्रं यस्मिन् सा विपुल० 'बहुव्रीहिः' तां विपुल० । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः' । स्वरः सुखानि स्वस्सु० 'तत्पुरुषः', स्वस्सुखेषु निरताः स्वस्सु० 'तत्पुरुषः', स्वस्सुखनिरतैः नुताः स्वस्सु० 'तत्पुरुषः' । न उपमा येभ्यः ते अनु० 'बहुव्रीहिः ॥

८७—मतिश्च बलं च बलिश्च मति० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शोभना मतिबलर्द्धयः सुमति० 'प्रादि'समासः, कृताः सुमतिबलर्द्धयः येन तत् कृत० 'बहुव्रीहिः' मृत्योः दोषः मृत्यु० 'तत्पुरुषः' रुक् च मृत्युदोषश्च रुङ्, 'इतरेतरद्वन्द्वः' ध्वस्तौ रुङ्मृत्युदोषौ येन तद् ध्वस्त० 'बहुव्रीहिः' कृतसुमतिबलर्द्धि च ध्वस्तरुङ्मृत्युदोष च कृत० 'कर्मधारयः', तत् कृत० । अमृतेन समानं अमृत० 'तत्पुरुषः', तद् अमृत० । पातकानां अन्तो यस्मिन् तत् पातका० 'बहुव्रीहिः', तत् पातका० । रुचा रुचिर्यस्य तद् रुच० 'बहुव्रीहिः' तद् रुच० । जिनेषु चन्द्रः जिन० 'तत्पुरुषः' जिनचन्द्रस्य इदं जैन० तद् जैन । मतेन सहितं समानं 'बहुव्रीहिः', मतं च तत् समानं च मत० 'कर्मधारयः', तद् मत० ॥

८८—जिनानां पथः जिन० 'तत्पुरुषः' तस्मिन् जिन० । कृता आस्था यया सा कृता० 'बहुव्रीहिः' । समुचितानि सुमनांसि यस्मिन् तत् समु० 'बहुव्रीहिः' तत् समु० । दिव्या चासौ सौदामनी च दिव्य० 'कर्मधारयः' दिव्यसौदामन्या इव रुक् यस्याः सा दिव्य० 'बहुव्रीहिः' । भूतय एव पुष्पाणि भूति० 'कर्मधारयः' भूतिपुष्पाणि धात्मा यस्य तद् भूति० 'बहुव्रीहिः', तद् भूति० । शोभनं मनो येषां ते सुमनसः 'बहुव्रीहिः', समुचिताः सुमनसो यस्मिन् तद् यथा स्यात् तथा समुचित० 'अव्ययीभावः' । निर्गता रुक् यस्मात् तत् नीरुक् 'बहुव्रीहिः' तत् नीरुक् ॥

८९—जिनश्चासौ पार्श्वश्च जिन० 'कर्मधारयः', तस्सं० जिन० । शमिता विग्रहा येन स शमित० 'बहुव्रीहिः' स शमित० । महांश्चासौ निपाश्च महा० 'कर्मधारयः' महानिपाप्रमेरपा यस्मिन् तत् महा० 'बहुव्रीहिः' तस्मिन् महा० । वरं ददातीति वरदः 'उपपद' समासः, तस्सं० वर । त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनं 'द्विगु'समासः त्रिभुवनस्य श्रीः त्रिभु० 'तत्पुरुषः', तस्याः त्रिभु० । सुरेषु वराः सुर० 'तत्पुरुषः' तैः सुर० । न विद्यते शमिर्येषु ते महा० 'बहुव्रीहिः' महानयो मना यस्मिन् तत् महानि० 'बहुव्रीहिः', मेरोः

कं मेरु० 'तत्पुरुषः', अहानिघनं च तद् मेरुकं च अहानि० 'कर्मधारयः', तस्मिन् अहा-
नि०। न वरा अवरा 'नञ्तत्पुरुषः', अवरा चासौ दशा च अवर० 'कर्मधारयः', अवर-
दशायाः अन्तः अवर० 'तत्पुरुषः', करोतीति कृत्, अवरदशान्तस्य कृत् अवर०
'तत्पुरुषः', तत्सं० अवर० ॥

९०—सुखानां ओघः सुखौघः 'तत्पुरुषः', जलानां मण्डपः जल० 'तत्पुरुषः',
सुखौघ एव जलमण्डपो यस्याः सा सुखौ० 'बहुव्रीहिः', तां सुखौ०। दुरितानि एव घर्मः
दुरित० 'कर्मधारयः', दुरितघर्मं बिभ्रतीति दुरित० 'उपपद'समासः, तेभ्यो दुरित०। शुभं
व्यजनं यस्याः सा शुभ० 'बहुव्रीहिः', तां शुभ०। लसन्ती चासौ पताका च लसत्०
'कर्मधारयः', अङ्कुशश्च लसत्पताका च अरि च अङ्कुश० 'इतरेतरद्वन्द्वः', इतानि अङ्कु-
शलसत्पताकारीणि यैः ते इता० 'बहुव्रीहिः'। जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिने-
न्द्राणां चरणा जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रचरणा एव इन्दवः जिने० 'कर्मधारयः'। भव्याश्च
ते जनाश्च भव्य० 'कर्मधारयः', भव्यजनैः कामिता भव्य० 'तत्पुरुषः', तां भव्य०। सता
पातीति सत्पः 'उपपद'समासः, सत्पस्य भावः सत्पता 'तत्पुरुषः', कुशलानां सत्पता
कुशल० 'तत्पुरुषः', कुशलसत्पतां कुर्वन्तीति कुशल० 'उपपद'समासः ॥

९१—न शक्या अश० 'नञ्तत्पुरुषः', अशक्या नुतिर्यस्य तद् अश० 'बहुव्रीहिः',
तद् अश०। भव एव अद्रिः भवा० 'कर्मधारयः', भवाद्रेः निर्दारणं भवा० 'तत्पुरुषः',
तस्मिन् भवा०। स्वरोः उपमा यस्य तत् स्वरू० 'बहुव्रीहिः', तत् स्वरू०। न विद्यते
लङ्घनं यस्य तद् अल० 'बहुव्रीहिः', तद् अल०। जिनानां पतिः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्य
जिन०। शिवस्य स्पृहा यस्यास्ति स शिव० 'बहुव्रीहिः'। इति स्वरूपं यस्य तद् इति०
'बहुव्रीहिः', तद् इति०। न विद्यते मलो यस्मिन् तद् अमलं 'बहुव्रीहिः', तद् अमलम्।
राय ददातीति रैर 'उपपद'समासः, तद् रैरम् ॥

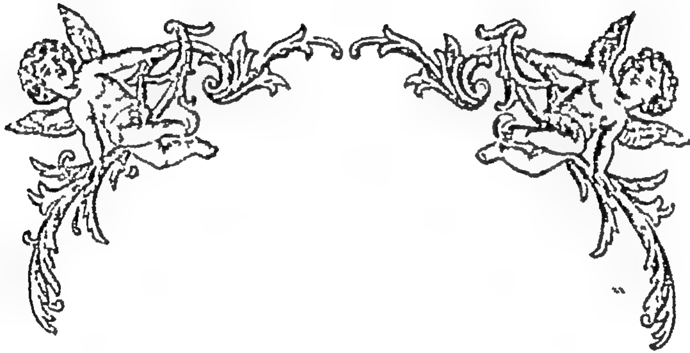
९२—जिनानां अर्चनं जिना० 'तत्पुरुषः', जिनार्चने रतः जिना० 'तत्पुरुषः'।
मदेन कलः मद० 'तत्पुरुषः', तं मद०। तुल्यः स्वदो यस्य स तुल्य० 'बहुव्रीहिः', तं
तुल्य०। रतिना समानो रति० 'तत्पुरुषः', यक्षीणां जनः यक्षी० 'तत्पुरुषः', रतिसमानो
यक्षीजनो यस्य स रति० 'बहुव्रीहिः'। अखिलाश्च ते यक्षाश्च अखिल० 'कर्मधारयः',
अखिलयक्षाणां राट् अखिल० 'तत्पुरुषः'। प्रथिता कीर्तिर्यस्य स प्रथित० 'बहुव्रीहिः'।
अतिशयेन उन्नमन्त्यः अत्यु० 'प्रादि'समासः, अत्युन्नमन्त्यश्च ता विपदश्च अत्यु० 'कर्म-
धारयः', अत्युन्नमद्विपदां नमनं अत्यु० 'तत्पुरुषः', अत्युन्नमद्विपन्नमने साधनानि अत्यु०
'तत्पुरुषः', तैः अत्यु०। न विद्यन्ते नया येषु ते अनयाः 'बहुव्रीहिः', समाश्च अनयाश्च
क्षीजनानि च समा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', अतिक्रान्तानि समानयक्षीजनानि येन सः अति०
'बहुव्रीहिः' ॥

९३—प्रगुणाश्च गुरवश्च प्रगुण० 'कर्मधारयः' प्रगुणगुरवश्च ते गुणाश्च प्रगुण० 'कर्मधारयः', प्रगुणगुरुगुणानां व्रातः प्रगुण० 'तत्पुरुषः', अपवर्गं प्रति प्रगुणगुरुगुण-व्रातो यस्य सः अप० 'बहुव्रीहिः', तं अप०। वज्रवत् गुरु यस्य स वज्र० 'बहुव्रीहिः'। अंहसो रंहः अंहो० 'तत्पुरुषः, अंहोरंहसि मग्नाः अंहो० 'तत्पुरुषः', तेषां अंहो०। घनं च तद् भयं च घन० 'कर्मधारयः, घनभयस्य आभोगः घन० 'तत्पुरुषः', घनभयाभोगं ददतीति घन० 'उपपद'समासः, तेषां घन०। अनन्ता आशा यस्य सः अनन्त० 'बहुव्रीहिः' तं अनन्ता०। न विद्यते अघो यस्य सः अनघः 'बहुव्रीहिः', तं अन०। तता वासी मलिना च तत० 'कर्मधारयः', ततमलिना वासी झामिता च तत० 'कर्मधारयः', ततमलिनझामितावासा मन्त्राः तत० 'तत्पुरुषः', कृताः ततमलिनझामितान्तो यस्मिन् तद् यथा स्यात् तथा कृत० 'अव्ययीभावः'॥

९४—न मेयः अमेयः 'नञ्तत्पुरुषः, तस्मिन् अमेये। मेरोः मूर्धा मेरु० 'तत्पुरुषः' तस्मिन् मेरु०। न विद्यते तुला येषां तानि अतुलानि 'बहुव्रीहिः', अतुलानि च फलानि च अतुल० 'कर्मधारयः', अतुलफलानां विधा अतुल० 'तत्पुरुषः, सन्तश्च ते तरवश्च सत्तरवः 'कर्मधारयः', सत्तरूणां उपात्तं रूपं यैस्ते सत्तरु० बहुव्रीहिः, अतुलफलविधायां सत्तरूपात्तरूपाः अतुल० 'बहुव्रीहिः'। सुत्या सहिताः ससु० बहुव्रीहिः' न श्री यस्याः अश्री० 'नञ्तत्पुरुषः', ससुत्यश्च अश्रीयस्यश्च ससु० 'कर्मधारयः', ससुत्याश्री यस्मिन् स ससु० 'बहुव्रीहिः, तस्मिन्। सुराणां जलानि सुर० 'तत्पुरुषः', तै० सुर०। प्रासा मोहा यैस्ते प्रास० बहुव्रीहिः'। तमो हन्तीति तमो० उपपद' समासः। आर्तं ओजः येषु ते आर्तौ० 'बहुव्रीहिः। धुतेः चितिः धुति० तत्पुरुषः' तद् च तद् कुम्भं च सत्कुम्भं कर्मधारयः, धुतिचितिस्या चितं सत्कुम्भं यैः ते धुति० 'बहु-व्रीहिः धुतिचितिचितसत्कुम्भा रम्या येषां ते धुति० बहुव्रीहिः'। अभ्यामं च तद् ध्यानं च अभ्याम० कर्मधारयः, अभ्यामध्यानेन गम्या अभ्याम० 'बहुव्रीहिः'। पापं दहतीति पाप० 'उपपद'समासः, तेषां पाप०॥

९५—उरुश्चासौ सिन्धुश्च उरु० 'कर्मधारयः' दोषा एव उरुसिन्धुः दोषो० 'कर्म-धारयः' दोषोरुसिन्धोः प्रतरणं दोषो० 'तत्पुरुषः' दोषोरुसिन्धुप्रतरणस्य विधया दोषो० 'तत्पुरुषः', तेषु दोषो०। न्यायेन प्रख्याः न्याय० तत्पुरुषः'। प्रायुष्कृताः अर्थाः यैस्ते प्रायु०। कृता मतिर्यैस्ते कृत० बहुव्रीहिः' तेषु कृत०। शान्ता ईहा यस्यां सा शान्ते० 'बहुव्रीहिः' तां शान्ते०। नखानां अंशवः नखां० 'तत्पुरुषः' नखांशुभिः छुरिताः नखां० 'तत्पुरुषः। सुराणां शिरांसि सुर० 'तत्पुरुषः, सुरशिरसां राजयः सुर० 'तत्पुरुषः', नखांशुच्छुरिताः सुरशिरोराजयः यस्य नखां० 'बहुव्रीहिः' नाना च विनाश्च नाना० 'कर्म-धारयः', नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजयश्च नानाविनाश्च नखां० 'कर्मधारयः' तेषां नखां०। राज्ञः लक्ष्मीः राजि० 'तत्पुरुषः' तस्याः राजि०। वचमानां विधयः वचन 'तत्पुरुषः, वचनविधीनां छटाः वचन 'तत्पुरुषः'॥

९६—खराश्च ते नखाश्च खर० 'कर्मधारयः', तैः खर०। वीता निष्ठा यस्य स वीत० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् वीत०। न तन्निष्ठः अत० 'नञ्तत्पुरुषः', तस्मिन् अत०। शुचश्च क्लेशाश्च शुक्० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शुक्क्लेशाना नाशः शुक्० 'तत्पुरुषः', तं शुक्०। शुभा चासौ कृतिश्च शुभ० 'कर्मधारयः', तस्या शुभ०। अतीव धीरे अति० 'प्रादि'समासः, अतिधीरे अपत्ये यस्याः सा अति० 'बहुव्रीहिः'। समाश्च परार्द्ध्याश्च अधमाश्च सम० 'इतरेतरद्वन्द्वः', मुदिताः समपरार्द्ध्याधमा यथा स्यात् तथा 'अव्ययीभावः'॥

१ नखशब्दो नपुंसकलिङ्गोऽपि समस्ति।

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
४	७	श्रीचन्द्रप्रभसूरिकृत	श्रीप्रभाचन्द्रसूरिकृत
१२	२१	वध्र	वप्र
१३	१२	ઓઠ	ઓઠ (માનસ સરોવરથી દૂર રહેલા)
१४	८-९	હાલ સ્વામીઓ છે તે (પણ) સ-મર્થ છે, તો પછી ઘણા કાળના સ્વા-મીઓની પ્રભુતા (ની વાતજ) શી!	હાલના રાજાઓ જે સ્વામી છે તો પૂર્વના રાજાઓનું સ્વામીપણું કયું!
१५	२७	શત્રુ પ્રાપ્ત થયો છે	શત્રુનાં પત્રો છે.
१७	२	पयहरो	पयहरे
१८	२१	એમ	०
१९	७	વિશાળ	દીર્ઘ
२२	२७	આયુષ્ય	અતિનામ
२३	२५	સોનેયા	સોનૈયા
२३	३२	श्रीहेमचन्द्राचार्यें	श्रीहेमचन्द्राचार्ये
२६	५	શિખરિણી	મન્દાક્રાન્તા
२६	१७-१८	એમ જાણનારા તેમજ	એવી છતાં
२७	११	તારો ગુણજ	તારોજ ગુણ
२७	१९	(અપવિત્ર વસ્તુઓ)	અપવિત્ર (વસ્તુઓ)
२८	२	ન્યાય-દર્શનનું આ કેવું આચરણ છે!	ન્યાયને જોનારો અંધકાર છે-પ્રકટ થાય છે
१	१	તું	०
१	१	પરંતુ જે	વળી
१	१	તો	અને
११	१७	तुष्माराधककर्मणि	तु माषराशककर्मणि
११	१८	આ ગિરિ ઉપર	०
१६	९	અને જીવોને વિષે કૃષ્ણગિરિ હતા જેવા	તોપણ જીવોને વિષે કૃષ્ણગિરિ જેવા
१७	२०	સૌરાષ્ટ	સૌરાષ્ટ્ર
१८	१	ગિર	ગિરિ

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
३८	१७	साक्रान्तिर्या	सक्रान्तिर्या
३८	२२	सुवर्णुनु	सुवर्णनु
३९	१८	પ્રકાશ વિનાના	०
३९	१९	(બનેલા એવા) ચન્દ્રને (પોતાના) તેજ વડે	ચન્દ્રને પોતાના તેજ વડે પ્રકાશ વિનાનો નિસ્તેજ બનાવી
४२	२	७	સાત
४२	१३	कौटिक	कोटिक
४७	१	બપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત	કાવ્ય-મીમાંસા
४७	१५	તેમની માતાએજ	તેમનીજ માતાએ

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
३	२५	निर्णुय	निर्णय
४	३०	ચાર ગણો છે	ચાર ગણો છે અને છેલ્લા બે વર્ણો ગુરૂ છે.
८	१३	यत् ।	यत्
१८	१०	श्रम-रहितया	श्रमरहितया
१९	१८	कुमाररराज्ञः	कुमारराजस्य
२३	६	धा० धम	धा० धू
२३	७	શબ્દ	શબ્દ, તદ્ધિતનો પ્રત્યય.
२४	९	बर	वर
२५	४	संपत्तियुक्त	संपत्तिरूप
२५	१९	०प्यस्ति	०प्यस्ति ।
२६	२३	માનવોના	માનવોના શત્રુઓના
२९	१७	સંખ્યાવાલી	સંખ્યાવાળી
३०	८	शत्रपत्र	शतपत्र
४०	३०	धर्मे	धर्म
४१	३२	મન્દાર	મન્દર
५६	२०	हरह (धा०)	हर (धा० हृ)
५७	२९	जिता.	जितः
६०	१९	कासो	कासी
६०	३३	राजीमतीरागमतिः कष्टं(?)	राजीमत्यां रागमतिरकार्षीत्
६२	१५	भागमपि	भाग पि

पत्रम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
११	२	नमय्—	नमय्
८०	१६	भूल मूळे	भूल निधानमां मेसीने
१०६	१९	हा । या	हा या ।
११२	५	पये	पथे
११६	१७	मूकीने मुं	मूकीने
१४९	१०	'अध्२७ी'	'अध्२८'
२५३	१२	दिता	दितो
२१७	२५	२८४	२८५
१६५	२७	संपर्यु	संपूर्ण
१८७	५	[illegible]	[illegible]
१९०	४	अहि	अह्नि
१९१	२२	पचतम	पचतम
१९१	३०	पतन्ति	पतति
१९१	३१	[illegible]	[illegible]
१९४	१२	[illegible]	[illegible]
१९५	१८	[illegible]	[illegible]
१९५	१९	[illegible]	[illegible]
१९७	३	[illegible]	[illegible]
१९७	४	मोनिम	मो(नम)निम
१९८	१०	•दरोपरि [illegible]•	•दरोपरि[illegible]•
१९९	२०	[illegible]	[illegible] (!)
२००	२१	च	च—
२०१	१७	[illegible]	[illegible]
२१०	९	[illegible]	[illegible]

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક	ગ્રન્થનુ નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૧	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૪-૦
૨	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૦-૦
૩	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૩ „	૩-૮-૦
૪	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૪ „	૧-૦-૦
૫	*આચારાંગ ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીશીલાંકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬	*આચારાંગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૪-૦
૭	*ઔપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮-૯-૧૦-૧૧	*પરમાણુ, નિગોદ, પુદ્ગલ અને બંધ છત્રીસી.	૦-૬-૦
૧૨	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૩-૪-૦
૧૩	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૨-૦
૧૪	ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩ „	૩-૪-૦
૧૫	*સમવાયાંગ ઉપર પ્રમાણે	૧-૦-૦
૧૬	*નન્દીસૂત્ર શ્રીદેવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે	૨-૨-૦
૧૭	*ઓઘનિર્યુક્તિ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીદ્રોણાચાર્યની ટીકા સાથે.	૩-૦-૦
૧૮	*સૂત્રકૃતાંગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીલાંકાચાર્યની ટીકા સાથે	૨-૧૨-૦
૧૯	*પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશ્યામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૩-૧૪-૦
૨૦	*પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨-૦
૨૧	*સ્થાનાંગસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૨-૧૨-૦
૨૨	*સ્થાનાંગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૪-૦-૦
૨૩	*અંતકૃદ્દશાદિ ત્રણ સૂત્રો, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૦-૦

* આ નિશાનીવાળા પુસ્તકો સીલકમાં નથી.

पृष्ठम्	पङ्क्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
११	२	प्रवात्—	प्रवात्
८०	१६	મૂળ મૂપે	મૂળ વિભાગમાં મેલીને
१०६	१९	हा । धा	हा धा ।
११२	५	पथे	पथे
११६	१७	કરીને શું	કરીને
१४९	१७	'[illegible]'	'[illegible]'
२४१	१२	[illegible]	[illegible]
२४७	१५	२८४	२८५
१६५	१७	સંપર્વું	સંપૂર્ણું
१८७	५	[illegible]	[illegible]
१९०	४	[illegible]	अहि
१९१	२१	[illegible]	[illegible]
१९१	३०	[illegible]	[illegible]
१९१	३१	[illegible]	[illegible]
१९४	१२	[illegible]	[illegible]
१९५	१८	[illegible]	[illegible]
१९५	१९	[illegible]	[illegible]
१९७	३	[illegible]	[illegible]
१९७	४	[illegible]	[illegible]
१९८	१०	[illegible]	[illegible]
१९९	२०	[illegible]	[illegible] (!)
२००	२१	[illegible]	[illegible]
२०१	२७	[illegible]	[illegible]
२१०	९	[illegible]	[illegible]

છપાય છે.

૧ પંચસંગ્રહ.
૨ વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨.
૩ આચારપ્રદીપ.
૪ આવશ્યક શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.
૫ નન્દીઆદિનો અકારાદિક્રમ.
૬ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો હી. ર. કાપડિયા.
૭ શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતીભક્તામર સટીક, શ્રીલક્ષ્મીવિમલમુનિરાજકૃત શાન્તિ-ભક્તામર સટીક તથા શ્રીલાભવિનયગણિકૃત પાર્શ્વભક્તામર,
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો૦ હી. ર. કાપડિયા.
૮ ધનપાલ-પંચાશિકા શ્રીપ્રભાનન્દસૂરિ તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રગણિકૃત ટીકા સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો હી. ર. કાપડિયા.
૯. ભક્તામર-સ્તોત્ર શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ, ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજય તેમજ શ્રીકનકકુશલગણિકૃત ટીકા સાથે
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા)
૧૦ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
૧૧ લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
૧૨ લોકપ્રકાશ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત
૧૩ જીવસમાસ.
૧૪ પ્રવ્રજ્યાદિ કુલકો.
૧૫ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર મુનીશ્વરોની ટીકા સાથે. (સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
૧૬ ભવભાવના.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું.—લાયબ્રેરીઅન,
શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા.
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા.
સુરત (હિન્દુસ્તાન).

ક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે	રૂ. આ. પા.
	*સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૩-૮-૦
	*જ્ઞાતધર્મકથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૧ ૧૨-૦
	*પ્રશ્નવ્યાકરણ ઉપર પ્રમાણે.	૧ ૧૨-૦
	*સાધુસામાચારીપ્રકરણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત	(બિના મૂલ્યે)
	*ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
	૩૦, ૩૧, ૩૨. (૧) અષ્ટક પ્રકરણ તથા (૨) ષડ્દર્શનસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને અન્ય મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦
	નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
	વિશેષાવશ્યકગાથાનો અકારાદિક્રમ	૦-૫-૦
	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
	ગચ્છાચારપયન્ના શ્રીવાનરઋષિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
	ધર્મબિંદુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીજિનભદ્રગણિકૃત, ભાષાન્તરકર્તા શ્રી. ચુનીલાલ હકમચંદ	૨-૦-૦
	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રી. વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
	યોગ ફિલોસોફી " "	૦-૧૪-૦
	કર્મ ફિલોસોફી " "	૦-૧૨-૦
	રાયપસેણીસૂત્ર શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૧-૮-૦
	અનુયોગદ્વાર સ્થવિરકૃત.	૨-૪-૦
	નંદીસૂત્ર (બીજી વાર)	૨-૪-૦
	વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા નેમિભક્તામર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૩-૦-૦
	ચતુર્વિંશતિકા શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦
	સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીધનપાલ કવીશ્વરકૃત ટીકા તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સીલીકમાં નથી.

છપાય છે.

૧ પંચસંગ્રહ.
૨ વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨.
૩ આચારપ્રદીપ.
૪ આવશ્યક શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.
૫ નન્દીઆદિનો અકારાદિક્રમ.
૬ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ૨. કાપડિયા.
૭ શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતીભક્તામર સટીક, શ્રીલક્ષ્મીવિમલમુનિરાજકૃત શાન્તિ-ભક્તામર સટીક તથા શ્રીલાભવિનયગણિકૃત પાર્શ્વભક્તામર,
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો૦ હી. ૨. કાપડિયા.
૮ ધનપાલ-પંચાશિકા શ્રીપ્રભાનન્દસૂરિ તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રગણિકૃત ટીકા સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ૨. કાપડિયા.
૯. ભક્તામર-સ્તોત્ર શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ, ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજય તેમજ શ્રીકનકકુશલગણિકૃત ટીકા સાથે
(સંશોધક-પ્રો. હી. ૨. કાપડિયા).
૧૦ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.
(સંશોધક-પ્રો. હી. ૨. કાપડિયા).
૧૧ લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
૧૨ લોકપ્રકાશ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત
૧૩ જીવસમાસ.
૧૪ પ્રવ્રજ્યાદિ કુલકો.
૧૫ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર મુનીશ્વરોની ટીકા સાથે. (સંશોધક-પ્રો. હી. ૨. કાપડિયા).
૧૬ ભવભાવના.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—લાયબ્રેરીઅન,
શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા.
ઝવેરી બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા.
સુરત (હિન્દુસ્તાન).

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી

પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી

ગ્રન્થાંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે	રૂ. આ. પા.
૧	*શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાનંદસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત	૦-૮-૦
૨	*શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૧-૬
૩	*સ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦-૧-૦
૪	*શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણાં અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત ટીકા સહિત.	૦-૬-૦
૫	*અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે	૦-૬-૦
૬	*શ્રીષોડશક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે	૦-૬-૦
૭	*શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮	*વંદારુવૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે	૦-૮-૦
૯	*દાનકલ્પદ્રુમ (ધન્ના—ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦-૬-૦
૧૦	*યોગ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૧	*જલ્પકલ્પલતા મુનિશ્રીરત્નમંડનકૃત	૦-૩-૦
૧૨	*યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૩-૦
૧૩	*કર્મ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૪	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૧ લું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫	*શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦-૫-૦
૧૬	*શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૨-૦
૧૭	*કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૪-૦
૧૮	*કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦-૬-૦
૧૯	*પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો શીલકમાં નથી.

ગ્રન્થાંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૨૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૨ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૧	*ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૨૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૩ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૩	*ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૨૪	*ષટ્પુરૂષચરિત મુનિશ્રીક્ષેમંકરગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૫	*સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૬	*શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૦-૦
૨૭	*સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૨૮	*સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ શતક) શ્રીવિબુધવિમલસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૯	*લલિતવિસ્તરા (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૩૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૪ થું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦
૩૧	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૩૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૫ મું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૩૩	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૫-૦
૩૪	*મલયસુંદરીચરિત્ર શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત,	૦-૭-૦
૩૫	*સમ્યક્ત્વસપ્તતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંઘતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૦-૦
૩૬	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૨-૦
૩૭	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે	૧-૦-૦
૩૮	*ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૩૯	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૦	*ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત.	૧-૦-૦
૪૧	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાન્તિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૪-૦
૪૨	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિ આચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૪-૦
૪૩	*આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૬ ઠું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૨-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સીલકમાં નથી

છપાય છે.

૧ પંચવસ્તુક.
૨ ચૌસરણપયન્ના.
૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત
૪ અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત,
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૫ જિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્ર લોક વગેરે).
૭ નવપદપ્રકરણ.
૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
૯ વિચારરત્નાકર.
૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, બીજો ભાગ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૧ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
૧૩ નવસ્મરણ સટીક, સશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.

ગ્રન્થાંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે	રૂ. આ. પા.
૪૪	*પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિ આચાર્યની ટીકા સહિત.	૧–૮–૦
૪૫	*ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧–૪–૦
૪૬	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨–૦–૦
૪૭	*દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશય્યંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨–૮–૦
૪૮	*શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨–૦–૦
૪૯	*ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨–૦–૦
૫૦	*જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૩–૪–૦
૫૧	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧–૦–૦
૫૨	*જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત	૪–૦–૦
૫૩	આવશ્યકવૃત્તિ ટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧ ૧૨–૦
૫૪	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૨–૦–૦
૫૫	*દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિનિર્મિત.	૦–૩–૦
૫૬	શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦–૧૪–૦
૫૭	સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિનિર્મિત.	૨–૦–૦
૫૮	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩–૦–૦
૫૯	તંદુલવૈચાલિય (અવચૂરિ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧–૮–૦
૬૦	વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત.	૧–૦–૦
૬૧	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨–૦–૦
૬૨	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦–૮–૦
૬૩	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧–૪–૦
૬૪	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સટીક	૪–૦–૦
૬૫	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો, દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨–૦–૦
૬૬	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ મું	
૬૭	શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫ પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજીકૃત, સિદ્ધસેનગણિજીની ટીકા સહિત.	૬–૦–૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સીલકમાં નથી.

છપાય છે.

૧ પંચવસ્તુક.
૨ ચૌસરણપયન્ના.
૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪ અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત,
  સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૫ જિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્ર લોક વગેરે)
૭ નવપદપ્રકરણ.
૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
૯ વિચારરત્નાકર.
૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, બીજો ભાગ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૧ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
૧૨ શાસ્ત્રવાર્ત્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
૧૩ નવસ્મરણ સટીક, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—
લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.